

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOSOFICKÁ FAKULTA

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

PhDr. Jana Malínská

**ČESKÉ ŽENSKÉ HNUTÍ V ZÁPASE O POLITICKÉ
ZROVNOPRÁVNĚNÍ ŽEN**

Role spolků a politických stran v letech 1890–1914

Czech Women's Movement in the Struggle for Political Equality of Women

The Role of Associations and Political Parties in the Years 1890–1914

Disertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem disertační práci zpracovala samostatně a na základě níže uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne .....

.....

Poděkování

Upřímně děkuji vedoucímu disertační práce panu Prof. PhDr. Robertu Kvačkovi, CSc. a konzultantce paní Marii L. Neudorflové Ph.D. za čas, který věnovali přečtení a posouzení práce, za cenné rady, podněty i věcné připomínky.

Jana Malínská

Obsah

Úvod	5
Analýza použitých pramenů a literatury	9
I. Stát, spolek, občan	22
1. Role spolků v procesu utváření moderní občanské společnosti	22
2. Nástin vývoje spolkové legislativy v Rakousku od druhé poloviny 18. století do první světové války	41
II. Ženské spolky ve druhé polovině 19. století	76
1. Občanské ženské spolky	78
1.1 Výrobní a vzdělávací spolky	78
1.2 Stavovské spolky	104
Spolky učitelek	106
Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko	124
1.3 Osvětové spolky	129
Americký klub českých dam	129
Tělocvičný spolek paní a dívek pražských a ženský Sokol	132
1.4 Kulturní spolky	143
1.5 Dobročinné a humanitní spolky	149
2. Dělnické ženské spolky	158
2.1 Šedesátá až osmdesátá léta 19. století	158
2.2 Od devadesátých let 19. století do první světové války	165
3. Katolické a křesťansko-sociální ženské spolky	181
3.1 Katolické ženské spolky	181
3.2 Křesťansko-sociální ženské spolky	188
III. České politické strany a jejich přístup k ženské otázce	197
1. České politické strany s národně liberální a demokratickou orientací	207
1.1 Národní strana (staročeská)	207
1.2 Národní strana svobodomyslná (mladočeská)	216
1.3 Pokrokářské hnutí	237
Česká strana radikálně pokroková (1897–1908)	243
Česká strana státoprávní (1899–1908)	249
Česká strana státoprávně pokroková (1908–1918)	252
1.4 Realisté	257
Česká strana lidová (1900–1905)	260
Česká strana pokroková (1906–1914)	262
2. Československá sociálně demokratická strana dělnická	276
3. Český politický katolicismus	299
4. Česká strana národně sociální	313
5. Agrární strana	324
IV. Vstup žen do politiky	333
Závěr	409
Prameny a literatura	414
Abstrakt v českém a anglickém jazyce	453

Úvod

V době, kdy začala vznikat tato práce, bylo publikováno k problematice českého ženského hnutí jen několik vědeckých systematických prací z pera Pavly Horské, Mileny Lenderové a Marie L. Neudorflové.¹ Podle toho, jak autorky zvolené téma pojímaly, věnovaly ve svých knihách více či méně prostoru také otázkám politického zrovnoprávnění žen,² jež zpracovaly převážně na základě literatury informující o jejich aktivitách, metodách práce a o výsledcích. Do koncepcí uvedených prací nebyla zahrnuta stanoviska českých politických stran k oprávněným politickým požadavkům ženskému hnutí. Z tohoto důvodu jsem se zaměřila právě na tuto dosud nezpracovanou oblast, neboť vztah a přístupy politických stran, zvláště středostavovských (měšťanských), k oprávněným požadavkům občanských ženských spolků a občanského ženského hnutí vypovídaly o úrovni jejich demokratičnosti a zároveň o politické vyspělosti českých zemí před rokem 1914.

Výzkum archivního materiálu, tištěných pramenů, dobových periodik³ a dobové i současné literatury přispěl k odpovědi na otázky, týkající se ženami stanovených cílů v politické sféře, používaných pracovních metod a dosažených výsledků v politických podmínkách, v nichž strany hrály stále důležitější roli. Jejich zhodnocení mělo vést k odpovědi na otázku: Jak významné pro demokratizaci české společnosti byly politické aktivity ženského hnutí?

Proces zrovnoprávnění žen v českých zemích byl dlouhodobý a komplikovaný, úzce spjatý s politickými podmínkami, v nichž mocenské a konservativní síly měly

---

¹ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny, 1999. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999. Jejich práce navázaly a v mnohém ohledu rozšířily tituly starší literatury. STLOUKAL, Karel. *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha: J. R. Vilímek, 1941. NOVÁKOVÁ, Teréza. *Ze ženského hnutí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1912. KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách : Amerlingova éra*. Brno: Čas, Ženská revue, 1914. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša. *Ozářené krby : vlastenecké rodiny české*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1945 a mnohé další.

² Z uvedených publikací se problematikou politických aktivit žen nejobsáhleji zabývala Marie L. NEUDORFLOVÁ v kapitole 12. *Orientace na politickou oblast*.

³ Cenné časopisecké zdroje jsou v tak velkém rozsahu využity poprvé.

dostatek prostředků, aby bránily demokratizaci společnosti. Promyšlené a realisticky pojaté cíle hnutí a metody práce k jejich dosažení se staly základem úspěchů žen. Obsahovaly jak znalost relevantních zákonů, tak i spolupráci s odborníky a politiky uznávajícími oprávněnost politických požadavků žen. Neoddělitelnou součástí pracovních metod byla snaha, aby se k veřejnosti, politikům a k odborníkům dostalo co nejširší spektrum systematicky podávaných informací o problémech a aktivitách ženského hnutí, neboť jejich podpora byla pro dosažení cílů hnutí velice důležitá. Přednášková činnost, organizování veřejných schůzí a publikování článků v ženských časopisech, denním tisku a ve specializovaných periodících, většinou zaměřených na veřejné a sociální otázky, sehrály v komunikaci ženských spolků s ostatní společností velice významnou roli zvláště v období bojů o všeobecné hlasovací právo.

Struktura a koncepce práce

Rozvoj moderních spolků a společností asociativního typu, sloužících obecnému prospěchu, kladoucích důraz na povznesení hmotné i duchovní úrovně obyvatelstva a šířících víru v důležitost vzdělání, umožnily politicky a ekonomicky se emancipující české měšťanstvo a od šedesátých let 19. století vstřícnější politické ovzduší i spolčovací legislativa. Roli spolků ve společnosti a jejímu vývoji od konce 18. století do první světové války je věnována I. kapitola.

Činností občanských, dělnických, katolických a křesťansko-sociálních ženských spolků se zabývá II. kapitola. Ženy pracující v občanském a dělnickém ženském hnutí svou vzdělávací a organizační činností získaly neocenitelné zkušenosti, jež uplatňovaly ve veřejných aktivitách, ve spolupráci s politickými stranami atd. Umožnily jim, aby se po přelomu století mohly se vši zodpovědností hlásit o svá občanská a politická práva a ucházet se o práci v politických stranách. Je zde ukázán rozdíl mezi tímto proudem

ženského hnutí a orientací katolických a křesťansko-sociálních ženských spolků, které šly jinou cestou. Katolická církev prosazovala v duchu tradičních a konservativních přístupů k ženám, aby zůstaly v podřízené roli, a bránila osamostatnění jejich organizací ze závislosti na orgánech církevní hierarchie.

Na základě archivních materiálů, politických programů, stranického tisku a literatury jsou ve III. kapitole rozebírány názory a přístupy českých politických stran, jejich představitelů a v některých případech také řadových členů k oprávněným politickým požadavkům ženského hnutí. Pozornost je též věnována článkům, publikovaným v ženském a stranickém tisku, z nichž je zřejmé, že vedení a členská základna politických stran nebyly v otázkách týkajících se požadavků ženského hnutí vždy názorově jednotné.

Závěrečná IV. kapitola je věnována procesu opouštění tradičního pojetí organizace ženských spolků, prvním pokusům o jejich integraci a hledání nových cest k širší participaci na veřejném a zvláště na politickém dění. Stále více žen vstupovalo do politických stran a jejich organizací, v nichž přijímaly řádné členství, bez ohledu na spolkovou legislativu. Spolkovými aktivitami a prací v politických stranách přispívalo ženské hnutí k demokratizaci české společnosti.

Vysvětlení pojmů

Některé pojmy byly v době, o níž práce pojednává, chápány poněkud odlišně než dnes. Z tohoto důvodu byl v textu ponechán pojmům *pokrok*, *emancipace*, *feministické* či *ženské hnutí* též smysl, v jakém byly používány ženami pracujícími v hnutí od šedesátých let 19. století do první světové války.

Pokrokem rozuměly vytváření podmínek, které jim měly umožnit trvalý pozitivní rozvoj, což po několik desetiletí znamenalo hlavně přístup ke vzdělání a odpovídající

uplatnění v praxi, v poslední čtvrtině 19. století občanskou a ekonomickou rovnoprávnost a po přelomu století rovnoprávnost politickou.

Emancipací pro ně bylo osvobození od útlaku, nevědomosti, izolace, nerovnoprávnosti, konservativních přístupů ovlivněných tradicí a předsudky. Pro české ženy neznamenal nepřátelské vymezování se vůči mužům, ale v úzké spolupráci s nimi usilování o postupné obrození národa. Díky této strategii dosáhly moderní Češky již v době předbřeznové lepšího postavení než měšťanské ženy v sousedním Německu. Umění komunikace žen s muži přinášelo své plody v devadesátých letech 19. století i v době pozdější.

Termín *feministické hnutí* přicházel ze západních zemí, zvláště z Anglie a Francie. V české publicistice byl většinou používán v souvislosti s ženským hnutím pracujícím v západoevropských zemích. České ženy své hnutí označovaly slovem *ženské*.

Analýza použitých pramenů a literatury

V disertační práci byly použity *prameny úřední provenience* – říšské zákoníky, zákony a prováděcí nařízení, určené nižším správním složkám v českých zemích z fondů Českého místodržitelství a Prezidia místodržitelství. Z *pramenů neúřední provenience* byl zařazen materiál z vybraných fondů spolků a společností evidovaných Spolkovým katastrem,¹ jež jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy, z fondů Národního archivu v Praze, Literárního archivu Památníku národního písemnictví a archivu KDU-ČSL. Informace získané z fondů spolků a společností rozšířil materiál z pozůstalostí významných osobností ženského hnutí. Z tištěných pramenů *neúřední provenience* byly začleněny edice programů politických stran i jednotlivě vydávané programy, články z dobového tisku, memoáry a publikovaná korespondence. Archivní materiál doplnila *dobová a současná literatura*.

Prameny úřední provenience

Vláda z obavy před šířením zednářského hnutí, zakládání lóží a tajných revolučních společností již ve druhé polovině 18. století začala právně regulovat možnost zakládání organizací, které jí nebyly zřizovány. Prostřednictvím zákonů a nařízení ovlivňovala charakter spolků, regulovala počet a kontrolovala jejich činnost. Nejstarší z nich byl publikován v zákoníku z roku 1787.² Následující jsou obsaženy ve sbírkách zákonů z let 1788–1848³ a v *Reichsgesetzblattu* za období 1848–1918.⁴ Vedle říšské spolkové legislativy usměrňovaly působení spolků zemské zákony a nařízení, jež byly součástí

---

¹ Fondy spolků a společností, zařazené do disertační práce, obsahovaly velmi málo *pramenů úřední provenience*.

² *Handbuch k. k. Gesetze 1785*. Bd. 8. Wien 1787.

³ *Handbuch k. k. Gesetze 1786*. Bd. 10. Wien 1788. *Leopold des II. politische Gesetze*. Bd. 3, č. 63. Wien 1791. *Gesetze Franz des II.* Bd. 16, č. 23. Wien 1815. *Gesetze Franz des II.* Bd. 16, č. 67. Wien 1815. *Gesetze Franz des I.* Bd. 44, č. 131. Wien 1816. *Franz I. politische Gesetze und Verordnungen 1821*. Bd. 49, č. 153. Wien 1821. *Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1844*. Bd. 72, č. 123. Wien 1844. *Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1848*. Bd. 76, č. 49. Wien 1848.

⁴ *RGBl 1848–1917*.

sbírky zákonů království Českého.⁵ Říšské a zemské zákoníky doplnily edice zákonů a nařízení.⁶

Od poloviny 19. století spadala agenda spolků, sdružení a společností pod dohled českého místodržitelství⁷ a jeho prezidia.⁸ Materiály uložené v obou fondech jsou pro zvolené téma cenným zdrojem informací.

Silvestrovské patenty z roku 1851 ukončily období ‚ústavnosti‘, zrušily Stadionovu ústavu a značně omezily občanské svobody a práva. Ministerstvo vnitra a nejvyšší policejní úřad požadovaly v obnoveném policejním systému od správních úřadů a od četnictva v českých zemích dohled nad všemi typy spolků. Výnosy, pokyny a nařízení obou státních institucí zasílané prezidiu místodržitelství byly odtud předávány krajským a okresním hejtmanům a policii a veškerý materiál o činnosti, včetně seznamů spolků, byl zasílán zpět nadřízeným orgánům do Vídně. České místodržitelství (politický zemský úřad) rozhodovalo o povolování spolků a sledovalo jejich činnost. Výsledky svých kontrol zasílalo též do hlavního města mocnářství.

K povinností správních úřadů náleželo vedení spolkových katastrů, v nichž je shromážděn soubor dat, vypovídající o důvodech vedoucích k založení spolku, sídle, době zahájení a ukončení činnosti, vedoucích představitelích, účelu a o jeho charakteru.

---

⁵ *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1832*. Bd. 14. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1834*. Bd. 16. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1838*. Bd. 20. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1839*. Bd. 21. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1840*. Bd. 21. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1843*. Bd. 25. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1845*. Bd. 27. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1848*. Bd. 30.

Sbírka zákonů a nařízení 1918, částka II, č. 11.

⁶ ASTL, Heinrich. *Vereine*. In *Alphabetische Sammlung aller politischen und der einschlägigen Polizei-, Justiz-, Militär-, Berg-, Finanz-, Unterrichtsgeistlichen, Agricultur-, Handels-, Gewerbe-, Bau-, Communications-, Post-, Telegraphen-, Rechnungscontrol-, Theater-, Sanitäts-, Gemeinde & Beamten-Gesetze des Kaiserthums Oesterreich für alle Kronländer mit Ausnahme der ungarischen und italienischen Provinzen*. Bd. 5. Prag: Carl Bellmanns' Verlag, 1869, druhé přepracované vydání.

JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter-Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825 : aus den Originalakten des k. k. Gubernialarchivs ausgezogen und geordnet von [PKJ]*. Bd. 8. Prag: k. k. Gubernialregistratur, gedruckt bei Johann Spurny, 1829.

⁷ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond **České místodržitelství 1851–1883**.

⁸ NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství 1850–1870**.

Z původní úřední evidence spolků pražského policejního ředitelství vznikl redukováný knižní soupis pražských spolků, do kterého byly kromě názvu organizace přejaty pouze data jejich vzniku a zániku, sídlo a signatura spisů uložených v Archivu hlavního města Prahy.⁹ I přes neúplné údaje je knižně vydaný spolkový katastr, vedený od roku 1895, významnou badatelskou pomůckou informující o všech spolcích založených v Praze v letech 1895–1990 a také o těch, které byly založeny dříve a v roce 1895 ještě existovaly.

Prameny neúřední provenience

Spolky

Archivní materiál Spolkového katastru¹⁰ k spolkům zařazeným do disertační práce byl ve většině případů nedostatečný a nebo zcela chyběl.¹¹ Aby mohl být vytvořen ucelenější obraz o charakteru a činnosti spolků, především ženských, musel být doplněn materiálem uloženým v Národním archivu v Praze, v Literárním archivu Památníku národního písemnictví a v archivu KDU-ČSL v Praze. Neméně významný zdroj informací představovaly *Výroční a jubilejní zprávy spolků*, v nichž se nalézaly mnohé nové údaje. Stejně závažné byly i *Výroční a jubilejní zprávy dívčích škol*.¹²

K nejdůležitějším fondům pro zmapování politických aktivit žen po přelomu století náležely *Sokol pražský (1857/1861–1959)* zahrnující materiál *Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*,¹³ *Ženský klub český* a *Výbor pro volební právo žen*.¹⁴ Ve fondu Tělocvičného spolku je dochována korespondence s Ústředním spolkem žen českých, Ženským klubem a hlavně s Výborem pro volební právo, z níž je zřejmé, že i tato organizace, stejně jako ženský Sokol, podporovaly od konce devadesátých let 19. století

⁹ LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘIKAČ Josef. *Pražské spolky : soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Úvodní studie, redakční a ediční poznámka. Praha: Scriptorium, 1998.

¹⁰ Uložen v Archivu hlavního města Prahy.

¹¹ Viz *Prameny a literatura*, oddíl Spolkový katastr.

¹² Archiv hlavního města Prahy, sbírka *Výroční zprávy škol – dívčí školy*.

¹³ Uložen v Národním archivu v Praze.

¹⁴ LA PNP Praha, fond *Ženský klub český*. LA PNP Praha, fond *Výbor pro volební právo žen*.

politické aktivity uvedených ženských spolků. K nim náležely petiční akce žádající úpravu § 30 spolkového zákona z roku 1867 a všeobecné hlasovací právo do obou zákonodárných sborů a do samosprávy.

Přesto, že materiál uchovaný k Ženskému klubu českému není příliš rozsáhlý,¹⁵ organicky doplňuje mnohem bohatší fond Výboru pro volební právo žen. V něm jsou pro badatele velmi cenné zápisy z jeho schůzí, které se většinou konaly v týdenních intervalech. Z období od 5. prosince 1905 do 2. června 1909 se dochovaly všechny zápisy, pak následuje mezera až do 4. dubna 1912. Řádně provedený zápis je ještě z 22. února 1913, ale několik následujících nebylo opatřeno datem a již nedodržovalo původní strukturu záznamu. Zápisy informovaly o pořádání veřejných a politických schůzí i o úskalích s tím spojených, o petičních akcích organizovaných většinou v rámci českých zemí, o jednotlivých přednáškách, jichž se často ujímaly samotné ženy, členky Výboru, Klubu, Ústředního spolku a dalších, a o vzdělávacích cyklech pořádaných Výborem a spolupracujícími organizacemi za podpory odborníků. V zápisech bylo též zdokumentováno jednání některých členek Výboru s předními českými politiky a s představiteli nejvyšších politických a správních orgánů monarchie ve Vídni.

Velmi důležitým informačním zdrojem byly *Zprávy výboru pro volební právo žen za léta 1907–1908 a 1909–1910*, z nichž je možné utvořit ucelený obraz vypovídající o charakteru a rozsahu činnosti Výboru pro volební právo žen.

K přehledu závažných pramenů je nutné uvést též torza z dotazníkových akcí, adresovaných českým kandidátům a poslancům pracujícím v říšské radě a na českém zemském sněmu, a ohlasy českých občanských ženských spolků na vytvoření ústřední organizace *Svazu pro volební právo žen*.¹⁶

---

¹⁵ V LA PNP Praha je uložen pouze 1 karton.

¹⁶ LA PNP Praha, fond **Výbor pro volební právo žen** – korespondence.

K doplnění poznatků o politické činnosti Výboru a dalších ženských spolků posloužily pozůstalosti Františky Ferdinandy Plamínkové a Boženy Vikové-Kunětické.¹⁷ V nich uložená osobní korespondence rozšířila pohled na samotné aktérky dění a na jejich publikační i veřejnou činnost.

Politické strany

O aktivitách a o komunikaci členek Výboru pro volební právo, Ženského klubu českého a dalších organizací se staročeskými a později s mladočeskými zástupci českého národa na českém zemském sněmu¹⁸ a s poslanci dalších politických stran na říšské radě¹⁹ vypovídá korespondence dochovaná ve fondech klubů českých poslanců. Ženy v ní argumentovaly ve prospěch svých oprávněných požadavků, týkajících se například středoškolského a vysokoškolského studia, všeobecného hlasovacího práva do obecních samospráv a do obou zákonodárných sborů, a žádaly též české politiky o podporu v době, kdy se jednalo o úpravě § 30 spolkového zákona. Chtěly, aby v praxi tj. na českém zemském sněmu a na říšské radě dostáli slibům a závazkům, jež prezentovali ve svých programových prohlášeních.

Edice politických statí²⁰ a především programů českých politických stran byly pro tuto práci neopominutelnou pomůckou, neboť jsou v nich obsažena všechna programová prohlášení od založení příslušné strany. Historický ústav AV ČR zatím vydal tři svazky edičně zpracovaných programů – *Politické programy českého národního socialismu*, *Politické programy Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948* a

---

¹⁷ LA PNP Praha, fond **Františka Ferdinanda Plamínková (1875–1942)**. LA PNP Praha, fond **Božena Viková-Kunětická (1862–1934)**.

¹⁸ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**. NA Praha, fond **Pražský klub, Praha (1890–1928)**.

¹⁹ NA Praha, fond **Kluby českých poslanců sněmovny říšské ve Vídni (1898–1918)**.

²⁰ *Čeští radikální demokraté : výbor politických statí*. Karel Kosík (ed.). Praha: SNPL, 1953.

*Politické programy českých národních stran 1860–1890.*²¹ Programy ostatních politických stran zahrnutých do koncepce práce nejsou tímto pro badatele přínosným způsobem zpracované, a proto bylo nutné používat samostatně publikované programy v brožurách a nebo ve stranickém tisku.²²

Články z dobového tisku²³

Významnou oporou při psaní textu byly články z dobového ženského²⁴ a stranického tisku,²⁵ které bezprostředně dokumentovaly dění v občanském, dělnickém, katolickém a křesťansko-sociálním ženském hnutí a ve zkoumaných politických stranách. Doplnovaly a někdy i korigovaly materiál získaný v archivech a přispěly k pochopení a vysvětlení některých problémů a otázek. Z mnohých vyzařovala atmosféra doby. Z článků, publikovaných v ženských časopisech, ať již to bylo či nebylo záměrné, je možné vycítit nadšení žen pro veřejnou a politickou práci, ale také obavy ze sílícího působení klerikalismu, před nímž varovaly liberální i demokratické strany.

---

²¹ *Politické programy českého národního socialismu.* Josef Harna (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. *Politické programy Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948.* Petr Prokůš (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. *Politické programy českých národních stran 1860–1890.* Pavel Cibulka (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000.

²² BRÁF, Albín; ŠOLC, Jindřich; MATTUŠ, Karel. *Program „Strany národní“.* Praha: JUDr. Edvard Baštýř a spol., 1905. HAJN, Alois. *Ku programu pokrokové strany československé.* Pardubice: nákl. a redakcí vydavatelstva „Osvěty lidu“, 1905. *K cílům a prostředkům české politiky : jednání 2. sjezdu strany radikálně pokrokové.* Praha: Samostatnost, 1898. *Program České strany pokrokové.* Praha: Edvard Leschiger, 1912. *Program a úkoly strany radikálně pokrokové : řeči a usnesení ustavujícího sjezdu.* Praha: Samostatnost, 1897. *Program strany katolického dělnictva československého v Rakousku.* Praha 1894. *Program strany státoprávní.* Praha: Výkonný výbor strany, 1900. *Rámcový program České strany lidové (realistické).* Praha: nákl. výkonného výboru České strany lidové, 1900. *Státoprávně a pokrokově : program strany státoprávně pokrokové.* Praha: Výkonný výbor strany, 1913. *Školský program pro národní školu obecnou i měšťanskou : zpráva o 3. sjezdu strany radikálně pokrokové.* Praha: Samostatnost, 1900. ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyšlná a její program.* Praha: Edvard Beaufort, 1897. VRBA, Rudolf. *Program české strany křesťansko-sociální.* Praha: Václav Kotrba, 1897.

²³ Pro jednodušší orientaci v člancích z dobového ženského, politického a stranického tisku byla v části *Prameny a literatura* zachována celá citace.

²⁴ K nejdůležitějším patřily: *Ženské listy*, *Ženský svět*, *Ženský obzor*, *Ženská revue*, *Rozhledy po lidumilství*, sociálně demokratický *Ženský list*, křesťansko-sociální *Česká žena* atd.

²⁵ K nejdůležitějším patřily: mladočeské *Národní listy*, realistický *Čas*, katolický *Čech* a *Katolické listy*, národně sociální *Česká demokracie* a *České slovo*, staročeský *Hlas národa*, agrární *Obrana zemědělců* a *Venkov*, sociálně demokratické *Právo lidu* atd.

Prameny osobní povahy (memoáry, publikovaná korespondence)

Memoárová literatura²⁶ a publikovaná korespondence²⁷ některých významných osobností ženského hnutí byla dalším důležitým informačním zdrojem zachycujícím ovzduší ve společnosti a odrážejícím názory na práci žen i na jejich přínos hnutí.

Dobová a současná literatura

Období od devadesátých let 19. století do první světové války, v němž ženy usilovaly o politickou rovnoprávnost, bylo relativně krátké. Koncepce práce však vyžadovala zasazení problematiky do mnohem širšího časového a tématického rámce a prostudování politické a kulturně historické literatury. Jen tak bylo možné sledovat demokratizační snahy české společnosti od začátku šedesátých let do prvních válečných dnů, vysvětlit roli státem nezakládaných a zpočátku jen trpěných organizací mužů a později také žen v emancipující se české společnosti a jejich vliv na utvářející se požadavky žen, jež se týkaly úplného občanského a politického zrovnoprávnění.

Pro české moderní dějiny vyšla řada publikací z pera starších i současných autorů, které obsahovaly důležité informace. Téměř bezprostředními pozorovateli kulturního a politického dění od druhé poloviny 19. do počátku 20. století, o němž ve svých knihách podávali zprávy, byli Adolf SRB²⁸ a Zdeněk V. TOBOLKA.²⁹ Ze současných autorů je

---

²⁶ *Alice Garrigue Masaryk 1879–1966 : Her Life as Recorded in Her Own Words and by Her Friends.* Ruth Crawford Mitchell, Linda Vlasak (ed.). Předmluva René Wellek. Pittsburgh, University Center for International Studies, 1980. AUGUSTINOVÁ, Božena. *Marie Červinková-Riegrová.* Praha: Bursík & Kohout, 1897. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová, rodem Palacká : její život a skutky.* Praha: Národní tiskárna a nakladatelstvo, 1893. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera.* Díl I. – II. Kladno: J. Šnajdr, 1926. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Výbor z díla : studie, kritiky, paměti.* Díl II. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956. LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí : souborné vydání spisů.* Sv. 50. Mladá Boleslav: nakl. Karel Vačlena, 1928.

²⁷ *Z lidské sonáty : korespondence Terézy Novákové.* Blanka Svadbová (ed.). Praha: Odeon, 1988.

²⁸ SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od roku 1861.* Díl I. Praha: Jan Otto, 1899. SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého.* Sv. 2. Praha: F. Šimáček, 1901. SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od počátku doby konstituční : od r. 1861 do r. 1897.* Díl I. Praha: Jan Otto, 1926.

²⁹ TOBOLKA, Zdeněk. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby.* Díl III. 1879–1914, část 2. 1891–1914. Praha: Československý kompas, 1936. *Česká politika : moderní stát a jeho úkoly – politika agrární, průmyslová, sociální.* Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl IV. Praha: Jan Laichter, 1911. *Česká*

možné uvést například Gary B. COHENA, Jiřího KOŘALKU, Otto URBANA, Karla SKLENÁŘE, Petera Hanse HYE, Janu MACHAČOVOU a Jiřího MATĚJČKA, Zdeňka ŠOLLE a Jiřího KLABOUCHA.³⁰

Do roku 1989 nebylo v české a slovenské historiografii věnováno příliš místa středostavovským, katolickým a křesťansko-sociálním politickým stranám. Reakcí na tuto skutečnost bylo v roce 2005 vydání dvousvazkového díla shrnujícího základní informace o všech významných politických stranách působících v českých zemích, v Československu a v České republice od začátku šedesátých let 19. století do současnosti. Pro téma předkládané práce byl důležitý první svazek.³¹ Ze starších publikací, zabývajících se politickými stranami od jejich založení do první světové války, připomínáme informativní práce Aloise HAJNA a Jana HEIDLERA a podrobnější dvousvazkovou PENÍŽKOVU *Českou aktivitu v letech 1878–1918*.³² K autorům prací o politických stranách a jejich aktivitách musíme počítat také T. G. MASARYKA, který sledoval a analyzoval činnost stran od začátku devadesátých let.³³ Mezi důležitými mladšími monografiemi, jež se věnují politickým stranám a jejich postavení v české společnosti, nelze opomenout autory studií o mladočeské straně Bruse M. GARVERA, Marii L. NEUDORFLOVOU a Tomáše

---

politika : kulturní, zvláště školské úkoly české politiky. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl V. Praha: Jan Laichter, 1913.

³⁰ COHEN, Gary B. *The Politics of Ethnic Survival : Germans in Prague 1861–1914*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1981. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914 : sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996. KOŘALKA, Jiří. *František Palacký (1798–1876) : životopis*. Praha: Argo, 1998. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982. SKLENÁŘ, Karel. *Obráz vlasti : příběh Národního muzea*. Praha: Paseka, Fénix, 2001. HYE, Hans Peter. *Das politische System in der Habsburgermonarchie : Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998. MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914*. Opava: Slezské muzeum, 2002. ŠOLLE, Zdeněk. *Vojta Náprstek a jeho doba*. Praha: Felis, 1994. KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.

³¹ MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Díl I. Období 1861–1938. Brno: Doplněk, 2005.

³² HAJN, Alois. *Politické strany u nás*. Pardubice: Osvěta lidu, 1903. HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Josef Vilímeček, [1914]. PENÍŽEK, Josef. *Česká aktivita v letech 1878–1918*. Díl I. (1878–1886) – II. (1887–1918) Praha: Český čtenář, 1929–1930.

³³ MASARYK, T. G. *Desorganise mladočeské strany*. Praha: Edvard Beaufort, 1903. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize : pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2000. MASARYK, T. G. *Otázka sociální : základy marxismu sociologické a filosofické*. Praha: Jan Laichter, 1898.

VOJTĚCHA a Františka KLÁTILA, který se zaměřil na stranu národně sociální.³⁴ Počátky dělnických spolků, dělnického tisku a rodícího se dělnické hnutí barvitě vylíčil v životopisné monografii o *Josefu Barákovi* Václav ŽÁČEK.³⁵ Obdobným tématem pojatým mnohem šířeji se ve svých pracích zabýval také Jiří KOŘALKA.³⁶

Významnou pomůckou při zpracování části, zabývající se spolkovou legislativou, byly práce Karla HUGELMANNNA z konce sedmdesátých let 19. století, Jana Matouše ČERNÉHO, v níž jsou shromážděna politická akta týkající se státních záležitostí od roku 1848, a přehledná publikace Karla MALÉHO a kolektivu přibližující vývoj českého a československého práva od velkomoravské říše do roku 1945. K porozumění strohé mluvy paragrafů byly nápomocny texty o spolcích a o volebních řádech z hesel Ottova slovníku naučného i příspěvek, vysvětlující státní občanství v rakousko-uherské monarchii, uveřejněný na internetu.³⁷

Problematika nepolitických, politických a vzdělávacích spolků byla již předmětem zkoumání studie Josefa Václava BOHUSLAVA publikované krátce po vzniku Československé republiky. Na ní v sedmdesátých letech navázali Bohuslavovi pokračovatelé Jana MANDLEROVÁ a Ivan OTCOVSKÝ. Obě práce obsahují, kromě

---

³⁴ GARVER, Bruce M. *The Young Czech Party 1874–1901 and the Emergence of a Multi-Party System*. New Haven and London: Yale University Press, 1978. NEUDORFL, Marie L. *The Czech Liberal Party and Its Political Activity 1891–1897*. Nepublikovaná doktorská práce Ph.D. Alberta: The University of Alberta, 1981. VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha: Academia, 1980. KLÁTIL, František. *Republika nad stranami : o vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897–1948)*. Praha: Melantrich, 1992.

³⁵ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983.

³⁶ KOŘALKA, Jiří. *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*. Liberec: Krajské nakladatelství, 1956. KOŘALKA, Jiří. *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1963.

³⁷ HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1879. ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo : sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848*. Díl I. Praha: Bursík & Kohout, 1893. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde a.s., 1999, 2. upravené vydání. BRÁF, Albin. Spolčování, asociace. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 23. Praha: Jan Otto, 1905. Spolky. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 6. Praha: Jan Otto, 1893. Volební řády do zákonodárných sborů. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 26. Praha: Jan Otto, 1907. Die Staatsbürgerschaft. BKVGE – Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, web.fu-berlin.de/bkvge/doktoranden.htm.

soupisů spolků, také rozsáhlé úvodní studie.³⁸ Konkrétním organizacím, zabývajícím se především vzděláváním mužů na přelomu 19. a 20. století, je věnována práce Jiřího POKORNÉHO.³⁹

O vyšší vzdělávání dívek nejevil stát až do posledních dnů existence monarchie téměř žádný zájem. Ve státním rozpočtu mu bylo přiřčeno velice málo finančních prostředků. Tato neutěšená situace vedla představitelky mnohých občanských ženských spolků, uvědomující si zcela nedostačující stav českého dívčího školství, k zakládání zpočátku prakticky a později i akademicky zaměřených vyšších škol. Vývoj českého chlapeckého i dívčího školství od nejnižšího stupně po vyšší školy a gymnázia, organizovaného a spravovaného úřady českých zemí i soukromými subjekty, které zajišťovaly jejich financování a personální obsazení, je zachycen v obsáhlých dílech Františka DRTINY, Otakara KÁDNERA, Jaroslava KOPÁČE a Jana ŠAFRÁNKA.⁴⁰

Dějínám občanského ženského hnutí a životům významných českých žen se od začátku 20. století do poloviny čtyřicátých let věnovalo několik autorů.⁴¹ Na jejich práce navázal koncem devadesátých let trojlístek zkušených historiček. Pavla HORSKÁ, Milena LENDEROVÁ a Marie L. NEUDORFLOVÁ se ve svých knihách zabývaly především historií a činností občanského ženského hnutí. Veřejným aktivitám dělnických žen se ve 13. kapitole *Dělnické hnutí* věnovala M. L. Neudorflová a P. Horská na ně průběžně upozorňovala. Historické líčení je doplněno životopisnými medailony významných

---

³⁸ BOHUSLAV, Josef Václav. *Rukověť spolkového života*. Praha: Jindřich Bačkovský, 1923, 2. vydání. MANDLEROVÁ, Jana. *Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860–1918*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1973. OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1977.

³⁹ POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003.

⁴⁰ DRTINA, František. Dívčí školství u nás a jinde. In *Spisy : reforma školství : soubor statí*. Sv. 4. Jan Boleslav Kozák (ed.). Praha: Jan Laichter, 1931. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl I. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1929. KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*. Spisy pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Sv. 5. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české : obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II. Praha: Matice česká, 1918.

⁴¹ Například: KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách : Amerlingova éra*. Brno: Čas, Ženská revue, 1914. NOVÁKOVÁ, Teréza. *Ze ženského hnutí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1912. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša. *Ozářené krby : vlastenecké rodiny české*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1945. STLOUKAL, Karel. *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha: J. R. Vilímek, 1941.

českých žen.⁴² O zmapování činnosti vznikajících dělnických a sociálně demokratických ženských spolků a zvláště jejich publikačních aktivit v postupně se rozvíjející ženské dělnické žurnalistice od začátku devadesátých let 19. století do roku 1921 se pokusila novinářka Eva UHROVÁ.⁴³ Občanskému a katolickému ženskému hnutí v Čechách a na Moravě v době první Československé republiky věnovala svou práci Jana BUREŠOVÁ.⁴⁴

Na začátku tohoto století vyšlo několik publikací problémově zaměřených. Jejich společným tématem bylo sice vzdělávání a kulturní činnost občanských ženských spolků, ale koncepce jednotlivých textů je zcela rozdílná. Marie BAHENSKÁ se zaměřila na vzdělávací aktivity vybraných pražských ženských spolků, Jana MALÍNSKÁ se věnovala názorům moderně utvářeným i tradičním, zatíženým mnoha předsudky české společnosti na vyšší a vysokoškolské vzdělávání žen, a Milena SECKÁ poutavě zpracovala dějiny jednoho z nejvýznamnějších ženských spolků Amerického klubu dam, jež doplnila obsáhlým seznamem všech vzdělávacích a kulturních aktivit.⁴⁵

V publikaci autorek Ireny ŠTĚPÁNOVÉ, Ludmily SOCHOROVÉ a Mileny SECKÉ se prolnuly zkušenosti historické a etnografické. Je věnována ženám v rodině Náprstků, osobnostem, které kromě svého občanského povolání vykonaly mnoho pozitivního pro české ženské hnutí. Druhá, z pera Ireny ŠTĚPÁNOVÉ, se obsírně zabývá životem a dílem Renáty Tyršové.⁴⁶

---

⁴² HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny, 1999. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.

⁴³ UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách : z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*. Praha: Mona, 1984. Specializace autorky se však odrazila v kvalitě textu, v němž se dopustila mnohých nepřesností ve faktografii i v odkazech na prameny a literaturu.

⁴⁴ BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.

⁴⁵ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách : dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Slon/Libri, 2005. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč? : vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Slon/Libri, 2005. SECKÁ, Milena. *Americký klub dam : krůček k ženské vzdělanosti*. Praha: Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, 2005.

⁴⁶ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena; SOCHOROVÁ, Ludmila; SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Renáta Tyršová*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2005.

O vyspělosti českých občanských ženských spolků svědčí nejen vybudovaná rozsáhlá síť vyšších dívčích škol a gymnázií, ale také vzděláním podporovaný zájem o řešení sociálních problémů české společnosti. Ve svých teoretických pracích seznamovala Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ českou veřejnost s neutěšenou sociální situací nejnižších společenských vrstev a zároveň podnikala k její nápravě mnohé kroky. Náležela k zakladatelkám několika spolků určených ku pomoci opuštěným dětem a mladým dívkám, jež přicházely do Prahy do služby.⁴⁷

Články a studie použité v disertační práci mnohdy posloužily ke kontrole mého vlastního archivního výzkumu a v některých případech také k jeho doplnění.

Metody práce

Neznámé či málo známé informace, získané z archivního materiálu a historické literatury, bylo nutné nejdříve popsat a dále zpracovat *komparační, typologickou* či *analytickou metodou* nebo jejich kombinací. Zvláštní pozornost byla věnována srovnávání spolkového archivního materiálu s články publikovanými v ženském a stranickém tisku, programů politických stran s tiskem a s realitou; se skutečným vztahem k oprávněným požadavkům žen. Podobně byla *komparační metoda* aplikována při vyhodnocování zápisů ze schůzí Výboru pro volební právo žen v konfrontaci s ženským tiskem i tiskem politických stran. Pomocí *typologické metody* byly vytvářeny kategorie ženských spolků podle jejich zaměření a cílů. *Analytická metoda* byla nápomocna jak při rozboru činnosti spolků, tak i při interpretaci výsledků jejich aktivit.

Vypovídací hodnota programů politických stran je vždy poznamenána vysokým stupněm subjektivity, neboť vyjadřují zájem určité společenské skupiny. Strana v nich

---

⁴⁷ Například: ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *O nalezených v Čechách : přednáška ze dne 16. ledna 1888*. Praha: vlastním nákladem, 1888. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže : rozhledy po lidumilství v Evropě*. Praha: nákl. spolku Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1894, 2. vydání. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Záštitu pracující dívky a ženy : přednáška ze dne 15. března 1893*. Praha: nákladem spolku Záštitu, 1893.

prezentovala své představy o budoucím uspořádání společnosti a své vidění světa. S vědomím těchto úskalí je nutné k politickým programům přistupovat a provádět obezřetnou *obsahovou analýzu a kritiku*. Navzdory subjektivnímu charakteru programových prohlášení podávají řadu objektivních výpovědí o politické straně a o politické atmosféře ve společnosti v době vzniku dokumentu.

Závěr

Z uvedené analýzy použitých pramenů a literatury je zřejmé, že k vlastnímu tématu předkládané disertační práce bylo nutné vyjít z pramenné základny, neboť specializovaná odborná literatura, zabývající se politickými aspekty ženského hnutí a jeho spoluprací s politickými stranami, dosud neexistuje. Kromě zmiňovaných dobových a současných monografií, studií a článků jsem použila další literární zdroje, jejichž kompletní výčet je uveden v seznamu použitých pramenů a literatury.

I. Stát, spolek, občan

1. Role spolků v procesu utváření moderní občanské společnosti

K základním ústavním a demokratickým právům člověka od doby Velké francouzské revoluce vždy náleželo a náleží spolčovací právo a dosud představuje jednu z forem veřejného života moderní občanské společnosti. Kodifikace svobody spolčovací (spolu se svobodou shromažďovací, tiskovou, projevu, petiční atd.) patřila v habsburské monarchii k požadavkům emancipujícího se liberálního měšťanstva v boji proti starému feudálnímu uspořádání společnosti nejen v revolučních letech 1848–1849, ale také při tvorbě ústav publikovaných v únoru 1861 a v prosinci 1867. Navzdory tomu, že rodící se nepolitické spolkové hnutí bylo v předbřeznovém Rakousku pod přísným policejním dohledem, umožnilo zvýšenou společenskou komunikaci ve středních vrstvách, odehrávající se v salonech, čtenářských, divadelních, podpůrných, průmyslových, vzdělávacích a vědeckých spolcích a společnostech, a svými veřejnými aktivitami, k nimž lze přiřadit také české bály, spoluvytvářelo podhoubí a zázemí revolucí let 1848–1849. Členové těchto organizací dokázali položit základy ke kulturní i k politické emancipaci českého národa přesto, že první český politicky orientovaný spolek Slovanská lípa mohl být založen až po revolucí vynucené abdikaci kancléře Metternicha.¹

Po obnovení ústavnosti a zintenzivnění společenského života na počátku šedesátých let 19. století se spolky staly základními společenskými jednotkami, jež byly oporou českému a německému národnímu hnutí, i rodícímu se dělnickému hnutí,² jejichž prostřednictvím mohly být rozvíjeny vzdělávací a politické snahy. Většina českých spolků se soustředila na rozvíjení kultury a národních tradic, jež je inspirovaly především k šíření osvěty a vzdělanosti spojené s výchovou. Kromě toho se členky spolků smíšených a

---

¹ Kníže Clemens Wenzel Nepomuk Lothar Metternich-Winneburg (1773–1859) byl rakouským diplomatem a státníkem. V letech 1806–1809 působil jako vyslanec v Paříži a do 13. března roku 1848 zastával úřad kancléře a zároveň byl vedoucí osobností zahraniční politiky v Rakousku.

zvláště pak ženských učily mnohým praktickým dovednostem – vést schůze, vystupovat na veřejnosti, jednat s úřady, včetně těch nejvyšších, s představiteli politických stran atd. Z mnohých žen, pracujících v dobře organizovaných spolcích, vyrostly významné osobnosti, jež pozitivně zasahovaly před i po první světové válce do mnohých oblastí života české společnosti.

Od počátku šedesátých let 19. století vytvářeli představitelé liberálně demokratického křídla české politiky obraz vzdělaného člověka z pohledu zápasu českého národa o politickou rovnoprávnost v habsburské monarchii. Základním předpokladem pro naplnění tohoto cíle byla péče o vzdělání, vědu, kulturu a o ekonomický a politický rozvoj. Neustálým porovnáváním výsledků práce ve všech oblastech důležitých pro rozvoj české společnosti s německým etnikem i se zahraničím byla ověřována úroveň národa, jeho soběstačnosti³ a z toho vyplývající přirozené právo na rovnoprávné postavení v monarchii, které mu rakouští Němci trvale upírali.⁴

Moderně chápané spolčování vycházelo z po staletí přetrvávajících potřeb lidí, sdružovat se do různých komunit a stavů.⁵ Na rozdíl od společností a spolků tzv. ‚asociativního typu‘, začínajících vznikat od druhé poloviny 18. století, představovaly

---

² Pro dělnické spolky, na rozdíl od spolků a společností měšťanských, byl charakteristický jazykový utrakvistismus, který většinou nebyl překážkou v komunikaci ani v druhé polovině 19. století.

³ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914 : sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, s. 66. MANDLEROVÁ, Jana. *Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860–1918*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1973, s. 3. SOUKUPOVÁ, Blanka. České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60. – 80. let 19. století). In *Documenta Pragensia*. Sv. XI. Václav Ledvinka, Jiří Pešek. (ed.). Praha: Scriptorium, 1994, s. 190–191.

⁴ O historickém a přirozeném právu českého národa bylo napsáno mnoho článků a studií. Například: TOMSA, Bohuš. *Masarykův zápas o právo přirozené : současně příspěvek k ideologii českých politických stran*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského, 1928. K tomuto problému se také vyjadřoval T. G. Masaryk na stránkách periodika *Die Zeit – Wiener Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kunst* v roce 1896. MASARYK, Tomáš Garrigue. Zur deutsch-böhmischen Ausgleichsfrage. *Die Zeit – Wiener Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kunst*, 1896, roč. 3, Bd. 7, č. 82, 25. 4., s. 51–54.

⁵ Podle středověkého učení ‚o trojím lidu‘ posvěceného Bohem byla určována příslušnost obyvatelstva žijícího ve feudální společnosti k jednotlivým stavům, jejichž struktura měla být neměnná. Kromě tohoto základního členění společnosti se města sdružovala ve svazy, jednotlivá řemesla v cechy atd.

středověké stavy, městské svazy a cechy⁶ tzv. ‚korporativní typ‘ spolčování, jehož podstatou bylo povinné členství určené charakteristickými znaky – původ, druh řemesla, postavení příslušného řemesla v té které oblasti atd. Teprve organizace asociativního typu,⁷ v nichž bylo členství naprosto dobrovolné, formovaly základy moderního spolkového života⁸ a významně ovlivňovaly ekonomický, sociální, kulturní, náboženský a politický život v evropských zemích. Asociativní princip spolčování, obsahující v sobě touhu po kulturní, společenské a politické emancipaci, se zrodil z myšlenek humanismu, osvícenství a byl ovlivňován a utvářen Velkou francouzskou revolucí. Moderní spolky se staly oporou samospráv a základem veškerého společenského dění, čemuž také odpovídala jejich rozmanitost a počet. Byly budovány díky iniciativě ‚zdola‘, na samosprávném a demokratickém principu.⁹ Musely se však podřizovat často novelizované spolkové legislativě a dohledu státních a zemských orgánů, které přesně určovaly jakým způsobem má být spolek založen a konkrétně vytyčovaly jeho činnost.¹⁰ Ať již byla nepolitická nebo

---

⁶ Cechy byly zrušeny v roce 1859. HEUMOS, Peter. Krise und hussitisches Ritual : zum Zusammenhang von tschechischer Arbeiter- und Nationalbewegung in Böhmen in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. In *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. Ferdinand Seibt (Hg.) München: R. Oldenbourg Verlag, 1986, s. 111.

⁷ Organizace vznikaly na základě kulturních, společenských a politických zájmů.

⁸ „Unter Vereinen oder in einer älteren Sprachform: unter Assoziationen verstehen wir im allgemeinen organisatorisch und institutionell fixierte Verbindungen von Menschen, die gemeinschaftlich, eben durch ihre Mitarbeit in diesem Verein, bestimmte Zwecke anstreben. Wesentlich für einen Verein ist die Freiwilligkeit der Mitgliedschaft. Das bedeutet: Ein- und Austritt sind allein abhängig von den Wünschen und Erwartungen des einzelnen Mitglieds sowie von dessen Möglichkeiten, etwa finanzieller Art. Es steht aber nicht im Widerspruch zu dieser Freiwilligkeit, dass die Bestimmungen der jeweiligen Vereinssatzung für das Mitglied als verpflichtet gelten, sobald dessen Aufnahme in den Verein vollzogen ist.“

[„Pod pojmem spolek nebo ve starší jazykové formě: pod pojmem asociace rozumíme obecně organizačně a institucionálně fixované spojení lidí, kteří společně, a to prostřednictvím své spolupráce v daném spolku usilují o stanovené cíle. Pro každý spolek je podstatná dobrovolnost členství. To znamená: přijetí a zrušení členství jsou závislé pouze na přáních a očekáváních jednotlivého člena, tak jako na jeho možnostech, například finančního rázu. V rozporu s dobrovolností však není, že stanovy spolku jsou pro každého člena závazné, jakmile je spolkem přijat.“] BURIAN, Petr. Das Vereinswesen in den böhmischen Ländern. In *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. Ferdinand Seibt (Hg.) München: R. Oldenbourg Verlag, 1986, s. 39–40.

⁹ OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1977, s. 3.

¹⁰ K ‚metodickému‘ vedení spolků ze strany státu sloužily např. vzorové stanovy. Spolčovací zákon z 15. listopadu 1867 byl základem, z něhož se vycházelo při sestavování stanov, a následující úpravy a doplňky jejich ustálenou podobu podstatněji neovlivnily. Formální a obsahová rozdílnost stanov spolků způsobovala obtíže při jejich schvalování úřady, a proto byly velmi často představiteli nově zakládaných organizací používány stanovy již jednou úřadem schválené tzn., že byly právně potvrzeny. Spolkové stanovy měly od roku 1867 následující obsah: účel založení spolku (obecně), prostředky k jeho dosažení (popis činnosti), sídlo

politická, ovlivňovala rozvoj bezprostředně či zprostředkovaně, krátkodobě a nebo také dlouhodobě hospodářské, společenské, kulturní i politické oblasti.

Výchozí podmínky pro německé a české národní hnutí byly v habsburské monarchii odlišné. Vzhledem k privilegované pozici německých majetných vrstev a celkovému vlivu rakouského centralizovaného státu se od druhé poloviny 18. století projevovalo národní vědomí rakouských Němců silněji než české. S tím také souvisel od ustanovení konstitucionalismu a parlamentarismu požadavek politicky nadřazeného postavení rakouských Němců nad ostatními národy monarchie odůvodňovaný státními zájmy a údajnou převahou německé kultury a vzdělání.¹¹ Německé národní hnutí v českých zemích se po roce 1815 od českého národního hnutí zásadně odlišovalo svou ideologií a organizací nerozlučně spjatou s hnutím za hranicemi českých zemí a habsburské monarchie. Navzdory tíživým politickým poměrům doby předbřeznové se pomalu rozrůstala česká národní společnost, která svou orientací posilovala integritu

---

spolku, druh členství, podmínky přijetí, způsob přijetí, povinnosti členů, práva členů, finanční a hmotné příjmy, způsob úhrady výloh, valná hromada – nejvyšší spolkový orgán, její pravomoci a úkoly, výkonný výbor – jeho pravomoci a úkoly, jednotliví funkcionáři a jejich úkoly, způsob řešení sporů, zánik členství i spolku vůbec, podmínky zrušení spolku a naložení s jeho jměním. Spolkové stanovy se v této podobě udržely až do první světové války. Viz například: Stanovy Klubu poslanců českých na sněmě schválené v srpnu 1883. NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, kart. 1, sign. III, složka č. 7. Stanovy Ústřední Matice školské schválené 20. 5. 1897. NA Praha, fond **Ústřední Matice školská (1880–1951)**, kart. 59, inv. č. 709 – domácí řády. Domácí řád „Pražského klubu“ v Praze z roku 1896. NA Praha, fond **Pražský klub, Praha (1890–1928)**, kart. 1, složka č. 1 – Domácí řád z roku 1896. Stanovy Politického klubu dělnického v Čechách z roku 1890. Statuten des Politischen Arbeiter-Klubs in Böhmen, 1890. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický klub českého dělnictva pro Prahu a okolí**, kart. 1, sign. 4. Stanovy Občanského politického klubu „Havlíček“ pro Vršovice a okolí z roku 1898. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Občanský politický klub „Havlíček“ pro Vršovice a okolí**, kart. 3, sign. 39.

¹¹ Karolina Světlá vylíčila v *Upomínkách* v několika odstavcích vztahy pražských Čechů a Němců, které poznamenaly i její a sestřiny hry s dětmi z pražských německých rodin. „Někdy jsme si hrály s mladými Němci a Němkyněmi dosti dlouho velmi svorně, těšili jsme se navzájem na sebe, nemohouce se často ani dočkat neděle, kdež jsme se měli sejít a zas si zahrát, ale najednou uprostřed nejlepší zábavy, nejutěšenějšího naladění ozvalo se z jejich strany slovíčko, objevil se posuněk, zamihl se úsměv, který sněsti a prominouti jsme nemohly, hlásily jsme se, co to znamená, a bývalo na dlouho pak po shodě a lásce mezi námi. Jen rodiče velikou přísností nás k tomu vždy donutili nevyloučiti se z návštěvy, došlo-li nás odtamtud opět pozvání. Nevěděliť ovšem, co mezi námi se dělo, nemívaly jsme ve zvyku žalovati a nikdy jsme si tedy nestýskaly na urážky tam pocítěné. [...] Bylo to tak běžné všemu českému se smáti, tím opovrhovati a za sprosté to prohlašovati, činili tak i rodilí Čechové hanbíce se za svůj původ a zapírajíce jej, nedalo se tedy právě nic zvláštního namítati proti vtípům několika hochův. Neboť obyčejně zavdávali synové domácí k rozmíškám těm podnět, parodující na improvizovaném našem jevišti, kdykoli k tomu se naskytla příležitost, lid náš v mluvě a způsobu opilcův co možná nejsměšněji a nejurážlivěji.“ SVĚTLÁ, Karolina. *Upomínky*. *Osvěta*, 1874, roč. 4, č. 10, s. 761.

českého národa a rozšiřovala jeho vědomou identitu. Formující se české střední vrstvy a rodící se nepočtená inteligence vnímaly tento vývoj jako pozitivní a podstatně k němu přispívaly kulturní a vzdělávací činností. Politické události ve Francii, Německu a Polsku v roce 1830 ovlivnily české národní hnutí a prohloubily jeho názorovou nejednotnost.

Během třicátých let docházelo k přeskupování vedoucích sil a politický ráz českých veřejných aktivit byl stále zřetelnější. Od starší generace českých obrozenců, soustředěných kolem Josefa Jungmanna¹² a zabývajících se převážně obnovou českého jazyka a literatury, přebírala vedení společnosti sebevědomější skupina české maloburžoazie a inteligence hlásící se k romanticko-demokratickým ideálům. V jejím čele stanuli František Palacký,¹³ který se významně zasloužil o prosazení českého vlivu v Královské české společnosti nauk¹⁴ a ve Vlasteneckém muzeu v Čechách,¹⁵ a s ním spolupracující František Ladislav Rieger, Karel Havlíček¹⁶ a další. František Palacký v *Časopise českého muzea v Předmluvě k vlasteneckému čtenářstvu* konstatoval, že obroda českého jazyka byla úspěšně dokončena a před českou společností vyvstaly nové úkoly v oblasti vědy, techniky a umění. Jejich rozvojem Češi měli možnost prokázat svou rovnocennost s ostatními evropskými národy. Jen tak mohla česká národní společnost přispět k mezinárodní výměně myšlenek a kulturních hodnot. Zvyšující se úroveň české vzdělanosti a vzrůstající sebevědomí českého národního hnutí ovlivňovaly formu boje za

---

¹² Josef Jungmann (1773–1847).

¹³ František Palacký (1798–1876).

¹⁴ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký (1798–1876) : životopis*. Praha: Argo, 1998, s.197–203.

¹⁵ Dne 11. ledna 1830 byl na schůzi správního výboru Společnosti Vlasteneckého muzea v Čechách zřízen Sbor pro vědecké vzdělávání české řeči a literatury (Maticе česká), jehož členy se stali Josef Jungmann, František Palacký a Jan Svatopluk Presl. Všichni tři byli navrženi za redaktory českého naučného slovníku. KOŘALKA, Jiří. *František Palacký*, s. 100–110, 134–135, 204–212. DRABEK, Anna M. Maticе česká und Maticе moravská : ihre Bedeutung für die kulturelle und nationale Entwicklung der tschechischen Gesellschaft im 19. Jahrhundert. In *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. Ferdinand Seibt (Hg.) München: R. Oldenbourg Verlag, 1986, s. 72–84. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 93. KOČÍ, Josef. *České národní obrození*. Praha: Svoboda, 1978, s. 376–378.

¹⁶ František Ladislav Rieger (1818–1903), Karel Havlíček (1821–1856).

národní rovnoprávnost, jež se až do první světové války odehrávala především v rovině prosazování jazykových práv.¹⁷

Ve třicátých letech 19. století bylo již české národní vědomí, podmíněné jazykově, kulturně a historicky, u značné části české inteligence natolik silné, že se neodnárodnila, i když studovala na německých školách a univerzitách v habsburské monarchii nebo v zahraničí a na veřejnosti často mluvila německy. Vzrůst národního sebevědomí můžeme zaznamenat u humanitně i technicky vzdělané inteligence, o čemž svědčí její postupné prosazování jak v původně jazykově německých vědeckých společnostech, tak i u další významné zemské instituce první poloviny 19. století Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách, založené 1. března 1833, jež se měla stát reprezentantkou podnikatelských vrstev obyvatelstva a zároveň vykonavatelkou státní průmyslové politiky. V jejím čele nejdříve stanuli zástupci šlechty.¹⁸ Teprve 1. října 1834 byla svolána valná hromada a na ní bylo zvoleno řádné vedení Jednoty,¹⁹ které začalo jednat o rozšíření činnosti spolku do oblasti průmyslového vzdělávání.²⁰ Ještě dva roky po založení Jednoty se vedly spory o

---

¹⁷ Zavedení češtiny do úřadů a vyšších škol.

¹⁸ Na ustavující schůzi byl zvolen prozatímní výbor Jednoty. Generálním ředitelem se stal hrabě Josef Dietrichstein (1798–1858) a třemi členy ředitelství byli zvoleni hrabě Hugo Karel Edvard Salm-Reifferscheid (1803–1893), hrabě Bedřich Deym (1801–1843) a hrabě Josef Nostitz-Rienek (1821–1890). ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách. *Paginae historiae*, 1995, roč. 3, s. 10–11.

¹⁹ Členy řádného ředitelství se stali hrabě Josef Nostitz-Rienek, továrník Leopold Jerusalem, zbraslavský továrník Antonín Richter, obchodník J. B. Riedl, guberniální rada Karel Augustin Neumann, hrabě Hugo Karel Edvard Salm-Reifferscheid, hrabě Bedřich Deym, velkoobchodník Cyril Fiedler a kníže Friedrich Oettingen-Wallerstein. ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách, s. 11. TOBOLKA, Zdeněk V. a kolektiv. *Česká politika : kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Díl V. Praha: Jan Laichter, 1913, s. 694.

²⁰ Kníže Bedřich Oettingen-Wallerstein založil nedělní řemeslnickou školu na svém zbraslavském panství. Škola měla mezi veřejností pozitivní ohlas, a proto začala i další města uvažovat o zřízení podobných vzdělávacích zařízení. ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách, s. 11. Kromě toho bylo v září roku 1837 Jednotou zřízeno nedělní dvojjazyčné vyučování pro živnostníky v Praze (výuka kresby, matematiky a geometrie, vedení účetních knih pro živnostníky, chemie, fyziky a strojírenství). V následujícím školním roce přibýly Amerlingovy přednášky z mechaniky a přírodovědy. Výuka pro živnostníky probíhala v obou jazycích až do roku 1850. Protože Obchodní a živnostenské komory vznikající od téhož roku začaly svou činností omezovat vliv a význam Jednoty, což se odrazilo i v ochabnutí výuky v jejích kursech pro živnostníky, soustředili její představitelé pozornost výhradně do oblastí, které nespádaly do okruhu zájmu komor. K nim především náleželo živnostenské školství. První návrh na zřízení průmyslové školy, jehož autorem byl v roce 1846 ing. Jan Perner, vzešel z řad českých členů Jednoty, kteří také v poměrně krátké době vytvořili sbírkou základní kapitál (ve výši 7.000 zl.) nutný k založení školy. Koncem února 1848 vláda povolila založení školy. Ke skutečnému otevření české večerní průmyslové školy došlo až 8. března 1857. Ve školním roce 1873–1874 byla zahájena výuka v řádné denní průmyslové škole. TOBOLKA, Zdeněk V. a kolektiv. *Česká politika*. Díl V, s. 695–702.

rozsahu aktivit organizace, což úzce souviselo s jejím sociálně společenským složením, v němž se střetaly zájmy šlechty a buržoazie. K nim se záhy přidal i konflikt národnostního charakteru,²¹ finanční obtíže a od roku 1841 požadavek nových stanov.²² Jejich novelizace byla významná tím, že demokratickým způsobem umožnila oslabit dosavadní aristokratický ráz Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách. Za členy mohli být přijímáni také zástupci méně zámožné české a německé maloburžoazie a inteligence, což vedlo ke změně národnostního složení ve prospěch Čechů. Jednota, a zvláště odbor pro průmyslovou osvětu, se svými diskusemi o veřejných, hospodářských, kulturních, vzdělávacích a také politických problémech stala ‚kolébkou parlamentního vzdělávání‘ nastupující generace české inteligence, jež dokázala ve čtyřicátých letech využít vzájemných rozporů mezi šlechtickými velkostatkáři, německou průmyslovou a obchodní buržoazií a státními úřady v Čechách ve prospěch českého národa. Jejimi zástupci byli právníci František Ladislav Rieger, Antonín Strobach, Alois Pravoslav Trojan, František Augustin Brauner, železniční inženýr Jan Perner, novinář Karel Havlíček, lékař a zakladatel českého dívčího vyššího školství Karel Slavoj Amerling a mnozí další.²³ František Ladislav Rieger považoval ve čtyřicátých letech prosazení české inteligence v odboru pro průmyslovou osvětu Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách za velice

---

²¹ Prezidentem muzejní společnosti hrabětem Kašparem Šternberkem bylo navrženo, aby spolek kromě německého technického časopisu vydával také český. Důvodem k odmítnutí však byla dosud neexistující česká technická terminologie. Proto pokrokově smýšlející část Jednoty prosadila překlad spisu německého gymnaziálního profesora Johanna Heinricha Moritze von Poppa (1776–1854) na náklady spolku. Jan Svatopluk Presl Poppův spis přeložil a přepracoval. V letech 1836–1837 vyšly nákladem Jednoty všechny tři díly pod názvem *Obšírné proučování naučení o řemeslech a umělostech čili Technologie*. V roce 1837 začal vycházet za Preslovy redakce *Časopis technologický Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách*. Časopis však nebyl českými řemeslníky přijat pro jeho údajnou nesrozumitelnost, a proto v roce 1840 zanikl. Náhradou za něj měl být Amerlingův *Promyslný posel*. KOČÍ, Josef. *České národní obrození*, s. 384–385.

²² Upravené stanovy byly předloženy nejvyššímu orgánu Jednoty – valné hromadě, po vyjádření jejího souhlasu také guberniu a 23. září 1843 je schválil císař. Nové stanovy zavedly pět kategorií členství: 1. zakládající člen (příspěvek 50 zl. ve stříbře), 2. přispívající člen (příspěvek 10 zl.); v 3.– 5. kategorii byli významní a čestní členové, kteří žádné příspěvky neplatili. Podle nových stanov mělo být valnou hromadou zvoleno patnáctičlenné ředitelství, ostatní funkcionáře volily příslušné odbory a výbory. Nejvyšším orgánem Jednoty i nadále zůstala valná hromada.

²³ ŠPIRITOVÁ, Alexandra. *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*, s. 13–15. BURIAN, Peter. *Das Vereinswesen in den böhmischen Ländern*, s. 45–48. Antonín Strobach (1814–1856), Alois Pravoslav Trojan

významné a o těchto změnách si ve svých pamětech poznamenal: „Zápasy v Jednotě Průmyslové byly jakoby první předehrou příštích bojů politických. Neměly-li velikých důsledků praktických, měly přece velký význam a výsledek mravní oním hnutím, jež vzbudily v národě, oživením zájmu obecného pro duševní potřeby naše, pro vzdělání národa jazykem národním, a v tom smyslu byly zápasy v Jednotě Průmyslové vážným činitelem v postupném rozvoji národního uvědomění, důležitým momentem v dějinách našeho probuzení.“²⁴ Od poloviny čtyřicátých let se začala zřetelně rozšiřovat společenská základna českých národních aktivit, což bylo možné sledovat hlavně v institucích a organizacích sídlících ve větších městech.²⁵

Vzdalování českého a německého etnika, přerušené neoabsolutismem padesátých let, pokračovalo po obnovení ústavnosti na počátku let šedesátých. Tento proces se projevil v organizaci nejen původně utrakvistických česko-německých (německo-českých) spolků, ale také u spolků českých a německých. Vyplynul z nerovnoprávného postavení Čechů v habsburské monarchii, trvajícího po několik století, a z jejich snahy vymanit se z něj uvědomováním si své sounáležitosti s českým národem, prosazováním a realizováním svých požadavků kulturních i politických. Byl příčinou národnostní polarizace, probíhající v kulturně politické a vzdělávací oblasti života společnosti, v níž se národnostní princip prosadil hlavně v době budování českého národního školství, v jednání o zřízení samostatné české Karlo-Ferdinandovy univerzity, probíhající od roku 1879, a zvláště v zápase o umístování českých dětí do českých škol vedeném v převážně německém pohraničí. Průvodním jevem polarizačního procesu byl vznik samostatných českých kulturních a společenských institucí.

(1815–1893), František Augustin Brauner (1810–1880), Jan Perner (1815–1845), Karel Slavoj Amerling(1807–1884).

²⁴ KLEPL, Jan. Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848. In *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933*. Bedřich Mansfeld (ed.). Praha: vlastním nákladem, 1934, s. 226.

Demografické poměry v českých zemích určovaly těsné soužití Čechů a Němců, které nemuselo v procesu zrovnoprávnění českého etnika znamenat vždy lhostejnost²⁶ nebo dokonce nepřátelství. I když obou uvedených způsobů spolužití je možné uvést mnohem více, najdeme i pozitivní příklady susedských vztahů mezi českým a německým obyvatelstvem Prahy, které se společně zúčastňovalo spolky organizovaných odborných, kulturních²⁷ či sportovních akcí. Bylo to dáno hlavně tím, že značná část Čechů uměla německy natolik, že mohla s Němci bez problémů komunikovat a čerpat z bohaté studnice německé literatury, žurnalistiky, divadelního, hudebního či výtvarného umění a vědy a nechat se inspirovat k dalším aktivitám přispívajícím k vytváření a upevňování vlastní národní identity. Z německé strany nebylo sdílení českých uměleckých a kulturních tradic zdaleka tak silné, neboť tomu většinou bránily jistý pocit kulturní a politické nadřazenosti, neznalost českého jazyka a uzavřenost mnoha německých spolků trvající až do osmdesátých let 19. století.

V českých zemích se tak vytvořily dvě téměř shodné skupiny spolků, jež svou národní identitu dokazovaly zrcadlově postavenými argumenty. Vzájemné styky a eventuální spolupráce byly minimální nebo vůbec žádné. V některých případech se neschopnost domluvy projevila demonstrativní odlukou společenských akcí.²⁸

---

²⁵ SOUKUPOVÁ, Blanka. České a německé spolky v Praze v 60. až 80. letech 19. století : soužití a kulturní výměna. In *Lidé – města : Pražané jini – druzí – cizí*. Miriam Moravcová (ed.). Praha: Ústav pro etnologii a folkloristiku ČSAV, 1972, s. 7. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 94.

²⁶ České a německé stejně zaměřené spolky existovaly vedle sebe, pořádaly obdobné akce, ale nespolupracovaly navzájem.

²⁷ Národní listy zaznamenaly účast českých a německých měšťanů na koncertu, na němž byly hrány skladby českých, německých a rakouských skladatelů. Koncert byl rušen protirakouskými výtržnostmi německých vysokoškolských studentů. Posluchači obou národností s nevolí koncert opustili. Buršácká výtržnost v Praze. *Národní listy*, 1882, roč. 22, č. 290, 26. 10., s. 3. Podle údaje periodika *Posel z Prahy* z poloviny sedmdesátých let 19. století pražské německé divadlo navštěvovali „přečetní vlastenci čeští“. Čeští vlastenci v německých divadlech. *Pražský deník (příloha Pražských novin)*, 1876, roč. 11, č. 261, 16. 11., s. 2.

²⁸ Například: Oslavy 100. výročí uvedení Mozartovy opery Don Juan v roce 1887 se uskutečnily s obdobným programem (spolkový průvod na Bertramku, pěvecký sbor, proslov, položení květin u Mozartovy busty) ve dvou dnech. V prvním dnu skladatelé holdovali německé spolky a druhý den české spolky. Oslava Mozartova. *Národní listy*, 1887, roč. 27, č. 298, 30. 10., s. 2. Německá Mozartova oslava v Praze. *Národní listy*, 1887, roč. 27, č. 298, 30. 10., s. 2. Mozartova slavnost. *Pražský deník (příloha Pražských novin)*, 1887, roč. 22, č. 248, 1. 11., s. 3.

Jak roku 1885 uvedl Alois Pravoslav Trojan v uvítacím projevu, do druhé poloviny 19. století vcházeli Češi a Němci zároveň jako „nejbližší sousedé“, ale také jako „nejjurputnější odpůrci“ a „zjevné nepřátelé“.²⁹ Proces „rozcházení se“ vnímaly jednotlivé skupiny obyvatel především podle zaměření svých zájmů a také podle intenzity národního cítění. V lokálním *Pražském deníku* si mohli čtenáři 5. října 1884 přečíst smířlivý článek, v němž byly prezentovány názory předpokládající nerovnoprávné postavení Čechů: „Po tolik století žili vedle sebe svorně a sousedsky, totiž v kalendáři sv. Václav a sv. Michal archanděl, onen co známý patron Čechů a tento co patron německých bratří; tak tomu bylo po celá staletí a dobře se v Čechách vedlo; leč teď bude jinak.“³⁰ Naproti tomu opoziční *Národní listy* se o tři roky dříve snažily rozšiřovat okruh svých čtenářů a tím posilovat své postavení ve společnosti. „Budme sobě vědomi, že nadešla doba, kde máme dokázati, že naplnění našich národních práv jest požadavkem nás všech, kdož pravíme o sobě, že jsme Čechové, a že sami od prvního až do posledního bereme národní program velice doopravdy. [...] Česká společnost musí ve svém vědomí, ve své vlastenecké věrnosti a hrdosti se povznésti v některých otázkách svých řekněme přímo se obroditi a omladnouti.“³¹

Od počátku šedesátých let 19. století do první světové války prošla česká společnost bouřlivým vývojem. Její národní vzestup můžeme na konci 19. století zaznamenat v oblasti hospodářské a sociální; byl rozvinut systém vzdělávání, kultury a politických stran. Vzrostlo sebevědomí českého obyvatelstva, jež se stalo navzdory dynastickým představám dynamickou a moderně strukturovanou národní společností, která nechtěla být pouhou etnickou nebo nepolitickou národností, ale považovala se za plnoprávný národ v politickém slova smyslu a jako taková chtěla být také uznávána

---

²⁹ Stylistické obraty jsou z uvítací řeči Aloise Pravoslava Trojana při příjezdu účastníků divadelního vlaku ze severních Čech do Prahy roku 1885. Na počest účastníků divadelního vlaku ze severních Čech. *Národní listy*, 1885, roč. 25, příloha k č. 109, 21. 4., s. 1.

³⁰ Nedělní kázáníčko. *Pražský deník (příloha Pražských novin)*, 1884, roč. 19, příloha k č. 230, 5. 10., s. 2.

v rámci Evropy. Nelze však nevidět, že veškeré české politické návrhy, jež se týkaly národního vyrovnání a přeměny habsburské monarchie ve federaci rovnoprávných národů, narazily na zostřující se česko-německé národnostní soupeření v českých zemích a skončily neúspěchem.³² Pro českou politiku bylo velmi významné, že se podařilo hospodářsky a politicky vedoucí vrstvě Čechů legálně ovládnout část administrativy různých samosprávných institucí, vytvořených a nebo povolených státem.³³ České správy měst, které společně se spolky podporovala též veřejnost, vytvářely podmínky pro rozvoj českého společenského a kulturního života. V roce 1882 se pražská městská správa stala de facto nejvyšším voleným orgánem českého národa poté, co ji 8. října demonstrativně opustilo posledních pět německých zastupitelů.³⁴

Emancipující se česká společnost si na základě významných období v české historii uvědomovala, že přerušení kontinuity samostatnosti českého království zanechalo neblahé a téměř trvalé stopy na úrovni českého národa. „Kde bychom my Čechové byli, kdyby dějiny naše byly nepřetržitě a bez zastavení pokračovaly na tom základě, na který duchem našich otcův postaveny byly v první třetině století patnáctého? Byli jsme tenkrát o půl čtvrtá sta let před nejosvícenějšími a nejslavnějšími národy nynějšími. Hrubá moc nerovnosti občanské a nevolnosti duševní zaskočila nás a měli jsme tři sta let co dělat, abychom z úmorného objetí jejího opět se vymkli.“³⁵ Uvědomování si svých kvalit i díky působení mnohých dobře organizovaných spolků a společností bylo u českého národa již na počátku sedmdesátých let tak silné, že začal intenzivněji usilovat o práva ztracená po

---

³¹ Z naší domácnosti. *Národní listy*, 1881, roč. 21, č. 109, 7. 5., s. 1.

³² KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 124.

³³ Rozhodující politická moc v Rakousku zůstávala i v okresech v rukou státní byrokracie. Českým voleným představitelům bývala v jednotlivých obcích svěřována především hospodářská agenda. Při prvních obecních volbách v březnu 1861 obsadili čeští volení zástupci většinu křesel v magistrátu zemského hlavního města Prahy.

³⁴ Němečtí zastupitelé nesouhlasili s výrokem v projevu pražského starosty JUDr. Tomáše Černého o „zlaté slovanské Praze“. SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od roku 1861*. Díl I. Praha: Nakladatelství Jan Otto, 1899, s. 608. COHEN, Gary B. *The Politics of Ethnic Survival : Germans in Prague 1861–1914*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 145–146.

³⁵ Na prahu nového roku. *Národní listy*, 1874, roč. 14, č. 1, 1. 1., s. 1.

Bílé hoře. Při příležitosti 10. výročí založení pražského Sokola v roce 1872 člen výboru Eduard Grégr řekl: „I život národa českého je život stálých zápasů a bojů. Národní naše loď nepluje věru po tiché hladině, nýbrž po rozbouřeném moři, přes hltavé propasti a skrze zrádná úskalí. Každou píd' kupředu musíme pracně vydobývati a jest zapotřebí napínání veškerých sil, aby loď národa českého nepřišla k úrazu. V předtuše těchto bojů napsali mužové, jež spolek náš zakládali, nade dvěře těchto síní co heslo našeho spolku významná slova: ‚Tužme se!‘ Tužme ducha, tužme paži svou.“³⁶

Je třeba připomenout, že do obrazu narůstajících česko-německých národnostních konfliktů v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století, na rozdíl od měšťanských spolků, nezapadá vztah českých a německých dělnických spolků, které se k sobě chovaly solidárněji nebo dokonce přátelsky.³⁷ Mnohé z nich navazovaly na velice starou utrakvistickou tradici a zkušenosti, v některých případech trvající i několik století.³⁸ Až do poloviny 19. století nehrál etnický a jazykový původ členů spolků a bratrstev roli, což bylo většinou způsobeno jejich orientací na profesní a sociální záležitosti. Specializovaní dělníci v textilním a tiskárenském průmyslu zvláště v liberecké, pražské a v brněnské aglomeraci zakládali odborné a odborové spolky většinou tam, kde již v 18. nebo v první polovině 19. století působily cechovní podpůrné pokladny řemeslnických tovaryšů. Ani v první polovině čtyřicátých let 19. století při organizování první fáze hospodářských bojů v českých zemích neměla etnická a jazyková příslušnost dělníků téměř žádný význam. Všechny písemnosti organizací tiskařů kartounu byly vyřizovány v němčině i v případě, že

---

³⁶ Oslava 10letého trvání pražské tělocvičné jednoty „Sokol“. *Národní listy*, 1872, roč. 12, č. 78, 19. 3., s. 2.

³⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 267.

³⁸ V Liberci je dochována zpráva z roku 1619 o existenci Bratrstva soukenických tovaryšů. Bratrstvo pracovalo ještě v 19. století a z jeho řad po roce 1848 pocházeli někteří dělničtí předáci. V lednu 1870 se Bratrstvo soukenických tovaryšů v Liberci většinou hlasů usneslo, že tradiční organizaci přemění na sociálně demokratický odborný spolek. Liberecký magistrát jej však nepovolil, a proto z Bratrstva vystoupil značný počet členů a ti pak založili Odborný spolek textilních dělníků. KOŘALKA, Jiří. *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*. Liberec: Krajské nakladatelství, 1956, s. 87–90. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 240.

mezi sebou komunikovaly převážně české organizace v ryze českých oblastech.³⁹ O několik let později, v revolučním roce 1848, však již čeští dělníci v Praze a v dalších průmyslových aglomeracích středních Čech aktivně podporovali české emancipační hnutí. Odborné i odborové dělnické spolky se v letních měsících roku 1872 účastnily bojů za desetihodinovou pracovní dobu. V souvislosti s dělnickými spolky je nutné připomenout českou Jednotu katolických tovaryšů založenou katolickou církví v roce 1852 v Praze.⁴⁰ Jednota byla jediným dělnickým spolkem povoleným v době politického útlaku rakouského neoabsolutismu padesátých let 19. století. Další katolicko-sociální spolky, filiálky Jednoty, vznikly v roce 1853 v Olomouci, 1854 v Brně a Jihlavě, 1855 v Českých Budějovicích a Opavě atd. Katolické církvi se však s výjimkou Brna a severní Moravy nepodařilo získat trvalejší vliv na široké vrstvy průmyslového dělnictva. Teprve na konci 19. století, po konstituování politického katolicismu, vystoupily organizace katolických dělníků v politickém boji proti sociální demokracii.⁴¹

Také v některých odborových a profesně zaměřených spolcích, v nichž se sdružovala středoškolská a vysokoškolská technická inteligence, nepůsobil jazykový utrakvismus ještě v polovině osmdesátých let 19. století žádné problémy. K organizacím, které nejdéle odolávaly českému i německému nacionalismu patřily Spolek hospodářů a lesníků a zvláště Spolek inženýrů a architektů, jehož čeští i němečtí členové chtěli proniknout na evropský trh. Uvědomovali si, že by nepřátelsky laděný nacionalismus přinesl velkému kapitálu jen ztráty a že mohou být úspěšní jen tehdy, budou-li postupovat

---

³⁹ Tato praxe byla uplatňována například v českých organizacích mladoboleslavské a mnichovohradišťské.

⁴⁰ Spolek zprostředkoval práci (přechodně poskytoval ubytování a finanční podporu), organizoval vzdělávání dělníků (prohlubování všeobecných znalostí a zvyšování kvalifikace) a zábavy (ochotnické divadlo). Blanka Soukupová v článku České a německé spolky v Praze v 60. až 80. letech 19. století na s. 12 uvádí, že Jednota katolických tovaryšů byla nejstarším pražským dělnickým spolkem. V literatuře jsem však našla informace o pražských dělnických spolcích působících již v první polovině čtyřicátých let 19. století. KOČÍ, Josef. *České národní obrození*, s. 353. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 241.

⁴¹ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 240–243.

společně jako inženýři rakouští. I v tomto spolku však před koncem 19. století zvítězil nacionalismus a také zde dokázal překrýt společné profesní zájmy.⁴²

Do konce trvání habsburské monarchie zůstalo jen minimum spolků utrakvistických. Náležely k nim dobročinné spolky (včetně některých ženských), spolky veteránů a katolické spolky. Část z katolických spolků byla založena a řízena představiteli české konservativní šlechty proklamující věrnost trůnu a oltáři. Význam a dosah naposledy jmenovaných organizací byly velmi malé a stejně jako spolky veteránů nijak nepřispívaly k rozvoji české společnosti. Vůči spolkům řízeným šlechtou, jež byla vzdálená českým emancipačním snahám, panovala všeobecná nedůvěra, jak o ní psal Jan Neruda⁴³ ve fejetonech o Otýlii Malé a o našich knihovnách. „Právě čtu ve zprávě, kterou vydal Výbor pro zřízení Národního divadla, o výsledku her naší spanilomyslné Malé ve prospěch Národního divadla podniknutých. [...] Nezáleží na cifře. Výtěžek mohl býti třeba i menší a čin Otýlie Malé byl by stejně skvělý, a výtěžek mohl by býti i větší a činu naší tragédky nepřibylo by již ani lesku ani krásy. Paní Malá obětuje svůj čas letních prázdnin ku zotavení potřebný, jede od města k městu a *odevzdává fondu divadelnímu půl třetího tisíce!* Cítíte váhu tohoto činu, vy boháči čeští? Cítíte jeho velikost vy, kteří máte po celý rok čas prázdný a kteří byste nemusili pro půl třetího tisíce jezdit do 14 českých měst, kteří byste jen mohli chtít a dát – *cítíte to, kterak se vznešeně nad vás povznáší prostá dcera českého národa,* cítíte to, jak pravá šlechta ducha i srdce tu v prosté dceři české dostává pojednou zvuky srozumitelného dojemně tklivého povznášejíciho se nad ten váš prázdný zvuk jako píseň skřivání nad vrzot plechu?“⁴⁴ „Neračte sobě mysliti, že mi to činí radost obzvláště neodolatelnou, promluvím-li při knihovnách také o šlechtě české. [...] Ale s duší do hluboka rozželenou musím říci, že co do národního snažení celá šlechta česká ještě daleko zůstává v pozadí za tou pastuchovou chýžkou, o níž Kollár pěje. Já alespoň nevidím u nás

---

⁴² SOUKUPOVÁ, Blanka. České a německé spolky v Praze v 60. až 80. letech 19. století, s. 12.

⁴³ Jan Neruda (1834–1891).

ta díla, jaká Maďarům stvořila šlechta maďarská, já nevidím ty bohaté akademie, já nevidím to bohaté divadlo, nevidím ty četné a přčetné nadace umělecké, já nevidím život ten mecenášský, v pravdě šlechtický a desatery, dvacaterý věci jiné. Za to vidím u nás jen museum chudě živořící, vidím divadlo, které se staví beze šlechty, nadace umělecké nižádné, nadace svatoborské bez šlechty, vidím, kterak mecenášství a šlechta žijou vlastně v národní vzdálenosti, že od jednoho k druhému jest ‚do nedozírna‘ a pak vidím ještě desatery, dvacaterý věci, o nichž bych říci mohl, jako onen profesor: ‚Vidím opět mnohé, kteří tu nejsou‘.⁴⁵

Specifickou oblast života české společnosti představovaly od třicátých let 19. století spolky a společnosti žen. Rodný list většiny z nich byl založen na idejích osvícenství šířených z Francie do střední Evropy. Musely se vyrovnávat s domácími tradicemi a střetaly se se silným vlivem katolické církve i s výraznou segregací mužského a ženského světa. Společně s humanitními a osvícenskými idejemi do střední Evropy pronikal zvyk v provozování salonu podle francouzského vzoru,⁴⁶ kterého se v posledních desetiletích 18. století ujala česká zemská šlechta. Jejich salony a ojedinělé měšťanské salony⁴⁷ sehrály významnou roli v prvním období národního obrození, kdy byl zájem vzdělanců, výlučně

---

⁴⁴ NERUDA, Jan. Otýlie Malá ve prospěch Národního divadla. *Národní listy*, 1873, roč. 13, č. 118, 1. 5., s. 1.

⁴⁵ NERUDA, Jan. Slovo o našich knihovnách IV. *Národní listy*, 1873, roč. 13, č. 109, 22. 4., s. 1.

⁴⁶ T. G. Masaryk napsal v roce 1925 článek k tématu společenského chování, do něhož zahrnul i vysvětlení, co je salon. Salon, dříve výraz k označení prostoru, se v Masarykově pojetí stal vyjádřením určité formy sociability, shromáždění daného počtu osob v určitém bytě a v určeném čase. „Salon je vlastním shromaždištěm společenským. Byly a jsou salony po výtce umělecko-literární, filosofické a politické. Obyčejně ženy, vlastně dámy, měly a vedly salony. V saloně vedle něco hudby převládala diskuse, nevylučující i dost ostré polemiky. Avšak i tyto polemiky, dostupující někdy rozohněnosti hádek, vedou se formou neurážející. Proto vtíp, vtípnost vůbec je dobrou zbraní netoliko, nýbrž i hlavní rekvizitou salonů.“ MASARYK, T. G. O slušnosti v Čechách. In *Masarykův sborník : T. G. M. a naše současnost (1980)*. Sv. VII. Miloslava Kučerová (ed.). Praha: Academia, 1992, s. 426.

⁴⁷ K nejstarším měšťanským salonům patřily hudební salon Vojtěcha Pecha (majitele velkého módního závodu v Praze v Týnské ulici v domě U červeného kola), jazykově český literární salon Štěpána Lešky (spisovatele, varhaníka a evangelického kazatele), na přelomu století sehrály důležitou roli salony profesora filosofické fakulty Augusta Gottlieba Meissnera a svobodomyšlného premonstráta Karla Rafaela Ungara s proslulými hudebními večírky. Při výčtu nejstarších měšťanských salonů nesmíme zapomenout na hudební salon manželů Duškových na Bertramce. LENDEROVÁ, Milena. Pražské salony a kávové společnosti v 19.

mužů,⁴⁸ zaměřen na obnovení českého jazyka a literatury. Proto také býval hlavní postavou salonů v českých zemích, na rozdíl od Francie, muž. Vysvětlení můžeme hledat v po staletí trvajícím konfliktu tradičního vlivu katolické věrouky, která odsoudila ženy jen k manželství a rodině, a idejemi osvícenství, jen pomalu pronikajícími do společnosti a proklamujícími rovnost všech lidí. V nich, v politických příčinách a častých těhotenstvích shledáváme důvod, proč se ženy ze šlechtického i měšťanského prostředí, žijící v českých zemích, v této době zúčastňovaly společenského života méně než například Francouzky. Teprve od dvacátých let 19. století se začaly významněji uplatňovat v pražských německých salonech a koncem třicátých let také v pražských českých salonech. V nich se kromě debat o českém jazyce a literatuře, hudbě a sběratelství také utvářely plány a zkoumaly možnosti týkající se zakládání vlasteneckých kulturních, vědeckých a hospodářských společností.⁴⁹ Český salon se stal místem, kde se začaly rodit myšlenky na vzdělávání a zrovnoprávnění žen, umožňující jim opustit soukromou sféru, a na zvýšení podílu jejich práce ve spolcích a společnostech, jež měly přispět k všestrannému rozvoji českého národa.

Za první český vlastenecký salon v Praze můžeme považovat společnost, jež se scházela v rodině lékaře Václava Staňka v MacNevenově domě v Pasířské ulici a od roku 1841 u jeho švagra advokáta Josefa Friče v Pasířské a posléze ve Vodičkově ulici,⁵⁰ pod patronací Karla Slavoje Amerlinga.⁵¹ Tento salon nebyl významný jen tím, že získal

---

století. In *Documenta Pragensia*. Sv. XVIII. Václav Ledvinka, Jiří Pešek (ed.). Praha: Scriptorium, 2000, s. 200.

⁴⁸ Teprve preromantická Jungmannova generace od dvacátých let 19. století programově usilovala o zapojení žen do obrozeneckého literárního procesu. Prvními autorkami píšíci prózu, vedle fingovaných autorek poezie, byly Marie Antonie a Magdalena Dobromila Rettigová. VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. Znamé – neznámé předchůdkyně Boženy Němcové. In *Neznámí (autoři). Neznámé (texty) : sborník příspěvků z 3. literární laboratoře konané v Hradci králové ve dnech 29. – 30. 1. 1998*. Nella Mlsová a Jan Dvořák (ed.). Hradec Králové: Gaudeamus, 1999, s. 131.

⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena. Pražské salony a kávové společnosti v 19. století, s. 201–202.

⁵⁰ PALÍVEC, V. Salon doktora Staňka. *Věstník českých lékařů*, 1944, roč. 56, č. 35, 1. 9., s. 483–484.

⁵¹ Iniciátorem vzniku kroužku žen byl podle pozdějších sdělení Bohuslavy Rajske K. S. Amerling, který nabídl, že bude pro vybrané ženy pořádat všeobecně vzdělávací přednášky. Policejní vyšetřování rušných slovanských styků zahájené ve Vídni roku 1840 bylo brzy přeneseno do Prahy a zřejmě načas narušilo pravidelnost schůzek. V roce 1841 se kroužek uchýlil do bytu druhé Antoniiny sestry Johanny a Josefa

prvenství, ale také tím, že jeho společnost tvořili muži a ženy, které dychtily po vzdělávání a očekávaly, že se jim dostane ze strany mužů poučení. Výjimečného postavení v dámské společnosti, jež byla svým charakterem vzdělávacím spolkem,⁵² dosáhla jedna z nejvzdělanějších Češek své doby Bohuslava Rajská, která tato setkávání iniciovala. Zřejmě ve stejné době přetvořil Amerling společně s Rajskou kroužek žen, působící již nějaký čas jako součást budečského projektu, ale zatím stále pracující v soukromí u Fričů, v základnu pro přípravu Encyklopedie dam. Teprve 5. dubna 1843 se kroužek poprvé sešel v právě dokončených prostorách Amerlingovy Budče⁵³ – vystoupil ze soukromého salonu na veřejnost.⁵⁴ Kolektiv žen vypracoval několik desítek hesel.⁵⁵ I když většina z nich byla překlady z německé předlohy *Damen Conversations Lexikon* od Karla Herloszsohna-Herloše vydávané v Lipsku v letech 1834–1838, měla práce na ní pro ženy velký význam. Encyklopedie dam zůstala nedokončena, ale i tak se v ní počínal rodit „obraz moderní ženy vymaněné z tísnivých mezí zúženého rodinného obzoru“.⁵⁶

Mnohé z členek vzdělávacího kroužku a kolektivu připravujícího Encyklopedii dam se v roce 1848 staly členkami Spolku Slovanek, jehož zřízení v září 1848 bylo společným dílem Honoraty Zapové a Johanny Fričové, sestry Bohuslavy Rajské. Zakladatelky si předsevzaly, že spolek bude pečovat především o vyšší vzdělávání dívek i dospělých žen.

Fričových. MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam. *Tvar : literární obyděník*, 1998, roč. 9, č. 5, 5. 3. 1998, s. 4. MACURA, Vladimír. Božena Němcová jako encyklopedistka. *Česká literatura*, 1998, roč. 46, č. 2, s. 123.

⁵² Přesto, že neměl stanovy, přispívaly členky spolku na potřeby spojené s jeho existencí. LENDEROVÁ, Milena. Pražské salony a kávové společnosti v 19. století, s. 205.

⁵³ K této příležitosti uveřejnila Božena Němcová v *Květech* báseň *Českým ženám*. MACURA, Vladimír. Božena Němcová jako encyklopedistka, s. 131. RAJSKÁ, Bohuslava. „Encyklopedie budečských panen.“ Vladimír Macura (ed.). *Tvar : literární obyděník*, 1998, roč. 9, č. 5, 5. 3., příloha *Tvary*.

⁵⁴ Patrně to se stalo jedním z důvodů, proč policie provedla na Velký pátek, 14. dubna 1843, prohlídku Budče a zabavila řadu písemností. Po celý duben probíhalo vyšetřování rozsahu aktivit této nelegální instituce, na níž policii vadila nepovolená tiskárna, nemocnice a především nepovolené veřejné přednášky. MACURA, Vladimír. Božena Němcová jako encyklopedistka, s. 131.

⁵⁵ Torzo Encyklopedie dam bylo považováno Vlastou Kučerovou za ztracené. Vladimír Macura se však dověděl z korespondence Bohuslavy Rajské s K. S. Amerlingem, že Rajská ještě před svým odchodem do Vratislavi vyhověla Amerlingově žádosti a předala mu do té doby zpracovaná hesla plánované Encyklopedie dam. Ta Vladimír Macura objevil v rozsáhlé Amerlingově pozůstalosti. MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam, s. 4.

⁵⁶ MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam, s. 5.

S Amerlingovou pomocí⁵⁷ byla založena tzv. ženská Budeč,⁵⁸ v níž kromě jeho ženy Svatavy působili Josef Wenzig, Josef Walter a další pedagogové. Kvůli osobním neshodám a četným nedorozuměním členek zanikl Spolek Slovanek po dlouhém živoření 29. listopadu 1850.⁵⁹ Zůstal pouze Výbor dam pro ženské vychování a dívčí škola v Budči, která po několikerém stěhování nakonec zakotvila na Václavském náměstí v domě U zlatého beránka. Tam zůstala až do roku 1870, kdy po odchodu Svatavy Amerlingové na odpočinek ústav zanikl.⁶⁰

Neoabsolutismus padesátých let 19. století umrtvil každou snahu po rozvíjení národního života v české společnosti. Proto mohlo být v této době založeno velice málo spolků. Pokud úřady povolily zřízení nějaké organizace, směla se zabývat jen dobročinnými aktivitami. Od šedesátých let se občanské ženské spolky snažily vyjít vstříc potřebám dívek, dospělých žen a tím i celé společnosti především v oblasti vzdělávání.⁶¹ Možnost vzdělávat se, na níž lvím podílem participovaly četné ženské spolky, přispěla k bourání hradeb po staletí stavěných z předsudků vůči ženám hluboce zakořeněných v myslích i životním stylu mužů i žen. Vzdělání postupně otevíralo ženám dosud zapovězenou sféru – politiku.

Spolková činnost žen se od konce třicátých let 19. století do první světové války stala významnou svou účastí na veřejném dění nejdříve v oblasti charitativní, v níž ženy vždy hrály nezastupitelnou roli. V oblasti vzdělávání, zakládání a provozování škol

---

⁵⁷ ZÍBRT, Čeněk. „Sestry Slovanské“ čili „Spolek Slovanek“ r. 1848 v Praze : kulturní obrázek na základě bývalého archivu spolkového. *Květy*, 1907, roč. 29, č. 1, s. 27. Viz též: MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam, s. 5; TARAJO-LIPOWSKA, Zofia. Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Václav Petrboš (ed.). Praha: Academia, 1999, s. 110.

⁵⁸ Oznámení o zřízení dívčí školy bylo publikováno v Národních novinách, vydavatel a nakladatel: hrabě Vojtěch Deym, odpovědný redaktor: Karel Havlíček. *Národní noviny*, 1848, č. 218, 22. 12., s. 893, pod č. 185. „Spolek Slovanek vyzývá tímto všechny slečny nebo paní, jež by v sobě povolání cítily, život svůj obětovati podstatnému a národnímu vychovávání mládeže ženské (totiž lepší, než se posud stávalo), poněvadž se vyučování hned po novém roce začne, aby se k dalším potřebným krokům ohlásily v čísle 227–2 naproti Žofínskému ostrovu u Honoraty Zapové, zakladatelky a jednatelky Spolku Slovanek. V Praze dne 20. prosince 1848.“

⁵⁹ ZÍBRT, Čeněk. „Sestry Slovanské“ čili „Spolek Slovanek“ r. 1848 v Praze, s. 387.

⁶⁰ MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam, s. 5.

nahrazovaly občanské ženské spolky příslušné zemské a státní instituce. Vzdělání získané ve spolkových a nemnohých státních dívčích školách a od konce století na filosofických a lékařských fakultách státních univerzit jim umožnilo překročit hranici soukromé sféry a uplatnit se nejen ve své profesi, ale také v dalších společenských oblastech – kulturní, vědecké a posléze i politické.

---

⁶¹ Viz II. kapitola *Ženské spolky ve druhé polovině 19. století*, část 1. *Občanské ženské spolky*.

2. Nástin vývoje spolkové legislativy v Rakousku od druhé poloviny 18. století do první světové války

Za předchůdce moderních spolků bychom mohli považovat například tovaryšská⁶² nebo laická náboženská bratrstva, v nichž bylo členství mnohem svobodnější než v ceších. Bratrstva vznikala mimo církevní kruhy a kromě rozvíjení laické zbožnosti se věnovala charitativní činnosti. Spolu s nimi vznikala literátská bratrstva, zabývající se chrámovým zpěvem, a v období baroka mariánské družiny.

Již od doby renesance a humanismu byly s různou intenzitou zakládány asociativně organizované vědecké společnosti, díky kterým získával tento typ spolčování postupně na významu i ve spolicích orientovaných do dalších oblastí občanského života. Základním principem spolků a vědeckých společností⁶³ byla snaha povznést hmotný a postupným zvyšováním úrovně kultury a vědy i duchovní stav lidí. Podpořila ji víra v důležitost vzdělání a ve schopnost neustálého rozvíjení lidského poznání, jež mělo vést k prospěchu jednotlivce i společnosti.

Ojedinelé spolky a vědecké společnosti, vznikající ve druhé polovině 18. století na asociativním principu, se vymykaly danému společenskému řádu, udržovanému zastaralým katolickým universalismem, proti kterému se začaly prosazovat osvícenské ideje chápající člověka jako svobodnou a rovnoprávnou bytost.

---

⁶² HEUMOS, Peter. *Krise und hussitisches Ritual*, s. 110–116.

⁶³ K významným vědeckým společnostem působícím v 18. století v českých zemích náležely osvícená učená společnost, která byla v roce 1746 založena v Olomouci – *Societas incognitorum eruditorum* (Společnost neznámých učenců), jejíž nejvýznamnější osobností byl Josef svobodný pán Petrasch (1714–1772). Na počátku sedmdesátých let založil v Praze mladý fenomenální geolog Ignác rytíř Born (1742–1791) se svými vědeckými spolupracovníky historiky Gelasiem Dobnerem (1719–1790) a Mikulášem Adauktem Voigtem (1733–1787), přírodovědci z pražské univerzity Josefem Steplingem (1716–1778), Antonínem Strnadem (1746–1799) a Janem Tesánkem (1728–1788), Františkem Josefem Kinským (1739–1805) a dalšími *Soukromou učenou společností*, předchůdkyni *Královské české společnosti nauk*. S podporou státu vznikaly v jednotlivých korunních zemích spolky feudálních velkostatkářů (například roku 1769 – *Společnost orby a svobodných umění v království českém*; pozdější *Vlastenecko-hospodářská společnost*). Kromě spolků a společností podporovaných státem vznikaly tajné společnosti (rosenkruciáni, svobodní zednáři a ilumináti), jejichž cílem bylo osvobození a nastolení obecného blaha lidstva. MACHOVEC, Milan. *Josef Dobrovský : studie s ukázkami díla*. Praha: Akropolis, 2004, s. 62. Též: LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TRÍKAČ Josef. *Pražské spolky : soupis pražských spolků na základě*

První pokusy o právní regulaci spolčování ze strany státu zaznamenáváme v druhém desetiletí vlády Marie Terezie. V době, kdy se podunajská monarchie potýkala s vážnou politickou, hospodářskou a ekonomickou krizí, již vyvolaly vojenské neúspěchy na konci panování jejího otce Karla VI.,⁶⁴ války o rakouské dědictví,⁶⁵ sedmiletá válka,⁶⁶ hospodářská a ekonomická zaostalost země, absolutní nedostatek financí a náboženské tmářství podvazující iniciativu jednotlivců, vědecké bádání a odpuzující zahraniční odborníky. Marie Terezie si ve své velice obtížné situaci uvědomovala, že je nutné reorganizovat zahraniční politiku, provést reformu státní správy, zásadním způsobem upravit berní systém a legislativně podpořit rozvoj hospodářství. Již v průběhu válek o rakouské dědictví a zvláště po jejich ukončení byly uskutečněny nejdůležitější centralizační reformy – politická, hospodářská, ekonomická a finanční, které se však nedotýkaly samotné podstaty absolutistického státu, ale pouze rušily nejzaostalejší feudální instituce. Osvícenský absolutismus se v Rakousku rozvinul zejména v druhé polovině vlády Marie Terezie, vyvrcholil za panování jejího syna Josefa II. a dozníval v době vlády Leopolda II.

Právní regulace vztahu státu vůči spolkům byla vynucena obavou ze šíření zednářského hnutí a tajných revolučních společností. Zákony a nařízení publikované

---

*úředních evidencí z let 1895–1990. Úvodní studie, redakční a ediční poznámka. Praha: Scriptorium, 1998, s. VII–IX. SKLENÁŘ, Karel. *Obraz vlasti : příběh Národního muzea*. Praha: Paseka, Fénix, 2001, s. 21–24.*

⁶⁴ Koncem své vlády vedl Karel VI. válku o polské dědictví a v letech 1737–1739 se zúčastnil tureckého tažení.

⁶⁵ Války o rakouské dědictví byly vedeny v letech 1740–1748. V nich si musela Marie Terezie teprve vybojovat praktické uznání diplomaticky prosazené pragmatické sankce. Podepsání Drážďanského míru v roce 1745 ukončilo válečný stav s Pruskem, jemuž zůstalo v držení Slezsko. O tři roky později byl za anglického zprostředkování uzavřen mír ukončující války o rakouské dědictví.

⁶⁶ Mírem uzavřeným v roce 1748 nebyly zcela uspořádány ani evropské ani zámořské záležitosti, čímž byla postupně připravována půda pro budoucí konflikty. Marie Terezie se nechtěla smířit se ztrátou Slezska. Anglické a francouzské koloniální zájmy se střetly v Indii a Americe. Finančně vyčerpaná Francie, válkami vedenými v Evropě a v koloniích, uzavřela v roce 1756 smlouvu s Rakouskem, neboť byla znepokojena spojenectvím Anglie, svého velkého rivala, s Pruskem. Záhy se ze stejného důvodu k Francii a Rakousku připojily Rusko, stát polsko-saský a Švédsko. Toto přeskupení sil, vedeno politickými zájmy jednotlivých zemí, vyvolalo v letech 1756–1763 Sedmiletou válku. Navzdory velkým lidským i materiálním ztrátám byl hubertsburtským mírem konstatován až na drobné změny status quo. Obrovské finanční vyčerpání všech soupeřících stran přispělo svým způsobem k politické stabilitě a k několika desetiletím bez válek. Řada

v druhé polovině 18. a v první polovině 19. století instruovaly policii, jak má přistupovat ke spolkům, a ukládaly jí povinnost dozírat na veškeré spolkové dění; zvláště na tajné či jinak podezřelé aktivity spolků nebo jejich jednotlivých členů. Nejstarší nařízení z 26. června 1754, vztahující se na činnost tajných a podezřelých společností, obsahovalo instrukce pro policejní podkomisaře ve Vídni, kteří měli na jeho základě dozírat na tajné a podezřelé schůzky a vše hlásit vrchnímu komisaři.⁶⁷ Dne 23. 8. 1764 byl vydán výnos povolující založení spolku nebo společnosti pouze v tom případě, že je schválil panovník.⁶⁸ Spolky, které vznikaly po přísné schvalovací proceduře, se většinou zaměřovaly do sociální a kulturní oblasti. Výnosem z 8. 11. 1766 Marie Terezie zakazovala členství v zednářských lóžích a v řádu rosenkruciánů.⁶⁹ Volnomyšlenkář, císař Josef II., přistupoval k zednářství, „pokud pracovalo ve prospěch státu“, mnohem pozitivněji, než jeho předchůdci i nástupci. V polovině osmdesátých let byla z jeho podnětu vydána dvě nařízení upravující podmínky existence a členství v zednářských lóžích. Za jejich nedodržení hrozila takové lóži nebo i jednotlivci pokuta ve výši 300 dukátů.⁷⁰ V duchu koncepce své politiky zakázal Josef II. církevní bratrstva s výjimkou spolků spjatých s charitativní činností.

---

evropských států uskutečnila právě v této době významné vnitřní reformy spjaté s politikou osvíceného absolutismu.

⁶⁷ HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1879, s. 2, 4, 6. LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘIKÁČ Josef. *Pražské spolky*, s. IX. DRAŠAROVÁ, Eva. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*, 1993, roč. 1, s. 152.

⁶⁸ STUBENRAUCH, Moritz v. *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich*. Wien: Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1857, s. 2. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 4. LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘIKÁČ Josef. *Pražské spolky*, s. IX. DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacímu právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918. *Sborník archivních prací*, 1990, roč. 40, č. 2, s. 308.

⁶⁹ STUBENRAUCH, Moritz v. *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich*, s. 2. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 4. DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacímu právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918, s. 308.

⁷⁰ **11. 12. 1785.** Vyhlášení podmínek existence a členství v zednářských lóžích. *Handbuch k. k. Gesetze 1785*. Bd. 8. Wien 1787, s. 249–253. **16. 12. 1785.** Rozhodnutí o povolení zednářství vstupuje v platnost k 1. 1. 1786; nedodržení podmínek se trestalo pokutou 300 dukátů. *Handbuch k. k. Gesetze 1785*. Bd. 8. Wien 1787, s. 253; *Handbuch k. k. Gesetze 1786*. Bd. 10. Wien 1788, s. 288.

Velká francouzská revoluce⁷¹ otřásla v letech 1789–1794 základy evropských feudálních zemí a podstatně ovlivnila jejich společenský, politický a ideový vývoj. Habsburská monarchie reagovala na revoluci ztřením cenzury, zpřísněním dozoru nad spolkovou činností a nad dovozem knih ze zahraničí. Po nástupu Leopoldova syna Františka, korunovaného na jaře roku 1792 na českého a uherského krále, zesílil reakční vnitropolitický kurs. Tento politický obrat vyvolal zvláště mezi příslušníky měšťanské a části šlechtické inteligence nespokojenost, která se často přelévala do jejich obrozeneckých aktivit. Vzorem jim byla demokratická Francie, v níž se v této době začala vytvářet novodobá národní společnost.⁷² K podpoře národního uvědomování, šířícího se prostřednictvím inteligence k lidovým vrstvám, přispívala i francouzská armáda, přinášející s sebou osvícenské myšlenky a slibující svobodu národům žijícím pod feudálním útlakem. Probouzela tak sympatie k revolučnímu hnutí pronikajícímu do střední Evropy z Francie. V rakouských zemích i v Uhrách vznikaly v této době ve větší míře než dříve zednářské lóže a lóže iluminátů, v nichž se scházeli uherští a vídeňští jakobíni, kteří připravovali revoluční vystoupení. V roce 1794, kdy hnutí nabíralo na síle, zakročila vídeňská policie. Vládě a policii šlo především o zastrašení obyvatelstva. K tomu jim posloužil zinscenovaný monstr proces, v němž proti zatčeným postupovaly velice brutálně. V následujícím roce bylo devět z dvaceti zatčených jakobínů popraveno a ostatní odsouzeni k doživotnímu žaláři.⁷³

---

⁷¹ Pod vlivem osvícenství se sice vytvářely příznivé podmínky pro ustanovení shromažďovací a spolkovací svobody, ale zákony vydanými za Velké francouzské revoluce bylo uznáno jako jedno z občanských práv pouze právo shromažďovací nikoliv však spolkové. Spolky živnostníků a dělníků byly zakazovány a postih jejich členů byl velmi přísný. BRÁF, Albín. Spolčování, asociace. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 23. Praha: Jan Otto, 1905, s. 887.

⁷² Vztahem mezi předmoderní a moderní národní společnostmi se zabýval Alexis de TOCQUEVILLE. TOCQUEVILLE, Alexis de. *Starý režim a revoluce*. Praha, Academia, 2003. TOCQUEVILLE považoval Americkou demokracii za nejvíce rozvinutou. TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000.

⁷³ Mezi zatčenými účastníky tzv. jakobínského spiknutí ve Vídni a v Budapešti v létě 1794 bylo i několik rodáků z Čech; poručík Franz Hebenstreit, náležející k vůdcům, byl v lednu 1795 jedním z popravených. *Přehled dějin Československa (1526–1848)*. Díl I/2. Praha: Academia, 1982, s. 426.

Postupný, leč neodvratný, rozklad římskoněmecké říše⁷⁴ a pokles vlivu katolické církve mezi říšskými kurfiřty přinutil římskoněmeckého císaře Františka II. k závažným změnám v rakouské zahraniční politice.⁷⁵ Ve prospěch Habsburků a Rakouska využil Napoleonova přijetí titulu dědičného císaře francouzského⁷⁶ v květnu 1804, jenž byl schválen usnesením senátu a podpořen zákonem,⁷⁷ a nechal se patentem z 11. srpna téhož roku prohlásit za dědičného císaře rakouského (František I.),⁷⁸ čímž v mezinárodních vztazích zaujal stejnou pozici jako francouzský císař a ruský car. Z vůle spojenců se do Francie vrátili Bourboni. Ještě před konečnou porážkou napoleonských armád byly evropské velmoci donuceny řešit vzájemné rozpory smlouvami uzavíranými již od podzimu 1813.

Otázky o celkovém uspořádání Evropy a jejím ideologickém směřování měly být projednány na diplomatickém kongresu konaném od září 1814 do června 1815 ve Vídni.⁷⁹ Kongres jednal nejen o sporných otázkách mezi jednotlivými vládami, ale pokusil se také stanovit obecné zásady pro udržení míru v Evropě, pro zachování monarchisticko-aristokratických forem vlády a do budoucna měl zabránit pronikání idejí Velké francouzské revoluce. Proti myšlence národních států byl postaven princip legitimacy a restaurace starého pořádku. O ideologii Vídeňského kongresu se opíralo uskupení Svaté aliance, proklamované Ruskem a Rakouskem 26. září 1815, k němuž přistoupili téměř všichni evropští panovníci. Stejně jako smlouvy uzavřené na Vídeňském kongresu, tak i

---

⁷⁴ Římskoněmecká říše přestala existovat v červenci roku 1806 poté, co Napoleon vytvořil ze šestnácti jihoněmeckých a západoněmeckých států Rýnský spolek a jmenoval se jeho protektorem. V srpnu téhož roku se František II. vzdal říšské koruny.

⁷⁵ RIEGER, Bohuslav. Jak bylo zavedeno rakouské císařství. *Osvěta*, 1893, roč. 23, č. 3, s. 194, 203.

⁷⁶ V prosinci 1804 se nechal korunovat za účasti papeže. Císař Napoleon oficiálně vyhlásil ve Francii monarchii, vybudoval rozsáhlý policejní aparát, jehož prostřednictvím silně omezil občanské svobody, zavedl přísnou cenzuru a zcela potlačil svobodu slova. Způsobem své vlády se přiřadil k nejkonzervativnějším evropským režimům.

⁷⁷ RIEGER, Bohuslav. Jak bylo zavedeno rakouské císařství, s. 206.

⁷⁸ V mezinárodních vztazích šlo vídeňskému dvoru především o zachování přednosti císaře římskoněmeckého před francouzským. I když Napoleon tento stav přijal, Vídeň chtěla své zájmy zabezpečit lépe a hlavně dlouhodobě, neboť si byla vědoma faktu, že titul císaře římsko-německého nebyl v dědičném držení rodu Habsburského a Habsbursko-lotrinského a jeho udělení záviselo na volbě sboru kurfiřtů. RIEGER, Bohuslav. Jak bylo zavedeno rakouské císařství, s. 194.

politika evropských konservativních panovníků sdružených ve Svaté alianci – instituci údajně „chránící společnost před neuváženými sociálními a politickými experimenty a zajišťující jí stabilitu“ – byla reakční a kontrarevoluční. Pro habsburskou monarchii tato politika znamenala ukončení racionální modernizace uskutečňované prostřednictvím reformem „shora“ v době vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II.

Po napoleonských válkách zůstala zachována absolutistická forma vlády, změnil se však její obsah. Aktivní reformní absolutismus byl nahrazen konservativním a strnulým absolutismem, který již společnost nevedl, ale pouze ji ovládal. Politický systém habsburské monarchie první poloviny 19. století se snažil udržet tradiční vztahy, uchovávané v sociálně stabilní selko-řemeslnické společnosti, i když na druhé straně nemohl přehlížet nové formy výroby, vyrůstající z anglické průmyslové revoluce. Způsob, jakým se chtěla habsburská monarchie vyrovnat s novými podmínkami, byl ojedinělý. Státní správa nemohla bránit pronikání nových progresivních forem výroby, ale současně se snažila vtěsnat je do podmínek staré patriarchální společnosti zachovávající nezměněnou strukturu poddanských a dalších vztahů tradiční závislosti.⁸⁰ Na tomto stavu se až do buržoazní revoluce 1848–1849 téměř nic zásadního nezměnilo navzdory daňovým úlevám z roku 1836 a dekretům z dvacátých až čtyřicátých let 19. století podporujících vznik a činnost různých výrobních spolků a společností.⁸¹ Existence výrobních a akciových

---

⁷⁹ ŠEDIVÝ, Jaroslav. *Metternich kontra Napoleon*. Praha: Knižní klub, 1998, s. 181–196.

⁸⁰ Dne 1. listopadu 1781 byl v zájmu feudálně absolutistického státu a pro zvýšení jeho ekonomické a vojenské síly publikován patent Josefa II. o zrušení nevolnictví, jenž ukončil administrativní připoutání poddaných k půdě a umožnil jim odcházet do měst bez souhlasu vrchnosti, dávat své děti do škol a ženit se i mimo hranice panství. I nadále však zůstala zachována roboty, nebyly zlepšeny sociální podmínky a vlastníci panství setrvali ve funkci správní popř. soudní vrchnosti nad poddanými. Přesto nastalo uvolnění poměrů, jež se projevilo nejen v postupném nárůstu průmyslové výroby, které se dostalo volné pracovní síly, ale také rozšiřováním řad české inteligence, která se podílela na českém národním obrození. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde a.s., 1999, 2. upravené vydání, s. 149.

⁸¹ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 11–13. HROCH, Miroslav. Přeměny české společnosti a jejich vliv na národní obrození. In *Struktura společnosti na území Československa a Polska v 19. století do roku 1918*. František Hejl, Antonín Verbík, Pavla Vošahlíková (ed.). Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1988, s. 19.

společností byla jistým příslibem rozšiřování spolkového hnutí i do dalších zájmových oblastí. Teprve v druhé polovině 19. století nabyl tento trend trvalého charakteru.

Zatím se však považovala jakákoliv liberálně či demokraticky laděná činnost za protistátní a zpřísnil se i státní dohled nad spolky, o čemž vypovídají následující nařízení a dekrety. Policejní úřady měly za povinnost nejen dohlížet, ale také podávat zprávy o nebezpečných schůzkách, klubech a tajných společnostech.⁸² Samotní policejní úředníci byli v soukromí i v zaměstnání také pod kontrolou – podle dekretu česko-rakouské dvorské kanceláře č. 529 museli své prohlášení, že nejsou členy tajných společností a bratrstev, stvrdit přísahou.⁸³ Podobná nařízení platila i pro učitele německých hlavních a městských škol a pro duchovní. Také od doktorandů, žadatelů o univerzitní hodnosti, úřednického a i služebného personálu univerzit se vyžadoval revers potvrzující, že uchazeč není členem tajné společnosti.⁸⁴ Členství v kterékoliv z nich bylo hodnoceno jako závažný trestní čin

---

⁸² **1. 11. 1791.** Nařízení ukládala úřadům za povinnost dohlížet na nebezpečné schůzky, kluby a tajné společnosti. Oznámení dolnorakouské vlády o zavedení nového policejního řádu ve Vídni – odd. II. *Leopold des II. politische Gesetze*. Bd. 3. Wien 1791, 2, č. 63, s. 184. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 2. Výňatek ze zákona o policii týkajícího se vídeňské policie: „Den Behörden obliegt die Wachsamkeit gegen bedenkliche und gefährliche Zusammenkünfte, Clubs, oder wie solche Winkelgesellschaften und geheim handelnde Innungen ihre Conventikel immer nennen mögen...“ [„Povinností úřadů je bdít nad povážlivými a nebezpečnými shromážděními, kluby a nebo jak takové pokoutné spolky často rády nazývají organizační struktury svých utajeně činných společenstev.“] **9. 3. 1792.** Dvorský dekret obsahující instrukci krajským hejtmanům a nařizující jim podávat zprávy o nedovolených schůzkách. **19. 1. 1793.** Dvorský dekret zakazující tajné schůzky. DRAŠAROVÁ, Eva. *Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918*, s. 308.

⁸³ **27. 4. 1801.** Zavedení přísežné klauzule pro státní úředníky se závazkem nepodílet se na činnosti tajných společenstev a bratrstev. Dekret česko-rakouské dvorské kanceláře č. 529. *Gesetze Franz des II.* Bd. 16. Wien 1815, č. 23, s. 78–80.

⁸⁴ **2. 6. 1801.** Zavedení přísežné klauzule pro učitele německých hlavních a městských škol se závazkem nepodílet se na činnosti tajných společenstev a bratrstev. *Gesetze Franz des II.* Bd. 16. Wien 1815, č. 23, s. 78–80. **24. 11. 1801.** Zavedení přísežné klauzule pro duchovní se závazkem nepodílet se na činnosti tajných společenstev a bratrstev. *Gesetze Franz des II.* Bd. 16. Wien 1815, č. 67, s. 180–181. **3. 9. 1803.** Za závažný policejní přestupek proti bezpečnosti státu bylo považováno členství v jakékoliv tajné společnosti. Dvorský dekret č. 18.385. JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825 : aus den Originalakten des k. k. Gubernialarchivs ausgezogen und geordnet von [PKJ]*. Bd. 8. Prag: k. k. Gubernialregistratur, gedruckt bei Johann Spurny, 1829, s. 164–166. **13. 2. 1806.** Doktorandi, žadatelé o ostatní univerzitní hodnosti, úřednický a služebný personál univerzit byli povinni předkládat revers potvrzující, že nejsou členy tajných společností. Dvorský dekret č. 1.369. JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon von 1801 bis Ende 1825*. Bd. 8, s. 166. DRAŠAROVÁ, Eva. *Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918*, s. 309. **27. 4. 1815.** Dekret česko-rakouské dvorské kanceláře obnovil požadavek přísežných prohlášení; na jeho základě měly být každoročně vždy k měsíci dubnu obnovovány přísežné reversy. Od této

proti bezpečnosti státu. Duch reakční politiky Svaté aliance a konfrontace byl obsažen také v dekretch publikovaných ve dvacátých a třicátých letech 19. století. Týkaly se trestního postihu členů studentských spolků (odnoží buršenshaftů),⁸⁵ činnosti karbonářů⁸⁶ a zákazu politických organizací ve všech státech Německého spolku.⁸⁷ Kromě stíhání ze strany státu hrozily karbonářům tresty i ze strany katolické církve.⁸⁸ Také oblasti vědy se dotkla přísná nařízení, která se týkala mezinárodní vědecké spolupráce. Pokud se chtěl rakouský vědec stát členem zahraniční vědecké instituce, musel panovníka požádat o souhlas. Přijímání cizinců do domácích akademií nebo učených společností⁸⁹ schvalovaly politické správy příslušných korunních zemí. V první polovině třicátých let bylo přijímání cizinců do domácích vědeckých společností upřesněno ještě dalším rozhodnutím.⁹⁰ Oba dekrety byly upraveny výnosem ministerstva vnitra z 2. ledna 1849 vztahujícím se na celou monarchii, kromě zemí Lombardska a Benátska. Vědcům umožnil přijímat členství v zahraničních

---

praxe bylo upuštěno dekrety z **24. a 29. 11. 1815**. Platnost předpisů o služebních přísahách byla ukončena výnosem ministerstva vnitra z **14. 12. 1848**. *Reichsgesetzblatt [RGBl] 1849*, č. 24.

⁸⁵ Na konferenci spolkových států v Karlových Varech v červenci 1819 prosadil kancléř Metternich zesílení persekčních opatření proti spolkům, tisku, univerzitám atd. V roce 1824 bylo usnesení z karlovarské konference prodlouženo na neurčito. **6. 4. 1820**. Dekret c. k. policejního dvorského úřadu nařizující na základě karlovarských usnesení Německého spolku potlačovat tajné společnosti a spolky akademické mládeže. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 4.

⁸⁶ **10. 11. 1821**. Dvorský dekret o trestním postihu činnosti karbonářů, č. 32.698. JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon von 1801 bis Ende 1825*. Bd. 8, s. 167–168. DRAŠAROVÁ, Eva. *Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918*, s. 309.

⁸⁷ **8. 8. 1832**. Dekret dvorské kanceláře vyhlášující zákaz politických spolků ve všech státech Německého spolku. Dle guberniálního dekretu č. 36.155. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1832*. Bd. 14, č. 218, s. 505–511. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 7. Rozhodnutí Německého spolku, odst. 2: „Alle Vereine welche politische Zwecke haben, oder unter anderen Namen zu politischen Zwecken benützt werden, sind in sämtlichen Bundesstaaten zu verbieten, und ist gegen deren Urheber und die Theilnehmer an denselben mit angemessener Strafe vorzugehen.“ [„Všechny spolky, které mají politické účely a nebo, které se využívají k politickým účelům pod jinými názvy se mají zakázat ve všech spolkových státech a má se zakročit proti jejich zakladatelům a proti účastníkům v nich přiměřeným trestem.“]

⁸⁸ **23. 2. 1822**. Rozhodnutí o publikaci papežské exkomunikační buly týkající se karbonářů. Dvorský dekret č. 5.429. JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon von 1801 bis Ende 1825*. Bd. 8, s. 168. DRAŠAROVÁ, Eva. *Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918*, s. 309.

⁸⁹ **11. 5. 1813**. K přijetí vědeckého pracovníka za člena zahraniční vědecké společnosti byl nutný panovníkův souhlas. Dvorský dekret č. 274. JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon von 1801 bis Ende 1825*. Bd. 8, s. 162. DRAŠAROVÁ, Eva. *Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918*, s. 309.

⁹⁰ **2. 2. 1834**. Nejvyšší rozhodnutí o způsobu přijímání cizinců do domácích akademií a učených společností (k přijetí byl nutný souhlas zemského představeného). Dle dekretu prezidia českého gubernia č. 2.688.

vědeckých institucích bez povolení císaře. Ti je, v případě udělení diplomu některou z nich, pouze ohlásili. Zemské správní orgány evidovaly tato oznámení a ve formě pololetních výkazů je předkládaly ministerstvu vnitra.⁹¹

Vztah státu a spolků nebyl ani v této době důsledně antagonistický. Státní správa dokonce vítala některé soukromé nepolitické iniciativy. Podporovala je zákony a dekrety, čímž umožnila vznik řady čtenářských,⁹² osvětových, vědeckých, ale také charitativních či výrobních spolků, jejichž činnost a cíle byly v souladu s modernizačními snahami a potřebami státu. Představitelé státní správy si uvědomovali, že spolkové hnutí výrobní i nevýrobní povahy může vyplnit mezery v jejich aktivitách, na něž jí vzhledem k dlouholetým vysokým vojenským výdajům, zaostalému hospodářství a náročné Metternichově zahraniční politice nestačily finanční prostředky. V tomto duchu byly v letech 1816 a 1817 publikovány dva zákony. Zákon z roku 1816 byl vydán na žádost vídeňské společnosti šlechticů a schvaloval zásady pro sestavování stanov při zakládání ženských charitativních spolků.⁹³ A druhý publikovaný o rok později zaručoval potřebné podmínky k veškerému dovolenému spolčování, jež sledovalo obecně prospěšné cíle v průmyslu, řemeslech, zemědělství, vědě a umění.⁹⁴

Navzdory konservativní vládní politice se v první polovině 19. století v souvislosti s postupným přechodem od řemeslné a manufakturní výroby k výrobě průmyslové dostávaly do popředí společnosti nové progresivní vrstvy spjaté se vznikajícím

---

DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právům z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918, s. 310.

⁹¹ **2. 1. 1849.** Výnos ministerstva vnitra zemským úřadům. *RGBI 1848–1849*, č. 63.

⁹² První český čtenářský spolek byl založen A. J. Puchmajerem v Radnicích u Rokycan v roce 1818. LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TRÍKAČ Josef. *Pražské spolky*, s. XI.

⁹³ **26. 9. 1816.** Zásady zakládání ženských spolků k dobročinným a užitečným cílům. Dekret dvorské kanceláře. *Gesetze Franz des I.* Bd. 44. Wien 1816, č. 131, s. 304–305. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 6.

⁹⁴ **3. 1. 1817.** Dekret o spolčování, které sleduje dovolené a obecně prospěšné cíle, jež nemůže z finančních důvodů zabezpečit stát. STUBENRAUCH, Moritz v. *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich*, s. 2. HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*, s. 6. DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právům z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918, s. 309.

průmyslovým podnikáním a bankovníctvím. V praxi tento proces znamenal postupné odstraňování stavovsky uspořádaného korporativního systému a vytváření podmínek pro postupnou realizaci nového hospodářského systému. Koncentraci sil napomáhalo také již dříve využívané spolčování, jež přispívalo k formování vědomí jednotlivce i skupin v duchu emancipace měšťanských vrstev společnosti.

Na stále se zintenzivňující emancipační snahy, podmiňované rozvojem výroby a současně bohatnutím rodící se buržoazie, reagovaly vládnoucí vrstvy diferencovaným přístupem. Státotvorné úsilí spolků – rozvoj průmyslového podnikání, vzdělávání, charitativní činnost atd. – bylo zabezpečeno zákonnými normami. Podpora státu byla konkretizována již na počátku dvacátých let 19. století, kdy byl 15. října 1821 publikován první dekret umožňující svobodné zakládání soukromých akciových společností v oblasti koněspřežné železnice a dolování.⁹⁵ Vytváření soukromých živnostensko-průmyslových spolků bylo regulováno dalšími dekrety,⁹⁶ jež státní správě ukládaly, stejně jako v případě akciových společností, pouze posuzování a kontrolu stanov a plánů činnosti, které se nesměly dotýkat veřejných záležitostí a neměly se rozcházely se zemskými a státními zákony. Obchodní a směnečný soud zaprotokoloval a pro informaci veřejnosti v případě nákupu akcií publikoval akciový plán a návrh kontaktů tovární či akciové společnosti. Do otázek rentability podniků a způsobu dosahování zisku však státní správa neměla zasahovat, neboť to bylo považováno za čistě soukromou záležitost. K povinnostem

---

⁹⁵ **15. 10. 1821.** Dekret dvorské komerční komise o zřizování akciových společností. *Franz I. politische Gesetze und Verordnungen 1821*. Bd. 49. Wien 1821, č. 153, s. 310–313. Od roku 1821 stát podporoval a upravoval podmínky zakládání akciových společností, k nimž náležely spořitelny a pojišťovací ústavy. V roce 1825 byla založena Česká spořitelna, 1827 Česká vzájemná pojišťovna, 1829 Moravsko-slezská vzájemná pojišťovna. LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘÍKAČ Josef. *Pražské spolky*, s. XI.

⁹⁶ **6. 2. 1838.** Nejvyšší rozhodnutí o zásadách vytváření průmyslových spolků. Dle guberniálního dekretu č. 13.269. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1838*. Bd. 20, č. 79, s. 156–161. **3. 10. 1839.** Dekret dvorské kanceláře o potvrzování anonymních nebo akciových spolků pro průmyslové účely. Dle guberniálního dekretu č. 58.276. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1839*. Bd. 21, č. 303, s. 938–939. **14. 2. 1840.** Nejvyšší rozhodnutí dvorského finančního úřadu týkající se povolování akciových spolků pro průmyslové podnikání. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1840*. Bd. 21, č. 303, s. 939.

průmyslových spolků a akciových společností náleželo shromažďování odborných informací o stavu a proměnách příslušného průmyslového odvětví, vydávat časopis, pořádat pravidelné výstavy své produkce atd. Ani úspěšné průmyslové spolky či akciové společnosti nezískaly postavení veřejných korporací nebo orgánů státní správy, které jediné mohly dát svolení k založení spolku. Proto jejich vzájemné vztahy upravoval samostatný zákon.⁹⁷ Zvláštnímu režimu schvalování, souhlasu císaře, podléhaly spolky zabývající se vědou a uměním, rozvojem zemědělství a průmyslu, provozující železnice a paroplavbu; rámcové předpisy byly v roce 1844 doplněny regulativem pro zřizování a činnost zaopatřovacích a rentovních ústavů a spořitelen.⁹⁸

Hospodářský život rakouského císařství, a zvláště českých zemí, se zotavoval po ukončení napoleonských válek a kontinentální blokády až do roku 1820. Po několika letech mírné prosperity zasáhla Rakousko hospodářská krize, jež se v následujících téměř třech desetiletích vrátila v několika vlnách. Nejsilnější otřesy vyvolala ve čtyřicátých letech, kdy silně poklesla výroba a výrazně se zhoršila finanční situace státu. Neutěšené poměry v průmyslu, obchodu a bankovníctví ještě zhoršovala několikaletá neúroda obilí a brambor. Úpadky četných podniků, doprovázené propouštěním dělníků, způsobily masovou nezaměstnanost. Hospodářská a zásobovací krize před rokem 1848 otřásla celým tehdejším sociálně ekonomickým systémem. Živelný odpor dělnictva jednotlivých závodů z počátku století se změnil v organizované stávkové boje zejména kvalifikovaných textilních dělníků. Ti také byli zakladateli a předními funkcionáři dělnických podpůrných a pokladních spolků, které se staly relativně účinným nástrojem při obhajobě jejich zájmů jak proti zaměstnavatelům, tak i vůči nekvalifikovaným dělníkům. Ve velmi napjaté politické a hospodářské situaci bylo v březnu 1845 publikováno guberniální nařízení,

---

⁹⁷ **19. 10. 1843.** Nejvyšší rozhodnutí o zřizování soukromých spolků a jejich poměru ke státní správě. Dle guberniálního dekretu č. 66.285. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1843.* Bd. 25, č. 293, s. 696–707.

stanovující zásady pořádání peněžních sbírek mezi továrními dělníky a zřizování tzv. dělnických podpůrných a pokladních spolků,⁹⁹ jež byly pod stálou kontrolou gubernia. Jemu předkládaly stanovy ke schválení a s každoroční účetní uzávěrkou muselo být seznámeno shromáždění všech členů spolku za přítomnosti zeměpanského komisaře.

Hlavním tvůrcem a představitelem konservativní vnitřní politiky v Rakouském císařství let 1815–1848 byli císař František a kancléř Metternich, jenž se vedle zahraniční politiky významně podílel na vytváření rakouského represivního systému. V čele nejvyššího policejního a cenzurního úřadu stál až do března 1848 hrabě Josef Sedlnitzky. Pod jeho vedením se zostříla cenzurní praxe. Zpravodajská a policejní služba zasahovala po celém Německu i v habsburské monarchii a kromě mnoha jiných úkolů kontrolovala také spolkovou agendu zemských úřadů.¹⁰⁰

Ve druhé polovině čtyřicátých let 19. století se vlivem mezinárodních i vnitřních hospodářských a politických podmínek prohlubovaly rozpory mezi jednotlivými společenskými třídami. Na jedné straně mezi feudály, v jejichž rukou byla ve většině evropských zemí politická moc, a buržoazií, která sice sílila hospodářsky, ale do politického dění zatím příliš nemohla zasahovat. A na druhé straně mezi vládnoucími vrstvami a ovládaným obyvatelstvem ve městech i na venkově. Nezaměstnanost a hlad revolucionizovaly nižší vrstvy společnosti v mnoha evropských zemích. Liberální buržoazie využila vyhrocující se situace a po vypuknutí revoluce na jaře roku 1848 usilovala o zavedení ústavy, o reformu legislativy a státní správy odstraněním feudálních institucí, svolání říšského sněmu a o všestrannou podporu podnikání a modernizace v průmyslu i zemědělství.

---

⁹⁸ **2. 9. 1844.** Nejvyšší rozhodnutí s regulativem pro spořitelny. Dekret dvorské kanceláře. *Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1844*. Bd. 72. Wien 1844, č. 123, s. 224–240.

⁹⁹ **14. 3. 1845.** Guberniální nařízení č. 15.917 politickým úřadům ve věci dělnických pokladních spolků a pořádání peněžních sbírek. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1845*, Bd. 27, č. 75, s. 132–135.

V habsburské monarchii byla v době předbřeznové legislativně zajištěna existence a přísně regulována činnost výhradně nepolitických spolků kulturního, osvětového a hospodářského zaměření. K nesmělé politizaci nemnoha dělnických spolků docházelo v několika málo letech před vypuknutím revoluce, ale skutečný rozvoj spolkového hnutí na politických základech mohl nastat teprve po pádu kancléře Metternicha na počátku března 1848. Předchůdcem pevně organizovaných politických spolků byla debatní stolní společnost *Repael*, v níž se scházely radikálně smýšlející osobnosti měšťanské inteligence.

Na jaře roku 1848 vzniklo několik studentských organizací a krátce po nich – koncem dubna 1848 – *Slovanská lípa*,¹⁰¹ jež se stala prvním politickým spolkem s vypracovaným programem spolupracujícím jak s německými, tak i polskými a jihoslovanskými spolky. Své odbočky (filiálky) měla ve městech i na venkově. Sjezdu, který se konal v Praze na přelomu let 1848/1849, se zúčastnili zástupci všech 32 odboček *Slovanské lípy*. V této době byla jednou z největších českých politických organizací. Účastníci sjezdu se usnesli, že budou vydávat spolkový list *Noviny Lípy slovanské* přesto, že český tisk přinášel pravidelné informace i o jejich aktivitách. S dosavadním redaktorem spolku Vincencem Vávrou začal spolupracovat Karel Sabina. V červenci 1849 však potkal *Slovanskou lípu* stejný osud jako všechny politické organizace – z moci úřední byla zakázána jejich činnost. *Slovanská lípa* byla již novodobým politickým spolkem se všemi atributy a je možné ji považovat za předchůdce politického spolkového hnutí, jež od šedesátých let 19. století přerůstalo ve formování politických stran.¹⁰²

---

¹⁰⁰ **30. 3. 1845.** Nejvyšší rozhodnutí o povinnostech zemských úřadů zasílat na konci roku tabulkové přehledy všech koncesovaných spolků. Dle guberniálního dekretu č. 22.633. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1845*, Bd. 27, č. 108, s. 215–218.

¹⁰¹ NOVOTNÝ, Jan. *Slovanská lípa 1848–1849 : k dějinám prvního českého politického spolku : od založení spolku do svolání sjezdu Slovanských lip. Část 1.* In *Acta Musei Pragensis*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1975, roč. 75, s. 5.

¹⁰² NOVOTNÝ, Jan. *Slovanská lípa 1848–1849 : k dějinám prvního českého politického spolku : od sjezdu Slovanských lip do zániku spolku. Část 2.* In *Acta Musei Pragensis*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1976, roč. 76, s. 79. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 77.

Spolky a společnosti se roku 1848 staly centry, v nichž byly formulovány požadavky týkající se zavedení ústavy, která by garantovala občanské svobody a práva (vedle volebního práva především petiční právo a právo tvořit spolky). Vláda ve snaze otupit revoluční nálady publikovala 25. dubna 1848 oktrojovanou (Pillersdorfovou) ústavu,¹⁰³ jež zakotvila kromě všeobecných předpisů o postavení císaře, vlády, dvoukomorového říšského¹⁰⁴ a zemských sněmů také demokratické svobody: svobodu osobní a náboženskou, svobodu tisku, ochranu listovního tajemství, veřejnost soudního řízení, národnostní rovnoprávnost atd. Současně ale zachovávala převahu feudálního velkostatku v horní sněmovně. Prozatímní volební řád do dolní sněmovny z 9. května 1848 zbavoval volebního práva veškeré dělnictvo,¹⁰⁵ osoby ve služebním poměru nebo žijící z podpory veřejných dobročinných ústavů a samozřejmě ženy.¹⁰⁶ Obyvatelstvo Vídně si však nepokojí, vrcholícími v polovině května, na vládě vynutilo zrušení senátu a dodatečné rozšíření volebního řádu do říšského sněmu, jež se po vydání výnosů ve dnech 30. května a 10. června 1848 vztahovalo i na dosud politicky neplnoprávné dělníky a osoby ve služebním poměru nebo žijící z podpory veřejných dobročinných ústavů. Do výkonu volebního práva nebyly zahrnuty ženy. Upravený volební řád ponechal v platnosti pravidlo o nepřímé volbě poslanců a ustanovil tajné, rovné a téměř všeobecné hlasovací právo.

Krátce po vydání ústavního zákona¹⁰⁷ garantoval ministerský výnos č. 1.434 z 2. května 1848 všem občanům státu právo petiční a právo zakládat soukromé spolky pod

---

¹⁰³ Pillersdorfova ústava publikovaná 25. dubna 1848 (její platnost se nevztahovala na Uhry, Chorvatsko a Lombardsko-Benátsko). III. oddíl *Občanská a politická práva*, § 22. Každý občan má petiční právo a právo tvořit spolky. Výkon těchto práv upravily zvláštní zákony. *Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1848*. Bd. 76. Wien 1848, č. 49, s. 151.

¹⁰⁴ Poslanci měli být do sněmovny voleni nepřímo pomocí volitelů; na každých 50.000 obyvatel měl být zvolen jeden poslanec. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 177–178. Volební řády do zákonodárných sborů. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 26. Praha: Jan Otto, 1907, s. 917.

¹⁰⁵ Osoby pracující za denní nebo týdenní mzdu.

¹⁰⁶ Volit se mělo nepřímo tak, že na 500 voličů připadl na venkově jeden a ve městě 2 volitelé. Volební řády do zákonodárných sborů, s. 917. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 180.

¹⁰⁷ Ústava však zdaleka nerespektovala sliby obsažené v patentech z 15. března a 8. dubna 1848.

podmínkou, že jejich činnost nebude vystupovat proti základům ústavy a bezpečnosti státu. Koncem května 1848 zrušilo ministerstvo vnitra výnosem klauzuli¹⁰⁸ z 27. dubna 1801 ve služebních přísahách státních zaměstnanců a v prosinci téhož roku učinilo ministerstvo kultu a vyučování totéž s přísežnou klauzuli¹⁰⁹ z 2. června 1801. V březnu následujícího roku ji odvolalo také ministerstvo financí.¹¹⁰

Říšský sněm,¹¹¹ jenž zároveň plnil roli ústavodárného shromáždění, byl slavnostně zahájen 22. července 1848 ve Vídni,¹¹² v níž pracoval do poloviny října. Říjnové povstání však vyhnalo vládu, dvůr i panovníka do Olomouce, odkud císař Ferdinand patentem z 22. října zastavil jednání sněmu. Zároveň jím svolával jeho pokračování na 15. listopad do Kroměříže. Podnět k tomu vzešel údajně z iniciativy Františka Palackého. Vzhledem k politické situaci v Rakousku byl ale císařským patentem z 10. listopadu posunut začátek jednání říšského zastupitelstva na 22. listopad 1848.

Mezitím v tichu dvorských budoárů se v průběhu srpna odehrávalo drama, jež mělo rozhodnout o budoucí politické situaci. Dne 12. srpna 1848 se dvůr vrátil z Innsbrucku do Vídně s odhodláním vystoupit vojenskou mocí proti revolučnímu hnutí. Politika, již pevně třímaly v rukou matka příštího panovníka arcivévodkyně Žofie a manželka vládnoucího panovníka císařovna Marie Anna, se opírala o spolupráci s vojenskými špičkami působícími v Itálii (s maršálem Radeckým), v Praze (s maršálem Windischgrätzem) a v Záhřebu (maršálem Jelačičem) a v některých ohledech se neshodovala s vládní politikou.

---

¹⁰⁸ **22. 5. 1848.** Odstranění klauzule ze služebních přísah státních úředníků potvrzující jejich neúčast v tajných společnostech. *Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1848*. Bd. 30, č. 107, s. 202.

¹⁰⁹ **14. 12. 1848.** Výnos ministerstva vnitra a ministerstva vyučování o odstranění klauzule ze služebních přísah učitelů na veřejných školách týkající se jejich členství v tajných společnostech. *RGBI 1849*, č. 24.

¹¹⁰ **25. 3. 1849.** Výnos ministerstva financí o odstranění klauzule ze služebních přísah komorních a důchodkových úředníků týkající se jejich členství v tajných společnostech. *RGBI 1849*, č. 191.

¹¹¹ Pillersdorfova ústava vytvořila právní rámec **pouze pro volby**, na jejichž základě byl svolán říšský sněm jako ústavodárné shromáždění. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 180.

¹¹² Slavnostní zahájení říšského sněmu bylo dvakrát posunuto; z původně naplánovaného 10. července na 12. červenec. Říšský sněm byl nakonec oficiálně zahájen až 22. července. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 180. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 53, 57.

Ještě v Innsbrucku, 3. srpna, udělil dvůr Windischgrätzovi plné moci k vojenskému zásahu ve Vídni. K 20. říjnu 1848 dokončil mobilizaci armády a nad městem vyhlásil stav obležení. Po potlačení vídeňského povstání přikročil v posledních říjnových dnech k stejně brutálním vojenským akcím jako v Praze.¹¹³ Dne 7. listopadu byl popraven Robert Blum. Do března 1849 byly na základě stanného práva vyneseny 134 rozsudky, z nichž bylo 55 rozsudků smrti a 22 z nich bylo vykonáno.

Den před zahájením jednání říšského sněmu v Kroměříži, 21. listopadu 1848, byla jmenována vláda Felixe Schwarzenberga, v níž místo ministra vnitra obsadil Alexandr Bach; dále byli povoláni Filip Krauss a Franz Stadion. Šest dní po svém jmenování představila svůj program při jednání říšského sněmu.

K ‚výměně‘ panovníků došlo 2. prosince 1848 zvláštním způsobem – vlastním ‚státním převratem‘. Na shromáždění vysokých vojenských i civilních činitelů ze všech koutů monarchie císař Ferdinand abdikoval, osmnáctiletý František Josef byl uznán plnoletým a František Karel (otec Františka Josefa) se vzdal nástupnictví ve prospěch svého syna. Nástup nového císaře a převzetí všech významných politických postů konservativní aristokracií bylo neklamným znamením, že reakce obnovuje své tradiční mocenské pozice.¹¹⁴ Několik dní po nástupu Františka Josefa na trůn byla výnosem ministerstva vnitra zakázána činnost všech demokratických a dělnických klubů.¹¹⁵

Navzdory potlačenému vídeňskému povstání a postupnému zabírání politických pozic reakcí pracoval v Kroměříži třicetičlenný ústavní výbor Ústavodárného sněmu na návrhu základního zákona. Za Čechy v něm zasedli poslanci František Palacký, Adolf Maria Pinkas a František Ladislav Rieger, který v užší komisi ústavního výboru společně

---

¹¹³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 66.

¹¹⁴ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 65–68.

¹¹⁵ **6. 12. 1848.** Zákaz demokratických a dělnických klubů. Výnos ministerstva vnitra. *RGBI 1848*, č. 11.

s poslanci Franzem von Heinem a Josefem Goldmarkem¹¹⁶ již koncem září 1848 vypracoval návrh základních práv občana doplněný a upřesněný v prosinci téhož roku.¹¹⁷ V jeho duchu příslušelo občanům kromě jiných práv také právo petiční, shromažďovací a spolkové. Na začátku března 1849¹¹⁸ mohl předseda ústavního výboru Jan Feifalik stručně prohlásit: „Jsem šťasten, že mohu vysokému ústavnímu sněmu ohlásit, že ústavní návrh je hotov.“¹¹⁹

Hotova však byla i další oktrojovaná ústava (Stadionova).¹²⁰ Manifest Františka Josefa I. ze 4. března 1849 ukončil jednání sněmu. O tři dny později jeho budovu obsadilo vojsko a sněm rozešlo. Téhož dne – 7. března 1849 – byla zveřejněna Stadionova ústava. Důsledně centralistický základní zákon vycházel z koncepce celistvého státního území s jednotnou celní a obchodní politikou. Kromě jiného zakotvoval nedotknutelnost soukromého vlastnictví. Delegoval legislativní a výkonnou moc na příslušné orgány a instituce. Kdyby bývala Stadionova listina základních občanských práv a svobod¹²¹ vstoupila v platnost, zaručovala by základní demokratická práva a svobody – právo petiční,

---

¹¹⁶ JUDr. Franz von Hein (1808–1890) advokát a starosta v Opavě, rakouský politik a státník, poslanec ústavodárného sněmu 1848–1849, člen rozmnoužené říšské rady 1860, poslanec říšské rady 1861–1869, od 1869 člen panské sněmovny, 1862–1865 ministr spravedlnosti; MUDr. Josef Goldmark (1818–?) poslanec levice ústavodárného sněmu 1848–1849, po roce 1849 emigroval do USA.

¹¹⁷ **26. 9. 1848.** Návrh základních práv pro osnovu říšské ústavy: § 11 Neomezené právo žádat a sbírat podpisy na petice. § 13 Rakouští občané mají právo bez předešlého ohlášení na úřadě shromažďovat se pokojně a beze zbraní. Schůzky pod širým nebem mohou být zakázány jen v případě ohrožení veřejného pořádku a bezpečnosti. § 14 Je dovoleno spojování občanů ve spolky (asociace) a nesmí být závislé na žádném úředním povolení. Toto právo nesmí být omezováno žádným zákonem, pokud jeho výkon nezasahuje do stejného práva jiných osob, veřejné morálky nebo do funkce státu vůbec. **21. 12. 1848.** Úpravou prošly paragrafy týkající se petičního, spolkového a shromažďovacího práva. ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo : sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848*. Díl I. Praha: Bursík a Kohout, 1893, s. 412, 479–480.

¹¹⁸ Dne 2. března 1849.

¹¹⁹ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 78.

¹²⁰ Březnová ústava (Stadionova) byla publikována 4. března 1849. Císařský patent o politických právech zaručující konstituční státní formu. *RGBI 1848–1849*, č. 151.

¹²¹ Měla platit pouze pro rakouské země.

shromažďovací a spolkové,¹²² svobodu vyznání, vědy a vyučování, tisku, slova, domovní, ochranu listovního tajemství, zákaz cenzury a nedotknutelnost osoby.¹²³

Ani jeden ústavní návrh však nevstoupil v platnost a otázku spolčovacího a shromažďovacího práva řešil císařský patent tzv. prozatímní spolkový zákon,¹²⁴ který doplnilo 26. června 1849 císařské rozhodnutí upřesňující zásady organizace politických správních úřadů, k jejichž kompetencím patřil kromě jiného také dohled nad spolky a společnostmi.¹²⁵ I nadále platilo, že nepolitické spolky nevýrobní povahy nepotřebovaly ke svému vzniku žádné zvláštní povolení. Pouze čtrnáct dnů před plánovaným zahájením činnosti museli představitelé spolku předložit stanovy a oznámení o vytvoření spolkového výboru představeným příslušné obce a politického okresu. Nepolitické spolky výrobní povahy podléhaly předpisům z první poloviny čtyřicátých let 19. století. Prozatímní spolkový zákon sice obsahoval ustanovení týkající se politických spolků, ale vymezoval povinnosti jejich zřizovatelů vůči státním orgánům tak, že svou činností nesměly zasahovat do zákonodárné a výkonné moci státu.¹²⁶ Studentům gymnázií zakazoval členství v politických i nepolitických spolcích; v doprovodu učitele směli docházet jen na schůzky literárních společností.¹²⁷ Provizorní disciplinární řád pro univerzity z 13. října 1849¹²⁸ nezohlednil výnos z 24. července a zakázal veškeré studentské spolky. Vydání všech nařízení a výnosů po 17. březnu 1849 bylo částečně vynuceno radikalizací spolků, zvláště studentských, nejenom v Praze ale také na venkově. Čeští radikálové navázali spojení

---

¹²² „Rakouští státní občané mají právo se shromažďovati a spolky tvořiti, pokud účel, prostředky nebo způsob shromáždění či spolku se nepřiči právu a není státu nebezpečným.“ *RGBI 1848–1849*, č. 151, § 7. BOHUSLAV, Josef Václav: *Rukověť spolkového života*. Praha: Jindřich Bačkovský, 1923, 2. vydání, s. 17.

¹²³ MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 181–182.

¹²⁴ **17. 3. 1849.** Císařský patent upravující působnost spolčovacího a shromažďovacího práva (prozatímní spolkový zákon). *RGBI 1849*, č. 171.

¹²⁵ **26. 6. 1849.** Císařské rozhodnutí se zásadami organizace politických správních úřadů – bod IX. V rámci jejich kompetencí byl také dohled nad spolky a společnostmi. *RGBI 1848–1849*, č. 295.

¹²⁶ Politické spolky měly taktéž ohlašovací povinnost a každé zasedání muselo být nahlášeno alespoň 24 hodin předem bezpečnostnímu úřadu.

¹²⁷ **23. 6. 1849.** Nařízení českého gubernia. **24. 7. 1849.** Zevšeobecněno výnosem provizorního ministerstva kultu a vyučování, jenž zakazoval členství studentů gymnázií v politických i nepolitických spolcích. V doprovodu učitele povoloval pouze návštěvu literárních spolků. *RGBI 1848–1849*, č. 337.

¹²⁸ **13. 10. 1849.** Provizorní disciplinární řád pro univerzity. *RGBI 1849*, č. 416.

s Michailem Alexandrovičem Bakuninem, který se objevil ve druhé polovině března několikrát v Praze. Po vypuknutí povstání v Dráždanech, 3. května, pozatýkala policie v noci z 9. na 10. května 1849 špatně se orientující české radikály. Následující den byl nad Prahou a okolím vyhlášen výjimečný stav, který platil do 1. září 1853¹²⁹ zpřísněný vyhláškou zemského vojenského velitelství v Praze z 8. března 1852.¹³⁰ Zároveň bylo suspendováno spolčovací právo.¹³¹ Vojenská vyšetřovací komise, zřízená 16. května 1849, měla vypátrat a odsoudit účastníky „rozsáhlého protistátního spiknutí“.

Vládní postup směřoval k rozbití radikální demokracie, jež byla mluvčím značné části veřejnosti v Čechách. Rakouské úřady věnovaly zvláštní pozornost vlivu zahraničních dělnických asociací a demokratického křesťanského hnutí na domácí obyvatelstvo. Dohlížely také na dělnické pokladní spolky působící v monarchii, aby nebyly, dle názoru vládnoucí vrstvy, zneužity k podpoře stávkujících dělníků a snažily se zamezit jejich spojení se zahraničními spolkovými pokladnami.¹³² Dohled úřadů nad spoluprací spolků tuzemských se zahraničními se v následujícím roce změnil na zákaz jejich spojování a

---

¹²⁹ Stav obležení v Praze byl zrušen nejvyšším rozhodnutím z 13. srpna 1853 s platností od 1. září téhož roku. DRAŠAROVÁ, Eva. Stát, spolek a spolčování, s. 169. DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacímu právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918, s. 312. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 82.

¹³⁰ **8. 3. 1852.** Vyhláška zemského vojenského velitelství v Praze. Každé spolkové shromáždění muselo být ohlášeno zemskému vojenskému velitelství předem. ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo*, s. 779–780.

¹³¹ **10. 5. 1849.** Vzhledem k vyhlášení výjimečného stavu bylo suspendováno spolčovací právo. DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacímu právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918, s. 312.

¹³² **24. 1. 1850.** Dopis ministerstva kultu a vyučování místodržitelům v Dolním Rakousku a ve Štýrsku. Spolky tzv. německých katolíků nemají povahu církevních nebo náboženských společností ve smyslu §§ 2 a 4 patentu ze **4. 3. 1849** a nemohou být na základě tohoto patentu zakázány. *RGBI 1849*, č. 38. **16. 11. 1851.** Nařízení ministerstva vnitra zakazující působnost spolků tzv. přátel světla, německých katolíků a svobodných křesťanů s politickými cíli nepřátelskými státu. *RGBI 1851*, č. 246. **24. 2. 1852.** Pokyn českého místodržitele č. 1.380 pr. k dohledu na tzv. „společnosti bible“, jež rozšiřovali protestantští misionáři z Anglie. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1852. **24. 7. 1850.** Pokyn českého místodržitele čj. 513. Úřady měly za povinnost dohlížet, aby se vandrující řemeslničtí tovaryši nespojovali se členy dělnických spolků, které byly zrušeny a s demokratickými spolky v Prusku a v Sasku. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1850, č. 127. **10. 12. 1851.** Pokyn českého místodržitelství čj. 31.813 okresním hejtmanstvím k dohledu nad pokladními spolky továrních dělníků. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalienbuch für das Jahr 1851, s. 299. **16. 7. 1852.** Pokyn místodržitele č. 4.760 pr. Členové zahraničních dělnických spolků měli být při přechodu hranice podrobováni přísné prohlídce, aby se zabránilo dovozu letáků se socialistickým obsahem. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1852, č. 179.

zůstala jen možnost individuálního členství v zahraničních spolcích bez předběžného povolení, kromě vědeckých.¹³³

Po násilném uzavření říšského sněmu a potlačení revolučního hnutí zesílil vliv aristokracie a rakouského konservatismu prosazovaného představiteli katolické církve, jimž byla březnová ústava trnem v oku. Současně byly odstraňovány demokratické a občanské výdobytky z uplynulého roku. Konservativci seskupení kolem císaře Františka Josefa I. vytvořili na základě oktrojované ústavy tzv. říšskou radu, jež měla být poradním orgánem vlády s přesně vymezenými kompetencemi. Prezidentem zatím neexistující instituce byl 5. prosince 1850 jmenován Karl von Kübeck, jenž prosadil její pravicovou orientaci. Pro svůj záměr získal i panovníka, který 20. srpna 1851 podepsal tři výnosy směřující k upevňování neoabsolutismu.¹³⁴ K silení pozic reakce ve střední Evropě přispěl též státní převrat ve Francii uskutečněný 2. prosince 1851. V této situaci již Františku Josefovi nemohlo nic zabránit v prosazení ‚nového politického systému‘. Koncem roku dal svolat říšskou radu a vládu ke společnému zasedání, na němž nechal schválit tři dokumenty, publikované pod názvem silvestrovské patenty, které znamenaly konec ústavnosti a otevřely cestu k policejnímu dozoru nad celou společností a zvláště nad spolky. Odmítly oktrojovanou ústavu (Stadionovu) jako neproveditelnou, včetně všech základních občanských práv, mezi něž náleželo také právo spolčovací a místo ní byly vyhlášeny tzv. Zásady pro organické řízení zemí rakouského císařství.¹³⁵

Posun k obnovovanému policejnímu systému, typickému pro nastupující neoabsolutismus, signalizovaly také požadavky ministerstva vnitra v souvislosti

---

¹³³ 14. 7. 1852. Výnos ministerstva vnitra č. 4.142. STUBENRAUCH, Moritz v. *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich*, s. 3.

¹³⁴ Prvním kabinetním listem, adresovaným Karlu von Kübeckovi, změnil statut říšské rady, jež se stala jeho osobním poradním orgánem. Druhým kabinetním listem (obdržel jej kancléř Felix Schwarzenberg) byla vláda zbavena jakékoliv odpovědnosti vůči jiné politické autoritě a zůstala zodpovědná pouze císaři. Třetí kabinetní list vyzýval vládu, aby zvážila možnost – či spíše nemožnost – realizace ústavy ze 4. března 1849.

¹³⁵ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 90–91. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 182.

se spolkovou legislativou.¹³⁶ Pro novou praxi policie a správních úřadů byl dosavadní způsob evidence existujících spolků a dohledu nad nimi zcela nedostatečný. Proto nejvyšší policejní úřad nařídil okresním úřadům¹³⁷ a četnictvu, aby zpřísnily dozor nad všemi typy spolků a vedly o nich přesné záznamy. Systematicky zpracované výkazy pak okresní úřady a četnictvo předkládaly každý rok nejvyššímu policejnímu úřadu.¹³⁸

Zvýšená státní kontrola byla zaměřena i na výrobní spolky. Vláda sama již v roce 1849 iniciovala prostřednictvím výnosu ministerstva vnitra zakládání okresních a krajských filiálek Vlastenecko-hospodářské společnosti v Čechách, o jejichž významu pro rozvoj zemědělství a lesnictví nebylo pochyb. V době sílicího neoabsolutismu však vzrůstala obava, že hospodářské spolky budou zneužity k politickým cílům, a proto státní orgány dohlížely přísněji na jejich činnost. Zakládání nových filiálek zdržovaly alespoň tím, že protahovaly proces schvalování jejich stanov.¹³⁹

Porevoluční vývoj charakteristický upevňováním neoabsolutismu završil spolkový zákon publikovaný v listopadu 1852.¹⁴⁰ Jeho platnost byla prakticky celostátní (kromě

---

¹³⁶ **6. 2. 1851.** Výnos ministerstva vnitra č. 661 požadoval každoroční předkládání přehledů změn v soukromých nepolitických a politických spolecích. ASTL, Heinrich. Vereine. In *Alphabetische Sammlung aller politischen und der einschlägigen Polizei-, Justiz-, Militär-, Berg-, Finanz-, Unterrichtsgeistlichen, Agricultur-, Handels-, Gewerbe-, Bau-, Communications-, Post-, Telegraphen-, Rechnungscontrol-, Theater-, Sanitäts-, Gemeinde & Beamten-Gesetze des Kaiserthums Oesterreich für alle Kronländer mit Ausnahme der ungarischen und italienischen Provinzen*. Bd 5. Prag: Carl Bellmanns' Verlag, 1869, druhé přepracované vydání, s. 3.535. **10. 2. 1851.** Místodržitelství výnos č. 3.803. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 2.

¹³⁷ **14. 9. 1852.** Nejvyšší rozhodnutí publikované nařízením ministrů vnitra, spravedlnosti a financí 19. 1. 1853 o působnosti politických úřadů: odd. I., částka I, § 36, s. 27. Dozor okresních úřadů mimo jiné i nad spolky, odd. I., částka I, § 14, s. 45. V působnosti místodržitele byl také dohled nad spolky. *RGBI 1853*, Bd. I, č. 13, s. 27, 45.

¹³⁸ **17. 6. 1852.** Nejvyšší rozhodnutí o zasílání seznamů spolků. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1852, č. 292, č. 310. **2. 11. 1852.** Nařízení nejvyššího policejního úřadu č. 6.399 týkající se dozoru nad spolky. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1852, č. 292. **29. 11. 1852.** Přípis českého místodržitele krajským prezidentům č. 8.698 pr. oznamující předání seznamů spolků v Čechách ve výtazích četnickým velitelstvím. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1852, č. 310.

¹³⁹ **9. 3. 1852.** Pokyn místodržitele č. 5.597 krajským prezidentům k dozoru nad zemědělskými a lesnickými spolky. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 172. **22. 5. 1854.** Podklady k administrativní zprávě českého místodržitelství za rok 1853 vypracované departementem II. NA Praha, fond **České místodržitelství 1850–1854**, sg. 1/7/31, ad čj. 5.784/1.854, kart. 11.

¹⁴⁰ **26. 11. 1852.** Císařský patent vztahující se na celou monarchii vyjma Vojenské hranice; byla v něm publikována nařízení týkající se činnosti a zaměření spolků. *RGBI 1852*, č. 253. **1. 12. 1852.** Výnos

Vojenské hranice). Ukončil působnost prozatímního spolkového zákona ze 17. března 1849 a nejvyššího rozhodnutí z 19. října 1843, které dosud platilo pro výrobní a akciové spolky,¹⁴¹ a zároveň rušil všechny předpisy uherského zákona o akciových spolcích z roku 1840. Spolkový zákon se vrátil k formulacím a obratům shodným s jazykem předrevolučního spolkového zákona z roku 1843. Obnovil trojstupňovou povolovací praxi – císař, ministerstvo vnitra, zemský politický úřad (v Čechách místodržitelství). Nepředpokládal existenci politických sdružení a zakazoval zakládat spolky zasahující do zákonodárné a výkonné moci. Všechny povolené typy organizací byly pod kontrolou státní správy, jež měla rozsáhlé regulující a dohlížecí pravomoci.¹⁴² Spolky, spadající pod úřad zeměpanského komisaře, musely předem ohlašovat pořádání spolkových shromáždění.¹⁴³ V letech 1855–1859 byla předávána hlášení o vydaných povoleních k založení spolku ministerstvu vnitra.¹⁴⁴ Vedle těchto výkazů a výkazů o změnách v již existujících spolcích se ještě navíc v letech 1856–1861 předkládaly ministerstvu vnitra výroční zprávy o činnosti a hospodaření jednotlivých spolků.¹⁴⁵

---

ministerstva vnitra č. 6.501 obsahující prováděcí předpisy ke spolkovému zákonu. Nově zakládaným spolkům bylo uloženo – žádat o povolení k činnosti; již existujícím spolkům, které tuto žádost neměly, nebyla prozatím jejich činnost pozastavena. **3. 1. 1853.** Nařízení českého místodržitelství čj. 9.672. NA Praha, fond **České místodržitelství 1850–1854**, sg. 8/5/5, čj. 9.672/1853, kart. 134.

¹⁴¹ Spolkový zákon publikovaný v listopadu 1852 se vztahoval na provozování železnice, paroplavby, stavby a údržbu silnic a vodních cest, bankovní a kreditní ústavy, pojišťovny, zaopatřovací a rentovní ústavy a spořitelny.

¹⁴² Prováděla schvalovací řízení stanov, sledovala veškeré aktivity spolků, zda nepřekračovaly hranice vymezené jim stanovami; mohla také spolkům určit zeměpanského komisaře vybaveného rozsáhlou kontrolní mocí.

¹⁴³ **9. 10. 1853.** Výnos ministerstva vnitra č. 6.988. ASTL, Heinrich. Vereine. In *Alphabetische Sammlung*. Bd. 5, s. 3.530. Některé země monarchie rozšířily ohlašovací povinnost na všechny spolky. **25. 10. 1853.** Výnos dolnorakouského místodržitelství č. 39.724. ASTL, Heinrich. Vereine. In *Alphabetische Sammlung*. Bd. 5, s. 3.530.

¹⁴⁴ **10. 10. 1855.** Výnos ministerstva vnitra č. 20.723/1.624. **27. 11. 1859.** Nařízení ministerstva vnitra č. 10.212/1.845 rušící tuto povinnost. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1860, s. 2.

¹⁴⁵ **17. 11. 1854.** Výnos ministerstva vnitra č. 26.111/1.363. Na základě tohoto výnosu měly soukromé spolky povinnost předkládat každý rok do 15. 12. výkazy ministerstvu vnitra a nejvyššímu policejnímu úřadu. **6. 11. 1855.** Rozpracován v nařízení českého místodržitelství č. 10.004 pr. adresovaným krajským úřadům. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1855, s. 408.

29. 10. 1855. Přípis presidia nejvyššího policejního úřadu českému místodržitelství, v němž požadoval kromě dosud zasílaných seznamů spolků ministerstvu vnitra a nejvyššímu policejnímu úřadu na základě výnosu ministerstva vnitra ze **17. 11. 1854** č. 26.111/1.363 ještě další seznam (vždy do konce kalendářního roku), tzv. státně policejní poznámky s následujícími rubrikami – pořadové číslo, název a sídlo spolku,

Postavení náboženských spolků a bratrstev ve společnosti určoval vztah státu a katolické církve. V roce publikování tolerančního patentu definoval kancléř Václav A. Kaunic principy státní církevní politiky takto: „V plné moci císaře jest vše, co není v církvi božským, nýbrž lidským zřízením a opatřením.“¹⁴⁶ V tomto duchu byla v osmdesátých letech 18. století uskutečněna řada dalekosáhlých opatření, jimiž se podstatně změnilo postavení katolické církve. Josef II. ji jednoznačně podřídil státu a usiloval podle francouzského příkladu o vytvoření autonomní státní církve. I když se tento pokus zcela nezdařil, zůstalo josefínské podřízení církve státu až do poloviny 19. století v podstatě v platnosti a projevovalo se především tím, že si stát vyhradil kontrolu veškerého mezistátního styku katolické církve v Rakousku, včetně kontaktů s římskou kurií, a trval na zásadách tzv. *Placetum Regium*, umožňujících státu cenzuru pastýřských listů a ostatních projevů, v nichž se církev obracela k veřejnosti. Absolutistický stát sice ustoupil od jejího přísného reglementování, ale nevzdal se a ani se vzdát nemohl rozhodujícího dohledu nad církví. Tímto přístupem zůstaly zachovány hlavní zásady josefínské církevní politiky. Od března 1848 nižší katolický klérus usiloval o demokratizaci vnitřního života katolické církve, ale obnovovaná absolutistická moc státu a vysoká církevní hierarchie postupně potlačily demokratizační snahy nižšího duchovenstva a obě mocenské složky se soustředily jen na záležitosti týkající se budoucího vztahu státu a církve. O náboženských a církevních otázkách byly vedeny dlouhé diskuse také v ústavodárném sněmu v Kroměříži. Návrh

---

představenstvo, počet členů, majetek, poznámka. NA Praha, fond **České místodržitelství 1855–1859**, sg. 8/5/15/6. č. 10.004 pr. z 6. 11.1855, kart. 497.

10. 2. 1856. Výnos ministerstva vnitra č. 2.929. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1856, s. 67.

16. 2. 1856. O tomto výnosu informovalo okresní úřady nařízení českého místodržitelství č. 7.297. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1856, s. 67.

21. 5. 1856. Výnos nejvyššího policejního úřadu č. 3.105 pr. II oznamující změnu termínu předkládání výkazů změn soukromých spolků (tzv. státně policejních poznámek) do 10. 4. následujícího roku. **19. 2. 1858.** Přípis českého místodržitelství krajským úřadům č. 6.988 St. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1858, s. 59.

14. 12. 1861. Výnos státního ministerstva čj. 24.248/ 1.785 odkazoval na výnos ministerstva vnitra z 1. 5. 1860 čj. 1.230. NA Praha, fond **České místodržitelství 1856–1883**, sg. 30/1/5, čj. 67.985/1.861, kart. 1.228.

¹⁴⁶ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 113.

ústavy kromě principu svobody vyznání a svědomí přiznával církvi naprosto stejné svobody jako kterékoliv jiné veřejné korporaci při zachování důsledné odluky církve od státu. Rovněž příslušná pasáž oktrojované ústavy z 4. března 1849 uznávala autonomii náboženských obcí, které měly podléhat všeobecným zákonům o spolkové a spolčovací činnosti.¹⁴⁷ Vysoká církevní hierarchie si však ‚osvobození církve z područí státu‘ představovala jinak. Pojímal je jako opětné včlenění do státního organismu spojené s převzetím příslušné pravomoci v oblasti kulturní a ideové politiky. Proces opětné integrace církve do rámce státu, v němž měla hrát nezastupitelnou roli, se stal základem pro vytvoření jednoty oltáře a trůnu. Koncem března 1849 bylo svoláno shromáždění biskupů, které vypracovalo ve dnech od 29. dubna do 20. června 1849 sedm dokumentů obsahujících hlavní požadavky katolické církve vůči státu. Závěrečným pastýřským listem rozhodně odmítli demokracii, ateismus, republikanismus atd. a v dokumentu představili katolickou církev jako jedinou a zároveň spolehlivou oporu trůnu. Mladý Othmar Joseph von Rauscher,¹⁴⁸ pozdější kardinál a vídeňský arcibiskup, zásadním způsobem ovlivňoval císaře Františka Josefa I. v rozhodování o otázkách náboženských a v jeho názorech na postavení katolické církve v habsburské monarchii. Výsledkem Rauscherova působení byla dvě císařská nařízení z 18. a 23. dubna 1850, jež až do konce trvání monarchie řešila konfesijní záležitosti ve prospěch katolické církve. V zásadě rušila ustanovení tzv. Placetum Regium, čímž se stát vzdal kontroly styku rakouských církevních činitelů s římskou kurií, neschvaloval již publikování pastýřských listů a projevů všech církevních hodnostářů a obnovil církevní soudní pravomoc. Na základě mezistátní smlouvy

---

¹⁴⁷ MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 181–182. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 114.

¹⁴⁸ Othmar Joseph von Rauscher (1797–1875). V roce 1832, v pětatřiceti letech, se stal ředitelem vídeňské orientální akademie, a tím se dostal do ‚okruhu Metternichových lidí‘. Od roku 1844 působil jako učitel budoucího císaře a v mnoha důležitých záležitostech, týkajících se katolické církve, jej ovlivnil. Rauscher byl také prvním biskupem, jehož císař František Josef I. v lednu 1849 jmenoval. O čtyři roky později, v roce 1853, nastoupil na uprázdněné místo vídeňského arcibiskupa.

(konkordátu) z 18. srpna 1855¹⁴⁹ mezi habsburskou monarchií a papežskou stolicí byla ‚osvobozená‘ církev včleněna do systému státního organismu. Konkordát právně zajistil výsadní podíl katolické církve na státní moci.¹⁵⁰ Výklad některých jeho článků však nebyl jednoznačný, a proto kardinál Bedřich Schwarzenberg svolal biskupský synod, který vypracoval v době od 6. dubna do 17. června 1856 potřebné instrukce. Kromě toho církev dosáhla 27. června 1856 publikování císařského patentu,¹⁵¹ na jehož základě byly všechny katolické spolky vyjmuty z ustanovení spolkového zákona z 26. listopadu 1852¹⁵² a převedeny pod správu samotné církve. Publikování císařského patentu předcházel výnos ministerstva vnitra č. 697 z 28. ledna 1856 oznamující, že náboženské společnosti nepodléhají spolkovému zákonu, čímž se katolická církev a její organizace dostaly do privilegovaného postavení v době, kdy jiné veřejné organizace nemohly existovat. Místodržitel v českých zemích Karl Mecsery-Tsoor dal sice císařský patent na vědomí podřízeným úřadům přípisem č. 5.087 z 3. února 1856,¹⁵³ ale nepovažoval za rozumné z politického a policejního hlediska, aby byla kategorie katolických spolků a bratrstev puštěna ze zorného pole pozornosti dohlížecích orgánů. Místodržitelův názor se však rozcházel s oficiální procírkevní politikou. V roce 1858 vydalo české místodržitelství

---

¹⁴⁹ V lednu 1855 byla ve Vídni zahájena jednání s papežskou kurií o uspořádání církevních poměrů z pověření císaře. Stát a zároveň katolickou církev zastupoval arcibiskup Rauscher.

¹⁵⁰ Katolická církev získala ideologický monopol – jezuitskému řádu byl přenechán dohled nad veškerým nižším a středním katolickým školstvím, církvi bylo přiznáno právo cenzury vztahující se nejen na náboženskou literaturu, rozhodovala ve věcech manželského práva atd.

¹⁵¹ **28. 6. 1856.** Nařízení ministra vnitra bylo publikováno den po vyhlášení nejvyššího rozhodnutí pro celou monarchii kromě Vojenské hranice. *RGBI 1856*, č. 122. Týkalo se katolických spolků a bratrstev, na něž se přestal vztahovat spolkový zákon z roku 1852. Uvedené organizace podléhaly vedení biskupa dané diecéze a místodržitelé byly pouze oznamovány základní informace o založení spolku, jeho náplni a o organizaci.

¹⁵² Před vydáním spolkového zákona věnovaly správní úřady pozornost zakládání katolických spolků. Vedly o nich evidenci, kontrolovaly jejich shromáždění (§ 1 provizorního spolkového zákona z roku 1849, pokyn č. 4.967 ministra vnitra ze 16. srpna 1852) a příslušnému okresnímu úřadu byl oznamován vznik spolku, volba představenstva a změna stanov. Od listopadu 1852 do uzavření konkordátu v srpnu 1855 zesílilo postavení katolické církve díky císařově vstřícné politice, který chtěl jejím prostřednictvím upevňovat pozici státu. Místodržitelství v Čechách i státní úřady však sledovaly dění s narůstající nedůvěrou, neboť většina episkopátů s nimi odmítala spolupracovat v otázkách správy a evidence katolických spolků.

¹⁵³ NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované knihy – Normalien 1856, s. 47. **19. 2. 1856.** Přípis místodržitele č. 2.078 krajským úřadům. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované knihy – Normalien 1856, s. 69.

dodatečné pokyny č. 1.108 ke spolkovému zákonu,¹⁵⁴ na jejichž základě byly organizace rozčleněny na literátská bratrstva (činnost byla považována za ryze náboženskou tzn., že byla ze spolkového zákona vyjmuta), a na spolky zabývající se zpěvem na kůru či vzájemně podpůrné, které se řídily spolkovým zákonem.

Uzavřením konkordátu a reformami získala katolická církev plnou moc nejen nad ‚božskými‘ záležitostmi, ale významně zasahovala i do záležitostí světských; v mnoha případech převzala kompetence státu. Většina katolických kněží se snažila ovlivňovat život věřících a stále častěji docházelo i k ostrým konfliktům s jinověrci. Vysoká církevní hierarchie imperativně určovala církevní politiku a nekompromisně trvala na ochraně svého majetku. Hlubší porozumění pro sociální problémy soudobé společnosti, jež by alespoň trochu přesahovalo zavedené pojetí charitativní péče, zcela chybělo.¹⁵⁵

Dlouholeté politické a hospodářské soupeření Rakouska a Pruska o prvenství v Německém spolku se začalo opět od počátku třicátých let 19. století přiostrřovat. Příčinou vyhrocujících se vztahů bylo sílení politické moci Pruska¹⁵⁶ podložené úspěchy na poli hospodářském. Prudce se rozvíjející Prusko podporovalo svobodný obchod i podnikání a

---

¹⁵⁴ **12. 2. 1858.** Místodržitelství výnos č. 1.108 pr. s dodatky k nejvyššímu rozhodnutí z 27. 6. 1856 ve věci pojmání literátských bratrstev a spolků ku provozování zpěvu na kůru. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1858, s. 52.

¹⁵⁵ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 115–119.

¹⁵⁶ Prusko se od dvacátých let snažilo seskupit pod svým vedením všechny německé státy v jediné celní území. Proto byla zákonem, rušícím všechna vnitrozemská cla a zavádějícím jednotný celní tarif, publikovaným již 26. května 1818 sjednocena cla v samotném Prusku. Na ní navazovaly smlouvy mezi Pruskem a dalšími německými státy. Po deseti letech byla, 14. února 1828, uzavřena celní jednota mezi Pruskem a velkovévodstvím Hesenským. O šest let později, 1. ledna, založilo osmnáct německých států v čele s Pruskem německou celní a obchodní jednotu. V následujících letech ke spolku přistoupily ještě další státy. Německý celní a obchodní spolek vytvořil příznivější podmínky pro hospodářský rozvoj, přispěl k vytváření celoněmeckého trhu, čímž uspokojil mnohé požadavky liberální buržoazie, která díky jemu značně posílila své pozice, a tím vzrůstala politická i hospodářská prestiž všech zúčastněných německých států. Vztahy mezi Rakouskem, které zůstalo mimo spolek, a Pruskem se přiostrřily. Rakousko, stojící v čele Německého spolku, usilovalo také o členství v Německém celním a obchodním spolku, neboť si bylo vědomo příznivého působení jednotné celní politiky na hospodářství. Proto v letech 1849–1850 uzavřelo celní jednotu s německými zeměmi na základě § 33 říšské frankfurtské ústavy. Ve snaze přiblížit se Německému celnímu spolku vydalo v roce 1850 nový celní tarif, jenž vycházel z německé celní soustavy. Vídeňská vláda uvažovala o svolání porad o celní a obchodní jednotě do Vídně. Prusko pozvání odmítlo a zmařilo rakouský plán celní jednoty. Dosáhlo však obnovení celního spolku a jeho rozšíření o území a obyvatelstvo daňového spolku. Neshody mezi Pruskem a Rakouskem byly vyrovnány obchodní a celní smlouvou z 19. února 1853. Závažnou ránu utrpěl Německý celní spolek v době prusko-rakouské války. Poté, co vzniklo německé císařství, pozbyl zcela svého významu.

těžilo z toho, že Rakousko za ním značně pokulhávalo. Hospodářská síla rozhodovala také o dalším utváření Německa. Na počátku padesátých let 19. století bylo Prusko hospodářsky mnohem silnější než Rakousko. Proto rakouská vláda a zvláště ministerstvo vnitra bedlivě sledovaly organizování spořitelen a především zahraničních akciových pojišťoven a nebo ústavů s podílem zahraničního, většinou německého kapitálu.¹⁵⁷

V desetiletí od počátku padesátých let do obnovení ústavnosti, vydávalo ministerstvo vnitra a české místodržitelství výnosy, vzorové stanovy¹⁵⁸ a rozhodnutí definující podmínky nutné ke zřizování spořitelen v zemi,¹⁵⁹ které také náležely do spolkové agendy státních úřadů. V rámci kontroly veškerého veřejného života se ministerstvo vnitra snažilo získat přehled o hospodaření spořitelen, a proto od roku 1856 požadovalo jejich výkazy hospodaření od založení peněžního ústavu nebo zpětně až k roku 1850.¹⁶⁰ Takto nabyté informace byly ministerstvem vnitra o deset let později použity jako podklad pro nejvyšší rozhodnutí týkající se použití přebytků spořitelen k místním dobročinným a obecně prospěšným akcím. Ve snaze podpořit rozvoj peněžnictví a hospodářství na venkově nařídily státní orgány v srpnu 1860 obecním výborům, aby se zaručily za nově zřizované obecní spořitelny. V listopadu vydalo ministerstvo pokyny k zakládání zápujčnických pokladen z přebytků rezervních fondů spořitelen a peněžním ústavům doporučilo podporovat půjčkami malé pozemkové vlastníky a živnostníky.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ **12. 1. 1857.** Přípis českého místodržitelství č. 345 nařizující vypracovat seznamy akciových pojišťoven a vzájemně pojišťovacích spolků. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1857, s. 17. **14. 4. 1858.** Výnos čj. 9.009/27 ministerstva vnitra, financí, obchodu, spravedlnosti a nejvyššího policejního úřadu. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství 1856–1883**, sg. 30/1/46, čj. 9.009/27, kart. 1.231.

¹⁵⁸ **26. 2. 1858.** Ministerstvo vnitra rozeslalo zemským politickým úřadům vzorové stanovy pro obecní spořitelny. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1858, s. 76.

¹⁵⁹ NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství 1850–1854**, sg. 1/7/31, ad čj. 2.946/1852, kart. 10. Podklady pro administrativní zprávu českého místodržitelství za rok 1851, jež zpracoval departement VII zabývající se obchodem, živnostmi a veřejnými stavbami. **29. 11. 1852.** Pokyn č. 26.387 St. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 662.

¹⁶⁰ **22. 9. 1856.** Výnos ministra vnitra č. 22.656 požadující zaslání jednotných formulářů výkazů hospodaření spořitelen. **9. 11. 1856.** Přípis č. 50.546 St. českého místodržitelství krajským úřadům. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1856, s. 396.

¹⁶¹ **9. 4. 1860. (16. 4. 1860** – výnos ministerstva vnitra v téže záležitosti). Nejvyšší rozhodnutí o postoupení kompetencí v rozhodování z ministerstva vnitra na zemské politické úřady o použití přebytků spořitelen na

Všechny státní orgány měly mimořádný zájem na urychlení vzniku spořitelén, zápůjčních pokladen, společných dílen atd.¹⁶²

Podmínky pro zakládání pojišťovacích společností byly mnohem přísnější, neboť se rakouská vláda, vědoma si svých slabších hospodářských pozic, obávala vpádu německého kapitálu. České místodržitelství velice přísně sledovalo činnost drobných asekuračních spolků, tzv. rolnických asekurací, protože vznikaly bez povolení státní správy v roce 1848 a mnohé z nich ještě existovaly v roce 1854. Z tohoto důvodu ministerstvo vnitra podrobilo v předešlém roce asekurační spolky kontrole a zjišťovalo, zda jejich organizace a činnost odpovídají spolkovému zákonu. České místodržitelství usilovalo o zrušení asekuračních spolků s poukazem na soukromoprávní, národní a ekonomické zaměření. K zachování jejich existence¹⁶³ přispěly ekonomické změny ve vztazích na venkově, jež se udály koncem čtyřicátých let.¹⁶⁴

Neúspěšná zahraniční politika, prohrané války v Itálii, zcela rozvrácené státní finance a postupný odklon evropské politiky od absolutismu přinutily císaře Františka Josefa I. k odvolání Alexandra Bacha a dalších byrokratů. Panovník začal uvažovat o svolání říšské rady, která v padesátých letech hrála zcela podružnou roli. Počítalo se s jejím rozšířením o další stavy a podle přestav císaře měla podpořit mírně zreformovaný absolutismus. Patentem z 5. března 1860 svolal rozmnoženou říšskou radu. V ní se mělo

---

místní dobročinné a obecně prospěšné akce. **18. 5. 1860.** Přípis českého místodržitelství českým krajským úřadům č. 21.744 St. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1860, s. 138. **8. 3. 1860.** Výnos ministerstva vnitra č. 23.204. **7. 9. 1860.** Přípis českého místodržitele krajským hejtmanům č. 44.223 St. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1860, s. 222. **20. 11. 1860.** Přípis státního ministerstva č. 33.803/1844 českému místodržiteli. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1860, s. 284.

¹⁶² **28. 3. 1863.** Pokyn viceprezidenta českého místodržitelství okresním představeným nabádající k maximální péči o tyto spolky. NA Praha, fond **Prezídium místodržitelství 1860–1870**, sg. 8/5/22/2, čj. 895 pr./1863, kart. 851.

¹⁶³ **23. 8. 1853.** Výnos českého místodržitelství č. 7.537 pr. krajským vládám s pokyny ke vzniku pojišťovacích spolků proti požárním škodám. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1853, s. 349. **8. 2. 1856.** Přípis českého místodržitelství č. 4.878 St. krajským úřadům s informací generálního ředitele vzájemně pojišťovacího ústavu proti ohni. NA Praha, fond **České místodržitelství**, nezpracované úřední knihy – Normalien 1855, s. 49.

sejít dosavadních dvanáct řádných doživotně jmenovaných radů, blíže neučený počet mimořádných doživotních radů a třicet osm dočasných mimořádných členů ze všech oblastí monarchie jmenovaných oktrojem na dobu šesti let. Svým sociálním složením představovala stavovské shromáždění, v němž zasedalo okolo padesáti příslušníků pocházejících z nejvyšších aristokratických kruhů a necelá desítka nešlechtických členů. Všichni zúčastnění byli soukromými osobami a při jednáních vyjadřovali pouze svůj názor. I když byla rozmnožené říšské radě přisouzena významnější role než jakou měla doposud, byla stále jen poradním orgánem bez práva vlastní iniciativy. V neveřejných jednáních se mohla vyjádřit ke státnímu rozpočtu, k nejdůležitějším předlohám obecného zákonodárství a k předlohám obecních zastupitelstev.

Jednání rozmnožené říšské rady se však v rozporu se záměrem císaře stalo počátkem k parlamentnímu životu následujících desetiletí. Bylo v něm poukázáno na úplný rozvrat státních financí, jejichž deficit činil 2.265 miliónů zl. Za této situace musel panovník ustoupit a přislíbit prezidentovi říšské rady arcivévodovi Rainerovi, že v budoucnosti bude všechna důležitější rozhodnutí ve finančních otázkách činit pouze se souhlasem říšské rady.¹⁶⁵ Za tímto prvním ústupkem následovaly mnohé další, vedoucí k postupné změně celého politického systému, neboť naprostá většina obezřetně jmenovaných radů vyjádřila v poslední den jednání rozmnožené říšské rady, 27. září 1860, s jeho úrovní nespokojenost ve dvou odlišných návrzích závěrečného dokumentu.¹⁶⁶ Požadovala rozsáhlou samosprávu zemí a liberalizaci veřejného života. Kromě finančních

---

¹⁶⁴ Se zrušením poddanství byla venkovskému obyvatelstvu tato povinnost odejmuta. Pouze asekurační spolky mohly nabídnout adekvátní pomoc. Proto generální ředitelství privilegovaného českého vzájemného pojišťovacího ústavu proti ohni požadovalo jejich zachování.

¹⁶⁵ Dopis císaře Františka Josefa I. arcivévodovi Rainerovi z 19. července 1860. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 145.

¹⁶⁶ Pro návrh historického federalismu konservativní většiny hlasovali třicet čtyři radové, šestnáct bylo pro centralistické stanovisko německé liberální buržoazie (tři z nich byli nešlechtickými zástupci z českých zemí) a šest radů odmítlo oba návrhy. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 146.

otázek se rozmnožená říšská rada věnovala problematice státní jednoty, vztahu zákonodárné a výkonné moci, občanských práv a svobod atd.¹⁶⁷

Konservativní koncepce reformy stávajícího politického systému, jež byla obsažena v závěrečném dokumentu rozšířené říšské rady, se v mnoha ohledech blížila stanovisku ministra vnitra hraběte Agenora Romualda Gołuchowského (1812–1875),¹⁶⁸ které bylo projednáno 2. října 1860 na zasedání ministerské konference. Dne 16. října předložil panovník těmúž orgánu dokumenty názorově odpovídající požadavkům konservativní většiny rozmnožené říšské rady, o nichž však nepřipustil diskusi. O čtyři dny později císař uzavřel ‚vývoj k obnovení ústavnosti‘ dvěma akty – manifestem a Říjnovým diplomem. V prvním stručně zdůvodnil, proč bylo nutné vládnout absolutisticky a rozmnoženou říšskou radu označil za orgán, který se bude podílet na dalším vývoji monarchie. Druhý poměrně krátký, ale významný dokument *Císařský diplom z 20. října 1860*¹⁶⁹ k uspořádání vnitřních státoprávních poměrů v monarchii prohlásil pragmatickou sankci z roku 1713 za právní základ monarchie a vedle centralismu připustil určitý stupeň federalizace monarchie v souladu ‚s vědomím práva historického‘ jednotlivých zemí. Základním principem diplomu byl návrat k parlamentarismu a zároveň vyzvednuta úloha zemských sněmů.¹⁷⁰ Koncepce Říjnového diplomu potvrdila existující právní stav a dovoľovala zavádět v rámci dosud nedotknutelného politického systému nové instituce za předpokladu, že bude respektováno mocenské a právní postavení habsburské monarchie.

---

¹⁶⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 144–147. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 183–184. HYE, Hans Peter. *Das politische System in der Habsburgermonarchie : Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998, s. 45–48.

¹⁶⁸ Vzorem pro samosprávu byl anglosaský selfgovernment. Novostavovské uspořádání zastupitelského systému (zastupitelské orgány měly být pouze spolupůsobící tj. nesuverénní) vycházelo z historické tradice jednotlivých zemí. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 147.

¹⁶⁹ Mocenský silný kruh liberálů, v jehož čele stál Ferenc Deák (1803–1876), odmítl Říjnový diplom. Politika uherských liberálů vycházela ze starého uherského práva a Říjnový diplom, na němž se významně podílel také hrabě Antal Szécseni von Temerin (1818–1896), ač vycházel v mnoha směrech Uhrám vstříc, zbavil uherský sněm některých tradičních pravomocí – k nejvýznamnějším z nich náleželo právo povolovat daně a vojenské odvody. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 149.

¹⁷⁰ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 147–148. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 184.

Proti Gołuchowského koncepci novostavovského zastoupení obsahující též zemská zřízení, většinou však odmítnutá, protože se svým duchem vracela před rok 1848, se formovala opozice složená z vysoké aristokratické byrokracie, církevní hierarchie a špiček německé liberální buržoazie. Ti všichni považovali Říjnový diplom za ‚otevřený text‘, s nímž se mělo dále pracovat. Nakonec proti Gołuchowskému vystoupil i hrabě Szécsen, neboť si uvědomil, stejně jako uherští starokonservativci, že liberalizace politického systému neuherských zemí napomůže také jim. V této situaci byl 13. prosince 1860 do funkce státního ministra místo Gołuchowského jmenován německý liberál Anton Schmerling akceptující obnovení uherské samostatnosti v rámci Říjnového diplomu. Pro neuherské země však požadoval vytvoření účinného ústavního orgánu, který by byl adekvátní protiváhou uherského sněmu.¹⁷¹ Schmerling prosazoval dualistický modifikovaný centralismus, jenž narušoval historicko-politickou individualitu korunních zemí, z níž vycházel Říjnový diplom. Vypracoval statut nové říšské rady, který s dalšími dokumenty projednala ministerská rada, a poté vše předložila císaři ke schválení. Dne 26. února 1861 byla ústava publikována v říšském zákoníku (císařské patenty č. 20–22/1861 ř. z.). Měla několik desítek příloh, z nichž nejdůležitější byly základní zákon o říšském zastupitelstvu, patnáct zemských zřízení pro každou z korunních zemí,¹⁷² stejný počet volebních řádů do zemských sněmů a nařízení o počtu poslanců, kteří budou zastupovat příslušný zemský sněm na říšské radě. Podle znění základního zákona o říšském zastupitelstvu měla být říšská rada spolupůsobící zákonodárnou institucí. Charakteristickým znakem ústavy bylo centralistické pojetí státu, což se projevilo posílením zákonodárné pravomoci říšského zastupitelstva a omezením moci zemských sněmů. Současně ústava v duchu Říjnového diplomu naznačila možnost dualistického uspořádání říše; rozlišovala užší a širší říšskou radu. Ústava nezakotvovala občanská

---

¹⁷¹ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 150.

práva, neznala odpovědnost ministrů, ochranu národnostních práv a poslaneckou imunitu.¹⁷³

V ovzduší pomalu se rodící ústavnosti v letech 1860–1861 nedošlo ve spolkové legislativě k žádným změnám. Necelé dva měsíce po zahájení říšské rady,¹⁷⁴ 19. června 1861, přednesl Eduard Herbst tři návrhy, které se soustředily na zakotvení základních občanských práv. Zvláštní výbor se věnoval vypracování zákonných předloh o právu spolkovém a spolčovacím, na ochranu osobní svobody, nedotknutelnosti domovního a listovního tajemství, parlamentní výbor se zaměřil na problematiku svobody vědy a vyučování a stálý výbor projednával konfesijní záležitosti. V letech 1862–1863 se podařilo jednotlivým výborům přijmout tiskový zákon (č. 6/1863 ř. z.), zákon o ochraně svobody osobní (č. 87/1862 ř. z.) a na ochranu svobody domovní (č. 88/1862 ř. z.).¹⁷⁵ Vedle zvláštního výboru se vypracováním spolkového a spolčovacího zákona zabývala také vláda. Represivní orgány i nadále pokračovaly v dosavadní praxi dohledu nad spolky, ale již v méně nápadné formě. Policejní ministerstvo reagovalo na pořádání národnostních, náboženských či z jiných důvodů uskutečňovaných shromáždění pod širým nebem, která probíhala ve všech korunních zemích monarchie, zvláštním interním pokynem z 21. září 1862,¹⁷⁶ jehož publikování nebylo doporučeno především v Čechách. Vláda nechtěla, aby policie vystupovala proti těmto akcím přímo, měla však nad nimi právo dohledu. Pořádání shromáždění pod širým nebem podléhalo pouze oznamovací povinnosti u státního úřadu starajícího se o veřejný pořádek a bezpečnost. Mírného uvolnění poměrů svým způsobem zneužívaly české spolky, které v mnoha ohledech porušovaly své stanovy. Zahradní slavnosti, oslavy různých výročí a výlety jim posloužily k národní agitaci. Německé spolky

---

¹⁷² Neuherskou část monarchie tvořilo sedmnáct zemí. Pro přímořské země Istrii, Gorici, Gradišku a Terst byla vydána společná zemská zřízení a volební řády.

¹⁷³ MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 185. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 151–154.

¹⁷⁴ Jednání říšské rady bylo zahájeno 29. dubna 1861.

¹⁷⁵ MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 186.

dělaly totéž, i když ne tak okázale. Zastupující ministerský předseda a ministr vnitra hrabě Eduard Taaffe (1833–1895) nebyl prozatím nakloněn zpřísnění dosavadní policejní praxe vůči spolkům. To měl umožnit vládou připravovaný spolkový a shromažďovací zákon publikovaný pod čísly 134 a 135/1867 ř. z.¹⁷⁷ Spolkový zákon zakotvil ohlašovací povinnost, užívanou již v roce 1849, a opět povolil politické spolky. Nevztahoval se však na spolky výrobní, bankovní, kreditní, pojišťovací, důchodové, spořitelní a zástavní, které se řídily již dříve publikovanými spolkovými normativy. Náboženské společnosti a živnostenská společenstva byla též vyčleněna z jeho působnosti. Prosincová ústava zveřejněná v roce 1867, platící pouze v Předlitavsku, zaručovala spolčovací, shromažďovací a petiční právo.

Dva roky před publikováním spolkového a shromažďovacího zákona a prosincové ústavy vydaly státní a policejní ministerstvo pokyny, na jejichž základě měl být správními úřady a policií uskutečňován dohled nad asociativním hnutím mezi dělníky a prováděno sledování jednotlivých osob, u nichž si všímaly jejich sociálního postavení a vzdělání.¹⁷⁸ Postupně se měnící hospodářské a sociální podmínky společnosti si i po roce 1867 vynutily další novely některých částí spolkového zákona či zcela nová zákonná opatření. Jedním z nejaktivnějších a nejsilnějších společenských činitelů bylo dělnické hnutí, které si postupně vymohlo, aby se stát začal zabývat sociální problematikou nižších společenských vrstev. Teprve na konci osmdesátých let 19. století byl však ochoten garantovat vedle soukromých dělnických spolků také úrazové, nemocenské a sociální pojištění. K prvním sociálně

---

¹⁷⁶ **21. 9. 1862.** Přípis policejního ministerstva čj. 5.470 viceprezidentu českého místodržitelství. NA Praha, fond **Prezidium místodržitelství 1860–1870**, sg. 8/15/22/1, čj. 2.137 pr./1862, kart. 851.

¹⁷⁷ **15. 11. 1867.** Zákon o právu spolčovacím. *RGBI 1867*, č. 134. **15. 11. 1867.** Zákon o právu shromažďovacím. *RGBI 1867*, č. 135. Zákon o právu spolčovacím zrušil výnos policejního ministerstva z roku 1862. Bez ohledu na to se však v říjnu roku 1868 připravovalo použití vojska proti zakazovaným, přesto častým, lidovým shromážděním.

¹⁷⁸ **20. 2. 1865.** Nařízení státního ministerstva čj. 20.720/1.517 prezidiu českého místodržitelství týkající se dodržování vydaných předpisů ohledně dělnických spolků. Jednalo se o následující dokumenty: **22. 5. 1863.** Výnos státního ministerstva čj. 3.378. **26. 4. 1864.** Výnos státního ministerstva čj. 7.220. **10. 10. 1864.** Cirkulář policejního ministerstva čj. 4.490/798 pro policejní ředitelství. NA Praha, fond **České místodržitelství 1856–1883**, sg. 30/1/14, čj. 12.986/807, kart. 1.228.

laděným zákonům náležela ustanovení o úrazovém a nemocenském pojištění.¹⁷⁹ Zdravotní a sociální záležitosti byly v roce 1892 doplněny zákonem o registrovaných nemocenských pokladnách, jež postupně ztrácely charakter spolku, neboť byly vyňaty z působnosti spolkového zákona z roku 1852 a 1867.¹⁸⁰ O čtyři roky později rozšířilo oblast zřizování a činnosti pojišťoven¹⁸¹ společné nařízení ministerstev vnitra, spravedlnosti, obchodu a financí.

V oblasti hospodářské došlo k závažným změnám v legislativě již v polovině šedesátých let, kdy bylo zahraničnímu kapitálu umožněno zakládat v Rakousku akciové společnosti kromě pojišťoven.¹⁸² Zákon publikovaný v roce 1873 byl zaměřen na zřizování, existenci, eventuálně zánik výdělkových, hospodářských a akciových společností.¹⁸³ Až téměř na konci století vstoupil v platnost zvláštní regulativ, týkající se akciových společností v průmyslu a obchodu, vydaný ministerstvy vnitra, financí, obchodu, spravedlnosti a zemědělství.¹⁸⁴ Poslední z hospodářských zákonů v době trvání habsburské monarchie byl zákon z roku 1903 o revizi činnosti výrobních a hospodářských družstev.¹⁸⁵

---

¹⁷⁹ **28. 12. 1887.** Zákon o úrazovém pojištění dělníků. *RGBI 1888*, č. 1. **21. 8. 1917.** Novela zákona. *RGBI 1917*, č. 363. **30. 3. 1888.** Zákon o nemocenském pojištění. *RGBI 1888*, č. 33. **4. 1. 1917.** Novela zákona. *RGBI 1917*, č. 6.

¹⁸⁰ **16. 7. 1892.** Zákon o registrovaných nemocenských pokladnách. *RGBI 1892*, č. 202.

¹⁸¹ **5. 3. 1896.** Nařízení ministerstva vnitra, spravedlnosti, obchodu a financí o zřizování a činnosti pojišťoven, na které se nevztahoval zákon o registrovaných pomocných pokladnách z 16. 7. 1892. *RGBI 1896*, č. 31. **26. 5. 1916.** Novela zákona. *RGBI 1916*, č. 160.

¹⁸² **29. 11. 1865.** Císařské nařízení povolující činnost zahraničních akciových společností, s výjimkou pojišťoven, v Rakousku. *RGBI 1865*, č. 127.

¹⁸³ **9. 4. 1873.** Zákon o výdělkových a hospodářských společnostech. Zákon upravoval postavení družstev nezávisle na spolkovém zákonu. *RGBI 1873*, č. 70. **21. 6. 1873.** Císařské nařízení o rozpouštění akciových společností. Zákon byl doplňkem spolkového zákona z roku 1852. *RGBI 1873*, č. 114.

¹⁸⁴ **20. 9. 1899.** Nařízení ministerstva vnitra, financí, obchodu, spravedlnosti a zemědělství. Nařízení rozvádělo spolkový zákon z roku 1852. *RGBI 1899*, č. 175.

¹⁸⁵ **10. 6. 1903.** Zákon o revizi činnosti výrobních a hospodářských družstev, registrovaných na základě zákona z 9. 4. 1873 a výrobních spolků založených již dříve. *RGBI 1903*, č. 133.

Spolkový zákon z roku 1867 a mnohá ustanovení spolkového zákona, publikovaného v roce 1852, platila i po založení Československé republiky v roce 1918.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ **28. 10. 1918.** Zákon o zřízení samostatného státu československého, čl. 2: veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti tzn., že byly přejaty také spolkové zákony z let 1852 a 1867. *Sbírka zákonů a nařízení 1918*, částka II, č. 11.

II. Ženské spolky ve druhé polovině 19. století

Spolkový zákon č. 134 ř. z., publikovaný 15. listopadu 1867, umožnil v širší míře demokratizaci společnosti zakládáním spolků, jež vycházely vstříc jejím kulturním, vzdělávacím, sociálním a později politickým zájmům. Ženy si uvědomily, že i jim dal spolkový zákon příležitost sdružovat se a působit nejen v charitativní, ale také v kulturní, společenské, všeobecně vzdělávací a profesní oblasti. Je nutné si však uvědomit, že nešlo o celonárodní a jednotnou ženskou aktivitu. Ta se zpočátku týkala jen úzkého okruhu žen z rodin inteligence a měšťanstva, na venkov se ženské hnutí šířilo velice pomalu¹ a dělnických žen se změny v životním stylu po následující čtvrt století téměř nedotkly. Teprve velice liknavé zavádění zkrácené denní pracovní doby, začátkem osmdesátých let na 11 a koncem století na 10 hodin, vytvořilo dělnickým ženám určitý prostor, který mohly vyplnit spolkovými aktivitami. Přesto již v šedesátých a sedmdesátých letech považovaly iniciátorky emancipačních snah samy sebe za nositelky zájmů všech českých žen, neboť jimi postupně budované školství mělo rozšířit možnosti vzdělání dívkám ze všech sociálních vrstev a bylo považováno za základ jejich společenského vzestupu. Neustálý deficit finančních prostředků však nedovolil otevřít dostatečný počet spolkových škol,² v nichž se navíc platilo školné, a proto se staly, i přes mnohé úlevy v jeho úhradách, zájemkyním z nižších sociálních vrstev méně dostupné. Dívčí školy výrobních spolků

---

¹ Teréza Nováková psala Karolině Světlé ještě na konci osmdesátých let 19. století: „Věnuji většinu času kromě domácím povinnostem zdejšímu veřejnému a spolkovému životu – ale zdá se mi to jako práce průkopníková, jež zpuchřelé zdí hotoví se zasypatí. Neuvěříte, milostivá paní, že všechny vzdělávací přednášky, četba, horlení není ničím proti laskavému pohledu a slovu některé skrz naskrz německé, ale postavením svým povznesené rodiny. Jak často, jak smutně uvažuji o vašnostině povídce *Z našich bojů*. Ba zde jsou poměry horší oněch vyličených; zde jest odpadlictví tajné, a proto tak těžko proti němu vystupovati, když má masku češství na líci!“ Teréza Nováková Karolině Světlé, 20. února 1889 z Litomyšle. *Z lidské sonáty : korespondence Terézy Novákové*. Blanka Svadbová (ed.). Praha: Odeon, 1988, s. 123–124.

² Všechny spolkové dívčí školy byly soukromé. Eliška Krásnohorská v článku *První rakouský sjezd ženský* na doložení svých slov o zcela nedostatečném financování vyšších dívčích škol použila údaje z rozpočtu na rok 1891, dle něhož připadly na státní školy následující sumy peněz: vysoké školy (výhradně pro vzdělávání mužů) 4,051.767 zl., střední školy (výhradně pro vzdělávání mužské mládeže) 5,460.378 zl., školy průmyslové a odborné 2,101.207 zl. (v této částce byla zahrnuta 1 krajkářská škola 36.495 zl. a 11 škol pro porodní asistentky 27.600 zl.), ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek 1,352.735 zl. (ústavy ku vzdělávání učitelů 899.885 zl a učitelek, pěstunek v mateřských školách a učitelek ručních prací 452.850 zl.). Roční náklady na školství činily v Předlitavsku téměř 13 miliónů zl. a z nich na vzdělávání ženské populace bylo věnováno 516.945 zl. E. K. První rakouský sjezd ženský. *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 9, s. 195.

pomáhaly hlavně té části ženské středostavovské populace, která získ všeobecného nebo profesního vzdělání vnímala jako životní nutnost umožňující jim, v případě potřeby, ekonomickou nezávislost a soběstačnost. Budování dívčího školství a podpora vzdělávání se staly nejvýznamnějším demokraticky orientovaným cílem v činnosti ženských občanských spolků. Jeho uskutečňování bylo zcela závislé na iniciativě, vytrvalosti a síle žen k získávání podpory české veřejnosti, neboť rakouské ministerstvo kultu a vyučování nebylo ochotné na ně dostatečně materiálně i finančně přispívat. Přisvojilo si však právo vrchního dozoru nad všemi soukromými školami a pokud by bylo zástupcům školské správy bráněno v jeho výkonu, mohlo takovou školu zavřít.³

Vyšší, středoškolské odborné a gymnaziální vzdělání dívek rozšířené na přelomu století studiem vysokoškolským, vydobyté společným úsilím občanských ženských spolků, některých politiků a části veřejnosti, otevřelo ženám cestu k rovnoprávným vzdělávacím možnostem. Úspěchy v oblasti školství zvýšily jejich sebevědomí. Usilovaly o občanskou a politickou rovnoprávnost, o úpravu volebních zákonů do říšské rady, zemského sněmu, obecní samosprávy a občanského zákoníku v oblasti rodinného, manželského, poručnického a pracovního práva. Domnívaly se, že participace v politické sféře přinese pozitivní změny do jejich života i do všech oblastí společenského dění.

---

³ *Česká politika*. Díl V., s. 587.

1. Občanské ženské spolky

1.1 Výrobní a vzdělávací spolky

V posledních letech bylo napsáno několik monografií a studií⁴ o občanských ženských spolcích, zaměřených svou činností do oblasti vzdělávání a budování vyššího dívčího školství praktického a akademického směru. Tyto publikace se společně s dobovými časopiseckými články, literaturou a archivními prameny staly výchozím studijním materiálem, který do určité míry umožnil zpřesnění charakteristiky jednotlivých typů spolkových škol a jejich zhodnocení.

Postupná liberalizace politického systému a zvláště spolkový zákon z 15. listopadu roku 1867⁵ umožnily zakládání občanských spolků a sdružení v daleko větším rozsahu, než tomu bylo v předkonstitučním období. Tyto organizace vyrůstaly přímo z potřeb samotné modernizující se společnosti a přispívaly k rozvoji v oblastech, které byly dosud téměř ignorovány oficiálními politickými strukturami spočívajícími v konceptech předmoderní společnosti. Zastupovaly stát v aktivitách potřebných k všestrannému společenskému růstu, na něž většinou nebyly uvolňovány žádné nebo jen minimální finance ze státního rozpočtu. Nejvýznamnější spolkovou aktivitou byla systematická snaha vytvořit studujícím dívkám, v prakticky i akademicky zaměřeném vyšším školství, podobné podmínky těm, jež byly zajištěny státem na chlapeckých školách. Koncepte dívčích obchodních, průmyslových a vyšších průmyslových spolkových škol, zakládaných v omezené míře již

---

⁴ BAHENSKÁ, Marie. Ženský výrobní spolek český. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 253–271. BAHENSKÁ, Marie. Ženy ve veřejném životě ve druhé polovině 19. století : Spolek svaté Ludmily a činnost Marie Riegrové-Palacké. *Český časopis historický*, 2005, roč. 103, č. 3, s. 549–570. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách : dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Slon/Libri, 2005. BUREŠOVÁ, Jana. Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny, 1999. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč? : vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Slon/Libri, 2005. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.

⁵ Podmínky k založení spolku určovaly § 4–12 vracející se k liberálnímu pojetí prozatímního spolkového zákona z roku 1849. Úřední povolení bylo nahrazeno pouhou ohlašovací povinností a předložením stanov na zemský politický úřad.

od poloviny šedesátých let, vycházela vstříc potřebám a touze žen získat vyšší vzdělání i měnícím se demografickým podmínkám, neboť téměř ve všech evropských státech, včetně habsburské monarchie, převažoval počet žen nad počtem mužů.⁶ K nejdůležitějším kritériím při zakládání odborných dívčích škol náležela možnost získat kvalifikaci, jíž ženy mohly využít v budoucím zaměstnání a nemusely se živit minimálně placenou nekvalifikovanou prací nebo prostitucí. Odborné školy flexibilně reagovaly na rozšiřující se spektrum oborů, v nichž se dívky a ženy mohly v modernizující se společnosti uplatnit.⁷ Všechny tyto skutečnosti se podílely na postupně se měnícím pojetí obsahu pojmů ‚ženská otázka‘ a ‚emancipace žen‘ – k uplatnění morálních aspektů přibýly i sociální. Na významu začal nabývat požadavek takové výchovy a vzdělávání dívek, umožňující neprovdaným ženám získat kvalifikovanou a lépe placenou práci přesto, že výběr ženských zaměstnání v porovnání s mužskými byl stále velmi omezený. V rozporu s těmito pozitivními snahami

⁶ Ženská otázka byla již v sedmdesátých letech vnímána částí veřejnosti také jako otázka existenční. Ve většině evropských zemí žilo více žen než mužů a tento stav začal vyvolávat stále vážnější sociální problémy. Na ně upozorňoval již v roce 1873 Václav Šílený v článku publikovaném v *Ženských listech*. O pět let později (1878) tentýž problém připomněl při zasedání pražského magistrátu Vojta Náprstek. ŠÍLENÝ, Václav. Poměr ženy k sociální a národní otázce. *Ženské listy*, 1873, roč. 1, č. 4, 1. 4., s. 29. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 251. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 28. V první polovině devadesátých let 19. století vydal Spolek pro ženská práva v Bruselu statistický přehled o demografickém rozdělení obyvatelstva podle pohlaví. V 16 evropských zemích byla zjištěna silnější populace žen než mužů. Největší rozdíly byly zaznamenány v Portugalsku a Norsku – na 1.000 mužů připadalo 1.091 žen. Nejmenší byly v Belgii a ve Francii – na 1.000 mužů připadalo 1.007 žen. Pouze v 6 evropských zemích – v Itálii, Rumunsku, Bulharsku, Srbsku, Řecku a Bosně – žilo více mužů než žen. V Itálii na 1.000 mužů připadlo 995 žen a v Bosně pouze 896 žen.

	<i>muži</i>	<i>ženy</i>	<i>Rozdíl v neprospěch žen</i>
<i>Evropa</i>	<i>170,818.561</i>	<i>174,914.558</i>	<i>4,096.007</i>

Z uvedených údajů je zřejmé, že v Evropě bylo v první polovině devadesátých let 19. století více žen než mužů. Poměr mužů a žen v Evropě. *Ženské listy*, 1893, roč. 21, č. 12, s. 229. O rok později se tímto problémem zabýval V. Straslička v sociálně demokratickém *Ženském listu*. STRASLIČKA, V. Proč jest více žen než mužů? *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 21, 12. 11., s. 162–164; č. 22, 26. 11., s. 170–171; č. 23, 10. 12., s. 178–179.

Podle Österreichische Statistik z roku 1880 žilo v Předlitavsku o 504.770 více žen než mužů. Další informace viz pozn. č. 54.

⁷ V této souvislosti je možné uvést zavádění psacích strojů do úřadů.

usilovala konservativní část společnosti i po přelomu století o prosazení vzdělávání dívek a mladých žen, které mělo sloužit ‚jen‘ potřebám rodiny, výchovy dětí a vedení domácnosti.⁸

Vdané ženy z měšťanských kruhů, vzhledem ke společenským konvencím, většinou nevyhledávaly pravidelnou výdělečnou činnost. Pokud měly potřebu uplatnit se ve veřejné sféře, působily ve spolcích. Některé z nich byly navíc literárně činné. V obou případech však velice záleželo na přístupu jejich manželů, do jaké míry byli ochotni veřejné aktivity svých žen tolerovat. Ve druhé polovině 19. století se spolková činnost v životě měšťanských žen intelektuálů a vyšších středních vrstev proplétala se vztahy přátelskými a příbuzenskými a vytvářela tak možnost jejich účasti v dění společenském, kulturním a později i politickém. Mimo to dovolovala paním a dívkám uniknout z jednotvárných a mnoho času zabírajících domácích povinností, jež přesto považovaly za svůj hlavní úkol.⁹

První dvě dívčí průmyslové spolkové školy, založené v roce 1865 Spolkem sv. Ludmily¹⁰ a Českým výrobním spolkem,¹¹ vděčí za vznik a existenci právě ženám z měšťanských kruhů, které si uvědomovaly nedostatečnost dívčího vzdělání a z toho

---

⁸ Názor na vychovatelskou, ale zároveň podřízenou a doplňující úlohu ženy v rodině sdílela také Marie Riegrová-Palacká, která však svou veřejnou prací potvrzovala pravý opak. Těchto aktivit se nevzdala ani po sňatku a osobní život svůj i své rodiny (zvláště dcer) podřídila dobročinné práci ve prospěch nejnižších sociálních vrstev. „Úkol ženy spatřujeme v tom, by rozuměla a sledovala i v citu pojímala myšlenkový svět doby a národa svého a dovedla býti podporou muže svého v zápasu jeho o zájmy veřejné i soukromé; – zvláště tím, aby se mu stala platnou podporou při starostech o rodinu a vychování dítek.“ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová, rodem Palacká : její život a skutky*. Praha: Národní tiskárna a nakladatelstvo, 1893, s. 137.

⁹ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 74.

¹⁰ Spolek sv. Ludmily byl založen roku 1851 a do roku 1863 byl jediným ženským spolkem v Čechách. Ženská průmyslová škola, chlouba Marie Riegrové-Palacké, zahájila svou činnost 8. května 1865. Její první ředitelkou se stala Gabriela Vaňourková, vdova po profesorovi. Škola začínala roční přípravkou, jež navazovala na výuku náboženství a pletení pro chudé dívky organizovanou již od roku 1854. V přípravce, tzv. nižší škole, se vyučovalo základům šití, počtů, kreslení, krasopisu a vedení obchodních písemností. Do podzimu roku 1870 byla Marie Riegrová-Palacká úzce spjata s činností spolku i školy. Avšak kvůli sporům s mladšími i staršími členkami spolku, jež se týkaly koncepce jeho práce a také existence školy, odešla z výboru. Skupina členek kolem hraběnky Kateřiny Schönbornové, předsedkyně spolku, chtěla využít všechny peněžní zdroje jen k dobročinným účelům. Finanční náklady na provoz průmyslové školy považovala za neúnosné, a proto byla v roce 1873 zrušena výuka malby na sklo a porcelán. Nejdéle se udržel odbor šití, který zanikl v roce 1885. BAHENSKÁ, Marie. Ženy ve veřejném životě ve druhé polovině 19. století : Spolek sv. Ludmily a činnost Marie Riegrové-Palacké, s. 563.

¹¹ Český výrobní spolek byl založen v roce 1863. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 44. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 30.

plynoucí problémy při hledání výdělečné činnosti a uplatnění v profesním životě.¹² Do obou vzdělávacích zařízení byly přijímány, na rozdíl od klášterních¹³ a vyšších dívčích škol,¹⁴ pouze pražské jedenácti- až dvanáctileté osiřelé dívky a nebo dívky z prokazatelně chudých rodin, které neplatily žádné školné. Vzdělání získané v těchto školách mělo jejich žákyně v budoucnosti ochránit před životem v bídě a umožnit jim kvalifikované uplatnění

---

¹² ŠÍLENÝ, Václav. Poměr ženy k sociální a národní otázce. *Ženské listy*, 1873, roč. 1, č. 4, 1. 4., s. 30; č. 5, 1. 5., s. 37–40.

¹³ Mnohé dívky z českých měšťanských rodin se vzdělávaly v německých klášterních školách, jejichž učební program předpokládal, že se absolventky školy provdají a nebudou potřebovat kvalifikaci v některém z oborů vhodných k výdělečné práci. Úroveň klášterních škol, jejich zaměření, podíl na odnárodnování mladých žen a také to, jak s nimi bylo zacházeno, často kritizoval dobový tisk. SCHWAB, V. Pod odhaleným cípkem české domácnosti : neveselá causerie. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 4, s. 53–55. LEDECKÁ, Anna M. Vzpomínky na vychování v klášteře. *Ženské listy*, 1888, roč. 16, č. 11, s. 194–197; č. 12, s. 213–215. A. R. Moje paměti z kláštera : vzpomínky zemřelé paní A. R., jež zanechala své dceři. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 9, září, s. 181–187. Národní *listy* v roce 1906 uváděly následující údaje o počtech německých řeholních ústavů a českých dívkách v nich studujících. „Jen v Čechách je přes dvacet německých ústavů řeholních, kde se vzdělává dle úředního udání přes 2.000 českých dívek. V českých školách klášterních je na 800 žaček, v soukromých penzionátech a německých školách řeholních na Moravě nejméně 1.200 žaček, takže možno napočítati přes 4.000 českých dívek, které vzdělávají se v soukromých, většinou německých školách.“ Dívčí lyceum v Praze. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 172, 24. 6., s. 13. Kam s dívkami po 14. roce? *Národní listy*, 1907, roč. 47, č. 171, 23. 6., s. 4. Z tajů klášterních pedagogií ženských. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, příloha k č. 333, 28. 11., [s. 4]. Stejně kritické názory, zvláště na kvalitu výuky a výchovy, najdeme ve studiích současných rakouských autorek. Pro ilustraci uvádím: BARTH-SCALMANI, Gunda. *Geschlecht: weiblich*, Stand: ledig, Beruf: Lehrerin. In *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Brigitte Mazohl-Wallnig (Hg.). Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1995, s. 343–400. FLICH, Renate. „Die Erziehung des Weibes muß eine andere werden.“ (Louise Otto-Peters) *Mädchenschulalltag im Rahmen bürgerlicher Bildungsansprüche*. In *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Brigitte Mazohl-Wallnig (Hg.). Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1995, s. 269–299.

¹⁴ Vyšší dívčí škola, původně projektovaná jako trojtřídní, od roku 1870 čtyřtřídní a od roku 1887 šestitřídní, byla založena 4. října 1863 převážně českým pražským magistrátem. Prvním ředitelem byl Vilém Gabler, jenž měl bohaté pedagogické zkušenosti. Třídními učitelkami byly bez výjimky ženy vyučující ručním pracím. Studijní plán zahrnoval následující předměty: náboženství, český, francouzský a německý jazyk, dějepis, zeměpis, počty a měřictví (geometrie), přírodopis, zpěv, kreslení, ženské ruční práce a později přibýly tělocvik, anglický, polský a ruský jazyk a nauka o domácím hospodářství. Studium na vyšší dívčí škole bylo poměrně nákladné, a proto ji navštěvovaly pouze dcery z rodin bohatých průmyslníků a statkářů. Vyšší dívčí škola sice poskytovala absolventkám komplexní vědomosti v rozsahu, jenž byl dosud umožněn pouze chlapcům, ale absolutoriem na škole nezískaly dívky žádnou kvalifikaci. Archiv hl. m. Prahy, sbírka **Městské reálné dívčí gymnázium** (původně vyšší dívčí škola, Vodičkova ulice), inv. č. 18, sign. 775. *Výroční zprávy vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy*. Školní roky 1890/1891–1919/1920. Praha 1891–1920. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 62–64. „Účelem této vyšší dívčí školy jest, aby nespouštějíc ze zřetele povolání ženského pohlaví v domácnosti, v rodině, ve společnosti národní, odrostlejší ženské mládeži československé, která poměry svými k tomu jest vedena, učbou a vychováním podala té míry vzdělání vyššího, které se vyhledává pro společenské vrstvy vzdělanější.“ Archiv Národního muzea, fond **Marie Riegrová-Palacká**, kart. 15 – Zápisky, 15/1 – Listina zakládací vyšší dívčí školy král. hlav. města Prahy, § 1; *Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské vyšší dívčí školy*. Vilém Gabler (ed.). Praha: nákl. Pražské obce, 1888, s. 3–6. Pohled Marie Gebauerové ve vzpomínkách na vyšší dívčí školu: „... přišla jsem tam do společnosti, která neodpovídala mému dosavadnímu vedení... vyšší dívčí škola byla tenkrát zvláštnost ryze kastovní. [...] Čekávaly na ně [žákyně] vychovatelky v kočáře, sluhové kanceláři jim nosili učení a správkyně drahých penzionátů si odváděly ty, jejichž rodiče měli velkostatky nebo závody mimo Prahu.“ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*. Díl I. – II. Kladno: J. Šnajdr, 1926, s. 177–179. Viz též Seznam žákyní 1. ročníku vyšší dívčí školy. *Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské vyšší dívčí školy*, s. 54–58.

jak v tradičních ženských zaměstnáních, dosud podomácku provozovaných, jako byly krejčovství velmi často doplněné kreslením stříhů, prýmkařství, slaměnkářství atd., tak i v nových oborech vykonávaných do této doby většinou muži – živnostenské účetnictví, vedení účetních knih, knihařství, grafické práce, malba na sklo a porcelán atd.¹⁵ Kvalitní výrobky žákyň obě školy prodávaly a peníze takto získané byly ukládány do některého z peněžních ústavů nebo u důvěryhodných osobností a po dokončení studia jim byly i s úroky předány.

Ženská průmyslová škola Spolku sv. Ludmily spěla od počátku sedmdesátých let ke svému zániku. Také dívčí průmyslová škola Českého výrobního spolku bojovala s pražským městským zastupitelstvem o svou existenci. Především *Národní listy* se v roce 1871 zasloužily o záchranu této dívčí školy. Vyzývaly českou veřejnost k podpoře Českého výrobního spolku a upozorňovaly na fakt, že zrušení školy povede k odchodu dívek do průmyslové školy německého výrobního spolku.¹⁶ Snad také proto se zrodila iniciativa ke zřízení nové organizace z řad členek Amerického klubu dam Žofie Erbenové, Kateřiny Fügnerové, Laury a Dory Hanušových, Věnceslavy Lužické-Srbové, Berty Mühlsteinové, Žofie Podlipské, Karoliny Světlé a Ludmily Šimáčkové,¹⁷ poučených již v letech 1862–1863 přednáškami Vojty Náprstka, v nichž hovořil o moderním přístrojovém vybavení domácnosti, ženské otázce, vyšším a vysokoškolském studiu a o

---

¹⁵ O činnosti dívčí průmyslové školy Spolku sv. Ludmily – BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, s. 62–66. Škola nebyla orientována na všeobecně vzdělávací předměty a výuku cizích jazyků; převažoval praktický výcvik v odborných předmětech. BAHENSKÁ, Marie. *Ženy ve veřejném životě ve druhé polovině 19. století*, s. 558. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *Ženy rodiny F. L. Riegra a jejich účast ve veřejné sféře*. In *F. L. Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století : sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003 v Semilech*. Semily: Státní okresní archiv, 2003, s. 146–157.

¹⁶ Podporujme výrobní spolek. *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 51, 21. 2., s. 3. V článku anonymního autora byla mírně kritizována staročeská politika pasivní resistance na českém sněmu, jež německým poslancům umožňovala rozdělovat zemské finance, určené na výstavbu a správu škol, ve svůj prospěch. Anonym vyzýval české politiky, aby podrobili řádné kontrole finanční výdaje a aby zabránili plýtvání s nimi.

¹⁷ Kromě členství v Americkém klubu dam byly Ludmila Šimáčková a Berta Mühlsteinová členkami Spolku sv. Ludmily, Dora Hanušová působila v Tělocvičném spolku paní a dívek pražských a bez Karoliny Světlé a Žofie Podlipské se od šedesátých let 19. století neobešel žádný významnější spolek.

postavení ženy ve společnosti, v profesním životě atd.¹⁸ Program spolku měl především zahrnovat vybudování a správu nové dívčí průmyslové školy koncepčně navazující na obě její předchůdkyně založené v polovině šedesátých let. Členky prozatímního výboru hledaly inspiraci pro náplň práce spolku a pro studijní program školy také v zahraničí. Jedním z podnětů byl londýnský Spolek, podporující zdokonalení ženského průmyslu, založený v roce 1860, dalším Spolek paní pro vychování ženštin, působící od roku 1867 ve Vídni, a svou roli sehrál také v roce 1869 založený Prager Frauenerwerbverein vedený Annou Zdekauerovou.¹⁹ V *Provolání k paním a dívkám českomoravským*, uveřejněném 23. ledna 1871 v pražských denících *Politik, Národních listech* a v *Pokroku*, seznamovaly veřejnost s rozhodnutím založit spolek, který zamýšlí provozovat dívčí obchodní a průmyslovou školu a pomáhat ženám při hledání pracovních příležitostí; tzv. poptavárna ženských zaměstnání se měla stát součástí této školy. Dne 13. února 1871 se signatářky setkaly poprvé. Do čela nového spolku zvolily Karolinu Světlou, jež ve svém inauguračním projevu nemluvila jen o záměru poskytnout i chudým dívkám příležitost k získání kvalifikace, ale také o myšlence ženské emancipace, jejímž předpokladem byl určitý stupeň vyššího vzdělávání. Odvolávala se na názory anglického filosofa a feministy Johna Stuarta Milla a francouzského teologa, arcibiskupa z Cambrai a politického myslitele Françoise de Salignac de la Monthe-Fénelona.²⁰ Morální a finanční podporu novému spolku přislíbily obchodní společnost Merkur a dělnické sdružení Oul.²¹ S vypracováním

---

¹⁸ ŠOLLE, Zdeněk. *Vojta Náprstek a jeho doba*. Praha: Felis, 1994, s. 145–163. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena; SOCHOROVÁ, Ludmila; SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001, s. 76–95, 131–148.

¹⁹ Ve výboru německého ženského výrobního spolku pracovaly ženy většinou pocházející z buržoazních kruhů a jeho školu navštěvovaly převážně dcery velkoobchodníků. Studijní program školy odpovídal programu české obchodní a průmyslové školy s tím rozdílem, že školu Ženského výrobního spolku českého navštěvovaly dívky ze sociálně slabších a nejslabších vrstev společnosti. Od počátku šedesátých let se německé a české ženské hnutí vyvíjelo paralelně. HORSKÁ, Pavla. *Die deutschen Frauenvereine in Böhmen*. Germanoslavica, 1995, roč. 2, č. 1, s. 117–118. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 97–98.

²⁰ François de Salignac de la Monthe-Fénelon (1651–1715). HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 98. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 66.

²¹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 244–245.

stanov Ženského výrobního spolku českého,²² jež byly potvrzeny 5. července 1871 a o týden později, 12. července 1871,²³ schváleny ustavující valnou hromadou, pomohl ženám mladý advokát JUDr. Tomáš Černý.²⁴ Se zabezpečením místností pro školu²⁵ a s její organizací byli nápomocni starosta města Prahy František Dittrich a Vojta Náprstek. Ředitel školy Průmyslové jednoty, PhDr. Antonín Majer, přispěl zakladatelkám radou a půjčováním školních pomůcek. Finanční podporu přislíbili další příznivci z městských zastupitelstev, podnikatelských a peněžních korporací; o projekt se dokonce zajímala i vláda.²⁶ V květnu 1874 převzal výbor Ženského výrobního spolku českého vedení měsíčníku *Ženské listy*,²⁷ jehož redaktorkou se po Věnceslavě Lužické-Srbové stala v témže roce na více než dvacet pět let Eliška Krásnohorská.²⁸ Ve stati, publikované k padesátému výročí založení Ženského výrobního spolku českého, vzpomínala Eliška Krásnohorská na úspěchy i problémy spojené s jeho činností. O důvodech, vedoucích k založení právě takto koncipovaného spolku, napsala: „Než, ohlédněme se zpět k původnímu ústředí spolku samého, ku přípravnému jeho komitétu a z téhož pak zvolenému prvnímu řádnému výboru. Neskvěla se v něm nejpřednější jména pražské elity, která v společenském světě českém udávala tón, vynikajíc bohatstvím či vysokým postavením. Nemohla se tam zaskvíti, neboť Výrobní spolek nebyl založen pro zaskvění, nevábil zevním leskem, jsa proniknut duchem demokratickým a snahou, vyrovnávati společenské rozdíly upovšechněním vzdělání takového, jež by i ženě neb dívce chudobné

---

²² Krátce po založení spolku vzniklo 42 poboček v městech českých zemích, z toho 11 na Moravě. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 67.

²³ V roce 1871 bylo v Praze 427 spolků a asociací, ale pouze 8 z nich bylo organizováno ženami. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 239.

²⁴ JUDr. Tomáš Černý (1840–1919) zastával v letech 1882–1885 funkci starosty města Prahy.

²⁵ Teprve v září roku 1896 se Dívčí obchodní a průmyslová škola dočkala vlastní budovy, na jejíž výstavbě se podílel stavitel Josef Blecha. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého. *Ženské listy*, 1921, roč. 49, č. 4, 30. 4., s. 45.

²⁶ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého. *Ženské listy*, 1921, roč. 49, č. 3, 30. 3., s. 29.

²⁷ Měsíčník *Ženské listy* se po převzetí stal tiskovým orgánem Ženského výrobního spolku českého a od ledna 1875 také jeho majetkem.

²⁸ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého, s. 29, 31. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 90.

umožnilo prospěšnou práci uprostřed rodiny nebo v závodech a dílnách mimo dům a tak povzneslo k čestné platnosti ve společnosti lidské. Ideál demokratické budoucnosti na vlastenecké půdě vedl kroky zakladatelek k cíli.²⁹

Prvořadým úkolem Ženského výrobního spolku českého bylo v roce 1872 zřízení a provozování obchodní a průmyslové školy pro dívky pocházejících z nižších středních a dolních vrstev společnosti ve věku 14–15 let. Škola absolventky vybavila potřebnými znalostmi a dovednostmi pro samostatný život, neboť prošly přípravným kursem, v němž si doplnily dosud nabyté vědomosti – učily se češtině, krasopisu, počtům, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu a nepovinným ručním pracím. V dalších letech si mohly zvolit některé z oddělení obchodní nebo průmyslové školy, ve kterém se připravovaly na své budoucí povolání. Studium v obchodní škole bylo zaměřeno na účetnictví, obchodní korespondenci, zbožiznalství, zeměpis a ekonomii.³⁰ Je však nutné si uvědomit, že obchodní a průmyslová škola Ženského výrobního spolku českého byla soukromá (jako téměř všechny školy pro dívky) a to s sebou neslo mnoho omezení týkajících se způsobu výuky, která měla spíše charakter kursů,³¹ její kvality a rozsahu, možností uplatnění žaček po ukončení studia, finančního ohodnocení jejich práce zaměstnavateli atd. Porovnáme-li dívčí obchodní školu se státem dotovanou chlapeckou obchodní akademií a jí na roveň postavenými vyššími obchodními školami, v nichž se na své budoucí povolání v bankách, spořitelnách, pojišťovnách a akciových společnostech připravovali pouze muži, dojdeme

---

²⁹ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého, s. 29–30. Eliška Krásnohorská pozitivně hodnotila ve *Slavnostním listu k 40. výročí trvání Besedy Barák v Praze* přístup Josefa Baráka k ženské otázce: „V době, kdy ještě i lidé slovutného jména mívali pro pokrokové snahy ženské jen posměšky, nedůvěru a hanlivé ortelování, Josef Barák, proniknut úctou ku právu každé lidské bytosti, neostýchal se přízní svou podporovat tak zvanou emancipaci. Svou osvědčenou ochotou prokázal jako žurnalista nesčíslné platné služby ženskému hnutí, jmenovitě též *Ženskému výrobnímu spolku*. Karolina Světlá neustala nikdy vděčně si připomínat jeho zřejmou sympatii pro snahy žen a dívek.“ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983, s. 217–219.

³⁰ V obchodní škole působil, kromě žen, také budoucí univerzitní profesor a ministr Albin Bráf.

³¹ Vzdělávání v soukromých dívčích i chlapeckých školách probíhalo formou individuální výuky, na rozdíl od státních škol a škol s právem veřejnosti, v nichž stát příslušným zákonem určil systém racionální výuky. Žákyně soukromých škol byly přijímány téměř denně, což mělo za následek neustálé individuální začínání s vyučovanou látkou a nesystematickou přípravu v oboru. Vyučující se musel žákyním věnovat individuálně, neboť většinou dělala každá něco jiného. TOMEK, Vratislav Václav. Obchodní vzdělání našich žen. *Ženský obzor*, 1901, roč. 2, s. 52.

k závěru, že přes obrovské úsilí spolků a veřejnosti, vynaložené na zakládání a provoz dívčích spolkových škol, nemohlo být kvůli omezeným finančním prostředkům a nezájmu vlády postaráno o kvalitní vzdělávání žen v té míře, jíž se dostávalo chlapcům na státních školách. Proto se také ženy musely spokojit s podřízenými a mnohem hůře placenými pracovními místy.

Osnovy průmyslové školy umožnily dívkám vzdělávání ve výtvarném odboru, jenž byl rozdělen na dvě oddělení – umělecké (kreslířské a rytecké) a prakticky zaměřené. Kresbě na sklo, porcelán a látku vyučoval akademický malíř a spisovatel Eduard Herold a xylograf František Bárta připravoval dívky na povolání dřevorytce. V praktickém oddělení byla pozornost věnována ženským pracím – šití oděvů a prádla, zhotovování stříhů, úpravě klobouků, výrobě umělých květin, vyšívání atd.³² Škola nabízela kromě odborných předmětů také výuku cizích jazyků angličtiny, francouzštiny, němčiny a ruštiny. Školné se pohybovalo od 1 do 3 zl. měsíčně a osiřelé dívky nebo dívky z chudých rodin byly od veškerých poplatků zcela osvobozeny.³³ Vedle pravidelné výuky byla Ženským výrobním spolkem českým a Spolkem lékařů českých zřízena ve druhé polovině sedmdesátých let Škola ošetřování nemocných, v níž bezplatně přednášeli pražští lékaři. Výuka v kursu probíhala v teoretické i praktické³⁴ rovině a absolventky obou částí mohly po složení zkoušky získat diplom ošetřovatelky. O ošetřovatelské kursy, zorganizované prof. MUDr. Vítězslavem Janovským, byl značný zájem. Přesto předčasně skončily, neboť „...po pátém kursu bylo krásné to podniknutí zmařeno německou soutěží, jíž bylo přáno shůry.“³⁵

---

³² KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého, s. 43.

³³ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 245–246. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 67. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, s. 108–109.

³⁴ Praktická cvičení posluchaček probíhala v městském chorobinci na Karlově.

³⁵ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého, s. 31–32.

Navzdory nesporným úspěchům a rostoucímu významu školy nebyla podpora ze strany české veřejnosti jednoznačná.³⁶ Nejpalčivějším problémem spolku i školy byl nedostatek finančních prostředků. Proto se v roce 1879 rozhodlo vedení Ženského výrobního spolku českého založit trvalý spolkový fond, v němž měly být shromažďovány peníze získané sbírkami nebo loteriemi. Tento krok odůvodnila starostka spolku Karolina Světlá vysokými náklady na provoz školy, potřebou zaplatit kvalitní pedagogické síly a získat lepší školní prostory.

Když v roce 1885 opustila vedení dívčí obchodní a průmyslové školy první řídící učitelka Emilie Priknerová kvůli svému sňatku, bylo nutné nalézt nástupkyni stejných odborných i morálních kvalit, jež by dokázala pokračovat v započatém díle a dále šířit dobré jméno školy. Vedení spolku se obávalo, že by škole, v případě poklesu její odborné úrovně, bylo odejmuto právo veřejnosti, jež získala v roce 1881. Tohoto nelehkého úkolu se se ctí ujala Johanna Kuffnerová, učitelka francouzského jazyka, která škole Výrobního spolku věnovala celý svůj život.³⁷ V roce 1887 se významně zasloužila o zisk práva vydávat absolvujícím žákyním živnostenské listy v příslušném oboru, opravňující je k zakládání samostatných živností.³⁸

---

³⁶ Jeden z nejvýznamnějších odpůrců Ženského výrobního spolku českého a jeho dívčí obchodní a průmyslové školy byl František Ladislav Rieger, v té době člen pražské městské rady. Eliška Krásnohorská vzpomínala na setkání s ním: „Hněv takový však tu byl, a poznala jsem nezkratnost jeho očividně z toho, že dr. Rieger projevoval jej na škodu vážného a humánně prospěšného podniku Světlé, jakým byl Ženský výrobní spolek. Poznala jsem to bezprostředněji než Světlá sama v době, kdy nájem místností nutil správu spolkovou k naléhavému vymáhání subvence městské. Bylť tehda dr. Rieger nejmocnějším rozhodčím na radnici pražské, kde převážná většina vlivných činitelů podléhala kouzlu jeho slavného jména a jeho skvělé výmluvnosti; i věděly jsme zcela bezpečně, že příznivému vyřízení našich proseb hlavní překážkou jest jeho odpor a jeho náhled o zbytečnosti a bezvýznamnosti Výrobního spolku. Z té příčiny jsme došly, řídící učitelka a já, k dru Riegrovi do bytu s prosbou, aby nás vyslechl. Přijal nás i ponechal nám slovo; prosily jsme aby, než bude opět schůze městské rady, věnoval škole spolkové svou návštěvu na chvíli očitě prohlídky a laskavé pozornosti, ale nepůsobil přímo proti škole naší dle pouhých snad doslechů, nýbrž aby se věcně sám přesvědčil o jejím stavu, účelu a prospěchu. Okamžik bylo nám počkati v mlčení, než se rozmyslil na odpověď tohoto smyslu: že mu není třeba teprv se o škole spolkové přesvědčovati, poněvadž jest přesvědčen, že ústav, kterému stojí v čele dvě spisovatelky, nemůže býti řádně veden ani působiti k obecnému prospěchu.“ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Výbor z díla : studie, kritiky, paměti*. Díl II. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 514.

³⁷ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého, s. 44.

³⁸ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 75.

Na počátku osmdesátých let 19. století založil Výrobní spolek ještě vyšší dívčí průmyslovou školu prohlubující a rozšiřující výuku akademických i praktických předmětů³⁹ a v roce 1884 ve spolupráci s městem Prahou Pokračovací školu pro dívky, v níž probíhala výuka šití prádla.

Obdobně zaměřen jako Ženský výrobní spolek český v Praze byl dobročinný spolek Vesna působící od roku 1870 v Brně. Vedení spolku pracovalo ještě v těžších podmínkách než jaké byly v Praze, neboť političtí zástupci německého obyvatelstva si zajistili v moravském zemském sněmu většinu, jež podporovala německé školství a odmítala jakkoliv přispívat na rozvoj školství českého. Proto také byly hlavními zdroji příjmů spolku Vesna dobrovolné dary. Největší z nich, ve výši 25.000 zl., byl roce 1891 od paní Julie Kusé. Darované peníze byly použity na stavbu školní budovy. Ve vlasteneckém ovzduší školy dobročinného spolu Vesna byly po desetiletí připravovány na své budoucí povolání české dívky z celé Moravy. Zpočátku učební osnovy obsahovaly pouze šití náročných či elegantních šatů a národních krojů, vyšívání národních motivů na oděvy, bytové doplňky atd. Postupně se program rozšiřoval o akademické předměty, především o výuku cizích jazyků. Vedení školy neopomnělo zařadit do studia dívek v jednotlivých ročnících tělesnou výchovu, což byl v této době zcela ojedinělý jev. Členky dobročinného spolku Vesna všestranně spolupracovaly se svými pražskými kolegyněmi z Ženského výrobního spolku českého, z Minervy a dalších ženských spolků. Společně pořádaly přednáškové vzdělávací cykly, zabývaly se rozsáhlou charitativní činností, připravovaly různé kulturní akce atd. Vesna krátce před válkou (1912/1913)⁴⁰ spravovala šestileté

---

³⁹ Akademické předměty – matematika a geometrie, čeština, cizí jazyky (francouzština, němčina a ruština), vychovatelství (psychologie), zpěv a hra na klavír atd. Výběr praktických předmětů se postupně rozšiřoval a zahrnoval – účetnictví a obchodní korespondenci, malbu na sklo a porcelán, rytí do skla, vyšívání, šití oděvů a prádla, zhotovování stříhů, výrobu klobouků, pletení atd.

⁴⁰ Vesna v roce 1913 dovršila 43. správní spolkový rok. Koncem tohoto roku měla **1.114** členů, **42** zakládajících, **96** činných, **976** přispívajících. Uspořádala **69** kursů. Denní školy spolku Vesna navštěvovalo **1.208** zákyň, kursovní oddělení **1.679** frekventantek; celkem **2.787** žen a dívek. Učitelství sbor **53** členů vlastních, **19** výpomocných; celkem **72** členů. Vesna v Brně dovršila 43. správní rok spolkový. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 263.

lyceum, čtyřletou vyšší dívčí školu, měšťanskou školu s ročním pokračovacím kursem, dvouletou obchodní školu, ústav pro vzdělávání učitelek průmyslových škol, hospodyňské a kuchařské školy, ženskou průmyslovou školu, pořádala specializované kursy hudební, jazykové a vaření (konaly se v neděli a byly určeny úřednicím) atd. Starala se o řadu dílen a o knihovnu.⁴¹

Skutečnost, že byla alespoň částí společnosti uznána potřeba dalšího všeobecného i odborného vzdělávání dívek po ukončení povinné školní docházky, přinášela mnohým z nich příležitost uplatnit se jako učitelky soukromých škol či vychovatelky. Do poloviny osmdesátých let vznikla řada různě orientovaných dívčích škol: české obchodní, průmyslové a vyšší školy, školy ručních prací i krátkodobé kursy Spolku sv. Ludmily, Českého výrobního spolku, Ženského výrobního spolku českého, Ženského vzdělávacího a výrobního spolku Vesna v Brně⁴² a dalších podobně zaměřených spolků.⁴³ Svým žákyním poskytovaly praktické dovednosti i teoretické znalosti, čímž je především připravily na samostatný, ekonomicky nezávislý život. Ve spolkových školách se mohly vzdělávat dívky ze všech společenských vrstev, včetně těch nejchudších (ženská průmyslová škola Spolku sv. Ludmily), neboť se v nich platilo poměrně nízké a nebo vůbec žádné školné. Díky této sociální solidaritě, prosazované i Karolinou Světlou v Ženském výrobním spolku českém, bylo zpřístupňováno tolik potřebné dívčí školství, což připívalo k demokratizačnímu

---

⁴¹ MACHOVÁ, E. Ženský vzdělávací a výrobní spolek Vesna v Brně. *Kalendář paní a dívek českých*, 1891, roč. 4, s. 147–150. Valná hromada ženského vzdělávacího a výrobního spolku Vesny v Brně. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 10, s. 301–302.

⁴² Vyšší dívčí školy spolku Vesna a olomoucké Poettingeum – vyšší dívčí školu založenou hrabětem Pöttingem – je možné přiřadit k menšinovým institucím. *Česká politika : kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl V., s. 397. Z ústavu hr. Pöttinga v Olomouci... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 5, s. 159.

⁴³ Pražské a brněnské školy nebyly výjimkou ve svém výchovném a vzdělávacím působení na dívky. Věnceslava Lužická-Srbová se ve svých vzpomínkách na Hořice v polovině 19. století s uznáním zmiňuje o zdejší vynikající soukromé škole ženských ručních prací. LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí : souborné vydání spisů*. Sv. 50. Mladá Boleslav: nakl. Karel Vačlena, 1928, s. 154–176. Školy stejného nebo podobného charakteru byly například v Olomouci (dívčí ústav byl vybudován na náklady hraběte Pöttinga), ale také v menších městech.

procesu v celé společnosti, postupnému zvyšování vzdělanosti, upevňování a podpoře češství a integrity českého národa.

* * *

Nacionalizující se politické poměry v rakouské monarchii, vedoucí na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století k postupnému vyhraňování a uzavírání českého a německého světa, posilovaly vlastenectví české inteligence, jež se podle vzoru národních obrozenců stále častěji obracela k lidovým vesnickým vrstvám. Na rozdíl od nich neupínala svou pozornost jen k jazyku uchovávanému v pohádkách, pověstech či v říkadlech, ale také ke hmotné lidové kultuře zahrnující oděvní tvorbu, včetně národních výšivek, paličkování, selskou architekturu, kulturu bydlení, způsob stravování atd. Ve druhé polovině 19. století našly uplatnění prvky lidové kultury vedle historizujících stavebních slohů v městské i monumentální architektuře, která nedokázala vytvořit svůj vlastní umělecký výraz. Architekti proto hledali inspiraci nejen v historii, ale obraceli se také do lidového venkovského prostředí. K těm, kteří propagovali tzv. *českou renesanci* náleželi především architekti Antonín Wiehl a Jan Koula. Městskému obyvatelstvu byla lidová kultura zprostředkována národopisnými výstavami, na nichž byly prezentovány soukromé sbírky výšivek,⁴⁴ krojů, nádobí a nábytku.⁴⁵

Také literatura podstatně přispívala k rozšiřování znalostí o vlastním národě a k pocitu sounáležitosti s ním. V tomto procesu ‚sebepoznávání‘ se neustále střetaly demokratizující orientace s konservativními.

---

⁴⁴ Josefa Náprstková vytvořila a zdokumentovala sbírku českých, částečně moravských a slovanských výšivek, jež se stala jedním z uměleckých sbírkových fondů Českého průmyslového muzea. Nazvala ji *Práce našich matek*. V roce 1880 byla poprvé vystavena na Žofíně společně se sbírkami výšivek Terézy Novákové, pražského magistrátního úředníka Jana Beránka, učitelky Berty Maxantové a dalších. STUDNIČKOVÁ, Božena. Padesáté jubileum založení ‚Amerického klubu českých dam v Praze‘. *Ženské listy*, 1915, roč. 63, č. 2, 25. 1., s. 3. Podobné národopisné výstavy se pořádaly také na Moravě. Jedna z nich byla připravena Dámským muzejním odborem v Olomouci. O ní referovala E. Machová. MACHOVÁ, E. Z výstavy moravského národního vyšívání v Olomouci. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 7, s. 108–109; č. 8, s. 119–120; č. 9, s. 136–139.

⁴⁵ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Renáta Tyršová*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2005, s. 140–142.

Vlna rostoucího vlastenectví a českého nacionalismu zasáhla také některé ženské spolky, jejichž členky se velmi často podílely na realizaci národopisných výstav a spojovaly tradiční lidovou kulturu s rodinným životem. Návrat k tradicím znamenal také zvýšení zájmu o ženskou ruční práci a přispíval k pozvolnému obnovování ideálu ženy-hospodyně, starající se svědomitě o rodinu. Takto naladěná značná část společnosti nebyla příliš nakloněna dalšímu rozvoji institucí, jakými byly obchodní a průmyslové školy výrobních a vzdělávacích spolků, které připravovaly své žákyně na kvalifikovanou práci v zaměstnání. K příčinám zpomalení růstu počtu těchto škol náležely trvalý nedostatek finančních prostředků a od poloviny osmdesátých let také sílící vliv konservatismu. Rozhodně k nim nepatřil nedostatek zájmu ze strany dívek. Například Ženský výrobní spolek český musel čelit nelibosti některých vysoce postavených vlivných mužů. S nadšeným souhlasem byl naopak v roce 1885 přijat spolek Domácnost,⁴⁶ jenž provozoval kuchařskou školu stejného jména. Jeho prestiž zvýšila skutečnost, že byl založen v roce, v němž si národně uvědomělá česká společnost připomněla dvě významná jubilea ženy,⁴⁷ která jako první začala prosazovat myšlenku výchovy dokonalé hospodyně, matky a chápající partnerky svého muže. Zakladatelky spolku Angela Randová (předsedkyně), Věnceslava Lužická-Srbová (místopředsedkyně), Anna Holinová, Josefa Náprstková,

---

⁴⁶ První schůzka zájemkyň o práci v novém spolku se uskutečnila v bytě manželů Neffových 17. ledna 1885. Jejich pokračování bylo přeneseno do domu U Halánků, jehož se 24. ledna 1885 zúčastnil také Vojta Náprstek. Stanovy vypracoval a jméno spolku navrhl JUDr. Jakub Škarda. „Zase nějaká Dobromila! Proč jste nenazvaly spolek prostě Domácnost? Toť přece nejpřirozenější! Vždyť svou činnost snad rozšíříte a zahrnete v ni někdy řízení celé domácnosti! Dobromila neoznačuje účel spolku...“ LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Deset roků činnosti spolku Domácnost (česká škola kuchařská) v Praze : slavnostní přednáška ve dvoraně Národopisného paláce dne 14. října r. 1895*. Praha: nákl. Domácnosti, 1896, s. 9. Valná hromada přijala stanovy 27. února 1885 a 13. března 1885 byly úředně schváleny. Tímto dnem zahájil spolek oficiální činnost. Na 2. května 1885 byla svolána ustavující valná hromada do sálu Měšťanské besedy. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 247–248. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, s. 122–126.

⁴⁷ Magdalena Dobromila Rettigová (1785–1845). V rámci stého výročí narození Magdaleny Dobromily Rettigové byla ve třech ročnících (1885–1887) *Ženských listů* publikována rozsáhlá stať Františka Bačkovského, v níž autor seznámil čtenáře s jejím životem, dílem a korespondencí. BAČKOVSKÝ, František. Magdalena Dobromila Rettigová : na oslavu stoletých jejích narozenin. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 1, s. 1–4; č. 2, s. 20–26; č. 3, s. 38–43; č. 4, s. 49–53; č. 5, s. 65–69; č. 6, s. 82–89; č. 7, s. 97–102; č. 8, s. 113–115; č. 9, s. 129–133; č. 10, s. 145–150. 1886, roč. 14, č. 1, s. 6–9; č. 2, s. 30–31; č. 3, s. 40–42; č. 4, s. 56–58; č. 5, s. 68–73; č. 6, s. 84–89; č. 7, s. 102–105; č. 8, s. 124–127; č. 9, s. 140–146; č. 10, s. 161–166; č. 11, s. 177–182; č. 12, s. 192–200. 1887, roč. 15, č. 8, s. 133–137.

Marie Neffová⁴⁸ a další se chtěly pokusit pořádáním kursů vaření a stolování, zabývajících se organizací hostin a banquetů, přednášek o zdravé výživě, správném a hospodárném řízení domácnosti atd. „povýšit“ povinnosti spojené s řízením a chodem domácnosti na takovou úroveň, aby byly společností vnímány svou hodnotou jako rovnocenné s ostatní, například s výdělečnou prací žen i mužů. Ve finančně nákladných kuchařských kursech⁴⁹ měly být mladé ženy (starší osmnácti let) připravovány na své budoucí „povolání“ sloužící výhradně rodině a domácnosti. Nepočítalo se s tím, že by byly zkušenosti a dovednosti získané v kursech využívány při výdělečné činnosti.

Významný podíl na vytváření koncepce kuchařských kursů měla Věnceslava Lužická-Srbová, která ani v polovině osmdesátých let neopustila své konservativní názory na postavení ženy ve společnosti (striktně oddělovala mužské a ženské role), které jí již o jedno desetiletí dříve vytýkala Eliška Krásnohorská. „Paní Srbová ale kolem ženských prací ručních snaží se rozšířit takový nimbus posvátnosti a důležitosti, jakoby ony byly udržely svět anebo aspoň vzdělanost a blaho jeho, přetrvavše ‚všelíké reformy člověčenstva, všelíké změny náboženské, převraty přírodní, ztroskotání říší, stěhování národů atd.‘“⁵⁰ Věnceslava Lužická-Srbová spatřovala i v této době životní úkol žen v jejich péči o rodinu a domácnost. Znova je uzavírala do soukromé sféry. V tomto smyslu

---

⁴⁸ Zakladatelky byly zároveň členkami Amerického klubu dam, Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, případně ty starší z nich také Spolku sv. Ludmily.

⁴⁹ Kursové bylo v porovnání se školami výrobních a vzdělávacích spolků značné a jeho výše také určovala klientelu – dívky z prostředí bohatého měšťanstva. V základním tříměsíčním kursu dosáhlo výše pro mimopražské zájemkyně 30 zl. (včetně ubytování), pro pražské 15 zl. V navazujícím dvouměsíčním kursu bylo ve výši 25 zl., v šestitýdenním 20 zl. a v měsíčním 15 zl. Veškeré platby musely být realizovány předem a v případě absence nebyly peníze vráceny. Josefa Náprstková se snažila vycházet vstříc dívkám z méně majetných rodin. Pokud měly zájem zúčastnit se kursů vaření, bylo kursové sníženo na polovinu a nebo zcela odpuštěno. Nepodařilo se mi však zjistit kolika dívek se toto opatření týkalo.

⁵⁰ [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] E. K. Vychovatelské spisy paní Věnceslavy Lužické (Anny Srbové). *Ženské listy*, 1875, roč. 3, č. 8, s. 121. Viz též KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Naše snaha. *Svoboda : politický časopis*, 1873, roč. 7, č. 2, 25. 1., s. 42. „Školy vědecké pro ženské nesměly by se ovšem lišit od týchž škol pro mužské, prospěchy vědy nejsou dělitelné. Času k seznámení se s potřebami domácího hospodářství zbylo by vždy i dívkám studujícím. Dívka vzdělaná zajisté rychleji by se naučila jednoduchým pracím domácím, jež mnohá obmezená ženština za celý život vykonávat se nenaučí; ano ženština vědecky vzdělaná a zároveň domácností znalá vynalezla by praktičtější pomůcky, než jaké vynalézají muži. Ať nikdo nenamítá ořepanou frázi, že učená ženština jest špatnou hospodyní; jedná se jen o to, může-li či nemůže-li býti hospodyní dobrou. A proč by nemohla? Každý ví, že tajnosti domácího hospodářství nejsou žádné čáry; čas, jenž mužský student promarní výstřednostmi a prázdnými zábavami, skvěle by stačil studující dívce k naučení se domácím povinnostem.“

znamenal kuchařská škola svou koncepcí v porovnání se školami vzdělávacích a výrobních spolků krok zpět od původního úsilí vzdělávat mladé ženy a umožnit jim přístup nejen do veřejné sféry v kulturní a vzdělávací oblasti, ale také k vysokoškolskému studiu a později do politiky.

Cílem kuchařské školy,⁵¹ jež byla většinou zvláště mužské veřejnosti přijímána s uspokojením, mělo podle stanov být „vychovávat české dívky v duchu domáckém a vyučovat je v umění kuchařském i ve všech odborech domácího hospodářství“.⁵² Marie Červinková-Riegrová vyjádřila souhlas se založením kuchařské školy slovy: Takové hospodářské školy pro děvčata by bylo u nás velice potřeba.“ Věnceslava Lužická-Srbová ve výroční zprávě k desetiletému výročí napsala: „Spolek náš byl založen, aby šířil domácké umění v kruzích českých dívek, budoucích hospodyň.“⁵³ Stejně nadšení pro kuchařskou školu sdílela s oběma výše uvedenými ženami také Josefa Náprstková. Na rozdíl od ní považoval Vojta Náprstek její založení za snahu opětného prosazování konservativního směru v ženském hnutí i ve společnosti. Pro něj, který svými přednáškami orientoval ženy na vzdělání a veřejnou práci a stál u zrodu většiny škol vzdělávacích a výrobních spolků, připravujících dívky na budoucí zaměstnání,⁵⁴ byl tento počín zklamáním a rozčarováním.

---

⁵¹ Ve druhé polovině osmdesátých let 19. století vznikala vedle kuchařských nových typ odborných škol tzv. hospodyňské školy, jež byly určeny k vzdělávání rolnických hospodyň. Koncepce těchto škol vycházela z tradiční filosofie vyzdvihující pracovitou, šetrnou a cílevědomou hospodyně. V Čechách byly školy založeny v roce 1888 ve Stěžerech u Hradce Králové, 1900 Lounech, Německém Brodě a v Chrudimi; na Moravě v roce 1886 v Kroměříži. Kromě těchto škol byly v roce 1913 pořádány v Hořicích v Podkrkonoší tzv. kočovné kursy vaření. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 116–117.

⁵² *Stanovy spolku Domácnost*. Praha: nákl. Domácnosti, 1885, s. 1.

⁵³ LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Deset roků činnosti spolku Domácnost (česká škola kuchařská) v Praze*, s. 9. Viz též: BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, s. 124. K problému přípravy dívek na budoucí povolání se v roce 1906 vyjadřovaly také *Národní listy*, neboť i v této době byly částí české společnosti adorovány školy, které **nepřipravovaly** dívky na samostatný život a vykonávání nějaké profese. „Chybou základní v úsudku o prospěšnosti některého nového útvaru vyššího školství dívčího zajisté bylo by výhradně přihlížení k tomu, aby školy dívčí uschopňovaly dívky k samostatnému postavení sociálnímu mimo rodinu.“ Dívčí lyceum v Praze. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 172, 24. 6., s. 13.

⁵⁴ Z uvedených statistických údajů je zřejmé stále více chybějící vzdělání dívek a žen, jež vyplývalo z nedostatku dívčích škol zajišťujících náležitou kvalifikaci k výkonu profese nebo k přípravě dívek na další studium. V roce **1880** bylo v rakouské statistice poprvé rozříděno veškeré obyvatelstvo podle způsobu získávání nutných prostředků k existenci.

z 11,324.507 žen žijících v Předlitavsku	59,2 % – v rodině bez vlastního výdělku 26,5 % – v kategorii dělník nebo nádeník 8,4 % – v kategorii ‚samostatně pracující‘ 5,7 % – sloužilo v domácnosti 0,2 % – úřednice nebo dílovedoucí	z 10,819.737 mužů žijících v Předlitavsku	37,4 % – v rodině bez vlastního výdělku 31,8 % – v kategorii dělník nebo nádeník 27 % – v kategorii ‚samostatně pracující‘ 2,2 % – sloužilo v domácnosti 1,6 % – úředníci nebo dílovedoucí
---	--	--	---

Převažující část žen, zařazených do kategorie ‚vdaná‘, byly ženy v domácnosti, bez vlastního příjmu. Podíl dělníků a dělnic v celkovém počtu obyvatelstva nebyl u obou pohlaví příliš rozdílný; dělnická povolání tvořila největší skupinu mezi ekonomicky aktivními.

Předlitavsko bylo v roce **1880** více zemědělskou než průmyslovou zemí a proto značná část dělnictva náležela do zemědělského sektoru. Počet žen pracujících v zemědělství významně převažoval počet mužů.

z 1.000 předlitavských dělnic	695 – v zemědělství 146 – v průmyslu a řemeslech 9 – v obchodě	z 1.000 předlitavských dělníků	478 – v zemědělství 317 – v průmyslu a řemeslech 18 – v obchodě
--------------------------------------	---	---------------------------------------	--

Činnost v zemědělství byla v roce **1880** převážnou náplní práce nejen dělnic, ale všech ekonomicky aktivních žen.

Počet žen v nějakém zaměstnání v Předlitavsku	4,620.991
--	------------------

z 10.000 těchto žen	
4.520	dělnice v zemědělství
1.409	služky v domácnosti
1.363	samostatně hospodařící v zemědělství
973	dělnice v průmyslu, řemesle a hornictví
927	nádenice
199	majitelky domů a rent
167	samostatně činné v průmyslu, řemesle a hornictví
102	samostatně činné v obchodu, peněžnictví a dopravě
76	pensistky
61	dělnice v obchodním sektoru
53	povolání neudáno
50	úřednice nebo dílovedoucí
33	učitelky nebo vychovatelky veřejných ústavů a škol
30	zdravotnice
18	duchovní
7	umělkyně, spisovatelky nebo redaktorky

Österreichische Statistik : Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern in analytischer Bearbeitung. Bd. 5, Heft 3, Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1884, s. LVIII–LIX. Viz též: HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad českých zemí). Československý časopis historický, 1983, roč. 31, s. 712–713.

Z rakouské statistiky povolání z roku **1890** je možné usoudit, že většina **neprovdaných** žen starších třiceti let dosáhla samostatného postavení, tzn., že nežily jako přebytečné příbuzné v rodině. Z žen působících v samostatných a svobodných povoláních byla ve věku 30 až 40 let provdána necelá třetina a ve věku 40 až 50 let necelá čtvrtina. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 76–77. Údaje rakouské statistiky dokumentovaly vzrůst počtu zaměstnaných žen v povoláních, na něž se musely připravit studiem. Potvrdily tak potřebnost vzdělávání dívek a žen. Na přelomu století se dívky v Čechách mohly vzdělávat ve dvaceti

Naštěstí pro několik generací dívek se Eliška Krásnohorská nedala odradit úspěchem kuchařské školy, jenž zaznamenala v konzervativně naladěné části společnosti, od svého úmyslu založit dívčí gymnázium. Již v době, kdy Ženský výrobní spolek český zřizoval obchodní a průmyslovou školu, se rozcházela v názorech na zaměření dívčího vzdělání s představami Karoliny Světlé, neboť jako zásadní nedostatek vnímala nedosažitelnost středoškolského studia zakončeného maturitou. Přibližně v polovině osmdesátých let 19. století začal její dlouholetý sen nabývat konkrétních rysů v plánech, počítajících se spoluprací Ženského výrobního spolku českého, v nichž promýšlela vše potřebné k založení dívčího gymnázia.

Snaha žen vybudovat vyšší a odborné dívčí školství dosáhla na konci osmdesátých a počátku devadesátých let 19. století, i přes odpor mnohých významných mužů, značných úspěchů. Jimi byl povzbuzen kruh spolupracovnic Elišky Krásnohorské z Ženského výrobního spolku českého k podání petice říšské radě v níž požadovaly zákonnou úpravu, umožňující ženám studovat na fakultách lékařské a filosofické za stejných podmínek, jaké měli muži. První petiční akce⁵⁵ byla opatřena 4.812 podpisy sebranými v šedesáti jednotách a společnostech českých žen a mezi částí mužské inteligence. Jedním z mužů,

---

obchodních a průmyslových školách. Na Moravě byla politická situace, umožňující zakládat české dívčí školy méně příznivá, neboť moravský sněm byl ovládnut německou většinou. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 116. NEVŠÍMALOVÁ, Krista. Vydělková práce žen v ohledě hospodářském a mravním. *Ženský obzor*, 1904, roč. 4, č. 7–8, s. 93–95; č. 9–10, s. 123–125.

⁵⁵ Petice byla zaslána též Klubu poslanců strany národní ustavenému na českém zemském sněmu. Zmiňuje se o ní Protokol o schůzi školského odboru klubu z 12. února 1890. Žádost žen o umožnění studia na vysokých školách byla podle programu schůze projednávána jako poslední bod. Zápis neobsahoval výsledek jednání. NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. V., složka 17, kart. 3. Protokol o schůzi školského odboru Českého klubu [Klubu poslanců strany národní], z 12. února 1890. K pražským ženám se 24. dubna připojily plzeňské ženy s druhou peticí (se 723 podpisy) obsahující stejné požadavky a k nim se 27. dubna se třetí českou peticí připojil Pražský spolek akademiků „Jungmann“. Příklady českých ženských spolků následovaly Rusinky z Haliče a německé vídeňské ženské spolky. *Zpráva o založení „Minervy“, spolku pro ženské studium, a její soukromé střední školy dívčí v Praze r. 1890*. Praha: nákladem Spolku „Minerva“, 1. května 1891, s. 1–2. O petici českých žen a o ohlasech na ni informovaly *Národní listy* ještě před jejím odevzdáním na říšské radě. Petice českých žen k rakouské říšské radě. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 42, 12. 2., s. 2–3. Petice českých žen... *Národní listy*, 1890, roč. 30, příloha k č. 52, 22. 2., s. 2–3. Petice českých žen, domáhající se práva k ženskému studiu na fakultách... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 64, 6. 3., s. 2. Petice českých jednot ženských... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 77, 19. 3., s. 3. Petice českých žen. *Časopis českého studentstva*, 1890, roč. 2, č. 2, 20. 2., s. 37. K petici českých žen. *Časopis českého studentstva*, 1890, roč. 2, č. 9, 5. 6., s. 172.

jenž souhlasil z požadavky žen, byl poslanec Karel Adámek,⁵⁶ na kterého se Eliška Krásnohorská obrátila s dotazem, zda petici přijme a bude-li ochoten osobně ji podpořit na říšské radě.⁵⁷ Karel Adámek předložil petici žen 11. března 1890 na říšské radě: „Poněvadž se mi dostalo čestného vyzvání, abych právě ohlášenou petici českých ženských spolků aj. za přípuštění žen k filosofickým a lékařským studiím slavné sněmovně podal, pokládám za svou povinnost, pozornost slavné sněmovny k této důležité iniciativě českých žen již nyní obrátiti. [...] Pokud je mi známo, podepsaly ji všechny české ženské spolky, vynikající zástupcové literatury, vědy a umění, jakož i četní učitelé.“ Na Adámkův návrh byla petice v plném znění zařazena do stenografických protokolů na stranách 13.750 a 13.751. ‚Vysokoškolská‘ petice českých žen vzbudila ve sněmovně i mimo ni velkou pozornost.⁵⁸ Český tisk však o ní téměř neinformoval. Dne 15. března 1890 poděkovala Eliška Krásnohorská poslanci Adámkovi za ochotu, s níž se ujal petice a postěžovala si na chování českých listů: „Mlčení našich žurnálů (kromě Hlasu národa) o průběhu věcí bylo mně velice nemile nápadné, i došla jsem právě dnes v té příčině do ct. redakce Národních listů, které, pokud mne neklamal zrak, neměly ani nejmenší zprávičky, že jste petici vůbec již podati ráčil.“⁵⁹ Dalšími spolupracovníky, kterým Eliška Krásnohorská napsala žádost o podporu, se měli stát členové školské komise, již bylo sněmovnou říšské rady uloženo zabývat se peticí. Ze stejného důvodu oslovila také některé české poslance JUDr. Jana Slavíka, JUDr. Jana Žáčka a stavebního radu Josefa Hlávku, členy neodvislého klubu a

---

⁵⁶ ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou. *Ženské listy*, 1913, roč. 41, č. 10, 1. 10., s. 1. Karel Adámek (23. 3. 1840 – 11. 1. 1918). Do punktací byl členem staročeské strany a po komplikovaných jednáních v roce 1890 přestoupil 23. ledna 1891 společně s dalšími členy Škardovy skupiny do mladočeské strany. KUČERA, Martin. Fúze ‚realistů‘ s mladočechy na konci roku 1890. *Český časopis historický*, 1995, roč. 93, č. 4, s. 598–559, 609, 611, 613, 616, 622, 628, 630–631, 636, 643. V letech 1879–1900 byl poslancem v říšské radě a od roku 1907 až do své smrti členem panské sněmovny.

⁵⁷ Eliška Krásnohorská Karlu Adámkovi, 10. února 1890. ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou, s. 1.

⁵⁸ Předsedkyně německého vídeňského spolku pro rozšíření ženského vzdělání paní Booshardtová jednala nejdříve o petiční aktivitě českých žen s poslancem Adámkem a posléze také s Eliškou Krásnohorskou. „Píši dnes této dámě i hledím s ní se dorozuměti o výsledcích, jakých do nynějška se domohla snaha jejího spolku o zřízení dívčího gymnázia ve Vídni.“ ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou, s. 2.

⁵⁹ ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou, s. 2. První ohlas na odevzdání petice českých žen v říšské radě se mi podařilo v *Národní listech* nalézt až 21. 5. v článku Přípuštění dívek ke studiu lékařství a filosofie. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 139, 21. 5., s. 3.

další. Dne 29. dubna 1890 byl ve sněmovně říšské rady projednáván státní rozpočet a poslanec Karel Adámek navrhl na základě petice rezoluci, v níž vyzýval vládu, aby učinila vhodná zákonná opatření umožňující přijímat ženy na lékařské a filosofické fakulty.⁶⁰ Eliška Krásnohorská se o Adámkově vystoupení dověděla prostřednictvím telegramu MUDr. Emanuela Engla. Ještě týž den napsala Karlu Adámkovi děkovný dopis, v němž mu též oznamovala výsledky, ke kterým dospěla při řešení otázky přípravy dívek na maturitní zkoušku. „Jde o přípravu k maturitním zkouškám. Že ani vláda, ani město Praha nezaloží dnes nebo zítra ženského gymnasia, jest nabíledni; jsme zajisté odkázány ku svépomoci, aspoň pro začátek. Rady a návrhy byly mně vysloveny rozličné, neboť obrátila jsem se k několika vynikajícím a kompetentním mužům, ale při každém tom plánu byly přílišné obtíže; společné vyučování hochů a dívek na dosavadních gymnasiích, i kdyby školní rady je povolily, ukázalo by se nemožným pro odpor obecnstva proti zařízení u nás tak neobvyklému [...], a pouze dívčí gymnasium vyžadovalo by nákladu, jehož by soukromé prostředky nezmohly.“ V další části dopisu vylíčila svůj, již s odborníky konzultovaný plán, podle něhož by se zřídila pětiletá střední škola zakončená maturitou. Opět adresáta dopisu požádala o podporu záměru na říšské radě.⁶¹ Aktivita českých žen, směřující k rozšiřování vzdělávacích možností, podpořilo na počátku května šest ženských vídeňských spolků svou peticí, jež navíc požadovala zřízení dívčího gymnázia ve Vídni.⁶² Říšské radě ji předal poslanec JUDr. Heinrich Jaques 7. května 1890.

V červnu téhož roku byly c. k. místodržitelství předány k úřednímu potvrzení stanovy Minervy, spolku pro ženské studium v Praze, a zároveň byla c. k. zemské školní radě podána žádost týkající se povolení zřídit soukromou střední dívčí školu taktéž se sídlem v Praze. Stanovy spolku Minervy byly dvakrát vráceny k přepracování a 16.

---

⁶⁰ Sněmovna říšské rady uložila vyřízení rezoluce rozpočtovému výboru, jenž se jí však do listopadu 1891 nezabýval.

⁶¹ ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou, s. 3–4.

⁶² Ve Vídni bylo dívčí gymnázium založeno v roce 1892. *Česká politika : kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl V., s. 493.

července 1890 potvrzeny.⁶³ Ve stejné době povolila zemská školní rada zřízení šestitřídní střední dívčí školy.⁶⁴ Rada královského hlavního města Prahy⁶⁵ zdarma propůjčila gymnázium v budově dívčí obecné školy u sv. Vojtěcha kancelář a učebnu,⁶⁶ jež vybavila potřebným školním nábytkem, darovala otop a finanční prostředky na plynové osvětlení. Díky velkorysosti městské rady, projevované v podobě subvencí nejen v roce založení, ale také v následujících letech, mohla Eliška Krásnohorská předat 27. září 1890 jménem prozatímního výboru ustavující valné hromadě spolku Minervy do správy a vlastnictví zařízenou střední dívčí školu. Předsedou spolku Minervy byl zvolen Josef Baudiš a vedením gymnázia pověřen profesor František Xaver Prusík. Zároveň spolek udělil čestné členství Karolině Světlé a Vojtěchu Náprstkovi za dlouholeté zásluhy o řešení ženské otázky.⁶⁷ O tři dny později byl zahájen první školní rok – příprava. K zakládajícím a přispívajícím členům náleželi jednotlivci z řad veřejnosti a nejbližší spolupracovníci a spolupracovnice Elišky Krásnohorské – advokáti Vojtěch Bárta, Tomáš Černý, lékař Vítězslav Janovský, profesor František Xaver Prusík, Dora Hanušová, Vilma Sokolová,

---

⁶³ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. ‚Minerva‘ před čtvrtstoletím. *Ženské listy*, 1915, roč. 43, č. 10, 15. 9., s. 7. ‚Minerva‘, spolek pro ženské studium. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 170, 22. 6. s. 2.

⁶⁴ Učební plán předpokládal, že do školy budou přijímány čtrnáctileté dívky, které dokončily třetí třídu měšťanské školy. Učivo bylo rozděleno do šesti ročníků (dva ročníky přípravy, v nichž si dívky doplňovaly učivo z měšťanské školy, a čtyři třídy gymnázia). *Druhá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku ‚Minervy‘ v Praze. Školní rok 1891/1892*. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1892, s. 7. Dne 24. srpna 1890 přinesly *Národní listy* článek o nově založené dívčí škole. „Nechat’ jest Praha prvním městem říše, které vedle své nádherné, blaze působící vyšší školy, vedle obou českých ústavů ku vzdělávání učitelek, vedle praktických a důležitých učilišť městské pokračovací školy, c. k. umělecko-průmyslové školy a školy Ženského výrobního spolku českého, má ještě novější, zcela časový ústav český pro dívky dospívající, školu střední, rovnající jim cesty k vysokému učení.“ Střední škola dívčí, kterou zřizuje spolek ‚Minerva‘, ... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 233, 24. 8., s. 2. Viz též: GROSSMANNOVÁ-BRODSKÁ, Ludmila. Ženské studium. *Ženské listy*, 1903, roč. 31, č. 3, s. 46–47. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Otázka ženského studia v Rakousku. *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 8, s. 141–146. Provolání : vzdělanstvu českému! *Národní listy*, 1890, roč. 30, příloha k č. 172, 24. 6., s. 3. Provolání podpořilo svým podpisem několik desítek významných osobností z politického, kulturního a vědeckého života.

⁶⁵ Kromě vybavení školy umožnila Minervě propagaci během jubilejní zemské výstavy v roce 1891 v pavilonu města.

⁶⁶ Prvních sedm let sídlilo dívčí gymnázium v Pštrosově ulici v budově bývalé školy sv. Vojtěcha, na školní rok 1897/1898 se přestěhovalo do letohrádku Amerika, poté do roku 1907 užívalo budovu školy sv. Štěpána a v roce 1907 se vrátilo do původních, moderně adaptovaných prostor školy sv. Vojtěcha. NEVŠÍMALOVÁ, Božena: K jubileu Minervinu. *Ženské listy*, 1915, roč. 43, č. 10, 15. 9., s. 11. MUDr. Božena Nevšimalová byla absolventkou dívčího gymnázia Minervy.

⁶⁷ ‚Minerva‘, spolek pro ženské studium, ... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 170, 22. 6., s. 2.

Pavla Maternová a další.⁶⁸ K významným osobnostem se připojily také spolky – Americký klub dam,⁶⁹ Ženský výrobní spolek český, Spolek českých učitelek v Praze,⁷⁰ brněnská Vesna, ženské spolky v Chrudimi, Mělníku, Mladé Boleslavi, Pardubicích, Plzni, Přerově atd.

Výbor spolku Minervy poděkoval dopisem z 31. října 1890 poslanci Karlu Adámkovi za jeho významnou pomoc a zároveň ho zvolil svým čestným přisedícím. „Předstihujíc naše naděje dobývá myšlenka ženského studia krok za krokem půdy, takže dosažení konečného cíle již ani odpůrcové za nemožnost prohlašovati netroufají. [...] Podařilo se, díky činnému přispění Vašemu i stejně smýšlejících,⁷¹ získati ‚Minervě‘, spolku pro ženské studium, tolik intereseu obecného, že mu bylo možno otevřítí již letos střední školu pro dívky v Praze, a že tato má ve svém prvním ročníku, přípravce, překvapující počet 53 žákyň.“⁷²

Další spolupráce Elišky Krásnohorské s Karlem Adámkem je dokumentována korespondencí z let 1891–1902. Jsou v ní obsaženy informace o schůzích říšské rady a rozpočtového výboru, na nichž se jednalo o vysokoškolském studiu žen, a od roku 1896,

---

⁶⁸ Zpráva o založení ‚Minervy‘, spolku pro ženské studium, a její soukromé střední školy dívčí v Praze r. 1890. Praha: nákladem Spolku ‚Minervy‘, 1. května 1891, s. 2–4.

⁶⁹ SECKÁ, Milena. *Americký klub dam : krůček k ženské vzdělanosti*. Praha: Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, 2005, s. 20.

⁷⁰ Spolek učitelek českých v Praze uspořádal ve prospěch nově zakládané střední dívčí školy čtyři cykly popularizačních přednášek, jichž se zdarma ujali PhDr. V. F. Mourek, MUDr. Emanuel Kaufmann, Amálie Čadová, Bohuslava Sokolová a další.

⁷¹ K nim náleželi např. vysokoškolský profesor PhDr. Tomáš Garrigue Masaryk, JUDr. Josef Herold, MUDr. Emanuel Engel, vysokoškolský profesor JUDr. Josef Kaizl, JUDr. hrabě Václav Kounic, a k rakouským poslanec a dvorní rada JUDr. Adolf Beer a poslanec a středoškolský profesor Paul Hoffmann von Wellenhof. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 40–43. O projevu ve prospěch univerzitního studia žen JUDr. hraběte Václava Kounice v poslanecké sněmovně říšské rady informoval redakční článek Otázka ženského studia na říšské radě. *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 2, s. 30–31. O projevu ve prospěch univerzitního studia žen T. G. Masaryka v poslanecké sněmovně říšské rady informoval redakční článek Otázka ženská v parlamentě Vídeňském. *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 12, s. 245–250. V článku Ženský výrobní spolek český... bylo za podporu petice českých žen poděkováno Jiljí V. Jahnovi, JUDr. Juliu Grégrovi, JUDr. Františku Schwarzovi, spolku Jungmann atd. Ženský výrobní spolek český... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 192, 14. 7., s. 3.

⁷² ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou. *Ženské listy*, 1913, roč. 41, č. 11, 1. 11., s. 1. Ke studiu se přihlásilo 52 řádných a o něco později 1 mimořádná studentka. *Zpráva o založení ‚Minervy‘, spolku pro ženské studium, a její soukromé střední školy dívčí v Praze r. 1890*, s. 3. Viz též NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 117–122.

po Adámkově zvolení do zemského výboru království Českého, zprávy o poskytovaných subvencích, o jeho péči o české, zvláště dívčí, školství atd.⁷³

Přes podporu některých významných politiků a pražského magistrátu spočívala tíže veškeré odpovědnosti za vedení a správu školy na bedrech spolku, který se musel vypořádat s mnoha obtížemi – finančními,⁷⁴ organizačními, s útoky katolické církve proti škole a také v některých obdobích se sílící nedůvěrou a nezájmem české veřejnosti.⁷⁵

---

⁷³ Dopisy Elišky Krásnohorské z 30. října a ze 7. listopadu 1891, v nichž děkovala za podporu projektu střední dívčí školy a vzdělání žen vůbec. V dopise ze 16. března 1894, kromě toho, že Karlu Adámkovi zasílala výroční zprávy školy, jež si vyžádal, ho požádala o pomoc v řešení otázky zpřístupnění filosofických a lékařských fakult ženám. „Tak jako všecko Vaše osvícené úsilí s úspěchem se setkává, radostně důvěřujeme, že i ‚Minervě‘ ochrana Vaše prospěje k utěšenému zdaru i tam, kam dospěti bude jí nyní nejbližším velkým úkolem. Nastane nám totiž budoucím již rokem nutnost učiniti všemožné kroky, abychom žačkám svým, které k maturitě dospějí, zjednali přístup na univerzitu.“ Karel Adámek přispěl svou pomocí k získání povolení, jež gymnáziu Minervy umožnilo od školního roku 1907/1908 konat maturitní zkoušky. Koncem téhož roku podal v poslanecké sněmovně říšské rady, a do stenografického zápisu nechal na s. 21.778 a 21.779 zařadit, petici hospitantek filosofických a lékařských fakult a abiturientek gymnázia Minervy s požadavkem úpravy příslušných zákonů umožňujících jim stát se řádnými posluchačkami těchto fakult. V dopise z 1. června 1898 mu Eliška Krásnohorská zaslala promemoria spolku Minervy na podporu mediček s prosbou, aby se ujal i této žádosti. Dopisem z 15. června 1898 žádala Karla Adámka, člena zemského výboru království Českého, o vyplacení subvence. ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou. *Ženské listy*, s. 1–4. Výbor Minervy předal v roce 1895 žádost týkající se vysokoškolského studia žen Karlu Adámkovi, který ji přednesl při zasedání sněmovny říšské rady. Požadavek podpořili také JUDr. Josef Herold a JUDr. Josef Kaizl. Další petice výboru následovaly v prosinci téhož roku. *Šestá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minervy‘ v Praze*. Školní rok 1895/1896. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1896, s. 39. Na lékařské fakultě mohly být dívky pouze hospitantkami a Karel Adámek byl prostředníkem v projednávání také této otázky na říšské radě. *Osmá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minervy‘ v Praze*. Školní rok 1897/1898. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1898, s. 33.

⁷⁴ Návrhy na převedení gymnázia Minervy do státní správy je možné zaznamenat již na přelomu století. „Vyslankyně ženského kruhu přišly před několika lety oznámiti, že chtějí ministerstvu podati petici, aby převzalo Minervu do státní správy. Tenkrát bylo jim odpověděno, že v tak nehotovém stavu, na nehotovém stupni vývoje *formálního*, na jakém hlavně nedostatkem místností, učebních sbírek a stálých sil Minerva tehdy byla, nemůže ještě býti žádáno ani o právo veřejnosti, tím méně o postátnění.“ [NEVŠÍMALOVÁ, Krista]. K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 8–9, srpen – září, s. 156. Poté, co bylo získáno právo veřejnosti pro všechny postupné ročníky gymnázia Minervy, se v tisku objevily články reprodukcující názory veřejnosti, jež se domnívala, že by zestátnění gymnázia mohlo pomoci při řešení finančních problémů. Otázka dalšího vzdělání dívčího... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 66, 8. 3., s. 2. Otázka dívčího vzdělání... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 70, 12. 3., s. 2. „Za doby svého trvání bezpočtukrát napsala Minerva do veřejných listů a do svých výročních zpráv, v jak žalostně chudých poměrech finančních se nachází, že se až hanbí za vývěsní štít národní chudoby [...] ale na všechny výzvy a na všechny prosby – bylo mlčení a naprostý klid jedinou odpovědí. Leč najednou dovoluje si každý, kdož dříve ani prstem nehnul a komu vyšší vzdělání ženino ani v nejmenším na srdci neleželo, přímo rozkazovati, co a jak má Minerva konati.“ [NEVŠÍMALOVÁ, Krista]. K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech, s. 156. Akce ve prospěch ‚Minervy‘. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 46, 16. 2., s. 3.

⁷⁵ V polovině roku 1905 se objevily na veřejnosti zprávy o projektu dívčího gymnázia školských sester ze Slatiňan, které mělo být na Královských Vinohradech. V reakci na ně svolaly Ženský klub český, Ústřední spolek žen českých a Pokrokové studentstvo na 6. července protestní schůzi, na níž bylo řečeno mnohé, včetně projevů nevole vůči gymnáziu Minervy. „Patnáct let veřejnost česká jen velmi skrovný zájem jevila na studiu žen, po patnáct let se velmi málo o Minervu starala, když ji dokonce neignorovala. Pojednou však přijdou lidé, kteří nejsou k tomu nikterak oprávněni, a dovolují si předpisovati, co jest Minervě činiti a jak by měla svou školu vésti, aby se zachovala všem. Také na schůzi protestní byl dán výraz nespokojenosti

Spolek Minerva zároveň pečoval o nadaci c. k. plukovníka Adolfa Brádka, jež byla výslovně určena k podpoře chudších studentek a absolventek dívčího gymnázia Minervy. Sociální stipendia směla být z finančních prostředků nadace vyplácena pouze tehdy, pokud na gymnáziu Minervy, spolku pro ženské studium, probíhala odpovídající výuka. V opačném případě měla být nadace použita k jinému účelu.⁷⁶ Dívky pocházející z rodin středních společenských vrstev platily školené ve výši 4 zl. měsíčně a ty, jejichž rodiče si nemohly dovolit pravidelně hradit ani tuto částku, byly školného zproštěny.⁷⁷ Navzdory všem problémům korunovalo systematické úsilí ředitelství školy a členů spolku několik významných úspěchů. V roce 1902 dosáhla škola takové úrovně, že jí bylo ministerstvem kultu a vyučování povoleno organizovat studium podle normální gymnaziální osnovy, tzn., že se dále zkvalitňovala výuka. V letech 1902–1906 bylo škole postupně, podle jednotlivě otevíraných tříd, udělováno právo veřejnosti⁷⁸ a díky tomu měla všechna vysvědčení školou vydávaná státní platnost.⁷⁹ Ve školním roce 1907/1908 mohly studentky Minervy

---

s vedením školy Minervy.“ Vedení Minervy bylo vytýkáno, že nechce otevřít přípravku, a tím vhání české dívky do klerikální školy. Ředitelství školy však k tomuto rozhodnutí vedly vážné důvody. Od počátku gymnázium otevíralo třídy postupně tzn., že např. přípravka byla otevřená jednou za dva roky. Díky tomuto systému mohla škola vybavit jednotlivé studijní ročníky tak, aby jí mohlo být uděleno právo veřejnosti. BABÁKOVÁ, Věra. Proti klerikálnímu gymnasiu : úvodní slovo dra. V. Babákové na protestní schůzi v Konviktě 4. 7. 1905. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 42, 15. 7. 1905, s. 726–727; č. 43, 22. 7. 1905, s. 738–739; č. 44, 29. 7. 1905, s. 755–756. [NEVŠÍMALOVÁ, Krista] K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech, s. 153–154.

⁷⁶ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. První dívčí gymnasium české. *Kalendář paní a dívek českých*, 1905, roč. 18, s. 148. [NEVŠÍMALOVÁ, Krista]. K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech, s. 156.

⁷⁷ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. ‚Minerva‘ před čtvrtstoletím, s. 10. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 84.

⁷⁸ Výnosem ministerstva kultu a vyučování č. 26.807 ze 17. září 1902 bylo dívčí gymnázium zařazeno ke školám s normální gymnaziální osnovou. Dne 26. února 1903 získala Minerva na základě výnosu ministerstva kultu a vyučování č. 3.531 právo veřejnosti na školní rok 1902/1903 pro 1. třídu. *Třináctá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minervy‘ v Praze*. Školní rok 1902/1903. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1903, s. 33. Ve školním roce 1903/1904 získaly právo veřejnosti 2. a 4. třída na základě výnosu ministerstva kultu a vyučování č. 43.042 z 22. ledna 1904. *Čtrnáctá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minervy‘ v Praze*. Školní rok 1903/1904. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1904, s. 7. Ve školním roce 1904/1905 dle výnosu ministerstva kultu a vyučování č. 45.589 z 18. ledna 1904 jí bylo uděleno právo veřejnosti pro 1., 3. a 5. třídu. *Patnáctá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minervy‘ v Praze*. Školní rok 1904/1905. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1905, s. 8. Na školní rok 1905/1906 bylo škole uděleno právo veřejnosti pro 2. – 4. a 6. třídu dle výnosu ministerstva kultu a vyučování č. 48.372 z 13. ledna 1906. *Šestnáctá výroční zpráva soukromého gymnasia dívčího s právem veřejnosti spolku ‚Minervy‘ v Praze*. Školní rok 1905/1906. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1906, s. 29.

⁷⁹ *Česká politika : kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl V., s. 587.

poprvé skládat maturitu v ústavu, v němž studovaly, a nelze opomenout ani postupné prodloužení studia na osm let, čímž Minerva dosáhla stejné úrovně jako osmiletá chlapecká gymnázia.⁸⁰

Již v roce 1909 byla zahájena diskuse o budoucím zaměření dosud klasického dívčího gymnázia za účasti vedení školy, Minervy, spolku pro ženské vzdělávání, Ženského výrobního spolku českého a dalších spolupracujících organizací. Důvodem k rozhodnutí změnit klasické gymnázium na reálné byla potřeba širšího uplatnění zvláště těch absolventek, které nechtěly jít studovat na univerzitu.⁸¹ Ve školním roce 1910–1911 byl upraven studijní program a změněn název školy, o čemž informovala dvacátá první výroční zpráva školy publikovaná v roce 1911.⁸² Přeměna klasického dívčího gymnázia v reálné nebyla jednoduchá. Provázelo ji mnoho nepochopení a problémů jak na straně původního výboru spolku Minervy, tak i na straně opozice, k níž se připojily některé absolventky gymnázia. V tisku se objevovaly články hájící stanovisko té i oné strany.⁸³ V

---

⁸⁰ *Osmnáctá výroční zpráva soukromého gymnasia dívčího s právem veřejnosti spolku „Minerva“ v Praze.* Školní rok 1907/1908. Praha: nákladem spolku „Minerva“, 1908. O těchto dvou připravovaných změnách, k nimž byl spolek Minerva svým způsobem donucen konkurencí klášterního gymnázia na Královských Vinohradech, informovaly *Národní listy* již v lednu 1906. Dívčí gymnasium „Minerva“. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 5, 6. 1., s. 2. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české : obraz jejich vývoje a osudů.* Díl II. Praha: Matice česká, 1918, s. 342.

⁸¹ Přeměna dívčího gymnasia Minervy v reálné gymnasium. *Ženský obzor*, 1910, roč. 9, č. 5, s. 107–108. V článku byl uveden přehled navrhovaných změn, které měly být prováděny postupně. Ve školním roce 1911/1912 se plánovala změna v 1. až 3. třídě z gymnazijního na reálné gymnazijní a ve 4. až 5. třídě měla vzniknout dvě oddělení – gymnazijní a reálné gymnazijní. „Nynější žákyně gymnasia, které ve třídách III. až V. v oddělení reálné gymnasijsním budou pokračovati, podrobí se dodatečně zkoušce z kreslení a ve třídě IV. a V. z jazyka francouzského. Aby žákyně, které v nižším oddělení do kreslení nechodily (nepovinné), mohly by v tomto předmětu náležitě prospěti, navrhuje se, aby kreslení v V. a VI. třídě jako povinný předmět bylo zavedeno. Od VI. do VIII. třídy zůstane typus gymnasijsní, ale postupně celý ústav promění se na reálné gymnasium typu A.“

⁸² V tomto školním roce udělilo ministerstvo kultu a vyučování soukromému reálnému dívčímu gymnáziu pro třídy 1. – 4. a 6. – 8. právo veřejnosti. *Dvacátá první výroční zpráva soukromého dívčího gymnasia reálného s právem veřejnosti spolku „Minerva“ v Praze.* Školní rok 1910/1911. Praha: nákladem spolku „Minerva“, 1911. Přeměna dívčího gymnasia Minervy v reálné gymnasium. *Ženský obzor*, 1910, roč. 9, č. 5, s. 107–108.

⁸³ Stanovisko výboru Minervy, spolku na podporu ženského studia hájil článek Pavly Maternové *Zápas o Minervu* publikovaný v *Ženském světě*. MATERNOVÁ, Pavla. Zápas o „Minervu“. *Ženský svět* 1910, roč. 14, č. 20, 20. 11., s. 309–313. MATERNOVÁ, Pavla. K zápasu o „Minervu“. *Ženský svět* 1911, roč. 15, č. 4, 20. 2., s. 49–50. K článkům, které zastávaly stanovisko opozice, náležel text MUDr. Anny Honzákové. HONZÁKOVÁ, Anna. Glossy k „Svědectví o Minervě“. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 1, s. 12–14. Dále se k tomuto tématu vyjádřil redakční článek Význam boje o Minervu. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 1, s. 10–12.

prvním válečném roce (školní rok 1914/1915) převzalo správu gymnázia město,⁸⁴ již vykonávalo i po vzniku Československé republiky, kdy přijalo jméno své zakladatelky Elišky Krásnohorské.⁸⁵

Postupným budováním středního dívčího školství byl ženám umožněn přístup k vysokoškolskému vzdělání, jež se stalo sice přirozeným, ale ne snadno dosažitelným, důsledkem kulturního, hospodářského a sociálního vývoje celé společnosti, a dodnes je důležitou součástí procesu emancipace žen. Od roku 1897 mohly ženy studovat na filosofických⁸⁶ a o tři roky později také na lékařských fakultách státních univerzit.⁸⁷ Přesto až do rozpadu rakousko-uherské monarchie spočívalo jejich středoškolské vzdělání v rukách soukromých iniciativ, jimž ministerstvo kultury a vyučování udělovalo tzv. právo veřejnosti, pokud splnily všechny zákonem předepsané povinnosti týkající se kvality a rozsahu výuky, která probíhala podle stejných učebních plánů jako na chlapeckých školách.

„Končím přáním, aby důležitost vyššího vzdělání ženy české byla ve všech vrstvách národa dokonale pochopena, neboť, říká-li se u nás, že mládež je naší lepší budoucností, třeba dodat, že bude taková, jakou ji učiní první přirozené vychovatelky – ženy. Vyšší výchova ženy je důležitý úkol kulturní, významnější a potřebnější právě u nás, že jsme národ malý, a že jen vnitřní silou a svépomocí můžeme se udržeti v kulturním a politickém zápase evropského lidstva. Je toho potřebí nejen podle slov *Komenského* proto, že ženy jsou rovněž jako mužové ‚boží obraz, účastnice milosti a království věku

---

⁸⁴ Ani tento krok se neobešel bez problémů. Za všechny články HORÁK, František. *Minerva. Ženský svět*, 1914, roč. 18, č. 3, květen, s. 1–4.

⁸⁵ *Dvacátá pátá výroční zpráva Minervy městského reálného dívčího gymnasia v Praze*. Školní rok 1914/1915. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1915. *Dvacátá šestá výroční zpráva Minervy městského reálného dívčího gymnasia v Praze*. Školní rok 1915/1916. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1916. *Dvacátá sedmá výroční zpráva Minervy městského reálného dívčího gymnasia v Praze*. Školní rok 1916/1917. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1917. *Dvacátá osmá výroční zpráva městského reálného gymnasia dívčího Krásnohorská v Praze*. Školní rok 1917/1918. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1918.

⁸⁶ [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] E. K. Ženské studium vítězí. *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 5, s. 91–92.

⁸⁷ [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] Eliška K. Z kroniky ženského studia v Rakousku. *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 11, s. 202–207. V článku autorka líčila těžkosti a nepochopení, s nimiž se setkávaly zájemkyně o studium na lékařských fakultách.

budoucího, ...‘, ale proto, že vnitřní síla národa je podle *Havlíčka* v jeho ‚moudrosti, přičinlivosti, mravnosti a zachovalosti‘, že národ jen osvětou a umraveností ve všech vrstvách svých, v obou pohlavích dospěje k svobodě a samostatnosti.“⁸⁸

1.2 Stavovské spolky

Stavovské spolky a společnosti náleží k nejstarším organizacím, v nichž se zpočátku sdružovali řemeslničtí tovaryši a později kvalifikovaní dělníci. Spolky zvané Bratrstva, působící mnohdy dvě či tři století, byla zakládána s vědomím cechovních mistrů a také na nich byla závislá. Přesto, že si ve vedení Bratrstev udržovali privilegované postavení synové řemeslnických mistrů, stala se významným činitelem zvláště při prosazování sociálních požadavků tovaryšů.

Přibližně od třicátých let 19. století se v Čechách začal vyvíjet nový druh organizací, na rozdíl od Bratrstev, zcela nezávislých na majitelích továren. K nim například ve vlnářském průmyslu náležely spolky vysoce kvalifikovaných a specializovaných dělníků – tiskařů kartounu, rytců, postřihovačů sukna, barvířů a dalších profesí.⁸⁹

Od začátku šedesátých let 19. století a zvláště po publikování spolkového zákona z 15. listopadu 1867 č. 134/1867 ř. z. přibývaly nové, moderněji koncipované spolky a sdružení kulturního, vzdělávacího i sociálního⁹⁰ zaměření. K naposledy jmenovaným náležely také učitelské spolky, které v omezené míře existovaly již před rokem 1867.⁹¹ Na konci šedesátých (1868, 1869) a počátku sedmdesátých let 19. století učitelské spolky patřily k těm, které se velice rychle rozvíjely a specializovaly svou činnost. Řádné členství

---

⁸⁸ DRTINA, František. Dívčí školství u nás a jinde. In *Spisy : reforma školství : soubor statí*. Sv. 4. Jan Boleslav Kozák (ed.). Praha: Jan Laichter, 1931, s. 474.

⁸⁹ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 240–241.

⁹⁰ Plnily vzájemně podpůrné, pojišťovací nebo dobročinné funkce.

⁹¹ Prvním učitelským spolkem byla *Jednota školních pomocníků pražských* založená roku 1837. Měla podporovat potřebné členy nebo jejich rodin v případě nemoci či úmrtí člena. POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003, s. 74.

ve většině z nich podmiňoval stanovami daný výkon světského či duchovního učitelského povolání na veřejných nebo soukromých školách v okrese působnosti spolku. Členy spolku se mohli stát muži i ženy bez rozdílu náboženského vyznání.⁹² V této době byly založeny 104 české učitelské spolky,⁹³ ale v následujících letech nepřesáhl roční přírůstek deseti organizací. Na konci osmdesátých let byl v každém politickém okrese nejméně jeden český učitelský spolek.⁹⁴ Jejich vystupování vůči státu bylo loajální a téměř politicky indiferentní. Vzhledem k tomu, že spolky byly národně rozdělené nedocházelo v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století k výraznému česko-německému nacionálnímu soupeření. Pouze v pohraničních smíšených politických okresech existovalo několik utrakvistických učitelských spolků (učitelé z nižších vzdělávacích stupňů), které se čas od času musely vypořádat s národnostními problémy.

Činnost učitelských spolků pomáhala v nelehkém procesu emancipace učitelského stavu z vlivu katolické církve.⁹⁵ I přes zákonem danou nepolitičnost hrály ve společnosti významnou politickou roli, která se začala projevovat již v první polovině sedmdesátých let a vyvrcholila okolo roku 1880 vytvářením ústředních spolků se zemskou nebo alespoň oblastní působností.⁹⁶ Ústřední spolky, vyšší organizační jednotky, vznikaly až po určité době existence samostatných regionálních spolků. Proto se také staly inspirací ke kvalitativně novým formám činnosti v oblasti školství. Jedním takovým počinem bylo zakládání školských spolků, k nimž především náležela Ústřední matice školská a její

---

⁹² Toto ustanovení neplatilo v případě, že byl spolek zřízen nějakou organizací podléhající katolické církvi.

⁹³ OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, s. 8, 13.

⁹⁴ V období 1874–1914 bylo v Praze registrováno 26 smíšených učitelských spolků, 9 spolků učitelů obecných a měšťanských škol a 1 spolek učitelů mateřských škol. Většina z nich existovala ještě v době vypuknutí první světové války. LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘIKACĚ Josef. *Pražské spolky*, s. 173–212. Učitelské spolky byly ve Spolkovém katastru zařazeny do oddílu IX – Muzejní, umělecké a vědecké spolky. Zde je také vedena Minerva, spolek pro ženské studium, s. 175, položka 4.363, evidenční číslo IX/63.

⁹⁵ KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*. Spisy pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Sv. 5. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968, s. 33.

⁹⁶ Dne 1. února 1880 byl založen Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách. POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 74.

filiálky,⁹⁷ které sehrály významnou roli v narůstajícím národnostním konfliktu, v němž se Češi marně snažili prosadit rovnoprávnost svého národa v Českém království.

Cílem místních, regionálních a ústředních učitelských spolků, navracejících se opět na přelomu osmdesátých a devadesátých let k vzájemně podpůrné činnosti,⁹⁸ bylo přispívat k praktickému i teoretickému zvyšování úrovně škol, vzdělanosti učitelů dalším odborným studiem a podílet se na vzdělávání dospělé populace přednáškovou činností. Spolky se angažovaly také v oblasti sociální, pracovně právní a v podpoře oprávněných platových požadavků učitelů.

Spolky učitelek

Také samostatné spolky učitelek si vytkly podobné cíle, k nimž směřovali jejich předchůdci ve smíšených organizacích. K problémům, jejichž řešení nesneslo odkladu, náležela postupná emancipace učitelek z vlivu katolické církve⁹⁹ a zvyšování prestiže jejich povolání ve společnosti. Možnost sdružovat se ve spolcích a společnostech přispívala k posilování zdravého sebevědomí a k rozvíjení iniciativy učitelek. Organizace se zároveň snažily prosazovat oprávněné finanční, pracovně právní, vzdělávací a sociální požadavky svých členek. Ještě před tím, než v roce 1874 vznikl nejstarší Spolek učitelek v Praze, zasáhly do profesního života učitelek veřejných škol dva říšské tzv. květnové zákony – zákon o postavení školy k církvi č. 48 z 25. května 1868 ř. z.¹⁰⁰ a zákon č. 62 ze

---

⁹⁷ Ústřední matice školská patřila do skupiny velkých nacionálních svazů tzv. ochranných spolků, které byly statutárně nepolitické; přesto představovaly značnou politickou sílu. Zabývaly se podporou českého školství.

⁹⁸ V případě zániku spolku rozhodovala o jeho jmění poslední valná hromada. Jedinou podmínkou bylo, že musí být použito výhradně na školské účely – odkázáno školám podle zastoupení členů, na dobročinné účely podporující vdovy a sirotky po členech spolku, případně dar nejhudšímu členu spolku. Vyšší formou integrace jmění bylo jeho odkázání Spolku k podporování vdov a sirotků po učitelích, na školách obecných a měšťanských v Čechách. *Stanovy Jednoty učitelek*, § 2. *Účelu toho bude se domáhati: písmeno g) podpůrným fondem svým*, s. 1, § 17. *Zrušení Jednoty*, s. 12. „V případě rozejití se nebo úředního rozpuštění J. U. spravuje jmění její poslední širší výbor do ustavení nového spolku, tentýž účel sledujícího. Nestalo-li se tak do 10 let, zřídí se z něho nadace ku podpoře potřebných českých učitelek.“ Praha: nákladem Jednoty učitelek, 1903. Archiv hl. m. Prahy, Spolkový katastr (dále jen SK) IX/80 **Jednota českoslovanských učitelek**.

⁹⁹ Kromě učitelek působících na katolických školách a v katolických spolcích.

¹⁰⁰ První jednání o poměru státu k církvím a náboženským společnostem, v nichž docházelo k prudkým srážkám konservativních a německých liberálních poslanců, se uskutečnila již v roce 1867 bez účasti

14. května 1869 ř. z.¹⁰¹ vytvářející poměrně pokrokovou soustavu národního školství pod ústřední správou.

---

politických zástupců českého národa, v němž se v době projednávání zákona vzedmula vlna národního sebevědomí projevovaná okázalými národními slavnostmi (položení základního kamene k Národnímu divadlu), demonstracemi a táborovým hnutím.

V čele zastánců revize konkordátu cestou ústavního zákonodárství stáli němečtí liberálové z Čech JUDr. Eduard Herbst, JUDr. Karl von Giskra, JUDr. Eduard Sturm a další. Jeho úplné zrušení požadoval MUDr. Franz Roser, neboť konkordát, smlouva mezi rakouským státem a Vatikánem z 18. srpna 1855, mající platnost zákona, se neslučoval s principem státní svrchovanosti, podstatně omezoval práva zemských sněmů a dále umožňoval katolické církvi neomezený dohled a řízení náboženské výchovy ve všech veřejných i soukromých školách. Podle jeho ustanovení směl vyučovat náboženství jen ten, který dostal svolení od biskupa. Všichni učitelé škol, určených pro katolíky, podléhali církevnímu dozoru. Přijetím konkordátu byly zrušeny všechny nábožensky smíšené školy. Konkordát byl doplněn tajnou úmluvou rakouského státu s Vatikánem, v níž se Rakousko zavázalo, že ani v budoucnu nezmění zákony, týkající se školského, manželského práva atd. Dalším důvodem Roserova požadavku byl rozpor ustanovení konkordátu s článkem 17 nového ústavního zákona (zákon o všeobecných právech občanů království a zemí na říšské radě zastoupených), jenž ustanovil, že věda a vyučování jsou svobodny a že každý občan, jenž k tomu prokázal zákonnou způsobilost, je oprávněn zakládat výchovné ústavy; příslušná církev měla ve veřejných školách obstarat výuku náboženství a státu vyhradoval nejvyšší vedení v oboru školství a výchovy.

V průběhu jednání o novém školském zákoně se vyhrály rozpory nejen mezi německými liberály a konservativci, ale také mezi zástupci neněmeckých národů obávajících se německé rozpínivosti a následné germanizace. Jeden z obhájců školského zákona, zpravodaj JUDr. Ignaz Figuly-Szep, argumentoval proti jeho odpůrcům tím, že vzdělání, které poskytovala národní škola, bylo pro většinu obyvatel jediným, jehož se jí dostalo. „A co udělala církev z této školy, na kterou dozírá od r. 1804 a jejímž neomezeným pánem je od roku 1855? Odpověď na to dávají rodiče, obce, učitelé, zemské sněmy, stovky petičí: škola je blížká rozkladu a od toho ji chceme zachránit tím, že jí dáme svobodu. Konkordát je ostatně neslučitelný se zákonem o všeobecných právech občanů; jeho ustanovení o schvalování učebnic biskupy odporuje svobodě tisku. Pomocí konkordátu by chtěly církevní kruhy udusit svobodu, zabrzdit pokrok a podepřít tak aspoň v Rakousku pomocí episkopátu světskou moc papežovu tak povážlivě kolísající v Římě. Ale to se jim nepodaří. Národy požadují, abychom dbali ducha času a zbavili je pout konkordátu, které je svírají od kolébky do hrobu: obrat je nutný, plný, poctivý obrat.“ K úspěšnému schválení zákona napomohl i Auerspergův občanský kabinet, důsledně uplatňující prosincovou ústavu z roku 1867, v němž post ministra vnitra zastával brněnský advokát JUDr. Karl von Giskra, ministrem spravedlnosti se stal prof. JUDr. Eduard Herbst a pražský rodák prof. JUDr. Leopold Hasner, rytíř z Arthy, člen panské sněmovny, vykonával funkci ministra kultu a vyučování. Zákon o postavení školy k církvi č. 48 byl publikován 25. května 1868. Byly v něm ustanoveny zásady, obsažené v prosincové ústavě, zdůrazňující vrchní řízení a dozor státu nad školstvím a výchovou a omezující vliv církve na vyučování náboženství. Veřejné školy byly zpřístupněny dětem všech občanů a církevním školám mělo být propůjčeno právo veřejnosti pouze v případě, splní-li státem dané podmínky. Schvalování učebnic, s výjimkou učebnic náboženství, příslušelo výhradně školské správě. Již tento zákon, proti němuž 22. června 1868 papež Pius IX. protestoval, de facto rušil konkordát odvolaný císařem až roku 1870. KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 10–16. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české : obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 74–77, 227.

¹⁰¹ Předlohu zákona o novém uspořádání národního školství vypracovalo ministerstvo kultu a vyučování. Jejimi autory byli vedle Leopolda Hasnera, ministra kultu a vyučování, další dva úředníci z ministerstva – rodák z Prostějova dvorní rada prof. Adolf Beer a sekční šéf, pozdější profesor trestního práva na vídeňské univerzitě a v letech 1870–1879 ministr spravedlnosti, Julius Antonín Glaser, pocházející z Postolopr. Některé zásady uplatněné v předloze byly návratem k pokrokovým tendencím, jež se projeví již v roce 1848, ale nemohly být tehdy prosazeny. Bouřlivá diskuse o návrhu vládního zákona byla zahájena 21. dubna 1869. Námitky vůči němu vycházely z autonomistického stanoviska, z konservativních pozic zastánců konfesijní školy a těch poslanců, kteří jej považovali za příliš idealistický a tudíž neproveditelný. Autonomisté požadovali, aby školské zákonodárství bylo ponecháno v kompetenci zemí, včetně úpravy délky studia učitelů (mělo být prodlouženo na čtyři roky). Klerikální poslanci kritizovali donucovací moc státu uplatněnou v ustanoveních o povinné školní docházce, jíž zákon prodlužoval na osm let, tj. do čtrnácti let věku dítěte. Podle nich měl stát prostřednictvím místních, okresních či zemských školních rad, dohlížejících na kvalitu výuky ve školách a na docházku dětí, trestat rodiče, kteří neplnili své povinnosti. Zákon byl přijat

Oba květnové školské zákony se staly součástí několika desítek návrhů a předloh, projednávaných v rámci více než dvou set zasedání ‚ústavodárné říšské rady‘, jež se konala v době od 20. května 1867 do 15. května 1869. Ty z nich, které byly projednány do 21. prosince 1867, se staly fundamentem základního zákona státu známého pod názvem ‚prosinčová ústava‘.¹⁰² K nim byly v květnu následujícího roku přiřazeny tzv. květnové zákony.¹⁰³ Na nich pak byl budován nový politický systém konstituční monarchie. Rozhodující hlas po celou dobu zasedání ‚ústavodárné říšské rady‘ měla německá liberální levice, které z 203 míst v poslanecké sněmovně říšské rady náleželo 118 křesel proti 71 křeslům federalistů a klerikálů při neúčasti 14 českých poslanců. V odpovědi na trůnní řeč Františka Josefa němečtí liberálové zdůraznili, že schválení rakousko-uherského vyrovnání podmiňují zásadní revizí únorové ústavy a vnitropolitických poměrů vůbec. ‚Ústavodárná říšská rada‘ dosáhla po dvouletém jednání výsledků, jež daleko přesahovaly původní záměry panovníka a vlády.

Ministr kultu a vyučování JUDr. Karl von Stremayer¹⁰⁴ vydal 20. srpna 1870 prováděcí nařízení školského zákona tzv. *Školní a vyučovací řád*, jenž platil po několik desetiletí. Upravoval poměry v národních školách a obsahoval předpisy o školní docházce, době vyučování, propouštění ze školy, školní kázni (tělesné tresty byly prohlášeny za nepřipustné), povinnostech učitelů a učitelských konferencích, o rozdělování žáků na třídy a oddělení, cílech a úkolech vyučování, zkouškách a vysvědčeních, pomůckách a

---

těsnou většinou 110 hlasů. Publikován byl 14. května 1869. KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 16–23. *RGBI 1869*, s. 277–288.

¹⁰² Zákon č. 101/1867 ř. z. z 25. července 1867 o odpovědnosti ministrů. Zákon č. 134/1867 ř. z. z 15. listopadu 1867 o spolkovém právu. Zákon č. 135/1867 ř. z. z 15. listopadu 1867 o spolčovacím právu. Zákon č. 141/1867 ř. z. z 21. prosince 1867 o říšském zastupitelstvu. Zákon č. 142/1867 ř. z. z 21. prosince 1867 o všeobecných občanských právech. Zákon č. 143/1867 ř. z. z 21. prosince o zřízení říšského soudu. Zákon č. 144/1867 ř. z. z 21. prosince 1867 o soudcovské moci. Zákon č. 145/1867 ř. z. z 21. prosince 1867 o vykonávání vládní a výkonné moci. Zákon č. 146/1867 ř. z. z 21. prosince 1867 o společných záležitostech všech zemí habsburské monarchie, tj. vlastní vyrovnávací zákon. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 222–224.

¹⁰³ Zákon č. 47/1868 ř. z. z 25. května 1868 o manželském právu. Zákon č. 48/1868 ř. z. z 25. května 1868 o vztahu školy a církve. Zákon č. 49/1868 ř. z. z 25. května 1868 o interkonfesijních vztazích občanů. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 224.

¹⁰⁴ Podřídil říšské ústřední správě také školství střední a vysoké. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 256.

vyučování ženským ručním pracím. Zemské zákony pak upravily působnost školských úřadů – místních, okresních a zemských školních rad. Květnové školské zákony položily základ nově koncipovanému národnímu školství, v němž s postupujícími desetiletími pracovalo stále více žen.

V letech 1874–1914 vzniklo a pracovalo v Praze devět spolků učitelek obecných, vyšších a odborných škol¹⁰⁵ a jeden, v němž se sdružovaly učitelky mateřských škol.¹⁰⁶ Na vzorku čtyř spolků, u nichž se pro dané časové období ve *Spolkové katastru* dochovaly alespoň nějaké materiály, se pokusím zrekonstruovat jejich činnost, zaměření a cíle. Jedná se o následující spolky Jednotu českoslovanských učitelek, Jednotu českoslovanských učitelek – místní odbor v Praze, Spolek učitelek moderních jazyků škol měšťanských, průmyslových, pokračovacích, obchodních, učitelských ústavů, dívčích lyceí a vyšších dívčích škol v království Českém – odbor Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém a Ústřední spolek učitelek ručních prací v království Českém.¹⁰⁷ Jak je zřejmé ze seznamu devíti spolků uvedených v poznámce č. 105, jejich názvy se různě měnily (Jednota českoslovanských učitelek, Jednota učitelek /od roku 1903/), z místních (městských) organizací se stávaly ústřední organizace (Jednota českoslovanských učitelek,

---

¹⁰⁵ Archiv hl. m. Prahy, SK IX/34 **Spolek učitelek v Praze**, Spolek českých učitelek v Praze (od roku 1883), Praha 1874–1898. SK IX/80 **Jednota českoslovanských učitelek**, Jednota učitelek (od roku 1903), Zemská ústřední jednota učitelek v království českém (od roku 1911). Praha 1895–1940. SK IX/91 **Jednota českoslovanských učitelek – místní odbor v Praze**, Jednota českoslovanských učitelek – místní odbor Spolek českých učitelek v Praze (od roku 1898), Praha 1896–1940. SK IX/130 **Českoslovanská Jednota v Praze – místní dámský odbor**, Praha 1902–1922. SK IX/197 **Organizace učitelek ženských ručních prací škol obecných, měšťanských, průmyslových a pokračovacích v království Českém**, Praha 1908–1914. SK IX/254 **Spolek učitelek moderních jazyků škol měšťanských, průmyslových, pokračovacích, obchodních, učitelských ústavů, dívčích lyceí a vyšších dívčích škol v království Českém – odbor Zemské ústřední jednoty učitelek v království českém**, Praha 1912–1922. SK IX/274 **Ústřední spolek učitelek ručních prací v království Českém**, Praha 1913–1943. SK IX/278 **Svaz českých ženských průmyslových škol odborných v Čechách, na Moravě a ve Slezsku**, Praha 1914–1939. SK IX/291 **Zemská Ústřední Jednota učitelek v království Českém – vinohradský odbor**, Praha 1915–1940.

¹⁰⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK IX/53 **Spolek škol mateřských a ústavů jim příbuzných v zemích v říšské radě zastoupených**, Spolek pro zájmy škol mateřských v zemích v říšské radě zastoupených (od roku 1894), Ústřední spolek pro zájmy škol mateřských v zemích koruny České a v Dolních Rakousích (od roku 1914), Praha 1887–1940.

¹⁰⁷ Organizace učitelek ženských ručních prací začala v roce 1912 vydávat svůj časopis *Věstník učitelek ručních prací*. Organizace učitelek ženských ručních prací. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 25.

Jednota učitelek /od roku 1903/, Zemská ústřední jednota učitelek v království Českém /od roku 1911/), případně se slučovaly místní odbory s vyšší organizační jednotkou.

Archivní materiály k vybraným spolkům uložené ve *Spolkovém katastru* byly poměrně chudé. Důležité však je, že se zachovaly stanovy spolků z různých období, jejich korespondence s policejním ředitelství v Praze nebo s místodržitelstvím, v níž jsou obsaženy informace o různých veřejných aktivitách spolků učitelek. Při analyzování spolkových stanov je však nutné mít na paměti, že vznikaly po roce 1867 a byly koncipovány podle vzorových stanov publikovaných zároveň se spolkovým zákonem č. 134/1867 ř. z. Důvodem k tomuto počínání byla snaha minimalizovat obtíže, jež by mohly vzniknout při byrokratickém schvalovacím řízení. Proto představitelé nově zakládaných spolků používali schválené tzn. právně potvrzené stanovy již existujícího spolku a upravovali je pouze v maličkostech. Právě proto, že stanovy byly formální a podřízené byrokratické mašinérii, vyžaduje tento informační zdroj doplnění korespondencí, články v časopisech, výročními zprávami atd. Přesto zůstávají stanovy spolků důležitým pramenem vypovídajícím o charakteru, organizační struktuře a členech spolku.

Srovnávání stanov vybraných stavovských spolků učitelek¹⁰⁸ potvrdilo, že byly koncipovány podle jednoho vzoru. Zabývaly se kromě podpůrné činnosti (penzijní, pohřební, vdovské, sirotčí atd.) také úkoly spojenými se vzděláváním učitelek, s osvětou, případně dalšími akcemi podporujícími rozvoj škol (finanční sbírky a loterie).

Stanovy Jednoty československých učitelek¹⁰⁹ jsou rozčleněny do 17 paragrafů. Vysvětlují účel spolku, jeho organizaci, práva a povinnosti členů a nakládání se spolkovým

---

¹⁰⁸ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek* z roku 1903. SK IX/80 *Stanovy Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém* z roku 1911. SK IX/274 *Stanovy Ústředního spolku učitelek ručních prací v království Českém* z roku 1913.

¹⁰⁹ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*. Schválené výnosem velesl. c. k. místodržitelství pro král. České z 28. června 1903 č. 132.554, Praha: nákladem Jednoty učitelek, 1903. V roce 1911 Jednota učitelek získala postavení zemského ústředního spolku. Při této příležitosti musely být upraveny stanovy. *Stanovy Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém*. Původní stanovy Jednoty učitelek byly doplněny a upraveny v § 2, 6, 11 a 14. Nové stanovy byly schváleny výnosem č. 8: A 1.702 z 29. března 1911, vydány v Praze: nákladem Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém, 1911.

majetkem. Paragraf 1 vypočítává čemu se bude spolek věnovat. „a) Působiti na rozvoj vzdělanosti učitelek; b) šířiti vědomosti vychovatelské, zvelebovati školství vůbec a pečovati o rozmnožení přátel jeho; c) hájiti a podporovati zájmy učitelek všech kategorií; d) podporovati hmotně své činné členy.“¹¹⁰ V § 2 jsou uvedeny způsoby, jimiž se chtěly dobrat svého cíle – pořádáním porad, rozhovorů a přednášek, zřizováním odborů v královstvích a zemích na říšské radě zastoupených a pěstováním vzájemné spolupráce, pořádáním sjezdů učitelek a příznivců školství, vydáváním zpráv o stavu a činnosti J. U., podnikáním aktivit prospěšných učitelkám a školství, přípravou a vydáváním časopisů, drobných tisků a knih, podpůrným fondem atd.¹¹¹ Organizaci a členkám Jednoty je věnována největší část stanov. Nejvyšším orgánem spolku byla valná hromada (§ 8);¹¹² první z nich byla ustavující, poslední rozhodovala o rozpuštění spolku a o naložení s jeho majetkem. V době činnosti spolku se většinou scházela jednou do roka. Jí byl přímo odpovědný širší výbor,¹¹³ který bral na vědomí a schvaloval jednání užšího výboru¹¹⁴ a výboru podpůrného fondu.¹¹⁵ Reprezentantkou spolku byla starostka, která jej osobně i v písemném styku zastupovala. V případě nepřítomnosti její funkci vykonávala místostarostka. Starostce ve vyhotovování všech písemností napomáhala jednatelka, jež zároveň s ní veškerou spolkovou korespondenci také podepisovala. Zapisovatelka vedla a připravovala protokoly o jednotlivých jednáních spolku. Neopominutelnou funkci zastávala pokladní, která ručila za všechny finanční operace a škody způsobené vlastní vinou.¹¹⁶ Stanovy dělily členství do pěti kategorií; činnou členkou se mohla stát učitelka kterékoliv kategorie (literní, industriální, škol mateřských, jazyků, hudby, škol odborných

---

¹¹⁰ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 1, § 1.

¹¹¹ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 1, § 2.

¹¹² SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 3, § 8.

¹¹³ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 5–6, § 11, oddíl A, písmeno a) – m), bod 1–8. Širší výbor byl volen valnou hromadou a doplněn všemi předsedkyněmi odborů Jednoty.

¹¹⁴ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 7–8, § 11, oddíl B, bod 1–10. V užším výboru vedle starostky zasedaly jednatelka, pokladní J. U. a tři členky širšího výboru.

¹¹⁵ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 8, § 11, oddíl C, bod 1–7.

¹¹⁶ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 8–9, § 12.

a také vychovatelky), přispívajícím členem byl každý ‚přítel‘ školství, jenž uhradil roční příspěvek 2 K., zakládajícím členem byl takový příznivec školství, který vložil do spolkové pokladny nejméně 200 K., dopisující členkou se mohla stát každá učitelka v Rakousku i v zahraničí a čestné členství náleželo tomu, jenž se významně zasloužil o rozvoj českého školství. V § 6 a 7 byly rozebrány povinnosti a práva členů a § 16 pojednal o ukončení členství v J. U.¹¹⁷ Jednota učitelek byla oprávněna zakládat místní odbory (pobočky), s nimiž zřizovatelská organizace spolupracovala.¹¹⁸ V závěrečném § 17 jsou uvedeny důvody a způsob zrušení spolku, včetně vypořádání spolkového majetku.¹¹⁹

Konkrétní informace o činnosti spolků učitelek a o jejich problémech je možné nalézt v jejich korespondenci a v časopisech. Například Spolek učitelek v Praze (od roku 1883 Spolek českých učitelek v Praze)¹²⁰ měl od roku 1885 vlastní tiskovou tribunu *List českých učitelek*. Články informující o škole, vzdělávání a pedagogických pracovnících přinášela také periodika dalších ženských organizací *Ženské listy*, *Ženský obzor*, *Ženský svět*, a deníky *Národní listy*, *Čas* atd. K významným činnostem spolků učitelek patřilo pořádání vzdělávacích přednášek pro své členky. Přednášející buď pocházely z řad spolku a nebo jeho vedení přizvalo významnou osobnost působící ve vědě či v kultuře.

V polovině roku 1885 požádal Spolek českých učitelek v Praze o spolupráci Elišku Krásnohorskou, která podrobně referovala o knize švýcarského autora, člena švýcarské zákonodárné rady, Numy Droze *Instruction civique*, určené jako čítanka textů k občanskému vzdělávání pro měšťanské, střední, pokračovací a odborné školy. Kniha kromě základních informací o občanských právech a povinnostech obsahovala i návody, jak tuto látku předkládat studentům i dospělým v osvětových přednáškách. Doporučila posluchačkám, aby v duchu této publikace vštěpovaly mladé generaci demokratické

---

¹¹⁷ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 2–3, § 3, 4, 5, 6, 7, s. 12, § 16.

¹¹⁸ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 9–11, § 13.

¹¹⁹ SK IX/80 *Stanovy Jednoty učitelek*, s. 12, § 17.

¹²⁰ Archiv hl. m. Prahy, SK IX/34 **Spolek učitelek v Praze**, Spolek českých učitelek v Praze (od roku 1883), Praha 1874–1898.

principy, pozitivní vztah k práci a lásku k vlasti.¹²¹ O další přednášce Elišky Krásnohorské, jež se konala v únoru 1890 opět ve Spolku českých učitelek v Praze, přinesly zprávu *Národní listy*. Tentokrát ve své přednášce rozebírala ženskou otázku. Upozornila na úspěchy žen ve Spojených státech, Rusku, Anglii, Francii a Švýcarsku. Posluchačky ovlivněné argumenty uvedenými v přednášce připravily petici požadující uzákonění vysokoškolského studia žen.¹²² V korespondenci Jednoty československých učitelek – místního odboru v Praze je též žádost o povolení cyklu přednášek k c. k. policejnímu ředitelství, jež měl být uspořádán v období leden až květen 1917 v rámci dalšího vzdělávání učitelek. Věnovaly se ukázkám vyučování zpěvu dle nových směrů, Janu Amosi Komenskému, divadelní hře Františka Davida *Na prahu věčnosti*, cestopisnému vyprávění *Z Čech až na konec světa* a přednáškám o Bretagni. Starší materiál se sice nezachoval, ale jsme oprávněni se domnívat, že se organizace po celou dobu existence zabývala vzděláváním učitelek. K sedmdesátému výročí narození Elišky Krásnohorské uspořádala Jednota veřejnou oslavu.¹²³

Kromě vzdělávání řešily spolky učitelek sociální, platové a právní problémy spojené s výkonem povolání. Například členky Spolku učitelek moderních jazyků škol měšťanských, průmyslových, pokračovacích, obchodních, učitelských ústavů, dívčích lyceí a vyšších dívčích škol v království Českém se zabývaly otázkami spojenými s platovým zařazením učitelek moderních jazyků, jejich právním postavením ve škole i ve společnosti, výši hodinových úvazků atd. Nedatovaný zápis z výroční schůze vypovídá o situaci, v níž pedagožky pracovaly. Neprovdaná učitelka moderních jazyků a literárních předmětů pracovala prvních deset let své pedagogické praxe 11–17 vyučovacích hodin týdně za základní plat. Teprve po nepřetržitě desetileté službě měla nárok na příplatky k základnímu platu. Učitelky, které se provdaly, však dostávaly odměnu pouze za odučené hodiny tzn.,

¹²¹ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Vzdělání občanské. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 7, s. 106–108.

¹²² Přednáška Elišky Krásnohorské ve spolku českých učitelek... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 37, 7. 2., s. 2.

¹²³ SK IX/91 Korespondence místního odboru v Praze Jednoty československých učitelek.

že neměly stálý (fixní) plat.¹²⁴ V porovnání s mužskými kolegy byly provdané učitelky diskriminovány vlastně dvakrát. Také organizace industriálních učitelek se zabývaly otázkami, jež se týkaly platových a pracovních podmínek a jejich právního postavení ve školství.¹²⁵

Podobné problémy byly projednány 5. ledna 1908¹²⁶ na manifestační schůzi za účasti téměř všech zástupkyň spolků českých učitelek, ženských spolků, zástupců školních úřadů, politických stran a korporací. Schůzi s programem – služné učitelů a učitelek, otázka práva na místa vedoucích při školách dívčích, volná konkurence, otázka volebního práva, zrušení celibátu – zahájila starostka Jednoty československých učitelek Božena Zelinková.¹²⁷ Marie Tůmová, místopředsledkyně Spolku českých učitelek v Praze se zabývala otázkou výše platů učitelů a učitelek.¹²⁸ Kvalifikovaně rozebrala jejich platovou situaci na jednotlivých stupních škol. Uvedla, že základní plat všech učitelů a svobodných učitelek téže kategorie je stejný. Rozdíly byly vytvářeny aktivními příplatky a kvinkvenálkami. Aktivní příplatky (15–40 %) náležely učitelům a svobodným učitelkám působícím ve

---

¹²⁴ SK IX/254 Nedatovaný zápis z výroční schůze Spolku učitelek moderních jazyků škol měšťanských, průmyslových, pokračovacích, obchodních, učitelských ústavů, dívčích lyceí a vyšších dívčích škol v království Českém.

¹²⁵ V roce 1894 byl v sociálně demokratickém *Ženském listu* publikován článek Marie Všeminské zabývající se špatnými platovými a pracovními podmínkami industriálních učitelek. VŠEMINSKÁ, Marie. Ku postavení industriálních učitelek. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 12, 25. 6., s. 90–91. Pražský odbor organizace učitelek ženských ručních prací uspořádal protestní schůzi, na níž bylo zdůrazněno, že od roku 1897 nebyla provedena žádná platová úprava, i když ceny základních životních potřeb několikanásobně vzrostly. Roku 1900 bylo industriálním učitelkám přiznáno právo na definitivní ustanovení, ale platy učitelkám s definitivou zvýšeny nebyly. V letech 1900–1912 ji získalo pouze 20 % českých a 38 % německých učitelek ručních prací. V roce 1907 se jejich neutěšenými poměry zabýval český zemský sněm, ale zákon upravující platové poměry do roku 1912 nevyšel. Industriálním učitelkám... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 18–19. Protestní schůze industriálních učitelek. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 3, s. 87–88. SK IX/274 Ústřední spolek učitelek ručních prací v království českém. Byl založen v roce 1913. Na schůzi industriálních učitelek v Brně 9. března 1913... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 91.

¹²⁶ Nejen na této manifestační schůzi byly projednávány platové otázky, pracovní právní zařazení učitelek, kariéerní postup, délka služby ve školství atd., ale i na stránkách ženských časopisů. KREJČŮ, Marie. Z historie učitelek. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 2, únor, s. 35–38; č. 3, březen, s. 60–63; č. 4, duben, s. 86–88.

¹²⁷ Stále stejné problémy byly učitelky nucené řešit i v roce 1913, jak se dočítáme v článku *Valná schůze Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém...* Předsedkyně Zemské ústřední jednoty, Božena Zelinková, referovala o problémech učitelek, o odmítavém postoji učitelů vůči nim, o snaze domoci se volebního práva atd. Valná schůze Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 121–122.

¹²⁸ K tomuto problému se vracely i další autorky – například Františka F. Plamínková. PLAMÍNKOVÁ, Františka. Učitelé a učitelky. *Ženský obzor*, 1909, roč. 8, č. 1, s. 7–9.

městech nad 8.000 obyvatel a sloužily k úhradě vyšších nákladů na bydlení a na nákup potravin. V menších obcích, v nichž byly životní náklady nižší, žádný aktivní příspěvek vyplácen nebyl. V praxi to znamenalo, že v jednom místě měl týž přídavek ženatý i svobodný učitel a také svobodná učitelka. Na kvinkvenálky měly učitelé nárok jednou za pět let, přičemž odpracované roky jim byly započítávány od ukončení studia na učitelském ústavu. Problém však spočíval v tom, že učitelky nesměly podle zákona učit ve všech ročnících smíšených škol. Jim byly vyhrazeny pouze 1. – 3. ročníky, v nichž byl plat nižší. Další nespravedlnost vůči ženám spočívala v tom, že ani na obecných ani dívčích školách nebylo ženám většinou umožněno vykonávat funkci ředitelky.¹²⁹ Marie Tůmová také připomněla, že je nutné začít s koedukací na měšťanských školách, zrušit celibát učitelek¹³⁰ a dát jim volební právo, aby mohla skutečně nastat rovnoprávná konkurence

---

¹²⁹ Ze starších učitelů se stávali řídící učitelé chlapeckých, smíšených i dívčích škol. Například na všech dívčích obecných školách byly jen **32** řídící učitelky vedle **2.345** řídících učitelů. Manifestační schůze českých učitelek. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 6, 7. 1., s. 3. Stejně právo všem! *Ženské listy*, 1878, roč. 6, č. 1, s. 5.

¹³⁰ O tomto problému najdeme v ženských periodících i v denním tisku mnoho článků s hlasy pro zrušení celibátu učitelek, ale také pro jeho zachování. Na stránkách *Ženského světa* probíhala od června do prosince 1900 diskuse, v níž zazněly oba názory. Nejdříve byl dán prostor článkům obhajujícím potřebu celibátu učitelek. B-SKÁ, Celibát učitelek. *Ženský svět*, 1900, roč. 4, č. 12, 20. 6., s. 133–134; č. 13, 5. 7., s. 146–147; č. 14, 20. 7., s. 157; č. 15, 5. 9., s. 171–172; č. 16, 20. 9., s. 185–186; č. 17, 5. 10., s. 194–195. Od února následujícího roku vycházely články s názory požadujícími zrušení celibátu učitelek. VALJEVSKÁ, Božena. Celibát učitelek : hlas proti němu. *Ženský svět*, 1901, roč. 5, č. 3, 5. 2., s. 25–26; č. 4, 20. 2., s. 38–39; č. 5, 5. 3., s. 51–53. STOKLASOVÁ, Růžena. Celibát učitelek moravských. *Ženský svět*, 1903, roč. 7, č. 21, 5. 12., s. 257–258. Článek je uveden následujícími slovy: „V moravské sněmovně učiněn **4. listopadu 1903** bar. Hauptem návrh na zavedení celibátu učitelek. Kladu důraz na letopočet 1903 a na slova: zavedení celibátu.“ MATERNOVÁ, Pavla. Odstraňte celibát! *Ženský svět*, 1911, roč. 15, č. 22, 20. 12., s. 337–340. Ještě v roce 1916, v době, kdy byly ženy, přinuceny vypuknutí válkou a odchodem aktivně pracujících mužů na frontu, vykonávat také vedoucí funkce, stále platil mnohých povoláních celibát žen. PAUKNER, František S. Zrušte celibát učitelek a státních úřednic. *Ženský svět*, 1916, roč. 20, č. 15, 9. 9., s. 323–325; č. 16, 25. 9., s. 342–345. Další články s názory pro celibát i proti němu najdeme na stránkách *Ženského obzoru*. O rovnoprávnosti učitelů a učitelek, celibátu a dalších problémech pojednal VIKÁ, Karel. Učitelé a učitelky. *Ženský obzor*, 1902, roč. 3, č. 3, s. 36. A. Ž. K celibátní otázce učitelek. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 1, s. 9–11. BĚM, Edvard. Svoboda ženy. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 2, s. 26–30. „V této době opět byl odhlasován na moravském sněmu návrh na uzákonění celibátu učitelek. Morava obnovila tento krásný, kulturní primát v českých zemích – a přes oficiální sněmovní dementi jest faktem, že samotná vídeňská vláda byla *proti celibátu, zaujala stanovisko pokrokovější: což podivně osvětluje jednání moravského sněmu. Politická reprezentace země nestyděla se právně znásilnit ženu v jejím vývoji a životě; nestyděla se znásilnit ženskou inteligenci národa, neboť v dosavadních poměrech zákonodárných nemá vlivu a jest téměř bez obrany.*“ WIEDERMANNOVÁ, Zdenka. K coelibátní otázce učitelek. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 4, s. 62–63. ČERNYCHOVÁ, Mar. K coelibátní otázce učitelek. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 4, s. 63–66. Jednota moravských učitelek pořádá... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 16. Není žádného měřítko pro srovnání jednotlivých individuí, kde rozhoduje pouze síla a uvědomění. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 113–117. Krásná pravdivá slova pronesla redakce ‚Volného listu‘ k mladým učitelkám. *Ženský obzor*, 1913, 12, č. 4, s. 126–127. Také v *Ženských listech* byly publikovány články zabývající se celibátem

v získávání pracovních míst pro obě pohlaví. Svým rozsáhlým referátem připravila podklady pro závěrečnou rezoluci. „Poněvadž pro učitelstvo obojího pohlaví v král. Českém jsou platny tytéž zákony, *odmítáme tvrzení*, jakoby služné naše převyšovalo služné kolegů; mámeť s nimi stejné základní služné, stejné aktivní přídavky, při téže době služební tytéž kvinkvenálky.¹³¹ Žádáme všechny pp. poslance české na sněmu i na říšské radě, aby vlivem svým způsobili, by v přechodné době, pokud zákony školními nebude učitelkám poskytnuta možnost žádati o *všecka* místa na *všech* školách, kdy jedině bude možno prováděti spravedlivou volnou konkurenci, do té doby, *aby byla místa vedoucí*, i učitelská na dívčích školách *systemisována a obsazována silami ženskými*; aby jim dopráno bylo *volnosti zrušením celibátu*.“¹³² Na manifestační schůzi dále vystoupily Zdenka Wiedermannová, starostka Jednoty učitelek moravských, a Františka Ferdinanda Plamínková za Ženský klub český.¹³³ Kritizovaly poměry ve školství, požadovaly udělení

---

učitelek. NEVŠÍMALOVÁ, Krista. O celibátu učitelek. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 3, s. 22–25. Na kritický článek Kristy Nevšimalové reagoval autor (autorka) ukrytý pod šifrou A. B. následujícími slovy: „Celibát učitelek neexistuje. Existoval by, kdyby se učitelka nastupující úřad svůj musila zavázati, že v úřadě svém povždy zůstane a nikdy se neprovdá. Dnes smí každá učitelka voliti: buď povolání učitelské, buď vlastní domov-rodinu. Manželství zřící se nemusí *žádná*. Provdati se může každá.“ Tato argumentace však nebere v úvahu fakt, že pokud se učitelka vdala, přestala být učitelkou. A. B. Pseudo-celibát učitelek. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 4, s. 23–24. PŘIBÍKOVÁ, M. K celibátu učitelek. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 5, s. 21–22. I v tomto článku autorka hájila celibát učitelek. Božena Zelinková se přidala na stranu těch, kteří požadovali zrušení celibátu učitelek. ZELINKOVÁ, Božena. Požadavky učitelek. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 179–183.

¹³¹ Příkladem aktivit učitelů a učitelek nepovinných předmětů na obecních a měšťanských školách byla petice adresovaná českému zemskému sněmu žádající zvýšení platů a přiměřené starobní zaopatření. Podle zprávy dosáhli učitelé veřejných obecných škol zvýšení z 34 na 50 K a veřejných měšťanských škol z 40 na 60 K ročně, pokud měli plný týdenní úvazek. Petice vedlejších učitelů a učitelek na veřejných školách obecných a měšťanských... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 18. Počínaje rokem 1908 bylo naplánováno zvýšení platů industriálních učitelek působících na měšťanských školách na 1.000 K ročně a na obecných školách na 900 K, definitivní učitelky (definitivní učitelka na obecné škole měla týdenní úvazek 15 vyučovacích hodin, 14 na měšťanské) měly dostat šest kvinkvenálek tzn. o jednu více po 10 % ze základního platu. Pokud měl její týdenní úvazek pouze 12 vyučovacích hodin získala definitivu až za **deset** let. Prozatímní učitelky za plný týdenní úvazek měly dostat roční příplatek ve výši 50 K na obecných školách a 55 K na školách měšťanských. Český zemský sněm také projednával výši pense učitelů a učitelek. Zástupci učitelů na sněmu byli poslanci Josef Anýž a Václav Svatopluk Štulc. Industriálním učitelkám... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 18–19.

¹³² Manifestační schůze českých učitelek. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 6, 7. 1., s. 2–3. Manifestace učitelek českých na obhájení postavení učitelek 5. ledna v Praze... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 3, únor 1908, s. 69; č. 4, duben 1908, s. 94–95.

¹³³ F. F. Plamínková upozornila všechny zúčastněné na petici žádající volební právo žen, již bylo možné podepsat v kanceláři Ženského klubu českého a na články v *Časopise učitelek* informující o volebním právu učitelek, jeho významu a realizaci. Manifestační schůze českých učitelek. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 6, 7. 1., s. 3.

volebního práva do českého zemského sněmu, koedukovanou výchovu chlapců a dívek a ukončení diskriminace při obsazování pedagogických míst ve vyšších ročnících smíšených škol a vedoucích funkcí.

Postavení učitelek působících na veřejných ústavech v Předlitavsku určil říšský zákon ze 14. května 1869 (Hasnerův), na jehož základě postupně vznikaly čtyřleté veřejné učitelské ústavy pro vzdělávání učitelů a učitelek.¹³⁴ Do prvního ročníku ústavu pro vzdělávání učitelek byly přijímány patnáctileté absolventky měšťanských škol. O studium na pražském státním ústavu ku vzdělávání učitelek českých, založeném v roce 1870, byl velký zájem, kterému škola, jediná v Čechách, nemohla svou kapacitou vyhovět.¹³⁵ Tvůrci zákona si uvědomovali nedostatečný počet státních ústavů, a proto Hasnerův zákon připouštěl možnost zřizovat také soukromé učitelské ústavy. Kromě pražského státního ústavu učitelek vznikly čtyři soukromé církevní školy v Praze u sv. Anny, v Chrudimi, Kutné Hoře, na Kladně a dva soukromé světské ústavy v Plzni a Litomyšli.¹³⁶ Absolutorium učitelky opravňovalo k působení na dívčích obecných, měšťanských a

---

¹³⁴ „Učitelé a učitelky se měli vzdělávat v čtyřletých ústavech učitelských podle pohlaví oddělených. Při každém ústavě se měla zřídit vzorná cvičná škola – při ženských učitelských ústavech také škola mateřská. Na **učitelských ústavech** se mělo vyučovat: „náboženství, vychovatelství a nauce vyučovací, též historii a vědám pomocným těchto nauk; mluvnici, písemnostem a znalosti literatury; matematice (počítání, algebře a geometrii); popisujícím přírodovědám (zoologii, botanice a mineralogii); přírodopytu (fyzice a počátkům chemie); geografii a historii, nauce o ústavě vlastenecké; polnímu hospodářství, hledíc zvláště ke způsobu vzdělávání půdy v této zemi; psaní, kreslení (geometrickému i od ruky); hudbě a tělocviku. Podle potřeby měla být studentům dána příležitost naučit se i jinému jazyku zemskému.“ Na **ústavech pro vzdělávání učitelek** byly navíc ruční práce, nauka o domácím hospodářství a výuka cizím jazykům, ale byla vynechána nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodaření a hudba (místo ní byl vyučován zpěv). KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 20.

¹³⁵ [NEVŠÍMALOVÁ, Krista] K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 8–9, srpen – září, s. 158.

¹³⁶ Před publikováním Hasnerova zákona byly možnosti vzdělávání a uplatnění učitelek velice omezené. Od roku 1806 mohly ženy vyučovat v soukromých dívčích školách pouze ruční práce, k nimž je opravňovala zkouška vykonaná u vrchního dozorce a představené Týnské dívčí školy. V letech 1842–1849 se mohly budoucí učitelky vzdělávat při Malostranské dívčí škole v devítiměsíčním preparandiu (přípravném kursu) pro vzdělávání učitelek. Počínaje rokem 1849 byly zakládány dvouleté učitelské ústavy v Praze, Litoměřicích, Českých Budějovicích a Hradci Králové, které existovaly až do roku 1869. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, 32–33. Vzhledem k tomu, že většina učitelek studovala v církevních učitelských ústavech a kvalita jejich vzdělání byla většinou velice nízká, stávaly se terčem útoků různých periodik, ale také svých kolegů. Například olomoucký časopis *Pozor* varoval představenstva místních a městských úřadů před přijímáním takto školených učitelek do svých škol. Zdenka Wiedermannová, sama absolventka církevního ústavu pro vzdělávání učitelek, s některými vývody listu souhlasila. Ale postavila se na obranu svých kolegyň, které nejen stejně smýšlely o postavení ženy ve společnosti jako ona, ale také, stejně jako autorka článku, se neustále vzdělávaly. Jednota učitelek moravských a „Pozor“. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 7–8, s. 117.

dalších dívčích školách; i po letech praxe však jen minimum z nich dosáhlo ředitelského místa. Na smíšených školách směly podle tohoto zákona vyučovat pouze v 1. – 3. ročníku.¹³⁷ Studijní náplň čtyřletého pedagogia vzbuzuje domněnku, že šlo o poměrně náročnou školu, ale skutečná úroveň většiny ústavů byla nízká. Proto učitelé i učitelky pocítovali jejich nedostatečnost v mnoha ohledech a hledali další množství vzdělávání, jimž Hasnerův zákon nebránil.¹³⁸ Učitelé se dle § 43–47 mohli dále pedagogicky a vědecky vzdělávat pomocí kursů, konferencí a studiem odborné literatury. Univerzita pro ně pořádala extenze. Učitelkám zákon tyto přednášky neumožnil. Pokud byly členkami spolků, se vzdělávaly alespoň „svépomocně“. Objevily se však i názory, že „není žádoucí, aby *budoucí učitelce* byly kladeny vyšší požadavky vědecké než dosud,“ naopak „požadavky *dosud kladené nutno zmenšit!*“¹³⁹

Květnové zákony položily základy nové školské soustavy. Hasnerovým zákonem prodloužená povinná školní docházka do čtrnácti let věku dítěte a postupné budování sítě měšťanských škol měly zajistit zvýšení úrovně vzdělanosti lidových mas. V českých zemích vedle odporu klerikálů byla proti nim zaujata i většina českých politiků,¹⁴⁰ protože zákony vytvořily a schválili němečtí liberálové, největší odpůrci českých státoprávních

---

¹³⁷ WANKLOVÁ, Madlena. Povolání a zaměstnání žen. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 12, 20. 6., s. 182–183. KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 20.

¹³⁹ Pavel Sula v článku Akademické vzdělání a učitelky kritizoval úvahu dr. O. Kramáře, který požadoval snížení nároků a zvýšení vlivu katechetů v průběhu vzdělávání budoucích učitelek. „Ano, tím, že by jejich myšlenky byly volnější, jejich světový názor ucelenější a jejich svědomí náboženské i mravní svobodnější a liberálnější – tím by nastala zkáza. Zkáza tím, že by vliv katechetů, páterů i jeptišek ztratil na významu, jakého má dnes! Většina učitelek je vychována klášterně, jednostranně, slabě. Z vypravování kandidátek, na něž bohudík nemělo různými okolnostmi vychování páterovo vlivu, vím *jakými prostředky* působí jeptišky a katecheti na paedagogiích. Učitelka takto klerikálně vychovaná působí do rukou páterů, proti lidu.“ SULA, Pavel. Akademické vzdělání a učitelky. *Ženský obzor*, 1903–1904, roč. 4, č. 2–3, s. 26–27.

¹⁴⁰ „Čeští politikové nebyli sice, jak již řečeno, na říšské radě zastoupeni, ale z odporu proti centralismu také oni, a to bez rozdílu politického přesvědčení, konservativci jako svobodomyšlní agitovali proti volbám do nově zřizovaných školních rad, prohlašovali zákon o školním dozoru za špatný. [...] Rozumní jedinci mezi učiteli..., kteří ukazovali k tomu, že samy zákony jsou dobré a že záleží na tom, kdo je bude v praxi provádět, byli terorizováni a umlčováni českou žurnalistikou, v jejímž čele šel tehdy Skřejšovský, onen pověstný Skřejšovský, který veřejně sice proti zákonům psal a bouřil, ale v soukromí říkal: „Budme rádi, že nám to ti Němci odhlasovali.“ Vláda čelila odporu české samosprávy, rozpouštěla obecní zastupitelstva, vedla disciplinární řízení proti učitelům a dokonce posílala vojsko vybírat školní přírážky. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl I. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1929, s. 115–116.

snah. Na stránkách českého tisku¹⁴¹ se uskutečnila kampaň udržující veřejnost v napětí a snažící se zastrašit každého, „kdo by se odvážil tvrdit, že zákony jsou dobré a že záleží jen na tom, kdo je provádí. Ale provádění nového zákona vymklo se představitelům české samosprávy z rukou všude tam, kde volby do školních rad nebyly vykonány. Zemský výbor ovládaný Němci tu všude najmenoval členy školních rad podle vlastního uvážení a prováděl pak zákony takto oktrojovanými orgány ‚bez nás a proti nám‘.¹⁴² [...] Tento nedomyšlený odpor přispěl značnou měrou k tomu, že německé školství v našich zemích, kde Němci byli v menšině, získalo veliký náskok před školami českými, a to zejména, pokud jde o školy měšťanské, k jejichž zřizování se české okresy chovaly velmi liknavě. Tak ještě na samém konci let sedmdesátých tu byly okresy, kde nebyla měšťanská škola; Praha měla tehdy všeho všudy čtyři měšťanské školy a ještě počátkem školního roku 1880/1881 bylo ze 121 měšťanských škol v Čechách jen 60 českých.“¹⁴³ Až do 2. května 1883, kdy byla publikována novela k liberálnímu školskému zákonu ze 14. května 1869, usilovali klerikálové podporovaní většinou českých politiků o jeho novelizaci. Prvotní impuls k revizi zákonů dali vládě počátkem února roku 1880 čeští biskupové zvláštním memorandem o záležitostech školství a výchovy. Jednání se ujali poslanci Hohenwartovy strany, kteří předložili vládě několik pozměňujících návrhů. Ministerský předseda Eduard Taaffe si uvědomoval, že není možné řešit vztah církve a státu normami konkordátu, ale na druhé straně nechtěl přijít o jeden z pilířů ‚železného kruhu pravice‘, na němž závisela

---

¹⁴¹ Na stránkách *Národních listů* byly publikovány informace o připravovaném školském zákoně již před jeho schválením. Po vydání ve sbírce zákonů postupně vyšlo celé znění s negativně laděnými komentáři, které napomáhaly vyvolat odpor proti zákonu a zároveň otiskovaly negativní reakce z řad veřejnosti a zastupitelstev, jež měly vysílat do školních rad své zástupce. Debaty o školském zákoně. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 132, 13. 5., s. 1. Zákon daný 14. května 1869, ... *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 139, 21. 5., s. 1; č. 140, 22. 5., s. 1; č. 141, 23. 5., s. 1–2; č. 143, 25. 5., s. 1. Školní mašinerie cislajtánská. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 141, 23. 5., s. 1. „Zastupitelstvo obce Plané nad Lužnicí odepřelo podruhé volbu do místní školní rady a ohradilo se proti všem neblahým následkům nových zákonů školních.“ *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 15, 16. 1., s. 2. Oposice proti novým školským zákonům cislajtánským. *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 16, 17. 1., s. 2. Oposice proti školním zákonům. *Národní listy*, 1871, roč. 11, příloha k č. 16, 17. 1., s. 3. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl I., s. 115. „I *Národní listy* přinesly tehdy proti osmileté návštěvě školy článek s ‚vtipným‘ názvem *Porodní báby do škol*.“

¹⁴² KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl I., s. 116. KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 23–24.

¹⁴³ KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 24.

vládní majorita v parlamentě. Proto v lednu 1882 vláda v panské sněmovně předložila svůj vlastní návrh, v němž byly zahrnuty podněty poslanců za rakouskou Rechtspartei Georga Lienbachera a knížete Aloise Liechtensteina.¹⁴⁴ Návrh zákona byl téměř celý rok projednáván zvláštním výborem a teprve 17. února 1883 byla v plénu panské sněmovny zahájena debata o školské reformě.¹⁴⁵

Značná část české veřejnosti, podpořená mladočeským tiskem, nesouhlasila se školskou novelou. Eduard Grégr ji nazval „temnou komorou na zhasínání světla přílišné osvěty“. Již počátkem února 1883 se v Českém klubu vytvořila patnáctičlenná skupina, která se postavila proti návrhu novely. V polovině března se však původní opozice, po bagatelizaci celého problému F. L. Riegrem a Clam-Martinicem, zredukovala na Karla Adámka, Františka Tilšera a Aloise Pravoslava Trojana. Dne 14. dubna 1883 se uskutečnilo poslední zasedání, na němž měla být novela schválena a nebo se mělo přejít k dennímu pořádku, což by znamenalo její zamítnutí. Němečtí liberálové věděli o smýšlení české veřejnosti a o vnitřních sporech v Českém klubu, a proto apelovali na české poslance argumenty, v nichž zdůrazňovali nejcitlivější období české minulosti. Profesor Adolf Beer poukázal na význam všeobecného vzdělání, odmítl licoměrné dovolávání se práv rodičů, za nímž se skrývala snaha omezit vzdělávání nižších a nejnižších sociálních vrstev. Připomněl, že o školství má rozhodovat stát, ne církev. Kromě Adolfa Beera a Eduarda Sueße, který citoval z Komenského, vzpomněl na ty, kteří padli na staroměstském

---

¹⁴⁴ Návrh zahrnoval změny, jež se po schválení novely staly pro školství zásadními. V dosavadním textu zákona byla cílem školské výchovy **mravně náboženská výchova** a podle návrhu to měla být **nábožensko-mravní výchova**. Byla upřesněna **náboženská způsobilost učitelů** a doporučeno **zkrátit dosavadní osmiletou povinnou školní docházku o dva roky**, povolit další úlevy v docházce do školy, pokud to budou rodiče potřebovat, rozšířit práva zemských sněmů v oblasti školství a prosadit konfesijní školy. Případné prodloužení zpět na osm let mělo být ponecháno na rozhodnutí zemského zákonodárství.

¹⁴⁵ SOKOLOVÁ, Bohuslava. Jaké péče dostává se u nás duševnímu nadání žen. *Ženské listy*, 1890, roč. 18, č. 1, s. 2–3. Autorka uvádí, že ačkoliv byla uzákoněna povinná školní docházka, mnohé děti z nejhudších rodin přesto do školy pravidelně nechodily. „Díky školským zákonům požívá dětský věk ženský stejného vyučování elementárního jako dětský věk mužský. Osmiletá, popřípadě jen sedmiletá návštěva školní jest předešlá a smí jen pod tresty opomíjeti se. Jest ovšem část mládeže české, která bývá odvracována chudobou nebo liknavostí i od tohoto prvotního vzdělání. Nebývá řídkým úkazem, že rodina k pouhému uhájení živobytí potřebuje i práce dětí, i zanechává jich doma při každé, poněkud omluvitelné příležitosti.“

popravišti roku 1621, vyzval též české poslance, aby se postavili proti reakčnímu návrhu, chránili školství a ctili jeho tradici, vystoupilo proti novele dalších čtyřicet poslanců a jen patnáct ji obhajovalo. Nakonec však jediný z českých poslanců,¹⁴⁶ profesor pražské techniky František Tilšer, hovořil o významu vzdělání a osmileté povinné školní docházky právě pro chudé děti. Odsoudil úsporná opatření ve školství, kritizoval přeplněné třídy, nízkou úroveň učitelských ústavů i nedůstojné postavení učitelů na veřejnosti. Svými názory, jimiž porušil disciplínu Českého klubu, se přiklonil k německé liberální levici hájící ‚květnové zákony‘ proti projevům reakce, která usilovala o návrat k poměrům před rokem 1868. V závěrečném hlasování podle jmen 29. dubna 1883 bylo 170 poslanců pro novelu a 167 proti. Mladočech, profesor František Tilšer, jediný z českých poslanců, řekl za potlesku německé liberální levici své ne.¹⁴⁷

Přijetí novely znamenalo zásadní krok zpět a posílilo postavení katolické církve ve školství. Zkrácení docházky a četné úlevy přispěly ke snížení jeho kvality. Novelou bylo zhoršeno postavení učitelů. Učitelské povolání na veřejných školách bylo sice i nadále veřejným úřadem (§ 48), ale odpovědným správcem školy mohl být ustanoven podle téhož paragrafu pouze učitel, který prokázal způsobilost vyučovat náboženství toho vyznání,

---

¹⁴⁶ V přímém protikladu s Tilšerovým projevem působila až trapným dojmem vystoupení Františka Ladislava Riegra a hraběte Clam Martinice. Rieger se snažil zesměšnit odpůrce návrhu novely a bagatelizovat jejich námítky. Vemlouval se do přízně klerikálů z alpských zemí a vyjádřil svůj souhlas s § 54 navrhované novely, jenž umožňoval disciplinární stíhání učitelstva pro mimoškolní činnost a také s dalšími změnami vedoucími k posílení vlivu církve na školu. Uvedl, že cíle obecné školy nebudou úlevami ohroženy, neboť žáci nejsou tak neschopní, aby se do dvanácti let nenaučili nezbytnému minimu. Proto obhajoval § 21 týkající se poskytování úlev ze školní docházky. Zdůraznil, jak důležitá je pomoc dětských rukou v národním hospodářství a zároveň připomněl enormní a neplodné výdaje, které vznikaly výstavbou nákladných školních budov. „Wenn man ferner das Los der armen Familien erwägt, die viele Kinder haben und mühsam ernähren und die deren Hilfe bereits bei der Feldarbeit bedürfen, und wo Kinder von zwölf Jahren sich wirklich einen bedeutenden Erwerb schaffen können, wie dies z. B. bei uns in Böhmen bei der Rübenkultur der Fall ist, wo man Kinder von 12 bis 13 Jahren sogar besser verwenden kann als einen erwachsenen Mann; für diese armen Familien wird eine ungemeine Erleichterung herbeigeführt, wenn Kinder in diesen Alter ihnen bei Ernährung der übrigen Familienmitglieder helfen können.“ [„Když se dále zváží životní úděl chudých rodin, které mají mnoho dětí a s námahou je živí a které brzy potřebují jejich pomoc při polních pracích, při nichž si mohou děti ve věku dvanácti let skutečně vydělat významný výdělek, jako je tomu například u nás v Čechách v případě pěstování řepy, kde se 12–13leté děti mohou dokonce lépe využít než dospělý muž; pro tyto chudé rodiny [tato možnost] způsobí neobyčejné ulehčení, když děti v tomto věku jim [rodičům] mohou pomoci při výživě ostavních členů rodiny.“] Doslovné znění Riegrova projevu je v *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrathes*. Bd. X. Wien 1883, s. 1.149–1.156.

¹⁴⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 369–370.

k němuž se hlásila většina žáků školy. Novelou také byly zrušeny učitelské kursy při univerzitách a zavedeny tzv. „zvláštní kursy učební“. Pouze jedenkrát za šest let se měla scházet zemská učitelská konference. Novela zákona umožnila stíhání učitelů nejen za porušení pracovních povinností, ale i za takové chování mimo školu, jímž „vážnost stavu učitelského nebo působení jeho učitelské utrpělo újmu“. Toto ustanovení bylo často používáno proti učitelům, kteří se projeví politicky a nebo školu hájili proti neoprávněným nárokům klerikálů. Na základě novely bylo v pedagogiích podstatně omezeno učivo v oborech všeobecně vzdělávacích a v pedagogice ve prospěch výuky náboženství, hry na klavír a varhany.¹⁴⁸

Učitelský stav v Čechách a na Moravě rozhodně nesouhlasil s připravovanými změnami zákona ze 14. května 1869. Zástupcem učitelů se stal Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách založený 1. února 1880. Učitelé se domáhali práva, vyjádřit se k problémům, které měla současná škola a protestovali proti snahám snižovat výsledky své práce. Pražský učitelský spolek Budeč podpořen dalšími organizacemi poslal předsedovi Českého klubu Františku Ladislavu Riegrovi dopis, v němž ho žádal, aby byla v zákonodárných sborech seriózně posuzována práce českých učitelů podle skutečných výsledků. Čeští i moravští učitelé žádali omezení vlivu katolické církve na školství, neboť byli přesvědčeni, že vyššího vzdělání je možno dosáhnout pouze na školách nezávislých na církevní vrchnosti. Všichni důrazně odmítali zkrácení povinné školní docházky na šest let.¹⁴⁹

Ústřední spolek jednot učitelských a od roku 1911 také Zemská ústřední jednota učitelů v království Českém se významně zasloužily o rozvoj osvětové činnosti, kterou učitelé chápali jako jeden z prostředků šíření vzdělanosti mezi dospělými a zvyšování jejich kulturních a duševních kvalit. „Součástí tohoto vážného procesu očišťování,

---

¹⁴⁸ KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 40–42.

¹⁴⁹ KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 38.

duševního probuzení a mravní regenerace uvnitř našeho života stavovského se staly i reformní plány na pozdvižení lidové vzdělanosti. Učitelstvo záhy postřehlo, že jeho místo není jenom ve škole, ale i mezi lidmi, lidem zotročeným a zatemnělým, jenž stejně potřeboval poučování a vedení jako školní děčko.¹⁵⁰ Počátky osvětové činnosti byly značně chaotické. Přednášky, zabývající se nejrůznějšími tématy, byly pořádány jednotlivými spolky, aniž existovala jednotící koncepce a promyšlený program. Proto byl na konci osmdesátých let 19. století vypracován Josefem Černým seznam témat přednášek osvětového vzdělávání,¹⁵¹ z něhož mohli referenti i jednotlivé organizace vycházet. Při Ústředním spolku jednot učitelských byl také zřízen literárně pedagogický odbor vybavený poměrně rozsáhlou knihovnou. Josef Černý si uvědomoval, že témata, jež připravil, jsou velice náročná a že nebude možné hned od počátku všechna realizovat. Proto apeloval na učitele, aby se sami dále vzdělávali a mohli tak dostát požadavkům na ně kladeným. Byl jedním z těch, kteří zdůrazňovali nezbytnost zdárného vývoje mladé generace, jenž především vyžadoval vzdělané rodiče, uspořádané rodinné poměry, školství odpovídající potřebám všech vrstev národa a udržující svobodu ducha, smýšlení i vyučování.¹⁵²

Závěrem je možné konstatovat, že místní, regionální a nebo ústřední spolky učitelek v průběhu své existence vytvářely svým členkám záštitu v jednání s místními,

---

¹⁵⁰ POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 76.

¹⁵¹ Josef Černý 9. prosince 1899 navrhl následující témata osvětových přednášek: 1. Zřízení ústavní, ústava rakousko-uherská, poměr národů ku státu, základní zákony, administrativa, samospráva, poměr vlády k samosprávě, zákony občanské, politické, obecní zřízení, občanská zřízení, užívání, zneužívání a zanedbávání samosprávy. 2. Poměr občana k úřadům samosprávným a vládním. 3. Práva a povinnosti občanů: a) politická, b) společenská, c) mravní. 4. Svoboda občanská a duchovní. 5. Společenský život, jeho vady, potřeby a reformy. Společenský zápas, společenská harmonie, ideje společenského života, společenská organizace, práce, její druhy, mzda, společenská hesla, náš život v soukromí a ve společnosti. Spolky a jejich výsledky. 6. Sociální otázka po stránce národohospodářské, dělnické, politické a duchovní. Vyrovnání zájmů a práv společenských. 7. Národnost, její význam kulturní, historický, národopisný. Individualita národní. Národnostní zápas. Militarismus a humanita. Snášelivost – světový mír. Odzbrojení. 8. Vznik světa a tvorstva, vesmír, příroda, zákony přírodní, vývoj člověka a jeho zápas s přírodou. 9. Vývoj hospodářský a kulturní. 10. Vývoj národů, států, náboženství, jejich rozdíly. Kulturní obraz ze života různých národů. 11. Dějiny naše, světové, charakteristické doby a postavy v historii a jejich kulturní vliv. Historie idejí, názorů, dějů, idea sebeurčení, sbratření, svobody duchovní, politické, sociální. 12. Zdravotnictví, veřejné, domácí, zákony zdravotní. 13. Výživa a životospráva, nemoci nakažlivé, ochrana. 14. Výchova v rodině, ve škole a ve společnosti. Účel výchovy tělesné, duchovní, soukromé a společenské. Hlavní zásady při výchově: Vliv zřízení společenských na výchovu, prostředky k blahobytu. POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 80–81.

¹⁵² POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 82–83.

okresními, zemskými či ústředními orgány školské i státní správy. Kromě toho napomáhaly řešit sociální problémy jejich rodin, platové otázky, obsazování míst na dívčích i smíšených školách, další vzdělávání učitelek, celibát, volební právo atd. Spolky učitelek byly vedle spolků dělnic nejlépe organizované a nejlépe fungující stavovské a odborové organizace. Proto také nepřekvapí, že právě z tohoto prostředí vyšla další generace emancipovaných žen. Učitelky se také podílely na osvětové činnosti. Přes to všechno, zvláště po roce 1883, kdy byla přijata novela zákona ze 14. května 1869, se musely potýkat s nárůstem počtu duchovních v učitelských spolcích, zejména v jejich výborech. Tento fakt svědčí o trvajícím silném vlivu katolické církve v základním a středním školství.¹⁵³

*Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*¹⁵⁴

Demografické změny ve složení obyvatelstva a zkvalitňující se vzdělávání dívek a žen přispívaly k postupnému bourání hrází mezi oběma pohlavími, k velice pomalému odstraňování předsudků vůči veřejné práci žen a k jejich nástupu do povolání, jež dosud byla výhradně doménou mužů.¹⁵⁵ K nim po staletí náležela práce v úřadech na všech úrovních.

---

¹⁵³ Jedním z ústupků církvi byla modlitba, s níž se zahajovala každá schůze spolku, a v programu mnohých zasedání byla bohoslužba. KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*, s. 33. OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, s. 13.

¹⁵⁴ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/214 **Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko – Verein der Post- und Telegrafnen-Manipulantinnen für Böhmen, Mähren und Schlesien**, Spolek c. k. poštovních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko – Verein der k. k. Postoffiziantinnen für Böhmen, Mähren und Schlesien (od roku 1906), Praha 1900–1960. Spolkový katastr sice uvádí, že spolek existoval do roku 1960, ale ve spolkové korespondenci je dopis z 31. července 1920 adresovaný Zemské politické správě (ministerstvu vnitra) oznamující dobrovolné rozpuštění spolku k 18. lednu roku 1920.

¹⁵⁵ Ještě koncem 19. a počátkem 20. století byly ženy v českých zemích buď zaměstnávány v tradičních oborech rozvíjených v rámci rodiny – v zemědělství, pohostinství, maloobchodu, různých druzích služeb atd. a nebo byly přinuceny existenčními poměry svých rodin již od počátku průmyslové revoluce pracovat v továrnách jako dělnice. Ekonomická aktivita žen byla uplatňována na místech nevyžadujících přílišnou kvalifikaci, a proto byly vždy tou nejlacinější pracovní silou. HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí), s. 716.

Österreichische Statistik poprvé v roce 1880 specifikovala počty zaměstnaných mužů a žen včetně jejich povolání. Vzhledem k tomu, že žen pracujících v této době ve vedoucích funkcích a v úřadech bylo velice málo, spojila obě pracovní zařazení ‚úřednice a dílovedoucí‘ v jedinou položku statistiky. Proto nelze pro zkoumané období zjistit, kolik žen pracovalo jako úřednice a kolik z nich bylo dílovedoucích. Obě pracovní zařazení byla zahrnuta pod jeden údaj – z **10.000** pracujících žen vykonávalo jedno z uvedených povolání pouze **50** z nich.¹⁵⁶ V prvním desetiletí 20. století je možné zaznamenat nástup žen do státních, dvorských a veřejných úřadů zvláště poté, co byl po roce 1906 do nich zaváděn psací stroj.¹⁵⁷ Tato změna je také zaznamenána v *Österreichische Statistik* za rok 1910, z níž je zřejmé, že jen u pošty pracovalo **100** z **1.000** ekonomicky aktivních žen.¹⁵⁸

Můžeme předpokládat, že z oněch padesáti úřednic a dílovedoucích, jež uvádí statistika z roku 1880, některé pracovaly také ve službách pošty a telegrafu. Podle informací v literatuře byly ženy po ukončení vyšší nebo střední školy většinou zařazovány na místa oficiantek, což znamenalo, že i při vykonávání stejného druhu práce nedosáhly na rozdíl od mužů pozici a plat státního úředníka. K částečné úpravě poměrů mělo dojít výnosem c. k. ministerstva obchodu z 26. září 1902, jímž bylo zpřesněno požadované vzdělání zájemkyň o toto povolání. O místo v poštovní službě se mohly ucházet buď absolventky 4. ročníků lyceí s tím, že nejdříve musely navštěvovat poštovní a telegrafní kursy. Po jejich ukončení jim však byla vyhrazena pouze místa výpomocných poštovních úřednic. Výnos měl zajistit přednostní přijetí dívkám, zajímajících se o místo v poštovní službě, které ukončily studium na lyceu v 6. ročníku maturitou.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí), s. 713. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 75.

¹⁵⁷ Ve státních, dvorských a veřejných úřadech pracovalo **144** z **1.000** ekonomicky aktivních žen. Přičemž přibližně jedna třetina připadla na uklízečky. HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí), s. 715. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 78.

¹⁵⁸ HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí), s. 715. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 78.

¹⁵⁹ *Česká politika*. Díl V., s. 508.

Články *Ženská otázka – v parlamentě, Zrovnoprávnění žen ve službách pošty a telegrafu, Nový návrh na zavedení celibátu u poštmistrových, Žena ve službách státu*¹⁶⁰ a další vypovídají o v mnoha ohledech podobné situaci v pracovním postavení žen u tohoto státního úřadu. Ženy pracující ve službách pošty a telegrafu se potýkaly se obdobnými, ale také se specifickými, problémy svého povolání jako ostatní středoškolsky či vysokoškolsky vzdělané ženy působící v jiných profesích, bez ohledu na to, zda působily v soukromém nebo státním sektoru. K řešení problémů poštovních úřednic měl přispět česko-německý Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko, založený v roce 1900, a spolupráce tohoto spolku s podobně zaměřenými organizacemi žen. Z nemnoha dochovaných zápisů ze schůzí a z policejní zprávy o valné hromadě, konané 25. března 1917,¹⁶¹ je zřejmé, že se členky spolku snažily řešit pracovní právní problémy svého povolání, služební záležitosti, otázky platové, rovnoprávnosti atd. Prostřednictvím časopisů jiných ženských organizací seznamovaly veřejnost se svými problémy, neboť Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko neměl žádnou tiskovou tribunu. Nejpálčivějším problémem pro ženy pracující v poštovních službách bylo jejich nerovnoprávné postavení vzhledem k mužům v otázkách pracovního a platového zařazení a v možnosti průběžně se vzdělávat. Stát v roli zaměstnavatele podléhal předsudku, že práce mužů je kvalitnější a tudíž cennější než práce žen. Z tohoto názoru také vyplynula jeho zaměstnanecká a platová politika. V článku *Zrovnoprávnění žen ve službách pošty a telegrafu* je uveden konkrétní příklad zaměstnanecké politiky státu. Po přijetí stejně vzdělané ženy a muže jsou oba zařazení na

---

¹⁶⁰ *Ženská otázka – v parlamentě. Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 6, 20. 3., s. 78–79. Schůze c. k. poštovních úřednic... *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 6, 20. 3., s. 79–80. *Zrovnoprávnění žen ve službách pošty a telegrafu. Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 1, s. 25–27. D. Nový návrh na zavedení celibátu u poštmistrových. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 15, 5. 9., s. 211–212. [Pechmannová, Luďka] Luďka z Pechmannů. Žena ve službách státu. *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 6, s. 179. Reforma v organizaci úřednictva pražského. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 31. Na valné hromadě poštovních oficiantek v Čechách... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 4, s. 118–119. Česká Poštovní Unie... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 4, s. 119. Skupina poštovních oficiantek z Moravy a Slezska... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 4, s. 119.

¹⁶¹ SK XXII/214 **Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko.**

pracovní místo téže kategorie, pracovní náplň obou je shodná, ale muž má již po několika měsících zvýšen plat. Na rozdíl od ženy mnohem rychleji postupuje k lépe placeným funkcím. Obdobné případy diskriminace žen se objevovaly často. Příkladem může situace, kdy byl identickou prací pověřen státní úředník X. hodnostní třídy a oficiantka. Muž dostal téměř čtyřikrát tolik než žena a navíc jeho denní pracovní doba byla kratší o dvě hodiny. Muž po třiceti pěti letech služby u pošty měl nárok na důchod, jenž byl vypočítán z platů, k nimž byly připočítány veškeré aktivní příplatky. Aby měla žena pracující u pošty nárok na důchod, musela odpracovat čtyřicet let a výše jejího důchodu se odvíjela od platů bez aktivních přídatků. Dalším významným požadavkem vedoucím k zrovnoprávnění bylo stejně kvalitní odborné vzdělávání zakončené zkouškou opravňující k výkonu náročnějších, zodpovědnějších a také lépe placených funkcí.¹⁶² Stát tím, že stavěl výkony ženy a muže vedle sebe, ale různě je honoroval, umožňoval nespravedlivou konkurenci,¹⁶³ jež poškozovala ženy v očích veřejnosti, která buď byla toho názoru, že zaměstnávání žen státem je znakem humanity a luxusu, jenž si společnost vlastně nemůže dovolit, a nebo je považovala za zřízence nejnižší kategorie a podle toho se k nim také chovala.

Jen minimum žen dosáhlo během své služby na vedoucí poštovního úřadu „pošmistrovou“. V rámci poštovní služby to bylo jediné místo, jež mohla vykonávat vdaná žena. Od přelomu století se však v tisku objevovaly názory požadující zproštění těchto žen jejich funkcí bez ohledu na to, jak vykonávaly a vykonávají svou práci. Autorka článku *Nový návrh na zavedení celibátu u pošmistrových* reagovala na požadavky kolegů publikované v čísle 15 *Allgemeine Postmeister-Zeitung* pod titulem *Vedlejší zaměstnání*, za něž u vdané ženy považovali vedení domácnosti. To se podle jejich názoru neslučovalo

---

¹⁶² Zrovnoprávnění žen ve službách pošty a telegrafu. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 1, s. 26–27. Poštovní oficiantky vyslaly... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 2, s. 56. Článek kromě požadavků uvedl, že v Rakousku bylo v roce 1912 6.619 poštovních oficiantek. Poštovní oficiantky a aspirantky... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 5, s. 150. Zákonná úprava kancelářských oficiantek nedošla na říšské radě vyřízení... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 5, s. 150. Poštovní manipulátka rakouské... *Ženská revue*, 1905, roč. 1, č. 1, s. 23–24.

¹⁶³ Problému nespravedlivého finančního ohodnocení žen zaměstnaných ve státní službě si všiml článek publikovaný v sociálně demokratickém *Ženském listu*. Inteligentní proletářky. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 17, 9. 9., s. 129–130.

s článkem ve Věstníku 44. ex 1900 s § 20. lit. c., který zabraňoval „pošmistru“ v každém vedlejším zaměstnání „vyžadujícím tolik času, že by tím utrpěti mohlo řádné plnění povinností jeho povolání“. Autoři článku *Vedlejší zaměstnání* uvedli již mnohokrát opakované důvody, proč žena, ať je svobodná nebo vdaná, nemůže vykonávat vyšší funkce. Autorka článku na všechny výtky v závěru odpověděla: „Hájíme-li toto právo svobodné volby, činíme tak s vědomím, že velmi mnoho samostatně působících poštovních úřednic zůstane neprovdáno, dávající přednost osamělému životu před sňatkem mnohdy nedůstojným. Jsme však přesvědčeny, že zavedením celibátu utrpěl by stav náš ve své vážnosti mnohem více než ojedinělými případy nedbalosti ve službě neb výstředním nějakým manželstvím. [...] Samostatnost bude ženám vždy záchranou, aby nebyly nuceny se za každou cenu provdati. Uplatnění však zákona, kterým se duše samostatné ženy poutá, bylo by otroctvím citu a vznětu ženina, bylo by umrtvením jejích ušlechtilých snah, bylo by kletbou tisíců...“¹⁶⁴

Lud'ka Pechmannová v článku *Žena ve službách státu* ke všem problémům, které musely ženy zaměstnáváné státem nebo i v soukromých službách řešit, přidala ještě jeden. „Služby dozorčí nebo mimořádně honorované jsou privilegiem mužů, kterým neotřásla ani po 40 letech prokázaná kvalifikace ani veškerý úspěchy, jichž se stát sám pomocí ženiny práce dodělal. – Ani volbu prostředků nemá žena tak snadnou jako muž, ani mnohé dvěře neotvírají se před ní tak ochotně, jako před tímto! Mimo jiné schází ženě jeden zlatý klíček – volební lístek. Pokud není žena plnoprávným občanem státním, zajisté těžko žádati, aby byla plnoprávným státním zaměstnancem!“¹⁶⁵

Činnost Spolku poštovních a telegrafních manipulanteK pro Čechy, Moravu a Slezsko byla v porovnání se stavovskými spolky učitelek směřována pouze k získání rovnoprávnosti s muži, k řešení pracovně právních, platových, vzdělávacích otázek atd.

---

¹⁶⁴ D. Nový návrh na zavedení celibátu u pošmistrových. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 15, 5. 9., s. 211–213.

¹⁶⁵ [Pechmannová, Lud'ka] Lud'ka z Pechmannů. Žena ve službách státu. *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 6, s. 179. Místní skupina poštovních úřednic v Brně... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 3, s. 88–89.

Ani v archivním materiálu ani v článcích publikovaných na stránkách ženských časopisů není žádná zmínka o dalších aktivitách, například o přednáškové činnosti. Přesto si poštovní úřednice stejně jako učitelky uvědomovaly, že klíčem k řešení mnoha problémů je získání volebního práva do samospráv, českého zemského sněmu a do sněmovny říšské rady.

1.3 Osvětové spolky

Americký klub českých dam

„Že ostatně pan Náprstek přednáškami svými, jak se říká, do živého uhodil, o tom svědčí velké účastenství našich dam, které hovíce si až dosud v netečnosti nerády takovýmto výkladům naslouchaly, neboť vždy se tím nudívaly a vždy říkávaly, že je jim veselá písnička milejší, než takovéto plané povídání, které bez toho prý míti nebude žádného výsledku. Nyní však vypadá to v přednášce páně Náprstkově, jako by se byl svět přes noc na rub obrátil; krásného pohlaví jest v ní vždy více než mužského, a jako minule více sál střelecký pro obecenstvo nevystačoval, tak také nebylo již včera ani v sále žofínském tolik místa, aby veškeré dámy se byly mohly posaditi; rozumí se, že způsob, jakým pan Náprstek přednáší, hlavním jest lákadlem při této tak skvělé návštěvě.“¹⁶⁶

Přednášky Vojty Náprstka, zakládání denního politického tisku, kulturně osvětových a vzdělávacích spolků a mnohé další společenské aktivity byly možné jen

---

¹⁶⁶ Třetí přednáška pana Vojty Náprstka na ostrově Žofínském. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 12, 12. 1., s. 2. Rozsáhlý článek informoval o přednášce Vojty Náprstka na téma ‚O duševním pokroku žen‘, v níž seznamoval posluchače a posluchačky s ženskou otázkou a feministickým hnutím v anglosaském světě. Konala se 11. ledna 1863. List včas oznamoval všechny Náprstkovy aktivity a zaznamenával pozitivní ohlasy i na přednášky předcházející. Přednáška. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 3, 3. 1., s. 2. O první přednášce referoval také týdeník *Hvězda*, vydávaný v Olomouci: „Pan Vojta Náprstek počal své zajímavé přednášky 21. prosince 1862. Přednášky jeho měly za účel vyvrátiti v našem obecenstvu vše rozmanité námitky proti užívání strojů a uvedení nových věcí do domácnosti, zvláště týkají-li se denních potřeb.“ ŠOLLE, Zdeněk. *Vojta Náprstek a jeho doba*, s. 150. Včerejší druhá přednáška pana Vojty Náprstka... *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 5, 5. 1., s. 1. Druhá přednáška p. Vojty Náprstka na ostrově Střeleckém. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 6, 6. 1., s. 2–3; č. 7, 7. 1., s. 2–3. V této přednášce, která se konala 4. ledna 1863, představil Vojta Náprstek šicí stroj a ledničku. Přednášky v sále Žofínském. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 11, 11. 1., s. 2. Informace o konání třetí (11. ledna 1863) a čtvrté (18. ledna 1863) přednášky.

proto, že císař František Josef a jeho rada byli donuceni vojenskými neúspěchy na italských bojištích, katastrofálním stavem státních financí a také neustále narůstající nespokojeností v této době již hospodářsky silné německé liberální buržoazie změnit kurs rakouské vnitřní politiky od vyžilého a zcela nefunkčního neoabsolutismu směrem k liberalismu. Češi, uvědomující si nedostatečnost českého základního a vyššího školství, usilovali již od počátku 19. století o jeho zkvalitnění. V této souvislosti je nutné připomenout též učiliště pro dívky od pěti do osmnácti let založené K. S. Amerlingem a Bohuslavou Rajskou na jaře 1843.¹⁶⁷ Vysokoškolské vzdělání se týkalo pouze mužů, kteří jej získávali na univerzitách v monarchii i v zahraničí.

Oživující se české národní hnutí zasáhlo i část na svou dobu velice vzdělaných žen, žijících většinou ve velkých městech, které se po boků mužů zapojily do aktivit zvyšujících kulturní a vzdělanostní úroveň obyvatelstva. Právě tyto ženy stály u kolébky vyššího vzdělávání dívek, neboť si uvědomovaly, že znalosti získané během povinné¹⁶⁸ šestileté a v lepším případě maximálně osmileté školní docházky, jsou pro samostatný život dívek zcela nedostačující. Pro ty ženy, které již odrostly školním škamnám, chtěly organizovat přednáškové cykly, v nichž by se seznamovaly s problematikou pro ně důležitou. Náprstkovy přednášky informující o ženském hnutí v Americe a v Anglii, o využívání nových přístrojů v domácnostech, včetně šicího stroje, byly pro ně impulsem a inspirací, které realizovaly v Americkém klubu dam,¹⁶⁹ jehož protektorem byl až do své smrti Vojta

---

¹⁶⁷ MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 20–23.

¹⁶⁸ Říšský zákon č. 62 ze 14. května 1869 zavedl povinnou osmiletou školní docházku. Ještě v roce 1911 však rakouská statistika zaznamenala 63 % analfabetů v Haliči, 70 % v Bukovině a 76 % v Dalmácii. Tato čísla dokazují, že „všeobecná povinná docházka školní je jenom na papíře; v Haliči nemá příležitosti do školy obecné chodití přes 200.000 dětí ve věku od 6 do 12 let, do školy opakovací přes 360.000 dětí 12 až 15letých; mnoho tříd jest tak přeplněno, že se nenaučí číst ani psát i mnohé takové dítě, které do školy chodí. Ale i v bohatém král. Českém není provedena povinná školní docházka do důsledků.“ Dále článek upozorňuje na nezájem a lhostejnost většiny české politické reprezentace řešit otázky národního školství na zemském sněmu i v říšské radě. K. B. Nová doba, nové cíle. *Čas*, 1911, roč. 25, č. 169, 21. 6., s. 7.

¹⁶⁹ STUDNIČKOVÁ, Božena. Padesáté jubileum založení „Amerického klubu českých dam v Praze“. *Ženské listy*, 1915, roč. 43, č. 2, 25. 1., s. 1–5.

Náprstek. Především jeho matka, paní Anna Fünghutová, nesla v prvním desetiletí existence AKD náklady spojené s většinou klubových aktivit a s doplňováním knihovny.

O tomto společenství žen vlastenecky a sociálně orientovaných a dychtících po vzdělání bylo již napsáno mnoho stran.¹⁷⁰ Pro tuto část textu je však důležité shrnutí osvětové práce,¹⁷¹ v níž se snoubily téměř všechny její typy. Přednášky AKD, popularizující výsledky humanitních, technických i přírodovědných oborů a informující o aktivitách českého i zahraničního ženského hnutí,¹⁷² byly určeny dospělým ženám. Vojta Náprstek zpřístupnil svou rozsáhlou a neustále doplňovanou knihovnu, do níž dokupoval další odbornou i krásnou literaturu a česká i zahraniční periodika. Členky v rámci AKD založily pěvecký sbor, pořádaly výlety a naučné procházky po Praze.

Americký klub dam přesto, že byl soukromou organizací, udělal obrovský kus práce na poli vzdělávání dospělých žen a během prvních pěti let své existence vynaložil na

---

¹⁷⁰ V posledních letech bylo k tématu Americký klub dam publikováno: BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, s. 75–97. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 27 a násl. SECKÁ, Milena. *Americký klub dam : krůček k ženské vzdělanosti*. Praha: Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, 2005. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 239–244. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 52–65. ŠOLLE, Zdeněk. *Vojta Náprstek a jeho doba*, s. 156 a násl. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena; SOCHOROVÁ, Ludmila; SECKÁ, Milena. *Ženy Náprstkovy rodiny*, s. 131–148.

¹⁷¹ Pod pojem *osvěta – lidová výchova* byly v různých dobách zahrnovány odlišné aktivity. Všechny definice se však shodují v tom, že šlo vždy o mimoškolní vzdělávání dospělých v oborech, které jim neumožnilo základní šesti- a nebo osmileté vzdělávání. Zaměření osvětových aktivit mohlo určovat výrobní odvětví v dané oblasti nebo kulturní, historické, technické či přírodovědné zájmy obyvatelstva. K podpoře lidového vzdělávání byly zakládány knihovny vybavené vhodnou četbou. Osvětové aktivity měly přispět k vytváření duchovních i materiálních podmínek pro kultivovanější, plnější život dospělého jedince a jeho prostřednictvím celého národa. POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 7–9.

¹⁷² Přednáškám konaným v AKD by se dalo snad jen vytknout, že jejich témata byla volena nahodile, a proto nevytvořila žádný vzdělávací systém. Na druhé straně je však nutné si uvědomit, že klub byl prestižní organizací a jeho členkami byla de facto elita národa, kterou jednotlivé přednášky inspirovaly k dalšímu samostatnému studiu. Přednášek pro dámy se ujaly významné osobnosti působící ve vědě a kultuře, ale záhy po založení klubu se této činnosti ujaly také některé jeho členky. Následují ukázky z přednáškové činnosti AKD jsem vybrala z katalogu k výstavě uspořádané Náprstkovým muzeem.

Edmund Kaizl – Popis cesty do Londýna I–II, Florence Nightingale; František Fuka – O choromyslnosti; František Studnička – Astronomie I–IV, O vzduchu, Člověk a příroda, Člověk a rostlinstvo atd.; A. Wellner – Národní hospodářství I–II; Vojta Náprstek – Nejnovější vynálezy, O vaření na plynu, O amerických ženách a jejich činech; Josef Durdík – O temperamentech, O karakteru, O Kantovi filosofu; Karel Tieftrunk – Vítězství nad Tatary u Olomouce, Jednota bratrská. Mezi přednášející nechyběl ani sedmdesátý osmiletý profesor Jan Evangelista Purkyně, Emil Holub, Stanko Vráz, Emanuel Tonner, Petr Mužák, Jaroslav Goll, T. G. Masaryk, Otokar Hostinský, Albin Bráf a mnozí další. Z členek klubu můžeme uvést Bertu Mühlsteinovou – Postavení žen v různých dobách u různých národů; Žofii Podlipskou – O povinnostech ženy; Klemeňu Hanušovou, Annu Bayerovou, Karolinu Světlu a další. Od roku 1865 do prvního desetiletí 20. století zaznělo na pět set přednášek. SECKÁ, Milena. *Americký klub dam*. Praha: Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Americký klub dam, 2005, s. 11–16.

rozvoj českého veřejného školství 10.000 zl.¹⁷³ Náležel k zakládajícím členům Ústřední matice školské, již každoročně přispíval 100 zl., kuchařské školy spolku Domácnost a Minervy, spolku pro ženské studium, čímž byl zároveň u zrodu prvního dívčího gymnázia v monarchii. Kromě toho konal sbírky na stavbu Národního divadla. Dal podnět k založení Ženského výrobního spolku českého a stal se inspirací pro řadu dalších ženských organizací – dobročinných, vzdělávacích, kulturních i tělocvičných.

Tělocvičný spolek paní a dívek pražských a ženský Sokol

Tradice sportu sahá až do renesance, která po antice znovu objevila kult krásného a zdravého těla. Ve šlechtickém prostředí sportovali muži i ženy, které se nejčastěji věnovaly jízdě na koni, šermu, házení míčem a střelbě z luku. Do měšťanského prostředí se sportování dostalo ještě před polovinou 19. století, kdy si jeho zámožní příslušníci postupně osvojovali životní styl šlechty. Lékaři¹⁷⁴ i malá část veřejnosti si začali uvědomovat význam tělesného pohybu pro rozvoj fyzických a duševních sil člověka – v této době jím byl především muž. Žena byla vnímána jako matka a manželka. Proto bylo téměř nemožné prosadit v první polovině šedesátých let 19. století dívčí tělocvik jako plnohodnotnou součást výuky ve školách. Trvalo ještě řadu let, než se myšlenka dívčího tělocviku postupně realizovala v praxi. Zejména konservativně orientovaná společnost považovala sportující ženy za výstřední, vulgární či dokonce nemorální a podle jejího názoru cvičení a tělocvik náležely k ryze „mužským“ aktivitám. Její nepochopení provázelo snahu dívek a žen zapojit se do cvičení v Sokole a nebo se po určité průpravě stát

---

¹⁷³ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 62.

¹⁷⁴ Lékaři se za tělesnou výchovu a sport přimlouvali již od šedesátých let; zvláště pak, když po prusko-rakouské válce byli nuceni konstatovat velice špatný zdravotní stav obyvatelstva mocnářství ohrožovaného v celé populaci rozšířenou tuberkulosou. Možná i to byl důvod, proč české místodržitelství celkem bez problémů povolovalo zakládání tělocvičných spolků. Za ženský tělocvik se zasazovala také MUDr. Anna Bayerová, která se z pozice školní lékařky gymnázia Minervy snažila prosadit kromě povinné tělesné výchovy i mimoškolní sportování studentek. *Dvacátá výroční zpráva soukromého gymnasia dívčího s právem veřejnosti spolku „Minervy“ v Praze*. Školní rok 1909/1910. Praha: nákladem spolku „Minerva“, 1910, s. 54.

cvičitelkami. Byla ochotna tolerovat tělesnou výchovu pouze v případě děvčat předškolního a raného školního věku, která začala cvičit 25. dubna 1863 ve spolkových místnostech pražského Sokola pod vedením MUDr. Jana Musila,¹⁷⁵ což však bylo v případě starších dívek a žen zcela nepředstavitelné.

Miroslav Tyrš, průkopník a zakladatel tělesné výchovy žen, se touto problematikou zabýval od první poloviny šedesátých let a přitom si uvědomil, že se začínající ženský tělocvik neobejde bez profesionální pomoci mužů. Tato skutečnost ho vedla k tomu, že v roce 1866 sestavil skupinu adeptek, které začal sám připravovat na cvičitelskou práci. Nejlepší z nich byla dcera profesora Ignáce Jana Hanuše, Klemeňa, jež se stala na několik desetiletí průkopnicí ženské tělesné výchovy. Jen s její pomocí a souhlasem části pražské společnosti bylo možné koncem roku 1869 založit tělocvičný spolek žen. Proto se Miroslav Tyrš nejdříve obrátil s žádostí na Kateřinu Fügnerovou, vdovu po zakladateli Sokola, aby se stala předsedkyní spolku. Uspěl však jen částečně – přislíbila přijmout pouze funkci ve výboru.¹⁷⁶ Poté jednal s Karolinou Světlou a se Žofií Podlipskou; jména obou významných a v ženském hnutí aktivních spisovatelek byla zárukou tohoto podniku a přilákala další „necvičící“ členky – Terezii Nebeskou, Věnceslavu Lužickou-Srbovou, Klemeňu Hanušovou a Kateřinu Hořínkovou. Z Tyršovy iniciativy se 23. července 1869 konala první přípravná schůze. O dva měsíce později, 29. září, byl spolek schválen pražským místodržitelstvím, které upozornilo vedení spolku v dopise datovaném 8. října

---

¹⁷⁵ Mezi cvičícími děvčátky byla také Renáta Fügnerová, pětiletá Marie Gebauerová, sestry Anna a Zdenka Braunerovi a další. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 146. Volba MUDr. Jana Musila byla záměrná, protože značná část veřejnosti patřila k odpůrcům cvičení a dívčí tělocvik byl ze zdravotního hlediska považován za velmi riskantní počinání. ZYKA, Jaroslav B. Žena na poli sokolské práce. *Ženské listy*, 1920, roč. 48, č. 3–4, 30. 5., s. 23. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Renáta Tyršová*, s. 42.

¹⁷⁶ Renáta Tyršová vzpomínala na založení spolku: „Zcela jasno již mi bylo o významu sokolské výchovy, když se jednalo o založení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. U nás v bytě spřádaly se první nitky nového podnikání. Má matka se vážně zdráhala přijmouti starostenství nového spolku, nebylať ve spolkových věcech zběhlá (jediná spolková činnost její předchozí byla organizace loterie pro Zdeňku Havlíčkovou) a bála se veřejného řečnění. Teprve ujištěním, že řečnické výkony vezme na se Žofie Podlipská, ji upokojilo.“ ZYKA, Jaroslav B. Žena na poli sokolské práce. *Ženské listy*, 1920, roč. 48, č. 3–4, 30. 5., s. 24–25.

1869 na jeho povinnosti stanovené spolkovým zákonem z roku 1867.¹⁷⁷ Již 16. října 1869 byl sestaven prozatímní výbor a sbor cvičitelek v čele s Klemeňou Hanušovou. Dne 27. listopadu se konala ustavující valná hromada, na níž byla Žofie Podlipská zvolena starostkou.¹⁷⁸ Vzhledem ke společenské situaci, ve které se Tělocvičný spolek paní a dívek pražských zrodil, můžeme právem nazvat tento čin osvětovým, moderním a osvobozujícím od tradičních úzkoprsých představ a zvyklostí.

Stanovami, prodchnutými sokolským demokratismem, se nový spolek zavázal k pěstování tělocviku spojeného se zpěvem a v rámci osvětové činnosti si předsevzal pořádání přednášek, výletů a divadelních představení. Organizace spolku spočívala v rukou výboru, zodpovědného valné hromadě, v jehož čele stála starostka, její náměstkyně, náčelnice a deset členek, které vykonávaly různé funkce; například jednatelka, zapisovatelka, pokladní, účetní, knihovnice, eventuálně archivářka ad.¹⁷⁹ Výbor i členky se scházely k pravidelným schůzím, na nichž řešily spolkové záležitosti. Stejně jako ve stanovách jiných spolků najdeme rozdělení členek do kategorií – zakládající, činné a přispívající, jež vyplynulo z toho, jaký typ příspěvku platily.¹⁸⁰ Součástí stanov byly také cvičitelský, domácí a knihovní řád.¹⁸¹

Od vzniku spolku působily ve výboru významné osobnosti ženského hnutí Žofie Podlipská, která zastávala do roku 1874 funkci starostky, Kateřina Fügnerová, náčelnice a

¹⁷⁷ Na konci každého správního roku muselo vedení spolku předložit výroční zprávu o činnosti doplněnou stanovami.

¹⁷⁸ *Působení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*. Praha: nákl. spolku, b. d. [1891/1892], s. 1. *Čtyřicetiletá výroční zpráva Tělocvičného spolku paní a dívek pražských 1869–1909*. Praha: nákl. spolku, 1910, s. 9.

¹⁷⁹ Všechny spolkové funkce byly vykonávány dobrovolně a zdarma.

¹⁸⁰

<i>Členky</i>	<i>Jednorázový vklad</i>	<i>Zápisné</i>	<i>Platba 1x ročně</i>	<i>Poznámka</i>
zakládající	6 zl.		4 zl.	
činné		1 zl.	1 zl.	plnění úkolů vyplývajících z činnosti spolku
přispívající			3 zl.	

¹⁸¹ *Stanovy a řády Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*. Praha: nákladem spolku, 1870, 19 s. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 476, kart. 107.

cvičitelka Klemeňa Hanušová, Věnceslava Lužická-Srbová, Terezie Nebeská, Emilie Priknerová a Karolina Světlá, jež poskytly tomuto výjimečnému sdružení záštitu a při konstituování spolku sehrály důležitou roli. Prostřednictvím členek výboru byla záhy po založení navázána spolupráce s Americkým klubem dam a o dva roky později (1871) s Ženským výrobním spolkem českým.

Starostka Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, Žofie Podlipská, informovala v letáku nazvaném *Paním a dívkám českým* vydaném koncem roku 1869 o založení spolku a o jeho plánované činnosti. „[...] řízení ženské jest zárukou, by nepřemrštilo se cvičení tělesné v mužské silovíky, nýbrž vyhovělo se přemýšleným způsobem potřebám pohlaví našeho. Jednát' se tudíž o zdraví pevné [...], jednát' se slovem o ženskost' v díle ženském. Za tímto účelem zakládáme Tělocvičný spolek paní a dívek pražských a vyzýváme rodačky souhlasící s námi k horlivému účastenství... dcery české, učte se cvičiti sebe i jiné, abyste v každém způsobu dostáti mohly úkolu, jež povolání pravidelných cvičení se vedení i členky spolku ve stanovách zavázaly, že stálou součástí aktivit spolku bude osvětová přednášková činnost s možností vypůjčování knih ze spolkové knihovny a sborový zpěv“.¹⁸²

Pod vedením Klemení Hanušové, učitelky na dívčí škole, byl zahájen pravidelný tělocvik dívek, z nichž většina cvičila již od roku 1866 v Tyršově tělocvičném ústavu. Kromě pedagogických povinností a cvičitelské práce se v rámci osvětových přednášek Tělocvičného spolku věnovala tématu péče o zdraví dětí. Dne 29. června 1870 se cvičenky spolku představily veřejnosti se sportovním programem, jenž se setkal s příznivou odezvou zúčastněných diváků a poté i tisku. *Národní listy* jednoznačně podpořily sportující ženy v článku publikovaném 1. července 1870, v němž referovaly o jejich veřejném cvičení: „S radostí nelíčenou pohlížíme na rozkvétající tento spolek, který nám opětné důkazy

---

¹⁸² *Stanovy a řády Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*. Praha: nákladem spolku, 1870, s. 15–19, § O knihovně, § Knihovní řád. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 476, kart. 107.

neúnavné své činnosti a čilosti podal. [...] Veškerá cvičení byla velmi zdařile a k nemalému překvapení obecnstva provedena.¹⁸³

Školský zákon z roku 1869 byl jedním z činitelů pomáhajících zavádět tělesnou výchovu do škol. I přes odmítavý postoj značné části rodičů se tělocvik začal od sedmdesátých let prosazovat též v dívčích školách. Nejdříve, na začátku sedmdesátých let 19. století, byl zařazen do osnov obecných škol,¹⁸⁴ ve stejné době se stal nepovinným předmětem na vyšší dívčí škole¹⁸⁵ a od roku 1873 byl součástí výuky v obou pražských učitelských ústavech – ve státním u sv. Anny a v soukromém, jenž byl spravován kongregací školských sester. Klemeňa Hanušová, první cvičitelka dívek a zároveň první učitelka tělesné výchovy v obou učitelských ústavech, zvládala tento obor prakticky i teoreticky.¹⁸⁶ K tělovýchovnému vzdělávání pražských a venkovských učitelek přispěl také Tělocvičný spolek paní a dívek pražských v letech 1873–1874 pořádáním úspěšných kursů tělesné výchovy.

V polovině sedmdesátých let se Žofie Podlipská vzdala ze zdravotních důvodů funkce starostky a na její místo nastoupila Karla Marešová. Pokračovala v započaté práci v rámci spolku a nadále udržovala osobní kontakty i úzkou spolupráci s Ženským

---

¹⁸³ Veřejné cvičení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 175, 1. 7., s. 3. Veřejné vystoupení, jež bylo sestaveno z prostných a z cvičení družstev na nářadí (kůň, šplhadla, bradla, hrazda pevná i visutá, kolovadlo, stůl, kruhy, skok do výšky a do dálky), se konalo v tělocvičně Sokola za vedení Klemeni Hanušové.

¹⁸⁴ Tělocvičný spolek paní a dívek pražských žádal roce 1871 městskou radu o povolení, aby jeho cvičitelky směly vést dívčí tělocvik na obecných školách. V dopise ze 17. října 1871, podepsaném purkmistrem Františkem Dittrichem, bylo žádosti vyhověno pod podmínkou, že se tělocviku zúčastní pouze dívky ze 4. třídy a starší. Hodiny tělesné výchovy se konaly třikrát týdně – v úterý, ve čtvrtek a v sobotu odpoledne mezi čtvrtou a pátou hodinou. Viz též: *Působení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*, s. 2.

¹⁸⁵ Zpočátku byl tělocvik do výuky zařazen až ve čtvrtém ročníku. Ačkoliv nepovinný, byl hojně navštěvovaný. Teprve ve školním roce 1890/1891 se stal povinným předmětem pro žáčky 1. – 6. ročníku. Ve *Výroční zprávě vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy* konstatoval František Tábořský, že dívky neměly dostatek pohybu, a proto trpěly různými tělesnými problémy. Navrhoval, aby část odpolední výuky byla zrušena a nahrazena kromě pravidelného tělocviků dalším pohybem, například vycházkami do přírody. *Výroční zpráva vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy*. Školní rok 1890/1891, roč. 23, Praha 1891, s. 4, 7. K problému nedostatečného pohybu se vracely i následující Výroční zprávy. *Výroční zpráva vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy*. Školní rok 1910/1911, roč. 48, Praha 1911, s. 42. *Výroční zpráva vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy*. Školní rok 1912/1913, roč. 50, Praha 1913, kapitola *Péče o zdraví žákyň* s. 33–34.

¹⁸⁶ Již v roce 1872 vydala metodickou příručku *Dívčí tělocvik*.

výrobním spolkem českým¹⁸⁷ a dalšími sdruženími. Poněkud komplikovaným byl však od samého začátku vztah Tělocvičného spolku paní a dívek pražských k Sokolu – polovojenské organizaci mužů. Sokol k němu přistupoval z pozice protektora, neboť značná část jeho členů shlížela na ženské spolky skrze obecně vžitě předsudky a dalším důvodem byla jeho materiální převaha; Tělocvičný spolek paní a dívek pražských nikdy neměl vlastní tělocvičnu a v tomto smyslu byl na něm závislý. Přes uvedený handicap rozšířil od roku 1884 svou činnost o hodiny tělocviku pro dívky s ortopedickými vadami a o tři roky později zahájil cvičení děvčátek předškolního věku.

V devadesátých let 19. století se tělovýchova a sport staly součástí života mnohých dívek i žen. Díky vstřícnosti zástupců pražské městské samosprávy mohl Tělocvičný spolek rozšířit rejstřík svých aktivit – od městské rady získal právo celoročně užívat hřiště a ostatní plochy Kunerlovy zahrady na Bojišti. V zimě zde bylo zřízeno spolkové kluziště¹⁸⁸ a v letních měsících spolek využíval zahrady ke „cvičení pod širým nebem“ a ke kursům pěstování květin.¹⁸⁹ Kromě Kunerlovy zahrady propůjčila městská rada Tělocvičnému spolku za souhlasu c. k. okresní školní rady v Praze tělocvičnu při obecné škole u sv. Jiljí za úhradu nájemného a úklidu. Náklady za plyn ke svícení hradila městská rada.¹⁹⁰ Tělocvičný spolek propagoval tělesnou výchovu a sport také různými letákovými akcemi. V nedatovaném tisku¹⁹¹ *Vyzvání vlastenek* informoval o všech svých tělovýchovných, osvětových a kulturních aktivitách, o významu pohybu pro zdravý vývoj

---

¹⁸⁷ Spolupráce a pomoc při řešení podobných problémů obou spolků trvala i po roce 1900. Starostka Ženského výrobního spolku českého Eliška Krásnohorská poslala vedení Tělocvičného spolku paní a dívek při příležitosti třicátého výročí založení blahopřejný dopis. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 232, kart. 44 – Dopis Elišky Krásnohorské Tělocvičnému spolku paní a dívek pražských z 20. ledna 1900.

¹⁸⁸ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Dopis Městské rady výboru Tělocvičného spolku paní a dívek pražských z 2. ledna 1890. *Působení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*, s. 5.

¹⁸⁹ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Poděkování výboru Tělocvičného spolku paní a dívek pražských městské radě z konce roku 1890 (nedatovaný koncept).

¹⁹⁰ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Dopis Městské rady výboru Tělocvičného spolku paní a dívek pražských z 31. ledna 1890, s. 1–2. Dopis Rady královského hlavního města Prahy z 11. dubna roku 1900 čj. 114.604, I B výboru Tělocvičného spolku – rada informovala výbor spolku o poskytnutí dotace ve výši 200 zl. z obecního rozpočtu.

¹⁹¹ Porovnáme-li leták s dochovanou datovanou korespondencí, je možné ho zařadit k letům 1890 nebo 1891.

dětí i dospělých. „Velkodušnou přízní slavné rady městské dovoleno tomuto spolku našemu cvičiti v tělocvičně školy u sv. Jiljí, čímž mohou dívky pěstovati tělocvik nejen v místnostech Sokola v úterý, ve čtvrtek a v sobotu od 4–5 hodin odpoledne, než i ve škole této v pondělí, ve středu a v pátek od 5, 15–6, 15 a od 6, 15 do 7, 30 hodin, dle toho, jak zaměstnání té které dovoluje. [...] Tělocvik dává vždy zdraví, sílu, svěžest a veselí; může-li se pak konati na zdravém vzduchu, jest dobrodiním neocenitelným.“¹⁹²

V dalším letáku (patrně ze stejné doby) *Několik slov těm, jimž vychování dívek jest svěřeno* upozorňoval výbor Tělocvičného spolku na zdravotní aspekty tělovýchovy a sportu a na jejich prospěšnost pro chlapce a zvláště pro dívky. „Kdežto hochům po mnohohodinovém ve škole sezení potřebného popřává se osvěžení těla i ducha probíháním ve volném prostotu, bývají dívky naopak ještě i v domácnosti k tiché činnosti přidržovány. Ke všem hodinám školním přidružují se ještě i ruční práce v domácnosti konané a čím pilněji dívka při své práci sedí, tím je hodnější.“ Autorky letáku upozornily na tělesné i duševní problémy spjaté se zanedbáváním pohybu a apelovaly zvláště na matky dívek, aby se zbavily všech předsudků a vedly své dcery ke sportu. Vyzvaly je k návštěvě některé z cvičebních hodin. „Zveme Vás, české matky a pěstounky, podívejte se na působení naše, sudťe nepředpojatě a seznáte, že máme na zřeteli jen upevniti zdraví a povzbuditi veselou mysl dívek, a přičiníte se pak slovem i skutkem, by konání naše došlo rozsahu největšího.“¹⁹³

Od roku 1890 spolek pořádal cvičitelské kursy, jichž se zúčastňovaly především pražské i mimopražské industriální učitelky, mající zájem rozšířit si svou aprobaci složením učitelské zkoušky z tělocviku. Kromě odborné přípravy učitelek vedly cvičitelky

---

¹⁹² NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – *Vyzvání vlastenek*. Propagační leták vydaný vlastním nákladem Tělocvičného spolku paní a dívek pražských.

¹⁹³ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – *Několik slov těm, jimž vychování dívek jest svěřeno*. Propagační leták vydaný vlastním nákladem Tělocvičného spolku paní a dívek pražských.

spolku tělocvik v několika pražských obecných a měšťanských školách,¹⁹⁴ bezplatné dopolední či odpolední kursy tělesné výchovy pro studentky z gymnázia Minervy¹⁹⁵ a od školního roku 1890/1891 chtěly vyučovat tělocvik také v městské pokračovací škole. O povolení žádal výbor spolku městskou radu dopisem z července 1890, v němž byla shrnuta činnost za uplynulých dvacet let.¹⁹⁶ Cvičitelky spolku vyhověly zájmu veřejnosti večerním cvičením, které bylo zdarma nabídnuto členkám spolupracujícího Ženského výrobního spolku českého.

Materiální a finanční důvody vedly výbor Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, aby požádal vedení Sokola pražského o volné začlenění do České obce sokolské (ČOS) s tím, že mu zůstane zachována autonomie. Po krátkém jednání vyšli představitelé správního výboru Sokola pražského jeho žádosti vstříc.¹⁹⁷ V dopise z 13. června 1902 starosta Sokola JUDr. Jan Podlipný upozornil výbor Tělocvičného spolku paní a dívek pražských na jeho práva, ale také na plnění spolkových povinností.¹⁹⁸

Mladší generace cvičitelek v Tělocvičném spolku usilovala o splynutí s ženskými odbory Sokola, čímž na konci prvního desetiletí 20. století vyvolala konflikt mezi výborem a cvičitelským sborem. Na valné hromadě, konané v dubnu 1909, ještě zvítězil názor výboru, tzn. udržet si nezávislost. Postupně však narůstal vliv cvičitelky Elišky Roudné, od roku 1910 náčelnice, která prosazovala sblížení se Sokolem. Starší generace cvičitelek, jež s tímto krokem nesouhlasila, rezignovala na své funkce. K nim se v únoru 1912 přidala

---

¹⁹⁴ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Dopis císařské a královské okresní školní rady pro české obecné a měšťanské školy v Praze Tělocvičnému spolku paní a dívek pražských z roku 1887. Okresní školní rada se vyjádřila pochvalně o spolupráci s Tělocvičným spolkem a o kvalitě cvičitelek. Poděkováním za jejich kvalitní práci byla úhrada částí nákladů Tělocvičného spolku ve výši 400 zl. ve školním roce 1886/1887. Úzká spolupráce pokračovala i v následujících letech.

¹⁹⁵ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 232, kart. 44 – Poděkování a blahopřání Tělocvičnému spolku paní a dívek pražských ke 30. výročí činnosti starostkou Minervy, spolku pro ženské studium podepsané také ředitelem gymnázia Jiljí V. Jahnem. Dopis z 20. ledna 1900.

¹⁹⁶ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Koncept dopisu výboru Tělocvičného spolku paní a dívek pražských městské radě z července 1890.

¹⁹⁷ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Dopis správního výboru Sokola pražského Tělocvičnému spolku paní a dívek pražských z 27. května 1902.

¹⁹⁸ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Dopis ČOS Sokolu pražskému a Tělocvičnému spolku paní a dívek ze 13. června 1902. Dopisem z 8. května 1903 požádala ČOS ženský odbor Sokola pražského o pomoc při pořádání Sokolského dne, který se konal 12. července 1903 v Praze.

také starostka spolku Anna Slavíková.¹⁹⁹ V březnu výbor vypracoval nové stanovy zahrnující nový název spolku a jednací řád. Dne 24. dubna 1912 je schválila valná hromada a 8. května byly předloženy českému místodržitelství, které 23. května 1912 schválilo připojení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských k ženskému odboru Sokola pražského a úpravu názvu na Ženský odbor Sokola pražského, dříve Tělocvičný spolek paní a dívek pražských.²⁰⁰ Ostatní části nových stanov zůstaly beze změn.²⁰¹

První ženská sokolská jednota vznikla ve Vídni v roce 1889, v níž žilo na čtvrt milionu Čechů. V českých zemích získala prvenství ženská sokolská jednota, založená o rok později (1890) na Vyšehradě. Po necelých dvou letech existovalo v Čechách přibližně šedesát sokolských jednot žen s více než dvěma tisíci členek. Teprve v roce 1898 bylo založeno ústředí ženského Sokola budované obdobně jako Tělocvičný spolek paní a dívek pražských na sokolských idejích, obsahujících mravní a demokratické ideály, životní filosofii podporující pocit sounáležitosti, přátelství a odpovědnosti vůči sobě i českému národu. V jeho čele po léta stály Anna Ptáčková a B. Šourková.

Vedení mužské sokolské organizace k zrodu ženského Sokola nepřispělo. Postupně se však muselo vyrovnat s jeho existencí, jež ho navíc přiměla k hledání způsobu úpravy členství žen v dosud výhradně mužské polovojenské organizaci. Inspiraci hledalo, aniž uspělo, v díle Miroslava Tyrše. „Nezbytnost dorozumění mezi ženou a mužem, jako i potřebu, aby se ženě stejně jako muži dostalo vychování tělocvičného, pochopil Tyrš hned

---

¹⁹⁹ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – opis rezignačního dopisu Anny Slavíkové z 26. února 1912, od roku 1907 starostky spolku.

²⁰⁰ Archiv hl. m. Prahy, SK XIII/5 **Tělocviční spolek paní a dívek pražských**. Povolení c. k. místodržitelství v království Českém z 23. května 1912 k připojení spolku k ženskému odboru Sokola pražského a ke změně stanov. Místodržitelství upozornilo vedení spolku: „Spolek jest i dle změněných stanov spolkem nepolitickým a nesmí politické činnosti ani vyvíjeti aniž se jí zúčastniti.“ Další upozornění se týkalo výuky tělocviku. „Zejména bylo by na spolku, pokud by zamýšlel ve smyslu §§ 3. odst. c) a 10. vyučovati tělocviku také školní mládež, aby k tomu účelu si opatřil předchozí souhlas úřadů školních, o něžž by bylo zažádati u příslušné c. k. okresní školní rady. Připojení Tělocvičného spolku k ženskému odboru Sokola pražského a změnu názvu vzalo tentýž den na vědomí i policejní ředitelství.

²⁰¹ SK XIII/5 **Tělocviční spolek paní a dívek pražských**. Stanovy spolku *Ženský odbor Sokola pražského, dříve Tělocvičný spolek paní a dívek pražských*, strojopis 14 s. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 476, kart. 107 – Stanovy spolku *Ženský odbor Sokola pražského, dříve Tělocvičný spolek paní a dívek pražských*. Praha: nákl. vlastním, 1912, 12 s.

v začátcích hnutí sokolského a cítil, že nějakým způsobem musí být jednostrannost prvotní odstraněna, která se vztahuje jen vůči působnosti mužské; avšak jakým způsobem by se to mělo státi, neučinil si Tyrš vlastního, definitivního úsudku.²⁰²

Ještě koncem devadesátých let se našli přímo v Sokole odpůrci ženského tělocviku a právě tito zásadně vystupovali i proti jejich členství v organizaci. Navzdory tomu bylo veřejností a tiskem s uznáním a obdivem přijato první společné cvičení českých ženských tělocvičných spolků a odborů Sokola pod vedením Anny Ptáčkové, které se konalo 11. dubna 1898.²⁰³ Tento úspěch sice otevřel ženám dveře do sokolské organizace a na stránky *Věstníku sokolského*, v němž byla zavedena rubrika *Ženský odbor*, informující o činnosti ženských jednot Sokola, ale otázka úplné rovnoprávnosti žen v rámci Sokola zůstala otevřená. Nebyla ostatně vyřešena až do vzniku ČSR. Od počátku ženy přispívaly svou prací ku prospěchu Sokola a usilovaly o své zrovnoprávnění s muži ve všech funkcích, včetně vedoucích. Cestou k tomu měla být buď spolupráce s muži pod společným vedením a nebo úplné osamostatnění. Většina žen se přikláněla k první variantě s tím, že obě pohlaví budou rovnoprávně zastoupena.²⁰⁴ Po přelomu století se mezi muži nacházelo stále více příznivců úplné rovnoprávnosti. Uvědomovali si totiž, že neřešení problému a rozháranost názorů může vést až k poškození jména organizace nebo dokonce k jejímu rozpadu. Proto bylo do začátku první světové války učiněno několik kroků, které umožnily ženám zasedat společně s muži v předsednictvu ČOS. První z nich byla náčelnice ženského odboru Sokola pražského Eliška Roudná, která z titulu svého úřadu zasedla v roce 1912 v předsednictvu ČOS.²⁰⁵ V následujícím roce, 25. března 1913, získaly ženy aktivní i pasivní volební právo s výjimkou funkcí starosty, místostarosty a náčelníka.²⁰⁶

---

²⁰² WEBER, A. Ženská otázka v Sokolstvu. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 7–8, s. 102.

²⁰³ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. č. 477, kart. 107 – Pozvánka na 11. duben 1898 do tělocvičny Sokola pražského na 1. veřejné cvičení českých ženských tělocvičných spolků a odborů.

²⁰⁴ Činnost ženských odborů sokolských jednot. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 9, s. 278.

²⁰⁵ První žena v předsednictvu Č. O. S. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 22–23.

²⁰⁶ Ženský cvičitelský sbor České Obce Sokolské. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 123–124.

Problematikou rovnoprávnosti žen s muži v Sokole se zabýval K. Heller v článku *O ženských odborech a právech* publikovaném v *Sokolici. Ženský obzor* uvedl některé jeho části, v nichž bylo zdůrazněno, že je nutné přiznat ženám plnou rovnoprávnost, aby mohly vykonávat „vlastní odborovou práci, technickou, vzdělávací, společenskou, vychovatelskou, která se nedá nahradit žádnou společnou prací s muži a kterou nemůže konati žádný muž – ježto jim jde o sokolskou výchovu členek, čímž konají vlastně sokolské poslání v nejvlastnějším slova smyslu – přičemž zůstanou svébytnou jednotkou.“²⁰⁷ Na vzdělávací a osvětovou činnost²⁰⁸ kladla důraz také Oldra Táborská v článku *K práci*. „Tělocvičná činnost žen v Sokolstvu je patrná, ne tak jich práce vzdělávací. [...] Zde třeba napnouti síly a působiti k tomu, aby činnost osvětová vyrovnala se tělocvičné, tak jako jsou obě rovnoměrnými činiteli ve výchově sokolské.“²⁰⁹ Usilování žen o zisk rovnoprávnosti bylo korunováno částečným úspěchem po době úplného bezpráví nabytím svéprávnosti, již se ženským odborům dostalo v roce 1910. Usnesení z 10. května 1914 zrovnoprávnilo ženy s muži v celé organizaci ČOS s tím, že

---

²⁰⁷ O ženských odborech a právech. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 272–273.

²⁰⁸ Osvětová práce Sokola dosáhla rozmachu po založení České obce sokolské v letech 1888–1889, která se stala nejen nadstavbovou organizací spojující všechny sokolské jednoty, ale také organizátorkou vzdělávání, jež pro Sokoly bylo nedílnou součástí celkového rozvoje osobnosti a prostředkem k posilování mravních sil národa. První přednášky organizovala ČOS, podněcovala jednoty k zakládání knihoven, navrhovala, aby byly přednášené texty publikovány na stránkách sokolského tisku atd. ČOS spolupracovala od konce roku 1901 s Ústředním spolkem jednot učitelských. Tato spolupráce byla oboustranně plodná. Byla vytvořena komise, v níž zasedli zástupci Sokola a učitelů. Na konci března 1902 se komise přejmenovala na Ústřední odbor přednáškový a krátce nato v dubnu Ústřední vzdělávací sbor (ÚVS), v němž vedle učitelů a sokolů působili také zástupci hasičů. ÚVS a později i Osvětový svaz ovlivňovaly charakter osvětové práce. Pořádaly přednášky, pomáhaly budovat knihovny a čítárny, v nichž byla odborná i krásná literatura, podněcovaly rozvoj sokolské publicistiky, vydávání monografií s tělovýchovnou tematikou atd. O. Pospíšil ve svých člancích zdůrazňoval, že je nutné věnovat zvláštní pozornost vzdělávání chlapců i dívek, že by se měl podchytit zájem žen o vzdělávání a seznamovat je s tématy zabývajícími se sokolstvem, otázkami ženského hnutí, estetikou, výchovou dívek atd. Velký význam přičítal jejich poučení o veřejném životě, jehož se stranily, jak se autor domníval, protože byl pro ně zahalen rouškou tajemství. O politické nerovnosti a nerovnoprávnosti v samotné sokolské organizaci se však nikde nezmiňuje. Ani Jiří Pokorný neuvedl v kapitole o vzdělávacích aktivitách Sokola jediné ženské jméno. Tento fakt působí dojmem, že i v době před první světovou válkou stále ještě nebyly ženy pro muže rovnocennými a rovnoprávnými partnery. POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 41–71.

²⁰⁹ TÁBORSKÁ, Oldra. *K práci*. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 30. „Potřeba vzdělávací činnosti účastnicemi všeobecně přiznávána. Navrženo pracovati samostatně i s muži a jako forma nejvhodnější doporučený vzdělávací besedy s přednáškami a ušlechtilým pořadem.“ Sletová poradní schůze žen. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 174.

uskutečňování tohoto rozhodnutí bylo dobrovolné. Jednoty i župy se mohly rozhodnout, zda je přijmou a budou realizovat.²¹⁰

Tělovýchovnými a tělocvičnými aktivitami si ženy za dlouhá léta svého působení ve školství i pro veřejnost vybudovaly pozici uznávanou postupně se zvětšující částí společnosti.²¹¹ Přesto ještě v roce 1902 najdeme ve *Věstniku sokolském* názory odpůrců ženského tělocviku. Ostří jejich kritiky otupily teprve účast žen na IV. sokolském sletu²¹² a obrovský úspěch jejich vystoupení. O pět let později na V. sokolského sletu v roce 1907 cvičilo již 2.400 žen, které potvrdily, že dokáží podat stejně kvalitní výkony jako muži. Do vypuknutí první světové války se konal ještě VI. sokolský slet v roce 1912. Na něm ženy vystoupily jak v prostných (hromadné skladby), tak poprvé i ve cvičení družstev na nářadí a dokázaly tím, že i tento druh tělesné aktivity je vhodný pro ženy.²¹³

Sport a tělovýchova, aktivity od založení Sokola doprovázené vzdělávacími programy a vlastenectvím, pozitivně ovlivnily život žen a jejich postavení ve společnosti. Dobré sportovní výkony, organizační schopnosti a uvědomělé vystupování na veřejnosti do značné míry narušily stereotypní vnímání žen jako duševně nerovnocenných bytostí. Tělesný pohyb, spojený se vzděláváním a kulturou, stál u zrodu nového druhu spolků a napomohl dokončit průlom stále se tenčící bariéry mezi mužským a ženským světem. Tělesná výchova a sport umožnily ženám udělat další krok v procesu emancipace.

1.4 Kulturní spolky

Ryze ženských samostatných občanských kulturních spolků bylo v porovnání se smíšenými či mužskými minimum a jejich existence byla mnohem kratší. Přesto je nutné zmínit se o práci žen v těchto organizacích, neboť i ona přispívala k rozvoji a formování

---

²¹⁰ Práce za rovnoprávnost žen v „Sokole“ došla vítězství. *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 4, s. 114.

²¹¹ TÁBORSKÁ, Oldra. K práci, s. 30.

²¹² Čtvrtý sokolský slet v roce 1902 byl první, jehož se ženy zúčastnily.

²¹³ Ženy a slet. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 3, s. 89. Šestý slet sokolský. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 172–173.

dívčí i ženské populace, která zpětně ovlivňovala český patriotismus v rámci lokálních i regionálních.²¹⁴ Kulturní práce šla ruku v ruce se vzděláváním, osvětou i s tělovýchovnými aktivitami. Při výběru a zařazení kulturních spolků jsem vycházela ze *Spolkového katastru*, ve kterém jsou rozděleny do dvou oddílů, z nichž XI zahrnuje spolky ochotnické, čtenářské a zábavní²¹⁵ a XII společnosti a spolky pěvecké a hudební.²¹⁶

Členská základna občanských kulturních spolků byla poměrně pestrá. Nejčastěji v nich byly zastoupené ženy pocházející z měšťanských vrstev, inteligence (převážně učitelky), okrajově nižší šlechta a dělnictvo. Činnost rozmanitých kulturních spolků a společností existujících v Praze byla specializovaná; jednotlivé mimopražské organizace byly nuceny zabývat se širším spektrem aktivit.

K nejstarším smíšeným kulturně zaměřeným společnostem náležely spolky ochotníků zakládané příslušníky měšťanských vrstev již na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století. Kromě toho se divadlo provozovalo například v salonu u Staňků, kde se pořádala rodinná představení. Na počátku šedesátých let se tradice neprofesionálního

---

²¹⁴ HYE, Hans Peter. Bildung und Vereine – zwei Pfeiler des bürgerlichen Zeitalters. *Germanoslavica*, 1995, roč. 2, č. 1, s. 34–35.

²¹⁵ Uvádím pouze německo-české a české zástupce jednotlivých typů spolků působících v Praze a okolí. Archiv hl. m. Prahy, SK XI/2 **Prager Bürger-Ressource – Měšťanská beseda v Praze**, Beseda Měšťanská v Praze (od roku 1870 jen česky), Praha 1845–1952. SK XI/7 **Smichover Ressource – Občanská beseda Smíchovská** (od roku 1901), Smíchov 1863–1945. SK XI/10 **Čtenářsko-ochotnická jednota Thalia**, Praha 1868–1958. SK XI/14 **Spolek divadelních ochotníků ve Vršovicích**, Čtenářsko-ochotnická jednota Beseda ve Vršovicích (od roku 1870), Beseda Vršovická (od roku 1872), Občanská Beseda vršovická (od roku 1877), Měšťanská Beseda ve Vršovicích (od roku 1886), Vršovice 1869–1949. SK XI/16 **Zábavní spolek Chumáč**, Vzdělávací spolek Dobrovský (od roku 1882), Beseda Dobrovský (od roku 1884), Praha 1870–1947. SK XI/17 **Čtenářský spolek v Košířích**, (od roku 1882), Košíře 1870–1951. SK XI/39 **Matice divadelní**, Ústřední matice divadelních ochotníků v Praze (od roku 1886), Ústřední Matice divadelního ochotnictva československého (od roku 1902), Praha 1880–1951. SK XI/207 **Dramatická Matice v Praze**, Praha 1902–1914. SK XI/266 **Družstvo divadelních ochotníků v Michli**, Michle 1906–1931. V období 1805, kdy byl založen nejstarší spolek zařazený do této skupiny – SK XI/1 **Adels-Ressource in Prag**, Pražská ressource – společnost vzdělaných mužů za účelem pěstování společenského života (od roku 1919), Praha 1805–1952. Do roku 1914/1918 existovalo v Praze a okolí jen v této skupině přibližně 400 spolků.

²¹⁶ Uvádím pouze německo-české a české zástupce jednotlivých typů spolků působících v Praze a okolí. Archiv hl. m. Prahy, SK XII/1 **Verein zur Beförderung der Tonkunst in Böhmen** – Jednota ku povznesení umění hudebního v Čechách, Praha 1810–1918. Integrální součástí Jednoty byla Konzervatoř hudby, která ukončila svou činnost zestátněním. SK XII/6 **Zpěvácký spolek Hlahol v Praze**, Praha 1861 – do roku 1990 nezanikl. SK XII/7 **Zpěvácký spolek pražských typografů**, Praha 1864–1954. SK XII/61 **První pražské sdružení dam Ludíše v Praze VII**, Praha 1896–1912. Od roku 1810 do 1914/1918 bylo do této skupiny zařazeno přibližně 177 spolků.

divadla opět vrátila do salonů k Braunerům, Villaniům a k Riegrům.²¹⁷ Po publikování spolkového zákona v roce 1867 vznikaly první ochotnické spolky a společnosti, které musely mít řádně vypracované a správním nebo politickým orgánem schválené stanovy. Ženy v nich získaly plnoprávné členství. Ochotnické divadlo se provozovalo bezplatně,²¹⁸ na základě zájmu zúčastněných.²¹⁹ Také tito ‚herci‘, působící na neprofesionálních scénách, ať už si to uvědomovali či neuvědomovali, šířili prostřednictvím divadelních představení český jazyk a posilovali národní vědomí. Politické, kulturní nebo jiné významné společenské události zprostředkovávali obyvatelstvu na venkově aktualizací historických her, ve slovních hříčkách či jinotajích. Tak přispívali k rozšiřování a prohlubování identity i integrity českého národa.

Josef Barák byl jednou z významných osobností podporujících zakládání ochotnických divadelních spolků v měšťanských i studentských kruzích. Ve svém týdeníku

---

²¹⁷ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 216.

²¹⁸ Peníze získané za vstupné sloužily k přípravě kostýmů, kulis a dalších potřebných rekvizit.

²¹⁹ Povolání herečky a zpěvačky je jednou z nejstarších ženských profesí vykonávaných mimo domov, v níž byly ženy téměř rovný svým kolegům. Byly prvními ekonomicky nezávislými ženami. Většinou ‚bez dohledu‘ se pohybovaly v mužské společnosti a některé z nich patřily k nejvzdělanějším ženám v Praze, i když se jejich formální vzdělání většinou nevymykaloby obvyklému průměru. Toto povolání bývalo dobrovolně zvoleno přesto, že profesní a existenční podmínky byly velice tvrdé a nejisté. K tomu je nutné připočítat vrtkavost publika, případně jakoukoliv fyzickou nebo psychickou indispozici.

Kamenných divadel bylo zpočátku velice málo, a proto získání angažmá v některém z nich bylo buď věcí náhody a nebo protekce. Život hereček, putujících po českém venkově s kočovnými divadelními společnostmi, byl plný strádání a nedostatku. Právě jim občas ještě v 19. století byly vyhrazeny nejnižší příčky na společenském žebříčku. Navzdory tomu herci účinně šířili po českém venkově český jazyk, osvětu, informovali o národním programu a tím vším přispívali k emancipaci venkova i celého českého národa. Druhá polovina 19. a začátek století 20. byl pro působení divadla a život herců a hereček ve městech i na venkově poněkud příznivější. Přesto musíme mít stále na zřeteli, že až do roku 1911 spadalo právně hereckého povolání (mimo herce a herečky angažované u zemských divadel) do rozhodovací pravomoci čeledního řádu. „Až dosud pro všechny ty princezny a kněžny v hedvábí a plyši, s diáděmy a bontony, s gesty vznešenosti a hrdé povýšenosti platil... čelední řád. A došlo-li k sporu, bylo velmi těžko zjistit, kdo má být soudcem a rozhodčím, neboť soud říkal, že je to věcí okresního hejtmanství, toto předávalo kompetenci městskému úřadu, tento soudu živnostenskému a spor sám (neměl-li speciálně ráz nezaplacené mzdy) nemohl být začasté vyřízen vůbec.“ Neexistovalo žádné ustanovení pro případ, že se herečka provdala, eventuálně otěhotněla, nebyla upřesněna výše nákladů na kostýmy, které si musely pořizovat ze své gáže, vůči jednání zaměstnavatelů neměly žádnou možnost obrany a právní ochrany. Tuto nezáviděníhodnou situaci zvláště pro ženy měl řešit divadelní zákon, jehož osnovu navrhli herci Burghart, Ofner a Urban a doplnily vídeňský Spolek rakouských herců a Jednota českých herců. Měl upravit platové podmínky herců a hereček, stanovit výši spoluúčasti hereček na nákladech spojených s přípravou divadelních kostýmů (spoluúčast se vztahovala na herečky mající roční plat vyšší než 10.000 K.), řešit nemocenské a sociální pojištění v případě ztuhlosti, nemoci, úrazu, úmrtí atd. Divadelní zákon nedělal rozdíl mezi muži a ženami. „Potěšitelným zjevem je, že v jednání českých i německých herců nejednáno o žádných rozdílech v hodnotě mužského a ženského člena a divadelní žena považována za stejně schopnou jak k tvoření uměleckému, tak k zastávání funkcí režisérských, říditeckých apod., kteráž rozumná uznalost by také jinde neškodila.“ LUKAVSKÝ, Josef. Divadelní ženy. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č.1, s. 24–25.

Svoboda přinášel vždy kladné zprávy a referáty o ochotnických představeních. Poděkováním za jeho neúnavnou práci bylo zvolení předsedou sjezdu ochotníků, který se konal v květnu 1880 v pražské Měšťanské besedě. Sjezd se stal velice důležitým mezníkem, neboť dal podnět k založení ústřední organizace ochotnických spolků Matice divadelní. Jejím prvním předsedou byl až do své smrti roku 1883 Josef Barák.²²⁰

Na počátku sedmdesátých let, v době vzniku Ženského výrobního spolku českého, se začal vytvářet dámský odbor Hlaholu v Praze. Ženy nejdříve založily pěvecký sbor Umělecké besedy při Měšťanské besedě v Praze. Funkce sbormistrů se ujali Ferdinand Heller a Adolf Průcha. Krátce nato přešel pěvecký sbor k Hlaholu, v němž byl zřízen zcela nezávislý dámský odbor. Společná byla pouze celková organizační shromáždění. Jednotlivé schůze dámského odboru se konaly samostatně. Odbor dělal sám nábor nových členek v pražských spolcích a zároveň je také přijímal,²²¹ vedl své vlastní peněžní hospodářství a měl výkonný výbor, v jehož čele stála Věnceslava Lužická-Srbová, jednatelkou byla slečna Kučerová a zapisovatelkou Marie Neffová-Hálová. Dámský odbor Hlaholu vystupoval buď sám a nebo s mužským sborem pod vedením sbormistra Františka Pivody.²²² V březnu 1873 se konal první koncert dámského a mužského sboru v Novoměstském divadle a v roce 1879 byl v Hlaholu zřízen stálý ženský sbor.

Mladším pěveckým spolkem bylo Pěvecké sdružení pražských učitelek založené v roce 1908.²²³ Pěvecké sdružení pořádalo veřejná vystoupení buď samo nebo ve spolupráci s některým z mužských sborů. Kromě toho se ve stanovách zavázalo, že bude podporovat teoretické i praktické vzdělávání svých členek,²²⁴ zapůjčovat potřebnou hudební literaturu, spolupracovat s ostatními slovanskými hudebními nebo pěveckými

---

²²⁰ Archiv hl. m. Prahy, SK XI/39 **Matice divadelní**, Ústřední matice divadelních ochotníků v Praze (od roku 1886), Ústřední Matice divadelního ochotnictva československého (od roku 1902), Praha 1880–1951. ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*, s. 212–213.

²²¹ Kromě zakládajících členek měl spolek také členky přispívající a činné.

²²² LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí : souborné vydání spisů*, s. 274–275.

²²³ Archiv hl. m. Prahy, SK XII/164 **Pěvecké sdružení pražských učitelek**, Praha 1908–1951.

²²⁴ SK XII/164 **Pěvecké sdružení pražských učitelek**, Stanovy, oddíl B *O účelu a prostředcích spolku*, § 2, s. 1.

spolky a pravidelně pořádát sjezdy.²²⁵ Činnými členkami se staly učitelky poté, co vykonaly zkoušku před výborem sdružení, zavázaly se pravidelně platit měsíční příspěvek a účastnit se všech pěveckých cvičení a akcí spolku. Zakládajícími, přispívajícími či čestnými členy sdružení mohly být učitelky nebo osobnosti, jež se zvláštním způsobem zasloužily o spolek a zaplatily stanovenou částku ročního příspěvku.²²⁶ Všechny funkce spojené s činnostmi spolku vykonávaly ženy bezplatně; pouze sbormistru byla přiznána odměna hrazená ze spolkových peněz.²²⁷ V případě ukončení činnosti mělo být veškeré spolkové jmění převedeno pěvecké škole Budeč a spolkový archiv Ženskému klubu českému.

Od šedesátých let 19. století se rozvíjel spolkový život v Čechách a na Moravě také mimo velká města, o čemž svědčí pamětní spis o kroměřížských spolcích Vlastimila, založeném v roce 1871, v němž byla rozvíjena česká tradice sborového zpěvu, a Libuše,²²⁸ jehož jméno, stanovy i zaměření si představitelky ženského hnutí v Kroměříži vypůjčily od stejnojmenného spolku vedeného Terézou Novákovou v Litomyšli, s níž dlouhá léta spolupracovaly. Své zkušenosti si dále vyměňovaly s Občanskou besedou, Moravanem, Sokolem, Katolicko-politickou jednotou, Řemeslnicko-živnostenskou besedou, Spolkem divadelních ochotníků, Studentským spolkem Milič a dalšími. Společně pořádaly sbírky, připravovaly přednáškové cykly a knihovna s čítárnou spolku Libuše byla k dispozici členům ostatních organizací i veřejnosti. Po roce 1900 navázal spolupráci s Ústředním

---

²²⁵ SK XII/164 **Pěvecké sdružení pražských učitelek**, Stanovy, oddíl B *O účelu a prostředcích spolku*, § 3, s. 1.

²²⁶ SK XII/164 **Pěvecké sdružení pražských učitelek**, Stanovy, oddíl D *O členstvu*, § 8 přispívajícím členem se stal žadatel po zaplacení ročního příspěvku 10 K. (nejednou a nebo v měsíčních splátkách), § 9 zakládajícím členem byl ten, který vložil do fondu spolku nejméně 200 K, § 11 čestným členem se stala taková osobnost, jež se významně zasloužila svou činností o spolek; byla volena valnou hromadou dle návrhu výboru, s. 2.

²²⁷ SK XII/164 **Pěvecké sdružení pražských učitelek**, Stanovy, oddíl E *O zřízení spolku*, § 28, s. 4, oddíl F *O funkcionářích spolku*, § 44, s. 7.

²²⁸ FRINTOVÁ, Marie. *Ženy české, matky české... : ze života ženského vzdělávacího spolku Libuše v Kroměříži 1892–1948*. Kroměříž: Ženský vzdělávací spolek Libuše s odbornou školou pro ženská povolání v Kroměříži, 1948, s. 6.

výborem žen na Moravě a udržoval četné kontakty s představitelkami ženského hnutí v Čechách.

Spolek Libuše se podle původního návrhu stal spolkem vzdělávacím, jenž otevřel pokračovací kursy pro dívky, které ukončily měšťanskou školu. Výuka byla zaměřena na český jazyk a literaturu, vychovatelství a domácí nauky; o něco později přibýly i kancelářské práce, psaní na stroji a od roku 1909 výuka cizím jazykům – němčině, francouzštině, ruštině a krátce také angličtině. Pokračovací kursy však záhy nestačily zájmu, a proto byla v roce 1903 zřízena dívčí obchodní škola a o osm let později dvouletá průmyslová škola, k jejímž prvním žačkám patřily dcery členek spolku Libuše.

Představitelky ženského hnutí, jež se před založením spolku svépomocně vzdělávaly přednáškami na soukromých schůzkách v bytě učitelky Vojtěšky Baldessarioné, usilovaly o zvýšení vzdělanosti, kulturní úrovně a národního vědomí kroměřížských žen. Pro ně organizovaly jednotlivé přednášky i vzdělávací cykly,²²⁹ naučné vycházky, společenské večery s četbou české literatury a také zřídily knihovnu s čítárnou. Některé ženy, působící ve spolku Libuše, hrály v Sukově divadelní společnosti. Její repertoár obsahoval kromě jiných i divadelní hry pro dospělé a děti, napsané členkou výboru Vojtěškou Baldessariovou-Plumlovskou. Svou práci hereček-ochotnic braly velice vážně, neboť si uvědomovaly, že je možné pozitivně ovlivňovat diváky slovem vyřčeným na ‚divadelních prknech‘. K dalším kulturním aktivitám spolku patřily veřejné přednášky Enriqua Stanko Vráze, Františka Xavera Šaldy²³⁰ a Růženy Svobodové, Karla Kálala,²³¹ Aloise a Viléma Mrštíka, Dušana Jurkoviče, divadelní večery s Hanou Kvapilovou a

---

²²⁹ Například: *O vlastenectví našich žen. Přehled činnosti žen. České ženy v literatuře a v lidumilství*. FRINTOVÁ, Marie. *Ženy české, matky české...*, s. 11.

²³⁰ ŠALDA, František Xaver. Žena v umění. *Ženský svět*, 1902, roč. 6, č. 11, 5. 6., s. 125–126; č. 12, 20. 6., s. 142–143; č. 13, 5. 7., s. 157–159. V poznámce u článku je uvedeno, že se přednáška konala 16. dubna 1902 v cyklu pořádaném ženským kroužkem Slavia. Marie Frintová ve svém vzpomínkovém textu uvedla, že i v Kroměříži ve spolku Libuše měl Šalda přednášku stejného jména.

²³¹ Přednáška Karla Kálala *České ženy a Slovensko* byla publikována v *Ženském světě*. KÁLAL, Karel. České ženy a Slovensko. *Ženský svět*, 1902, roč. 6, č. 10, 20. 5., s. 113–114; č. 11, 5. 6., s. 130–132; č. 13, 5. 7., s. 155–156; č. 14, 20. 7., s. 166–168.

operními pěvkyněmi Růžnou Maturovou a Marií Jírovou, večery s hudbou Oskara Nedbala, Josefa Suka a Vítězslava Nováka.²³²

Ke kulturně zaměřeným spolkům a společnostem náležely také Dámské besedy²³³ či aktivity podobné hudebně literárním ‚čajům‘ Terézy Novákové, které za pomoci několika přátel pořádala v Proseči na Vysočině.²³⁴

1.5 Dobročinné a humanitní spolky

Sociálně orientované spolky byly jedny z nejstarších²³⁵ a patřily k těm, jimž státní správa při povolovacím řízení kladla nejméně překážek, neboť si uvědomovala, že ji zastupují a vykonávají sociální práci za ni. Zvláště spolky zakládané od poloviny 19. století se podílely na zmírňování nejkřiklavějších sociálních problémů, které narůstaly hromadným příchodem zproletarizovaného venkovského obyvatelstva (čeledíni, služky) hledajícího uplatnění v továrnách a ve městech. Chudnutí nižších rolnických a řemeslnických venkovských vrstev nezastavilo ani zrušení poddanství za úplatu a jejich situace, podobně jako městských nižších vrstev, se zhoršovala rozvíjející se industrializací, která likvidovala tradiční českou řemeslnou výrobu.²³⁶

Činnost dobročinných a humanitních spolků byla velice pestrá. Za nejdůležitější byla považována péče o chudé svobodné matky a kojence, malé děti a tělesně či duševně postižené, pro něž byly charitativními organizacemi budovány a spravovány speciální

---

²³² FRINTOVÁ, Marie. *Ženy české, matky české...*, s. 12–28.

²³³ Archiv hl. m. Prahy, SK XI/195 **Dámská Beseda**, Praha 1901–1922.

²³⁴ SODOMKOVÁ, Magdalena. Dýchánky pro paní a dívky v Proseči u Skutče. In *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století : sborník příspěvků z mezinárodní odborné konference ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy ve dnech 11. a 12. října 2005*. Marcela Šášinková, Tamara Čapková, Věra Slavíková (ed.). Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum, 2005, s. 187–194.

²³⁵ Archiv hl. m. Prahy, SK II/1 **Prager Taubstummen-Institut verbunden mit dem allgemeinen Witwen und Weisen-Institute**, Praha 1786–1945. SK II/2 **Soukromý spolek ku podporování domácích chudých v Praze**, Privat-Verein zur Unterstützung der Hausarmen in Prag, Praha 1801–1956. K nejstarším ženským dobročinným a humanitním spolkům patřil Spolek paní sv. Ludmily. SK II/11 **Spolek sv. Ludmily**, Spolek paní sv. Ludmily (od roku 1866), Praha 1851–1950. Jen v Praze jich podle Spolkového katastru existovalo v období 1786–1914/1918 přes 380.

²³⁶ MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914*. Opava: Slezské muzeum, 2002, s. 38–41.

sociální zařízení. Finanční a materiální pomoc směřovala i k nemajetným vdovám a sirotkům, chlapcům a dívkám navštěvujícím různé typy škol. Pro ty nejchudší a pro bezdomovce byly zakládány vývařovny a ubytovny. Dobročinné a humanitní spolky se zabývaly vedle sociálních problémů také mravností dívčí mládeže, pro niž zřizovaly instituce k převýchově ‚padlých‘ dívek. Téměř ve všech spolcích a sdruženích pracovaly ženy a značnou část z nich také samy založily. Zvláště v těch, jež vznikaly pod jejich vedením, bylo v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století zahrnuto do sociální práce vedle dobročinných, podpůrných, humanitních a osvětových aktivit také systematické vzdělávání dívek a budování vyšších škol.²³⁷ Organizace zakládané v osmdesátých letech a později se většinou zabývaly jednou či dvěma specifickými aktivitami zaměřenými výhradně do sociální oblasti.

Nejvýznamnější osobností, jež zasvětila svůj život sociální práci – především péči o děti a nezaopatřené matky, byla Marie Riegrová-Palacká.²³⁸ Své představy o ní, včetně spoluúčasti na založení dívčí průmyslové školy, realizovala od poloviny šedesátých let ve Spolku sv. Ludmily, jehož původním posláním byla podpora chudých vdov a výuka nemajetných dívek pletení a šití. Z vedení spolku pro neshody odešla na podzim roku 1870 a ještě v jeho rámci se tři roky věnovala dobročinné práci. Poté Spolek sv. Ludmily opustila úplně. Vykonávala charitativní činnost v nejširším slova smyslu, navštěvovala příbytky těch nejchudších a snažila se pomáhat radou i materiálně. Viděla, jak hmotný nedostatek zhoubně ovlivňoval život dospělých i dětí, o něž nebylo téměř pečováno. Byla přesvědčena, že duševní potenciál dětí z chudého prostředí je stejný jako u těch ostatních,

---

²³⁷ V Praze existovaly spolky: Archiv hl. m. Prahy, SK II/11 **Spolek sv. Ludmily**, Spolek paní sv. Ludmily (od roku 1866), Praha 1851–1950; SK II/30 **Ženský výrobní spolek český**, Praha 1871–1971.

²³⁸ HRUŠKOVÁ, Kamila. Marie Riegrová-Palacká a její zásluhy o české lidumilství : pamětní lístek k desetiletí jejího úmrtí. *Ženský svět*, 1901, roč., 5, č. 7, 5. 4., s. 73–74; č. 8, 20. 4., s. 87–88; č. 9, 5. 5., s. 100–102.

jen strašlivé sociální podmínky nedovolily jeho rozvinutí.²³⁹ Alarmující sociální situace se stala jedním z impulsů ke studiu literatury, v níž hledala informace potřebné k zakládání opatroven s celodenní péčí pro opuštěné a chudé děti. Pražská městská rada jí vycházela vstříc.²⁴⁰ V následujících letech přibývalo předškolních zařízení a zásluhou Vojty Náprstka pomalu narůstala i částka, již městská rada přispívala na jejich udržování. Dne 29. března 1890 vyšel v *Národních listech* výňatek ze zprávy Komitétu dam pro městské opatrovny (jesle a mateřské školy), jež byla předložena za rok 1889 městské radě. Konstatovala, že „ubývá darů a příspěvků od soukromníků, zejména v nynější době, kdy jest velký nedostatek práce a výživy pro pracovní lid, kdy nouze obyvatelstva prozrazuje se chudokrevností a zakrnělostí dítek, řádí epidemické nemoci a působí u dítek velkou úmrtnost“. V době epidemie nařídil hygienik uzavřít několik předškolních zařízení, čímž devět set dětí ze sto šedesáti nejchudších rodin přišlo o pravidelné stravování a mnoho z nich zemřelo hladem.²⁴¹

V práci Marie Riegrové-Palacké, filantropky, významné představitelky českého lidumilství, obětavé iniciátorky zřizování jeslí a mateřských škol na základech, jež byly budovány v souladu s odbornými znalostmi, úspěšně pokračovala její starší dcera Marie Červinková-Riegrová,²⁴² která se zaměřila na problematiku dospívající mládeže²⁴³ a mladých žen. Z doby, kdy se svou matku navštěvovala příbytky pražské chudiny, znala neutěšené sociální poměry – tmavé, vlhké a špinavé byty, ve kterých žili pohromadě zdraví i nemocní, nedostačující oblečení dětí, hlad. Stejně jako její matka i ona apelovala na vstřícnost a lidumilnost bohatých. Seznamovala se s francouzskou sociální literaturou,

---

²³⁹ NEUDORFLOVÁ, Marie L. Ženy rodiny F. L. Riegra a jejich účast ve veřejné sféře. In *F. L. Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století*, s. 152.

²⁴⁰ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová, rodem Palacká*, s. 66–67.

²⁴¹ Komitét dam pro městské opatrovny... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 87, 29. 3., s. 3.

²⁴² AUGUSTINOVÁ, Božena. *Marie Červinková-Riegrová*. Praha: Bursík & Kohout, 1897, s. 22, 40–45, 60–94.

²⁴³ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže : rozhledy po lidumilství v Evropě*. Praha: nákl. spolku Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1894, druhé vydání. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *O nalezencích v Čechách : přednáška ze dne 16. ledna 1888*. Praha: vlastním nákladem, 1888.

z níž čerpala inspiraci pro svou práci. V člancích a studiích zdůrazňovala nutnost rozvíjet sociální zákonodárství, jež by zakázalo dětskou práci, ochraňovalo ženy v těhotenství, nepřipustilo jejich noční práci a zaměstnávání např. v hornictví a hutnictví. Doporučovala zkrácení sobotní pracovní doby, aby ženy měly čas na péči o domácnost. Dále navrhovala zřízení kursů pro mladé pracující ženy, v nichž by se učily vařit, základní péči o děti a o domácnost.²⁴⁴

Marie Červinková-Riegrová²⁴⁵ byla také iniciátorkou a měla velkou zásluhu na založení spolku Záštitá.²⁴⁶ V provolání *k Českým paním a dívkám* byla obsažena ideová i praktická náplň vznikající organizace. „Záštitá, kterou my ženy a dívky české chceme podati pracujícím svým sestřám, tj. účel, ke kterému hodláme se sdružit ke společné práci. [...] My obracíme své zraky ne k zahálčivé zpustlosti, která žádá almužnu, ale k té bídě skryté, poctivé, která volá : ‚Dejte nám práci!‘ [...] Ve všech zemích evropských setkáváme se s mocným hnutím v kruzích ženských, které směřuje ke mravní záchraně chudé dívky a každým rokem na sta podniků dobročinných povstává k tomuto cíli na různých stranách vzdělaného světa. Chceme-liž my ženy české zpozdit se za ostatními v tomto ušlechtilém zápase, v péči o blaho nebohých svých sester? [...] Kéž by v srdcích všech žen českých vzbudilo se vroucí přesvědčení, že milosrdenství k trpícím jest nejen povinností náboženskou a lidskou, ale účinná péče o chudé třídy jest také naší povinností národní a péče o chudé dcery a ženy českého lidu především naší povinností ženskou! Vždyť šťastná budoucnost národa našeho pojištěna bude jen tenkrát, když jádro jeho bude zdravé a silné, když širší vrstvy národa budou povzneseny mravně i duševně, když žena

---

²⁴⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Záštitá pracujících dívek a ženy : přednáška ze dne 15. března 1893*. Praha: nákladem spolku Záštitá, 1893, s. 5–17.

²⁴⁵ ADÁMEK, Karel. Památce Marie Červinkové-Riegrové. *Ženské listy* 1913, roč. 41, č. 6, 1. 6., s. 1–2; č. 7, 1. 7., s. 15–16; č. 8, 1. 8., s. 11–13; č. 9, 1. 9., s. 16–17. Karel Adámek vzpomínal na Marii Červinkovou-Riegrovou, pomocnici Františka Ladislava Riegra, na ženu, která zasvětila svůj život sociální práci jak teoretické, tak i praktické. Text je doplněn výňatky z dopisů Marie Červinkové-Riegrové.

²⁴⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK II/133 **Záštitá**, Praha 1893–1952.

lidu a dívky její ochráněny budou před hmotnou a mravní zhoubou. Kéž by k záštitě dcer a matek našeho lidu ženy české spojily své síly...²⁴⁷

Záštitu měla mravně a hmotně chránit chudé pracující dívky a ženy, zajišťovat jim práci, poskytovat těm dívkám, které po ukončení školy nastoupily do továren, alespoň základní poučení o hygieně, péči o zdraví, výchově dětí a vedení domácnosti.²⁴⁸

Marie Červinková-Riegrová, budoucí předsedkyně Záštity, se v polovině března 1893 obrátila na c. k. místodržitelství s žádostí o povolení spolku. Odpověď obdržela od c. k. policejního ředitelství, v níž bylo uvedeno rozhodnutí: „Veleslavné c. k. místodržitelství v Praze připustilo dle vynesení ze 6. dubna 1893 zřízení spolku pod názvem ‚Spolek Záštitu v Praze‘.“²⁴⁹ Ustavující valná hromada se konala 23. dubna 1893 a vlastní činnost byla zahájena 14. října 1893 otevřením útulny pro služebné dívky, které do Prahy přicházely z venkova. Součástí útulny byla prádelna, v níž si zcela nemajetné dívky odpracovaly náklady na ubytování. Kromě toho mohly navštěvovat spolkem pořádaný kurs žehlení a večerní hospodyňskou školu. Marie Červinková-Riegrová se snažila získat podporu a pomoc samotného c. k. policejního ředitelství. Požádala je, aby „slavné c. k. policejní ředitelství snahy spolku našeho podporovalo a sice tím způsobem, aby policejní strážníci poukázáni byli, aby dívky, které hledají přístřeší a zejména dívky, které nádražím přicházejí a neznámy jsou v Praze, upozornili na útulku spolku a na výhody, které dívkám poskytuje a adresu útulny jim naznačili“.²⁵⁰

Po úmrtí Marie Červinkové-Riegrové 22. ledna 1895 se vedení spolku snažilo udržet směry jí vytčené – ochranný a industriální. Tak jako ostatní ženské spolky bojovala i Záštitu s nedostatkem financí, a proto nebylo možné poskytovat dívkám na dobu potřebnou bezplatné zaopatření. Večerní hospodyňská škola, podle záměru Marie

---

²⁴⁷ Českým paním a dívkám. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 5, 25. 5., s. 38–39.

²⁴⁸ Českým paním a dívkám. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 5, 25. 5., s. 38.

²⁴⁹ TURKOVÁ, Miloslava. Náplň činnosti ženských spolků v Čechách v 90. letech 19. století, s. 31.

²⁵⁰ TURKOVÁ, Miloslava. Náplň činnosti ženských spolků v Čechách v 90. letech 19. století, s. 32.

Červinkové-Riegrové, měla především sloužit mladým továrním dělnicím, které se však pro tento druh vzdělávání nepodařilo získat. Navzdory problémům a nedostatkům každoročně opouštěly Záštitu dívky, které byly alespoň elementárně vzdělány a s teoretickými zkušenostmi a praktickými dovednostmi si odnášely vědomí svého češství.

V Čechách i na Moravě vznikaly již v polovině osmdesátých a v průběhu devadesátých let podobně zaměřené spolky – Ochrana opuštěných a zpustlých dívek,²⁵¹ založen v roce 1885, Ženský asyl, vznikl v roce 1898 atd.; z mimopražských organizací je možné zmínit Záchranu, spolek na ochranu svobodných matek ve Velkém Meziříčí,²⁵² Ženskou útulnu v Brně²⁵³ a Dámské odbory Ústřední matice školské, zabývající se také sociální problematikou,²⁵⁴ které pracovaly téměř v každém městě.

* * *

Občanské ženské výrobní a vzdělávací spolky, stavovské spolky učitelek a poštovních úřednic, tělovýchovné, kulturní, sociální a mnohé další sehrály v procesu v národní emancipace a zároveň zrovnoprávňování žen v české společnosti významnou roli. Zpřístupnily jim vyšší odborné a gymnaziální vzdělání, což ženám umožnilo opustit soukromou sféru, vstoupit do veřejného dění,²⁵⁵ získat adekvátní povolání, ekonomickou

---

²⁵¹ Archiv hl. m. Prahy, SK/II 91 **Ochrana opuštěných a zpustlých dívek**, Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek (od roku 1886), Praha 1885–1939.

²⁵² ŠIMEČEK, Bedřich. Záchrana, spolek na ochranu svobodných matek ve Velkém Meziříčí. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 2, srpen 1905, s. 49–50.

²⁵³ Útulna ženská v Brně. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 24. Toto sociální zařízení dokonce pořádalo tříměsíční ozdravné pobyty pro děti u Jaderského moře v Cirkvenici u Rjegy. „Útulna ženská v Brně zařídila v Cirkvenici u Rjegy dětskou kolonii, do níž přijímá děti slabé, chudokrevné, nervosní, náchylné ke skrofulose, rhachitické na léčení. [...] Příští výprava pojede 5. února. Děti pobudou na jihu zpravidla 3 měsíce a zotavují se kupodivu dobře. Za byt a stravu platí se 2 K denně.“

²⁵⁴ Jen v Praze jich ve sledovaném období existovalo 33 a většina z nich pracovala ještě v době první Československé republiky. Ve Spolkovém katastru Archivu hl. m. Prahy jsou pod signaturami SK II/65, SK II/66, SK II/67, SK II/68, SK II/69, SK II/70, SK II/71, SK II/73, SK II/78, SK II/80, SK II/86, SK II/89, SK II/90, SK II/95, SK II/96, SK II/98, SK II/99, SK II/100, SK II/109, SK II/114, SK II/122, SK II/134, SK II/135, SK II/138, SK II/191, SK II/192, SK II/268, SK II/290, SK II/301, SK II/306, SK II/311, SK II/322, SK II/325.

²⁵⁵ Karel Havlíček v revolučním roce 1848 požadoval pro obě pohlaví kvalitní všeobecné a poté politické vzdělání, jež mělo povznést český národ. „Proto jest dle mého mínění jenom všeobecné vzdělání národu jediný pravý a hlavní prostředek, kterýmžto se jistě dojde ke svobodě trvanlivé a k právu: všechny ostatní nevedou platně k cíli. Revoluce, vzbuření, mohou též zprostiti národ od utlačovatelů – avšak jen na čas, neboť není-li celý národ vzdělaný, brzy se zase vyskytnou chytráci, kteří na jiné cestě starou despotii a útisk národu na šíji uvaliti dovedou. [...] Proto se také poctivost každé politické strany nejlépe podle toho pozná,

samostatnost a nezávislost. První a nejvýznamnější kroky k naplnění pojmu zrovnoprávnění žen vedly přes vybudování prakticky i akademicky zaměřeného dívčího vyššího a středního školství. Koncem devadesátých let 19. století to pak bylo zpřístupnění studia na univerzitách a vysokých školách. Kromě systematického vzdělávání dívek ve spolkových školách existovaly různé kursy, organizované spíše pro dívky a ženy pocházející z nejnižších sociálních vrstev, jež je seznamovaly se základními dovednostmi nutnými pro vedení domácnosti. Většina ženských spolků, i když jejich hlavní zaměření bylo orientováno na vzdělávání, se zabývala také charitou.

Členky dobročinných a humanitních spolků sledovaly prostřednictvím charitativních aktivit ještě další vyšší cíl. Ženy a děti, pocházející z nejnižších sociálních vrstev, zachraňovaly nejen před hladověním a mravním úpadkem, ale poskytnutím alespoň elementárního vzdělání, chtěly z této skupiny obyvatelstva učinit platnou součástí českého národa.²⁵⁶

V souvislosti s postupným osvobozením a zrovnoprávněním žen byla vyzdvihována jejich nezastupitelná úloha ve společnosti, schopnost vnímat utrpení bližních, angažovat se v boji proti bídě a učit se hospodárnosti. Díky těmto vlastnostem byly přijímány do rolí poradkyň chudinských sborů. Proto byly vcelku pochopitelné názory, „že by se ženy měly stát řádnými členy chudinských sborů, účastnit se všech porad a mít právo návrhu jako kterýkoliv mužský člen sboru, z čehož by mělo prospěch nejen chudinství, ale také ženina důstojnost.“²⁵⁷ Spoluúčast žen v sociální práci obecních či

---

jak upřímně se o pravé vzdělání lidu stará; [...] Naše přesvědčení jest, že *svoboda bez vzdělanosti národa je nemožná*, a proto bude naše hlavní péče rozšiřovat podle sil svých vzdělání. Jen vzdělání národové mohou být opravdově svobodni, a proto musí opravdový přítel svobody k tomu pracovati, aby vzdělání nejen jako posud bylo omezeno na některé stavy, nýbrž aby poznenáhla celý lid se vzdělal a poučil.“ MASARYK, T. G. *Karel Havlíček : snahy a tužby politického probuzení*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 150.

²⁵⁶ Tyto myšlenky se objevovaly v různých podobách ve všech sociálně orientovaných pracích Marie Červinkové-Riegrové.

²⁵⁷ HOBLOVÁ, Barbora. Žena ve sboru chudinském a zdravotnickém. *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, č. 5, 20. 2., s. 65–66.

městských zastupitelstev měla přispět k zisku volebního práva do obcí, do zemských a říšských zastupitelských sborů.

Rozšiřující se sociální agenda ženských spolků vyžadovala stále více dobrovolných pracovníků a vyšší finanční prostředky. Dobrovolnice, včetně peněz, většinou pocházely z vlasteneckých kruhů české společnosti. K finančním problémům a nedostatku spolupracovníků Marie Červinková-Riegrová v přednášce v Měšťanské besedě v Praze r. 1893 uvedla: „Je-li vskutku pravdou, čím my ženy české rády se honosíme, že jsme dospěly k vědomí svých povinností k národu – pak ujměme se nejprve úlohy nejbližší a k ubohým trpícím sestřám, dcerám i matkám našeho lidu vykonejme svoji povinnost.“²⁵⁸ Podobnou argumentaci používaly i členky dalších ženských spolků – například v lidumilném odboru Ústředního spolku českých žen byly považovány sociální aktivity za „těžkou práci, která je také prací národní, a proto jest povinností všech dcer a synů českého národa, aby odbor i hmotnou i mravní pomocí vydatně podporovali.“²⁵⁹

Významnými tribunami žen se od sedmdesátých let 19. století staly ženské časopisy²⁶⁰ vydávané některými spolky. Na jejich stránkách byla zpočátku veřejnost seznamována s programem a aktivitami ženských organizací. Články informovaly o ženském hnutí, vzdělávání dívek, výtvarném umění, hudbě, sportu, přinášely zprávy o dění v ženských organizacích v zahraničí, zdravotních a sociálních²⁶¹ problémech ženské populace atd. Postupně přibývaly i otázky týkající se zaměstnávání žen či jejich uplatnění

---

²⁵⁸ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Záštita pracující dívky a ženy*, s. 22–23.

²⁵⁹ VLK, František Cyril. Lidumilný odbor Ústředního spolku žen českých. *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 2, 15. 2., s. 22.

²⁶⁰ *Ženské listy* – zpočátku redigované Věnceslavou Lužickou-Srbovou a od roku 1874 Eliškou Krásnohorskou. Majitelem byl Ženský výrobní spolek český. Koncem devadesátých let začal vycházet *Ženský svět* vydávaný Ústředním spolkem žen českých a redigovaný do roku 1907 Terézou Novákovou, po přelomu století začal v Praze vycházet *Ženský obzor* (rok 1900) a na Moravě o pět let později *Ženská revue* atd.

²⁶¹ Příkladem, čerpaným z ženských časopisů, mohou být následující články: Z LEŠEHRA DU, Emil šl. Žena a její sociální postavení. *Ženský obzor*, 1901–1902, roč. 2, č. 4, září, s. 53–54. Ze života mládeže mravně ohrožené a potřebné záchrany referoval p. soudce... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 215–216. Prostituce v nevěstincích a pouliční. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217. Mezinárodní kongres pro potlačení obchodu s děvčaty. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217. Sirotčinec se soustavou rodinnou žádá... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 8, s. 245–246. Neblahé zjevy zločinnosti, prostituce a sebevražd mládeže... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 6, s. 181.

ve veřejných, případně politických funkcích. Také na stránkách deníků se objevovalo stále více informací o ženském hnutí; byly zde publikovány jejich požadavky a názory.²⁶²

Systematická, koordinovaná a stále se rozrůstající činnost občanských ženských spolků svědčila o důležitosti a přínosu jejich sociálních i veřejných aktivit a o pocitu, že jejich snahy o zrovnoprávnění ve všech významných oblastech soukromého a veřejného života byly naprosto oprávněné.

---

²⁶² V předešlém textu jsem použila citace z *Hlasu*. V *Pramenech a literatuře* je soupis článků publikovaných v *Národních listech*. Např.: O sociálních poměrech služek... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 70, 12. 3., s. 2. Také v dalších denících bylo možné nalézt problematiku týkající se ženského hnutí, postavení žen v rodině a ve společnosti.

2. Dělnické ženské spolky

2.1 Šedesátá až osmdesátá léta 19. století

Současná literatura se většinou zabývá aktivitami a osudy žen z měšťanského prostředí nebo těch, které byly svázány s buržoazií či šlechtou. Dělnickým ženám a zvláště jejich vstupu do veřejného dění na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století bylo zatím věnováno mnohem méně pozornosti.²⁶³

Vliv liberálnějších mladočechů začal od r. 1870 vzrůstat na úkor vůdčích staročechů, také díky tomu, že v dělnické elitě dokázali vzbudit dojem zájmu o její problémy, což zpočátku vedlo k překrývání snah národních a dělnických. Nakonec zůstalo jen několik představitelů a představitelky národní inteligence,²⁶⁴ kteří se pokoušeli přednáškami²⁶⁵ a články zprostředkovat ženskou otázku také v dělnickém prostředí, což do osmdesátých let 19. století naráželo na zásadní problém. Většina dělnických žen, bojujících sama či se svým partnerem o holé přežití svých rodin,²⁶⁶ neměla při 14–16 hodinové pracovní době žádný volný čas. Proto se kulturně vzdělávací aktivity týkaly jen manželek a dcer nejlépe situovaných dělníků, které se vedle péče o rodinu mohly účastnit spolkového dění organizovaného podle vzoru spolků občanských.

Jedním z přednášejících byl Josef Barák,²⁶⁷ jenž se pokusil přiblížit ženám a dívkám pražského Oulu²⁶⁸ české dějiny cyklem přednášek ,O povahách výtečných českých

---

²⁶³ Obě autorky se zabývaly ženským dělnickým hnutím pozdější doby. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 299–318. UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách : z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*. Praha: Mona, 1984.

²⁶⁴ Josef Barák, Karolina Světlá, Žofie Podlipská, Věnceslava Lužická-Srbová a další členky Amerického klubu dam.

²⁶⁵ Valná hromada pražského Oulu rozhodla 11. července 1869 o pořádání přednášek pro ženy a dcery členů. *Pražský ,Oul‘ ... Český dělník*, 1869, roč. 1, č. 2, 24. 7., s. 46.

²⁶⁶ „Když však vyhledující soutěž průmyslu jako šroub bez konce začala se zavrtávat v klid a mír rodinného života, výdělek mužův nestačil, vyšla i žena na cesty, kudy ubírají se ranní hloučky k šedivým branám továren. Tím okamžikem rozmnožilo se nevidaně nebezpečí mravní nákazy zároveň s útoky na tělesné zdraví a normální mateřství. Jakmile začal kapitál podrobovatí sobě krajiny, nestačily mu brzo mozoly muže, vzal ženu, ba i dítky do svého vleku.“ SÝKORA, Josef. *Ženská otázka mezi dělnicemi. Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 4, s. 97.

²⁶⁷ Josef Barák (1833–1883) patřil k mladočeskému opozičnímu seskupení.

²⁶⁸ Svěpomocný spolek Oul byl založen valnou hromadou 1. března 1868 na Žofině z podnětu mladočecha Františka Ladislava Chleborada, jenž propagoval svěpomocné družstevnictví jako prostředek ke zlepšení

žen a dívek'. Mluvil o bájných, historických i téměř současných ženských osobnostech – například o Libuši, Šárce a Vlastě, o Drahomíře, manželce Vratislava I. a matce Václava, o husitských ženách a o Boženě Němcové.²⁶⁹ K Josefu Barákovi se s osvětovou a publikační činností připojily Karolina Světlá, mylně se domnívající, že se ženy ze sociálně slabých vrstev již emancipovaly a že jsou ekonomicky samostatné a rovnoprávné s mužem, zvláště v péči o rodinu,²⁷⁰ Žofie Podlipská, jež se zaměřila na poslání ženy a na výchovu dětí,²⁷¹ a Věnceslava Lužická-Srbová, která zdůrazňovala prospěšnost prakticky vzdělané ženy a její zakotvenost v domácnosti a v rodině.²⁷² Pod vlivem jejích přednášek byla v roce 1869 v pražském Oulu a v následujícím roce v Dělnické besedě v Karlíně zavedena výuka kreslení stříhů pro ženy a dívky, které pak v roce 1872 založily podpůrnou jednotu.²⁷³ I když zanikla současně s pražským Oulem a její existence byla v procesu emancipace žen pouhou epizodou, je nutné kladně hodnotit pozitivní přístup členek ke spolkové práci a zároveň si uvědomit, že tato hrstka aktivních žen dokázala zahájit proces integrace dělnic

---

sociálních poměrů dělnictva. Činnost spolku byla zpočátku velmi úspěšná; první prodejna byla otevřena 23. března 1868 na Betlémském náměstí. Spolek pořádal i vzdělávací kurzy koordinované vzdělávacím odborem. V polovině sedmdesátých let se potýkal se závažnými problémy, jež vedly v roce 1878 k jeho zániku. MÍKA, Zdeněk a kolektiv. *Dějiny Prahy v datech*. Praha: Panorama, 1888, s. 195.

²⁶⁹ Přednáška v Oulu. *Dělník*, 1870, roč. 3, č. 14, 15. 4., s. 97. Z ,Oulu'. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 33, 3. 2., s. 3. Z ,Oulu'. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 53, 23. 2., s. 2. Z ,Oulu'. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 103, 14. 4., s. 3.

²⁷⁰ SVĚTLÁ, Karolina. O vychování ženy. *Květy*, 1867, roč. 2, č. 6, 8. 8., s. 47–50; SVĚTLÁ, Karolina. O vychování ženy II. *Květy*, 1867, roč. 2, č. 7, 15. 8., s. 55–56, 58; SVĚTLÁ, Karolina. O vychování ženy III. *Květy*, 1867, roč. 2, č. 8, 22. 8., s. 67–70.

²⁷¹ Přednášky v ,Oulu' pro dámy. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 200, 22. 7., s. 3. Žofie Podlipská publikovala články s výchovnou tematikou také v dělnických listech. PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List první. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 3, 2. 2., s. 21–22; PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List druhý. 1872, roč. 1, č. 4, 16. 2., s. 30–31; PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List třetí. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 8, 19. 4., s. 73; č. 9, 3. 5., s. 80–81.

²⁷² LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. Ženská výdělečná činnost I. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 5, 1. 3., s. 40–41. [LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava] V. L. Dělnice v továrnách : listy české ženy : list první. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 1, 5. 1., s. 3–4. [LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava] V. L. Dělnice v továrnách : listy české ženy : list druhý. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 2, 19. 1., s. 12–13. Z ,Oulu' pražského. *Dělnické noviny*, 1871, roč. 2, č. 21, 4. 11., s. 236. Z ,Oulu'. *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 297, 29. 10., s. 3. LUŽICKÁ, Věnceslava. Dělnice tovární. *Dělnické noviny*, 1871, roč. 2, č. 22, 18. 11., s. 244–245. Dělnická beseda v Karlíně. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 9, 3. 5., s. 85. Dopisy : činnost dělnické besedy. *Dělnické noviny*, 1872, roč. 3, č. 9, 4. 5., s. 90–91.

²⁷³ Podpůrná jednotka byla založena pro ženy a dívky, které se živily šitím bílého prádla, vyšíváním a háčkováním.

do společnosti a podpořila jejich postupně se rozšiřující působení na veřejnosti.²⁷⁴ Kromě vzdělávacích a podpůrných aktivit se členky Oulu věnovaly filantropii²⁷⁵ a kulturní činnosti; především sborovému zpěvu. První doložená organizace dělnických žen, dívčí pěvecký sbor pražského Oulu, vznikla na konci roku 1869. Trvalo však ještě bezmála dvacet let, než dělnické ženy dospěly k nezávislé organizační a řídicí práci v dělnických spolcích. Dosavadní nesamostatnost žen však vedla muže sdružené v Dělnické besedě na Smíchově k podcenění jejich schopností k vedení spolků v takové míře, že v roce 1870 přijali návrh Antoše Pellanta, spolupracovníka Josefa Boleslava Pecky, „aby při valných hromadách nebyly ženské přítomny“.²⁷⁶

České spisovatelky ve svých přednáškách a člancích, publikovaných v dělnických časopisech, obhajovaly nutnost zachování tradičního modelu rodiny, respektujícího společenskou prestiž muže a úctu k ženě. Všechny odmítaly zaměstnávání žen v továrnách, neboť špatné pracovní podmínky a dlouhá pracovní doba,²⁷⁷ v sedmdesátých letech i

---

²⁷⁴ Z „Oulu“. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 318, 17. 11., s. 2. Besední divadlo „Oulu“. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 85, 27. 3., s. 2. Dívčí „Oul“ hodlají založit pracovnice... *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 16, 16. 8., s. 154.

²⁷⁵ Anna Poncová, Marie Vítková, Josefa Kubišová a další se rozhodly, že zahájí sbírku na slavnost vánočního stromku, jíž měly být podpořeny děti chudých členů Oulu. Při slavnosti byly rozdělovány jak finanční prostředky, tak i ošacení, boty a prádlo. Z „Oulu“. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 213, 4. 8., s. 2.

²⁷⁶ SOUKUPOVÁ, Blanka. Ženská otázka a české dělnictvo : Praha 1867–1881. In *Žena v dějinách Prahy : sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy pro gender studies 1993*. Jiří Pešek a Václav Ledvinka (ed.). Praha: Scriptorium 1996, s. 256.

²⁷⁷ Mladé dívky i dospělé ženy z nejnižších sociálních vrstev musely pracovat a výdělkem přispívat na domácnost rodičů a nebo svou vlastní poté, co se vdaly. Nepříznivé pracovní podmínky a dlouhá pracovní doba poškozovaly jejich zdraví. První úpravy vztahující se k zaměstnávání dětí a mladých žen najdeme v *horním zákoně* č. 146 ř. z. z 23. května 1854, jehož § 200 podnikatelům nařizoval, že musí mít úředně schválený pracovní řád, který stanovil podmínky zaměstnávání obou skupin dělníků vzhledem k jejich fyzickým silám. Zákonné opatření se projevilo jako zcela bezzubé, protože text pracovního řádu vypracovali samotní podnikatelé. Pokuta 1 až 50 zl. (§ 247) jim hrozila teprve tehdy, když byly ženy a děti zaměstnávány jinak, než jak bylo uvedeno v pracovním řádu. Bouře v horních revírech donutily vládu k další úpravě. Navrhovaná osnova zcela zakazovala práci dětí do 14 let; mladistvé osoby mužského pohlaví do 16 a mladé ženy do 21 let mohly být zaměstnávány jen tak, aby nebyl poškozován jejich tělesný vývoj. Přestoupení tohoto nařízení se trestalo pokutou ve výši až 200 zl. Další novela horního zákona ze 16. prosince 1882 opět snížila věkovou hranici pro zaměstnávání dívek. Ničím neomezovanou práci připouštěla již od jejich 18. roku. Zákon č. 115 ř. z. z 21. června 1884 připouštěl nástup žen do zaměstnání již čtyři týdny po porodu; „ovšem pouze na základě lékařského vysvědčení o pracovní schopnosti ženy“. Při projednávání tohoto ustanovení, nutícího ženu opustit dítě v raném kojeneckém věku, bylo ve sněmovně řečeno, „nejtěžším trestem pro pracovitou ženu jest, když nesmí pracovat pro svoji rodinu“. Zastánci tohoto názoru při jeho prosazení zneužili neutěšených životních podmínek dělnických rodin. Prováděcí nařízení č. 146 k výše uvedenému zákonu bylo vydáno ministerstvem orby za souhlasu ministerstva vnitra až 8. června 1907. O další úpravu v zaměstnávání žen v hornictví se pokusil sociálně demokratický poslanec JUDr. Leo Verkauf v návrhu podaném 24. května 1897, který připouštěl práci šestinedělek v hornictví teprve po uplynutí šesti

šestnáctihodinová, poškozovala zdraví žen a nedovolovala jim řádnou péči o domácnost a výchovu dětí.²⁷⁸ „Nikdo, kdo má smysl pro kulturní pokrok, nemůže podceňovati příšernou namáhavou práci horníka, kde z každého koutu šachty zeje zmrzačení nebo smrt. [...] v dějinách lidské práce zaznamenáno, že i ženy pracovaly pod zemí v dolech, i nyní nacházíme ženu v práci té těžké podzemní a znemravňující v některých státech evropských, v Itálii, Španělsku, Belgii. [...] V revíru uhelném Stříbro-Plzeň jest ve 120 dolech zaměstnáno 600 žen při třídění a nakládání uhlí.“²⁷⁹ Z článků spisovatelek publikovaných v *Květech* a *Dělnických listech* vysvítá na jedné straně snaha pomoci, alespoň radou, ale na druhé straně je zřejmá neznalost poměrů v dělnickém prostředí. Všechny autorky měly o postavení žen v dělnické komunitě naivní představy. Zvláště textech Věnceslavy Lužické-Srbové se setkáváme s nepochopením sociální situace dělnických žen a jejich rodin.

Názory prezentované spisovatelkami ovlivnily i vedoucí osobnosti mužské dělnické inteligence, která v ženách pracujících v továrnách viděla trvalou hrozbu levné pracovní síly a nežádoucí konkurenci. „Zaměstnáváním a stálým rozšiřováním zaměstnání žen a

---

neděl po porodu a práci ostatních žen pouze mezi pátou hodinou ranní a osmou hodinou večerní, a vylučoval ji při pracích nebezpečných a nezdravých. Verkaufův návrh však nebyl vůbec projednán!

Dle statistiky z roku 1880 bylo v rakouském průmyslu zaměstnáno:

	<i>muži</i>	<i>ženy</i>
<i>Průmysl – Předlitavsko</i>	346.226	178.261
<i>Textilní průmysl</i>	97.307	98.605

Zdravotní stav zaměstnanců v průmyslu: z 1.000 mužů ročně onemocnělo 250–300 a z 1.000 žen **500–600**. Další schválené zákony, č. 22 ř. z. z 8. března 1885 a č. 155 ř. z. z 28. července 1902 nepřispěly v žádném z průmyslových odvětví k výraznému zlepšení sociálních podmínek. Změny nastaly teprve poté, co bylo v roce 1903 požádáno mezinárodní sdružení pro zákonnou ochranu dělnictva v Basileji, aby dalo podnět k provedení všeobecného zákazu noční práce žen. V odpověď svolala Švýcarská spolková rada na květen 1905 mezinárodní konferenci do Bernu, jíž se také zúčastnili zástupci Rakouska. Konference upravila zásady zákazu noční práce žen a v jejím závěru, 26. září 1906, byla podepsána dohoda. Poslanecká sněmovna schválila konvenci **19.** a panská sněmovna **29.** prosince **1908**. Téhož dne byla ratifikována císařem. *Česká politika : moderní stát a jeho úkoly – politika agrární, průmyslová, sociální*. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl IV. Praha: Jan Laichter, 1911, s. 855–856, 861–867.

²⁷⁸ Různá onemocnění žen dle povolání. *Ženský list*, 1904, roč. 4 (13), č. 11, 27. 5., s. 2–3. Zákaz užívání bílého kostíku při výrobě sirek. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 30, 23. 7., s. 3–4.

²⁷⁹ MÁCHOVÁ, Karla. Žena v průmyslu hornickém. *Ženský obzor*, 1900, roč. 1, č. 2, s. 19–20. Článek byl převzat z *Ženského listu* redigovaného Karlou Máchovou.

dívek v továrnách jest řádnost a existence mužského dělníka co nejvíce ohrožena.²⁸⁰ Na neustále se zvyšující zaměstnanost žen, dokonce i v oborech, které byly dosud výhradně doménou mužů, a současně narůstající hrozbu ztráty zaměstnání a výdělků, reagoval v sedmdesátých a osmdesátých letech Josef Boleslav Pecka několika články v dělnickém tisku.²⁸¹ Bránil „utlačované mužské síly“ proti konkurenci žen a neuznával důvody obhájců jejich zaměstnávání, kteří tvrdili, že je nutné, neboť je vyvolala nouze, v níž dělnické vrstvy žily.²⁸²

Kromě obranářského tónu se od poloviny sedmdesátých let začal objevovat v souvislosti s rozvíjejícím se socialistickým dělnickým hnutím také jiný pohled na ženskou otázku, pro niž měl daleko více pochopení. Aby mohly nově vznikající dělnické organizace plnit svou sociální a politickou úlohu a získat potřebný vliv ve společnosti, musely si napřed vytvořit dostatečnou členskou základnu, k čemuž měly pomoci i politicky vzdělané ženy. Předtím však bylo nutné zbavit je nezájmu, nepochopení a lhostejnosti, pasivity, dokonce i přímého odporu proti sdružování se ve spolcích vyvolaném obavou z policie. Josef Boleslav Pecka si začal uvědomovat, že je potřeba svobodné a zvláště pak vdané ženy, mající děti, nejen zbavit strachu, ale vybavit je alespoň elementárními znalostmi, aby byly vůbec schopné pochopit své otřesné postavení a vědomě se proti němu postavit. „Provdaná žena jest jako dělnice mnohem „pozornější a učenlivější“ než svobodná; ohledy k dětem nutí ji k nejzazšímu rozpětí sil, aby vydělala na nejnutnější

---

²⁸⁰ PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Dívky v továrnách I. *Dělnické listy*, 1873, roč. 2, č. 4, 21. 2., s. 260–261. PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Dívky v továrnách II. *Dělnické listy*, 1873, roč. 2, č. 7, 4. 4., s. 288.

²⁸¹ [PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav] STRAHOVSKÝ, Boleslav. Práce žen a dětí. *Dělnické listy*, 1878, roč. 1, č. 19, 3. 7., nestránkováno; č. 23, 4. 9., nestránkováno. PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Práce žen I. *Dělnické listy*, 1880, roč. 3, č. 3, 4. 2., s. 17; PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Práce žen II. *Dělnické listy*, 1880, roč. 3, č. 4, 18. 2., s. 25–26. [PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav.] O vlivu žen na společnost lidskou I. *Budoucnost*, 1877, roč. 4, č. 20, 25. 10., s. 78. [PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav.] O vlivu žen na společnost lidskou II. a III. *Budoucnost*, 1877, roč. 4, č. 21, 14. 11., s. 82. [PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav.] O vlivu žen na společnost lidskou. *Budoucnost*, 1877, roč. 4, č. 22, 28. 11., s. 86–87.

²⁸² PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Práce žen I. *Dělnické listy*, 1880, s. 17; PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Práce žen II. *Dělnické listy*, 1880, s. 25–26. K témuž problému se také vyjádřil autor skrytý za šifrou –ký. K emancipaci žen. *Budoucnost*, 1875, roč. 2, č. 5, 4. 3., s. 25–26.

k živobytí, a tak dá si mnohé líbiti, co by si svobodná žena líbiti nedala, a dělník již teprve ne. Všeobecně odváží se dělnice jen zřídka kdy spojit se se svými druhy v práci k dosažení lepších podmínek pracovních. To také v očích podnikatelových zvyšuje její cenu; často stává se v jeho rukách dobrým trumfem proti vzdorovitému dělnictvu mužskému.²⁸³ V poučených a aktivních ženách viděl významné pomocnice rodícího se dělnického hnutí. „Pácháme zločin, zločin ten největší, nedopřávajíc ženám místa v hnutí našem. [...] Žena nadaná učením sociálním mezi pohlavím svým může působiti znamenitě a žen takových míti musíme, aby hnutí dělnické, pohlavím ženským podporované, uskutečnilo úlohu svou: osvobození proletáře a znovu zřízení společnosti lidské na základě svobody povšechné.“²⁸⁴

Nedostatečná vzdělanost dělnických žen a jejich zaměstnávání v průmyslu byly závažné problémy, kterými se zabývali přední dělničtí žurnalisté, kteří, jako J. B. Pecka, postupně měnili svůj názor na roli žen v dělnickém hnutí. I když s uznáním hovořil o ženách a jejich práci v průmyslu, jíž považoval za zcela rovnocennou s mužskou, měl stále na paměti důsledek jejich nepřetržitě narůstajícího počtu v průmyslových podnicích²⁸⁵ – snižování mezd mužů. „Zmínili jsme se již dříve, že pracovní mzda, již ženy obdrží, skrovnější jest než-li mužů; ... mzda, o niž muže připravily jest větší, než-li ta, kterou samy obdrží.“²⁸⁶ Potřebou vzdělávání dělnických žen se ve stejném periodiku zabýval článek J. S. Měřinského, v němž autor zdůraznil, že se nevědomost nejhůře mstí na ženách a dívkách, které ovlivňované katolickou církví přesvědčovaly své muže, aby se „socialismu vystříhali a stranili“, a jejich neuvědomělost šla dokonce tak daleko, že se „již mnohá žena ve své nevědomosti dopustila na svém vlastním muži, otci neb bratrovi přímé zrady“. Proto

²⁸³ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha: nákl. tiskového výboru ČSDSD, 1909, s. 220.

²⁸⁴ PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Hnutí dělnické v poměru k otázce ženské. *Dělnické listy*, 1874, roč. 3, č. 5, 6. 3., s. 34–35. V této době byl Peckův názor spíše výjimečný. Většina mužů ženu přirovnávala k „baště, která se opírá všemu pokroku a volnějším a vznešenějším myšlénkám, zdržují muže, syny a druhy své od zápasů duševních pro blaho veškerenstva...“. Jak o tom svědčí o tři roky později publikovaný článek v *Budoucnosti*. O vlivu žen na společnost lidskou III. *Budoucnost*, roč. 4, č. 22, 28. 11., s. 86–87.

²⁸⁵ Ženy byly zaměstnané v textilním, kamenickém, železářském a chemickém průmyslu, v hornictví atd.

²⁸⁶ PECKA, Josef Boleslav. O ženské otázce. *Duch času*, 1884, roč. 1, č. 17, 27. 11., s. 65–66.

je nutné ženy neustále vzdělávat, aby nepodlehly vlivu klerikalismu. „Soudruzi! Učte vaše ženy, milenky, sestry jich přirozená práva a povinnosti k sobě samým znáti, že jim patří život důstojný člověka žítí. Dělnická třída, hlavně pak naše ženy, neznají než povinnosti vůči třídám bohatým, svá práva a povinnosti k sobě samým neznají.“²⁸⁷

Zcela výjimečnou osobností dělnického hnutí byla od prvních kroků učiněných na veřejnosti v polovině sedmdesátých let 19. století, všestranně nadaná a vzdělaná učitelka Karla Máchová.²⁸⁸ Ve svých prvních člancích, publikovaných v *Budoucnosti* již v roce 1876,²⁸⁹ se pokoušela obhájit rovnost společenského postavení obou pohlaví vycházejíc přitom z pracovních výkonů mužů a žen a z toho měřitelné odpovědnosti. „Jsouť povinnosti a práce, které žena ve společnosti lidské vykonává, rovněž tak důležité a tak těžké, jako práce mužů.“²⁹⁰ Věnovala se též sociální problematice vztahující se k ženě a jejímu postavení ve společnosti. V textech odsoudila vztah buržoazie k dělnictvu a mužů k zaměstnaným ženám, v nichž viděli pouhé konkurentky. Karla Máchová byla v dělnickém prostředí první, která požadovala zrovnoprávnění obou pohlaví. Vzdělání s vhodnou výchovou mělo přispět k ekonomickému osamostatnění žen, k jejich samostatnému rozhodování ve společenské i politické oblasti a také ke svobodné volbě partnera.²⁹¹

První kroky dělnických žen na veřejnosti na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století byly ovlivněny národním hnutím a emancipačními snahami českých

---

²⁸⁷ MĚŘÍNSKÝ, J. S. Neuvědomělost' našich žen v sociální zásadě, naše škoda! *Duch času*, 1885, roč. 2, č. 36, 10. 9., s. 141–142. Ještě v roce 1896 se stejným problémem zabýval článek Klérus a ženy v *Ženském listu*. Klérus a ženy. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 24, 28. 12., s. 185–186. Všestranné vzdělávání mužů i žen bylo aktuálním tématem i koncem 19. století, jak o tom svědčí články publikované v *Ženském listu*. BERTA. Vzdělávejme se! *Ženský list*, 1898, roč. 7, č. 22, 28. 11., s. 169–170; č. 23, 12. 12., s. 177–178. –vlát B. Ženská otázka. *Ženský list*, 1898, roč. 7, č. 5, 14. 2., s. 33–34. STEJSKAL, J. V. Žena a veřejná morálka. *Ženský list*, 1899, roč. 8, č. 10, 23. 5., 73–74.

²⁸⁸ Karla Máchová (1853–1920).

²⁸⁹ [MÁCHOVÁ, Karla] (Vive la Égalité). Žena ze stanoviska sociálního. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 6., 15. 3., s. 18–19. MÁCHOVÁ, Karla. Žena I. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 6., 15. 3., s. 18. MÁCHOVÁ, Karla. Žena. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 10., 18. 6., s. 32.

²⁹⁰ MÁCHOVÁ, Karla. Žena I. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 6., 15. 3., s. 18.

²⁹¹ MÁCHOVÁ, Karla. Žena. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 10., 18. 6., s. 32.

měšťanských žen. Od poloviny sedmdesátých a zvláště v osmdesátých letech probíhal v dělnickém prostředí, jež samo dospívalo k socialistickému uvědomění, proces přehodnocování ženské otázky. Čím bylo dělnické hnutí vzdělanější a uvědomělejší, tím vstřícnější byl přístup dělnických organizací k potřebám žen. Jejich vlastní aktivity směřovaly hlavně k politickému vzdělávání, k spolupráci v rámci sociálně demokratické strany a k organizační práci při zakládání samostatných ženských spolků.

2.2 Od devadesátých let 19. století do první světové války

Samostatné spolky dělnických žen měly mnohem kratší tradici než spolky, organizované ženami pocházejícími ze středních vrstev a z prostředí inteligence. Sociálně demokratické ženské spolky začaly vznikat v poněkud větší míře teprve od devadesátých let 19. století.²⁹² Určité zpoždění bylo zapříčiněno i tím, že se ženy, jichž nebylo zpočátku mnoho, mohly uplatnit v rakouské sociální demokracii a od roku 1878 v československé sociálně demokratické straně dělnické²⁹³ při organizačních i agitačních pracích přesto, že jim § 30 spolkového zákona č. 134 z 15. listopadu 1867 členství zakazoval.²⁹⁴ Ve velkých průmyslových aglomeracích se uvedených aktivit od konce sedmdesátých let skutečně zúčastňovaly jako rovnoprávné členky strany. Pro úřady byly až do roku 1918 vedeny jako hosté organizace. Ženy zastávaly místa důvěrníků, byly zvány k poradám, účastnily se kongresů a konferencí, zasedaly v okresních volebních výborech, v zemských i říšských

---

²⁹² K nejstarším spolkům dělnických žen náležely také organizace založené v Ústí nad Labem a v Podmoklech začátkem devadesátých let 19. století. SCHLESINGEROVÁ-ECKSTEINOVÁ, Tereza. Ženské hnutí sociální demokracie v Rakousku. Překlad: Zdenka Wiedermannová. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 6, s. 147–149. Ženy ve spolcích. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 7, 9, 4., s. 49–50. Proč a jak se máme sdružovat? *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 1, 14, 1., s. 1–2. Prospěšnost spolků. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 17, 14, 9., s. 129–130 (I.); č. 18, 28, 9., s. 137–139 (II.); č. 19, 12, 10., s. 145–146 (III.); č. 20, 26, 10., s. 153–154 (IV.); č. 21, 9, 11., s. 161–163 (V.); č. 22, 23, 11., s. 171–172 (VI).

²⁹³ Sociálně demokratická strana byla tzv. volnou organizací, v níž mohly pracovat také ženy jako hosté, aniž by byly oficiálně jejími členkami.

²⁹⁴ Gesetz vom 15. November 1867 über das Vereinsrecht. Nr. 134. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Jahrgang 1867. Wien: Aus der kaiserlich-königlich Hof- und Staatsdruckerei 1867, s. 380. „Zweiter Abschnitt. Von den politischen Vereinen. § 30. Ausländer, Frauenspersonen und Minderjährige dürfen als Mitglieder politischer Vereine nicht aufgenommen werden.“ [„Druhý oddíl. O politických spolcích. § 30. Cizinci, osoby ženské a mladiství nesmějí být přijímáni za členy politických spolků.“]

zastupitelských sborech strany a volily do všech jejích korporací. Osvědčily se jako agitátorky, při stávkách i při přípravách voleb. „Ženské hnutí sociálně demokratické má v programu tři hlavní úkoly: zorganizovat ženský pracovní proletariát tak, aby *nebyl stlačovatelem* mzdy dělníků ale jeho spolubojovníkem, vychovávat dělnické ženy na *politické bojovnice* a konečně učiti ženu-dělnici domáhati se dosud odpíraných *práv vlastních*. Je pochopitelné, že velká část mužské sociální demokracie první dva zmíněné úkoly, jež jsou zájmům dělnictva bližší než třetí, s větší horlivostí propaguje než-li tento, jenž mimo to vyžaduje zvýšené pozornosti a nejeví se pro cíle sociálně demokratické tak nezbytně nutným. Tím zůstalo i v tomto ženském hnutí mnohé nesplněno. Nesmí se však zapomínati, že sociální demokracie také nemá universálního prostředku, kterým by všechny své stoupence zbavila předsudků, a pak považme, že přece jen to byli mužové, kteří sociálně demokratické hnutí ženské v život uvedli, vědeckou basis mu dali a je svými nejlepšími argumenty vyzbrojili; dále že mnoho vynikajících stoupenců strany při každé příležitosti práva žen reklamuje a konečně, že sociální demokracie, pokud ovšem její moc sahá a jmenovitě ve vlastní organizaci *popřává ženám takových práv, jak to žádá jiná strana dosud nečiní*, a jež daleko přesahují meze požadavků, jež měšťácká společnost ženám vykazala.“²⁹⁵

Na následujících stránkách je rozebrána činnost některých spolků organizovaných dělnickými ženami, které pozitivně ovlivnily dělnické ženské hnutí. K prvním ženským sociálně demokratickým odborovým spolkům patřila česko-německá Jednota dělnic vlnářského průmyslu založená 8. listopadu 1888 Brně. Vedení Jednoty si uvědomovalo, že nemá k dispozici dostatek finančních prostředků k účinné pomoci v mzdových a pracovních bojích svých členek, a proto zaměřilo své aktivity do oblasti kulturní a

---

²⁹⁵ SCHLESINGEROVÁ-ECKSTEINOVÁ, Tereza. Ženské hnutí sociální demokracie v Rakousku. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 6, s. 147.

vzdělávací.²⁹⁶ Zakladatelky se snažily pomocí darů vybudovat knihovnu, v níž chtěly mít základní vzdělávací a krásnou literaturu a notový materiál pro pěvecký sbor. Spolek pořádal přednášky, koncerty svého sboru a taneční zábavy, aby získal na osvětovou a charitativní činnost alespoň nějaké finanční prostředky. K pátému výročí založení spolku zaznělo v referátu Františky Pávkové, že se ženy díky práci ve spolku zbavily sobectví a egoismu. „Víme, že jsme povinny se zbavit jha zastaralých předsudků, které spočívají v tom, že každý člověk dbá o sebe, stavíce dopředu své *já* a opět jen své *já*. Jsme přesvědčeny, že slovo *my* a opět *my* má daleko větší význam, neboť nás dělí od staré individuální zásady.“²⁹⁷ Přesto, že Jednota po necelých šesti letech své existence splýnula s odborovým spolkem textilních dělníků, šlo o velmi závažný pokus žen dokázat, že jsou schopné samy vytvořit a vést organizaci a pomáhat tak sobě i dalším ženám.

Na stránkách *Ženského listu*²⁹⁸ se po sloučení Jednoty dělnic vlnařského průmyslu s odborovým spolkem textilních dělníků rozvinula diskuse o tom, zda je pro ženy přínosné, aby spolky zakládaly a samy je vedly. Výsledek byl jednoznačný. Spolky mají být

---

²⁹⁶ WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. Účast žen v české sociální demokracii. *Československý časopis historický*, 1965, roč. 13, č. 3, s. 407.

²⁹⁷ UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 60.

²⁹⁸ Dělnická žurnalistika byla na počátku devadesátých let 19. století na poměrně slušné úrovni. Kromě velkých deníků vycházejících ve velkých průmyslových centrech, existovaly i menší v regionech. V Brně vycházela od roku 1885 *Rovnost* a v Praze od roku 1891 *Sociální demokrat*. Protože ženy neměly žádnou tiskovou tribunu, vyšla redakce *Rovnosti* v roce 1889 jejich potřebám vstříc a vyhradila pro ně rubriku ‚Obrana našich žen v továrnách‘, v níž byly zveřejňovány informace o otřesných pracovních podmínkách dělnic, ve kterých musely setrvat až 12 hodin denně. Na II. sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, konaném ve dnech 28. – 30. června 1891 ve Vídni, bylo navrženo redaktorem *Rovnosti* Janem Opletalem a podpořeno podpisy devadesáti dvou delegátek zřídit ženský časopis. Vzhledem k tomu, že kapitál k založení periodika byl nedostačující, zavedly *Sociální demokrat* a *Rovnost* novou rubriku ‚Na ženský list‘. Sbírkou vyhlášenou oběma listy podpořily dělnické ženy 17. dubna 1892 zorganizováním samostatné manifestace v Praze na ostrově Velké Benátky (Štvanice) vedené Josefou Škaloudovou, Terezií a Boženou Toužilovými. Většina zúčastněných byly ženy, které mezi sebou vybraly na budoucí časopis 13 zl. a 50 kr. Další podobné akce se konaly při prvomájových shromážděních a schůzích. S organizátorkami manifestace spolupracovaly v agitačním kroužku další ženy Marie a Antonie Horákové, Barbora Krapková a sociální demokratky z Brna Josefa Kratochvílová, Marie Blažková, Vilemína Hybešová a Marie Titmanová, které převzaly redakci nového čtrnáctideníku, *Ženského listu*, založeného 1. července 1892. Majitelkami českého ženského dělnického časopisu se staly v Brně Vilemína Hybešová a v Praze Terezie Toužilová. List byl pořizován z předplatného, z prodeje a ze sbírek. Obě majitelky za něj zodpovídaly před úřady. Protože se *Ženský list* zadlužoval, bylo na konferenci sociálně demokratické strany v roce 1897 rozhodnuto přemístit redakci do Prahy, kde se předpokládal větší odby. Konference sociálně demokratických žen, uspořádaná v srpnu 1900, dala pokyn k uskutečnění převodu časopisu. Karla Máchová byla pověřena jeho vedením. První pražské číslo vyšlo 14. ledna 1901. Po *Ženském listu* začal v Brně 1. května 1911 vycházet další časopis *Žena*. UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 37–40, 68–71. O významu tisku pro sociálně demokratické ženy viz např.: *Ženy a tisk. Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 2, 9. 1., s. 1–2.

samostatné, protože jedině tak se ženy naučí hospodařit s penězi, vzdělávat se, uvažovat a hovořit o politických a společenských problémech a prezentovat svou práci na veřejnosti. V tomto podnětném společenském ovzduší se 25. října 1895 zrodila Jednota žen a dívek v Brně,²⁹⁹ jejímiž členkami mohly být také ženy pracující mimo textilní průmysl. První předsedkyní byla Barbora Krapková a místopředsedkyní Vilemína Hybešová.

Na brněnskou Jednotu dělnic vlnářského průmyslu navázal roku 1891 samostatný ženský spolek Vlasta působící jedno desetiletí ve městě pletářského průmyslu Prostějově.³⁰⁰ Svobodné a zvláště vdané ženy, pracující nejen v tomto spolku, se musely kromě mnoha jiných potýkat i s problémem nepochopení svých otců a manželů – „Manžel prý nemá pro jejich večerní koníček pochopení.“

Pouze epizodická byla existence Prvního všeobecně vzdělávacího spolku žen pro Prahu a okolí³⁰¹ a Kroužku socialistických žen.³⁰² Teprve koncem roku 1894 založilo osmnáct manželek³⁰³ členů Odborného³⁰⁴ spolku kovodělníků a jich spolupracovníků v Čechách v hostinci ‚U zlatého věnce‘ v Karlíně kroužek s názvem Družky odborného spolku kovodělníků a jich spolupracovníků v Čechách. Na schůzi 25. listopadu 1894 se ženy usnesly změnit název spolku na Stolová společnost příznivkyň Odborného spolku kovodělníků a jich spolupracovníků v Čechách.³⁰⁵ K aktivitám členek spolku náležely

---

²⁹⁹ Jednota žen a dívek byla odborovým spolkem, který se stal jedním z hlavních center ženského sociálně demokratického hnutí. Již v roce 1897 měl 60 členek. Po několik let si tuto členskou základnu udržel a vyvíjel aktivní agitační činnost. Na začátku 20. století bylo jeho sídlo přeneseno do Prahy a brněnská skupina zanikla. K obnovení došlo v roce 1906, ale již jen v postavení pobočky. WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. Účast žen v české sociální demokracii, s. 407.

³⁰⁰ Dalším mimopražským spolkem s obdobnou náplní práce jako spolky předešlé byl Marx, založený v dubnu 1894 v Klatovech.

³⁰¹ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/36 **První všeobecně vzdělávací spolek žen pro Prahu a okolí**, Praha 1893–1893.

³⁰² STRNADOVÁ, Máňa. První kroužek socialistických žen v Praze. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 18, 30. 4., s. 6.

³⁰³ Mezi zakládajícími členkami byly vdané i svobodné ženy. Kovodělníci byli kvalifikovaní řemeslníci a patřili k lépe placeným skupinám průmyslového proletariátu, proto také jejich manželky a dcery tvořily ‚elitu‘ mezi dělnickými ženami. Většina z nich poté, co se vdaly, nemusela trvale námezdně pracovat a mohla se věnovat spolkové činnosti. SVOBODOVÁ, Jiřina. K činnosti Karlínské Stolové společnosti příznivkyň Odborného spolku kovodělníků. *Český lid*, 1976, roč. 63, s. 136.

³⁰⁴ Odborný – v této době synonymem pro odborový.

³⁰⁵ Ustavující schůze se konala 28. října 1894.

vzdělávání, kulturní, osvětová a charitativní činnost, v jejímž rámci podporovaly peníze i materiálně sirotky po zemřelých členech Odborového spolku kovodělníků, Odborového spolku slévačů železa a kovů a Odborového spolku kovářů. Kromě Stolové společnosti pracovaly ve druhé polovině devadesátých let v Praze na Smíchově Jednota žen a dívek³⁰⁶ a Dělnická vzdělávací beseda v Žižkově.³⁰⁷

Dělnické ženy pracovaly nejen v mnoha smíšených spolcích podpůrných, odborových a stavovských, ale byly též při založení první Dělnické tělocvičné jednoty v Praze³⁰⁸ v roce 1897. Tělovýchovná činnost probíhala ve velice obtížných podmínkách, neboť finanční i materiální vybavení organizace bylo zcela nedostatečné. Nedisponovala žádnými tělocvičnami, a proto cvičení většinou probíhalo v sálech různých hospod. Poměrně rychle, již v roce 1903, byla vytvořena zastřešující organizace Svaz dělnických tělovýchovných jednot československých,³⁰⁹ v níž se soustředily všechny DTJ a zároveň bylo na ustavující schůzi rozhodnuto, že ženy jsou plnoprávnými členkami tělocvičných jednot.

Od přelomu století do první světové války vznikly další ženské organizace – v roce 1901 Zemská jednota českých pracujících žen a dívek v království Českém,³¹⁰ jejíž pobočka na Královských Vinohradech byla založena o osm let později,³¹¹ a v roce 1905 ženský odbor Ústředního svazu obchodních a průmyslových zřízenců v Rakousku.³¹²

---

³⁰⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/171 **Jednota žen a dívek Smíchov**, Smíchov 1898–1906.

³⁰⁷ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/120 **Dělnická vzdělávací beseda v Žižkově**, Jednota žen a dívek v Žižkově (od roku 1900), Praha 1897–1939.

³⁰⁸ Archiv hl. m. Prahy, SK XIII/38 **Dělnická tělocvičná jednota v Praze**, Praha 1897–1950.

³⁰⁹ Archiv hl. m. Prahy, SK XIII/50 **Svaz dělnických tělovýchovných jednot československých**, Praha 1903–1949.

³¹⁰ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/251 **Zemská jednota českých pracujících žen a dívek v království Českém**, Praha 1901–1923.

³¹¹ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/728 **Zemská jednota českých pracujících žen a dívek v království Českém – odbočka pro Královské Vinohrady a okolí**, Královské Vinohrady 1909–1911.

³¹² Archiv hl. m. Prahy, SK XX/383 **Ústřední svaz obchodních a průmyslových zřízenců v Rakousku – ženský odbor**, Praha 1905–1911.

Do roku 1905 byl v dělnickém prostředí méně obvyklým druhem organizace Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných.³¹³ Cenným zdrojem informací o této organizaci jsou četné články, publikované hlavně v *Ženském listu*, jež vypovídají o jeho aktivitách směřujících nejen do řad žen, které absolvovaly vyšší vzdělání nebo alespoň pokračovací kursy, ale také k těm, jež školní docházku ukončily ve 12 či v lepším případě ve 14 letech. Sdružovaly se v něm švadleny a dámské krejčovské, šičky prádla, posluhovačky, pouliční prodavačky, kadeřnice, vyšivačky, pletačky, služky atd. Jeho členkami se v budoucnosti měly také stát stovky žen v knoflíkářském, perleťářském, hračkářském a jiném domácím průmyslu, jimž všem hodlal zabezpečit lepší hmotné a sociální podmínky. Dne 17. září 1905 se v sále Typografické besedy konala ustavující valná hromada, kterou vedla Karla Máchová. Za nejdůležitější úkoly spolku označila poskytování právní ochrany ve mzdových a pracovních sporech, zprostředkování nových zaměstnání, vedení zpráv o tom, jak zaměstnavatelé zacházeli s dělníky, vyplácení nemocenských podpor i podpor v šestinedělní a pohřebné. Spolek zřídil knihovnu, pořádal osvětové besedy a přednášky, jež měly napomoci zvýšení vzdělanosti i těchto žen. K povinnostem členek spolku náleželo odebírat časopis *Ženský list*. Již v roce 1906 měl spolek v Praze, jejích předměstích a na venkově na 700 členek. Ústředí spolku se většinou scházelo v Praze v hostinci U Halánků na Betlémském náměstí, kde se také konaly přednášky pro veřejnost³¹⁴ a různé kursy.³¹⁵ První předsedkyní ústředí Spolku žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných byla zvolena Karla Máchová, vystřídaná Marií

---

³¹³ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/378 **Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných**, Praha 1905–1939. O rok později byla založena pobočka spolku – místní skupina Praha VII. – SK XX/477 **Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných v Čechách – místní skupina Praha VII**, Praha VII 1906–1939.

³¹⁴ Přednášky z roku 1908: Žena jindy a nyní, Žena v průmyslu, O osmihodinové pracovní době, Klerikalismus a jeho vliv na ženy, Odborová organizace, O nutnosti vzdělání, Starobní pojištění, O čeledním řádu, Ženská otázka, její vývoj, podstata a nynější stav atd.

³¹⁵ V roce 1909 se zde konal střihačský kurs, kterého se zúčastnilo 150 žen.

Strnadovou a Annou Steinerovou. Rok před vypuknutím první světové války se předsedkyní stala Anna Křenová.³¹⁶

Členky sociálně demokratické strany a zvláště spolků Jednota žen a dívek v Brně a po svém založení pražského Spolku žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných se významně zasloužily o vznik prvních organizací služebných děvčat. Snažily se je poučit o jejich občanských právech a vysvětlit jim, jak je poškozují čelední řád³¹⁷ vydaný českým zemským sněmem v roce 1857 pro Prahu a o devět let později (1866) pro ostatní části Čech, Moravy a Slezska.³¹⁸

Čelední řád vyjímal služby³¹⁹ a na venkově čeled³²⁰ z působnosti všeobecného občanského zákoníku a podřizoval je výjimečnému zákonodárství – policejním soudům. Potrestání jejich přestupků a přečinů nepodléhalo trestnímu řízení, ale přímo zaměstnavateli. Zaměstnaným ukládal poslušnost, pracovitost, věrnost, čistotu, úctu k zaměstnavateli atd.; po příchodu do služby nesměli odmítnout prohlídku svých osobních věcí. Výpovědní lhůta ze strany zaměstnaných nebyla stanovena; nesměli opustit službu ani v případě, že s nimi bylo hrubě zacházeno. Jejich pracovní doba byla prakticky neomezená, včetně nedělí. Čelední řád, zvláště jeho § 14, dával zaměstnavateli neomezenou moc nad služebnými a čeledí. Rozhodoval i o tom, zda půjdou v neděli do kostela. Na rozdíl od zaměstnanců neukládal zaměstnavatelům téměř žádné povinnosti, nedefinoval, jak má vypadat ubytování³²¹ a jakou kvalitu má mít strava. Stejně jako u domácích dělníků a dělnic nebyla řádem stanovena žádná sociální ochrana – nemocenské

---

³¹⁶ SK XX/378 **Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných**, Praha 1905–1939. UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 104–105.

³¹⁷ K čelednímu řádu. *Ženský list*, 1899, roč. 8, č. 15, 14. 8., s. 114–116.

³¹⁸ Ačkoliv mezi vydáním čeledních řádů pro Prahu a ostatními částmi království Českého je rozdíl devíti let, obsahově není mezi nimi téměř žádný rozdíl.

³¹⁹ Pod pojem ‚služka‘ čelední řád zahrnoval: panské, chůvy, kuchařky, číšnice, uklízečky, pradleny atd.

³²⁰ Pod pojem ‚čeled‘ čelední řád zahrnoval: zemědělské a lesní dělníky a dělnice, kteří svou pracovní sílu pronajímaly zaměstnavateli k provádění veškerých domácích prací, osobních i zemědělských po delší dobu za ubytování a za stravu.

³²¹ Rodiny čeledi většinou žily v ratejnách, v nichž nikdo neměl soukromí a bylo velice obtížné dodržovat i minimální hygienu. Svobodní spali ve stájích a nebo ve stodolách. Úmrtnost mužů, žen i dětí byla mnohem vyšší než ve městech.

či úrazové pojištění a nebo úlevy z práce pro ženy v těhotenství a šestinedělí. Pokud zaměstnanec onemocněl a nemoc nebo úraz byly způsobeny vinou zaměstnavatele, měl povinnost o nemocného pečovat po dobu čtyř týdnů. Trvala-li pracovní neschopnost déle, měl právo jej bez udání důvodu propustit. Onemocněl-li zaměstnanec bez ‚zavinění‘ zaměstnavatele, býval okamžitě propuštěn. Jednotlivé články čeledního řádu v sobě obsahovaly relikty nevolnictví.³²²

Sociální demokratky, které si byly vědomy nedůstojných podmínek, v nichž pracovaly a žily služebné,³²³ nabídly pomocnou ruku. Pozvaly na 25. dubna 1897 do hostince U tří pivoněk, kde se konala veřejná schůze mající na programu pouze jeden bod – požadavky služebných děvčat. Josefa Škaloudová v projevu zdůraznila: „My ženy práce a zároveň ploditelky veškerého pokolení lidského jsme však za všechno, co konáme, málo respektovány, a to zejména služebné dívky. Protože všechny vzdělanější, pokročilejší a uvědomělejší ženy se hlásí o své právo, musíme tak učinit i my, a to na základě sociálně demokratického programu.“³²⁴ Poukázala také na vydírání nesvědomitých dohazovaček, které za opatření místa vezmou od služebné polovinu nebo i celý její první plat.

Na 9. května 1897 byla do Typografické besedy svolána další schůze, na níž se již sešlo 600 služebných dívek. Předsedající Karla Máchová doporučila, aby výsledkem jednání tohoto shromáždění byla petice, adresovaná zákonodárným sborům, žádající pevnou pracovní dobu a přijetí služebných dívek do nemocenských pokladen. Terezie

---

³²² Organisoání služek v Brně. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 6, s. 132, 134. JESENSKÁ, Žofka. Poměry služebných dívek. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 28, 9. 7., s. 3–4; č. 29, 16. 7., s. 2–3; č. 30, 23. 7., s. 3–4. UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 50, 52.

³²³ Proti snahám členek sociálně demokratické strany a spolků dělnických žen působily občanské a od konce devadesátých let 19. století také křesťansko-sociální spolky. První schůze pořádané sociálními demokratkami 18. dubna 1897 v hostinci U města Pešti v Praze se zúčastnilo 100 služebných a značný počet mužů. Všichni řečníci a řečnice doporučili služebným založení vlastní organizace, jež by hájila jejich zájmy. Na schůzi vystoupila i křesťansko-sociální učitelka ručních prací Aloisie Jiroušková, která „vytáhla nějaký starý nebeklíč a začala shromážděným služkám čísti levity, co jest to za manýru, že se chtějí starat o to, aby se jim lépe vedlo, ale kostelů si ani nevšimnou. Začala dále dělati služkám mravokárné kázání, že by se chtěly přidat k socialistům, z křesťanské lásky začala na socialisty a židy nadávat a byla by snad nadávala ještě dále. Služkám již ale omrzelo se, to hloupé klábosení poslouchati, začaly dělati hluk, že ji děle poslouchati nebudou a horlivá bojovnice za křesťanský mrav ubírá se, zelenaje nad zkažeností světa, s tribuny za hlučného smíchu shromážděných dolů.“ Schůze služek. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 8, 26. 4., s. 58–59.

³²⁴ Druhá schůze služek. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 9, 10. 5., s. 71.

Toužilová a Marie Strnadová pak navrhly, aby služebné založily organizaci, jež by je zastupovala v jednání s úřady³²⁵ a se zaměstnavateli, v níž by se mohly vzájemně podporovat, vzdělávat na přednáškách nebo ve spolkové knihovně. Tato schůze se zároveň stala ustavujícím shromážděním Odborného spolku služebných děvčat v Čechách.³²⁶ Zpočátku byl o spolkovou práci velký zájem, který však postupně ochaboval. Některé služebné přestaly do spolku docházet z obavy, že je jejich zaměstnavatelky propustí, když zjistí, že spolupracují se sociálními demokratkami. Jiné šly raději po celodenní namáhavé práci za zábavou.

V době volební kampaně do českého zemského sněmu v roce 1908 zesílil boj za odstranění čeledního řádu.³²⁷ Směnu, orgánu, jenž jediný jej mohl zrušit, bylo odesláno několik sociálně demokratických petic. Vytrvale požadovaly totéž – zrušení čeledního řádu, poměr služební změnit v pracovní, zlikvidovat čelední knížky a zavést knížky pracovní. Na podporu těchto požadavků bylo svoláno několik shromáždění. Jedno z nich v lednu 1908 zorganizoval Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných v restauraci U Čížků. Anna Steinerová pobízela služebná děvčata ke spolupráci se sociálními demokratkami: „Hled'te, aby se ve vašich řadách ujímala myšlenka spolčování a organizace, hled'te číst především *Ženský list*, abyste nabyly odvahy. Pojd'te ruku v ruce s ostatním dělnictvem, které vás rádo mezi sebe uvítá a bude vám pomáhat.“³²⁸ Další manifestace se konaly 2. února v Liberci a 22. března 1908 v Brně za patronace Jednoty žen a dívek. Akce Jednoty, na níž byl do detailu rozebrán čelední řád, vyvolala odezvu v ženském tisku.

---

³²⁵ Organizace služebných měla být především partnerem v jednáních se zemskými úřady týkajícími se zrušení čeledního řádu.

³²⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK XX/113 **Odborný spolek služebných děvčat v Čechách**, Praha 1897–1900.

³²⁷ Spolek žen a dívek v domácí práci zaměstnaných... *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 38, 17. 9., s. 1. Služebná děvčata pro zrušení čeledního řádu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 39, 24. 9., s. 1–2; č. 40, 1. 10., s. 1–2.

³²⁸ Schůze služebných děvčat. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 3, 16. 1., s. 4.

Na stránkách *Ženské revue* byl v roce 1908 publikován článek informující o shromáždění, svolaném Jednotou žen a dívek v Brně, popisující velice svízelné postavení služebných dívek.³²⁹ Součástí textu je i rozbor některých paragrafů čeledního řádu. Tímto redakčním článkem a reakcí na něj od Jar. Mikana z Hradce Králové³³⁰ byla zahájena diskuse pod názvem Jest služka také člověk?, která proběhla na stránkách *Ženské revue* v letech 1909–1910. Diskutující ženy (žena obchodníka, poslance, univerzitního profesora, bývalá služka, spisovatelka, učitelka a dvě redaktorky) a jeden muž (řídící učitel) se střetli v názoru na postavení služebných a na roli jejich zaměstnavatelek. Do diskuse byly zařazeny redakční články, příspěvky autorek Karly Máchové, Míroslavy Dorazilové, Olgy Stránské a dalších třech podepsaných iniciálami, které hájily nutnost zlepšení pracovních a životních podmínek služek, přičemž uznávaly i mnohé výhrady zaměstnavatelek vůči jejich chování a kvalitě jimi vykonávané práce. K nim se ve stejném duchu připojil také muž, který se snažil zhodnotit obě strany – služky i zaměstnavatelky. Články Johanny Krausové stranily zaměstnavatelkám a jejich požadavkům vůči služkám. V redakční poznámce, která je druhým příspěvkem, najdeme návrh, o němž se diskutovalo. Požadavky redakce, týkající se zlepšení postavení služek, zahrnuly: 1. nahrazení policejních soudů živnostenskými, 2. upravení minimální mzdy,³³¹ 3. zavedení denních pokračovacích vzdělávacích kursů, 4. přijetí služek nemocenskými a sociálními pojišťovnami, 5. stanovení pracovní doby, 6. pokud je to možné, vyhradit služebné pokoj pod uzamčením,

---

³²⁹ Stejnou problematikou se zabýval již v roce 1894 sociálně demokratický *Ženský list*. Ku postavení služek. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 10, 21. 5., s. 74–76; č. 11, 11. 6., s. 81–82.

³³⁰ Organisoání služek v Brně. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 6, s. 132–135. MIKAN, Jar. Výchova služebných děvčat. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 9, s. 189–190.

³³¹ Služebná dostávala mimo stravu a byt mzdu 20–30 K měsíčně. Náklady na služebnou pro rodinu, která ji zaměstnávala byly vypočítány minimálně na 80 K měsíčně, aniž byly do této částky započteny náklady na byt a upotřebené ložní prádlo. KRAUSOVÁ, Johanna. Jest služka také člověk? *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 6–7, s. 140.

7. zákaz noční práce, 8. zákaz tělesných trestů a 9. dopřát služebné čas na odpočinek a vzdělávání.³³²

Akce proti čelednímu řádu pokračovaly i v druhé polovině roku 1908. Dne 20. září zorganizoval Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných největší protestní shromáždění, na němž se znova opakoval stejný scénář jako v předcházejících schůzích. Hlavním a zároveň jediným bodem byla analýza v nevolnictví spočívajícího čeledního řádu. Účastnice shromáždění sepsaly Pamětní spis, který 22. září 1908 předala dvojčlenná deputace služebných v doprovodu říšského sociálně demokratického poslance Václava Johanise poslanci dr. Štemberkovi v českém zemském sněmu.

Navzdory aktivitám dělnických žen a stále častěji publikovaným informacím o nelidských pracovních a životních podmínkách, v nichž pracovala venkovská čeleď a často i služebné ve městech, odmítali čeští politikové řešit jejich svízelné postavení, protože z něj měli osobní prospěch. Pamětní spis byl uložen ad acta a ani v následujících letech nepřišlo jeho projednání na program českého zemského sněmu. Pouze pražská obec učinila zcela minimální opatření na ochranu služebných dívek. Zřídila bezplatnou obecní zprostředkovatelnou práce, která nabízela zaměstnání hlavně dívkám přicházejícím do Prahy z venkova a doplnila tak již existující Záštitu, založenou Marií Červinkovou-Riegrovou, a katolické Josefeum.³³³ Všechny tři organizace musely vyjít s velice skrovnými finančními

---

³³² A. V. Jest služka také člověk? *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, s. 109–111. Autorka příspěvku (A. V.) pracovala v předsednictvu Spolku pro ochranu služebných děvčat. KRAUSOVÁ, Johanna. Jest služka také člověk? *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 6–7, s. 138–140. Poznámky redakční. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 6–7, s. 140–141. MÁCHOVÁ, Karla. Jest služka také člověk? : diskusse ku článkům A. V. a Joh. Krausové. I. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 8–9, s. 151–153. DORAZILOVÁ, Miroslava. Jest služka také člověk? : diskusse ku článkům A. V. a Joh. Krausové. II. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 8–9, s. 153–154. REDAKCE. Jest služka také člověk? : diskusse ku článkům A. V. a Joh. Krausové. III. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 8–9, s. 154–155. STRÁNSKÁ, Olga. Jest služka také člověk? : diskusse. IV. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, s. 191–193. A. K. Jest služka také člověk? : diskusse. V. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, s. 193–195. B. Š. nestranný pozorovatel. Jest služka také člověk? : diskusse. VI. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 11, s. 217–219. J. K. Jest služka také člověk? : diskusse. VII. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 11, s. 219–223. Autorkou tohoto příspěvku byla bývalá služebná. KRAUSOVÁ, Johanna. Jest služka také člověk? : diskusse. VIII. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 11, s. 238–240.

³³³ Spolky, které v Praze pečují o dívky a ženy. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 5, 25. 5., s. 38. MÁCHOVÁ, Karla. Poptavárny a zprostředkovací kanceláře pro služebné. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 13, 13. 7., s. 97–99.

prostředky a potýkaly se s nedostatkem prostor pro přechodné ubytování dívek. Tento krok magistrátu však neřešil existenci a působnost čeledního řádu a postavení služebných. Na téměř bezvýhodnou situaci reagoval *Ženský list*: „Služebné dívky! Musíte samy přijít k poznání, že budete-li stále bezduchými stroji, budete tak dlouho vysávány, pokud svoji šiji nenarovnáte, a třeba ještě jedno půlstoletí budou vaše práva šlapána.“³³⁴

Členky dělnických spolků a zvláště sociální demokratky nespouštěly v době bojů o všeobecné hlasovací právo ze zřetele ženy pracující v nelidských podmínkách na venkově. Pokoušely se jim pomáhat alespoň tím, že usilovaly o zrušení čeledního řádu.³³⁵ Do roku 1918 se však nepodařilo příliš zlepšit pracovní a životní podmínky ani služebných ve městech ani námezdních pracovních sil na venkově. Denní ‚mzda‘ čeledína nebo děvečky se pohybovala mezi 20–30 krejcarů.³³⁶ Některým majitelům statků se zdála ještě příliš vysoká, a proto si raději najímali pracovní síly ze Slovenska, jimž platili ještě méně. „Naši vlastenečtí velkostatkáři, kterým denní mzda 20, 25 až 30 kr. zdá se velikou, najímají si ženy ze Slovenska. Matky opouštějí děti nebo je ponechávají na hlídání cizím lidem a jdou za chlebem a ve své nevědomosti lacinou nabídkou své práce ještě více snižují mzdy. [...] Kde je ta posvátnost mateřství, ten hluboký jeho význam a kdo jej ruší? Není to žena sama... nikoli, to je nenasytný žok kapitalismu, kterému ony ženy prací svou slouží.“³³⁷

O hrůzných pracovních a životních podmínkách zemědělských dělníků a dělnic začaly, kromě sociálně demokratických periodik,³³⁸ občas vycházet po přelomu století

³³⁴ Lukášová, Anna. Služebné dívky stůjte na stráž! *Ženský list*, 1909, roč. 18, č. 38, 23. 9., s. 3.

³³⁵ MŠE. Žena v zemědělství. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 13, 9. 7., s. 100–101.

³³⁶ Našli se i takoví zaměstnavatelé – statkáři, kteří zaplatili služce za celodenní dřinu, trvající až 18 hodin, 4 kr. Hrubé zacházení se služebnými a čeledí bylo pravidlem. „Žije-li služka v takovémto prostředí a pracuje 18 hodin denně za odměnu necelých 4 krejcarů za den, z nichž ještě musí kupovati šat, prádlo, obuv a jiné potřeby, pak až příliš jasně zodpovězena jest otázka, proč hospodářská čeleď stěhuje se do měst a způsobuje v nich nadbytek pracovních sil.“ Ze života služek. *Ženský list*, 1904, roč. 4 (13), č. 11, 27. 5., s. 5–6. Viz též Epištoly k zemědělské dělnici. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 30, 23. 7., s. 5–6. Hrozné poměry zemědělského dělnictva. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 30, 23. 7., s. 7–8. Dělníci hospodářští (čeledínové). *Dělnické noviny*, 1871, roč. 2, č. 21, 4. 11., s. 234–235.

³³⁷ UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 81.

³³⁸ BŘEZOHORSKÝ, Ferdinand. Žena při zemědělství. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 14, 23. 7., s. 106–107; č. 15, 13. 8., s. 115–116. Ochrana zemědělských dělnic. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 8, 20. 2., s. 2. Zemědělské dělnice ve stávce. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 22, 28. 5., s. 1–2.

články v ženských časopisech *Ženská revue* a *Ženský obzor*. Autoři textů, zabývající se postavením žen pracujících v zemědělství, poukazovali na zcela nedostačující základní vzdělání, neboť málokterá z nich došla dále než do třetí třídy.³³⁹ Nevzdělanost, nevědomost a téměř stoprocentní závislost na zaměstnavatelích byly příčinami apatie žen žijících na venkově. Josef Sýkora v příspěvku k tomuto tématu *O ženě zemědělské* přesně vystihl podstatu problém. „Pozorujeme-li ženu zaměstnanou při zemědělství, vždy vracíme se k tomuto základnímu úsudku. Je tomu tak při dvorech a velkostatech, kde zapřažena je neustále v odvislou a nekonečnou práci od čtyř hodin ráno do devíti večer, čili od slunka východu do slunka západu. Víte, co jsou ženy venkova? Stádo lidí! Bezohledně se šlape po ženě v zemědělství, tam přestává všechna sentimentalita, všechny morální theorie. Něco tak nepředstavitelného otrockého zdá se vám rýsovatí na těch venkovských tvářích žen. Čelední závislost v hrubé formě, sociální zotročení. Nesnesitelné peklo zakusily by ženy dnešní noblesy a společenského přepychu, kdyby je měly zaváti osudy do takového nějakého knížecího nebo hraběcího velkostatku, do stodol, chlévů, kůlen. Zvláště některé krajiny jsou pověstny zanedbanou úpravou velkostatků a panských dvorů. Když nic jiného, tedy ty neuvěřitelné, úžasné noclehy. Těžko dovolati se nápravy, čelední řád ve všem rozhoduje.“³⁴⁰ V takových poměrech nebyla možná žádná reforma, neboť nevědomé, podvyživené a často také nemocné ženy, pracující ještě krátce před první světovou válkou jako v tuhém nevolnictví, nebyly schopné se samy bránit. Do roku 1918 pro ně neexistovalo sociální zákonodárství. Autor článku si uvědomoval, že jediná možnost elementární nápravy spočívala v soustavné práci se zemědělskými dělnicemi. „Ženu zemědělskou nutno učiti takřka od abecedy veškerým pojmům životním, společenským a sociálním. Ona nemá dosud v pravém slova smyslu až na několik málo výjimek potuchy o sebevýchově. Je nevolnicí těla a ducha na cizí půdě dnešního individuálního vlastnictví a

---

³³⁹ V roce 1868 byla uzákoněna povinná osmiletá školní docházka, kterou novela z roku 1883 zkrátila na šest let.

³⁴⁰ SÝKORA, Josef. O ženě zemědělské. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 235.

ví jen to, že práce trhá její svaly, ohýbá šíji a vysušuje její ňadra. Ona je nešťastná, protože má málo potřeb, málo tužeb. Neví, že v ní dříme uražená lidská důstojnost. Neví, že mnohý bernardinský pes jejích pánů má se lépe nežli ona.³⁴¹ Josef Sýkora v poněkud zvláštním závěru článku, který následoval po textu plném návrhů naznačujících možné způsoby řešení, konstatoval, že tehdejší společnost cítila za tyto ženy morální zodpovědnost, ale neznala cesty, jak odstranit nedůstojnou situaci, v níž žily.

Poměry, přetrvávající v zemědělství a dotýkající se stejným dílem mužů i žen, byly výsledkem zanedbanosti základního vzdělání a téměř neexistujícího zemědělského odborného školství nejen pro dívky ale také pro chlapce. Privilegovaným vrstvám scházela politické vůle cokoliv na venkově změnit ve prospěch pracujících, včetně přežívajících patriarchálních vztahů.

Ani dívky z lépe situovaných rodin po absolvování obecné a měšťanské školy, nebyly připraveny pro kvalifikovanou práci v zemědělství. Až do roku 1905 neměly možnost, tak jako někteří chlapci, vzdělávat se po ukončení základní docházky na hospodářské škole. JUDr. Adam Píčman v kritickém článku s pochvalou konstatoval, že Dámský odbor Národní jednoty ve Velkém Meziříčí a ředitelství školy ‚Světlá‘ provozovaly dvouletou průmyslovou školu, jednoletou obchodní dívčí školu, jednoletý kurs pro industriální učitelky, dvouletý kurs na vychování soukromých učitelek, školu německého a francouzského jazyka, kuchařskou školu atd.³⁴² a že připravuje založení školy, která bude svou výukou připravovat dívky nejen na práci v rodině ale také v hospodářství. Litoval však toho, že spolek může ze svých prostředků podporovat pouze jednu školu tohoto typu a ta v žádném případě nebude stačit zájmu a potřebám dívek. ‚A jak staví se k této tak důležité otázce nejvyšší zemědělský autonomní orgán moravský, zemědělská rada moravská, v jejímž čele stojí zemědělec pan Rozkošný? Zemědělská rada

---

³⁴¹ SÝKORA, Josef. O ženě zemědělské. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 236.

³⁴² Škola ‚Světlá‘ ve Velkém Meziříčí bude mít... *Ženský list*, 1904, roč. 4 (13), č. 15, 21. 7., s. 6–7.

usnesla se při úvaze o dvou žádostech měst moravských za zařízení nových selských škol hospodyňských, že dokud nebude vybudováno mužské odborné školství rolnické, že k zařízení ženských odborných škol rolnických se přikročiti nemůže.³⁴³

Spolupráce žen působících v dělnických spolcích se sociálními demokratkami a demokraty ovlivňovala zaměření i způsob jejich práce.³⁴⁴ Pozornost většiny spolků byla orientována na kulturní aktivity, osvětu a vzdělávání (značná část z nich měla i vlastní knihovnu), na práci podpůrnou a sociální, v níž se v některých ohledech doplňovaly s činností občanských ženských spolků. Užší pravidelná spolupráce mezi dělnickými a občanskými spolky však neexistovala, až na pár výjimek, například kontakty mezi Karlou Máchovou a Františkou F. Plamínkovou. Hnutí navzájem nespolupracovala a mezi sebou nekomunikovala. Pouze čas od času byly v ženských časopisech publikovány články kritizující druhou stranu, což vyvolávalo napětí. Nad tímto stavem se pozastavil již v roce 1896 Antonín Hajn v příspěvku *K charakteristice ženského hnutí u nás*.³⁴⁵ „Podívejme se na ženské hnutí v našem národě. Není jednotné, jako není zcela jednotné ani u druhých národností, ale naproti těmto má dva veliké nedostatky: První: Ženské hnutí v našich kruzích občanských nemá onoho sociálního zabarvení, a druhý nedostatek, že mezi tímto ženským hnutím a dělnickým, „proletářským“ hnutím žen u nás je přímo propast neznalosti, nedůvěry a cizoty. Ženské hnutí je u nás rozštěpeno na dvě ramena na sobě zcela nezávislá, ale co horšího, mezi sebou bez jakékoli spojitosti, bez jakékoli snahy po součinnosti ve společných věcech, ano bez jakéhokoli vědomí, že existují zde takovéto společné věci.“³⁴⁶

---

³⁴³ PÍČMAN, Adam. Žena v zemědělství : k praktickému řešení ženské otázky. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 2, srpen 1905, s. 41.

³⁴⁴ DEDKOVÁ, Libuše. Socialismus, socialisté a ženská otázka. *Ženský svět*, 1898–1899, roč. 3, č. 3, 20. 1., s. 25.

³⁴⁵ HAJN, Antonín. K charakteristice ženského hnutí u nás. *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 15, 10. 10., s. 225–226; č. 16, 25. 10., s. 241–243.

³⁴⁶ HAJN, Antonín. K charakteristice ženského hnutí u nás. *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 15, 10. 10., s. 225–226. O různých nedorozuměních píše ve svém článku publikovaném v *Ženský obzor* i Karla Máchová.

V závěru článku podal návrh, jak by bylo možné upravit spolupráci obou hnutí. „Aby součinnost na společných polích byla i prakticky provedena, o to musejí pečovat především ženské občanské kruhy samy. Prvním krokem k tomu u nás je, aby občanské ženské hnutí změnilo svůj směr a rozšířilo svůj obsah...“ Hajn citoval úryvek z textu Elišky Krásnohorské *Ženská otázka česká* publikovaného v roce 1881 v Epištolách svobody: „Je každý úspěch otázky dělnické též úspěchem chudé ženy a pokrokem otázky ženské.“ Na něj dále navázal: „Jestliže dnes po 15 letech otázka dělnická naprosto a sociální otázka vůbec jen pranepatrně je v obsahu ženského občanského hnutí u nás, svědčí to jen o správnosti toho, co jsme napsali o zakrnění tohoto hnutí.“³⁴⁷

Sociální demokratky, ženy pracující v dělnických spolcích a také ženské sociálně demokratické listy přispěly svými specifickými veřejnými aktivitami i po boku sociálních demokratů k částečnému zlepšení sociálních a pracovních podmínek žen zaměstnaných v továrnách – zkrácení pracovní doby, zákazu noční práce, zákazu výdělečné práce dětí, ochrany žen v mateřství a kojenců, nepatrné zvýšení nemocenských dávek v mateřství,³⁴⁸ aniž však byla prodloužena mateřská dovolená, a zavedení instituce továrních inspektorek.³⁴⁹ Nepodařilo se však prosadit zrušení čeledního řádu a naplnění dalších oprávněných požadavků dělnic, žen pracujících v domáckém průmyslu, v zemědělství a služebných ani po zavedení všeobecného hlasovacího práva v roce 1907, kdy měli sociální demokraté v poslanecké sněmovně říšské rady silné zastoupení.

MÁCHOVÁ, Karla. Naše ženská otázka. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 5–6, s. 79–80. SÝKORA, Josef. Ženská otázka mezi dělnicemi. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 4, s. 97–99.

³⁴⁷ HAJN, Antonín. K charakteristice ženského hnutí u nás. *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 16, 25. 10., s. 243.

³⁴⁸ „Starý šlendrián, stará chamtivost zemských výborů v Čechách a na Moravě, olupovat šestinedělky, které slehnou v porodnici o nemocenskou podporu, trvá stále.“ Zemský výbor pohlcuje nemocenské podpory šestinedělek. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 31, 30. 7., s. 1–2.

³⁴⁹ V roce 1909 byly jmenovány čtyři živnostenské inspektorky v oboru konfekční výroby oděvů – pro Prahu, Brno, Štýrský Hradec a Lvov. V ostatních odvětvích, v nichž převládaly zaměstnané ženy působili i nadále ve funkcích inspektorů muži.

3. Katolické a křesťansko-sociální ženské spolky

Postupující proces emancipace, doprovázený silícím katolicismem, se stále intenzivněji dotýkal také katolicky orientovaných žen, které do poloviny osmdesátých let 19. století většinou působily v občanských ženských spolcích. Poté se začaly oddělovat a zakládat katolické spolky a korporace. Teprve krátce před první světovou válkou vznikly první stavovské organizace katolických žen – například Jednota katolických učitelek.³⁵⁰ Organizace katolických a později i křesťansko-sociálních žen se převážně zabývaly podpůrnou a dobročinnou činností. Začleňování katolicky a křesťansko-sociálně orientovaných žen do ‚svých‘ politických stran bylo daleko složitější než u stran demokraticky orientovaných a naráželo na mnohem vyšší hradbu předsudků, jež samotné ženy považovaly za správné. Mírnou demokratizací v přístupech k této otázce ve vztahu k ženám se pokoušeli nastolit křesťanští sociálové, mezi nimiž se našli i takoví (většinou mladí kněží), kteří měli odvahu zakládat ženské spolky nepatrně politicky orientované.

3.1 Katolické ženské spolky

Všem katolickým ženským spolkům, s jejichž archivními materiály jsem se v rámci výzkumu seznámila, bylo společné, že v jejich vedení působili kromě žen také představitelé katolické církve, jež se stali klíčovými osobnostmi zastávajícími některé z významných řídicích funkcí a nebo působili jako tzv. duchovní rádci, kteří zasahovali do veškerého spolkového dění. Duchovní hráli v katolických spolcích rozhodující roli, a proto také biskup, nejvyšší činitel v diecézi, opírající se o ně, mohl zpětně ovlivňovat zaměření a aktivity spolků.³⁵¹

---

³⁵⁰ Archiv hl. m. Prahy, SK IX/247 **Jednota katolických učitelek**, Praha 1912–1923.

³⁵¹ Řízení občanských ženských spolků, jejich zaměření a činnost, vybírání spolupracovníků v řadách inteligence a politiků bylo zcela v kompetenci samotných žen. Muži se mohli stát členy občanského ženského spolku pouze v případě, že jim bylo uděleno čestné členství. Na rozdíl od nich katolické a křesťansko-sociální spolky měly ve vedení muže, kteří určovali jejich charakter a zaměření.

K nejstarším katolickým ženským organizacím patřily spolky podpůrné a dobročinné. Koncem osmdesátých let 19. století byl založen spolek Ochrana³⁵² sbírající šatstvo ve farnosti sv. Jiljí a sv. Havla v Praze pro ty nejpotřebnější – chudé děti. Tento spolek nezůstal dlouho osamocen. V rozvíjející se české společnosti vznikla od počátku devadesátých let řada katolických sociálně zaměřených spolků. K nim náležely Družina blahoslavené Anežky České,³⁵³ jejíž starostkou byla v letech 1890–1893 Anna Pollachová a protektorkou hraběnka Anna Thunová. Organizace pečovala o dívčí mládež, pro níž připravovala na dny sváteční a neděle vhodnou zábavu a poučení, aby „nepřicházela na scestí“.³⁵⁴ Vzdělanějším dívkám, přicházejícím z venkova, spolek obstarával místa vychovatelek a méně vzdělaným služek. Podporoval též chudé a nemocné a vydával poučné spisy pro dívky. Ve druhém roce existence spolku byly vytvořeny tři odbory – besídkový, literární a chudinský. Besídkový odbor připravoval přednášky, organizoval koncerty, na nichž vystupovaly pěvecké sbory, divadelní představení a v letních měsících poučné vycházky do přírody a za kulturními památkami. Návštěva besídek bývala značná, zvláště, když byla očekávána návštěva protektorky Anny Thunové.³⁵⁵

Po Anně Pollachové vedla spolek Jindřiška Vlčková,³⁵⁶ žena advokáta a náměstka starosty města Prahy. Její nástupkyní se stala kněžna Marie Kristina Schwarzenbergová,

---

³⁵² Archiv hl. m. Prahy, SK II/112 **Ochrana, spolek pro ošacení chudých dětí ve farní čtvrti sv. Jiljí a sv. Havla v Praze**, Praha 1888–1937.

³⁵³ Archiv hl. m. Prahy, SK II/121 **Družina blahoslavené Anežky České**, Praha 1890–1952.

³⁵⁴ Spolky, které v Praze pečují o dívky a ženy. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 5, 25. 5., s. 38.

³⁵⁵ Dne 8. ledna 1893 se konala besídka, již se zúčastnila protektorka spolku Anna Thunová. Program byl zahájen básní přednesenou jednou z chovatelek spolku. Pak protektorka odměnila nejpilnější z dívek křížkem (tuto odměnu připravil spolek), následoval zpěv slovinských písní a chorál Ave Maria, byla sehraána divadelní hra Sv. Dorota. Po odchodu hraběnky program dále pokračoval. T-ROVÁ, Gabr. Z „Družiny bl. Anežky České“ v Praze. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 2, 25. 2., s. 14. K-LOVÁ, Al. Valná schůze „Družiny blahosl. Anežky České“, v Praze. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 3, 25. 3., s. 24.

³⁵⁶ Jindřiška Vlčková († v červenci 1896) působila v řadě veřejných a dobročinných organizací – v komitétu dam pro dozor nad vyučováním ženských prací na městské denní pokračovací škole pro dívky, komitétu dam pro stravování chudých dětí školních, komitétu pořádajícím bazary ve prospěch Ústřední matice školské a vykonávala funkci předsedkyně komitétu pro zřízení Ženského asylu, jehož otevření se ale nedežilo. Tak aktivní jako ona byly i další významné představitelky občanských ženských spolků – Marie Červinková-Riegrová, Eliška Krásnohorská, Žofie Podlipská a mnohé další.

kteřá se snažila rozšířit působnost Družiny nejen v Praze, v níž měla tři filiálky,³⁵⁷ ale také na venkově, kde založila pobočky v Kutné Hoře a v Blovicích.³⁵⁸

K padesátému výročí zahájení vlády Františka Josefa I. byl z rozhodnutí Družiny blahoslavené Anežky České otevřen v roce 1898 Jubilejní ženský asyl císařovny a královny Alžběty,³⁵⁹ v němž měly „svobodné a mravně zachovalé ženštiny za mírný plat, dle možnosti a potřeby i zdarma, celé zaopatření, jakož i mravnou a náboženskou ochranu“.³⁶⁰ Komitét, založený v roce 1894, měl na starosti finanční zabezpečení asylu. V jeho čele stála Jindřiška Vlčková (zároveň byla starostkou Družiny blahoslavené Anežky České) a protektorka hraběnka Adela Albert-Nostitzová. Celé čtyři roky se obracel k soukromým dárcům, spolkům a ke všem hejtmanstvím v Čechách, aby shromáždil základní provozní kapitál. Po otevření Ženského asylu v této činnosti pokračoval a navíc pořádal korunové sbírky, na nichž se významně podílela Marie Kristina Schwarzenbergová.³⁶¹

Podobnou pracovní náplň měly i další ženské dobročinné a humanitní spolky – například Družina katolických dam, zřízená k vydržování asylu milosrdného Pražského Jezulátka pod ochranou sv. Josefa v Praze,³⁶² a Spolek podpůrný Vlastenka pro katolické paní a dívky v království Českém.³⁶³

---

³⁵⁷ SK II/169 **Smíchovský místní spolek Družiny blahoslavené Anežky České v Praze**, Praha – Smíchov 1897–1925. SK II/184 **Žižkovský místní spolek Družiny blahoslavené Anežky České v Praze**, Žižkov 1899–1925. Žižkovskou pobočku vedla řídící učitelka Filipa Jeneweinová. SK II/208 **Košířský místní spolek Družiny blahoslavené Anežky České v Praze**, Košire 1902–1922.

³⁵⁸ Z Blovic. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 5, 16. 11. 1898, s. 20.

³⁵⁹ Ženský asyl byl vysvěcen 2. prosince 1898 kardinálem knížetem-arcibiskupem Františkem Schönbornem. Vysvěcení ženského asylu. *Rozhledy po lidumilství*, 1898, roč. 6, č. 12, 15. 12., s. 114.

³⁶⁰ Provolání. *Rozhledy po lidumilství*, 1894, roč. 2, č. 12, 25. 12., s. 129.

³⁶¹ Sbírký soukromé – ode všech členů komitétu, veřejné – provolání v tisku, prosebné dopisy adresované ženským spolkům, korporacím měst a obcí a k peněžním nebo průmyslovým ústavům, českému místodržitelství a všem hejtmanství v Čechách. Zpráva o činnosti komitétu ‚Ženského asylu‘ až do vysvěcení budovy (2. prosince 1898). *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 1, 15. 1., s. 8–10. Provolání k velectěným sběratelkám a příznivcům ‚Jubil. Ženského asylu císařové a králové Alžběty‘. *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 1, 15. 1., s. 7–8.

³⁶² Archiv hl. m. Prahy, SK II/207 **Družina katolických dam zřízená k vydržování asylu milosrdného Pražského Jezulátka pod ochranou sv. Josefa v Praze**, Praha 1902–1958.

³⁶³ Archiv hl. m. Prahy, SK III/348 **Spolek podpůrný Vlastenka pro katolické paní a dívky v království Českém**, Praha 1908–1919.

V roce 1905 bylo kongregací Školských sester řádu sv. Františka ze Slatiňan založeno na Královských Vinohradech katolické dívčí gymnázium, jež mělo být konkurentem dívčímu gymnáziu Minervy, spolku pro ženské studium. Bylo další střední školou založenou řádovými sestrami, vedle již existujících tří velkých a dvou menších ústavů ku vzdělávání učitelek.³⁶⁴ K jeho finančnímu zabezpečení byl o dva roky později ustaven Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium. „Veliké dluhy kongregace, pak rostoucí náklad spojený se zařizováním gymnasia a s ním spojených kabinetů pohnul některé šlechtné a vznešené osobnosti, by založily ‚Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium‘. Protektorát spolku převezme Její císařská a královská Výsost paní arcivévodkyně Marie Anunziata, abatyše v ústavě šlechticů na Hradčanech, toho času ve Vídni. Předsedou spolku jest J. M. P. Method Zavoral, opat královské kanonie strahovské.“³⁶⁵ Stanovy spolku a k nim přiložené seznamy členů a členek jeho správní rady, z nichž několik pocházelo z nejvyšších společenských a církevních kruhů, svědčí o velkém zájmu katolické církve o gymnázium.

Na ustavující valné hromadě Podpůrného spolku pro české katolické dívčí gymnasium, konané 2. října 1907, byl hlavním řečníkem jeho budoucí předseda opat Strahovského kláštera Method Zavoral, jenž tuto funkci vykonával patrně do roku 1910.³⁶⁶

---

³⁶⁴ Klášterní ústavy pro vzdělávání učitelek: ústav sv. Anny v Praze (založen 1877), ústav Voršilek v Kutné Hoře (založen 1891), ústav Školských sester řádu sv. Františka ze Slatiňan v Chrudimi (založen 1894); dva malé ústavy v Budějovicích – ústav řádu sester nejsvětější Svátosti (založen 1903), ústav Školských sester řádu sv. Františka ze Slatiňan (založen 1904). [NEVŠÍMALOVÁ, Krista] K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 8–9, srpen – září, s. 158.

³⁶⁵ Nedatovaná výroční zpráva o činnosti spolku zahrnující léta 1905–1908. Archiv hl. m. Prahy, SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922. Finance nutné k provozu školy a k úhradě platů učitelů měly dle stanov zajistit „ 1. Rozpravy, řeči a veřejné přednášky. 2. Veřejná shromáždění, hudební a deklamatorní produkce, divadla, bazary a různé zábavy. 3. Hmotné příspěvky členů a dobrodinců, dary peněžní nebo na reáliích, nadace, oprávněné sbírky, odkazy, zvláště také dar pro gymnasiální kabinety a školní kapli. Stanovy z 12. června 1907 a 9. prosince 1908. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

³⁶⁶ Složení správní rady ze 4. října 1907, z 15. února 1909 (do dámského odborového výboru byla zvolena akademická malířka Zdenka Braunerová, která vykonávala funkci jednatelky), z 20. listopadu 1910 a korespondence s c. k. vrchním policejním komisařstvím z 20. dubna 1910. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

Po něm vedení spolku převzala hraběnka Markéta Clam-Martiničová.³⁶⁷ Po seznámení členů se stanovami spolku byli zvoleni předsedové, místopředsedové a tajemníci správní rady a odborových výborů dámského a pánského.³⁶⁸ Stanovy vycházely ze vzorové předlohy, jež byla součástí spolkového zákona č. 134, publikovaného v roce 1867 ř. z., i když některé paragrafy³⁶⁹ byly upraveny pro potřeby organizace spadající pod správu katolické církve.

V čele spolku stála valnou hromadou doživotně jmenovaná protektorka a předseda, který spolupracoval se správní radou složenou ze dvou zcela samostatných odborových výborů dámského a pánského. Ke čtyřiačtyřiceti členkám dámského odborového výboru náležely i dvě řádové sestry s právem hlasovacím vysílané do schůzí gymnáziem. Jednou z nich byla sestra představená gymnázia mající virilní hlas. Jednání pánského odborového výboru se účastnil, kromě čtyřiačtyřiceti řádných členů, ředitel ústavu mající též virilní hlas a dvě řádové sestry s hlasovacím právem. Ze stanov je zřejmé, že správní aparát katolického gymnázia měl 26 členek dámského odborového výboru, 25 členů a 2 členky pánského odborového výboru, předsedu a protektorku spolku.³⁷⁰ Majetek spolku, v případě jeho rozpuštění měl připadnout kongregaci Školských sester na Královských Vinohradech, která financovala dívčí gymnázium. V poznámce k tomuto paragrafu je uvedeno, že

---

³⁶⁷ Dopis ze 6. listopadu 1911 žádající české místodržitelství o povolení loterie k podpoře dívčího gymnázia. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

³⁶⁸ SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922. Pozvánka na ustavující valnou hromadu zasláná c. k. policejnímu ředitelství v Praze.

³⁶⁹ Paragraf 2 týkající se členů byl rozšířen o „dobrodince“ spolku, kteří vedle členů zakládajících, řádných, činných a přispívajících, finančně i hmotně podporovali prostřednictvím spolku dívčí gymnázium, případně jeho studentky pocházející z chudého prostředí. **Dobrodinci** byli ti, kteří 1. mravně nebo jinak hmotně spolek podporovali, 2. přispívali k rozmnožení sbírek a knihoven sloužících k výuce, 3. přispívali na výzdobu a udržování bohoslužebných rouch a školní kaple, 4. platili celé a nebo část školného chudé žákyni ústavu, 5. ti, kteří byli ochotni uhradit plat stálého učitele ústavu. Stanovy z 12. června 1907 a 9. prosince 1908, § 4. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922. Dalšími rozdíly v porovnání se stanovami občanských nebo stavovských ženských spolků byly čtyřiačtyřiceti členné odborové výbory dámský a pánský, jejichž členové byli členy správní rady. Stanovy 9. prosince 1908, § 6–9. Ve stanovách občanských a stavovských nebyl zakotven paragraf s názvem „Duchovní dobrodiní“ ukládající, aby byla v den konání valné hromady sloužena mše svatá za členy a sestry pracující v ústavu se za ně měly denně modlit. Stanovy z 12. června 1907 a 9. prosince 1908, § 12. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

³⁷⁰ Stanovy z 9. prosince 1908, § 8 a 10. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

rozhodnutí o majetku je **nezměnitelné**.³⁷¹ Ve stanovách z roku 1907 i 1908 je ještě jedna zajímavost; v paragrafech, týkajících se odborových výborů dámského a pánského byli důsledně nejdříve uváděni muži a pak ženy. Zračil se i v této maličkosti konservativní a ženy podceňující postoj katolické církve?

Ve *Spolkovém katastru* se dochovalo velice málo pramenů informujících o gymnáziu a o aktivitách spolku. V nedatované zprávě o činnosti gymnázia za léta 1905–1908 je uvedeno, že české katolické gymnázium získalo již dva roky po založení právo veřejnosti. České dívčí gymnázium spolku Minervy při stejné kvalitě výuky a mnohem větším počtu žákyň na jeho udělení pro první dva ročníky muselo čekat 13 let – do školního roku 1902/1903.³⁷² „Nutnost ústavu potvrzuje rostoucí počet žákyň. Ve školním roce 1905/1906 bylo v první třídě gymnasia 28 žákyň,³⁷³ ve školním roce 1906/1907 bylo v 1. a 2. třídě gymnasia 97 žákyň a ve školním roce 1907/1908 jest v 1., 2., a 3. třídě 130 žákyň. Že gymnasium vyhovuje nejpřísnějším požadavkům zákona a moderního školství vůbec, dokazuje uznání vysokých úřadů udělením práva veřejnosti, dle výnosu vys. c. k. ministerstva kultu a vyučování z 28. října 1907 č. 55.224.“³⁷⁴

Ve školním roce 1908/1909 byla otevřena 4. třída, čímž byla kongregace donucena zakoupit na dluh pro školu dva domy v Korunní třídě čp. 586–587. Tento krok, nutný pro existenci gymnázia, vyvolal potřebu dalších finančních prostředků. Proto se spolek obracel nejen na dárce, ale sám pořádal různé přednáškové cykly ve prospěch českého dívčího katolického gymnázia. O těchto aktivitách svědčí dopisy, adresované c. k. policejnímu ředitelství, žádající o povolení přednášek. V roce 1913 se konaly přednáškové cykly

---

³⁷¹ Stanovy z 12. června 1907 a 9. prosince 1908, § 13. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

³⁷² Výnosem ministerstva kultu a vyučování č. 26.807 ze 17. září 1902 bylo dívčí gymnázium zařazeno ke školám s normální gymnaziální osnovou. Dne 26. února 1903 získala Minerva na základě výnosu ministerstva kultu a vyučování č. 3.531 právo veřejnosti na školní rok 1902/1903 pro 1. a 2. třídu. *Třináctá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minerva‘ v Praze*. Školní rok 1902/1903. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1903, s. 33.

³⁷³ České gymnázium Minervy, spolku pro ženské studium začínalo v roce 1890 s 51 žákyní.

³⁷⁴ Nedatovaná zpráva o činnosti gymnázia za léta 1905–1908. SK II/250 **Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium**, Královské Vinohrady 1907–1922.

„Portréty slavných hudebních skladatelů“ – Josepha Haydna, Wolfganga Amadea Mozarta, Antonína Dvořáka, Giovanni Pierluigi da Palestriny ad.

Katolická inteligence vytvářela od konce devadesátých let 19. století samostatný blok satelitů nejdříve při Národní straně katolické v království Českém a po roce 1906 při Straně katolického lidu. Organizovalo se vysokoškolské studentstvo, čeští a moravští učitelé a učitelky. Jejich stavovské organizace byly zakládány v porovnání s občanskými ženskými spolky se značným zpožděním. Teprve v roce 1912 byla založena Jednota katolických učitelek.³⁷⁵ Starostkou spolku byla zvolena pozdější senátorka Augusta Rozsypalová, která tuto funkci vykonávala do roku 1916. Pak byla vystřídána Annou Čermákovou. Dochované zápisy z jednotlivých výborových schůzí byly vedeny formálně, proto z nich nelze zrekonstruovat přesnější zaměření spolku a jeho činnost.

Katolická i křesťansko-sociální žurnalistika hodnotila činnost katolických spolků celkem pozitivně. Negativně však vnímala neexistenci ústředního orgánu, jenž by koordinoval činnost jednotlivých organizací. Katolické konservativní kruhy reagovaly na neschopnost katolického a křesťansko-sociálního ženského hnutí založit zastřešující ústřední orgán tím, že samy koncem roku 1911 navrhly vytvoření ústředí ženských spolků. Svaz českých katolických spolků ženských v království Českém,³⁷⁶ jehož členy se stalo necelých 40 spolků s 16.000 ženami, byl ustaven začátkem června následujícího roku. V jeho čele stály princezna Zdeňka Lobkoviczová, hraběnka Markéta Clam-Martinicová a komtesa G. Silva-Tarouca, jimž jednotlivé ordinariáty poskytly podporu a zaštitila je Zemská rada katolíků.³⁷⁷

Mezi katolickým a křesťansko-sociálním ženským hnutím nebyla nepřekonatelná hráz. Vzájemná spolupráce některých stejně zaměřených spolků umožnila členství ve

---

³⁷⁵ Archiv hl. m. Prahy, SK IX/247 **Jednota katolických učitelek**, Praha 1912–1923.

³⁷⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/519 **Svaz českých katolických spolků ženských v království Českém**, Praha 1911–1949.

³⁷⁷ MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Díl I. Období 1861–1938. Brno: Doplněk, 2005, s. 275.

Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém vedle katolických také mnohým křesťansko-sociálním ženským spolkům. Na činnosti Svazu se aktivně podílely i významné osobnosti z křesťansko-sociálního ženského hnutí.

3.2 Křesťansko-sociální ženské spolky

Ženské křesťansko-sociální hnutí,³⁷⁸ u jehož zrodu stáli v Čechách Emil Dlouhý-Pokorný, Augusta Rozsypalová, Petronila Klingrová, Marie Hasmanová, Františka Jakubcová, Aloisie Jiroušková, na Moravě Jan Šrámek, Ladislav Zamykal, Magdalena Krkošková, Marie Hoffmannová, Františka Menšíková atd., se začalo formovat kolem roku 1897 v lokálních spolcích, z nichž nejstarším a nejvýznamnějším byl Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně podporující spolek žen a dívek pro království České,³⁷⁹ hlásící se ke Křesťansko-sociální straně v Čechách.³⁸⁰ O rok později byly založeny Křesťansko-sociální ženský spolek dělnický Budoucnost v Novém Jičíně³⁸¹ a Křesťansko-sociální spolek českých žen a dívek v Brně, jenž ve své sociální práci (budoval útulny pro dělnice) aplikoval pozitivní zkušenosti ze zahraničí.

Z výpovědí časopiseckých článků a dochovaného archivního materiálu je možné usuzovat, že sociální orientace křesťanských spolků na nižší vrstvy společnosti neopouštěla tradiční koncepty charity; jen je na rozdíl od činnosti katolických spolků trochu rozšířila. Organizační struktura vycházela ze stejného principu jako u katolických spolků žen. Tato skutečnost v praxi znamenala, že každé z organizací byl určen duchovní rádce, jenž svým způsobem vymezil zaměření a také řídil jeho práci. O tom, jak vypadalo působení duchovních a duchovních rádců v praxi referoval článek, publikovaný v *Katolických*

---

³⁷⁸ Křesťansko-sociálním ženským hnutím v období první Československé republiky se zabývala Jana Burešová v habilitační práci *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, s. 212–289.

³⁷⁹ Předsedkyní spolku byla Antonie Beránková. Archiv hl. m. Prahy, SK III/213 **Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně podporující spolek žen a dívek pro království České**, Praha 1897–1949.

³⁸⁰ Archiv KDU-ČSL Praha, fond **Pozůstalost Antonína Blabolila** (archiváře strany lidové), kart. 40.

³⁸¹ Z Nového Jičína. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 4, 2. 11. 1898, s. 16.

listech 15. března 1898. „Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně se podporující spolek českých žen a dívek v království Českém konal předevečírem v slavnostním sále záložny Svatováclavké o 3. hodině odpoledne členskou schůzi. Návštěva byla velmi četná, dvorana do posledního místa naplněna. Řečnil *Antonín Hoffmann*, kooperátor u sv. Ludmily na Král. Vinohradech, oblíbený kazatel pražský. Členky se těšily na řečníka; vždyť on to byl, který na první přípravné schůzi spolku našeho roku loňského o Květné neděli řeč tak dojemnou a důmyslnou o důležitosti organisace ženské byl pronesl a tím základ k horlivé agitaci byl položil.“ Autor článku dále obsírně líčil obsah Hoffmannova projevu, v němž mluvil o životě, sociální a misijní práci sv. Františka Regis, člena řádu Tovaryšstva Ježíšova. Upozornil na jeho odkaz konstituovaný ve Spolcích sv. Vincence z Paula, jejichž členové mají zvláště ve městech vyhledávat, na víru pravou převracet a přesvědčovat všechny ty, kteří žijí v konkubinátu, aby uzavřeli právoplatný sňatek.³⁸² Vybídl zúčastněné ženy, aby byly v této činnosti nápomocné. „Nemáme čekati, až zbloudilá ovce sama do ovčince zabočí, ale vstříc jí vycházeti, dobrou cestu ukazovati, povzbuzovati; i Kristus, Pastýř nejlepší tak činil, sv. Ignác z Loyoly, sv. Pavel, sv. Bernard a zkrátka tisíceří světci a světice, v jichž životech sociální činnost církve nejkrásnější se zrcadlí a triumfuje. Vybídnutí řečnickovo [...] zajisté nezůstalo v srdcích vděčných posluchaček bez účinku; a mnohá z nich zajisté v pevném předsevzetí býti horlivou dcerou sv. Františka Regis opouštěla síň.“ Dále bylo slovo uděleno duchovnímu rádcí spolku *Emilu Dlouhému-Pokornému*, jenž se kriticky vyjádřil o názorech sociálních demokratů na manželství a o jejich boji za uzákonění všeobecného hlasovacího práva. Podle zmínek se zdá, že Emil Dlouhý-Pokorný desinterpretoval sociálně demokratické názory na základě několika citací vytržených z textů. V závěru své řeči doporučil členkám spolku, „aby stály při vznešených pravdách křesťanství, jež sta a tisíciletí přečkaly nepřemoženy a nezměněny; aby se

---

³⁸² K žijícím v konkubinátu byli počítáni i ti, kteří uzavřeli manželský sňatek před světskými úřady.

uvědomovaly pilnou četbou křesťansko-sociálních spisů a novin, by sestřám z táborů protivných důstojně čeliti a jich získat mohly.“ Schůze trvala poměrně dlouhou dobu a představitelky spolku vystoupily pouze v ‚neintelektuální‘ části se zprávou o stavu pokladny a předsedkyně informovala přítomné o připravovaných akcích. V jejím závěru poděkovala oběma řečníkům. Duchu celého článku odpovídá i jeho ukončení: „Po té křesťanským pozdravem pí. předsedkyně schůzi ukončila a členky poučeny a nadchnuty za zpěvu zbožné písně opouštěly dvoranu.“³⁸³

Kromě Křesťansko-sociálně vzdělávacího a vzájemně podporujícího spolku žen a dívek založili křesťanští sociálové další dobročinné a humanitní spolky – například Křesťanský spolek dívek Marta pro Královské Vinohrady a okolí.³⁸⁴

Výchova a péče o mládež (dívky i chlapce) v duchu křesťanského učení byla jednou z priorit katolického a křesťansko-sociálního hnutí. Mladí lidé byli organizováni ve spolcích v hojné míře zakládaných krátce před první světovou válkou. K těm nejvýznamnějším v Praze patřily spolky Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Prahu a okolí,³⁸⁵ jež byly ustaveny v Praze II, v Praze – Vyšehradu, na Královských Vinohradech, na Žižkově a v Košířích.

Jak již bylo uvedeno v předcházejícím textu, nevytvořily si křesťansko-sociální ženské spolky, navzdory mnoha pokusům, zastřešující organizaci přesto, že v křesťansko-sociálních časopisech *České ženě*, *Evě*, *Jitřence* a *Ženských listech*³⁸⁶ byly k tomuto kroku

---

³⁸³ Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně se podporující spolek českých žen a dívek v království Českém... *Katolické listy*, 1898, roč. 2, č. 73, 15. 3., s. 3.

³⁸⁴ Archiv hl. m. Prahy, SK II/174 **Křesťanský spolek dívek Marta pro Královské Vinohrady a okolí**, Královské Vinohrady 1897–1907.

³⁸⁵ Archiv hl. m. Prahy, SK XI/324 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Prahu II a okolí**, Praha II 1911–1915. SK XI/325 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Prahu – Vyšehrad a okolí**, Praha VI 1911–1915. SK XI/326 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Královské Vinohrady a okolí**, Královské Vinohrady 1911–1915. SK XI/327 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Žižkov a okolí**, Žižkov 1911–1915. SK XI/333 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Košíře a okolí**, Košíře 1911–1915.

³⁸⁶ *Ženské listy : časopis křesťansko-sociální žen a dívek*. Odpovědnou redaktorkou byla Aloisie Jiroušková. V roce 1898 vyšlo jen několik čísel. Časopis vydávalo nakladatelství Kotrba v Praze.

často vyzývány. Po počátečním váhání a rozpacích začaly v průběhu roku 1912 vstupovat do Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém.

Koncem devadesátých let 19. století začaly vycházet první ženské katolické a křesťansko-sociální časopisy *Česká žena*, *Eva*, *Jitřenka* a *Ženské listy*. Nepodařilo se mi však zjistit, zda případně jak zasahovaly do zaměření rodící se ženské katolické a křesťansko-sociální žurnalistiky ústřední katolické tiskové orgány Tisková liga (založena počátkem června 1896) a Piův spolek (1907). Na příkladu časopisu *Česká žena*,³⁸⁷ jenž začal vycházet 16. září 1898, se pokusím na článcích vybraných z prvního ročníku zrekonstruovat zaměření, šíři zájmů a jeho vztah k občanskému a socialistickému ženskému hnutí. Vydavatelkou časopisu a zároveň místopředsedkyní Křesťansko-sociálně vzdělávacího spolku žen a dívek byla Petronila Klingrová, místo odpovědné redaktorky zastávala Marie Hasmanová a hlavní přispěvatelkou se stala Augusta Rozsypalová. *Česká žena* téměř v každém čísle informovala o aktuálním dění v ženském křesťansko-sociálním hnutí, přinášela zprávy z křesťansko-sociálních spolků,³⁸⁸ konferencí a sjezdů.³⁸⁹ Značný prostor byl dán úvahám a článkům, pocházejících většinou z pera Augusty Rozsypalové,³⁹⁰ o křesťansko-sociálním hnutí, jeho úkolech a perspektivách, o postavení žen v křesťanské komunitě i ve společnosti atd.

Ve všech textech redakce, Augusty Rozsypalové i dalších autorů, ať již to byly články, stati a nebo zprávy ze spolkového dění bylo neustále zdůrazňováno životní poslání

---

³⁸⁷ Zvolila jsem jej proto, že v porovnání s časopisy *Jitřenka* a *Eva* se v největší míře zajímal o společenské dění, o postavení ženy ve společnosti, o její úkoly při výchově dětí atd.

³⁸⁸ Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně se podporující spolek žen a dívek pro království České... *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 1, 16. 9. 1898, s. 3–4. Z křesťansko-sociálního ženského spolku pražského. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 4, 2. 11. 1898, s. 16. Z křesťansko-sociálního ženského spolku pražského. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 5, 16. 11. 1898, s. 20.

³⁸⁹ K ženskému hnutí křesťansko-sociálnímu. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 1, 16. 9. 1898, s. 1–2.

³⁹⁰ ROZSYPALOVÁ, Augusta. O nás a pro nás. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 2, 5. 10. 1898, s. 5–6; č. 3, 19. 10. 1898, s. 9–10; 1898–1899, roč. 1, č. 8, 4. 1. 1899, s. 29–30; č. 9, 18. 1. 1899, s. 35–36; č. 10, 1. 2. 1899, s. 37–38. ROZSYPALOVÁ, Augusta. O ženské otázce. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 23, 23. 8. 1899, s. 89–90; č. 24, 6. 9. 1899, s. 93–94.

žen – mateřství a s ním spojená výchova dětí, vedení domácnosti a péče o rodinu v duchu křesťanských ideálů. K tomu také mělo směřovat veškeré vzdělání. Teprve poté, když žena řádně splnila své povinnosti v rámci rodiny, se mohla věnovat spolkové práci. Profesní vzdělávání přicházelo v úvahu pouze v případě, že dívka pocházela z méně majetné rodiny, a proto nemohla počítat s zabezpečením v podobě ‚výhodného‘ sňatku.

Augusta Rozsypalová vylíčila v rozsáhlé stati *O nás pro nás* postavení žen ve společnosti a zdůraznila pozitivní roli křesťanství, které ženám vrátilo důstojnost a postavilo je na roveň mužům. O současné roli žen napsala: „Kéž, ó kéž jen vede tento utěšený rozmach mezi katolickými ženami českými tam, kam by vésti měl, k vymanění žen z mělkosti, titěrnosti a povrchnosti, k vážnému pojmání života, k radostnému obětivému plnění povinností všude tam, kde prozřetelnost Boží nás rozestavila. Byl to od dob nepamětných, [...] a jest to i v době příští především vždy život rodinný, v němž žena bude moci rozvinouti požehnanou činnost svou. [...] především jest to ovšem manžel, jenž právo má na tento blahodárný vliv ženy své. Ona dobrovolně podřídila svobodu svou ochranné autoritě muže svého, ona ví, že zbraní její proti nahodilým chybám muže jest jenom láska. [...] muž v domě je hlavou, žena je v něm duší...“³⁹¹ V další části textu kritizovala společnost a zvláště školství, jež neměly zájem řádně připravit dívky na roli matky a manželky. Navrhla, aby byla povinná školní docházka ukončena jejich 13. rokem a od 14 do 16 let navštěvovaly kursy, v nichž by byly „ku *sebekázni a sebezušlechtování* vroucně vedeny, aby tu v předmětech pro ně zvláště důležitých: v náboženství, vychovatelství, v nauce o domácím hospodářství, v nauce o ceně a hodnotě zboží, pak řízenou četbou se zdokonalovaly, to by bylo zajisté větším užitkem a prospěchem pro život, než naše nynější školní zřízení“.³⁹² Takto upravené dívčí školství ještě doplňovaly v konceptu Augusty Rozsypalové kursy pořádané ženskými křesťansko-sociálními spolky,

---

³⁹¹ ROZSYPALOVÁ, Augusta. O nás a pro nás. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 2, 5. 10. 1898, s. 6.

³⁹² ROZSYPALOVÁ, Augusta. O nás a pro nás. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 8, 4. 1. 1899, s. 29.

jejichž knihovny, doplněné vhodnou didaktickou literaturou, měly být dívkám a mladým ženám k dispozici. Ve stejném duchu byly vedeny i další články – kaplana Prokopa Holého, jenž mnohem více než Augusta Rozsypalová, zdůrazňoval podřízení se katolické věrouce. „ Snadno upadáme v blud, že takové známé pravdy platí toliko... pro muže; ale ony platí i pro ženy, ... žena musí věděti právě tak dobře jako muž, pod kterou chce státi korouhví, musí veřejně a určitě přiznat barvu jako on a s mužem věrně a svědomitě bráti musí podíl na působení na velikém poli Božím.“³⁹³

Věcnější tón zazněl ve druhé stati, v níž se Augusta Rozsypalová zabývala ženskou otázkou. Uvedla, že již sjezd konaný v Litomyšli roku 1894 věnoval pozornost hlavně ženám pracujícím v továrnách a do závěrečné resoluce byl přijat požadavek: „Práce žen a dívek ve velkopřmyslových závodech a továrnách při strojích mechanických budiž zcela odstraněna.“ Neznamenal to však, že by ženy měly být vyloučeny ze všech druhů tovární práce. Měly vykonávat jen ty z nich, které odpovídaly jejich fyzickým možnostem. Na sjezdu zazněly též požadavky, aby byly pro zaměstnané ženy zřízeny nemocenské pokladny a mužům starším 24 let dáno hlasovací právo. Rezoluce sjezdů z let 1896 a 1898 byly koncipované podobným způsobem. Kromě toho řemeslnicko-živnostenský program Křesťansko-sociální strany československé přijatý roku 1897 obsahoval v odstavci 19: „Práce žen a dívek v řemeslných výrobních živnostech, která náleží jedině řemeslným dělníkům a ve velkopřmyslových závodech budiž odstraněna; obsluhování strojů ženami a dítky budiž zakázáno.“ Stanovil pouze určité druhy zaměstnání, v nichž se mohly ženy uplatnit. Kromě výše uvedeného zákazu, neměly ani svobodné či provdané ženy pracovat na úřadech, v obchodě, hostincích atd. Svobodným ženám vyhradil povolání učitelek, vychovatelek, ošetřovatelek a v omezené míře jim povoloval práci na poštách a u

---

³⁹³ HOLÝ, Prokop. Jaké požadavky klade naše doba našim ženám a dívkám. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 4, 2. 11. 1898, s. 14.

telegrafu.³⁹⁴ Ve druhé části stati se autorka pozitivně vyjádřila o I. sjezdu žen českoslovanských z roku 1897. O jeho nedostatcích se nezmínila; domnívala se jen, že mu scházelo něco zásadního k tomu, „aby měl plnou důvěru uvědomělých žen křesťanských, byl ozářen toliko jasem národním a humanitním, scházelo mu ohnisko tepla a záře křesťanství“.³⁹⁵

K menšině věcných článků neútočících na druhé, ale pokoušejících se konstruktivními návrhy řešit velice obtížnou situaci žen zaměstnaných v továrnách, náležel text *Doba pracovní – a žena*.³⁹⁶ Pozitivně hodnotil stávkový boj zorganizovaný brněnským sociálně demokratickým a křesťansko-sociálním dělnictvem, pracujícím v textilním průmyslu, za zkrácení pracovní doby z 12 na 10 a ve zdraví škodlivých a nebezpečných provozech na 8 hodin denně. Stávek se zúčastnilo přibližně 60 % žen. Jejich výsledkem byl kompromis – týdenní pracovní doba byla v zimních měsících stanovena na 60 hodin a v letních měsících na 60 a půl hodiny, přičemž nebyla snížena mzda. Autor článku se domníval, že by toto zkrácení pracovní doby nemělo být konečné, a že by se zvláště ženám měla stanovit délka pracovní doby tak, aby se mohly vedle zaměstnání věnovat rodině a případně se i vzdělávat.

Ostře polemický článek *Proč sociální demokracie nechce vybaviti ženu z otroctví práce tovární?* vytýkal sociálním demokratům, že nemají zájem zprostit své ženy dřiny v továrnách, aby se mohly věnovat vedení domácnosti a výchově dětí. Autor zdůraznil, že potřebují ženy, které se po krátkém zaškolení stanou agitátorkami a šířitelkami revoluční snah sociální demokracie. „Těmi by ale nebyly, kdyby se věnovaly vedení domácnosti a výchově dětí, úkolu to, jenž přikazuje ženě-matce zákon přirozený, zákon Bohem zjevený, a proto hajdy s ní do továrny; tam četbou sociálních rouhavých, vědě i najmě historii odporujících časopisů zhostí se víry, zfanatisuje se pro revoluční ideál

³⁹⁴ ROZSYPALOVÁ, Augusta. O otázce ženské. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 23, 23. 8. 1899, s. 89–90.

³⁹⁵ ROZSYPALOVÁ, Augusta. O otázce ženské. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 24, 6. 9. 1899, s. 93.

³⁹⁶ *Doba pracovní – a žena*. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 22, 2. 8. 1899, s. 85–86.

internacionály a ku sborům mužským řadí se šiky ‚uvědomělých‘ žen a děv.³⁹⁷ K podpoře svého názoru použil různé citáty z děl Karla Kautského a Kláry Zetkinové vytržené z kontextu, jež interpretoval tak, že i samotní socialisté občas pochybují o správnosti svého učení. V závěru jsou pak zvláště sociálně demokratické ženy nabádány, aby se vrátily k zásadám křesťanského socialismu a pevně se jich držely. Křesťanský socialismus je, podle slov autora, „zlatou cestou ne utopií, vedoucí k důkladným sociálním opravám“.³⁹⁸ Křesťansko-sociální filosofie však nebrala v úvahu špatnými existenčními podmínkami vynucené zaměstnávání žen z nižších sociálních vrstev v továrnách, potřebu změnit pracovní právní předpisy a sociální zákony.

Další poměrně velká skupina článků se věnovala českému školství. Protože je ovládal stejný duch, použiji jeden, v němž je shrnuta resoluce schůze Křesťansko-sociálně vzdělávacího a vzájemně podporujícího spolku žen a dívek. V projevu redaktora *Lidového listu* Václava Myslivce zaznělo, že potřebujeme takovou školu, „ve které by veškeré vyučování prodchnuto bylo všeoživujícím povznášejícím a obrozujícím duchem učení světa Spasitele Ježíše Krista. [...] Prostředkem k tomuto cíli po sta ano po tisíciletí osvědčeným základem nezborným jest svaté náboženství, jež v určitých vyznáních čili konfesích (odtud i slovo škola konfesijní čili náboženská) ku platnosti přichází“.³⁹⁹ Přítomné ženy vyjádřily souhlas s názory Václava Myslivce a s rezolucí litomyšlského křesťansko-sociálního sjezdu v roce 1894: „Katolické dělnictvo československé, uznávajíc náboženství Kristovo za základ dobře spořádané společnosti lidské a za zdroj pravé osvěty a vzdělanosti... *Za tou příčinou vyslovuje se proti bezkonfesionalnosti školy a nevěrecko-liberálnímu zákonodárství a žádáme, aby školy byly v zásadě náboženskými* a veškeré

---

³⁹⁷ Proč sociální demokracie nechce vybavit ženu z otroctví práce tovární? *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 8, 4. 1. 1899, s. 30.

³⁹⁸ Proč sociální demokracie nechce vybavit ženu z otroctví práce tovární? *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 8, 4. 1. 1899, s. 31.

³⁹⁹ Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně podporující spolek žen a dívek pro království české... *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 1, 16. 9. 1898, s. 3.

zákonodárství, aby se dalo v souhlasu s pravdami náboženství křesťanského...“ Druhá část resoluce striktně odmítla návrhy stran mladočeské, sociálně demokratické, radikálně pokrokové a národně sociální, které požadovaly vymanění škol z vlivu klerikalismu, zrušení výuky náboženství a provedení odluky církve a státu.

Katolické a křesťansko-sociální ženské hnutí vnímalo společnost a dění v ní v duchu náboženských dogmat hláсанých katolickou církví a setrvalo na ‚tradicí ověřených konservativních hodnotách‘.⁴⁰⁰ Odmítalo vědecký pohled na realitu. Nechtělo vidět kořeny sociálních problémů a možná řešení, jež nabízelo moderní sociální zákonodárství. Nesouhlasilo se snahami liberálně a demokraticky smýšlejících žen snažících se prosadit zrovnoprávnění obou pohlaví ve společnosti, možnost kvalitního vzdělávání žen a dívek, svobodnou volbu povolání a získání hlasovacího práva do samosprávných, zemských i státních orgánů. Stejně tak zavrhló úsilí sociálně demokratických žen podílet se společně s muži na zlepšení pracovních a s tím souvisejících životních podmínek, politickými prostředky řešit hluboké sociální problémy a odstraňovat nedůstojné postavení námezdních sil ve městech a na venkově, jež žily až do roku 1918 pod kuratelou čeledního řádu.

---

⁴⁰⁰ O konservativnosti katolické církve ve školách viz též *Alice Garrigue Masaryk 1879–1966 : Her Life as Recorded in Her Own Words and by Her Friends*. Ruth Crawford Mitchell; Linda Vlasak (ed.). Předmluva René Wellek. Pittsburgh, University Center for International Studies, 1980, s. 58–59.

III. České politické strany a jejich přístup k ženské otázce

Do konce 19. století dosáhl rozvoj českého národa takových výsledků, že jeho úroveň byla srovnatelná s vyspělým německým obyvatelstvem žijícím v habsburské monarchii.¹ Podporoval jej jak rozvoj vzdělávacích institucí, především školství, vědy a kultury, tak i hospodářského podnikání a tvorby národního kapitálu. Součástí emancipačního procesu byly postupně se zvětšující názorové rozdíly mezi jednotlivými společenskými vrstvami, které přispěly k ‚rozpadu jednoty‘ české společnosti,² již po celou druhou polovinu 19. století deklarovaly všenárodní politické strany.³ Kořeny určité názorové ‚nejednoty‘ však sahaly hlouběji do minulosti – nejen do šedesátých let 19. století, ale i do v revolučních letech 1848–1849, kdy se již zřetelně projevovaly rozdíly mezi liberálními, demokratickými a konservativními přístupy.⁴ Výsledkem ekonomické,

---

¹ HAVRÁNEK, Jan. The Development of Czech Nationalism. In *Austrian History Yearbook. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal*. Vol. III. Part 2. Houston, Rice University, 1967, s. 230–236.

² Na rozdíl od Palackého a Havlíčka si v šedesátých letech vytvořila liberální buržoazie vlastní koncepci ‚politického národa‘, která pod tento pojem zahrnovala pouze poměrně úzkou sociální vrstvu, již náleželo privilegované společenské a politické postavení vyjádřené volebním právem. Ostatní byli sice čas od času ‚také národem‘, ale jen jeho pasivní složkou, která musela být vzdělávána a vedena. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 473. Takto striktně vymezený pojem národa souzněl s volebními řády. Až do roku 1907 byl výkon volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady a do roku 1918 do českého zemského sněmu omezován volebním censem, kuriemi a složitou volební geometrií. Občané byli rozděleni na privilegované – voliče a neprivilegované – nevoliče, přičemž ani voličské hlasy neměly stejnou váhu. Složitý volební zákon diskriminoval většinu obyvatelstva, včetně žen.

³ Myšlenka spolupráce celého českého národa, zdůrazňovaná zvláště v období šedesátých až osmdesátých let 19. století Národní stranou a Národní stranou svobodomyšlnou, odrážela zájmy a úsilí české politiky a značné části veřejnosti.

⁴ Liberálně smýšlející aristokracie, nejmajetnější měšťanstvo a inteligence vyjadřovaly v době předbřeznové stále častěji nespokojenost s vládou nezpůsobilého panovníka, politickými i hospodářskými poměry a požadovaly modernizaci vládního a politického systému v habsburské monarchii. K politickým a společenským změnám významně přispěla emancipující se měšťanská inteligence, jež byla schopná již před rokem 1848 politicky uvažovat a v rámci daných možností jednat v duchu dobového liberalismu a demokracie, organizovat politické skupiny, formulovat své požadavky (státem garantované občanské svobody, volební, spolkové a shromažďovací právo, zrušení poddanství, rozšíření pravomocí českého zemského sněmu a působnosti samosprávy, jazykovou rovnoprávnost, státem podporovaný rozvoj národního školství atd.) a být rovnocenným partnerem dosavadní stavovské politické reprezentaci. Přesto, že zúčastnění sledovali totožný cíl – modernizaci, liberalizaci a demokratizaci monarchie – nebyli jednotní v prostředcích, které měly být použity k jeho dosažení. Již v předrevolučních a zvláště revolučních letech 1848–1849, v období vzniku prvních zárodků politických stran, se objevovaly uvnitř národně definovaných politických seskupení náznaky ideově politické a sociální diferenciací. Vedle vedoucího seskupení liberálů, reprezentovaného Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Riegrem, Karlem Havlíčkem, Františkem Augustinem Braunerem ad., se vytvářel radikálně demokratický politický proud, v jehož čele stáli Emanuel Arnold, Karel Sabina, Josef Václav Frič ad. a konservativní prodynasticky orientovaný proud, v němž spolupracovala šlechta s loajálním měšťanstvem. *Čeští radikální demokraté : výbor politických statí*. Karel Kosík (ed.). Praha: SNPL, 1953, s. 13–37.

sociální a politické diversifikace české společnosti bylo štěpení její politické scény, vrcholící ve druhé polovině devadesátých let. K politickému členění přispěla také zahraničně politická situace, prohlubující se konflikty sociální a mladočeská politika téměř rezignující na moderní sociální program.

Slibné začátky liberalizace a demokratizace politického života společnosti byly přerušeny rozehráním říšského sněmu v březnu 1849 a nastolením neoabsolutismu. Teprve od počátku šedesátých let 19. století se v důsledku změn vyvolaných vnitřní a mezinárodní situací začaly postupně vytvářet podmínky pro obnovení ústavnosti a parlamentarismu, které umožnily vznik spolků i politických stran. V listopadu 1867 liberály prosazené zákony shromažďovací a spolkový,⁵ „omezující právo vlády pouze na zákaz, po případě rozpuštění spolků, *sledujících cíle protizákonné, odporujících právu nebo státu nebezpečné,*“⁶ umožnily založení nových nepolitických i politických organizací. Oba zákony byly stvrzeny článkem dvanáctým, zákona č. 142 z 21. prosince 1867 o všeobecných právech státních občanů. „Rakouští občané státní mají právo se shromažďovati a spolky tvořiti. Vykonávání práv těchto řídí se dle zvláštních zákonů.“⁷ Nepolitickým spolkům, a z nich zvláště obecně prospěšným, nebylo kladeno ze strany státu tolik překážek a nevztahovala se na ně tak přísná ustanovení, jako na politické organizace⁸. Rozhodnutí o povolení spolků náleželo do kompetence zemského místodržitelství a přímý dohled nad nimi vykonával okresní hejtman či policejní ředitelství. Politické i nepolitické spolky byly výchovnými a vzdělávacími základnami, ve kterých se postupně sdružovali

---

⁵ Zákon spolkový č. 134/1867 ř. z. z 24. 11. 1867, zákon shromažďovací č. 135/1867 ř. z. z 24. 11. 1867.

⁶ BOHUSLAV, Josef Václav. *Rukověť spolkového života*, s. 18.

⁷ BOHUSLAV, Josef Václav. *Rukověť spolkového života*, s. 18. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 188. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 223.

⁸ „Připuštěním spolkův a shromáždění politických poskytnuta byla státním občanům zákonem možnost, aby se i mimo kruh korporací ústavou zavedených účastnili na projednávání veřejných záležitostí. Úkol vlády byl novým zákonem o právu spolčovacím značně zjednodušen a duchu spolčovacím popřána v mezích státního řádu, zákona a práva úplná volnost.“ BOHUSLAV, Josef Václav. *Rukověť spolkového života*, s. 18.

členové, voliči a často i sympatizanti prvních českých politických stran.⁹ Staly se školou občanské demokratické výchovy, dovednosti komunikace a orientace ve veřejných záležitostech. Většina politických stran spolupracovala s již existujícími spolky a nebo samy zřizovaly další občanské a zájmové organizace jako své satelity. Proto také v habsburské monarchii a zvláště v českých zemích, více než v jiných státech Evropy, nezvykle silně prorůstaly politické strany nepolitickou sférou a pronikaly do všech rovin veřejného života. Tvořily rozhodující sílu v zemské a komunální politice, měly své zástupce ve vedení ústředních bank, pojišťoven a dalších organizací se zemskou působností a ovlivňovaly i postoje a názory občanů.¹⁰

Na rozdíl od spolků, jež byly právníckými osobami a mohly vystupovat jako nositelé práv a povinností, nabývat vlastnictví atd., existovaly politické strany pouze de facto, nikoli de iure. Ani ústava ani rakouský právní řád neupravovaly jejich postavení ve společnosti a neznaly pojem ‚politická strana‘. Proto se musely opírat o spolkové, shromažďovací a volební zákony, které jim však nemohly poskytnout dostatečné právní záruky. Tento stav byl důsledkem konservatismem a absolutismem ovlivňovaného vývoje rakouského právního řádu, na který v době projednávání a schvalování příslušných předpisů působil střet liberálních názorů s konservatismem a zbytky neoabsolutismu. Zvláště liberálům vyhovovala právní nezakotvenost politických stran, z níž vyplývalo, že je není možné ani povolit ani zakázat a že jejich existenci nelze právně zjistit. Podle

---

⁹ Zejména od konce osmdesátých let 19. století začaly strany intenzivněji bojovat o své voliče a snažily se ovlivňovat ženy, mládež a dokonce i děti ve svých nepolitických, pro ně zakládaných, organizacích. Téměř všechny politické strany využívaly ve svůj prospěch značné organizovanosti českého obyvatelstva v nepolitických spolcích a zájmových organizacích a díky nejasné hranici mezi politickou a nepolitickou sférou do nich vstupovaly a ovlivňovaly jejich činnost. Odlišná ideologie, základní politická orientace, jiný žebříček hodnot, životní styl, odlišné církevně politické postoje atd. jednotlivých stran vedly k rozdělení spolků a společností a orientovaly jejich členy – potenciální voliče a příznivce – na vytváření ‚sociálně morálního milieu‘ kolem příslušných politických stran. Jejich vznik je dokladem rozvinutého spolkového, veřejného a politického života v české společnosti, ale zároveň dokumentuje velkou stranickou segmentací. Dodnes to dokládají národní, dělnické, katolické, živnostenské domy, sokolovny, orlovny, tělocvičny dělnických tělovýchovných jednot atd.

¹⁰ MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 21. MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj politických stran na Moravě 1848–1914*. Brno: Filosofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1996, s. 24.

rakouského právního řádu mohli být stíháni pouze členové ‚ilegálních‘ politických stran na základě ustanovení trestního zákona.¹¹

Kromě aspektů právních, ideologických, politických, sociálně ekonomických a zájmových, ovlivňovaly formování politických stran v habsburské monarchii, více než v jiných evropských zemích, faktory národnostní.¹² Staly se příčinou vzniku několika paralelních autonomních stranických systémů, nevymykajících se až do vypuknutí první světové války obecným vývojovým trendům. Snižování volebního cenzu přispělo k rozšiřování volebního práva na voliče, pocházející z nižších sociálních vrstev společnosti, k demokratizaci, modernizaci a postupné přeměně honoračních politických stran (v českém prostředí všenárodních)¹³ či ideových ve strany masové.¹⁴ Se zvyšujícím se počtem voličů vstupujících do politického dění a s narůstáním problémů v monarchii, se stupňovala i jejich nacionální radikalizace. Na konci osmdesátých a zvláště v devadesátých letech bylo

---

¹¹ Na jeho základě bylo možné trestat za členství v tajných spolcích či politických stranách v případě, že činnost byla prohlášena za státu nebezpečnou. Podle příslušných paragrafů trestního zákona byli hlavně v sedmdesátých o osmdesátých letech 19. století stíháni členové Rakouské a Československé sociálně demokratické strany dělnické. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 252–253. MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám*, s. 24.

¹² Tomuto principu odpovídaly i názvy politických stran – Národní strana, Národní strana svobodomyslná, Deutschliberale Partei atd.

¹³ Charakteristickým rysem honoračních stran (Národní strana, Národní strana svobodomyslná), zvláště v jejich počátcích, byla minimální organizovanost a úzká členská základna. Stranickou organizací tvořilo pouze její vedení, poslanci, sbor důvěrníků, tisk, a v ojedinělých případech politické spolky. Členové honoračních stran náleželi majetkem i vzděláním k vyšší vrstvě národa a politicky nejaktivnější byli v období voleb. Nejvýše ve stranické ‚organizační‘ struktuře stálo vedení, jež nebylo zprvu voleno. Po přijetí principu volitelnosti vedením stran se sice zdemokratizoval jejich vnitřní život, ale stranickým špičkám tím bylo na druhé straně umožněno vyžadovat od nižších organizačních struktur a členů strany loajalitu a disciplínu. Organizaci zajišťoval hlavně tisk a jeho majitelé či vydavatelská družstva, který vytvářel most, spojující stranické ústředí se sborem důvěrníků pracujících v regionech, lokálními spolky, korporacemi a voliči. Neformální organizační struktura umožňovala vznik relativně nezávislých stranických křidel a frakcí a vytvářela dostatečný prostor pro jejich činnost. Proto většinou nehledaly cesty k úplnému organizačnímu osamostatnění a založení vlastní politické strany. Z tohoto důvodu můžeme považovat honorační strany za všenárodní, neboť politicky zastřešovaly různá stranická křídla a frakce, nepolitická zájmová sdružení a spolky. Všenárodní úlohu mohly honorační strany plnit pouze v do té doby, dokud neměla většina obyvatelstva volební právo. Do počátku 20. století stačily stranám k jejich činnosti finanční dary stoupenců a nebo samotných aktivních politiků. Teprve po přelomu století, i v honoračních stranách, byly zaváděny pravidelné členské příspěvky. Organizační a agitační práce ve stranách byla od devadesátých let stále častěji v rukou profesionálů a placených odborných administrativních sil. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 19–22.

¹⁴ Masové politické strany (mohly být i zájmově zaměřené – sociálně demokratické strana, agrární strana atd.) se vyznačovaly pevnou organizační strukturou a od konce devadesátých let 19. století byla i pro ně charakteristická profesionalizace stranického aparátu. Kromě toho si systematicky budovaly masové zájmové, odborové, mládežnické, ženské, tělovýchovné aj. organizace, které již neměly nadstranický všenárodní charakter, ale příslušely k jedné politické straně.

zřejmé, že pouze jednostranně národně orientované honorační politické strany (Národní strana a Národní strana svobodomyšlná) nejsou schopné reflektovat zvětšující se různorodost politických, sociálních, kulturních a ekonomických problémů české společnosti.¹⁵ Jejich jednostrannost se stala impulsem k postupné diverzifikaci politických orientací, dosud více či méně existujících v rámci staročeské¹⁶ nebo mladočeské¹⁷ strany. Na jednom pólu české společnosti v devadesátých letech stála již pevně zorganizovaná masová sociálně demokratická strana, jež vznikla nezávisle na honoračních národně orientovaných politických stranách, usilující o radikální změnu společenského systému, a na druhém ‚stará‘ nebo ‚nově vznikající‘¹⁸ politická uskupení jsoucí buď v příkré opozici vůči sociálním demokratům nebo se snažící o prosazování demokratizačních a reformně sociálních programů. Všechny nové politické subjekty byly zakládány na úkor honoračních stran, jejichž politika se s rozšiřující demokratizací volebního práva stávala neplodnou.

V moderních evropských dějinách byla poprvé v osvícenství vyslovena myšlenka rovnosti všech lidí. Od ní nebylo daleko k počátku ženské emancipace či feministickému hnutí, jež mělo vést k uznání ženy jako rovnocenné a rovnoprávné lidské bytosti. V českém prostředí, na rozdíl od jiných zemí v Evropě, byl feminismus budován na partnerství obou pohlaví, v němž šlo o vyrovnané a harmonické soužití a spolupráci. V roce 1898 napsal Tomáš Garrigue Masaryk v *Otázce sociální* „V otázce tzv. ženské neběží, a nikdy neběželo, jen o ženu, nýbrž zároveň a stejnou měrou o muže. Otázka ženská – je otázkou

---

¹⁵ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*. Pardubice: Osvěta lidu, 1903, s. 9–19.

¹⁶ Od Národní strany se v druhé polovině devadesátých let emancipovaly katolická a agrární frakce.

¹⁷ Národní stranu svobodomyšlnou ve stejné době nejdříve opustili radikální pokrokaři, koncem devadesátých let státoprávníci a rolnictvo a na počátku dvacátého století živnostníci.

¹⁸ Řada z nich usilovala o prosazení všeobecného hlasovacího práva a byla vstřícná k emancipačnímu úsilí žen i jejich požadavku, jenž se týkal občanské a politické rovnoprávnosti (Československá sociálně demokratická strana dělnická, Česká strana lidová, Česká strana radikálně pokroková, Česká strana pokroková, Česká strana národně sociální atd.).

mužskou, otázka mužská – je otázkou ženskou“.¹⁹ Dodnes neztratilo Masarykovo tvrzení nic na své platnosti.

Snaha hrstky žen o prosazení rovných možností především v oblasti vzdělání narážela na odpor většinové společnosti, která vyhradila ženě místo v rodině a za její jediné poslání považovala mateřství. Vycházela ze stejných předpokladů jako anglický esejista Richard Steele žijící v 18. století. „Žena je dcera, sestra, družka a matka, pouhý přívěšek lidské rasy.“²⁰ Nepřeháněl. V průběhu věků vztahovala většina dívek i žen svou existenci vždy k muži. Sama nemohla téměř nic: volně nakládat s majetkem, rozhodovat o dětech, které přivedla na svět, ani volit své politické zástupce poté, co byla zavedena ústava a nastolen parlamentarismus. Zůstávala nesamostatnou, nesvéprávnou bytostí. Do sňatku za ní odpovídal otec nebo poručník, pak manžel. Tuto po staletí utvrzovanou normu smetla až první světová válka, jež potvrdila intelektuální i fyzickou rovnocennost obou pohlaví.

Čeští muži nebyli výjimkou a k ženám přistupovali obdobně. Podřízenost byla děvčátkům, dívkám i ženám vštěpována od útlého věku až do dospělosti ‚konservativní tradicí potvrzovanou výchovou‘, v níž bylo jen minimum prostoru vyhrazeno vzdělání přesto, že již nevyhovovala potřebám žen ani modernizující se společnosti. Z tohoto důvodu zůstala většina příslušnic ‚něžného pohlaví‘ až do začátku 19. století zcela lhostejná k veřejnému i politickému dění. Leč v každé době se čas od času narodily ženy, zprvu ve šlechtickém a později také v měšťanském prostředí,²¹ které za sebou zanechaly trvalé stopy; nejdříve v kultuře, záhy v oblasti charity a filantropie, o něco později v nově

---

¹⁹ MASARYK, T. G. *Otázka sociální : základy marxismu sociologické a filosofické*. Praha: Jan Laichter, 1898, s. 445.

²⁰ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 70, 271.

²¹ K prvním spontánním politickým projevům některých vzdělaných českých žen došlo v revolučních letech 1848–1849, kdy se dokázaly vyprostit ze sevření konservativní výchovy a zúčastnily se Slovanského sjezdu, výjimečně i bojů na barikádách. Karolina Staňková, Mina Volfová a Honorata Zapová nechyběly na schůzi konané v hotelu U arcivévodky Štěpána dne 16. března 1848 a požadovaly propuštění polských revolucionářů. Deputace žen, v níž byly Františka Pichlová, Karolina Staňková a Honorata Zapová, odjela do Vídně přimluvit se za politické vězně atd. Přesto, že byla revoluce poražena, mnohé vzdělané ženy se i poté zajímaly o politiku a veřejné dění.

budovaném vyšším dívčím školství, od sedmdesátých let ve vzdělávacím ženském tisku,²² jenž se stal jejich tribunou, a na přelomu 19. a 20. století v bojích o získání volebního práva a o vstup do politiky. Ženské časopisy napomáhaly zprostředkování komunikace mezi jednotlivými organizacemi, vytvářely prostor pro vzdělávání, vysvětlovaly důvody, které vedly ženy k požadavku občanské a politické rovnoprávnosti, informovaly o kulturním dění v české společnosti i v zahraničí, přinášely úryvky nejen z české literatury atd.

Většina politických stran se ženskou problematikou až do devadesátých let 19. století nezabývala. Konservativní politici se k ženskému hnutí stavěli negativně s argumentem, že feminismus českých žen ohrožuje jednotný národní program. Na rozdíl od nich Sociálně demokratická dělnická strana v Rakousku výslovně požadovala v politickém programu, schváleném na sjezdu v Hainfeldu na přelomu let 1888–1889, všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo pro muže i ženy do všech zastupitelských a zákonodárných sborů.²³ Stejně tak většina politických stran, vznikajících od druhé poloviny devadesátých let, zařadila do svých politických programů zrovnoprávnění a volební právo žen.

* * *

Dříve, než se začneme zabývat přístupy jednotlivých českých politických stran²⁴ k ženské otázce a k oprávněným požadavkům z ní vyplývajících, rozdělíme je podle jejich

---

²² Od roku 1873 to byly zpočátku radikální a později politicky umírněné *Ženské listy*, které doplnil v letech 1892–1900 v Brně vydávaný sociálně demokratický *Ženský list*. Od poloviny devadesátých let začaly vycházet další periodika – v Brně roku 1896 *Ženský obzor* (redaktor Vít Keller, pouze jeden ročník) a v Praze *Ženský svět*, jehož redaktorkou byla až do roku 1907 Teréza Nováková. Opětné vydávání tentokrát pražského *Ženského obzoru* za redakce manželů Zieglosserových bylo zahájeno v roce 1900 a o pět let později vyšlo první číslo brněnského časopisu *Ženská revue*, vedeného redaktorkou Zdenkou Wiedermannovou-Motyčkovou.

²³ *Politické programy Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Petr Prokš (ed.). Edice politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. (Politický program, který přijal sjezd Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku. 30. prosinec 1888 – 1. leden 1889, Hainfeld, s. 28–29, č. 9).

²⁴ Do výběru českých politických stran (působících v Čechách) jsem nezařadila dvě šlechtické honorační strany – Stranu konservativního velkostatku (leden 1860) a Stranu ústavověrného velkostatku (druhá polovina šedesátých let), protože obě byly orientovány do jiných oblastí politického a veřejného dění a sledovaly státoprávní cíle (konservativci) a centralizaci monarchie, opírající se o jazykově a kulturně německý charakter státu (ústavověrní). Proto otázky, jimiž se zabývalo občanské a některými také katolické ženské hnutí, nebyly pro ně problémem, k jehož řešení by chtěly přispět. Stejně tak nebyly začleněny politické strany českého živnostnictva a obchodnictva zakládané v letech 1901–1909, neboť problematika, již se věnovalo ženské hnutí, nespádala do okruhu jejich zájmu.

ideologie, programových a zájmových priorit v nacionálních, sociálních, církevně politických či agrárních otázkách. Politická seskupení,²⁵ národně liberální a sociálně demokratické, se začala formovat v šedesátých letech 19. století; národně katolické²⁶ téměř o tři desetiletí později. Od druhé poloviny devadesátých let bylo spektrum stávajících politických stran rozšířeno nově vznikajícími subjekty odlišnými ideologicky, programově i zájmově.

Podkladem k rozboru přístupů jednotlivých politických stran k ženské problematice byly jejich programové materiály a především tisk,²⁷ významným způsobem reflektující orientaci a činnost stran často přesahující formulace programu, což se týkalo i přístupů k ženskému hnutí usilujícího o občanskou a politickou rovnoprávnost. Výběr tisku byl podřízen následujícím hlediskům – kontinuitě, bohatosti zpracovávaných témat politických, ekonomických, společenských a kulturních a charakteru komentářů na relevantní události ve společenském či politickém dění. U rozsáhlých, po několik desetiletí vycházejících, periodik bylo možné uplatnit všechna kritéria. Na časopisy nebo deníky ‚nových‘ politických stran, zakládaných převážně od druhé poloviny devadesátých let, se vztahovala pouze některá z nich. Vzhledem k poměrně dlouhému časovému úseku (od začátku devadesátých let 19. století do první světové války), několika desítkám titulů a velkému rozsahu stranického tisku bylo vybráno jedno a pokud to bylo nutné dvě

---

²⁵ Politické strany v jednotlivých seskupeních jsou řazeny chronologicky, dle roku jejich vzniku.

²⁶ K národně liberálním stranám náležely: Národní strana (1860), Národní strana svobodomyšlná (1874), Česká strana radikálně pokroková (1897), Česká strana státoprávní (1899), Česká strana státoprávně pokroková (vznikla v roce 1908 sloučením obou stran předešlých), Česká strana lidová (1900), Česká strana pokroková (v roce 1906 přistoupila k Masarykově straně skupina radikálních pokrokářů spolupracující s redakcí *Osvěty lidu*, jejímž redaktorem byl Alois Hajn). Součástí Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku (1874) bylo do roku 1878 také české dělnictvo, které v tomto roce založilo vlastní politickou stranu – Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Obě politické strany patřily do sociálně demokratického tábora. Národně katolické strany: Křesťansko-sociální strana v Čechách (1894), Národní strana katolická v království Českém (1897).

²⁷ Denní tisk hrál v českých poměrech vždy důležitou roli a téměř každý stranický deník si pro sebe získal monopolní postavení. Stranický tisk se mohl stát diktátorem ve straně, byl-li v soukromých rukách. „Tisk nepůsobí pouze na massy, nezískává je a neformuje jenom jejich přání, nýbrž také podléhá náladě mass, stává se pouhým tlumočnickem přání lidu, třeba jen chvilkových, a to třeba proti intencím politického vedení národa, jež nuceno je pak k postupu kolísavému. Proto je nutno, aby se strana bránila diktátu svého tisku.“ –Žd.– Strany politické a jejich tisk. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 9, 26. 11. 1904, s. 170.

nejreprezentativnější, souběžně vycházející periodika pro každou politickou stranu, jimž pak byla věnována systematická pozornost ve vybraných obdobích, významných pro ženské hnutí.

Ke stanoveným mezníkům, jejichž naplnění posouvalo ženské hnutí blíže k vytčeným cílům, náležely následující události. Založení českého dívčího gymnázia ukončeného maturitou Minervou, spolkem pro ženské studium (v září 1890) představovalo sice možnost vzdělávání pouze pro některé z mladých žen toužících po studiu, přesto znamenalo zásadní a pozitivní obrat v jejich životě a stalo se předpokladem pro vstup na fakulty filosofické²⁸ (od 23. března 1897) a lékařské²⁹ (od 3. září 1900) státních univerzit.

O problematice rovnoprávnosti občanské a stále častěji také politické ženy diskutovaly ve svém tisku a v organizacích. K ní přiřadily též otázky spojené s prací v oblasti kulturní, charitativní, vzdělávací, hospodářské a právní, o nichž přednášely účastnice na I. sjezdu českoslovanských žen, konaném v polovině května 1897.

Od konce roku 1904 se zvláště mladé středoškolsky či vysokoškolsky vzdělané ženy zapojovaly s narůstající intenzitou do boje za všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo s cílem získat je také pro sebe. I když jejich úsilí nebylo korunováno úspěchem, stalo se základem všem dalším politickým aktivitám českých žen. První příležitostí byly volby do českého zemského sněmu ve dnech 20. února až 5. března 1908, v nichž ženy poprvé v habsburské monarchii kandidovaly na poslance; a to navzdory tomu, že volební právo žen do českého zemského sněmu bylo omezené pouze na ty z nich, které

---

²⁸ NAŘÍZENÍ ministra věcí duchovních a vyučování o připuštění žen jakožto řádných nebo mimořádných posluchaček na filosofických fakultách c. k. universit ze dne 23. března 1897 bylo zařazeno pod číslem 84 do *Zákonníku říšského pro království a země v radě říšské zastoupené*, vydaného ve Vídni roku 1897. S. 427–428.

²⁹ NAŘÍZENÍ ministra věcí duchovních a vyučování ve shodě s ministrem vnitra o připuštění žen k lékařským studiím a k doktorátu veškerého lékařství ze dne 3. září 1900 bylo zařazeno pod číslem 149 do *Zákonníku říšského pro království a země v radě říšské zastoupené*, vydaného ve Vídni roku 1900. S. 379–380.

NAŘÍZENÍ ministerského předsedy jako správce ministeria vnitra a ministra věcí duchovních a vyučování o připuštění žen k farmaceutickému povolání ze dne 3. září 1900 bylo zařazeno pod číslem 150 do *Zákonníku říšského pro království a země v radě říšské zastoupené*, vydaného ve Vídni roku 1900. S. 380–381.

nežily ve statutárních městech,³⁰ platily 8 K přímých daní a nebo měly středoškolské či vysokoškolské vzdělání. Účast žen ve volbách byla českým i zahraničním ženským hnutím vysoce hodnocena, i když žádná z kandidátek nebyla zvolena. O čtyři roky později při sněmovních doplňovacích volbách za zemřelého JUDr. Václava Škardu byla za stejných právních podmínek zvolena kandidátka mladočeské strany Božena Viková-Kunětická.³¹

---

³⁰ Do roku 1918 to byly v Čechách Praha a Liberec; na Moravě Brno, Olomouc, Znojmo, Jihlava, Kroměříž a Uherské Hradiště; ve Slezsku Opava, Frýdek a Bílsko.

³¹ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 255–298.

1. České politické strany s národně liberální a demokratickou orientací

1. 1 Národní strana (staročeská)³²

Národní strana se od vzniku na počátku šedesátých let 19. století prezentovala jako politické seskupení, usilující o naplnění státoprávního a národního programu a o zastupování zájmů celého českého národa v obou zákonodárných sborech.³³ Honorační charakter strany³⁴ byl dán politickým zaměřením i vyšším sociálním postavením voličů a členů, většinou středoškolsky nebo vysokoškolsky vzdělaných příslušníků vyšších městských a venkovských vrstev. K ideologii Národní stany inklinovali též známí umělci.³⁵

Až do Badeniho volební reformy z roku 1896, zavádějící do poslanecké sněmovny říšské rady pátou všeobecnou kurii,³⁶ k honoračnímu charakteru strany také přispívaly volební řády do říšské rady, založené na kuriovém systému a do roku 1882 na poměrně vysokém volebním censu,³⁷ na jehož základě byly z přímé účasti na politickém dění vyloučeny početné majetkově slabší vrstvy obyvatelstva. Obdobná praxe platila i při volbách do českého zemského sněmu. Postupně byl census snižován tak, že na počátku 20. století činil v českém i moravském zemském zastupitelstvu 4 zl. a v kurii venkovských obcí byly v obou sněmech zavedeny přímé volby.³⁸

---

³² MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 109–138. *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Pavel Cibulka (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, s. 5–36. URBAN, Otto. *Česká společnost*, s. 478–480. HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Josef Vilímek, [1914], s. 18–21. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 9–12.

³³ Politickou a parlamentní činnost považovali členové strany za své poslání.

³⁴ Národní strana se jen velice pozvolna institucionalizovala.

³⁵ Například: Jaroslav Vrchlický, Karel Václav Rais, Antonín Dvořák, Mikoláš Aleš, Josef Václav Myslbek ad.

³⁶ Zákon č. 168/1896 ř. z.

³⁷ Zákonem č. 142 z 4. října 1882 ř. z. byly znovu rozděleny volební sbory ve velkostatkářské kurii v Čechách, a mimo to rozšířeno aktivní voličské právo v kurii městské a venkovských obcí všeobecně na ty, kteří platili 5 zl. přímé daně. Do této reformy byl volební census ve výši 10 zl. Volební řády. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 26, Praha: Jan Otto, 1907, s. 918.

³⁸ V Čechách zákon č. 63/1901 z. z. č. a na Moravě zákon č. 1 a 2/1905 z. z. m. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, 191.

Až do konce osmdesátých let 19. století si Národní strana udržela dominantní postavení a byla reprezentantkou politických zájmů českého národa přesto, že se od ní v roce 1874 oddělila radikálně liberální mladočeská frakce, která založila samostatnou politickou stranu. Staročestí vůdcové František Palacký, František Ladislav Rieger a později i Albín Bráf usilovali o naplnění českého státoprávního programu, jehož kořeny sahaly až do revolučních let 1848–1849.³⁹ Teprve poté měly být řešeny další problémy. Původní koncepci v průběhu následujících dvou desetiletí jen částečně přizpůsobovali měnícím se politickým, ekonomickým a kulturním podmínkám, což se na přelomu osmdesátých a devadesátých let ukázalo jako nedostatečné. Již volby do českého zemského sněmu, konané 2. a 5. července 1889, se staly ostrým soubojem staročechů a mladočechů, kteří využili všeobecné nespokojenosti se staročeskou konservativní a neúčinnou politikou. Mladočeši vyšli ze zemských voleb značně posílení – získali 42 mandáty proti 55 mandátům staročeským. Neúspěšné jednání o tzv. punktační články v lednu 1890 dále podkopalo slábnoucí staročeské pozice. Volby do říšské rady konané ve dnech 2. a 4. března následujícího roku skončily pro Národní stranu, která získala pouze jediný mandát, naprostou porážkou. Do čela české politiky se postavila Národní strana svobodomyšlná. V letech 1891–1895 se staročestí politického dění nezúčastnili, ale již v roce 1897 nabídli spolupráci mladočechům ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady. Ti se dosud cítili dostatečně silní a odmítli ji. Když mladočeši začali spolupracovat s Gautschovou a zvláště Thunovou vládou (v roce 1898 byl do vlády povolán Josef Kaizl) podporovala staročeská žurnalistika mladočeskou provládní politiku. „Podporovali jsme svobodomyšlnou stranu svými novinami, poněvadž jednali dle našeho přesvědčení a

---

³⁹ Tvůrci politického programu byli František Palacký a František Ladislav Rieger. Český politický program tehdy kolísal mezi historicko-právním a přirozeně právním pojetím. František Palacký, vedoucí česká politická osobnost, preferoval spíše přirozené právo českého národa na autonomní uspořádání politických poměrů. Považoval za nutné zachování velkého státního útvaru ve střední Evropě, jenž by chránil malé národy před případnou ruskou nebo německou expanzí. Řešení otázky nevhodnější harmonizace potřeb českého národa se zájmy habsburské monarchie spatřoval v myšlence federace rovnoprávných národních států, eventuálně historických skupin zemí. Ústřední vláda měla být vybavena takovými pravomocemi, aby mohla uplatňovat svou velmocenskou politiku v Evropě.

nebylo by čestné proti nim bojovati.“⁴⁰ Také na přelomu století staročeši setrvali na původním pojetí svého státoprávního a národního programu, a proto se stavěli proti demokratizaci volebních řádů, včetně přijetí všeobecného hlasovacího práva⁴¹ s argumentem, že by naplnění tohoto požadavku bránilo realizaci historického práva.⁴²

Příkladem staročeského přístupu k požadavkům žen může být korespondence vedená mezi Výborem pro volební právo žen a výkonným výborem Národní strany a Národní radou českou. V nedatovaném dopise⁴³ adresovaném vedení Národní strany žádaly představitelky Výboru pro volební právo žen Františka F. Plamínková a Marie Tůmová odpověď na otázku: „Jaký názor mají na požadavek rovného volebního práva žen jednotliví členové a jak se k němu staví Národní strana.“ Odpověď očekávaly ještě před volbami, které se konaly od 20. února do 5. března 1908. V dopise zdůraznily, že se Výboru dostalo „nejednou ujištění od vynikajících členů Strany národní, že jsou v plném rozsahu pro zrovnoprávnění ženy v životě soukromém i veřejném ve všech ohledech, tedy i v ohledu politických práv. [...] Abychom mohly k četným dotazům těmto odpovědět i v plném oprávnění ještě před volbami, prosíme, abyste se, slovutný pane, obtěžoval uvědomiti nás v době dle možnosti krátké o stanovisku Strany národní v tomto směru.“⁴⁴ V konceptu odpovědi psané Karlem Mattušem 27. listopadu 1907 je uvedeno: „Požadavky nové doby, které se vtělily v zákony, v nároky zákonů a v přesvědčení průkopníků

---

⁴⁰ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. IV., složka č. 25 – Protokoly o schůzích výkonného výboru národní strany a komitétu z let 1896–1897, 1899–1909, 1914, kart. 9. Zápis č. 18 v Protokolech schůzí výkonného výboru strany národní ze dne 29. ledna 1899, s. 1.

⁴¹ „I v popředí naší politiky i našich stranických sporů stojí sociální otázka v konkrétní a užší politické formulaci všeobecného práva hlasovacího. Již Havlíček žádal všeobecné právo hlasovací, Palacký tomu neprávem odporoval. [...] Strana staročeská, stavíc se proti všeobecnému právu hlasovacímu, následuje sice Palackého, ale v tomto punktu neprávem.“ MASARYK, T. G. *Česká otázka : snahy a tužby národního obrození. Naše nynější krize : pád strany staročeské a počátkové směry nových. Jan Hus : naše obrození a naše reformace*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., Praha 2000. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 156, 157.

⁴² MASARYK, T. G. *Desorganisace mladočeské strany*. Praha: Edvard Beaufort, 1903, s. 31.

⁴³ Dle jeho obsahu a uložení ve fondu je možné usuzovat, že patřil k anketním dopisům odesílaným koncem roku 1907.

⁴⁴ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. VI., složka č. 65 – korespondence z roku 1907, kart. 21. Nedatovaný dopis Výboru pro volební právo žen adresovaný JUDr. Karlu Mattušovi, předsedovi Národní strany.

obecného pokroku směřují k tomu, aby se žena co do práv a povinností, pokud to vůbec příroda sama snese a zvláštní povolání pohlaví připouští, na roveň postavila muži. Z toho názoru plyne přesvědčení muže, že ženě náleží aktivní právo volební do samosprávných orgánů, do sněmu i do říšské rady, kteréž sluší vykonávati osobně nikoli plnomocně... Pasivní právo volební však ženě upíráme, nechtíce aby činností politickou byla odváděna od vznešeného povolání, jež buď výhradně neb aspoň především pohlaví tomu je vykázáno.⁴⁵ V korespondenci z roku 1912, uložené ve fondu Český klub, se zachoval i poněkud zvláštní dopis JUDr. Jindřicha Šolce tajemníkovi výkonného výboru Národní strany, jenž jej měl svolat k „úradě o pasivním volebním právu žen a kandidatuře do sněmu paní Viky-Kunětické ve skupině mladoboleslavské–nymburské.“ V závěru dopisu byl dán tajemníkovi pokyn: „Nutno jest dát předmět porady na program a zváti pány členy v dopisech uzavřených.“⁴⁶ Po volbách v roce 1908 do českého zemského sněmu Výbor pro volební právo žen pokračoval v činnosti směřující k získání aktivního a pasivního hlasovacího práva, ale tentokrát se již neobracel na vedení jednotlivých politických stran, nýbrž na nadstranický koordinační orgán, založený v roce 1900, na Národní radu českou.⁴⁷

---

⁴⁵ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. VI., složka č. 65 – korespondence z roku 1907, kart. 21. Koncept dopisu ze dne 27. listopadu 1907 psaný Karlem Mattušem.

⁴⁶ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. VI., složka č. 70 – korespondence z roku 1912, kart. 22. Dopis JUDr. Jindřicha Šolce ze dne 23. dubna 1912.

⁴⁷ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. VI., složka č. 67 – korespondence z roku 1909, kart. 22. Dopis ze 16. listopadu 1909 podepsaný předsedou JUDr. Janem Podlipným. Národní rada česká reagovala dne 16. listopadu 1909 na přípis Výboru pro volební právo žen ze 4. listopadu 1909, v němž byla požádána o sdělení stanoviska jednotlivých politických stran k pasivnímu volebnímu právu žen. Proto Národní rada česká rozeslala jednotlivým stranám dopisy, v nichž je žádala o co nejrychlejší sdělení stanoviska k této otázce – ať pozitivní či negativní, aby mohla na jejich základě podniknout žádané kroky. Výzva, k níž nebyla přiložena žádná odpověď, byla podepsána předsedou Národní rady české JUDr. Janem Podlipným. Dne 11. dubna 1912 byly Národní radou českou napsány další dopisy zvoucí jménem Výboru pro volební právo žen na 18. t. m. na manifestační schůzi k podpoře kandidatury Boženy Vikové-Kunětické a proti návrhu německé velkostatkářské většiny ve sněmovní volební komisi na odnětí pasivního volebního práva ženám do českého sněmu. Představitelky Výboru žádaly o stanovisko jednotlivých politických stran k otázce pasivního volebního práva žen do 17. t. m. NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. VI., složka č. 70 – korespondence z roku 1912, kart. 22. Dopis ze dne 11. dubna 1912 podepsaný předsedou JUDr. Janem Podlipným. V rámci této ankety byla ve spisech uložena pouze jedna odpověď, z níž není zřejmé, kým byla napsaná. „Na vážený dopis ze dne 11. t. m., aby náš výkonný výbor oznámil své stanovisko stran pasivního volebního práva žen do sněmu zemského a stran kandidatury pí. Boženy Vikové-Kunětické litujeme, že v dané nám lhůtě Vám žádanou zprávu dáti nemůžeme. Usnesení vyžaduje součinnost veškerého výkonného výboru – za účastenství členů na venkově bydlících – který s nadějí, že takovou schůzi bude lze

Názory nejvyšších stranických představitelů prezentované v korespondenci se v staročeském tisku neobjevily. Nevyjadřoval se ani k problematice občanské a politické rovnoprávnosti žen. Staročeské přístupy byly tradičně konservativní. Pouze jednotlivci občas projeví liberálnější názory.

Albín Bráf se po převzetí předsednické funkce v roce 1903 pokoušel o obrodu a modernizaci Národní strany, ale pro svůj záměr nenašel dostatečnou podporu. Odstoupil a do jejího čela se postavil Karel Mattuš, schopný zprostředkovat komunikaci mezi konservativci a Bráfovým obrodným křídlem. Byl také, vedle Albína Bráfa a Jindřicha Šolce, jedním z autorů revize politického programu. Národní strana se pod Mattušovým vedením účastnila voleb do českého zemského sněmu⁴⁸ a do říšské rady⁴⁹ se střídavým úspěchem; svého předchozího postavení však již nikdy nedosáhla.

* * *

Funkci programu Národní strany od počátku šedesátých let 19. století do roku 1905 plnila prohlášení stranických vůdců, memoranda⁵⁰ nebo články publikované ve stranickém tisku.⁵¹ V prvním čísle českého politického deníku *Národních listech*⁵² v lednu 1861 byl

---

odbyvatí pro krátkost času nebylo lze.“ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, sign. VI., složka č. 70 – korespondence z roku 1912, kart. 22. Dopis ze dne 16. dubna 1912 od neznámého pisatele.

⁴⁸ Přesto, že staročeši ztratili v zemských volbách v roce 1908 další hlasy, dokázali si udržet sněmovní zastoupení, což bylo považováno za pozitivní důsledek Bráfova úsilí o modernizaci.

⁴⁹ Voleb do poslanecké sněmovny říšské rady v květnu 1907 na základě všeobecného hlasovacího práva se staročeští politici zúčastnili po boku mladočechů a společně získali 25 mandátů: z toho staročeši (čeští 2, moravští 5) a mladočeši (čeští 14, moravští 4). Ve volbách o čtyři roky později, v červnu 1911, získali staročeši pouze jediný mandát, neboť nedokázali čelit společnému postupu České strany pokrokové, Československé strany agrární, České strany státoprávně pokrokové a Československé sociálně demokratické strany dělnické. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 120–121. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 538–539.

⁵⁰ Viz například memorandum z 14. června 1860 podané Františkem Ladislavem Riegrem a Josefem Macháčkem, v němž žádal císaře Františka Josefa I. o udělení koncese k vydávání politického deníku v českém jazyce. *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Pavel Cibulka (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. (Memorandum podané dne 18. června 1860 císaři Rakouskému vyslanci pražskými: Dokt. F. L. Riegrem a Jos. Macháčkem, 1860, 14. 6. Praha, s. 39–44, č. 1).

⁵¹ Nejvýznamnější české tituly: od ledna 1861 do léta 1863 *Národní listy*, od prosince 1863 do května 1866 *Národ*, od konce roku 1867 do října 1868 *Národní pokrok*, od dubna 1869 do února 1886 *Pokrok*, od března 1886 do roku 1918 *Hlas národa*. Nejvýznamnější český v německém jazyce publikovaný titul: od září 1862 – prosince 1907 *Politik*, přejmenovaný v roce 1908 na *Union*. Vycházel do roku 1919.

⁵² Původně založené jako deník vůdců Národní strany Františka Palackého a F. L. Riegra, se staly během několika měsíců majetkem Julia Grégra.

uveřejněn *Program Národních listů* z pera F. L. Riegra, obsahující požadavky a závazky Národní strany vůči českému národu a úkoly nového periodika. Požadoval vybudování kvalitní samosprávy, naplnění historického státního práva dle příslibu Říjnového diplomu, národní a jazykovou rovnoprávnost, základní občanské svobody, církev nezávislou na státu, podporu hospodářství a tvorbě českého kapitálu a v závěru textu se vyslovil pro slovanskou vzájemnost, i když politický osud Slováků již s Čechy nespojoval.⁵³ Programový dokument se stal základem dalších dílčích programů,⁵⁴ prohlášení a memorand staročeského křídla české politiky, v nichž F. L. Rieger zdůrazňoval jednotu národa, tvořenou ‚všemi‘ společenskými třídami, včetně šlechty.⁵⁵

Albín Bráf, na počátku 20. století faktický vůdce Národní strany, kladl mnohem větší důraz než F. L. Rieger na soustředěné vytváření českého kapitálu.⁵⁶ V tomto duchu, rozšířeném o sociální problematiku, aniž však zahrnul ženskou otázku, byl Albínem Bráfem, Jindřichem Šolcem a Karlem Mattušem koncipován program Národní strany, přijatý po dvouletém jednání 13. března 1906⁵⁷ na sjezdu důvěrníků.⁵⁸ Na jeho realizaci nebylo do začátku první světové války příliš času, a proto je obtížné hodnotit jeho dopady na českou společnost.

---

⁵³ Program Národních listů. *Národní listy*, 1861, roč. 1, č. 1, 1. 1., s. 1–2. *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Program Národních listů, 1860, 20. 12. Praha, s. 45–47, č. 2). *Půl století ‚Národních listů‘ : Almanach*. Praha: Pražská akciová tiskárna, [1911], s. 10–12.

⁵⁴ Program staročeského křídla české politiky kritizoval mladočeský populismus a byl publikován v prvním čísle nového politického periodika *Národ*, který začal vycházet 15. prosince 1863. Program Národa. *Národ*, 1863, roč. 1, č. 1, 15. 12., [s. 1]. *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Program Národa, 1863, 15. 12. Praha, s. 73–75, č. 18).

⁵⁵ MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 60, 65.

⁵⁶ BRÁF, Albín. *Listy politického kacíře*. Praha: nákl. vlastním, 1902, s. 132.

⁵⁷ KUČERA, Martin. Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik. *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 4, s. 723–727.

⁵⁸ Z jedné třetiny byl věnován úvahám, jež se týkaly rozvoje ekonomiky (velkého průmyslu, živnostníků, dopravy, zemědělství a sociálního zákonodárství). Zabýval se jí v 7 paragrafech z 24. Kromě toho se hlásil k naplnění českého státního práva v rámci habsburské monarchie, jejíž zachování považoval za nezbytné. V programu byla dále zdůrazněna potřeba samosprávy, zemské autonomie, opravy volebního řádu do českého svobodného sněmu a rozšíření jeho kompetencí, národní a jazykové rovnoprávnosti, občanských svobod, svobody vyznání, zvelebování českého vyššího a menšinového školství, zkvalitnění vzdělání zaměstnanců v zemské či státní službě, zavedení penzijního pojištění v plném rozsahu, sociálního zákonodárství, pojištění movitého i nemovitého majetku proti živelným pohromám a spolupráce s ostatními politickými stranami. BRÁF, Albín; ŠOLC, Jindřich; MATTUŠ, Karel. *Program ‚Strany národní‘*. Praha: JUDr. Edvard Baštyř a spol., 1905, 13 s.

* * *

Bez ohledu na postavení staročeků a posléze mladočeků v zemském a říšském zákonodárném sboru si dokázali od začátku šedesátých let do vzniku republiky udržet většinu městských samospráv v českých oblastech ve svých rukách, z čehož těžilo pro některé své aktivity také české ženské hnutí. Po doplňovacích volbách, v březnu 1861, vytvořili Češi zřetelnou většinu v pražském sboru obecních starších.⁵⁹ Tím byly vytvořeny příznivé podmínky pro naplňování českých kulturních snah zvláště v oblasti zakládání vyšších dívčích škol. Kromě většinového zastoupení na pražské radnici⁶⁰ byli staročeští i mladočeští politici členy správních rad finančních, ekonomických, vzdělávacích a kulturních institucí, což jim dávalo možnost významně ovlivňovat dění v české společnosti i v době, kdy zemský sněm a říšská rada nebyly funkční a nebo se vědomě neúčastnili jejich jednání. Proto mohlo městské zastupitelstvo, v němž až do své smrti pracoval také „advokát žen“ Vojta Náprstek,⁶¹ finančně podporovat Městskou vyšší dívčí školu založenou v roce 1863 a přispívat i na další dívčí školy, které byly zřizovány Ženským výrobním spolkem, Minervou, spolkem pro ženské studium atd. Pražská městská rada uhradila také náklady spojené se studiem dvou českých dívek v ústavu pro předškolní výchovu v Paříži, financovala české mateřské školy pro chudé pražské děti a mnoho dalších charitativních a

---

⁵⁹ Z 90 mandátů čeští politici získali 52, dalších 28 bylo česko-německých. MÍKA, Zdeněk a kolektiv. *Dějiny Prahy v datech*. Praha: Panorama, 1988, s. 190. Na začátku osmdesátých let zasedalo v pražském městském zastupitelstvu již jen 5 radních německé národnosti, kteří 8. října 1882, po inauguračním projevu starosty JUDr. Tomáše Černého, jenž vyslovil přání, „aby toto naše královské město, naše stověžatá, naše milovaná, zlatá slovanská Praha rozvíjela se dále a dospívala k budoucnosti vždy utěšenější“, opustili slavnost a o dva dny později se vzdali svých mandátů. Teprve na jaře 1919 se němečtí politici vrátili do pražského městského zastupitelstva. SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od roku 1861*, s. 608. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 148.

⁶⁰ Podobná situace byla od roku 1868 také na plzeňské radnici. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 148.

⁶¹ Členem sboru obecních starších byl Vojta Náprstek v letech 1861–1881 a vrátil se sem i po své rezignaci na členství v městské radě (od 22. 12. 1881 do 4. 11. 1892). Poslední schůze sboru obecních starších, již se Náprstek zúčastnil, se konala 23. srpna 1894. V šedesátých a na počátku sedmdesátých let byl poslancem českého sněmu, ale zemská politika ho neuspokojovala, neboť byla příliš odtaziťá od každodenních problémů. Funkci přijal jen z ohledu na zájem svých přátel Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra. ŠOLLE, Zdeněk. *Vojta Náprstek a jeho doba*, s. 164–166, 184.

vzdělávacích projektů.⁶² Ženy získávaly finance potřebné na podporu dívčích škol prostřednictvím organizování sbírek, bazarů, dobročinných akcí a nebo nepřímo využívaly společenského a politického postavení svých mužů, jako například Marie Riegrová-Palacká.

* * *

Vzhledem k tomu, že *Hlas národa* byl v letech 1890–1918 jediným ústředním politickým deníkem Národní strany, stal se zdrojem informujícím o názorech a vztahu strany k emancipačním snahám českých žen.

Rok 1890 byl významným mezníkem nejen pro ženské emancipační hnutí, jehož přičiněním, se podařilo v Praze založit první dívčí gymnázium s českou vyučovací řečí, ale také Národní strany, která se po neúspěšných punktačních jednáních dostala do nezáviděníhodné situace. Nálada veřejnosti namířená proti staročechům a Riegrův odmítavý postoj k středoškolskému a vysokoškolskému vzdělávání dívek a žen mohly být důvodem, proč se *Hlas národa* nezmínil ani jedinou zprávou o aktivitách Elišky Krásnohorské ve prospěch gymnázia, o vystoupeních Karla Adámka v poslanecké sněmovně říšské rady v jarních měsících roku 1890, založení Minervy, spolku pro ženské studium, v polovině července ani o úspěšném zahájení prvního školního roku 1890/1891.

Koncepce I. sjezdu československých žen, o němž *Hlas národa* obšírně referoval, byla patrně staročechům a jejich listu bližší, než ‚revoluční‘ čin Elišky Krásnohorské a Karla Adámka. Již 15. května 1897 přinesl ve své příloze zprávu o koncertu konaném na Žofíně při příležitosti slavnosti sv. Janské a zahájení sjezdu.⁶³ Ve dnech 16. a 17. května byly v rozsáhlých článcích publikovány významné pasáže ze všech přednášek, jež na sjezdu odezněly. Autor článků se však zdržel jakéhokoliv komentáře, a proto nelze zjistit

---

⁶² HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 68. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 44. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 62–63. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*, s. 40. MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 25.

⁶³ Žofínský ostrov. *Hlas národa*, 1897, roč. [11], příloha k č. 134, 15. 5., [s. 1].

názor deníku na uskutečněnou akci. Samotný fakt, že sjezdu žen byla listem věnována pozornost, je možné považovat za pozitivněji orientovaný přístup k ženskému hnutí.⁶⁴

O událostech bouřlivého podzimu roku 1905 přinášel *Hlas národa* zprávy v hojně míře, ale v žádné z nich není zmínka o aktivitách žen, které bojovaly po boku mužů o všeobecné hlasovací právo. Stejně tak nebyla věnována pozornost založení Výboru pro volební právo žen a jím uspořádané velké manifestační schůzi na začátku prosince roku 1905, jíž se zúčastnilo několik set žen a někteří poslanci.

Také v následujících letech se deník ženským hnutím příliš nezabýval. Navzdory narůstajícím politickým aktivitám Výboru pro volební právo a dalších ženských spolků byla v prvním pololetí 1907 za hodnou zaznamenání pouze zpráva o bazaru konaném Ženským výrobním spolkem.⁶⁵ V roce voleb do českého zemského sněmu najdeme jen jediný krátký článek v době předvolebního klání zabývající se kandidaturami českých žen. Informoval o termínech a místě konání volebních schůzí Karly Máchové, Marie Tůmové a Boženy Zelinkové.⁶⁶

Kandidaturám žen v doplňovací volbě ve volebním obvodu Mladá Boleslav, Nymburk za zemřelého mladočeského poslance Václava Škardu věnoval list trochu více pozornosti koncem května a v první polovině června 1912. V předvolební kampani byly publikovány dvě zprávy konstatující kandidaturu Boženy Vikové-Kunětické.⁶⁷ Teprve v dalších, po prvním kole volby, byla také zmíněna kandidatura Karly Máchové.⁶⁸ Po

---

⁶⁴ První sjezd žen českoslovanských v Praze : den první. *Hlas národa – Nedělní list (Týdenní příloha pro zábavu a poučení)*, 1897, roč. [11], příloha k č. 135, 16. 5., [s. 1–2]. První sjezd žen českoslovanských v Praze : den druhý. *Hlas národa*, 1897, roč. [11], č. 136, 17. 5., [s. 1–2].

⁶⁵ Bazar Ženského výrobního spolku českého na Žofině. *Hlas národa*, 1907, roč. 21, č. 130, 12. 5., [s. 3]. Tatáž zpráva byla publikována i následující den.

⁶⁶ Sněmovní volby. *Hlas národa*, 1908, roč. 22, č. 46, 16. 2., [s. 4].

⁶⁷ Pro doplňovací volbu... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 144, 26. 5., [s. 4]. K volbě zemského poslance za města Mladá Boleslav – Nymburk. *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 150, 2. 6., [s. 4].

⁶⁸ Doplňovací volba poslance do sněmu za města Mladá Boleslav a Nymburk. *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 153, 5. 6., [s. 3].

druhém kole *Hlas národa* přinesl informaci o vítězství Boženy Vikové-Kunětické,⁶⁹ v níž prohlásil: „Již nyní je jisto, že u nás poprvé vychází z volebního osudí jméno ženy. Dostane-li se pí. Vikové-Kunětické certifikátu, stane se český sněm rozhodně nejzajímavější zákonodárnou korporací střední a jižní Evropy.“⁷⁰ Dalšímu osudu první české poslankyně a jejím přednáškám u nás i v zahraničí, které pořádala poté, co jí nebyl místodržitelem Thunem ani volebním výborem českého zemského sněmu certifikát udělen, nevěnoval *Hlas Národa* již žádnou pozornost.

Národní strana, její členové, program a tisk přistupovali k ženskému emancipačnímu hnutí velice zdrženlivě. Někteří dokonce v duchu konservativní tradice odmítali středoškolské a vysokoškolské vzdělávání žen, jejich nárok na svobodný výběr povolání a snahu spolurozhodovat o politickém dění v zemi. *Hlas národa* málokdy informoval o akcích žen. V žádné z uvedených příkladů nebyl článek doplněn komentářem, v němž by autor vyjádřil názor listu a nebo strany.

1.2 Národní strana svobodomyšlná (mladočeská)

Zárodky různorodého a neorganizovaného mladočeského opozičního křídla začaly vznikat záhy po založení Národní strany v roce 1860, postupně se rozvíjely a formovaly v budoucí politickou stranu, která byla ustavena na sjezdu důvěrníků v Praze 27. prosince 1874. Mladočeši⁷¹ se stavěli proti výsadám šlechty, žádali sekularizaci školství a

---

⁶⁹ Druhá doplňovací volba do sněmu království Českého ve skupině Mladá Boleslav – Nymburk... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 161, 13. 6., [s. 10]. Z Mladé Boleslavě, ... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 161, 13. 6., [s. 10]. Z Nymburka, ... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 161, 13. 6., [s. 10]. Výboru pro volební právo žen... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 162, 14. 6., [s. 3]. Doplňovací volba poslance do sněmu za města Mladá Boleslav a Nymburk. *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 153, 5. 6., [s. 3]. Doplňovací volba... *Hlas národa – Večerní list*, 1912, roč. 26, příloha k č. 162, 14. 6., [s. 1].

⁷⁰ Doplňovací volba... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 162, 14. 6., [s. 3].

⁷¹ V roce 1863 použil poprvé název mladočeši německý tisk pro označení opoziční liberálně demokratické frakce v Národní straně, pro níž byl naopak používán název staročeši. Krajním, samostatně vystupujícím křídlem mladočeské opozice byla skupina maloburžoazních radikálů formujících se kolem Boleslavanu, Pravdy a Svobody, z nichž někteří měli za sebou revoluční minulost mezi radikálními demokraty. Toto seskupení spolupracovalo s umírněným okruhem nespokojených, soustředěných kolem Julia Grégra, k němuž patřili bývalý radikální demokrat Karel Sladkovský, Jan Neruda, Jakub Škarda, Josef Barák, Emanuel Tonner, kníže Rudolf Thurn-Taxis, Vincenc Vávra-Haštalský ad. VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o*

demokratizaci volebního systému a ústavy. Odmítli stavovský autonomismus a podporovali liberalistický federalismus vycházející z ideje českého státního práva a důrazu na zákonodárnou prioritu zemských sněmů. Společně se staročechy usilovali o demokratizaci volebních řádů do českého zemského sněmu s cílem zvýšit počet voličů, zejména české národnosti, a o vliv na místní, okresní a školské samosprávy. Vytýkali staročechům však přílišný respekt vůči zájmům šlechty a katolické církve⁷² vzdalující je vlastnímu liberálnímu programu a skutečným potřebám českého národa.

V letech 1868–1871 se mladočeši stali organizátory a řečníky na veřejných protestních akcích a táborech lidu, namířených proti prosincové ústavě zakotvující dualismus, a mnohem významněji než staročeši⁷³ přispěli k radikalizaci lidových vrstev. Vytvořili si tak možnost formovat a sjednocovat opoziční síly pod svým vedením.⁷⁴ Do tohoto období též spadaly Riegrovy pokusy o samostatnou zahraniční politiku s orientací na Rusko a Francii⁷⁵ a o internacionalizaci české otázky. Předpokládal, že vojenský konflikt mezi Francií a Pruskem bude mít vliv nejen na uspořádání Německa, ale také vnitřních poměrů v habsburské monarchii. Mezinárodně politická situace se však po prusko-francouzské válce a vzniku Německého císařství na začátku roku 1871 změnila. Beustova zahraniční politika ztroskotala a proto již nemohla být tolerována ani česká zahraničně politická činnost. Toho kancléř Beust využil v říjnu 1871 proti česko-německému vyrovnání, jehož podkladem byly návrhy českých politiků k řešení

---

politickou moc v Čechách. Praha: Academia, 1980, s. 15–16. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 139.

⁷² Především šlo o vynětí velkostatků z obecní samosprávy a posílení vlivu katolické církve ve školství a veřejném životě vůbec. Mladočeši odmítali politický klerikalismus a usilovali o prosazení důsledné odluky církve od státu, odstranění vlivu církve na školství a zavedení bezplatného vyučování na obecných školách.

⁷³ V letech 1867–1871 postupovali staročeši nezávisle na aristokracii.

⁷⁴ GARVER, Bruce M. *The Young Czech Party 1874–1901 and the Emergence of a Multi-Party System*. New Haven and London: Yale University Press, 1978, s. 70–72.

⁷⁵ Kancléř a ministr zahraničí hrabě Friedrich Ferdinand Beust sledoval obdobné cíle –spojenectví s Francií a dobré vztahy s Ruskem.

státoprávních poměrů shrnuté do tzv. fundamentálních článků.⁷⁶ Za podpory uherské vlády a se souhlasem vlád německé a ruské se v druhé polovině října 1871 podařilo kancléři Beustovi prosadit vedoucí postavení rakouských Němců ve vnitřní politice Předlitavska, což odpovídalo plánovanému sblížení Rakousko-Uherska s Německou říší.⁷⁷

Česká politika počátku sedmdesátých let nebyla úspěšná. Zostřily se spory mladočechů se staročechy o to, zda pokračovat v pasivní resistenci a nebo aktivně vstoupit do obou zákonodárných sborů v situaci, kdy jednání o fundamentální články byla zmařena, panovník nesplnil slib nechat se korunovat českým králem⁷⁸ a roku 1873 byla prosazena přímá volba do sněmovny říšské rady,⁷⁹ jež měla zlomit pasivní odpor českých poslanců. V říjnu 1873 se konaly parlamentní volby podle nového volebního zákona z dubna téhož roku. Při zahájení zasedání říšské rady chyběli čeští státoprávní poslanci.

Již od léta 1873 vedli mladočeši v *Národních listech* kampaň podporující aktivní politiku. Den po hlasování v českém poslaneckém klubu, 25. listopadu 1873, v němž mírně převážilo stanovisko potvrzující setrvání v úplné pasivitě (47:35), demonstrativně odevzdalo 28 mladočeských poslanců své mandáty do rukou voličů s odůvodněním, že při pokračování v pasivní resistenci pozbyly svého účelu. O tři dny později byli vyloučeni z klubu. Samostatná Národní strana svobodomyšlná však byla založena až o vánocích

---

⁷⁶ Autoři dokumentu, staročechi, mladočeši a značná část aristokracie, usilovali o revizi prosincové ústavy z roku 1867 a o státoprávní autonomii Čech, proti čemuž se postavili čeští Němci.

⁷⁷ Viz podrobněji: KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 156–161. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 227–257. VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, s. 16–17. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 140. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 13. SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od počátku doby konstituční : od r. 1861 do r. 1897*. Díl I. Praha: J. Otto, 1926, s. 119–191.

⁷⁸ Tento slib byl uveden v císařském reskriptu z 12. září 1871.

⁷⁹ Dne 2. dubna 1873 potvrdil panovník obě předlohy volebních zákonů. Zákonem č. 40/1873 z 2. dubna 1873 se měnily veškeré paragrafy základního zákona o říšském zastupitelstvu č. 141/1867 z 21. prosince 1867 následovně, celkový počet poslanců poslanecké sněmovny říšské rady se zvýšil z dosavadních 203 na 353; zákon přesně stanovil počet mandátů podle jednotlivých zemí. Čechám vymezil 92 míst, Moravě 36 a Slezsku 10. Určil, že volby budou probíhat ve čtyřech kuriích – velkostatkářské, městských obcí, obchodních a živnostenských komor a venkovských obcí. V prvních třech kuriích probíhaly přímo, ve čtvrté nepřímo. Zákon č. 41/1873 z 2. dubna 1873 o volebním řádu do poslanecké sněmovny říšské rady určoval konkrétní podmínky pro pořádání vlastních voleb v jednotlivých kuriích a zemích s přihlédnutím na místní poměry (volební obvody, místa volby, oprávněnost k volbě, volitelnost atd.). MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 190. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 262.

1874, kdy byl také přijat osmibodový programový dokument z pera Julia Grégra požadující aktivní přístup české společnosti k řešení politických, ekonomických, sociálních a kulturních problémů.⁸⁰

V letech 1874–1877 mladočechy podporovaly střední vrstvy z Podřipska a z Polabí (rolníci, řemeslníci, obchodníci a inteligence). V ostatních oblastech Čech a v Praze pro staročechy nadále hlasovala většina zámožnějších měšťanů a inteligence. Ve snaze získat větší podporu pokoušeli se mladočeši ovlivňovat také české dělnické hnutí,⁸¹ které přes jejich úsilí včlenit je do celonárodního hnutí, vstupovalo do sociálně demokratických struktur v Předlitavsku a přijímalo socialistické myšlenky. V druhé polovině sedmdesátých let se politika Národní strany svobodomyšlné příliš nerozvíjela a nepřinášela očekávané výsledky. Na 2. mladočeském sjezdu, konaném 7. listopadu 1875, byl dokonce konstatován úbytek přívrženců strany.

Problémy v obou národních stranách však přinutily jejich vedení k uzavření dočasného kompromisu.⁸² Po vyjednávání, probíhajícím od května 1876 do srpna 1878, byla uzavřena dohoda o společném postupu a založení Státoprávního klubu na českém zemském sněmu.⁸³ Dne 28. září 1878 následoval vstup poslanců obou stran do sněmu a 7.

---

⁸⁰ *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Program Národní strany svobodomyšlné, 27. prosince 1874, s. 213–215, č. 71). URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 296–301. VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, s. 20–24. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 141.

⁸¹ Zvláště periodika vydávaná Josefem Barákem – politický čtrnáctideník *Svoboda*, vycházel od 15. ledna 1867 do prosince 1873, ale již 5. června 1867 byl časopis na tři měsíce zastaven a státní návladní nařídil trestní řízení proti vydavateli. Jakmile to bylo možné, využil Josef Barák nového méně přísného tiskového zákona a žádal o povolení vydávat další politický časopis *Pravda*. I toto periodikum skončilo velice záhy konfiskací. Po tříměsíčním zákazu, se koncem září, Josef Barák opět ujal redigování *Svobody*. Protože od roku 1872 krátce řídil *Dělnické listy*, postoupil *Svobodu* Alfonsu Šťastnému z Padařova, který ji vedl v proticírkevním duchu a v zájmu rolníků. Zanikla v roce 1875. ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*, s. 145–149, 151–153, 175.

⁸² K hlavním důvodům sblížení obou politických stran náležely: neúspěch pasivní resistance vůči českému zemskému sněmu a poslanecké sněmovně říšské rady, uznaný většinou voličů i širší staročeskou reprezentací, nesouhlas s prodloužením dualistického vyrovnání roku 1877, zvýšená perzekuce ze strany vládních úřadů proti mladočechům i staročechům, založení Československé sociálně demokratické strany dělnické atd. K nové aktivitě povzbudila Národní stranu i Národní stranu svobodomyšlnou v obou zákonodárných sborech krize německé liberální strany, jež dala Čechům šanci opět promluvit do 'vysoké' politiky.

⁸³ V něm se letech 1877–1883 sdružovali mladočeští a staročesští poslanci. MATTUŠ, Karel. *Paměti*. Praha: Spolek Svatobor, 1911, s. 94–96.

října 1879 do říšské rady, kde byl 6. října 1879 založen Český klub,⁸⁴ jenž se stal součástí tzv. železného kruhu pravice podporujícího kabinet hraběte Eduarda Taaffa. Staročeši si v obou klubech udrželi vedoucí postavení a snažili se omezovat samostatnost Národní strany svobodomyšlné.⁸⁵ Přesto se jim nepodařilo do roku 1880 vtělit mladočechy zpět do Národní strany.

Podpora vlády českými stranami vyplynula z její ochoty vyjít vstříc několika důležitým českým požadavkům – jmenování Aloise Pražáka ministrem bez portfeje v roce 1879, vydání jazykových nařízení ve prospěch češtiny (1880, 1882, 1886) a rozdělení pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou (1882).⁸⁶ Čeští voliči však nesouhlasili s úpravou pozemkové daně (1882), novely živnostenského a školského zákona (1883) a s návrhy na zřízení konfesijní školy (1888), neboť se staročeští i mladočeští politici při projednávání příslušných zákonných předloh spíše podřizovali potřebám vlády a šlechty, než jejich přáním. Tato rozpolcená politika,⁸⁷ neschopnost hájit české zájmy a sílící nacionalismus⁸⁸ přispěly k prohloubení krize v Českém klubu a k zvětšení odstupu mladočechů od staročechů.

Hospodářské poměry působily na sílení nacionálních třenic, politizaci a radikalizaci středních venkovských i městských vrstev a napomohly mladočechům k organizačnímu podchycení opozičního hnutí, pro něž se zvýšeným úsilím zakládali nové politické kluby a

---

⁸⁴ Kromě mladočechů a staročechů do klubu patřili konzervativní velkostatkáři a moravští poslanci Národní strany. CIBULKA, Pavel. Český klub na říšské radě (1879–1887). *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 1, s. 49.

⁸⁵ Mladočeši, vázání smlouvami se staročechy do poloviny osmdesátých let 19. století, dostali teprve poté příležitost postavit se za zájmy středních městských a venkovských vrstev.

⁸⁶ Další změny se týkaly vydání zákona o okresních hospodářských záložnách (1882), zavedení ochranného celního tarifu (1882), postátnění některých železnic, úprava pozemkové daně (1882) a novela živnostenského řádu (1883). VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, s. 34.

⁸⁷ Kritizoval ji také Alois Hajn. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 18.

⁸⁸ Němečtí liberálové i s většinou německého obyvatelstva těžce nesli omezování svého prvořadého postavení. Po jeho ztrátě na říšské radě po volbách v roce 1879, uzákonění Stremayrových jazykových nařízení (1882) a vytvoření české většiny na zemském sněmu za pomoci vlády a „zemské“ šlechty (po roce 1883) nacházeli oporu v intenzivně se rozšiřující všenněmecké ideologii. Požadovali: správní rozdělení Čech (uzavřená německá území), přednostní vyučování němčiny na středních školách, uzákonění němčiny jako státního jazyka, zakládání obranných spolků – Schulverein atd.

spolky.⁸⁹ Jejich členové, hlavně „pětizlatkoví“ voliči, byli aktivní při řádných i doplňovacích volbách do zemského sněmu, říšské rady, do orgánů místní a okresní samosprávy, při pořádání schůzí, podávání petic a šíření mladočeských tiskovin. Politické spolky a kluby byly téměř nezávislé na vedení strany. Představovaly sílu, již bedlivě sledovaly státní a zemské orgány a každý sebemenší přestupek proti spolkovému nebo shromažďovacímu zákonu byl trestán.

Sociální problémy politizovaly a radikalizovaly zájmová seskupení dosud stojící mimo politiku – živnostníky, studenty a část dělníků. Také mezi nimi hledali mladočeši oporu. Díky honoračnímu (všenárodnímu) charakteru Národní strany svobodomyšlné byl od poslední třetiny osmdesátých let 19. století v jejím rámci možný rozvoj nejen agrárního ale i českého pokrokařského hnutí, jehož členská základna byla převážně tvořena studenty, v menší míře dělnickou mládeží a příslušníky maloburžoazie. Tato postupně se radikalizující opozice, podporující liberální mladočechy, se obracela proti vládě a staročeské konservativní a klerikální politice.

Průvodním pozitivním jevem zápasu dvou českých politických subjektů bylo zdokonalování jejich organizace, potřebné zvláště u mladočeské strany k podchycení velice rychle se zvyšujícího počtu politických i nepolitických spolků a rozšiřujícího se spektra voličů. Organizační aktivita doplněná politickým vyjednáváním přivedla postupně do mladočeské strany nové opoziční síly – rolníky, pokrokové hnutí a realisty soustředěné kolem Tomáše Garrigua Masaryka. V zemských volbách, konaných ve dnech 2. a 5.

---

⁸⁹ Do roku 1888 založili mladočeši téměř 70 spolků a klubů a o tři roky později (1891) je podporovalo 90 organizací. Spolky. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 6. Praha: Jan Otto, 1893, s. 207–208. Při zakládání dalších spolků a klubů v době vrcholícího organizačního úsilí na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století naráželi mladočeši na problémy s propojením ústředí strany, tisku, důvěrníků, volebních výborů, poslanců a spolků. Podle spolkového zákona č. 134 z 15. listopadu 1867 § 33 „Politischen Vereinen ist untersagt, Zweigvereine (Filiale) zu gründen, Verbände unter sich zu bilden, oder sonst mit anderen Vereinen, sei es durch schriftlichen Verkehr, sei es durch Abgeordnete, in Verbindung zu treten. Deßgleichen darf kein Vorstandsmitglied dem Vorstande eines anderen politischen Vereines angehören.“ *RGBI 1867*, č. 134, s. 381. [„Politickým spolkům je zapovězeno zakládat filiálky, vytvářet svazy nebo jinak s ostatními spolky vstupovat ve spojení, ať písemným kontaktem, ať prostřednictvím poslanců. Rovněž tak nesmí přijmout člen předsednictva jednoho spolku členství v témže orgánu spolku jiného.“].

července 1889, dosáhli mladočeští poslanci významného úspěchu – oproti 9 mandátům získaným v roce 1883 jich obdrželi 42 převážně ve venkovských okresech. Říšské volby, pořádané 2. a 4. března 1891, znamenaly pro mladočechy, vedoucí odpor proti punktacím, absolutní vítězství a postavily je do čela české politiky. Vítězstvím na sebe Národní strana svobodomyslná přebírala odpovědnost za politické vedení a vzdělávání českého národa.⁹⁰ Aby mohla dostát této povinnosti, musela se nejdříve vyrovnat s vnitřní sociální a politickou heterogeností a začít vystupovat jako zkonsolidovaná politická síla. Nová role si také vynutila přehodnocení dosavadní mladočeské opoziční radikální politiky a hledání cest k politice konstruktivní.

S postupným zvyšováním mocenských ambicí jednotlivců i strany sílil již v první polovině devadesátých let vliv umírněných politiků. Vzrůstala však nespokojenost studentského a rolnického radikálního hnutí. Umírnění převládali i na sjezdu Národní strany svobodomyslné v Nymburce roku 1894,⁹¹ který se distancoval od předáků

---

⁹⁰ *Národní listy* po celé dva měsíce předvolební kampaně podrobně informovaly o všech akcích pořádaných mladočeskou stranou a jejími satelity. V politickém vzdělávání české veřejnosti, zaměřeném na výchovu k demokracii a k demokratické politické kultuře, nepolevily ani po vítězných volbách do říšské rady. Na stránkách listu vycházely všechny závažné projevy mladočeských poslanců buď celé a nebo jejich nejdůležitější části, které v té době náležely k nejkvalitnějším, jež zazněly v poslanecké sněmovně říšské rady. Projevy mladočeských poslanců se v dosud nebývalé šíři zabývaly pracovně právními, sociálními a politickými podmínkami nižších pracujících vrstev, na základě statistik analyzovaly situaci ve školství, hospodářství atd. Široce pojaté vzdělávací aktivity strany přerušilo vyhlášení výjimečného stavu 12. září 1893. PENÍŽEK, Josef. *Česká aktivita v letech 1878–1918*. Díl I. (1878–1886). Praha: Český čtenář, 1929, s. 116, 207; Díl II. (1887–1918). Praha: Český čtenář, 1930, s. 123. KROFTA, Kamil. Největší životní dílo dr. Kramáře. In *Sborník dra. Karla Kramáře k jeho 70. narozeninám*. B. Němec, A. Pimper, V. Holeček (ed.). Praha: Akciová tiskárna, 1930, s. 253–254. NEUDORFL, Marie L. *The Czech Liberal Party and Its Political Activity 1891–1897*. Nепublikovaná doktorská práce (Ph.D.) Alberta: The University of Alberta, 1981, s. 71, 79, 90, 149.

⁹¹ Při mladočeském sjezdu v Nymburku, konaném dne 14. července 1894, byl potvrzen a doplněn organizační statut z roku 1890, jenž představoval významný krok směřující k modernizaci mladočeské strany. Byla jím doplněna struktura a zpřesněny kompetence stranických orgánů. I nadále byl nejvyšším orgánem strany sjezd, vedle něj poslanecké kluby a sbor zemských důvěrníků. Statut nově zřizoval výkonný výbor, vedený Františkem Tilšerem, který i se svými odbory a komisemi náležel ke sboru důvěrníků, ale velice brzy se stal na jeho úkor ústředním orgánem strany. Od roku 1892 měl výkonný výbor k dispozici také sekretariát. Snaha zabezpečit financování strany pravidelnými členskými příspěvky byla úspěšná jen částečně. Do poloviny devadesátých let se nepodařilo prosadit princip stranického členství, neboť podle statutu ke straně patřili vedle poslanců, pouze důvěrníci, mladočeské spolky, zemské rolnické organizace a tisk (*Národní listy*). Členská základna v moderním slova smyslu dosud neexistovala a přívrženci strany svou sounáležitost s ní vyjadřovali účastí ve volbách, v různých národních a politických akcích. Následující reforma stranické organizace byla uskutečněna v letech 1907–1910 mezi dvěma sjezdy a byla spojena s nástupem Karla Kramáře do čela strany. Přesto, že Národní strana svobodomyslná, v porovnání s ostatními stranami, patřila v této době vedle sociální demokracie k nejlépe organizovaným stranám, nepodařilo se ji ani

pokrokového hnutí pronásledovaných v procesu s Omladinou.⁹² Po následném sblížení mladočechů s vládou Kazimira Badeniho (1895–1897) přestala značná část pokrokářské akademické mládeže mladočechy podporovat a zakládala nové samostatné politické strany (radikálně pokrokovou, státoprávní a realistickou; mladí dělníci vstupovali buď do národně sociální nebo do sociálně demokratické strany). Stejně tak se zachovalo i agrární opoziční hnutí, jež se v roce 1899 stalo zárodkem České strany agrární. Jeho secese citelně postihla mladočeskou stranu na venkově, kde zúžila sociální základnu voličů. Národní strana svobodomyšlná se z těchto důvodů postupně měnila ze strany středních venkovských a městských vrstev ve stranu podnikatelů, finančníků, obchodníků a zámožné inteligence. Nové situaci ve straně se v průběhu devadesátých let přizpůsobovala i mladočeská politika – od radikální opozice k tzv. etapové politice. Ani tato změna však neodvrátila na počátku nového století propuknutí vnitřní stranické krize.

V letech 1900–1907 Národní strana svobodomyšlná vystřídala vůči předlitavským vládám celou škálu politických prostředků – od ústupnosti k násilné obstrukci. Postupně však, pod vedením Karla Kramáře,⁹³ přecházela ke konstruktivní pozitivní politice. Pokusila se o modernizaci své organizační struktury⁹⁴ a o reorganizaci stranického

---

po rozšíření volebního práva v roce 1896 a 1907 přetvořit z honorační na moderní masovou stranu. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 151, 164–169.

⁹² Pokrokářská *Neodvislost* týden před vyhlášením výjimečného stavu „předpověděla“ osud radikálů. „Mohli bychom věřit, že mladočeští poslanci ty, kteří ve smyslu jejich řečí o nejradikálnější opozici jednali a demonstrativně své smýšlení proti vládnoucímu systému projeví, nechávají v době pronásledování bez právní ochrany?“ Tato slova odcitoval T. G. Masaryk v Naší nynější krizi a doplnil je: „V této výčitce je v největší stručnosti, ale přece úplně vyložen politický poměr pokrokářů k nejradikálnějším mladočechům – ne k celé straně, aspoň ne přímo.“ MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 216–217.

⁹³ Karel Kramář byl od roku 1906 jedním z vůdců Národní strany svobodomyšlné.

⁹⁴ Postupně zakládala odbory a komise, jež úzce spolupracovaly s aparátem výkonného výboru. V této době byly založeny následující odbory: 1. Zemská komise, 2. Ústřední organizační komise, 3. Organizační komise pro velkou Prahu, 4. Finanční odbor, 5. Tiskový odbor, 6. Osvětový odbor, 7. Menšinový odbor, 8. Zemské ústředí živnostenských a obchodních odborů, 9. Výkonný výbor živnostenský, 10. Výkonný výbor obchodnický, 11. Sekce průmyslníků a obchodníků, 12. Technický odbor, 13. Odbor státních úředníků, 14. Odbor samosprávných úředníků, 15. Odbor soukromých úředníků, 16. Odbor úředníků peněžních ústavů, 17. Odbor středoškolských učitelů, 18. Odbor učitelů, 19. Odbor dílovedoucích, 20. Česká dělnická jednota, 21. Ženský odbor (byl vytvořen jako jeden z posledních), 22. Ústřední výbor organizací svobodomyšlné mládeže, 23. Organizace studentstva, 24. Komitě českožidovské. HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 24. Z výčtu odborů a komisí strany je zřejmá snaha být skutečně všennárodní a vytvořit ve svém rámci prostor pro seberealizaci různých skupin obyvatelstva, od nichž mladočeská strana očekávala podporu.

systému, při níž měly být vytvořeny tři bloky ze stávajících politických stran.⁹⁵ Výsledkem však nebyla očekávaná fúze malých stran s Národní stranou svobodomyslnou.⁹⁶

K dokončení přeměny Národní strany svobodomyslné ve stranu českých průmyslníků, finančníků, obchodníků a v malé míře inteligence, kteří na rozdíl od staročechů nebyli tak úzce spjati s konservativními a klerikálními kruhy v českých zemích a v monarchii,⁹⁷ přispělo uzákonění všeobecného hlasovacího práva. Mladočeského stanoviska k jeho zavedení a k volebnímu právu žen⁹⁸ si všímal *Čas* a glosoval je: „Pěkně se poslouchají nadšené řeči o všeobecném právu hlasovacím, kterými nyní mladočeši a zejména dr. Kramář zrovna plýtvají. Ale sebe nadšenější řeči neporazí starou pravdu, že tato láska mladočeská je vynucená. Mladočeši stávají se přívrženci všeobecného práva hlasovacího proti přesvědčení, z nouze a ze strachu o mandáty.“⁹⁹ Následující den přinesl *Čas* ještě přehled aktivit mladočechů na podporu všeobecného hlasovacího práva.¹⁰⁰

Po volbách roce 1907 již mladočeši neměli pozici nejsilnější strany, přesto významně ovlivňovali politický vývoj doma i v monarchii díky spolupráci se staročechy, agrárníky a národními socialisty. Uvědomovali si nutnost vyrovnání s Němci, neboť po desetiletí trávající rozpory byly neproduktivní. Proto se i se zástupci z dalších českých a německých stran podíleli v letech 1900–1914 na některých česko-německých jednáních o nastolení zemského smíru.¹⁰¹

* * *

---

⁹⁵ Blok konservativní, liberálně demokratický a sociálně demokratický.

⁹⁶ Přistoupilo k ní jen několik skupin mladší inteligence z řad pokrokařů a realistů; například Alois Rašín a Zdeněk Václav Tobolka. Důležité však bylo, že s sebou přinesli periodikum *Den*, jehož prostřednictvím se vedení strany podařilo prosadit pozitivní politiku proti odporu *Národních listů*.

⁹⁷ Mladočeši na přelomu století hledali pomoc u liberální šlechty. „Dnes mladočeši jako kdysi staročeši spojují se se zpátečnickou feudální šlechtou. Spor o šlechtu, jak to již Palacký formuloval roku 1863, rozvalil stranu staročeskou a mladočeskou – zbytečně, neboť dnes mladočeši stejně hledají pomoc šlechty, protože nedůvěřují v sebe a sílu demokratické myšlenky.“ MASARYK, T. G. *Desorganisace mladočeské strany*, s. 32.

⁹⁸ Česká pokroková inteligence pro všeobecné a rovné právo volební. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 280, 11. 10., s. 4.

⁹⁹ Mladočeši a všeobecné právo hlasovací. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 295, 26. 10., s. 2.

¹⁰⁰ Všeobecné právo hlasovací a mladočeši. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 296, 27. 10., s. 2. Mladočeši a sociální demokraté. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 296, 27. 10., s. 2.

¹⁰¹ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 537. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 174–181.

Mladočeská politika se od svého osamostatnění v roce 1874 až do první světové války opírala o několik politických programů. Prvním z nich byl osmibodový program z pera Julia Grégra přijatý ustavujícím sjezdem Národní strany svobodomyslné 27. prosince 1874. Představoval ve své době nejlépe formulovaný program, jímž se strana přihlásila k liberálním zásadám v politice,¹⁰² v zemědělském a průmyslovém podnikání, v obchodu a k všestrannému rozvoji vzdělanosti českého národa. Stal se průběžně doplňovaným základem ke všem následujícím programovým dokumentům až do začátku 20. století. K nim náleželo *Osvědčení Národní strany svobodomyslné před vstupem poslanců do rady říšské* (usneseno na 3. valném sjezdu strany v Praze 14. září 1879)¹⁰³ a *Provolání k volbám do sněmu království Českého roku 1889* (schválené na 5. valném sjezdu strany 16. června 1889).¹⁰⁴ Jejich autorem byl, stejně jako v roce 1874, Julius Grégr.

Volbami do poslanecké sněmovny říšské rady začátkem března 1891 vyvrcholil mocenský zápas mladočeské strany se staročeskou. *Provolání*¹⁰⁵ podle Masarykových slov podávalo „podrobný program hospodářský a sociální vůbec a je co do propracovanosti dosud nejlepším programem stranou mladočeskou uveřejněným; arci že právě tím svými požadavky politiky kulturní a sociální je programem realistickým. To způsobil vstup nás realistů do strany mladočeské; ‚návrh programu lidového‘ ... nebyl pracován nadarmo, jak

---

¹⁰² Dokument hájil svobodu svědomí, rovné právo všech náboženských vyznání a konstituční zásady, usiloval o zdokonalování parlamentarismu, o rozšíření pravomocí obecních a okresních samospráv a bojoval proti reakci. Podporoval aktivní politiku na českém zemském sněmu a požadoval opravu volebního řádu podle zásad všeobecného hlasovacího práva. Z upřesňující zásady k pojmu ‚všeobecné hlasovací právo‘ vyplývá, že mladočechům nešlo o zavedení všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva, ale pouze o podstatné rozšíření okruhu voličů. *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Program Národní strany svobodomyslné, 27. prosince 1874, s. 213–215, č. 71; publikováno: Rezoluce Národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, 1874, roč. 14, č. 355, 28. 12., s. 1.). ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyslná a její program*. Praha: Edvard Beaufort, 1897, s. 18–23.

¹⁰³ *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Osvědčení Národní strany svobodomyslné před vstupem poslanců do rady říšské – usneseno na III. valném sjezdu strany v Praze dne 14. září 1879, s. 253, č. 101; publikováno: Třetí sjezd Národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, 1879, roč. 19, příloha k č. 222, 17. 9., s. 1–2.) ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyslná a její program*, s. 23–24.

¹⁰⁴ *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Provolání k volbám do sněmu království Českého roku 1889 – schválené na V. valném sjezdu strany dne 16. června 1889, s. 284–288, č. 120; publikováno: Národe český! *Národní listy*, 1889, roč. 29, č. 173, 25. 6., s. 1–2.). ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyslná a její program*, s. 25–36.

¹⁰⁵ *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Provolání k volbám do říšské rady roku 1891, 21. února 1891, s. 324–326, č. 131; publikováno: Národe český! *Národní listy*, 1891, roč. 31, č. 52, 22. 2., s. 1–2.). ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyslná a její program*, s. 77–88.

ukáže zběžné srovnání volebního provolání r. 1891 s ‚návrhem‘ v Času.¹⁰⁶ Julius Grégr je koncipoval jako kompromis mezi radikálním a umírněným křídlem, kterého bylo dosaženo v programových otázkách po vstupu realistů do mladočeské strany. Zmírnění státoprávní rétoriky v provolání bylo nejen vstřícným krokem vůči realistům, ale také snahou strany, aby byla v říšské radě považována za dělnou a všem koalicím otevřenou.¹⁰⁷ Program mladočeské strany připomněl nutnost řešení sociální reformy, podpory rozvoje průmyslu, zemědělství, řemesel a dopravy v českých zemích. Ve všech mladočeských dokumentech první poloviny devadesátých let dominoval požadavek zavedení všeobecného hlasovacího práva. „Za základní část svých programových cílů pokládati budou poslanci naši všeobecné právo hlasovací, jež i třídám společnosti, které dosud vyloučeny jsou z volebního práva, dá možnost, aby legálně formulovaly svá přání a hájily svoje práva ve sborech zákonodárných.“¹⁰⁸

K významným dokumentům druhé poloviny devadesátých let patří *Provolání k volbám do sněmu království českého r. 1895* (schválené na 6. valném sjezdu strany 29. září 1895) a *Provolání k volbám do rady říšské r. 1897*.¹⁰⁹ Na obou je zřejmý vliv koncepce tzv. etapové politiky¹¹⁰ prosazené Josefem Kaizlem na nymburském sjezdu v roce 1894. *Provolání k volbám z roku 1897* již neobsahovalo požadavek všeobecného hlasovacího práva.

---

¹⁰⁶ MASARYK, T. G. *Desorganizace mladočeské strany*. Praha: Beafort, 1903, s. 8. S Masarykovým názorem souhlasil také Karel Kramář, který *Prohlášení* považoval za nejlépe formulovaný program českých tužeb. KRAMÁŘ, Karel. *Poznámky k české politice*. Praha: Bursík a Kohout, 1906, s. 10. NEUDORFL, Marie L. *The Czech Liberal Party and Its Political Activity 1891–1897*, s. 76.

¹⁰⁷ *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Provolání k volbám do říšské rady roku 1891, 21. února 1891, s. 324, č. 131). ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyšlná a její program*, s. 78.

¹⁰⁸ Kromě programu z roku 1874 však nebyl v dalších materiálech specifikován rozsah jeho udělení. *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. (Provolání k volbám do říšské rady roku 1891, 21. února 1891, s. 324, č. 131).

¹⁰⁹ ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyšlná a její program*, s. 111–124. *Národe český! Národní listy*, 1895, roč. 35, č. 308, 7. 11., s. 1–2. ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyšlná a její program*, s. 132–137. *Lide český, voličové! Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 51, 20. 2., s. 1.

¹¹⁰ Znamenala obrat od opoziční a radikální politiky k politice oportunní a zodpovědnější. Státoprávní požadavky se zúžily na jazykovou otázku a státní právo již nebylo předpokladem k naplnění národních potřeb, ale konečným cílem, k němuž vede cesta přes postupné naplňování dílčích kroků.

„Národní strana svobodomyslná, uzavírajíc svojí činnost v kuriovém parlamentu, právem může se honositi, že její vynikající zásluhou vylomen nejtěžší balvan z hradeb, kterými zabraňován až dosud nejširším vrstvám lidovým přístup k politické moci.“¹¹¹ Těmito slovy byl uveden dokument, podle něhož měla být do praxe prosazována tzv. pozitivní politika koncipovaná Karlem Kramářem. Program byl schválen záhy po publikování všeobecného hlasovacího práva, které udělilo většině mužské populace starší 24 let aktivní volební právo do poslanecké sněmovny říšské rady. Rubem částečné demokratizace volebního zákona bylo zesílení krize liberalismu, což doplněno neúspěšnou jazykovou politikou nutilo stranu k modernizaci programu¹¹² a k přizpůsobení novým podmínkám. Liberální mladočeská strana se v něm nevzdala nároku na reprezentaci českého národa. Bylo však velmi obtížné stát se mluvčím protichůdných zájmů jednotlivých vrstev společnosti a získávat v nich voliče. Musela čelit agrárikům, příkře odsuzovaným sociálním demokratům i zpočátku hýčkaným národním socialistům. Říšské volby v roce 1907 byly dokladem neuskutečnitelnosti tohoto záměru. Venkovské i městské střední vrstvy hledaly zázemí v zájmových politických stranách, které jim na rozdíl od mladočeské strany¹¹³ vycházely vstříc v řešení sociálních a ekonomických problémů. Tato situace potvrdila trend, který začal v druhé polovině devadesátých let 19. století.

---

¹¹¹ Program Národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, 1907, roč. 47, příloha k č. 62, 3. 3., s. 18.

¹¹² Program charakterizoval Národní stranu svobodomyslnou následujícími slovy – „národní, státoprávní, svobodomyslná, demokratická. [...] Strana spatřuje konečný cíl své politiky v tom, aby v rámci tohoto soustátí přiznána byla zemím koruny České taková míra samostatného státního života, jaká odpovídá historickým právům a potřebám českého národa.“ Program nárokoval pro český národ podíl na výkonu státní moci, nedělitelnost zemí koruny České, dvojjazyčnost úředníků v zemi, zákonodárnou ochranu menšin, dodržování občanských svobod, odmítal zneužívání vlivu církve ve školství a veřejném životě a žádal zavedení všeobecného hlasovacího práva s poměrným zastoupením menšin do zemských sněmů, včetně zvýšení jejich významu. Dále se zabýval veřejnou správou, samosprávou, školstvím, soudnictvím, zdravotnictvím a v části věnované hospodářství také sociální problematikou. V zahraničně politickém oddíle zaměřil pozornost na poměr k Uhrám, státním financím a vojenství.

¹¹³ V programech i provolání k volbám byl vždy jeden z bodů věnován sociální problematice, ale mladočeši byli v jejím řešení velice nedůslední. „O důsledné sociální politice, jevíci se v práci pro sociální zákonodárství, není ani na sněmě ani ve Vídni potuchy, za to strach před přepjatými hesly agrárními žene stranu v konkurenci se stranou, která docela zjevně je ve vleku feudálních pánů.“ MASARYK, T. G. *Desorganisace mladočeské strany*, s. 33.

V programových dokumentech Národní strany svobodomyšlné nebyla sice ženská problematika řešena v samostatných oddílech, ale můžeme se domnívat, že do všeobecných formulací, týkajících se občanských a politických práv, byly zahrnuty také ženy.

* * *

Tisk byl vždy mocným nástrojem při formování honoračních i masových politických stran. Zvláště deníky hrály roli významných činitelů, organizátorů a agitátorů, a zároveň se staly centry, kolem kterých se vytvářely nové politické strany a jejich frakce.

Majitelem *Národních listů* se stal krátce po založení Julius Grégr postupně získávající významné žurnalisty z ostatních opozičně vystupujících redakcí.¹¹⁴ Po Grégrově smrti v roce 1896 přešly *Národní listy* do majetku rodiny, jímž zůstaly až do roku 1910. Nikdy nebyly zcela ovládnuty vedením strany a Julius Grégr vždy dbal na to, aby neztratily finanční a rozhodovací nezávislost. V osmdesátých letech dosáhl náklad *Národních listů*¹¹⁵ 10.000 výtisků, čímž se staly nejčtenějším a nejvlivnějším českým deníkem. Svým demokratickým a národně osvětovým přístupem si získaly čtenáře mezi demokraticky smýšlející inteligencí, studenty, rolníky, živnostníky atd. Po několik desetiletí byly „strážcem mladočeského programu“¹¹⁶ a stály v tvrdé opozici vůči Vídni, i když se tím vystavovaly časté úřední perzekuci a konfiskacím. Ženskému hnutí nevěnovaly systematickou pozornost, ale přinášely informace o jednotlivých významných událostech.

---

¹¹⁴ Mezi prvními přišli redaktoři z Krásova *Času*, zaniklého roku 1861. O něco později vynikající novináři z *Hlasu*, který v roce 1865 koupil. VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, s. 15.

¹¹⁵ Oporu *Národních listů* i strany tvořila regionální periodika vydávaná většinou jako týdeníky či čtrnáctideníky. V šedesátých letech mladočechy podporovaly *Boleslavan*, *Pravda* a *Svoboda*, v sedmdesátých letech *Podřipan* a *Mělničan* a v osmdesátých letech *Nový Boleslavan* a *Naše hlasy*. Srovnání regionálního tisku s ústředním deníkem by jistě přineslo zajímavé výsledky, ale v rámci této práce není možné se jím zabývat.

¹¹⁶ Z této pozice *Národní listy* ve druhé polovině devadesátých let kritizovaly vedení Národní strany svobodomyšlné. „Strana se vzdala svého programu, zejména programu demokratického; úplně zastaven byl boj o uskutečnění všeobecného hlasovacího práva a upuštěno bylo od domáhání se federativní úpravy říše změnou ústavy, jediným způsobem, jenž k cíli tomu vede. V obojím tomto směru jest třeba žádati vysvětlení od vůdčích našich politiků. Litovati dále dlužno, že zastavena byla tak čile zahájená práce strany na ochranu menšin a že zejména slovanská otázka tak mnoho v poslední době byla zanedbávána. Nebylo dále ničeho podniknuto ve smyslu demokratické opravy volebních řádů a odstranění kurie velkostatkářské.“ MASARYK, T. G. *Desorganise mladočeské strany*, s. 3–4.

Již v druhé polovině sedmdesátých let *Národní listy* občas věnovaly pozornost snaze ženských spolků o vybudování systému vyšších dívčích škol. Petiční akci požadující uzákonění vysokoškolského studia žen, zorganizovanou na počátku devadesátých let českými ženami, doprovodil list článkem, publikovaným krátce před podání petice v poslanecké sněmovně říšské rady na jaře 1890, v němž byl zdůrazněn význam vzdělání. „Ženský výrobní spolek český, spolek českých učitelek, bývalý americký klub dam, četné jiné ženské jednoty pražské i mimopražské, jakož i vůbec dámy soukromých kruhů vlasteneckých podají říšské radě petici, jejímž účelem jest vymoci zákonité povolení k řádnému universitnímu studiu ženskému.“¹¹⁷ Průběžně informovaly i o ohlasech v zahraničním tisku na aktivity českých žen.¹¹⁸ S hrdostí komentovaly záměr Minervy, spolku pro ženské studium, otevřít první dívčí gymnázium v monarchii. „Nechat' jest Praha prvním městem říše, které vedle [následuje seznam všech vyšších dívčích škol v Praze a jejich zakladatelů J. M.], má ještě novější, zcela časový ústav český pro dívky dospívající, školu střední, rovnající jim cestu k vysokému učení. Tím se Praha postaví v popředí v otázce eminentně kulturní a v čelo moderního ruchu, směřujícího k usmíření společenských nerovností vzděláním a světlem.“¹¹⁹

Prvnímu sjezdu československých žen bylo po tři dny věnováno obsáhlé zpravodajství.¹²⁰ *Národní listy* nešetřily chválou nejen nad myšlenkou zorganizování sjezdu, ale také nad jeho dobrou organizací, kvalitou referátů a hojnou účastí žen z celých

---

¹¹⁷ Petice českých žen. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 42, 12. 2., s. 2. Viz též např. Petice českých žen, domáhající se práva k ženskému studiu na fakultách... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 64, 6. 3., s. 2. Petice českých jednot ženských. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 77, 19. 3., s. 3.

¹¹⁸ Petice českých žen... *Národní listy*, 1890, roč. 30, příloha k č. 52, 22. 2., s. 2–3. Připuštění dívek ke studiu lékařství a filosofie. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 139, 21. 5., s. 3.

¹¹⁹ Střední škola dívčí, kterou zřizuje spolek ‚Minerva‘ ... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 233, 24. 8., s. 2. Také v době, kdy již bylo dívčí gymnázium zavedeným vzdělávacím ústavem s právem veřejnosti, přinášel list pravidelné informace o dění ve škole i ve spravujícím spolku. Dívčí gymnasium ‚Minerva‘. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 5, 6. 1., s. 2. Viz též např. Otázka dalšího vzdělávání dívčího... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 66, 8. 3., s. 2. Otázka dívčího vzdělání... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 70, 12. 3., s. 2.

¹²⁰ První sjezd československých žen. *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 135, 16. 5., s. 2–3; č. 136, 17. 5., s. 1; č. 137, 18. 5., s. 3–4.

Čech. „První sjezd československých žen jest událostí významnou a zdařilou...“¹²¹

Nenajdeme však v nich kvalifikované zhodnocení jednotlivých vystoupení a dopad myšlenek v nich obsažených na práci občanského ženského hnutí.

Na podzim roku 1905 se zájem *Národních listů* o politicky orientované ženské hnutí značně zvýšil. Podrobně informovaly o všech manifestačních schůzích na podporu všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva pořádaných spolky učitelů a učitelek, Ženským klubem českým, Ústředním spolkem žen českých ad. Dne 20. listopadu přinesly stat' o konání manifestační schůze učitelů a učitelek „bez rozdílů stran a názorů“, již zorganizovali národně sociální učitelé a učitelky. Jednání se zúčastnili také poslanci T. G. Masaryk, František Soukup a Alois Hajn. Za učitelky a za české ženy promluvila Františka Anýžová, která požadovala úplnou občanskou a politickou rovnoprávnost, včetně všeobecného hlasovacího práva pro všechny ženy. Na závěr manifestační schůze byla přečtena rezoluce domáhající se „brzké reformy volebních řádů do všech zákonodárných sborů na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva bez rozdílů pohlaví“, a vyjadřující protest vůči „snahám, které by na zemském sněmu chtěly uzákoniti kusou vládní ‚reformu‘ o změně volebního řádu pro sněm království Českého“. Všem učitelům rezoluce ukládala, aby působili na své okolí a vysvětlovali potřebu všeobecného hlasovacího práva.¹²² Podporu *Národních listů* ženskému hnutí lze spatřovat také v ochotě publikovat pozvánky na kulturní akce,¹²³ přednášky,¹²⁴ výstavy¹²⁵ i schůze¹²⁶ pořádané

---

¹²¹ První sjezd československých žen. *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 135, 16. 5., s. 2.

¹²² Manifestace národního učitelstva pro všeobecné a rovné právo hlasovací. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 320, 20. 11., s. 1.

¹²³ Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 305, 5. 11., s. 4. Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 339, 9. 12., s. 2. Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 340, 10. 12., s. 3.

¹²⁴ Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 301, 1. 11., s. 3. Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 303, 3. 11., s. 3. Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 325, 25. 11., s. 4. Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 330, 30. 11., s. 3. Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 331, 1. 12., s. 3. Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, roč. 45, č. 323, 23. 11., s. 4. Z Ústředního spolku českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 323, 23. 11., s. 4.

¹²⁵ Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 303, 3. 11., s. 3. Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 335, 5. 12., s. 3. Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 340, 10. 12., s. 3. Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 336, 6. 12., s. 3. Pozvánka je doplněna podrobnější informací o vystavujících českých výtvarných umělkyních a o exponátech.

Ústředním spolkem, Klubem či Výborem pro volební právo žen. Koncem listopadu 1905 se konalo několik přípravných schůzí, na nichž bylo projednáno založení Výboru pro volební právo žen. Pozvánku na první z nich *Národní listy* otiskly 23. listopadu pod názvem *Českým ženám*. „Všechny předsedkyně a jednatelky spolků i odborů ženských, ať sokolských, dělnických, ochotnických, národních, dobročinných, vědeckých či uměleckých [...] dostaví se zejtra dne 24. listopadu [...] k *veledůležité* poradě o volebním právu žen.“¹²⁷ O avizované poradě podrobně zpravily čtenáře. V úvodu článku byl obsažen seznam všech zúčastněných organizací a program schůze. Poté následovaly výňatky z projevů Františky Zeminové, Terézy Novákové, Karly Máchové, Marie Tůmové, Františky F. Plamínkové a dalších. Výsledkem rokování byl jednomyslně schválený návrh na založení ‚Stálého výboru pro volební právo žen‘, jehož ustavující schůze byla naplánovaná na 10. prosince 1905. Organizátorky schůze vyzvaly všechny přítomné k účasti na demonstracích a schůzích podporujících všeobecné volební právo mužů a žen.¹²⁸ Do 10. prosince *Národní listy* ještě několikrát otiskly pozvánky na schůze delegátek vyslaných do ‚stálého výboru‘.¹²⁹

Manifestační schůzi českých žen ve prospěch všeobecného volebního práva věnoval list celou tiskovou stranu. Na tři tisíce zúčastněných žen souhlasilo s svoláním organizátorek schůze,¹³⁰ v němž požadovaly volební právo pro všechny ženy. K nejzajímavějším vystoupením patřil referát F. F. Plamínkové. „Jsem přesvědčena, že když si to právo nevydobudeme samy, že se za nás žádný muž nebude angažovat! [...] My jsme přišly k poznání, že hospodyně a služky dále dělat nebudeme! Zde se neshromáždila masa žen, které nevědí co chtějí, nýbrž ženy, které v politickém boji již se umlčeti nedají!

---

¹²⁶ Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 316, 16. 11., s. 3.

¹²⁷ Českým ženám. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 323, 23. 11., s. 4.

¹²⁸ Porada o všeobecném volebním právu žen... *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 326, 26. 11., s. 2–3.

¹²⁹ Schůze delegátek vyslaných do ‚stálého výboru‘ ... *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 331, 1. 12., s. 3. Ženy všech vrstev a stavů... *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 337, 7. 12., s. 2. Tatáž zpráva byla publikována také následující den – č. 338, 8. 12., s. 2.

¹³⁰ Františka Anýžová, Karla Máchová, Teréza Nováková, Františka F. Plamínková, Františka Zeminová a Anna Kuklová-Bezděková.

[...] Když vláda Gautschova oznámila volební reformu, vylučující ženu, ani v jednom mužském orgánu se proti tomu nikdo neozval a neprotestovali proti tomu ani sociální demokraté ani národní sociálové. Z toho následuje, že si naše muže musíme samy vychovat! [...] Klamný je názor mužů, že prý bychom volily se zpátečníky a klerikály. To vyvracují! [...] Chybou bylo, že ženské organizace a jejich časopisy dosud se otázek politických stranily.“ V závěru doporučila, „aby se ženy neohlížely stále k Vídni, nýbrž, aby prozatím domáhaly se zastoupení v obcích a okresích“.¹³¹ Manifestační schůze, jež se zároveň stala ustavující schůzí Výboru pro volební právo žen, jednohlasně schválila rezoluci i petici, které měly být odeslány všem ženským spolkům, aby se na jejich základě domáhaly u parlamentu všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva.

Od počátku roku 1908, v němž se konaly volby do českého zemského sněmu, poskytovaly *Národní listy* ženám významnou podporu. Podrobně referovaly o aktivitách Výboru pro volební právo, jenž vycházel při podání ženských kandidatur z volebního zákona z roku 1861, budovaného na stavovských (kurie velkostatkářská, OŽK) a komunálních (kurie měst a obcí předpokládala volební právo do obce) základech. Narozdíl od výše zmíněného zákona obecní volební řád z roku 1864 vyloučil ženy z volitelnosti do obce (nedal jí pasivní volební právo) a dokonce jí znemožnil vykonávat své aktivní volební právo přímo. Proto lze soudit, že zákonodárce nezamýšlel v roce 1861 dát ženě pasivní volební právo do zemského sněmu. Přesto § 17 volební řádu do sněmu z roku 1861 ani jeho pozdější novely¹³² ženy z volebního práva nikde výslovně nevylučovaly. Tato okolnost, bez ohledu na úmysl zákonodárce, byla využita ve prospěch ženských kandidatur, pokud splnily ostatní zákonem dané podmínky.¹³³

---

¹³¹ Manifestační schůze českých žen ve prospěch volebního práva. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 341, 11. 12., s. 2.

¹³² Novely z let 1870 a 1873.

¹³³ Pozitivní podmínky: rakouské státní občanství, věk alespoň 30 let, svéprávnost, aktivní volební právo do sněmu nebo čestné měšťanství či čestné občanství některé městské nebo venkovské obce. Negativní

Velké pozornosti listu se těšila i velká manifestační schůze uspořádaná na počátku ledna. Zvláště zdůraznil: „Učitelky mají právo poslance zemského voliti *přímo*, podobně i ostatní poplatnice, platící aspoň 8 K daní.“ Učitelky byly nabádány, aby se účastnily voličských schůzí, seznámily se s programy kandidátů a domáhaly se odpovědi na otázku, jak hodlají plnit požadavky týkající se zrovnoprávnění žen, budou-li zvoleni. List rovněž upozornil na připravovanou petici žádající uzákonění volebního práva žen.¹³⁴ Podobná manifestační předvolební schůze se konala 16. února. Marie Tůmová, kandidátka Výboru pro volební právo, představila volební program, který pro ženy požadoval občanská a politická práva, navrhl reformu výchovy, vzdělávání a sociální péče, zvláště o staré a nemocné. Referáty F. F. Plamínkové a Albíny Honzákové se nesly v obdobném duchu.¹³⁵ Tak jako například *Čas* publikovaly *Národní listy* pozvánky na přednášky o významu volebního práva žen¹³⁶ a materiál s pokyny k volbám připravený Výborem,¹³⁷ jimiž chtěl ženám pomoci se zorientovat v předvolební situaci. K politickým aktivitám žen byl list vstřícný i po volbách do českého zemského sněmu a informoval o činnosti Ženského klubu českého a Výboru pro volební právo.¹³⁸

Posledním předválečným mezníkem ve vývoji ženského hnutí byla doplňovací volba po zemřelém Václavu Škardovi v obvodu Mladá Boleslav a Nymburk. *Národní listy* od posledních květnových dnů do 12. června 1912 upozorňovaly své čtenáře a zároveň voliče na oficiální kandidátku mladočeské strany Boženu Vikovou-Kunětickou.¹³⁹ Nesrovnalosti mezi mladočeským ústředím a místní organizací v Mladé Boleslavi, jež

---

podmínky: netýkají se jí žádné, které by ji z volebního práva vyloučily. Volitelnost žen do sněmu král. Českého. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 157, 9. 6., s. 1.

¹³⁴ Manifestační schůze českých učitelek. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 6, 7. 1., s. 3.

¹³⁵ Manifestační předvolební schůze českých žen v Praze. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 47, 17. 2., s. 1–2.

¹³⁶ Například: O volebním právu žen... *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 2.

¹³⁷ Voličstvu v ohrožených krajích! *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 3. Právo voliti zemské poslance... *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 3. (Zasláno) Voličstvu českému v ohrožených krajích! *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 3.

¹³⁸ Ženy a všeobecné hlasovací právo do samosprávných korporací. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 272, 3. 10., s. 2.

¹³⁹ K doplňovací volbě... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 144, 26. 5., s. 1; č. 147, 30. 5., s. 1; č. 150, 2. 6., s. 1; č. 160, 12. 6., s. 1; č. 151, 3. 6., s. 2; č. 152, 4. 6., s. 2.

jmenování Boženy Vikové-Kunětické předcházely, se odrazily také v postoji ostatních politických stran k mladočeské kandidátce. *Národní listy* zvolily zvláštní strategii, místo aby o problémech seriozně informovaly, napadaly nejdříve jiné listy,¹⁴⁰ ale téměř vzápětí čtenářům mezi řádky sdělovaly, že přeci jen nějaké potíže nastaly.¹⁴¹ Projevy Boženy Vikové-Kunětické přednesené na schůzích voličů v Mladé Boleslavi a v Nymburce detailně reprodukovaly. I když byla kandidátka zvláště v Mladé Boleslavi v nezávidění hodné situaci, zhostila se své úlohy velice dobře. Z řeči zazníval silný národní tón a svou povinností vůči českému národu zdůvodnila a zároveň vysvětlila, proč kandidaturu přijala. „Z toho je vidět, že skutečně jen veliká povinnost k naší národní cti a veliká poslušnost mého českého svědomí vedou mne před vás i proti vůli městské rady...“¹⁴²

Před prvním kolem volby vyšly dva články Olgy Stránské, v nichž autorka pozitivně hodnotila morální vlastnosti kandidátky, její národní a sociální cítění.¹⁴³ V druhé rozsáhlejší stati zmínila v životopisné části krátké působení Boženy Vikové-Kunětické v Národním divadle, jež po sňatku opustila, a zvolila si literární dráhu. K uměleckým aktivitám přiřadila též její pozitivní práci politickou, především projevy a přednášky. Při své chvále Boženy Vikové-Kunětické vycházela z jejích vlastních slov charakterizujících její názor na ženu. „Žena česká nesmí setrvávat v citovosti, chce-li dospět k rovnocennosti a rovnoprávnosti, ba dokonce chce-li se stát pro postup kulturního a národního života nezbytnou. Citovost ji udržuje v pasivitě a my musíme spět k aktivitě. To je i životní podmínka nejen našeho národa, ale i ženského hnutí. [...] Paní Viková-Kunětická je celým svým vývojem dál a to ji předurčuje pro významný úkol, který byl na ní českými ženami a národní politickou veřejností vložen. [...] Nejlepší svědectví o její kvalifikaci podává první

¹⁴⁰ Realisté a ženská kandidatura. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 147, 30. 5., s. 2.

¹⁴¹ K stanovení kandidatury. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 148, 31. 5., s. 3. Mladoboleslavské listy... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 148, 31. 5., s. 3.

¹⁴² Voličská schůze B. Vikové-Kunětické v Mladé Boleslavi. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 148, 31. 5., s. 3. Schůze voličů v Nymburce. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 150, 2. 6., s. 3. Schůze voličů v Mladé Boleslavi. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 152, 4. 6., s. 2. Schůze voličů v Ml. Boleslavi. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 159, 11. 6., s. 3.

¹⁴³ O. S-á. Ke kandidatuře. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 149, 1. 6., s. 2.

kandidátní její řeč ve volebním okrese, kterou účinně řekla vše, co jako žena, jako individualita, jako občanka a jako budoucí poslanec říci mohla. Osvětlila svůj poměr k voličstvu tak, že není na její vývody námitek. To platí.¹⁴⁴ Shodný názor sdílel Emil Tréval v článku *Jest ženská kandidatura české politice prospěšná?* O ženách napsal: „Žádný však v pravdě osvícený a tím nutně o duševní pokrok a vývoj se snažící duch nepopře, že jsou vynikající ženy, které intelektem i srdcem vysoko vynikají nad průměrné muže; vždyť v řadách učenců i umělců světových není žena tak vzácným zjevem. [...] Je-li tedy vzdělání žen a rovnoprávnost jejich s muži prospěchem politiky všelidské, moderním heslem všech pokrokových, celkově ne třídně na lidstvo pohlížejících duchů, je tím spíše též prospěchem politiky české. [...] Již z těchto několika důvodů musíme otázku, zda ženská kandidatura na mandát poslanecký je ku prospěchu české politiky, zodpovědět kladně a to se vší rozhodností.¹⁴⁵

Po prvním i druhém kole doplňovací volby informovaly *Národní listy* o zisku hlasů jednotlivých kandidátů Boženy Vikové-Kunětické, Karly Máchové a Bohumila Matouška.¹⁴⁶

V úvodníku listu *Česká žena prvním poslancem v Rakousku* byl vysoce hodnocen fakt, že se politické strany nakonec dokázaly dohodnout na jediné kandidátce a podpořit její volbu. Zvolení Boženy Vikové-Kunětické mělo význam pro voliče obou měst, neboť ukázali, že získání rovnoprávnosti mužů a žen není nedosažitelné, i pro celé České království bez ohledu na to, jak dopadne ratifikace mandátu. Ve druhé části textu se autor zabýval názorem JUDr. Josefa Turnwalda publikovaným v *Neue freie Presse*. Pasivní volební právo do českého zemského sněmu přiznal všem ženám, které disponovaly

---

¹⁴⁴ STRÁNSKÁ, Olga. Paní Božena Viková-Kunětická. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 150, 2. 6., s. 18.

¹⁴⁵ TRÉVAL, Emil. Jest ženská kandidatura české politice prospěšná? *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 160, 12. 6., s. 2.

¹⁴⁶ Doplňovací volba do zemského sněmu ve skupině mladoboleslavské. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 153, 5. 6., s. 1. Oficiální skrutinium... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 154, 6. 6., s. 3. Jest tudíž pí. Viková-Kunětická zvolena. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 162, 14. 6., s. 1.

aktivním volebním právem do obcí. Přesto, že ve své argumentaci také použil volební zákon z 26. ledna 1907 do poslanecké sněmovny říšské rady, jenž odebral ženám z kurie velkostatku aktivní volební právo, v závěru svého rozboru uznal, že rozhodnutí o otázce volitelnosti žen zůstává vyhrazeno českému zemskému sněmu, ale že se dá stěžít od jeho většiny očekávat potvrzení volitelnosti ženy za zemského poslance.¹⁴⁷ K Josefu Turnwaldovi připojily *Národní listy* také názory Prager Tagblattu. Zvolené poslankyni i českému ženskému hnutí vyjádřily v prvním článku sympatie a varovaly vládu i místodržitele před zpátečnickým jednáním.¹⁴⁸ Druhý text Prager Tagblattu však již nebyl tak optimistický a připouštěl, že v českém zemském sněmu na české i na německé straně zasedalo více těch, kteří odeprou vstup ženě do zemského zákonodárského sboru.¹⁴⁹ K tomu, aby první zemská poslankyně překročila práh sněmovny, chyběl místodržitelův certifikát, potvrzující regulérnost volby, a souhlas sněmu. Přesto bylo zvolení ženy považováno za pokrokový čin. *Národní listy* ve dnech následujících po vyhlášení volebního výsledku přinášely seznamy blahopřejných telegramů z Čech a ze zahraničí od ženských spolků i politiků.¹⁵⁰

Z analyzovaných článků ústředního tiskového orgánu Národní strany svobodomyšlné *Národních listů* je zřejmý aktivní přístup periodika i značné části členů strany k emancipačním snahám českého ženského hnutí. Vypovídají o tom mnohé z textů obsahujících požadavky žen, informujících o hnutí a jeho cílech. Vstřícnost *Národních listů* vůči ženskému hnutí je možné vidět také v konstruktivně pojatých komentářích upozorňujících na úspěchy i na nedostatky aktivit žen.

---

¹⁴⁷ Česká žena prvním poslancem v Rakousku. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 162, 14. 6., s. 1.

¹⁴⁸ K volbě pí. Vikové-Kunětické zemským poslancem. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 2.

¹⁴⁹ Mandát pí. Vikové-Kunětické. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 167, 19. 6., s. 2.

¹⁵⁰ Například: Ke zvolení paní Vikové-Kunětické. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 3. Prvnímu poslanci – ženě v Rakousku... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 3. Z Tábora. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 3.

1.3 Pokrokářské hnutí

Po obnovení české univerzity v roce 1882 již nebyli čeští studenti pod tlakem národnostního antagonismu a mohli svou pozornost zaměřit na aktuální i své problémy. „Jako všude také naše české studentstvo až do nejnovější doby bylo především smýšlení národního; ... Ale jako všude vystupuje vedle těchto otázek a před ně teď problém sociální. Kromě toho připravovala tento proces, ... ta okolnost, že český student nemusí mít o zachování své řeči již ty starosti, jaké měl jeho otec. Má již všechny české školy, a proto přirozeně s velikou energií zasahuje do časových otázek, které zaměstnávají celý svět.“¹⁵¹

Celkový vzestup v kultuře, školství, v oborech průmyslového a zemědělského podnikání a bankovníctví, včetně některých politických ústupků ze strany vlády, jehož česká společnost dosáhla v druhé polovině osmdesátých let, otevřel možnosti i k politizaci gymnaziálních a vysokoškolských studentů.¹⁵² Ti v této době vstupovali do mladočeské strany, v níž se postupně vytvářelo několik proudů klonících se buď k sociální a nebo ke státoprávní problematice.

„První viditelné začátky [studentského] hnutí datují se od roku 1889, a to od založení *Časopisu českého studentstva*. Tedy zárodek je ve studentstvu. Avšak nesmíme si představovat, že v táboře nově založeného listu bylo studentstvo všecko; aspoň se tak věc často líčívá, jako by všichni studenti náleželi k pokrokové straně. To není správné. Je studentský spolek staročeský, který má značný počet členů (kolem 300), studentský spolek katolický se stejným asi počtem členů, zbytek byl zastoupen ve Slávii právě teď

---

¹⁵¹ MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. I, č. 7, 17. 11., s. 98. MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 17. 27. 4., s. 258. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 215.

¹⁵² Jednalo se především o studenty univerzitní a z techniky. Česká vysoká škola technická je jedna z nejstarších technických škol na světě. Počátky její existence sahají do roku 1707, kdy na podnět inženýra Christiana Josefa Willenberga (1676–1731) nařídil císař Josef I. příslušným reskriptem z 18. ledna 1707 českým stavům zřízení inženýrského učiliště v Praze. Na návrh Františka Josefa Gerstnera (1758–1832) byla 14. března 1803 zřízena Pražská polytechnika, v roce 1875 přejmenovaná na c. k. Českou vysokou školu technickou. České vysoké učení technické. In *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Sv. 1. Praha: Diderot, 1997, s. 438.

rozpuštěné, která mívala tak průměrně 1.200 členů.¹⁵³ K významným organizátorům hnutí náleželi Antonín Hajn, jeho mladší bratr Alois, Karel Stanislav Sokol, Alois Rašín, Antonín Čížek, Josef Svatopluk Machar a řada dalších. K rozmachu pokrokářského hnutí mládeže přispěl též zvýšený zájem o sociální otázky, které se týkaly i studentstva.¹⁵⁴

Již na prvním sjezdu pokrokového studentstva ve dnech 16. a 17. května 1887 se politicky aktivizovala mladá generace ve snaze zbavit jednu z nejstarších studentských organizací Akademický čtenářský spolek závislosti na staročesích, což se za několik měsíců podařilo.¹⁵⁵ Od 3. května 1889 začal vycházet za redakce Antonína Hajna *Časopis českého studentstva*, jenž sehrál zásadní úlohu při formování pokrokářů do nového politického směru. Impulsem ke vzniku pokrokové strany, levého křídla mladočeské strany,¹⁵⁶ se stal mezinárodní sjezd slovanské pokrokové mládeže a studentstva uspořádaný od 15. do 19. května 1891. Krátce poté se v pokrokové straně¹⁵⁷ vytvořila dvě křídla – sociálně orientované a příklánějící se k přirozenému právu Antonína Hajna, a Rašínovo hájící historické státní právo.¹⁵⁸ Obě spolupracovala s Politickým klubem dělníků¹⁵⁹ vedeným Antonínem Pravoslavem Trojanem, Karlem Pelantem a Juliem Myslíkem a dále

---

¹⁵³ MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. I, č. 7, 17. 11., s. 98. MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 16. 20. 4., s. 243. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 211–212.

¹⁵⁴ Čeští absolventi vysokých škol neměli většinou přístup do nejvyšších pozic v zemských a státních institucích – místodržitelství, okresní hejtmánství, ministerstva, diplomatická služba atd. Snad nejvíce problémů v tomto směru měli absolventi právnické fakulty, jichž byl v českých zemích nadbytek. O poznání lepší možnosti měli absolventi technických, stavebních, dopravních, ekonomických a zemědělských profesí.

¹⁵⁵ Dne 25. října 1887 získali zástupci pokrokářského hnutí vedoucí postavení v Akademickém čtenářském spolku.

¹⁵⁶ Pokroková strana byla ustavena 6. února 1891. Jejími členy se mohli stát vedle studentů také další pokrokově orientované skupiny mládeže. Při ustavující schůzi bylo rozhodnuto podpořit mladočeské kandidáty při volbách do poslanecké sněmovny říšské rady a vstoupit jako samostatná frakce do Národní strany svobodomyšlné. Program nově založené organizace byl publikován v šesti pokračováních v *Časopisu českého studentstva* od června 1890 do ledna 1891.

¹⁵⁷ Pokrokáři z obou křidel udržovali kontakty také s realisty.

¹⁵⁸ ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyšlná a její program*, s. 10–12.

¹⁵⁹ Koncem roku 1892 se Politický klub dělníků rozpadl a od skupiny A. P. Veselého, jež přijala mladočeskou politickou linii, se odloučili František Modráček, František Vladimír Lorenc, Karel Pelant, Stanislav Kostka Neuman ad. Přijali název neodvislý socialisté. Distancovali se jak od sociálních demokratů, tak i od pokrokových dělníků. Považovali se ze teoretické anarchisty.

se dohodla se skupinou A. P. Veselého,¹⁶⁰ že zůstanou stranou, do níž budou mít přístup Češi bez rozdílu pohlaví, svou politikou budou usilovat o federalizaci Předlitavska a o prosazení samosprávy do státních orgánů. Ještě dva roky po ustavení nebyla pokroková strana jednotná v otázkách programových a taktických a přesto dokázala na jaře 1893 podnítit hnutí za všeobecné hlasovací právo.¹⁶¹ K jeho potlačení byl použit výjimečný stav vyhlášený 12. září 1893 nad Prahou a okolím, spojený s následným zatýkáním a perzekucí pokrokového hnutí i tisku.¹⁶² Mladočeši se zatčených pokrokářů nezastali a po nymburském sjezdu se odcizení ještě prohloubilo, čímž se urychlilo tříštění sil uvnitř pokrokové strany.¹⁶³

---

¹⁶⁰ T. G. Masaryk byl mezi prvními univerzitními učiteli, kteří přednášeli v Dělnické akademii, v instituci, jíž mohly navštěvovat také dělnické ženy, a který vybízel své posluchače ke spolupráci s dělníky. „*Student a mladší dělník* se našli a podávají si ruku, aby společně pracovali. Tedy způsob společného postupování studentů a dělníků, jako asi v Toynbee Hall nebo v People’s Palace anebo konečně v Univerzity Extension Movement? Ano – zárodky. Naši studenti studují právě sociální otázku také, oni vědí, jak jejich soudruzi v Anglii pracují s dělnictvem a pro dělnictvo; oni slyší hlasy, jak například Brentano v lipské zahajovací přednášce doporučuje německému studentstvu dělnictvo; oni čtou a slyší, jak ve Francii ministr vyučování převádí studentstvo od otázek politických k sociálním – konečně jsou také u nás někteří, bohužel ještě nečetní zástupcové vědy, kteří navádějí mládež ke studiu otázek sociálních. Spojení studentů s dělníky není tedy nic podivuhodného a nic zvláštního; avšak zvláštní byl účel a cíl tohoto spojování. [...] Sdružování studentů a dělníků je tedy také hodně starého data. Již Barák, jeden z nejoblíbenějších mužů lidu, známý redaktor Národních listů, býval po léta živým spojovacím článkem mezi dělníky a studenty; na jeho náhrobku dělník a student podávají si symbolicky pravice.“ MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. I, č. 7, 17. 11., s. 98. MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 16. 20. 4., s. 244. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 213–214.

¹⁶¹ Vystoupení JUDr. Jana Slavíka dne 17. března 1893 v říšské radě a v polovině května na zasedání českého zemského sněmu dalo podnět hnutí, jehož rozsah byl téměř celonárodní. HAVRÁNEK, Jan. *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd*, roč. 74, sešit 2. Praha: ČSAV, 1964, s. 38–39.

¹⁶² HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 30–31.

¹⁶³ Pravice hnutí se soustředila kolem Aloise Rašína zastávajícího státní právo, okolo bratří Hajnů se semkla skupina středu vyznávající přirozené právo, třetí proud tvořili pokrovní dělníci A. P. Veselého a čtvrtý anarchistický se zcela vydělil a s nikým nespolečně pracoval. V říjnu 1895 došlo ke sporu o vedení ve straně mezi státní právo hájícím a mladočeskou stranu podporujícím Aloisem Rašínem a Antonínem Hajnem, jenž z pozice radikála sympatizoval s pokrokovými socialisty. Z pokrokové strany se nejdříve oddělili pokrovní a neodvislí socialisté a soustředili se do pokrokově socialistického směru. Z něho a zároveň z mladočeské strany vystoupili 22. března 1896 a ustavili Stranu pokrokových socialistů, jež po roce fúzovala se sociálně demokratickou stranou. Po secesi dělníků uzavřeli koncem prosince 1895 Rašín s Hajnem kompromisní dohodu a zorganizovali se v radikálně pokrokový směr v Národní straně svobodomyšlné. Rozporů plné vztahy se vyhroutil po schválení Badenihovy novely volebního řádu v červnu 1896. Antonín Hajn si uvědomoval, že zavedení páté kurie mělo posloužit kromě zastoupení dělníků v poslanecké sněmovně říšské rady k jisté diskreditaci všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva a umožnit ostatním stranám, zastoupeným v první až třetí kurii ve spojení s „dělnickou“ kurií získat další mandáty. Tím se měla prohloubit propast mezi dělnictvem a ostatní společností. Proto Hajnův radikálně pokrokový směr požadoval, aby byla pátá kurie ponechána pouze dělnictvu. Rašínův radikálně státoprávní směr zastával názor vlády – tj. v páté kurii mají o své mandáty bojovat dělníci i strany zastoupené v ostatních kuriích.

* * *

Politický program pokrokářského hnutí se postupně vyvíjel od prvního sjezdu českých studentů v roce 1887 do vyhlášení výjimečného stavu a perzekuce Omladiny¹⁶⁴ o šest let později. Orientoval se na živnostníky, z nichž mnozí pokrokáři pocházeli, a na národní dělníky. Programový dokument obsahoval státoprávní požadavky zemí České koruny, ale nedořešil, zda bude převládat historické a nebo přirozené právo. Požadoval též zachování nedělitelnosti zemských celků v království Českém. V části věnované sociální politice navrhoval rozšíření sociálního zákonodárství, vztahujícího se hlavně na dělníky, maloživnostníky, ženy, učně, ale také na učitele, novináře a úředníky. Usiloval o rozšíření pracovních příležitostí pro českou středoškolskou a vysokoškolskou inteligenci. V částech zabývajících se právními, náboženskými, hospodářskými, kulturními a vzdělávacími otázkami se domáhal vyvlastnění šlechty a katolické církve, důsledné odluky církve od státu, všestranné podpory českému kapitálu, především drobnému podnikání, povznesení české kultury a vzdělanosti. T. G. Masaryk zhodnotil politický program pokrokové strany následujícími slovy: „je pokusem formulovat národní princip sociálně“.¹⁶⁵

Politický program pokrokové strany, převážně z pera Antonína Hajna, vycházel z přirozeného práva a byl publikován v šesti pokračováních v *Časopisu českého studentstva* od června 1890 do ledna 1891. Politické a sociální požadavky, včetně úkolů strany, byly převzaty z dokumentu z roku 1887 a doplněny o další – všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo, bezplatné vyučování a lékařská péče, postátnění lékáren atd. Kromě národních, politických, ekonomických a sociálních záležitostí program věnoval pozornost také ženské otázce. „Je velikou zásluhou pokrokářů, že učinili ženskou otázku v nejširším smyslu předmětem veřejné diskuse; lze se nad tím usmívat i vtipkovat, že mladí, nezkušení

---

¹⁶⁴ GARVER, Bruce M. *The Young Czech Party 1874–1901 and the Emergence of a Multi-Party System*. New Haven and London: Yale University Press, 1978, s. 182–189.

¹⁶⁵ MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. I, č. 9, 1. 12., s. 131. MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 19, 11. 5., s. 293. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 223.

lidé diskutují o této otázce, a jistě je mnoho nezralého v takových diskusích. Nedostatky tyto lze a dlužno vytknout, ale přesto zůstane zásluha o věc neoslabena. Avšak radikálně abstraktní je požadavek, aby se právo voličské udělilo ženám; nehledíc k tomu, že tohoto práva užít má a užije.¹⁶⁶ Hajnův program pokrokové strany náležel k prvním, kam byl zařazen požadavek udělení volebního práva ženám.

* * *

Tiskový orgán pokrokového hnutí, *Časopis českého studentstva*, byl zpočátku „všeobecně reformní; avšak brzy se v něm zjevují zárodky pozdějšího programu, brzy pokrokovým nazývaného; v únoru 1893 byl ten vývoj i veřejně postaven na oči proměnou časopisu v *Časopis pokrokového studentstva*.¹⁶⁷ Další periodikum pokrokářů *Radikální listy* bylo založeno v době výjimečného stavu 27. února 1894. Do jara 1897, kdy se rozešel se státoprávně orientovanými Rašínovými stoupenci, byl jejich šéfredaktorem Antonín Hajn, který zůstával věren původním protivládním a sociálním zásadám pokrokového hnutí.¹⁶⁸

Časopis českého studentstva vycházel od začátku května 1889 do prosince 1892. Proto se mohl vyjádřit pouze k petičním akcím českých žen žádajících zpřístupnění vysokoškolského studia a založení dívčího gymnázia.

V duchu programových zásad se již na začátku roku 1890 postavil na podporu petic Ženského výrobního spolku českého, Spolku českých učitelek a dalších organizací, žádajících umožnění studia na filosofických a lékařských fakultách. „Ženy neuspokojují se už nemnohými druhy práce, až dosud jednostranně jim vykázanými, ponejvíce nižšími a

---

¹⁶⁶ MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. I, č. 9, 1. 12., s. 131. MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 19, 11. 5., s. 293. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 223.

¹⁶⁷ MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. I, č. 7, 17. 11., s. 98. MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 16. 20. 4., s. 243. MASARYK, T. G. *Naše nynější krize*, s. 212.

¹⁶⁸ Veřejná diskuse směru radikálně pokrokového a státoprávně pokrokového trvajících od počátku devadesátých let se vyhrtila při příležitosti voleb do páté kurie v roce 1897 v polemice o otázku jejich poměru k sociální demokracii. ČERVINKA, František. *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století*. Praha: Univerzita Karlova, 1962, s. 21.

zvláštního nadání nevyžadujícími. Chtějí se zúčastniti všech – i nejvyšších povolání. Zvláště volá je hluboký hlas srdce ke dvěma krásným životním úkolům k *vychovávání mládeže* a k *péči o nemocné*. Vědeckého vzdělání k vyšším úřadům učitelským i k povolání lékařskému dopřává ženám již každý osvícený stát, vyjma Německo a Rakousko. V mocnářství rakouském není ani jediné školy střední ženské a žádná universita neimatrikuluje řádných posluchaček. Český c. k. ústav ku vzdělávání učitelek nemůže dostačiti všeobecné potřebě.¹⁶⁹ Článek uváděl i požadavky, jsoucí v souladu s potřebami moderní společnosti, a k nimž především náleželo zřízení dívčího gymnázia v Praze a zrovnoprávnění žen ve všech povoláních, která mohou zastávat. Na začátku června 1890 otiskl časopis poděkování představitelk Ženského výrobního spolku českého Akademickému krajskému spolku v Praze Jungmann za podporu jejich petice žádající vysokoškolské studium českých žen.¹⁷⁰

Časopis pokrokového studentstva pokračoval ve stejném duchu. Na svých stránkách informoval čtenáře o úkolech a cílech ženského hnutí. Koncem roku 1904 vyšel článek připomínající založení prvního českého dívčího gymnázia v monarchii, vzpomněl na jeho úspěšnou zakladatelku Elišku Krásnohorskou i na její předchůdce, jimž se záměr založit střední dívčí školu nezdařil. *Časopis* pozitivně hodnotil snahu školy získat tzv. právo veřejnosti umožňující jí organizovat maturity a vydávat maturitní vysvědčení. Ve spojitosti s tím se zmínil i o vysokoškolském studiu žen na filosofických a lékařských fakultách.¹⁷¹

V únorovém čísle 1908 se *Časopis studentstva* zabýval ženskými kandidaturami pro zemský sněm a otázkou, „nakolik se mohou ženy spoléhati na dnešní politické strany“. Autor si odpověděl: „Dokud bylo *jednání* o volebním právu žen vzdáleno, *všechny* strany (nemluvím zde o klerikální, s níž nebylo vůbec jednáno) slibovaly pomoc; tak zejména při

¹⁶⁹ Petice českých žen. *Časopis českého studentstva*, 1890, roč. 2, č. 2, 20. 2., s. 37.

¹⁷⁰ K petici českých žen. *Časopis českého studentstva*, 1890, roč. 2, č. 9, 5. 6., s. 172.

¹⁷¹ Ženská střední škola. *Časopis pokrokového studentstva*, 1904–1905, roč. 8, č. 3, 17. 12. 1904, s. 69–70.

podání petice s 24.000 podpisy za všeobecné právo volební do sněmu v jarním loňském zasedání. V důsledku toho odhodlaly se ženy *kandidovati* do sněmu *ženu*. [...] Strany do dnes se neshodly. Zvítězily zájmy stran, stavů, jednotlivců nad ideou.“ *Časopis* se zmínil o třech kandidátkách na poslance – Marii Tůmové, Karle Máchové a Boženě Zelinkové.¹⁷²

V březnovém čísle byl publikován článek Františky F. Plamínkové vysvětlující neúspěch kandidátky Výboru pro volební právo žen Marie Tůmové ve volebním obvodu Vysoké Mýto, Skuteč a Hlinsko. V závěru konstatovala, že české ženy byly prvními ve střední Evropě, které „měly odvahu pustit se v předem ztracený boj o uplatnění práva zákonem jim daného, proti předsudkům, zlobě, neporozumění.“¹⁷³

Česká strana radikálně pokroková (1897–1908)

Česká strana radikálně pokroková,¹⁷⁴ jež se měla stát „nejvěrnější strážkyní původního pokrokářského radikalismu“,¹⁷⁵ byla ustavena 4. dubna 1897. Do jejího čela se postavil Antonín Hajn, který krátce před tím odešel z místa šéfredaktora *Radikálních listů*. Tiskovým orgánem nové strany se stal týdeník *Samostatnost*, jehož nulté číslo vyšlo den před jejím založením.¹⁷⁶

Po neúspěšném jednání s realisty na podzim 1899,¹⁷⁷ začala Česká strana radikálně pokroková v následujícím roce spolupracovat se stranami radikálně státoprávní a národně sociální, neboť si nedokázala vytvořit větší členskou (voličskou) základnu. Radikální pokrokáři hledali podporu především mezi mladými lidmi, pro něž zřizovali v Čechách i na

---

¹⁷² Ženské kandidátky poslanectví pro zemský sněm. *Časopis pokrokového studentstva*, 1907–1908, roč. 11, č. 5, únor 1908, s. 110–111.

¹⁷³ PLAMÍNKOVÁ, Františka. Ženské kandidátky poslanectví pro zemský sněm království Českého. *Časopis pokrokového studentstva*, 1907–1908, roč. 11, č. 6, březen 1908, s. 135.

¹⁷⁴ Zakládající členové – Alois Hajn, Antonín Čížek, Antonín Klouda, Jiří Pak ad.

¹⁷⁵ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 33.

¹⁷⁶ [HAJN, Antonín.] Naše úkoly. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 0, 3. 4., s. 1.

¹⁷⁷ Jednání s realisty ztroskotala na Masarykově a Herbenově odmítnutí pokrokáři prosazovaného státního práva a na bojkotu antisemitského křídla v České straně radikálně pokrokové. KUČERA, Martin. Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Sv. 13. Praha: Historická ústav, 1993, s. 7–22.

Moravě spolky a kluby. Krátce po ustavení strany, 25. dubna 1897, byl založen Politický spolek radikálně pokrokový pro království České a v červnu téhož roku Spolek Antonín Čížek.¹⁷⁸ S pokrokovou stranou sympatizovaly středoškolačky a zvláště vysokoškolačky, z nichž mnohé se staly jejími podporovatelkami; náležely k nim například Zdeňka Hásková, Albína Honzáková a její sestra Anna.

K prvnímu zmenšení beztak nevelké členské základny radikálně pokrokové strany došlo po ustavení České strany agrární 6. ledna 1899. Oslabená strana, zatím samostatná, začala spolupracovat Českou stranou státoprávní¹⁷⁹ a přibližně od roku 1903 i s národními sociály.¹⁸⁰ Kooperace všech tří politických stran však předpokládala úpravu programu, v němž museli pokrokáři ustoupit z radikálně sociálních stanovisek. Posun programu ke státoprávně nacionálnímu radikalismu byl příčinou odchodu opozičního křídla z radikálně pokrokové strany, v jehož čele stál šéfredaktor *Osvěty lidu* Alois Hajn a k němu se hlásící František Koželuha z Brna. Hajnovo opoziční křídlo i jeho brněnští přívrženci splynuli po dvou letech s Masarykovou Českou stranou lidovou.

Viditelný úspěch zaznamenala strana ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady v roce 1907 poté, co se spojila s Českou stranou státoprávní a Českou stranou národně sociální ve volebním uskupení Česká státoprávní demokracie, které získalo 9 mandátů, z nichž 3 připadly České straně radikálně pokrokové.¹⁸¹ Přes tento zdar strana radikálních pokrokářů do roku 1908 spíše stagnovala a jen díky neúnavné práci jejího předsedy Antonína Hajna a kvalitní publicistice, šířící o ní povědomí v řadách příznivců i odpůrců státoprávní nekompromisnosti, byla zachována při životě.

Po říšských volbách musela Česká strana radikálně pokroková i Česká strana státoprávní odolávat tlaku Klofáčových národních socialistů, usilujících o jejich pohlcení.

---

¹⁷⁸ O rok později byl zreorganizován a přejmenován na Politický klub Antonín Čížek.

¹⁷⁹ Do říšských voleb, které se konaly na přelomu let 1900/1901, vstoupily obě strany společně a neuspěly.

¹⁸⁰ První poslanecký mandát získaly strany při doplňovací volbě do říšské rady roku 1903 pro Karla Baxu.

¹⁸¹ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 538–539. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 120.

Tomu obě malé strany předešly v dubnu 1908 sloučením, neboť bylo zřejmé, že ani relativní úspěch v říšských volbách (každá z nich získala po 3 poslaneckých mandátech) jim nezaručil dostatečnou podporu veřejnosti.

* * *

Česká strana radikálně pokroková za dobu své krátké existence vytvořila tři politické programy. Nejvýznamnější z nich vznikl v roce 1897 při příležitosti prvního sjezdu,¹⁸² druhý, vyjadřující se k cílům české politiky, o rok později¹⁸³ a na třetím sjezdu strany v roce 1900 byla projednána programová usnesení, zvláště pak knižně publikovaný ambiciózní školský program, jenž vůbec nebral ohled na možnosti malé politické strany.¹⁸⁴

Základní myšlenky rovnoprávnosti národů a politické, ekonomické, sociální a kulturní rovnosti žen a mužů vložené do prvního programového dokumentu strany z roku 1897 byly definovány již v úvodníku nultého čísla *Samostatnosti*. „I ženu zahrnuje strana radikálně pokroková do tohoto snažení svého, vycházejíc z názoru, že muž a žena dohromady činí teprve člověka a že tedy práva příslušející mužům patří stejnou měrou i ženám.“¹⁸⁵ Kromě toho se dokument vyslovil pro udělení občanských svobod v nejširším slova smyslu, pro všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo pro muže i ženy atd. Program dále požadoval demokratizaci sociálního, politického a vzdělávacího systému.¹⁸⁶

* * *

Česká strana radikálně pokroková měla k dispozici několik periodik –*Lid a Ruch*, vycházející do jarních měsíců 1898 za redakce Aloise Hajna a Jiřího Paka, *Osvětu lidu* – *pokrokové noviny pro český severovýchod a východ*, jejíž úroveň pozvedl šéfredaktor Alois

---

¹⁸² *Program a úkoly strany radikálně pokrokové : řeči a usnesení ustavujícího sjezdu*. Praha: Samostatnost, 1897. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 33–37.

¹⁸³ *K cílům a prostředkům české politiky : jednání 2. sjezdu strany radikálně pokrokové*. Praha: Samostatnost, 1898.

¹⁸⁴ *Školský program pro národní školu obecnou i měšťanskou : zpráva o 3. sjezdu strany radikálně pokrokové*. Praha: Samostatnost, 1900.

¹⁸⁵ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 34.

¹⁸⁶ *Program a úkoly strany radikálně pokrokové : řeči a usnesení ustavujícího sjezdu*. Praha: Samostatnost, 1897.

Hajn a vytvořil z ní orgán radikálně pokrokové levice, a Antonínem Hajnem redigovanou *Samostatnost*, které začaly vycházet ve druhé polovině devadesátých let 19. století. Z nich byly k rozboru vybrány týdeníky *Osvěta lidu* a *Samostatnost*. V obou jsou obsáhlé články, které se na rozdíl od *Hlasu národa*, *Národních listů* a *Katolických listů*, kriticky vyjadřovaly k organizaci I. sjezdu československých žen i k většině referátů. První informace o sjezdu publikovala ***Osvěta lidu*** již na začátku dubna 1897 v oznámení, jímž zároveň pozvala vedoucí osobnosti ženského hnutí a také muže.¹⁸⁷ K jednání sjezdu se vyjádřila v kritické poznámce, v níž se shodla s názory prezentovanými v dalších pokrokařských periodících.¹⁸⁸ Od začátku května do začátku června vycházela na pokračování obsáhlá stat' věnovaná celistvému pohledu na ženskou otázku.¹⁸⁹ Autor textu vyzdvihl roli ženy v rodině a hlavně její působení veřejné v oblastech vzdělávání, kultury, charity atd. Za velmi důležité považoval občanské a politické zrovnoprávnění žen, jež se mělo týkat především jejich přístupu ke kvalitnímu středoškolskému a vysokoškolskému vzdělání, k výkonu povolání, udělení volebního práva do zemského a říšského zastupitelského orgánu, úpravy rodinné, manželské a občanské legislativy.

Více pozornosti, než v *Osvětě lidu*, bylo sjezdu žen i hnutí věnováno v Antonínem Hajnem vydávané ***Samostatnosti***. V první glose věnované sjezdu uvedl: „Myšlénka připravovaná již loni ke dni sv. Václava přijde ve skutek ve dnech 15. a 16. t. m. [...] Sjezd může znamenati pro náš ženský svět událost významu dalekosáhlého, ale může býti také jen pouhou manifestací bez dalších následků.“¹⁹⁰ Na vlastní jednání sjezdu se zaměřily dva články, které přinesly aktuální informace o sjezdovém dění. První článek vyšel v den slavnostního zahájení a vyjadřoval naději, že se tomuto dosud ojedinělému shromáždění

---

¹⁸⁷ První sjezd žen československých. *Osvěta lidu*, 1897, roč. 2, č. 14, 3. 4., [s. 6–7].

¹⁸⁸ Sjezd českých žen. *Osvěta lidu*, 1897, roč. 2, č. 21, 29. 5., [s. 5].

¹⁸⁹ K ženské otázce. *Osvěta lidu*, 1897, roč. 2, č. 18, 1. 5., [s. 3–4]; č. 20, 22. 5., [s. 1–2]; č. 21, 29. 5., [s. 2]; č. 22, 5. 6., [s. 1–2].

¹⁹⁰ Sjezd českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 6, 8. 5., s. 48.

podarí posunout emancipační hnutí žen blíže k cíli.¹⁹¹ Druhý článek, publikovaný po sjezdu, byl již kritický a organizátorkám shromáždění vytknul neúčast sociálně demokratických a národně sociálních žen a mužů, bezdůvodné zkrácení sjezdu, aniž byly vyslechnuty všechny příspěvky a byl ponechán prostor pro diskusi.¹⁹²

Na předešlé články navázala stat' Víta Kellnera, účastníka jednání, v níž autor velice podrobně rozebral všechny referáty proslovené na sjezdu žen a doplněné rozsáhlým komentářem.¹⁹³ Ke kritice, uvedené ve výše zmíněném pokrokářském periodiku, připojil ještě jen aspekt. Byl rozčarovaný z toho, že organizátorky opominuly pokrokově smýšlející ženy a naopak pozvaly stoupenkyně klerikalismu. „Jedno však mnohem divněji dojímal; na sjezdu českých žen nebylo snad ani jediné pravé zástupkyně nejširší vrstvy lidové, žen *dělnických*. Co nám sjezd předvedl, byly jen figurantky *klerikální*, jichž účast s jejich velebnou i nevelebnou klakou sjezdu právě k užitku nebyla. Jestliže tyto nastrčené osoby mohly býti přítomny na sjezdu žen národa svobodomyšlného, demokratického a po staletí s klerikalismem zápasivšího, jestliže ony před obrazem odsouzení Jana Husi koncilem Kostnickým směly vystupovati jako dcery národa, ze kterého Hus vyšel.“¹⁹⁴

Samostatnost byla ze sledovaných periodik jediná, jež zaznamenala významnou změnu v možnostech vysokoškolského vzdělávání žen. Zároveň se zahájením akademického roku publikovala článek bývalé absolventky Minervy a nyní řádné studentky medicíny o strastiplné cestě, jež vedla po ukončení studia na Minervě přes hospitování nejdříve na německé a po roce 1897 na české lékařské fakultě, petice

---

¹⁹¹ Sjezd českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 7, 15. 5., s. 51.

¹⁹² Sjezd českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 8, 22. 5., s. 60.

¹⁹³ KELLNER, Vít. Dojmy a reflexe ze sjezdu českých žen, *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 8, 22. 5., s. 61–62; č. 9, 29. 5., s. 69–70; č. 10., 5. 6., s. 78–79; č. 11, 12. 6., s. 88–89.

¹⁹⁴ KELLNER, Vít. Dojmy a reflexe ze sjezdu českých žen, *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 8, 22. 5., s. 62.

hospitantek k říšské radě a na ministerstvo školství, včetně osobních návštěv u ministrů Gautsche, Bylant-Rheidta a Hartla, který přislíbil uzákonění lékařského studia žen.¹⁹⁵

Českému i zahraničnímu¹⁹⁶ ženskému hnutí věnovala *Samostatnost* pozornost také v následujících letech. Koncem října 1905 bylo při projednávání vládní předlohy upravující zemské zřízení a navrhuující nový volební řád do českého sněmu požadováno mnohými českými poslanci, na rozdíl od vládního návrhu, všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo, jež by se vztahovalo na všechny ženy; nejen na daňové poplatnice, učitelky, profesorky a lékařky.¹⁹⁷ *Samostatnost* přinášela zprávy o schůzích a shromážděních, konaných koncem října a v listopadu 1905, na podporu všeobecného hlasovacího práva. Mezi nimi byla také hojně navštívená manifestační schůze českého učitelstva, které „nic nedbajíc, že spjato je až dosud řetězy známých Thunových výnosů, *připojilo se otevřeně k šikům našeho dělnictva v otázce volební reformy.*“¹⁹⁸ Přes veškeré vynaložené úsilí nebylo ženám zákonem z 26. ledna 1907 volební právo do sněmovny říšské rady uděleno, proto se obrátily prostřednictvím *Samostatnosti* na všechny „spravedlivé muže, by odevzdali hlasy jen těm kandidátům, kteří oprávněnost našich požadavků uznali, a pomoc svou nám přislíbili, neboť věříce dosud v poctivost českého muže, doufáme, že za jejich slovy následovati budou skutky!“¹⁹⁹

Samostatnost pravidelně informovala své čtenáře o schůzích českých žen ve volební kampani v únoru 1908 i po ní.²⁰⁰ Všechny tři a posléze dvě kandidátky spojovaly podobně koncipované programy, přednesené před voliči, a stejné, stále důrazněji

---

¹⁹⁵ α. K historii lékařského studia žen u nás. *Samostatnost*, 1900, roč. 4, č. 79, 3. 10., s. 397; č. 80, 6. 10., s. 401.

¹⁹⁶ O právech žen... *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 81, 7. 10., s. 403.

¹⁹⁷ Sněm království Českého. *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 86, 28. 10., s. 438.

¹⁹⁸ České učitelstvo pro všeobecné rovné právo hlasovací. *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 94, 25. 11., s. 482.

¹⁹⁹ Ženy české mužům českým. *Samostatnost*, 1907, roč. 11, č. 38, 11. 5., s. 203.

²⁰⁰ Volební právo žen do sněmu království Českého. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 94, 1. 10., s. 1.

opakované požadavky – udělení všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva ženám a jejich zrovnoprávnění s muži jak v občanské, tak i v politické legislativě.²⁰¹

Prostřednictvím akce ‚Svůj k svému‘ vyhlášené Ústředním spolkem českých žen, Ženským klubem českým a dalšími organizacemi chtěly české ženy přispět k rozvoji českého průmyslu a obchodu a *Samostatnost* jim na svých stránkách umožnila publikování výzev.²⁰²

Česká strana státoprávní (1899–1908)

Alois Rašín se po svém návratu z vězení v polovině devadesátých let stal vedle Antonína Hajna opět vedoucí osobností v pokrokové straně. Usiloval o to, aby i nadále zůstala organizačně připoutána k mladočeské straně a prosadil pro ni název radikálně pokrokový směr. Zbytek vedení radikálně pokrokového směru a vydavatelské družstvo Neodvislost jej 31. března 1897 schválily do funkce šéfredaktora *Radikálních listů*, v níž setrval do ledna 1898. Kromě toho Alois Rašín vykonával funkci předsedy směru²⁰³ přejmenovaného zanedlouho na radikálně státoprávní.

Rašínova koncepce radikálně státoprávního směru existujícího v rámci Národní strany svobodomyšlné neměla naději na dlouhodobý úspěch. Vzdávající neshody přinutily státoprávní radikály k osamostatnění a k ustavení České strany státoprávní na sjezdu důvěrníků 19. února 1899, jejímž předsedou se stal K. S. Sokol. Alois Rašín se dostal do izolace a ze strany odešel.²⁰⁴ Novým šéfredaktorem *Radikálních listů* byl jmenován Karel Baxa, který nedokázal udržet dobrou úroveň periodika a v době hilsneriády z něj udělal

---

²⁰¹ Pro volební právo žen. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 12, 12. 2., s. 62. Ženy ve volební kampani. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 13, 15. 2., s. 66. Manifestační schůze pokrokových žen a mužů. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 14, 19. 2., s. 74. Výbor pro volební právo žen. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 16, 27. 2., s. 83.

²⁰² Českým ženám na uváženou! *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 100, 16. 12., s. 518.

²⁰³ Alois Rašín dal podnět k založení Klubu mladých, spolupracujícího s uměleckou sférou, a Politického klubu Neodvislost, který koordinoval činnost státoprávních klubů na českém venkově a v národnostně smíšených oblastech.

²⁰⁴ Založil Rašínovu nezávislou pokrokářskou skupinu, spolupracující s revuí *Slovo*, jež měla napomoci obrodě mladočeské strany, procházející po smrti Josefa Kaizla krizí.

antisemitský bulvár. „V lidu se budilo vlastenecké nadšení soustavným štváním: tu proti židům, tu zas proti sociální demokracii, tu proti realistům, tu proti Němcům, po případě všem dohromady. Vlastenčilo se vždy proti někomu a na účet někoho. Národní dělnictvo bylo státoprávní straně vítanou avantgardou ve všech těchto směrech její činnosti a bylo v Radikálních listech přímo hýčkáno.“²⁰⁵

Pozice České strany státoprávní se po hilsneriádě značně zeslabila. Výhodiskem pro její další existenci bylo sloučení s Českou stranou radikálně pokrokovou koncem prvního desetiletí 20. století. Než k tomu došlo, ještě podpořila ve volbách do českého zemského sněmu v roce 1908 v obvodě kutnohorském společně s mladočeskou stranou a národními sociály svou kandidátku, učitelku Boženu Zelinkovou.²⁰⁶

* * *

Program státoprávní strany vycházel z programu pokrokářského hnutí z konce osmdesátých let 19. století, ale na rozdíl od něj akcentoval antisemitismus a nacionální hledisko, které dominovalo ve všech jeho bodech.²⁰⁷ Alois Hajn o něm a o činnosti strany napsal: „Až na některé věci program ten neliší se od programu strany radikálně pokrokové a proti programu mladočeskému znamená skutečný pokrok. [...] Skutečná činnost strany státoprávní opravňuje nás k úsudku, že strana státoprávní nebyla a není ničím jiným než *zhuštěným a v mnohém směru zhoršeným mladočeštvím, že jest stranou ne pokrokovou, nýbrž zpátečnickou, ne demokratickou, nýbrž demagogickou, stranou ne vážné, pozitivní práce, nýbrž velkých, prázdných frází a zvučných hesel.*“²⁰⁸

* * *

Od roku 1897 byly **Radikální listy** k dispozici radikálnímu směru a o dva roku později České straně státoprávní. Myšlenka uspořádat I. sjezd českoslovanských žen byla

---

²⁰⁵ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 47–48.

²⁰⁶ Voličové sněmu království Českého! *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 13, 15. 2., s. 63–64. Spolupráci pokrokového hnutí českých žen s českými politickými stranami bude věnována IV. kapitola.

²⁰⁷ *Program strany státoprávní*. Praha: Výkonný výbor strany, 1900.

²⁰⁸ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 42.

listem přivítána. Autora článku však nemile překvapil poslední bod programu, v němž organizátorky navrhovaly zřízení „pensionátu spojeného s vyšší dívčí školou na oslavu jubilea padesátiletého panování císařova. Nečekali jsme takového návrhu u našich žen, které (snad?) scházejí se, aby šly za reformami časovými a životními a chtějí zařizovat – pensionát pro dívky, chtějí odnímat dívky rodinnému životnímu vychování a pěstovati jeptiškářství.“²⁰⁹ V následujícím čísle byl I. sjezd českoslovanských žen stručně zhodnocen a čtenáři *Radikálních listů* byli upozorněni, že všechny referáty budou redakčně zpracovány Terézou Novákovou a publikovány v *Ženském světě*. O zasedání žen list napsal: „Sjezd měl na pohled velmi pěkný úspěch. [...] O jednání v pravém slova smyslu nelze však mluvit. Nebylo debat, z obecnstva nehlásil se nikdo k slovu, nerokovalo se o ničem ani nehlasovalo. Byla to vlastně řada přednášek za sebou následujících. [...] Přednáška šla za přednáškou, a na každé bylo viděti jinou míru inteligence. Názory v nich vyslovené sobě namnoze odporovaly. [...] Resolucí nijakých pořadatelstvo nepřipravilo.“ Navzdory kritickým slovům pochválil list snahu pořadatelek uspořádat sjezd, jenž posílil národní vědomí zúčastněných žen a na němž se sešly ženy různých profesí a názorů.²¹⁰

---

²⁰⁹ Ku sjezdu českých žen... *Radikální listy*, 1897, roč. 4, č. 20, 15. 5., s. 161.

²¹⁰ První sjezd žen českoslovanských. *Radikální listy*, 1897, roč. 4, č. 21, 22. 5., s. 169.

Česká strana státoprávně pokroková (1908–1918)

Ke sloučení České strany radikálně pokrokové a České strany státoprávní významně přispělo, kromě jejich vlastních vnitřních problémů, uzákonění všeobecného hlasovacího práva v roce 1907. Omezovalo vliv existujících honoračních stran, zároveň rozšířilo řady voličů, na které se mohly nové politické subjekty obracet a hledat mezi nimi své stoupence, zvláště ty, kteří byli náchylní přijímat myšlenky radikálního nacionalismu.²¹¹

Česká strana státoprávně pokroková byla ustavena 20. dubna 1908. Prvním předsedou byl zvolen Antonín Hajn a od roku 1912 stranu vedl Antonín Sobotka. Navazovala na radikální mladočešství, částečně přetrvával i pokrokářský demokratismus, sociální reformismus a intelektuálské doktrinářství. S ohlasem se setkával opoziční postoj k Vídni a nesmlouvavá stanoviska vůči Němcům v českých zemích, která silně působila na české úředníky, nespokojené se svým inferiorním postavením ve služebním postupu, české řemeslníky, zatížené daněmi, i české drobné a střední podnikatele, kteří se potýkali s německou konkurencí.

Strana měla větší podporu pouze v Praze, a proto k posílení pozic zakládala své organizace v řadě míst, zejména v Pošumaví, ve východních a severovýchodních Čechách. Na veřejnost působila také prostřednictvím spolků a dalších živnostenských a školských organizací.²¹² Státoprávní pokrokáři se snažili prosadit v obecních, městských i okresních zastupitelstvech, na českém sněmu a říšské radě.²¹³ Ve spektru českých politických stran se

---

²¹¹ SKALÁK, Josef. Rozvrat mladočešství a vzrůst maloměšťáckého radikalismu. In *Akademie*, 1908, roč. 12, s. 24–28. TOMEŠ, Josef. Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914. *Acta Universitatis Carolinae : studia historica*, řada: Philosophica et historica, 1982, roč. 25, č. 3, s. 121.

²¹² Politický klub Antonín Čížek, Svaz neodvislého živnostnictva, řemeslnictva a obchodnictva, Národní jednota pošumavská, Národní jednota severočeská. Prosazovali se také v Sokole a dalších celonárodních organizacích.

²¹³ V roce 1908 měla strana čtyři poslance v českém zemském sněmu a čtyři na říšské radě. Po říšských volbách v roce 1911 jejich počet kles na dva.

Česká strana státoprávně pokroková pohybovala mezi mladočechy,²¹⁴ národními sociály²¹⁵ a realisty,²¹⁶ s nimiž příležitostně spolupracovala.

* * *

Teprve 7. dubna 1912 byl na valném sjezdu České strany státoprávně pokrokové přijat široce koncipovaný programový dokument, jenž nahradil dosud platné programy obou zakladatelských stran.²¹⁷ Program státoprávně pokrokové strany, rozdělený do několika oddílů, zaujímal stanovisko k aktuálním politickým a společenským problémům a úkolům. Jeho charakter byl zachycen ve dvou závěrečných odstavcích preambule: „Vytčené stanovisko v otázce samostatnosti činí ze strany stranu *státoprávní*, v politických otázkách stranu *lidovou*, v kulturních *pokrokovou* a v sociálně ekonomických *sociálně politickou*.“²¹⁸ Jednotlivé programové postuláty je možné nalézt také v programech jiných dobových politických stran. Státoprávní radikalismus strany byl reakcí na převládající oportunistus v české politice v době narůstání politické krize v monarchii i v Evropě.

První oddíl programu ‚Všeobecné zásady‘ vycházel z pokrokového hnutí, jež bylo spojováno s obhajobou obecně demokratických principů, a nezapomínal ani na sociální otázky.²¹⁹

---

²¹⁴ Vztah státoprávních pokrokářů k mladočechům byl značně problematický přesto, že vyšli z radikálního mladočešství počátku devadesátých let. Mezi státoprávními pokrokáři a vedením Karla Kramáře panovalo napětí, které se periodicky vybíjelo v tisku a na veřejných schůzích. Shodný pro obě strany byl požadavek českého historického státního práva (realisté jej neakceptovali), včetně v odmítnutí socialistických idejí a teorií (národní sociálové se tvářili, že je přijali). Mladočeši i státoprávníci se opírali o stejné společenské vrstvy. Zásadní rozdíl mezi nimi však byl v hierarchizaci úkolu české národní politiky vzhledem k řešení české otázky. TOMEŠ, Josef. Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914, s. 136.

²¹⁵ S národními sociály spolupracovala v letech 1908–1911. Dočasné spojení odhalilo to, co oba politické subjekty ideově a třídně politicky spojovalo, ale také co je odlišovalo. Bylo stále více zřejmé, že není možné dlouhodobé spojení malé hmotně slabé strany s masovou stranou mající rozsáhlé odborové organizace. Obě strany se rozešly v roce 1911, kdy se národní sociálové před říšskými volbami účelově spojili se staročechy a mladočechy. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 121.

²¹⁶ Před říšskými volbami, které se konaly v červnu 1911, začali státoprávní pokrokáři spolupracovat s realisty na říšské radě ve Sdružení neodvislých poslanců. V následujícím roce obě strany jednaly o koordinaci politického postupu.

²¹⁷ *Státoprávně a pokrokově : program strany státoprávně pokrokové*. Praha: Výkonný výbor strany, 1913.

²¹⁸ Srov.: HEIDLER, Jan. České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha: Josef Vilímek, [1914].

²¹⁹ *Státoprávně a pokrokově*, s. 16–17.

V druhém oddíle byla zdůrazněna „Samostatnost národa“.²²⁰ Jeho svobodu, spojenou s naplněním českého státního práva vedoucího k obnově samostatného českého státu v historických hranicích,²²¹ považovali za nejbližší cíl a předpoklad českého národně politického zápasu, bez kterého nebylo možné zdárně řešit další problémy české společnosti.²²² Osamostatnění českého národa bylo v programu spojováno s vhodnou mezinárodně politickou situací nebo s válečným konfliktem velmocí. V této části byla také věnována pozornost české zahraniční politice podporované radikálním vystoupením české politiky proti Vídni.²²³

Ačkoliv strana důrazně odmítala německý a rakouský militarismus, hájila v oddíle třetím „Věci vojenské“²²⁴ jeho specificky českou podobu. Vycházela z představy silného a statečného Čecha-Sokola. Byla zásadní odpůrkyní všech pacifistických nálad. Státoprávní stanovisko se prolínalo i následujícími částmi programu, věnovanými „Věcem kulturním“²²⁵, hospodářským (průmyslu²²⁶ a zemědělství²²⁷), sociálním (požadavky dělníků²²⁸ a střední úřednické vrstvy²²⁹) atd. I když nebyla ženská problematika v programu řešena samostatně, strana se jí zabývala. Je to zřejmé z jejího tisku a z podpory mladočeské kandidátky Boženy Vikové-Kunětické při doplňovací volbě do českého zemského sněmu začátkem června 1912 společně se stranou mladočeskou a národně sociální.²³⁰

* * *

---

²²⁰ Program nespécifikoval rozsah faktické samostatnosti v rámci rakousko-uherského mocnářství, eventuálně zda mělo jít o zcela suverénní český stát.

²²¹ Tento postulát neměla ve svém programu žádná z českých politických stran před první světovou válkou.

²²² Dále zde zazněl požadavek posílení a rozšíření pravomoci zemských sněmů v českých zemích a zavedení nových volebních řádů do těchto institucí na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva s poměrným zastoupením menšin. *Státoprávně a pokrokově*, s. 22.

²²³ *Státoprávně a pokrokově*, s. 25.

²²⁴ *Státoprávně a pokrokově*, s. 25–26.

²²⁵ *Státoprávně a pokrokově*, s. 30.

²²⁶ *Státoprávně a pokrokově*, s. 30–31.

²²⁷ *Státoprávně a pokrokově*, s. 42–46.

²²⁸ *Státoprávně a pokrokově*, s. 41–42.

²²⁹ *Státoprávně a pokrokově*, s. 47–56.

²³⁰ Spolupráci pokrokového hnutí českých žen s českými politickými stranami bude věnována IV. kapitola.

Po fúzi obou pokrokářských stran se *Samostatnost* stala ústředním tiskovým orgánem nového politického subjektu. Jejím šéfredaktorem zůstal Antonín Hajn. Od roku 1908 vycházela jako obdeník a o tři roky později (1911) jako deník. *Radikální listy* byly zpočátku přílohou *Samostatnosti* a o něco později, kvůli nedostatku financí, zanikly.

Doplňovací volbu do českého zemského sněmu v obvodě Mladá Boleslav a Nymburk v roce 1912 sledovala *Samostatnost* velice pečlivě. Již na začátku druhé dekády května otiskla článek, v němž vysvětlila význam kandidatury žen pro budoucí volební řád do českého zemského sněmu a upozornila na vládní předlohu volebního zákona, která chtěla ženám odejmout pasivní volební právo. „Kandidatura ženy přichází právě v čas, aby zachránila kus pokrokovosti, jenž uvízl v zemském zřízení království Českého. Snad náhodou tam uvízl... avšak najisto ustanovení připouštějící, že by i ženský poslanec mohl zasednout na sněmu, jest příliš cenné pro rozvoj národní, než aby nemělo býti rozhodně a upřímně usilováno o jeho udržení.“ V závěru článku zazněla výčitka mladočeské straně, že připustila vedle kandidatury Boženy Vikové-Kunětické též kandidaturu mladoboleslavského starosty Bohumila Matouška.²³¹ Výbor pro volební právo žen se snažil na stránkách *Samostatnosti* vysvětlit mladoboleslavské mladočeské organizaci, že kandidatura Boženy Vikové-Kunětické nebyla v žádném případě demonstrační, ale že šlo o prosazení demokratičtějšího volebního řádu do českého sněmu.²³² Na začátku června vyzvalo vedení České strany státoprávně pokrokové své voliče: „Státoprávně pokrokoví voličové jsou *povinni voliti ženu!* Jsou povinni pracovati *proti samostatnému kandidátu mladočeskému* a proti každé další případné kandidatuře muže. [...] Společná kandidatura ženy byla zmařena. Proč, je známo. [...] Upustila-li strana státoprávně pokroková od vlastní kandidatury, tedy jen proto, aby do boje pro zrovnoprávnění žen, který měl býti velkou manifestací pokrokových Čechů bez rozdílu nevnášela ještě více politického stranictví. [...]

---

²³¹ Boj o ženskou kandidaturu. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 141, 22. 5., s. 1. Viz též: Politická kandidatura ženy. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 147, 29. 5., s. 2.

²³² Přípis výboru pro volební právo žen. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 141, 22. 5., s. 1.

Hlasy, jež získá paní Kunětická, i hlasy paní Máchové budou počítány k dobru jedné ideje!²³³

Článek *Vítězství idee rovnosti žen!* publikovaný po prvním volebním kole, v němž nejvíce hlasů dostala Božena Víková-Kunětická, chválil mladoboleslavské voliče za pokrokovost jejich rozhodnutí. „Boj o dědictví Škardovo nekonal se ve znamení zápasu stranického; bylo tentokráte bojováno za rovné právo ženy v životě politickém.“²³⁴ Dva dny před druhým kolem se v Mladé Boleslavi konala schůze zástupců všech stran, které souhlasily s kandidaturou ženy. Na ní se dohodli, že svým voličům doporučí kandidaturu paní Víkové-Kunětické. Stejnou instrukci dal i Výbor pro volební právo žen svým příznivcům.²³⁵ Po druhém kole vyšlo několik článků, zabývajících se výsledky volby, komentáři německého listu Prager Tagblatt, interview Boženy Víkové-Kunětické a názorem ministra vnitra Heinolda na zvolení ženy poslancem.²³⁶ V posledním z nich bylo k doplňovací volbě sděleno, že místopředseda Thun, odvolávající se „na duch volebního řádu sněmovního“, odmítl vydat Boženě Víkové-Kunětické certifikát o platné volbě.²³⁷

Pokrokaři a poté jejich pokračovatelky Česká strana radikálně pokroková a Česká strana státoprávní spojené v Českou stranu státoprávně pokrokovou se snažili dostat původnímu pokrokařskému programu vstřícnému oprávněným požadavkům žen v oblasti občanských a politických práv. Pokrokařský tisk informoval o aktivitách ženského hnutí a poslanci pokrokových stran náleželi k těm, kteří usilovali v obou zákonodárných sborech o úplné zrovnoprávnění žen.

---

²³³ K volbě ve skupině Mladá Boleslav – Nymburk. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 150, 1. 6., s. 1.

²³⁴ *Vítězství idee rovnosti žen!* *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 154, 5. 6., s. 1.

²³⁵ Před druhou volbou v Mladé Boleslavi. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 161, 12. 6., s. 5. K volbě na Mladoboleslavsku. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 161, 12. 6., s. 5.

²³⁶ Česká žena prvním poslancem. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 163, 14. 6., s. 1. Víková-Kunětická prohlášena za zvolenou. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2. Německý list hájil autonomii sněmu. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2. Výrok ministra vnitra. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2. Z interviewu paní Víkovy-Kunětické. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2.

²³⁷ Místopředseda odepřel certifikát posl. Víkové-Kunětické. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 169, 20. 6., s. 4.

1.4 Realisté

Realismus se ve své politické podobě²³⁸ zrodil v prostředí české univerzity v Praze po vypuknutí bojů o Rukopisy v roce 1886, které se z akademického sporu zvrhly do tvrdého kulturně politického zápasu vedeného se žurnalistikou.²³⁹

Podle Masarykových představ z druhé poloviny osmdesátých let 19. století měl realismus, posílený rukopisnou aférou, vytvořit nezávislý politický proud,²⁴⁰ pohybující se uprostřed českého politického spektra. „K oběma politickým stranám byl realismus v přirozené protivě, ačkoliv sám stranou být nechtěl a nechce. [...] realismus i politicky se od obou stran liší hlavně metodou... Jen úzkoprsost a malost veřejného života nedovede se povznést nad formalistickou a téměř hmotnou organizaci strany a nedovede pochopit, že i zdravější život politický, nadtož literární a sociální, nedá se vtěsnat do zpuchřelých přihrádek Staro-Mlado.“²⁴¹ Politický realismus chtěl působit na zkvalitnění veřejné činnosti v českém národě a zároveň čelit nacionalismu a rivalitě stran. Dalším úkolem realismu bylo přesvědčit Vídeň o kvalitách českého národa a o jeho způsobilosti podílet se na vedení celoříšské politiky. K pozitivnímu ovlivňování a vzdělávání veřejnosti měl pomáhat Herbenův *Čas*,²⁴² s nímž realistická skupina navázala v roce 1888²⁴³ úzkou spolupráci.

Po neúspěšných jednáních se staročechy²⁴⁴ na přelomu osmdesátých a devadesátých let vstoupila skupina realistů v polovině prosince 1890 do Národní strany

---

²³⁸ V duchu kulturního realismu byly psány články a stati v revui *Athenaeum*, vydávané od roku 1883 a redigované Tomášem Garriguem Masarykem. Na jejích stránkách poskytl prostor článkům kritiků pravosti Královédvorského a Zelenohorského rukopisu – jazykovědci Janu Gebauerovi, historikovi Jaroslavu Gollovi, estetikovi Otokaru Hostinskému a dalším. V *Athenaeu* se postupně rodily dva proudy; jeden kulturní (nepolitický) a druhý výrazně politizující.

²³⁹ MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 116.

²⁴⁰ Nezávislost proudu od začátku komplikoval stranický staročeský mandát Josefa Kaizla.

²⁴¹ MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 119.

²⁴² *Čas* byl založen 20. prosince 1886 jako čtrnáctideník.

²⁴³ Od roku 1888 vycházel *Čas* jako týdeník.

²⁴⁴ Vyjednávání se staročechy ztroskotalo mimo jiné i na Riegrově neústupnosti, jenž se nemínil vzdát svých tří stoupenců na filosofické fakultě profesorů Tomka, Kalouska a Kvičaly. Přestože byl F. L. Rieger vybízen přáteli i svou dcerou Marií Červinkovou, aby se s Janem Kvičalou rozešel, neučinil tak. T. G. Masaryk udržoval do května 1890 spojení s Marií Červinkovou prostřednictvím korespondence. KUČERA, Martin. Fúze ‚realistů‘ s mladočechy do konce roku 1890. *Český časopis historický*, 1995, roč. 93, č. 4, s. 602.

svobodomyslné ve snaze přispět k její modernizaci. Proto požadovali poslanecké mandáty a pro T. G. Masaryka navíc místo ve výkonném výboru. Již při jednání se staročechy si uvědomili, že dosud ani jedna z národních stran nemá závazný moderní politický program. Proto přistoupili k vypracování *Návrhu programu lidového*. „Máme Havlíčkův demokraticismus a Palackého státní právo, a přece všude pociťuje se nedostatek určitého programu, jenž vystihoval by všechna snažení českého lidu, dáváje jim zároveň určitý směr.“²⁴⁵ Během svého tříletého působení v Národní straně svobodomyslné se T. G. Masaryk snažil uplatnit neradikální, k národnostnímu smíru vybízející, sociálně reformní a demokratické návrhy, které se však nesetkávaly s pozitivní odezvou a byl za ně kritizován mladočechy vyznávajícími radikalismus.²⁴⁶ Na rozdíl od nich část pokrokářů sympatizovala s Masarykovým obrodním, perspektivním a kritickým programem²⁴⁷ a začala s ním spolupracovat.²⁴⁸

* * *

První program realistů formulovali T. G. Masaryk, Josef Kaizl a Karel Kramář již před vstupem do Národní strany svobodomyslné ve snaze modernizovat metody i cíle české politiky. *Návrh programu lidového*²⁴⁹ měl být použit jako podklad pro diskusi o novém moderním programu Národní strany svobodomyslné. Svoji koncepcí byl nesporně průkopnickým činem. Kládl důraz na sladění českých státoprávních snah s potřebami tehdejšího státu, na rozšiřování demokracie a na podporu sociálního rozvoje společnosti.

---

²⁴⁵ Návrh programu lidového. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 44, 1. 11., s. 689.

²⁴⁶ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 21–23.

²⁴⁷ V *České otázce* (1895) vycházel T. G. Masaryk z tohoto programu při formulování nepolitických metod práce, jež by přispěly ke zvýšení úrovně českého národa a ovlivnily část mladé inteligence. V témže roce vyšla i další práce *Naše nynější krize* zabývající se politickými poměry první poloviny devadesátých let. Masarykovy práce publikované ve druhé polovině devadesátých let, jež doporučovaly reformismus a odmítaly radikalismus doplněný jednostranným prosazováním státního práva, byly odmítnuty nacionalisty i konservativci. V *Karlu Havlíčkovi* (1896) se věnoval úrovni české žurnalistiky a v *Otázce sociální* (1898) kritice marxismu, řešení sociální a dělnické problematiky.

²⁴⁸ Josef Svatopluk Machar prosazoval Masarykovy názory v literární obci. Jsou obsaženy také v manifestu *České moderny* publikovaném v říjnu 1895 v orgánu pokrokového hnutí v *Rozhledech*. Česká moderna. *Rozhledy*, 1895–1896, roč. 5, č. 1, říjen, s. 1–4. O ohlasech na manifest se zmiňuje článek: K prohlášení České moderny. *Rozhledy*, 1895–1896, roč. 5, č. 2, listopad, s. 65–67.

²⁴⁹ Návrh programu lidového. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 44, 1. 11., s. 689–694.

„Má-li zdárný vývoj národa býti zajištěn, musíme především pracovati o jeho povznášení mravní, intelektuální a hmotné. ... politika navenek bude úspěšná jen tehdy, když stále pečováno bude o naše sílení vnitřní.“²⁵⁰ Další části textu se věnovaly působení církví, vzdělání, školství a vědě, literatuře a umění. Program též předkládal návrhy řešení otázek týkajících se hospodářství, bankovníctví, daňového systému, sociálního zabezpečení, postavení dělníků ve společnosti, samosprávy a všeobecného volebního práva, jež mělo být zavedeno do poslanecké sněmovny říšské rady. Nechyběly zde ani požadavky rovnoprávnosti všech národů žijících v monarchii na základě principu autonomie, míru mezi Čechy a Němci, spravedlivé (poměrné) zastoupení menšin v komunální správě, decentralizace Rakouska-Uherska atd.

Zvláštní pozornost byla zaměřena na budování českého školství všech stupňů a na jeho reformu a modernizaci. Program požadoval zřízení dalších dívčích středních škol a hlavně gymnázií, včetně úpravy legislativy, jež by umožnila mladým ženám studium na univerzitách a ostatních vysokých školách. Zároveň byl kladen důraz na zrovnoprávnění žen ve všech oblastech veřejného života a především v oblasti vzdělávání.²⁵¹

Návrh programu lidového byl 4. listopadu 1890 *Národními listy* odmítnut jako celek, neboť byly přesvědčeny, že starý Havlíčkův, Palackého a Sladkovského program stačí a že každý další je již nadbytečný.²⁵² Kritizovaly též přílišnou stručnost programu, nedůslednost v argumentaci a zastaralost.²⁵³ Kromě mladočeského tiskového orgánu se na realisty a jejich program vrhly všechny české i německé listy.²⁵⁴

---

²⁵⁰ Návrh programu lidového. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 44, 1. 11., s. 689.

²⁵¹ Návrh programu lidového. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 44, 1. 11., s. 690.

²⁵² Hledání nového programu. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 304, 4. 11., s. 1–2. Julius Grégr se realistům v dopise Karlu Kramářovi omluvil za útoky *Národních listů* na Návrh programu lidového a ubezpečil jej slovy: „V naší straně může býti vůdcem jen dobrá zdravá myšlenka a proto musí být ve straně vítán, kdo k ní přistoupí s myšlenkovým kapitálem. Jste proto na omylu, že by *Národní listy* neb kdokoliv v straně naší nevrážil na Vás neb na kohokoliv, jenž s dobrým úmyslem blíží se straně naší.“ KRAMÁŘ, Karel. Vstup realistů do strany mladočeské. In *Půl století 'Národních listů'*, s. 51.

²⁵³ Glosy ku programu lidovému. I. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 45, 8. 11., s. 705–707.

²⁵⁴ Glosy ku programu lidovému. I. – IV. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 45, 8. 11., s. 705–712; č. 46, 15. 11., s. 721–725; č. 47, 22. 11., s. 737–740; č. 48, 29. 11., s. 754–755.

Po komplikovaných jednáních se mladočeši a realisté shodli začátkem prosince 1890 alespoň na tom, že se v programu „nerozcházejí v principiálních otázkách, pouze v prostředcích, v jejichž volbě jim má být zaručena volnost“. Souhlas obou stran s tímto stanoviskem byl však zdánlivý, protože ani jedna z nich se nechtěla vzdát původních představ. Programová komise, do níž byl jmenován také T. G. Masaryk, měla do poloviny prosince vypracovat program nového stranického útvaru. Autor části předlohy T. G. Masaryk požádal Josefa Kaizla a Karla Kramáře o vypracování dalších pasáží dokumentu. Na jednání programové komise koncem prosince byl však program přistupujícími staročechy odmítnut, a proto Julius Grégr navrhl odročit jednání o ‚Masarykovu programu‘ na neurčito.²⁵⁵ Z koncepce *Provolání k volbám do říšské rady roku 1891* je však zřejmé, že jeho autor významně čerpal z obou dokumentů vypracovaných realisty.

Česká strana lidová (1900–1905)

Česká strana lidová (realistická)²⁵⁶ byla ustavena ve dnech 31. března a 1. dubna 1900. Její založení je možné považovat za nový pokus o vytvoření moderní politické strany. Mezi národně liberálními stranami stála na výrazně demokratických pozicích ve vzdělání, kultuře a také v politice. Česká strana lidová byla vedle sociálně demokratické jedinou, která jednostranně neprosazovala státní právo, neboť T. G. Masaryk byl přesvědčen o oprávněnosti přirozeného práva.²⁵⁷

---

²⁵⁵ KUČERA, Martin. Fúze ‚realistů‘ s mladočechy do konce roku 1890. *Český časopis historický*, 1995, roč. 93, č. 4, s. 621, 623, 634, 639, 342. VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, s. 124.

²⁵⁶ Proces formování nové politické strany zpomalil Masarykův rozhodný antisemitský postoj v době hilsneriády, kvůli němuž se téměř dostal do izolace a navíc musel čelit nevybíravým útokům.

²⁵⁷ Přirozené právo v realistickém pojetí podmiňovalo řešení české otázky postupnou demokratizací rakousko-uherských poměrů a uznáním práva na sebeurčení pro všechny národy monarchie – bez ohledu na historické územní jednotky a práva příslušných ‚království a zemí‘. TOMEŠ, Josef. Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914, s. 122. Realistická strana byla jedinou českou občanskou stranou, jež neměla ve svém programu požadavek restituce českého historického státního práva. TOMEŠ, Josef. Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914, s. 135. Podle názoru sociální demokracie záviselo řešení české otázky na dohodě Čechů s Němci (na základě přirozeného práva) jakožto součásti komplexní národnostní reformy v Rakousko-Uhersku, jež by nebyla ‚vybojována‘, ale ‚bez vítězů a poražených společně vypracována‘. HUDEC, Josef. K národnostnímu programu sociální demokracie. *Akademie*, 1908, roč. 12, s. 57–58, 63. MASARYK, T. G. *Právo historické a přirozené*. Praha: Čas, 1900, s. 27.

Malá realistická strana ovlivňovala pouze část české inteligence a přesto, že se ve svém sociálně reformním programu obracela také k venkovským vrstvám, nebyly nijak zastoupeny. Vzhledem k velice úzké členské základně, o čemž svědčily výsledky říšských i zemských voleb,²⁵⁸ nemohla ani v budoucnosti počítat s tím, že by se z ní stala moderní masová politická strana.

* * *

*Rámcový program České strany lidové (realistické)*²⁵⁹ vycházel z tezí formulovaných již v *Návrhu programu lidového*, jenž byl rozpracován v rozsáhlý dokument. Autorem všeobecného politického programu a zároveň redaktorem celého dokumentu byl T. G. Masaryk. Zabýval se současnou politickou situací, konkrétními úkoly a cíly, které z ní vyplývaly pro nově založenou stranickou organizaci.²⁶⁰ Ze spoluautorů připomínáme Eduarda Körnera a jím vypracovaný jazykový program, bývalé staročechy Cyrila Horáčka st. a Josefa Grubera s programem hospodářským a sociálním,²⁶¹ Františka

---

²⁵⁸ První říšské volby v roce 1900/1901, do nichž vstoupila sama, nedopadly pro realistickou stranu úspěšně. Obdobná situace byla také při volbách do českého zemského sněmu.

²⁵⁹ *Rámcový program České strany lidové* byl na tehdejší poměry značně rozsáhlý. Podle jeho kritiků, k nimž patřili také národohospodář Albín Bráf nebo státovědec František Joklík, se blížil spíše politologické studii a vůbec nebral v potaz agitační charakter podobných dokumentů. *Rámcový program České strany lidové (realistické)*, s. 94.

²⁶⁰ Ve všeobecném politickém programu T. G. Masaryk zdůraznil, že moderní politika musí brát v úvahu míru možného osamostatnění českého státu a národa vzhledem k hospodářským a politickým podmínkám v samotném národě i k zahraničně politické situaci. Zamýšlel se nad reformou veřejné správy a samosprávy, autonomií, nad nutností zavedení všeobecného hlasovacího práva do zákonodárných sborů, ochranou minorit a jejich škol, nad česko-německým smírem, rovnoprávností národů, zahraniční politikou atd. Ženám věnoval následující řádky: „Moderního požadavku, aby také *ženy* připuštěny byly do politiky, neodmítáme, jako že vůbec uznáváme a hlásáme plnou kulturní a tudíž i politickou rovnocennost obou pohlaví. Jest však otázkou politické moudrosti podle daných okolností rozsoudit, není-li v daném okamžiku pro ženu jiného a vydatnějšího zaměstnání v oborech jiných, nežli v politice. Rovnoprávnost pohlaví nespočívá v tom, aby ženy dělaly, co dělají mužové, nýbrž v tom, aby plnému využití ženské síly pro společnost nebylo bráněno.“ *Rámcový program České strany lidové (realistické)*. Praha: nákl. výkonného výboru České strany lidové, 1900, s. 2–5, 11.

²⁶¹ Významné místo v programu zaujal výrazně reformistický hospodářský a sociální program. V některých požadavcích se shodoval s požadavky sociálně demokratické strany – k nim například náležely osmihodinová pracovní doba pro muže i ženy ve všech oborech pracovní činnosti a kratší pracovní doba pro nezletilé, sociální zabezpečení nemocenské, úrazové a starobní, sociální ochrana chudiny atd. Autoři v této části programu uvedli: „Snaha po všestranném rozvoji hospodářských sil má mítí jisté meze z důvodů sociálně politických. Hospodářskému rozvoji národa sluší rozuměti jakožto rozvoji celku, nikoliv jen určitých vrstev jeho. [...] Tak zejména kartely podnikatelů považujeme sice za nutný produkt dnešního hospodářského vývoje, ale škodlivé jich účinky cestou zákonodárnou i správní buďtež omezeny.“ Pozornost byla věnována též politice agrární, průmyslové, živnostenské, bankám, českému střednímu odbornému a technickému školství atd. *Rámcový program České strany lidové (realistické)*, s. 31.

Drtinu a jeho kulturní a školský program²⁶² a Václava Boučka, jenž se zabýval statutem strany²⁶³.

Česká strana pokroková (1906–1914)

Ke zrodu České strany pokrokové, ustavené na sjezdu v Pardubicích 21. ledna 1906,²⁶⁴ přispěla myšlenka spojení všech pokrokových hnutí v národní politice, která již v květnu 1904 ovládla schůzi Politického klubu České strany lidové.²⁶⁵ Ustavujícímu sjezdu předcházela pardubický slučovací sjezd²⁶⁶ České strany lidové, Hajnova státoprávně umírněného Pokrokového občanského klubu pro Hradecko, Pardubicko a Chrudimsko a Pokrokového klubu pro Moravu, uspořádaný 16. května 1905.

---

²⁶² Obsáhlý kulturní a školský program se kromě mnoha jiných aktuálních témat věnoval koedukaci v základním a středním školství a dívčímu školství. „Výchově ženy budiž věnována bedlivá pozornost. Obecné a měšťanské školy dívčí vychovávejte dívku s bedlivým zřetelem k budoucímu mravnímu, hospodářskému a výchovnému významu jejímu v rodině. Při tom budiž vzdělána též k potřebné samostatnosti. [...] Vedle toho budiž organisováno *střední školství dívčí*. Stát ať zřizuje vyšší ústavy dívčí, jež by ženám poskytovaly uceleného vzdělání humanitního. ...bud' dívkám zjednan přístup na gymnasia chlapecká. Absolventky gymnasijní bud' přijímány za řádné posluchačky na vysokých školách. Ve všech školách dívčích bud' věnována pilná pozornost zdravému vývoji tělesnému, zejména bud' pěstován vhodný tělocvik.“ *Rámcový program České strany lidové (realistické)*, s. 64–65.

²⁶³ V závěru páté kapitoly *Poměr naší strany ke stranám ostatním* je vyzdvížena potřeba kvalitního programu. „Program politické strany je proto nad míru důležitý. Ovšem programem ještě není vypočítání mnohých a radikálních požadavků – ty se dají dnes velmi snadno opsat; *program* je poslední formulací dlouholetého, pečlivého a svědomitého přemýšlení o stavu a vývoji celého národa, program je heslový výraz myšlenkového a sociálního směru, jevíciho se v celé práci kulturní.“ *Rámcový program České strany lidové (realistické)*, s. 94.

²⁶⁴ K ustavení České strany pokrokové došlo po vyřešení vnitrostranické krize v České straně lidové. Na sjezdu se také odloučila frakce Z. V. Tobolky.

²⁶⁵ KUČERA, Martin. Vnitřní opozice v České straně lidové : (revue Přehled 1902–1906). In *Moderní dějiny : sborník k dějinám 19. a 20. století*, 1997. Sv. 5, Praha: Historický ústav, 1997, s. 45.

²⁶⁶ „Nová politická organizace vznikla pro aktuální práci dne. A proto postavení k nejněžším potřebám pokrokové politiky bude v ní slučovat jednotlivé pracovníky. V tomto směru byla vykonána jen část úkolu: dohoda mezi těmi skupinami českého pokrokového světa, jež byly již pevně organisovány: dohoda mezi českou stranou lidovou a odštěpenci strany radikálně pokrokové. Mimo ně je však u nás celá řada pracovníků (leckde již i pevně seskupených), kteří mají živý smysl pro úkoly doby... [...] Čím větší počet pracovníků se mu podaří sloučiti, tím větší bude zisk pro českou věc, a tím větší bude naděje na konečné obrození české politiky.“ *Česká strana pokroková. Přehled, 1904–1905*, roč. 3, č. 35, 27. 5. 1905, s. 618–619.

Program nové strany byl kompromisem²⁶⁷ vypracovaným na základě *Rámcového programu České strany lidové* a návrhu z pera Aloise Hajna *Ku programu pokrokové strany československé*.²⁶⁸ Fúze s částí bývalých pokrokářů měla přispět ke snaze reformovat české stranicko-politické poměry, umožnit straně jednoznačný odklon od mladočechů a před blížícími se volbami navázat spojení se sociálními demokraty, s nimiž ostatně Česká strana lidová spolupracovala již v době bojů o všeobecné hlasovací právo v roce 1905. Společný postup se sociálními demokraty odůvodnil autor článku *Na postupu* následujícími slovy: „*Zápas o všeobecné, rovné právo hlasovací* do všech sborů zastupitelských a zákonodárných. Vidíme, že zápasu toho účastní se znenáhla všechny vrstvy našeho národa, lid i tzv. inteligence, obce i okresy, spolky i tisk, muži i ženy. [...] V boji o volební opravu zvítězíme jen tehdy, probudí-li se politické svědomí všech opravdu lidových stran českých a rakouských vůbec, – ani organisované dělnictvo není dosti silno, aby *samo* v blízké době všeobecné volení vybojovalo – a proti klerikalismu naše síly rovněž nestačí, i tu nutno jít ruku v ruce s každým, kdo má cit pro kulturu a rozvoj lidské myšlenky.”²⁶⁹ Voleb do poslanecké sněmovny říšské rady v květnu 1907 se Česká strana pokroková skutečně zúčastnila po boku sociálně demokratické strany a toto spojení jí vyneslo dva poslanecké mandáty – pro T. G. Masaryka a Františka Drtinu.²⁷⁰

Česká strana pokroková se stala nepřehlédnutelným činitelem v mocensko-politickém zápasu, i když pro nedostatek mandátů v obou zákonodárných sborech ovlivňovala politiku neparlamentním způsobem – kulturně ideovými aktivitami. V domácí

---

²⁶⁷ Z *Rámcového programu* byly do nového dokumentu převzaty následující požadavky: zavedení všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů, vyřešení jazykové otázky, smírné vyrovnání mezi Čechy a Němci, reforma středního a vysokého školství, odluka církví od státu atd. Hajnův materiál preferoval státní právo, řešení sociálních a hospodářských otázek podmínil hospodářskou a politickou samostatností, což znamenalo výraznější prosazení českého nacionalismu, a požadoval občanské a politické zrovnoprávnění žen s muži. HAJN, Alois. *Ku programu pokrokové strany československé*. Pardubice: nákl. a redakcí vydavatelstva ‚Osvěty lidu‘, 1905, s. 13–14, 58, 67–69.

²⁶⁸ HAJN, Alois. *Ku programu pokrokové strany československé*, s. 3.

²⁶⁹ Na postupu. *Přehled*, 1905–1906, roč. 4, č. 1, 30. 9. 1905, s. 1–2.

²⁷⁰ JANDÍK, Stanislav. *Masaryk na Valašsku : jeho boj o poslanecký mandát*. Praha: Volná myšlenka, 1936. Kniha se zabývá Masarykovou kampaní před volbami do poslanecké sněmovny říšské rady v letech 1907 a 1911.

i zahraniční politice vyzdvihovala demokratické proudy, obhajovala revoluční demokratická hnutí, angažovala se v židovské otázce, neboť čeští židé byli významnou politickou i materiální oporou strany a kritizovala vše konservativní.

Krátce po ustavení pokrokové strany založilo její vedení při výkonném výboru ženský pracovní odbor, čímž v praxi realizovalo příslušná ustanovení politického programu, v nichž realisté a pokrokaři požadovali zrovnoprávnění žen. V červnu 1908 se na 2. sjezdu strany řešily zásadní otázky spojené se společenským uplatněním žen. První ženou, kooptovanou do nejvyššího orgánu strany – výkonného výboru, byla významná publicistka a kulturní pracovnice Olga Stránská-Absolonová. Kromě ní ještě v České straně pokrokové působily spisovatelka a publicistka Pavla Buzková, publicistka a pacifistka Pavla Moudrá,²⁷¹ Věra Marie Babáková a další. Toto vše se dalo navzdory § 30, spolkového zákona č. 134/1867 ř. z.,²⁷² který zakazoval ženám účast v politických spolcích a stranách. Přístup pokrokových realistů k ‚slabšímu pohlaví‘ se stal příkladem i pro mladočeskou stranu, jež do svého vedení přijala Boženu Vikovou-Kunětickou, předsedkyni ženského odboru, kandidující v roce 1912 na poslance českého zemského sněmu. Také strany sociálně demokratická a národně sociální přijímaly do svých nejvyšších orgánů ženy, jež se plně osvědčily v plnění jim svěřených úkolů.

Předvolební spolupráce se sociálně demokratickou stranou byla v roce 1911 narušena, neboť její vedení odmítlo navrhovanou revizi marxismu. Z tohoto důvodu realisté hledali volební partnery mezi radikály.²⁷³ V předvolební kampani T. G. Masaryk ostře kritizoval poměry v celé monarchii, jak v Zalitavsku, kde musely malé národy čelit tuhé maďarizaci, tak v Předlitavsku, kde nebylo možné dosáhnout smíru mezi jednotlivými

---

²⁷¹ O rozsáhlé publicistické, spisovatelské a veřejné činnosti viz: PÁNEK, Jaroslav. Pavla Moudrá. Poznámky k životu, působení a pozůstalosti české spisovatelky a bojovnice za mír. In *Středočeský sborník historický*. Sv. 9, Praha: Státní archiv, 1974, s. 215–248.

²⁷² Jeho novela byla přijata začátkem roku 1913 s platností od ledna 1915.

²⁷³ Alois Hajn navázal kontakt se státoprávně pokrokovou stranou a Jan Herben vyjednával s moravskou lidovou pokrokovou stranou. Obě strany se staly partnery České strany pokrokové nejen ve volbách, ale spolupracovaly s ní až do roku 1914; v roce 1912 bylo stranické seskupení doplněno národními socialisty.

národy. Poukázal na nesamostatnou rakouskou zahraniční politiku, která byla ve vleku německé, na nedostatečnost ústavy, zákonodárství, nefungující správu, postavil se proti neomezené nadvládě katolické církve atd. Přes snahu kandidátů i stranického tisku nejen kriticky hodnotit celospolečenské poměry, ale také naznačit možné způsoby řešení, získala strana pouze jediný mandát – pro T. G. Masaryka, jenž se zároveň stal předsedou Klubu neodvislých poslanců českých.

* * *

Teprve po šesti letech od založení strany byl v lednu 1912 na 3. sjezdu strany přijat definitivní, opatrně formulovaný program, odrážející situaci ve straně, v národní i mezinárodní politice,²⁷⁴ jehož konečnou redakci provedl T. G. Masaryk. Autoři obezřetně volili slova, jimiž formulovali stanovisko ke svému pojetí státního práva.²⁷⁵ Obdobě postupovali i v otázkách týkajících se rovnoprávnosti národů, autonomie, práva, naplňování základních principů demokracie ve vnitřní i zahraniční politice atd. V porovnání s *Rámcovým programem* byl nový dokument zdrženlivější při hodnocení dělnické a rolnické problematiky. Nevyjádřil se přímo proti třídnímu boji,²⁷⁶ ale z některých formulací je zřejmé přibližování k buržoaznímu reformismu.²⁷⁷ Mnoho stránek bylo věnováno programu kulturnímu a školskému, jenž se detailně zabýval výchovou a vzděláváním v nejširším slova smyslu v rodině i ve školách všech stupňů. V programu bylo též pamatováno na řešení problematiky spojené s rovnocenným a rovnoprávným

---

²⁷⁴ Program souhlasil s reformami použitelnými v monarchii a nepostavil se proti Trojspolku. „Co se Trojspolku týká, nejsme jeho zásadními odpůrci: je prostředkem k cíli; běží tedy o cíl a tak se jakožto prostředek osvědčuje. [...] Je nesprávné posuzovat Trojspolek a jeho jednotlivé členy pouze politicky, nepřihlížet k hospodářskému rozvoji nové doby. [...] Rakousku tudíž je potřeba ve svém zájmu míru se sousedy, politiky kulturní a tudíž té svobody, bez níž mnohonárodnostní stát se udržet nemůže.“ *Program České strany pokrokové*. Praha: Edvard Leschiger, 1912, s. 31–33. Stručné poznámky k programu viz též HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 38–41.

²⁷⁵ „Pro spory o státní právo historické a tzv. právo přirozené je podle vyložených zásad věc prostá: právu historickému dáváme obsah právem přirozeným, tj. spoléháme na svou hospodářskou, kulturní a mravní mohoucnost a vyspělost, že časem plně uskutečnime pokrokové a demokratické snahy po politické samostatnosti.“ *Program České strany pokrokové*, s. 18–19.

²⁷⁶ *Program České strany pokrokové*, s. 46–47.

²⁷⁷ *Program České strany pokrokové*, například s. 45, 48–49.

postavením žen v občanské společnosti,²⁷⁸ s výchovou a vzděláváním, na něž byly zaměřeny samostatné oddíly.²⁷⁹

Programový dokument z ledna 1912 vyjadřoval snahu zachovat vnitřní jednotu stranické organizace, přizpůsobit ji momentálním politickým spojencům a adaptovat na dané poměry vzhledem k militaristické politice habsburské vlády a napjaté mezinárodní situaci.

* * *

Tiskový orgán České strany lidové a pokrokové *Čas*, nejdříve čtrnáctideník,²⁸⁰ od roku 1888 týdeník, na přelomu století obdeník a od 30. září 1900 deník, se stal významnou tribunou realistů sledující a komentující dění ve straně a společnosti.

Na petice českých žen, žádající vysokoškolské studium a zřízení dívčího gymnázia, předané na jaře 1890 poslanecké sněmovně říšské rady, týdeník *Čas* nereagoval. O vzdělávání žen se zmínil teprve v listopadu 1891²⁸¹ a o českém dívčím gymnáziu v dubnu 1892 v souvislosti s Masarykovým vystoupením na říšské radě, v němž podpořil nárok žen na vysokoškolské studium.²⁸² Také o zákonu z 23. března 1897, zpřístupňujícím ženám řádné i mimořádné studium na filosofických fakultách státních univerzit,²⁸³ a o I. sjezdu českoslovanských žen z května téhož roku, nenajdeme žádné zprávy. Stejně tak *Čas*²⁸⁴ nezaznamenal na začátku září roku 1900 publikování zákona zpřístupňujícího ženám řádné i mimořádné studium na lékařských fakultách a jejich přítomnost při zahájení akademického roku v měsíci říjnu.

---

²⁷⁸ „Uznáváme plnou oprávněnost moderního požadavku, aby ženy mohly se účastniti politiky, jako že vůbec uznáváme a hlásáme plnou kulturní a tudíž i politickou rovnocennost obou pohlaví.“ *Program České strany pokrokové*, s. 24.

²⁷⁹ *Program České strany pokrokové*, s. 70–71, 112–115.

²⁸⁰ Šéfredaktorem a zároveň majitelem byl v letech 1886–1905 Jan Herben. Poté deník spravovalo družstvo vedené nakladatelem Gustavem Dubským. *Rámcový program České strany lidové (realistické)*, s. 104. Viz též: KUČERA, Martin. Vnitřní opozice v České straně lidové, s. 27. Kromě *Času* realisté vydávali od roku 1902 *Přehled*.

²⁸¹ O ženském vzdělání... *Čas*, 1891, roč. 5, č. 46, 14. 11., s. 743.

²⁸² O české střední škole Minervě... *Čas*, 1892, roč. 6, č. 15, 9. 4., s. 238.

²⁸³ *Čas*, 1897, roč. 11.

²⁸⁴ *Čas*, 1900, roč. 14.

Zájem deníku *Čas* o sílící ženské hnutí významně vzrostl až v roce 1905. Přinášel krátké zprávy i obsáhlé články o aktivitách a o dění v organizacích, zvláště v Ženském klubu českém, Ústředním spolku žen českých a po založení také ve Výboru pro volební právo žen. Kratší sdělení informovala o připravovaných schůzích, kulturních setkáních, výstavách, přednáškách, vzdělávacích kursech, přijímání nových členek atd.²⁸⁵ Poměrně často publikoval články o aktivitách žen v době hnutí ‚Svůj k svému‘²⁸⁶ a bojů o všeobecné hlasovací právo.²⁸⁷ ‚Z četných manifestací, které byly uskutečněny v boji za všeobecné a rovné hlasovací právo, byla věrejší praž. schůze žen jedna z nejpřednějších; [...] Byla to první politická schůze žen většího slohu v Praze, s politickým požadavkem čistě ženským... A [s výsledkem – J. M.] mohou být pořadatelky spokojeny: dokázaly, že české ženy, byť by se mezi nimi jevily rozdíly stavovské i politické, v tomto požadavku jsou za jedno, že budou stejně pracovati k jeho dosažení právě tak houževnatě a bez ustání, jako to dosud činili muži. Zdar všeobecnému právu hlasovacímu, všeobecnému doopravdy, bez rozdílu stavů neb pohlaví!‘²⁸⁸

Rok 1907 byl ve znamení uzákonění všeobecného hlasovacího práva a prvních voleb podle tohoto zákona do poslanecké sněmovny říšské rady. Přesto, že ženy nemohly do tohoto zákonodárského orgánu volit, neochabovaly ve svých aktivitách. Ústřední

---

²⁸⁵ Pod stejným názvem *Ze ženského klubu českého...nebo Ústředního spolku českých žen...*, deník průběžně informoval o dění v ženském hnutí například dne: *Čas*, 1905, roč. 19, č. 274, 5. 10., s. 6; č. 286, 16. 10., s. 4; č. 288, 19. 10., s. 5; č. 289, 20. 10., s. 7; č. 290, 21. 10., s. 6; č. 293, 24. 10., s. 5; č. 298, 29. 10., s. 8; č. 301, 1. 11., s. 6; č. 316, 16. 11., s. 6; č. 317, 17. 11., s. 6; č. 321, 21. 11., s. 6; č. 322, 22. 11., s. 6; č. 323, 23. 11., s. 6; č. 324, 24. 11., s. 6; č. 325, 25. 11., s. 6; č. 331, 1. 12., s. 6; č. 337, 7. 12., s. 6; č. 339, 9. 12., s. 6; č. 340, 10. 12., s. 8; č. 344, 14. 12., s. 5. Na třech uvedených měsících je zřejmé, že se *Čas* živě zajímal o aktivity ženského hnutí, a že v praxi aplikoval teze Rámcového programu o rovnoprávnosti žen.

²⁸⁶ Například: (Zasláno) provolání členům ‚Ústředního spolku českých žen‘. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 334, 4. 12., s. 4.

²⁸⁷ Pro hlasovací právo... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 277, 8. 10., s. 7. Pro všeobecné právo hlasovací. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 278, 9. 10., s. 2. Ženský klub český konal... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 285, 16. 10., s. 3. Ústřední spolek českých žen zahájil počátkem října svoji činnost. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 287, 18. 10., s. 5. Volební právo žen : schůze delegátek vyslaných do ‚Stálého výboru pro volební právo žen‘. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 331, 1. 12., s. 5. Ženy všech vrstev a stavů... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 338, 8. 12., s. 4. Ženy české... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 340, 10. 12., s. 1. Z Ústředního spolku českých žen. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 342, 12. 12., s. 5. Ženské právo hlasovací. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 350, 20. 12., s. 5.

²⁸⁸ Za hlasovací právo žen. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 341, 11. 12., s. 2.

spolek,²⁸⁹ Ženský klub²⁹⁰ a Výbor pro volební právo²⁹¹ pořádaly přednášky, veřejné schůze a organizovaly petiční hnutí. *Čas* tím, že o většině akcí informoval, pomáhal ženám budovat jejich místo v české pokrokové společnosti.²⁹² Upozornil též na korespondenční anketu Výboru pro volební právo, v níž se dotazoval kandidátů na poslance do sněmovny říšské rady na to, jak chtějí hájit občanská a politická práva žen.²⁹³ Podobná otázka se znovu objevila koncem roku 1907 a počátkem roku následujícího v dotaznících Výboru rozesílaných představitelům politických stran se žádostí o odpověď.²⁹⁴

Rok 1908 byl opět rokem volebním. *Čas* od prvních lednových dnů mapoval situaci na české politické scéně. Přinášel informace o volebních programech stran a schůzích kandidátů.²⁹⁵ V článku o usnesení výkonného výboru České strany pokrokové je mimo jiné řečeno: „Usneseno bylo, aby byla podporována kandidatura žen a učitelů pro zemský sněm po dohodě s ostatními protiklerikálními stranami...“²⁹⁶ Také další články vyjadřovaly podporu volebnímu právu do obou zákonodárných sborů a úplné rovnoprávnosti všech žen. Článek z pera Václava Karhana seznámil veřejnost s výsledky po prvním kole voleb, včetně počtu hlasů, které obdržela Karla Máchová kandidovaná sociálně demokratickou stranou. „Sl. Máchová obdržela 491 hlasů, ... Podobá se, že sl. Máchová nesoustředila na sobě ani všechny hlasy sociálních demokratů; jiné strany jí nedaly ani hlasu. Neuznáváme patrně ženskou práci a píli, nemáme povinností k svým matkám, ženám a dcerám; patrně jsme se vylíhli jako kuřata v umělé líhni a byli odchováni umělou kvočnou. Možná, že

²⁸⁹ Z Ústředního spolku českých žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 6, 6. 1., s. 6; č. 131, 13. 5., s. 3.

²⁹⁰ Ze Ženského klubu českého. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 10, 10. 1., s. 7; č. 15, 15. 1., s. 7; č. 19, 19. 1., s. 6; č. 29, 29. 1., s. 7; č. 31, 31. 1., s. 7; č. 93, 5. 4., s. 5; č. 113, 25. 4., s. 9.

²⁹¹ Výbor pro volební právo žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 124, 6. 5., s. 3.

²⁹² Ženy v politickém životě. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 7, 7. 1., s. 3. Ze Ženského klubu českého. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 19, 19. 1., s. 6. Ženský klub český... *Čas*, 1907, roč. 21, č. 50, 19. 2., s. 6. Výbor pro volební právo žen... *Čas*, 1907, roč. 21, č. 95, 7. 4., s. 7. Manifestační veřejná schůze žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 116, 28. 4., s. 7. Volební právo žen. *Čas*, 1907, roč. 21, příloha k č. 118, 30. 4., s. 1. Kde ženy volí. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 120, 2. 5., s. 6. Bouřlivá schůze žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 128, 10. 5., s. 5.

²⁹³ Výbor pro volební právo žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 124, 6. 5., s. 3.

²⁹⁴ Ta naše pokrokovost! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 23, 24. 1., s. 3.

²⁹⁵ Výkonný výbor radikálně pokrokové strany. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2. Kandidatury : strana mladočeská... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2. Obrázek veřejné schůze klerikální. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2–3.

²⁹⁶ Výkonný výbor České strany pokrokové... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2.

česká žena – otrokyně otroka – není pro politická práva zralá, ... [...] Česká strana pokroková usiluje o všeobecné rovné právo volební mužů i žen s poměrným zastoupením.²⁹⁷

Od 1. ledna 1908 byla všem stručným zprávám o aktivitách ženského hnutí, dosud zařazovaných do společné rubriky *Spolkové zprávy a schůze*, vyhrazena zvláštní rubrika *Ze ženského hnutí*, v níž se nacházely termíny schůzí, přednášek, vzdělávacích cyklů atd.²⁹⁸

Články a stati, které vycházely od ledna do března 1908 se převážně týkaly nadcházejících voleb do českého zemského sněmu. Ve všech najdeme požadavek udělení volebního práva ženám, informace o přípravách voleb.²⁹⁹ V *Upozornění voličkám!* připraveném Výborem pro volební právo a publikovaném také v dalších stranických denících byla jasně popsána práva a povinnosti voliček, jimž musí dostat, aby jimi odevzdaný hlas byl platný. Pokyny všem ženám-voličkám připomněly, že každá před volbou obdrží hlasovací lístek s volební legitimací a pokud je nedostane, musí tuto skutečnost ohlásit na okresním hejtmanství. Doporučily účast jedné z voliček ve volebních komisích, jež řídily v jednotlivých městech a vesnicích vlastní volbu. Ženy měly upozornit příslušného okresního hejtmana, že na základě sněmovního usnesení ze dne 19. května

---

²⁹⁷ KARHAN, Václav. Volební statistika královské Prahy. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 62, 3. 3., s. 1–2.

²⁹⁸ Uvádím pouze některé odkazy: Manifestační schůze českých učitelek. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 4, 4. 1., s. 5. Ženská organizace České strany pokrokové. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 7, 8. 1., s. 5. Ženský odbor České strany pokrokové. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 25, 26. 1., s. 8. Ženský pracovní odbor České strany pokrokové. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 30, 31. 1., s. 5. Spolek českých učitelek. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 30, 31. 1., s. 6. Výbor pro volební právo žen : upozornění voličkám... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 34, 4. 2., s. 5. Schůze voličů a voliček. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 38, 8. 2., s. 5. Schůze žen [voliček – J. M.] v Mladé Boleslavi. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 48, 18. 2., s. 4. atd.

²⁹⁹ Manifestační členská schůze Jed. učitelek v král. Českém. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 6, 7. 1., s. 3; č. 7, 8. 1., s. 4. Ženská kandidatura. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 19, 20. 1., s. 2. Výkonný výbor České strany pokrokové... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 19, 20. 1., s. 3. (Zasláno) Českému voličstvu v krajích ohrožených! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 25, 26. 1., s. 12. Ženám českoslovanským! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 25, 26. 1., s. 12. Z ženského pracovního odboru České strany pokrokové. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 31, 1. 2., s. 1–2. Volební právo žen i stanovisko ženy k Volné Myšlence... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 40, 10. 2., s. 3. Jak vykonává volič své právo volení při hlasování. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 45, 15. 2., s. 4. Volební schůze žen... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 46, 16. 2., s. 6. Ženám pokrokovým! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 46, 16. 2., s. 8. Velká manifestační schůze žen pro volební právo žen se konala... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 47, 17. 2., s. 3. Upozornění voličkám! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 49, 19. 2., s. 3.

1899³⁰⁰ přijdou také letos k volbě osobně.³⁰¹ Voličky byly vyzvány ke svědomité návštěvě schůzí všech kandidátů a k seznámení se s jejich názorem na úplné občanské a politické zrovnoprávnění žen s muži. V případě, že v daném místě kandidovaly ženy, měly volit pouze je. Byl připomenut včasný příchod do volebních místností a zdůrazněno důstojné provedení vlastní volby. Autorka článku na podporu svých slov odcitovala výrok Karla Mattuše, jenž o babičkách a matkách současných voliček napsal: „Rozvážně a v plném vědomí důležitosti tohoto politického výkonu ženy kráčely k volebnímu stolu, a nedadouce se másti nástrahami stran, volily dle přesvědčení svého určitě a rozhodně.“ V závěru pokynů byly uvedeny voličky zákonem oprávněné k volbě – samostatné poplatnice, plnoleté definitivní učitelky, ustanovené profesorky a doktorky.³⁰² V článku Olgy Stránské je kromě informací o nastávajících volbách, stručného vysvětlení, jak volit, také kritika do vlastních řad se zdůvodněním, proč je nutné neustále výchovně působit na ženy. „Potřeba této výchovy jest stále naléhavější, ba nebyla snad nikdy tak nevyhnutelná jako právě nyní, kdy netušený rozvoj hnutí za osvobození duševní, za osamostatnění ženy, hnutí sociální vůbec, vzbouřil všechny reakční živly k činnosti a hrozí pohlit tisíce žen neuvědomělých. Sta a sta tkví v nevědomosti a tmářství klerikalismu, který prvotního ideálu náboženského se vzdálil a ztratil svůj obsah mravní, stal se prázdnou formou, ... „Politická výchova žen“ – stává se heslem ženského hnutí dneška.“³⁰³ Nekalých praktik a nepoctivého předvolebního boje ve Vysokém Mýtě si všímala autorka článku *K zápasu ženské*

---

³⁰⁰ Dne 19. května 1899 byly sněmem prohlášeny za neplatné volby poslance W. Wunderlicha Budějovicích a poslance Miksy v Příbrami-Březových Horách proto, že volbu rozhodly hlasy žen volících prostřednictvím zmocněnce. V této době již měly ženy volit osobně. Viz pozn. č. 296.

³⁰¹ „V městské skupině závisí volební právo do sněmu na volebním právu do zastupitelstva obecního. Podle zákona z 20. května 1886, z. z., č. 52, náleží právo volební v Čechách: α) v obcích se třemi volebními sbory těm, kdo náležejí k prvnímu a druhému sboru, a mimo to těm voličům třetího sboru, kteří platí aspoň 8 K daní přímých (zákon z 20. srpna 1901, z. z., č. 63, § 13); β) v obcích jen s dvěma neb jedním sborem volebním těm, kdo reprezentují [...] a mimo tyto voliče ještě těm, kdo platí 8 K přímých daní. Mimo to náleží volební právo tzv. honoracím... Osoby ženské nejsou vyloučeny a mají tudíž právo volební do sněmu; též právnické osoby. Volební řády. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 26, s. 926.

³⁰² Upozornění voličkám! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 49, 19. 2., s. 3.

³⁰³ O. S. Ženy a zemské volby. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 18, 19. 1., s. 6. KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. In *Žena v dějinách Prahy : sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996, s. 309–313.

*kandidátky na Vysokomýtsku.*³⁰⁴ Marie Tůmová, kandidátka Výboru pro volební právo, podporovaná pouze Českou stranou pokrokovou, byla vystavena tvrdému předvolebnímu zápasu, v němž se proti ní postavil starosta města, který se společně se svými stoupenci, mezi nimiž byli také zástupci klerikálů i Sokola, snížil nejen k podvodnému jednání, ale v několika případech zabránil ženám ve vykonání volby. „Nesměla padnout místní domácí veličina a dokonce ne ženami na prospěch ženy cizí, a proto každý způsob byl dobrý, aby v poslední noci byla zvrácena obrovská práce žen. [...] Pro ženy mimo dobu pracovní nebylo lze tisknouti a pro muže přes noc natisknuty plakáty vinící ženy z úskoku a klamu. Od časných hodin ranních nalepována po městě oznámení, kdežto pro ženy nebylo dělníků a nesmělo se nic činiti před 8. hod. ranní bez svolení hejtmanství. [...] Již nepomohlo, že ženy dovolávaly se soudu veřejnosti a ochrany § 6 zákona na ochranu voleb.“³⁰⁵

V roce 1912 se neměly konat volby ani do jednoho ze zákonodárných sborů. Úmrtí mladočeského poslance Václava Škardy³⁰⁶ za volební obvod Mladá Boleslav – Nymburk však vyvolalo potřebu doplňovací volby, jež byla stanovena na 4. a 13. června 1912. Pražské vedení Národní strany svobodomyšlné uzavřelo dohodu o ženské kandidatuře s národními sociály a státoprávními pokrokaři. Navrhlo, aby se všenárodní kandidátkou stala spisovatelka Božena Viková-Kunětická. Sociálně demokratická strana s mladočeským návrhem nesouhlasila, a proto opět nominovala Karlu Máchovou. Česká strana pokroková, zpočátku uvažující o Marii Tůmové, posléze vyzvala své stoupence, aby dali svůj hlas sociálně demokratické kandidátce.³⁰⁷ Mladoboleslavská mladočeská

---

³⁰⁴ K zápasu ženské kandidátky na Vysokomýtsku. (Z ženských kruhů). *Čas*, 1908, roč. 22, č. 67, 8. 3., s. 1–2.

³⁰⁵ K zápasu ženské kandidátky na Vysokomýtsku. (Z ženských kruhů). *Čas*, 1908, roč. 22, č. 67, 8. 3., s. 2.

³⁰⁶ Dne 8. března 1912.

³⁰⁷ Volba za města Ml. Boleslav a Nymburk. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 147, 29. 5., s. 4. V článku je zdůvodněno, proč mají stoupenci České strany pokrokové podporovat Karlu Máchovou. „Paní Vikovou-Kunětickou nepokládáme za ženu pokrokovou. Vystupovala napřed proti ženské kandidatuře, později vystupovala jako kandidátka ryze mladočeská. [...] Mladočeská strana doporučuje paní Vikovou-Kunětickou, ale nepostavila se proti p. Matouškovi, my však takovou dvojakost podporovat nechceme; nynější mladočešství, ať je zastupováno mužem nebo ženou, odmítáme v zájmu politického pokroku, tudíž také v zájmu pokrokových

organizace však nebyla s rozhodnutím pražského vedení srozuměna, a proto postavila svého kandidáta Bohumila Matouška. *Čas* z 19. května 1912 se pozastavil nad tím, že právě paní Božena Viková-Kunětická kandidaturu přijala. Ironicky komentoval vyjádření mladočeských Mladoboleslavských listů z 18. května: „Odmítnutí ženské kandidatury netřeba bráti tragicky... Národní strana svobodomyšlná vyhověla požadavku svých žen... voličstvo ji však odmítá... jaká pomoc, kandidatura ženská není ještě zralá... Myslili byste, že mladočeští bařtipáni nejsou zralí. Nikoli – kandidatura není zralá! Slovem dnes už je vidět celé té komedii až do dna a již ani nejsme zvědaví, jak výk. výbor tu komedii dohraje.“³⁰⁸ Také v následujících dnech přinášel *Čas* články zabývající se pasivním i aktivním volebním právem žen.³⁰⁹ O nečestných zákulisních jednáních mladoboleslavského starosty Bohumila Matouška informovala poznámka *Ženská kandidatura mladočeská* a další články publikované krátce před zahájením volby.³¹⁰ Bohumil Matoušek (769) dostal v první kole méně hlasů než Božena Viková-Kunětická (850),³¹¹ proto se vzdal účasti v kole druhém. K Matouškově kroku *Čas* napsal: „Vzdává se, ale jeho lidé pro něho pracují. Když tak zdánlivě odpadá protikandidát pí. Vikové-Kunětické, mohli by voliči ochabnout a pokládat za zbytečné volit 13. června. Doporučuje se raději bdělost a nedůvěra. Kdyby konečně pí. Kunětická na sebe soustředila co možná největší počet hlasů, myšlenka sama toho zasluhuje.“³¹²

Po vítězství Boženy Vikové-Kunětické ve druhém kole doplňovací volby vyšla v *Čase* shrnující stat' o historii voleb a volebních zákonech do českého zemského sněmu,

---

žen.“ O Boženě Vikové-Kunětické viz též: O poměru realistů k paní Kunětické. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 149, 31. 5., s. 5–6.

³⁰⁸ Mladočeská kandidatura ženská. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 138, 19. 5., s. 7.

³⁰⁹ K volbě ženy na Mladoboleslavsku. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 141, 22. 5., s. 7. K ženské sněmovní kandidatuře za Mladou Boleslav – Nymburk. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 142, 23. 5., s. 2.

³¹⁰ Ženská kandidatura mladočeská. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 143, 24. 5., s. 7. V úterý 4. června koná se volba do sněmu zemského... *Čas*, 1912, roč. 26, č. 153, 4. 6., s. 1. Z důvěrností mladoboleslavské volby... *Čas*, 1912, roč. 26, č. 153, 4. 6., s. 5–6.

³¹¹ Doplňovací volba do českého sněmu za Ml. Boleslav – Nymburk. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 154, 5. 6., s. 2. O volebním výsledku v Ml. Boleslavi a Nymburce... *Čas*, 1912, roč. 26, č. 155, 6. 6., s. 3.

³¹² Ženská kandidatura. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 160, 11. 6., s. 6.

navrhující řešení vzniklé situace. Článek upozornil veřejnost, že podle § 53 zemského volebního řádu přísluší zemskému výboru rozhodnout o tom, zda zvolená poslankyně dostane certifikát opravňující ji ke vstupu do sněmu. „Místodržitelství odepřením certifikátu zvolení pí. Vikové-Kunětické mohlo by ovšem způsobit, že by zvolený ženský poslanec nemohl tak dlouho vykonávat práva poslanecká, dokud by sněm definitivně o volbě nerozhodl. Jinak ovšem nevydání certifikátu nemá vlivu na konečné rozhodování sněmu, protože sněm nezabývá se zkoumáním, zda místodržitel vydal či nevydal platně certifikát, nýbrž otázkou, *zda volba je platná*.“ Pokud by sněm uznal mladoboleslavsko-nymburskou volbu za platnou, vláda by tomuto rozhodnutí mohla čelit pouze uzavřením a rozpuštěním sněmu, neboť jinou ústavní pravomoc nemá.³¹³ Článek *První ženský poslanec v Čechách* v témže čísle konstatoval: „Může-li kdo být dnešním volebním výsledkem překvapen, tedy pí. Božena Viková-Kunětická sama. Ona, která odmítala ženu v politice a div ne s pohrdáním mluvila o ženských kandidaturách, je prvním ženským poslancem.“³¹⁴ K jejímu volebnímu vítězství, zvláště ve druhém kole, přispěli také voliči ostatních stran, protože všem pokrokově smýšlejícím šlo především o zvolení ženy, bez ohledu na její stranickou příslušnost.

Poslední článek zaměřený na doplňovací volbu a vítězství ženy přinesl zprávu o místodržitelově odmítnutí vydat Boženě Vikové-Kunětické certifikát opravňující ji ke vstupu do českého zemského sněmu. Tím, že místodržitel František Antonín Thun-Hohenstein potřebné oprávnění nevydal, přenechal konečné rozhodnutí o vydání či nevydání certifikátu v rukách sněmu.³¹⁵

---

³¹³ Ženský poslanec českého sněmu. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 163, 14. 6., s. 2. KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912, s. 314–317. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 279–282.

³¹⁴ První ženský poslanec v Čechách. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 163, 14. 6., s. 2. Zvolení první ženy poslancem v Čechách. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 165, 16. 6., s. 3.

³¹⁵ Ženský poslanec českého sněmu : místodržitel odepřel pí. Vikové-Kunětické volební certifikát. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 169, 20. 6., s. 3.

Čas vycházel vstříc potřebám žen svým pozitivním a racionálním přístupem k jejich oprávněným požadavkům, k nimž náleželo rovnoprávné postavení v rodině a ve společnosti, udělení všech občanských a politických práv, včetně aktivního a pasivního volebního práva do obou zákonodárných sborů a do samosprávy. V tomto smyslu pozitivně ovlivňoval názory svých čtenářů, většinou inteligence a mladých lidí, a jejich prostřednictvím také širší veřejnost. Z vybraných článků věnovaných českému ženskému hnutí, je zřejmé, že Čas se ctí plnil úkoly dané programovými dokumenty strany.

Fúzí České strany lidové s Českou stranou radikálně pokrokovou na začátku roku 1906 získala Česká strana pokroková k Času další periodikum *Osvětu lidu*, jež průběžně informovala své čtenáře o požadavcích ženského hnutí a o jeho činnosti. Závěr roku 1905 byl ve znamení boje za všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo, manifestačních schůzí, demonstrací a stávek, jichž se také účastnily ženy.³¹⁶

V roce 1908 se konaly volby do českého zemského sněmu poprvé s účastí žen nejen v roli voliček, ale též kandidátek na poslance. Proto Výbor pro volební právo, Ústřední spolek a další ženské organizace publikovaly články ve svém tisku a v politických periodických stran, ve kterých vysvětlovaly význam občanského i politického zrovnoprávnění žen. K aktuálnímu tématu volebního práva pořádaly přednášky a schůze, na nichž seznamovaly posluchačky s principem a způsobem volby.³¹⁷ *Osvěta lidu* sledovala předvolební schůze kandidátky Výboru pro volební právo Marie Tůmové, o nichž obšírně informovala.³¹⁸ Dva dny před volbami, 25. února 1908, vyšlo v *Osvětě lidu* svolání k voličům Vysokého Mýta, Hlinska a Skutče, jež je vybízelo ke zvolení ženy.³¹⁹

---

³¹⁶ Za všeobecné právo volební. *Osvěta lidu*, 1905, roč. 10, č. 100, 21. 11., [s. 3]. Hlasovací právo žen. *Osvěta lidu*, 1905, roč. 10, č. 106, 7. 12., [s. 2].

³¹⁷ Schůze pro volební právo žen. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 20, 18. 2., [s. 6]. Výkon volebního práva do obecního výboru. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 20, 18. 2., [s. 6–7]. Hnutí žen za práva politická. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 21, 20. 2., [s. 1–2].

³¹⁸ Schůze sl. Tůmové ve Vysokém Mýtě. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 4]. K nedělní schůzi žen vysokomýtských... *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 6–7].

³¹⁹ Voličům Vysokého Mýta, Hlinska, Skutče! *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 6]. POKROKOVÍ VOLIČOVÉ. Koho budeme volit na zemský sněm? *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 6]. Zemská

V začátkem června 1912 vystoupily ženy v roli kandidátek na poslance podruhé při doplňovací zemské volbě ve volebním obvodu Mladá Boleslav a Nymburk za zemřelého Václava Škardu. List informoval o předvolebním dění, výsledcích v obou kolech volby³²⁰ i o dohodě České strany pokrokové, sociálně demokratické a národně sociální³²¹ na podporu jediné kandidátky Boženy Vikové-Kunětické. Autor článku si k rozhodnutí strany pokrokové neodpustil dovětek: „Jakkoliv nemůžeme potlačit v sobě pocit nelibosti, že touto manifestační kandidátkou jest příslušnice strany, po níž zbude jen kletba a zlořečení, jsme přece naplněni radostí, že práce pro pokrok a pro spravedlivé a oprávněné zrovnoprávnění ženy s mužem svorným úsilím všech stran městských přinese tak zdárné ovoce.“³²² Po zvolení Boženy Vikové-Kunětické do českého zemského sněmu vyšel rozsáhlý článek rekapitulující dění kolem volby a kritizující postoje německých poslanců zemského sněmu, ministra vnitra Heinolda a místodržitele Thuna za nekorektní vyjádření vůči zvolené poslankyni.³²³ Poslední článek k volbě reagoval na místodržitelovo odmítnutí vydat volební certifikát Boženě Vikové-Kunětické, již odkázal na rozhodnutí zemského výboru a pléna českého zemského sněmu.³²⁴

---

volba. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 7]. (Zasláno.) Voličové měst Vys. Mýta, Skutče a Hlinska! *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 7].

³²⁰ Ženská kandidatura na Mladoboleslavsku. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 64–65, 29. 5., [s. 4]. Doplňovací volby zemské. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 67–68, 5. 6., [s. 3]. Volba na Mladoboleslavsku. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 69, 8. 6., [s. 5].

³²¹ Česká strana státoprávně pokroková od počátku podporovala kandidaturu Boženy Vikové-Kunětické.

³²² Před zvolením ženy poslancem. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 70, 11. 6., [s. 1].

³²³ Žena poslancem. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 72, 15. 6., [s. 1].

³²⁴ Místodržitel odepřel volební certifikát paní Vikové-Kunětické. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 74, 20. 6., [s. 2].

2. Československá sociálně demokratická strana dělnická

Volby v květnu roku 1907 a v červnu 1911 do poslanecké sněmovny říšské rady na základě všeobecného hlasovacího práva byly jednoznačným úspěchem sociálních demokratů, jejichž strana patřila k nejlépe organizovaným, a kteří díky získaným mandátům mohli alespoň částečně ovlivňovat politiku říšského zákonodárního orgánu i české společnosti.³²⁵ Cesta k těmto úspěchům byla dlouhá a trnitá. Vedla od živelného hnutí českých dělníků ve čtyřicátých letech 19. století, různých oborových a podpůrných spolků a sdružení, k moderní masové straně, působící v posledním desetiletí téhož století.³²⁶ Na rozdíl od dělnického hnutí v národních státech západní a severní Evropy, jež se téměř vždy zaměřovalo na boj za politická práva, především za všeobecné hlasovací právo a za možnost legální obrany vlastních politických zájmů, museli čeští dělníci navíc hájit vzdělání v mateřském jazyce, zvláště v národnostně smíšených oblastech Českého království, a usilovat o svoji národní rovnoprávnost v rámci rakouského dělnického hnutí.

Odmítavé stanovisko české společnosti k přijetí prosincové ústavy v roce 1867 vyvolalo v letech 1868–1870 široce organizované táborové hnutí, na němž kromě jiných požadavků zazněly také výzvy řečníků vybízející k organizování národního života. Dělnictvo (pod tento pojem je nutné zahrnout také ženy), využilo liberálnější koncipovaného spolkového zákona z roku 1867, a založilo v této době jen v Praze a blízkém okolí přes dvacet podpůrných a odborových dělnických organizací.³²⁷

Od počátku sedmdesátých let, částečně i pod vlivem Pařížské komuny, se začaly poměrně rychle profilovat a prosazovat první české sociálně demokratické osobnosti (např. Josef Boleslav Pecka), jež vzhledem k životním a pracovním podmínkám měly

---

³²⁵ V roce 1907 získali sociální demokraté v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 24 ze 107 českých mandátů a v roce 1911 v Čechách a na Moravě 25 ze 107 českých mandátů.

³²⁶ HEUMOS, Peter. *Krise und hussitisches Ritual*, s. 110.

³²⁷ Pro rok 1870 byl v českých zemích zaznamenán vznik 160 dělnických spolků s českou jednací řečí. Nejhušší koncentrace těchto spolků byla na severozápad od Prahy – oblast Mělník, Roudnice, Velvary a Slaný. HEUMOS, Peter. *Krise und hussitisches Ritual*, s. 116.

nadprůměrné vzdělání. Díky jim se dělnictvo dokázalo již na přelomu let 1871/1872 rozejít s radikálním mladočeským hnutím, reprezentovaným Josefem Barákem, jenž vedl do počátku září 1872 *Dělnické listy*.³²⁸ Do čela časopisu se postavil Josef Boleslav Pecka,³²⁹ první český průkopník socialisticky orientovaného dělnického hnutí v Čechách. V novoročním čísle *Dělnických listů* z roku 1873 byl uveřejněn první samostatný dělnický program, který se stal základem další činnosti. Nebyl sice ještě zcela socialistickým, neboť byl ovlivněn mnohými demokratickými postuláty, ale obsahoval již základní sociální a politické požadavky. V této době byl v podstatě ukončen proces vyčleňování dělnického hnutí z hnutí národního.³³⁰ Teprve nyní mohla nastat další velmi komplikovaná etapa bojů o jeho vnitřní orientaci.

Sjezdu v Neudörfelu u Vídeňského Nového Města, na němž byla ustavena ve dnech 5. – 6. dubna 1874 Sociálně demokratická dělnická strana v Rakousku, se zúčastnilo také deset zástupců českého dělnického hnutí, kteří vytvořili autonomní organizaci v rámci pololegální rakouské dělnické strany. Na neudörfelském sjezdu se poprvé v dějinách evropského dělnického hnutí spojily dva jazykově odlišné socialistické proudy, v jejichž tiskových orgánech i v úředně nepovolených organizacích byla zachována mateřština. Místní organizace se budovaly kolem legálně vydávaných, i když často konfiskovaných dělnických časopisů. Tiskovým orgánem českých socialistů se v dubnu 1874 staly *Dělnické listy* a od října téhož roku *Budoucnost*.³³¹ Šíření socialistických myšlenek i

---

³²⁸ Rezignace Josefa Baráka na řízení *Dělnických listů* byla odpovědí na nesouhlas většiny členů vydavatelského družstva s jeho nacionalistickou a mladočechům pomáhající orientací. Dopisem ze 17. srpna 1872, publikovaným však až 6. září téhož roku, čtenářům listu sdělil: „Bratří dělníci! Skládáje redakci *Dělnických listů* opět do rukou Vašich, jsem pevně přesvědčen, že jako dosud zůstanete vždy věrni praporu národnímu a spásu svou hledati budete toliko v osvětě, své činnosti a mravním povznesení svém. V tom znamenání musíte zvítězit! Sláva vlasti! Nazdar svobodě! Josef Barák.“ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*, s. 202–203.

³²⁹ Byl prvním, který se přihlásil k zásadám mezinárodní spolupráce a solidarity stanoveným Mezinárodním dělnickým sdružením, jež se od roku 1864 rozvíjelo pod vlivem předních teoretiků socialismu Karla Marxe a Friedricha Engelse.

³³⁰ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 271–272.

³³¹ *Dělnické listy* zanikly 19. února 1876 jako list spolupracující s mladočeským směrem. Od června 1874 začala vycházet internacionalisticky orientovaná *Budoucnost*, jež se stala tiskovým orgánem sociálně

samotný název ‚sociální demokracie‘ považovaly soudy a policie za ‚státu nebezpečné‘³³², a proto nejčastějším obviněním sociálních demokratů bylo jejich údajné členství v tajných spolecích.

Jazyková tolerance praktikovaná v Rakouské dělnické straně nestačila však potřebám většiny českých dělnických organizací. Proto došlo k ustavení samostatné Socialistické československé strany v Rakousku za spolupráce libereckého vedení Rakouské dělnické strany reprezentovaného Ferdinandem Schwarzem na ilegálním sjezdu v Břevnově 7. dubna 1878. Od počátku tvořila československá strana její autonomní součást. Členy byli čeští dělníci pocházející z Čech, Moravy, Slezska a Dolních Rakous, především z Vídně. Účastníci břevnovského sjezdu byli obžalováni z tajného spolčování a v lednu 1879 odsouzeni k několikaměsíčnímu vězení. Přesto byl ve třech následujících letech zaznamenán rozmach českého sociálně demokratického hnutí. Jeho vzestup přerušilo policejní a soudní pronásledování socialistů v letech 1881–1882,³³³ provázené rozporů uvnitř strany mezi radikály a umírněnými.³³⁴ Teprve po pěti letech od procesů se socialisty byly spory mezi oběma proudy překonány zásluhou Josefa Hybeše, který inicioval legální sjednocovací sjezd sociálních demokratů v Brně-Lužánkách ve dnech 25. – 26. prosince 1887.³³⁵ Od tohoto sjezdu po následujících třicet let strana užívala nový

---

demokratického hnutí a po roce 1878 Socialistické československé strany v Rakousku. ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*, s. 204.

³³² Viz poznámka č. 6.

³³³ První soudní proces se konal v lednu a únoru 1882, v němž byl odsouzen 31 československý socialista a druhý s 51 severočeským socialistou v prosinci téhož roku. Tzv. protisocialistické zákony byly vydány až po prvních velkých procesech se socialisty. Jednalo se o zákon č. 134/1885 ř. z. proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin a o zákon č. 98/1886 ř. z. ‚O soudnictví ve věcech trestních, jež se zakládají na snahách anarchistických‘. Smyslem zákonů bylo zastrašit dělnictvo a potlačit individuální teror. Hlavním účelem zákona č. 98/1886 ř. z. bylo vyloučit porotní soudy z rozhodování o politických deliktech. Platnost zákona byla omezena jen na tři roky a poté již nebyla obnovena. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 239.

³³⁴ Radikální socialisté byli odpůrci legální činnosti a chtěli sociální demokracii orientovat na přípravu revoluce, kdežto umírnění sociální demokraté, většinou soustředění v Brně, dávali přednost legální činnosti a především pomocí reforem se snažili uskutečnit politické a sociální požadavky, jež měly vést k zlepšení postavení dělnictva.

³³⁵ Brněnský sjezd byl označen číslem 1.

název ‚Československá sociálně demokratická strana dělnická‘. Obdobné spory byly řešeny také v celorakouském měřítku.³³⁶

Po slučovacích sjezdech nebyla ještě ani Československá sociálně demokratická strana dělnická ani Sociálně demokratická strana dělnická v Rakousku centrálně řízenou masovou organizací, nýbrž jen volným svazkem vzdělávacích, odborových a od roku 1884 také politických dělnických spolků soustředěných kolem redakcí sociálně demokratických časopisů. Pevnou organizační strukturu strany si vynutil až vzestup dělnického hnutí po hainfeldském sjezdu zesílený úspěšnými akcemi k 1. máji 1890. Ještě v témže roce bylo v Předlitavsku založeno více než sto nových dělnických spolků.³³⁷ Na začátku devadesátých let již kromě podpůrných, vzdělávacích, odborných a odborových spolků existovaly místní sociálně demokratické politické organizace, které postupně vytvářely legální základnu strany.³³⁸ Sjezdem v Českých Budějovicích, uspořádaným o vánočních svátcích v roce 1893, byla ukončena první etapa výstavby organizační struktury Československé sociálně demokratické strany dělnické v rámci celorakouské organizace schválením organizačního řádu a zvolením představitelů strany. Sídlo vedení československé strany bylo přeneseno v květnu 1896 na čtyři roky do Vídně. Praha zůstala sídlem tiskového výboru strany.

Na sociálně demokratických celorakouských sjezdech v březnu 1894 ve Vídni a v dubnu 1896 v Praze usilovali čeští delegáti o přetvoření Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku ve federaci samostatných národních sociálně demokratických stran, o

---

³³⁶ Období sporů o taktiku mezi radikály a umírněnými je možné vymezit dvěma sjezdy rakouských sociálních demokratů; od sjezdu, který zasedal ve dnech 15. – 16. října 1882 v Brně-Lužánkách do legálního slučovacího sjezdu Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku, za vedení Viktora Adlera, uspořádaného v Hainfeldu ve dnech 30. prosince 1888 až 1. ledna 1889. Pro českou sociálně demokratickou stranu bylo důležité, že sjezd uznal české dělnické časopisy prostějovský *Hlas lidu*, brněnskou *Rovnost* a pražský *Nový věk svobody* za její tiskové orgány. Pozitivem obou sjezdů bylo, že se podařilo sjednotit převážnou část členů; vídeňské vedení však nedocenilo národnostní otázku ve straně.

³³⁷ Zejména ve Vídni, v zemských hlavních městech a významných průmyslových aglomeracích.

³³⁸ Ke konci roku 1893 existovalo již 289 českých dělnických spolků, z nichž bylo 224 vzdělávacích, 59 odborových a odborných a 6 politických. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 221.

čemž bylo rozhodnuto v následujícím roce na 6. celorakouském sjezdu.³³⁹ Ustavilo se šest rovnoprávných sociálně demokratických stran – německé v Rakousku, československé, polské, rusínské, slovinské a italské. Jejich zástupci vytvořili společný výkonný výbor. Osamostatněním se Československá sociálně demokratická strana dělnická³⁴⁰ stala v českých zemích rovnoprávným partnerem českým občanským stranám. Na 7. celorakouském sjezdu v Brně v roce 1899,³⁴¹ byl společně projednán a přijat národnostní program. V pozdějších letech se spolupráce mezi jednotlivými národními sociálně demokratickými stranami uvolňovala a v letech 1910–1912 zcela ustala.

Šestý sjezd v roce 1904 československých socialistů rozhodl o dalších krocích, směřujících k moderní masové politické straně – o zavedení členských legitimací, placení pravidelných příspěvků a o nové organizační struktuře.³⁴² Do první světové války se již

---

³³⁹ Vídeň 6. – 12. června 1897.

³⁴⁰ Již v roce 1897 byla Československá sociálně demokratická strana dělnická nejsilnější českou politickou stranou. V jazykově českých obvodech získala více než 30 % hlasů při volbách do páté kurie poslanecké sněmovny říšské rady. Českou sociálně demokratickou stranu v poslanecké sněmovně říšské rady zastupovali: Arnošt Berner (1863–1942), Petr Cinger (1850–1920), Josef Hybeš (1850–1921), Josef Steiner (1862–1912) a Karel Vrátný (1856–?). Naši zástupci v rakouském parlamentu. *Dělnický kalendář*, 1899, roč. 20, s. 54–57. V květnových volbách v roce 1907 po zavedení všeobecného hlasovacího práva dostali socialisté 38 % českých hlasů a při posledních parlamentních volbách v červnu 1911 i přes částečný úbytek hlasů (36, 5 %) zůstala vedoucí pozice sociálních demokratů v české společnosti neotřesená. KOŘÁLKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 120–121.

³⁴¹ Národnostní rozpory, jež se v Předlitavsku zostřily po publikování Badeniho jazykových nařízení počátkem dubna 1897, a federalizace Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, o níž v první polovině června téhož roku rozhodl 6. celorakouský sjezd, podnítily všech šest federálních sociálně demokratických stran jednat o národnostních otázkách. Sedmý sjezd uspořádaný v Brně ve dnech 24. – 29. září 1899 přijal společný národnostní program, který se vzhledem k politické situaci zabýval převážně jazykovými problémy. Zavrhl požadavek státní řeči; v případě nutnosti měla být stanovena rozhodnutím poslanecké sněmovny říšské rady. Program se nezabýval uplatňováním státní moci a správy Předlitavska v oblasti politické, ekonomické a sociální. *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. (Národnostní program přijatý 7. sjezdem Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, 24. – 29. září 1899, Brno, s. 50, č. 18). O zpřesnění formulací národnostního programu jednal ještě 9. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické od 4. do 8. září 1909, na němž pronesl zásadní referát Bohumír Šmeral. Jeho úvahy se odvíjely od myšlenky zachování podunajského soustátí především z důvodů hospodářských, za předpokladu, že bude přebudováno v moderní demokratický federální stát, v němž jednotlivé národy získají rovnoprávnost. *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. (Stanovisko k národnostní otázce přijaté 9. sjezdem Československé sociálně demokratické strany dělnické, 4. – 8. září 1909, Praha – Smíchov, s. 69–71, č. 27).

³⁴² Základ strany byl vytvářen od nejnižších místních a okresních stupňů, nad nimiž stálo zemské zastupitelstvo s výkonným výborem v čele.

organizační struktura strany zásadním způsobem nezměnila a sjezdy uspořádané v letech 1906–1913³⁴³ řešily aktuální politické problémy.

* * *

Podpůrným, odborovým a vzdělávacím spolkům dělnických žen byla věnována část 2.2 *Dělnické ženské spolky. Od devadesátých let 19. století do první světové války*, II. kapitoly *Ženské spolky ve druhé polovině 19. století*, a proto se zaměříme pouze na politické a vzdělávací sociálně demokratické organizace, s nimiž ženy spolupracovaly, působily v nich buď v ‚roli hostů‘ a nebo se některé z nich staly řádnými členkami. Tím strana vědomě porušovala působnost § 30 spolkového zákona z roku 1867, který zakazoval ženám členství v politických spolcích. Velmi často se stávalo, zvláště u dělnických spolků, že i vzdělávací organizace byly zařazovány k politickým spolkům³⁴⁴ přesto, že existovala skupina dělnických spolků odborných a vzdělávacích.³⁴⁵

Z dělnických spolků zakládaných od poloviny osmdesátých let bylo pro tuto práci vybráno několik typických organizací, které se angažovaly v zájmu organizovaného dělnictva v politických bojích, především v boji za uzákonění všeobecného hlasovacího práva, zavedení osmihodinové pracovní doby, spravedlivé mzdy a sociálních jistot. Umožňovaly těm, kteří neměli možnost vyššího vzdělání, alespoň částečně si je rozšířit v různých kursech a na přednáškových cyklech a v neposlední řadě mnohé z nich podporovaly stávkující dělníky a jejich rodiny.

Prvním z nich byl Václavem Valečkou³⁴⁶ v roce 1884 založený Politický klub českého dělnictva pro Prahu a okolí.³⁴⁷ Zpočátku jeho členy – pražské dělnictvo –

---

³⁴³ 6. sjezd – říjen – listopad 1904 v Prostějově, 7. sjezd – prosinec 1906 v Praze, 8. sjezd – srpen 1907 v Plzni, 9. sjezd – září 1909 v Praze, 10. sjezd – prosinec 1911 v Praze, 11. sjezd – prosinec 1913 v Praze. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1986, s. 635–636.

³⁴⁴ **Výhradně** záleželo na rozhodnutí zemského politického úřadu do jaké skupiny Spolkového katastru bude nový spolek zařazen. V Čechách bylo zemským politickým úřadem zemské místodržitelství; spolky a svazy přesahující svojí působností území jedné země se ohlašovaly u vídeňského ministerstva vnitra.

³⁴⁵ LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘIKAČ Josef. *Pražské spolky*, s. XXI, XXVI.

³⁴⁶ Václav Valečka byl předsedou Klubu do své smrti v roce 1886.

ovlivňoval mladočeský nacionalismus. Až do začátku roku 1887 nebyl vyhraněnou sociálně demokratickou dělnickou organizací a označení ‚politický‘ v prvních třech letech odpovídalo jeho názvu jen částečně. Josef Steiner, předseda Klubu od roku 1890, to potvrdil ve svých vzpomínkách: „Založení vyšlo z kruhů národních a zemřelý Valečka byl jeho zakladatelem. Po bok jemu seřadil se hlouček dělníků, část lidí poctivých i méně poctivých a hlavním úkolem jich bylo, že se zabývali otázkami jako dělnická záložna, stavba dělnických domků, loterie dělnická, pitná voda apod.“³⁴⁸ Od roku 1887 začaly v Klubu pomalu převažovat sociálně demokratické tendence a jeho politický vzestup byl patrný především na stránkách *Věku svobody*.

V literatuře ani v archivním materiálu³⁴⁹ k tomuto spolku³⁵⁰ nebyla zaznamenána přímá účast žen v jeho aktivitách, ale z některých zápisů ze schůzí výboru a valných hromad je zřejmé, že si vedení této organizace uvědomovalo nelehké postavení dělnických žen v pracovním procesu i ve společnosti.³⁵¹ Od devadesátých let spolek vykazoval velice bohatou a různorodou činnost a spolupracoval s dalšími pražskými politickými a

---

³⁴⁷ Archiv hl. m. Prahy, SK XXI/12 Politický klub českého dělnictva v Praze a okolí, Praha 1884–1922; přejmenován r. 1890 na Politický klub dělnický v Čechách.

³⁴⁸ HÁJEK, Vendelín. Pražský politický klub a obranářství. In *Pražský sborník historický*. Sv. 15. Praha: Orbis, 1982, s. 112.

³⁴⁹ NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický klub českého dělnictva v Praze a okolí**, složka č. 1, kart. 1. Zápisy ze schůzí od roku 1890 do 1901. Sign. č. 4 Stanovy politického klubu dělnického. Praha: nákl. Politického klubu dělnického v Čechách, 1890, s. 1–6. Statuten des Politischen Arbeiter-Klubs in Böhmen. Prag, Verlag des politischen Arbeiter-Klubs in Böhmen, 1890, s. 1–7. Stanovy politického klubu dělnického z roku 1893. Sign. č. 5 Petice z 10. února 1893 adresovaná poslanecké sněmovně říšské rady s požadavky všeobecného volebního práva bez rozdílu pohlaví a modernizace volebních řádů do všech zastupitelských a zákonodárných sborů. Provolání k 1. máji 1893 *Dělníci a dělnice rakouští!* Opět s požadavkem zavedení osmihodinové pracovní doby a uzákonění všeobecného hlasovacího práva. Viz též: UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 33–34.

³⁵⁰ NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický klub českého dělnictva v Praze a okolí**, složka č. 1, kart. 1. Zápisy ze schůzí od roku 1890 do 1901.

³⁵¹ Viz například: zápis ze schůze výboru ze dne 20. 12. 1890 upozorňující na vydání překladu Millova Poddanství žen s doporučením jeho přečtení. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický klub českého dělnictva v Praze a okolí**, složka č. 1, kart. 1. Zápisy ze schůzí od roku 1890 do 1901, list č. 9. Zápis ze schůze výboru dne 28. 3. 1893: do programu jednání bylo zařazeno kromě požadavků všeobecného volebního práva, příprav na vystoupení dělníků 1. máje také projednání postavení malorolníků, maloživnostníků, továrních a domácích dělníků, mužů i žen. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický klub českého dělnictva v Praze a okolí**, složka č. 1, kart. 1. Zápisy ze schůzí od roku 1890 do 1901, list č. 55. Manifestace na Sřeleckém ostrově ve prospěch všeobecného hlasovacího práva a osmihodinové pracovní doby 1. máje 1893 se v hojně míře zúčastnily také ženy, jež podpořily oba požadavky.

vzdělávacími dělnickými organizacemi. Kromě ryze politických aktivit se také věnoval přednáškové a sociální práci.

Politický občanský spolek v Čechách,³⁵² založený v roce 1897, byl podobně zaměřený jako Politický klub, s nímž spolupracoval. Ženy se nesměly stát řádnými členkami,³⁵³ proto se jejich neoficiální členství v občanském spolku skrývalo za pojmem ‚hosté‘ nebo ‚veřejnost‘.³⁵⁴ O jejich bohaté činnosti vypovídají zápisy z výborových i členských schůzí uchované v *Knize protokolů z let 1897–1900*. Pravidelně se účastnily akcí připravených vedením spolku nebo samy, v roli organizátorek či přednášejících, seznamovaly dělnictvo s tématy, které se dotýkaly života žen v soukromí i na veřejnosti.³⁵⁵ Pořádaly členské schůze, hojně navštěvované také muži, při nichž kromě organizačních záležitostí bylo pamatováno na referáty z oblastí společenských, přírodních a technických věd.³⁵⁶ Spolek byl po tříleté poměrně bohaté činnosti pro nedostatek financí rozpuštěn mimořádnou valnou hromadou v červnu 1900.³⁵⁷

Snad v každé čtvrti hlavního královského města Prahy a každé obci v jeho blízkém okolí byl založen vzdělávací, případně politický spolek, který měl obdobnou náplň činnosti

---

³⁵² Archiv hl. m. Prahy, SK XXI/57 **Politický občanský spolek v Čechách**, Praha 1897–1900. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický občanský spolek v Čechách**, složka č. 8, kart. 2. Kniha protokolů 1897–1900.

³⁵³ V Členském rejstříku a v přihláškách skutečně nefigurovala žádná žena. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický občanský spolek v Čechách**, složka č. 10, kart. 2. Členský rejstřík 1897–1900.

³⁵⁴ Viz Stanovy Politického občanského spolku v Čechách z 3. května 1897, čl. IV a VI/c. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický občanský spolek v Čechách**, složka č. 11, kart. 2.

³⁵⁵ Viz například: zápisy o přednášce pro ženy, uspořádané dne 15. 1. 1899, *Ženská otázka v přítomnosti*, přednášející Josefa Škaloudová. Další přednášky se konaly 25. 3. 1899, téma: *Ošetřovatelky nemocných ve všeobecné nemocnici*, přednášející Karla Máchová, *Proč se organizujeme?*, přednášející Josefa Škaloudová; 23. 4. 1899 *Naše ženy a oslava 1. máje*, přednášející Josefa Škaloudová, Karla Máchová, Marie Strnadová, Božena Toužilová a Terezie Toužilová. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický občanský spolek v Čechách**, složka č. 8, kart. 2. Kniha protokolů 1897–1900, list č. 27, 30, 34, 41–42, 44.

³⁵⁶ Viz například: schůze žen ze dne 2. 2. 1899, jíž navštívilo 230 žen a 40 mužů. Tato návštěva byla považována ze velice úspěšnou. Další schůze se konala 4. 5. 1899, 21. 9. 1899, 5. 11. 1899, 15. 2. 1900 atd. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický občanský spolek v Čechách**, složka č. 8, kart. 2. Kniha protokolů 1897–1900, list č. 29, 30, 34, 41 atd.

³⁵⁷ NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Politický občanský spolek v Čechách**, složka č. 8, kart. 2. Kniha protokolů 1897–1900, list č. 48–49. Přesné datum rozpuštění spolku nebylo uvedeno.

jako obě organizace předešlé.³⁵⁸ Vedení většiny z nich přistupovalo k členství žen vstřícně navzdory působnosti § 30.

Vzestup organizovaného a cílevědomého dělnického hnutí na počátku devadesátých let³⁵⁹ a jeho podpora mnohými sympatizujícími poslanci, náležely k důvodům vedoucím na začátku roku 1890 k neobnovení platnosti protisocialistických zákonů. To umožnilo prosazení radikálněji formulovaných hospodářských, sociálních a politických požadavků v samostatných odborových organizacích textilních dělníků, horníků a kovodělníků, jež patřily k nejvýznamnějším. Až do srpna 1892 bránily rakouské úřady založení říšského odborového svazu. Do vídeňského sjezdu v prosinci 1893, na němž se podařilo zřídit centralistickou, až do června 1895 ryze německou, Říšskou odborovou komisi, existovaly vedle místních spolků pouze zemské odborové svazy. Necitlivý přístup německého odborového vedení k požadavkům neněmeckých národů vyvolával narůstající nespokojenost. Poté, co Říšská odborová komise odmítla v prosinci 1896 české požadavky³⁶⁰ a ne zvolila českého zástupce na místo jednoho z tajemníků, bylo 31. ledna

---

³⁵⁸ Následující spolky a sdružení jsou uvedeny již jen pro ilustraci. Jejich materiály jsou uloženy v Národním archivu v Praze ve sbírce Politické a vzdělávací spolky (1868–1938) a ve Spolkovém katastru Archivu hlavního města Prahy.

NA Praha, fond **Politický spolek Budoucnost**, složka č. 17, kart. 3; **Občanský, vzdělávací a podporující spolek „Budoucnost“ v Proseku u Prahy 1901–1911**, složka č. 19, kart. 3; **Občanský politický klub „Havlíček“ pro Vršovice a okolí**, složka 39, kart. 3; **Politický spolek sociálních demokratů v Žižkově**, složka 72, kart. 5; **Občanský politický klub „Rovnost“ na Královských Vinohradech**, složka č. 83, kart. 6; **Občansko-vzdělávací a podporující spolek „Rovnost“ v Tróji a okolí (1891–1911)**, složka 87, kart. 6.

Archiv hl. m. Prahy, SK XXI/62 **Občanský politický klub Havlíček pro Vršovice**, Vršovice 1897–1939. SK XXI/41 **Politický spolek sociálních demokratů v Žižkově**, Žižkov 1895–1927. SK XXI/76 **Občanský politický klub „Rovnost“ na Královských Vinohradech**, Královské Vinohrady 1901–1922.

³⁵⁹ Předchůdci moderních sociálně demokratických odborových organizací byly podpůrné spolky zakládané řemeslníky v různých rukodělných odvětvích; od devadesátých let členkami některých z nich byly také ženy. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Vzájemně se podporující spolek „Kruh“ v Buckově**, založen 14. prosince 1871, složka 47, kart. 4; **Podpůrný a vzdělávací spolek pro okolí Budče (1890–1897)**, složka 63, kart. 5.

Archiv hl. m. Prahy, SK XX/26 **Odborný spolek dělníků mlynářských v království Českém**, Praha 1892–1906. SK XX/30 **Odborný spolek dělníků krejčovských v království Českém**, Praha 1892–1904; od roku 1899 Odborný spolek dělníků a dělnic krejčovských v království Českém. SK XX/87 **Odborný spolek dělníků a dělnic pracujících v závodech chemických v Čechách**, Karlín 1896–1901. SK XX/93 **Spolek pro všechny dělníky a dělnice zaměstnané při výrobě klobouků a plstěného zboží v Čechách**, Praha 1896–1939 atd.

³⁶⁰ České organizace nedostávaly dostatek odborných časopisů v češtině. Německé vedení odmítalo řešit místní národnostní problémy a do českých měst posílalo materiály nutné k vedení a organizaci jednotlivých poboček pouze v němčině.

1897³⁶¹ ustaveno Odborové sdružení československé. Na konci 19. a zvláště ve století 20. byly odbory velice důležitou finanční oporou sociálně demokratické strany hlavně při stávkách³⁶² a prosazování mnohých dělnických požadavků.

Členství žen v nepolitických spolcích a sdruženích bylo v souladu s literou zákona. V nich využívaly práv i povinností oficiálního členství. Bez problémů mohly pracovat v Dělnických besedách,³⁶³ Dělnických tělovýchovných jednotách, Dělnických konzumních spolcích, v pěveckých či ochotnických sdruženích. Některé z nich spolupracovaly se spolky občanskými.

Zvláštní pozornost si zaslouží Dělnická akademie,³⁶⁴ jejíž založení inicioval předseda Politického klubu dělnického Josef Steiner, neboť si uvědomoval důležitost kvalitního a dělníkům přístupného vzdělání. Byl přesvědčen, že je jedním z předpokladů pro integraci proletariátu do české společnosti. K uskutečnění této myšlenky chtěl využít potenciálu vzdělávacích spolků a vhodným způsobem je propojit. Podle původní Steinerovy představy měla být Dělnická akademie rozdělena do pěti odborů: vzdělávacího, statistického, výpomocného, zábavného a výstavního.

---

³⁶¹ V roce 1896 byla Čechách 91 odborová organizace se 132 místními odborovými skupinami, v roce 1905 se k Odborovému sdružení československému hlásilo 30.000, 1909 to již bylo 69.000 a v roce 1912 106.000 organizovaných členů. MOŽNÁ, Jana. Od spolků vzdělávacích k odborovým. *Kulturní práce*, 1970, roč. 10, č. 2, s. 8. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*, s. 223–224.

³⁶² Až do 7. dubna roku 1870, kdy byl urychleně vydán zákon o koaličním právu č. 43 ř. z., byla každá stávka trestným činem a její organizování bylo trestáno jako přestupek na základě trestního zákona (§ 481) vězením od 8 dnů do tří měsíců. Ve skutečnosti, podobně jako u spolků a shromáždění, se právní praxe uchýlovala k tomu, že jednání stávkujících hodnotila jako přečiny a zločiny (veřejné násilí) a stíhala je na základě trestního zákona mnohem přísněji. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 254.

³⁶³ Například Dělnická beseda v Karlíně pomáhala Ženskému výrobnímu spolku českému při organizování sbírky, jak o tom svědčí poděkování výboru Ženského výrobního spolku z 29. září 1881. Korespondence, list č. 21. Minimálně dvakrát přispěla Vojtovi Náprstkovi na budování Českého průmyslového muzea. Dopis V. Náprstka ze dne 20. září 1879, list č. 5; Potvrzení o přijetí daru ze dne 6. listopadu 1886, list č. 33. Vedení Besedy často zvalo významné spisovatele ku spolupráci a nebylo neobvyklé, že za ni obdrželi čestné členství. Této pocty se dostalo Jakubu Arbesovi (dopis s poděkováním ze dne 19. ledna 1901, list č. 26), Svatopluku Čechovi (dopis s poděkováním ze dne 14. května 1906, list č. 14), Jaroslavu Vrchlickému (dopis s poděkováním ze dne 6. srpna 1908, list č. 15), Adolfu Heydukovi, J. V. Klofáčovi a dalším. O několik let trvající spolupráci svědčí dopisy Elišky Krásnohorské z let 1885–1888. Taktéž ona byla poctěna čestným členstvím v Besedě. Dopisy Elišky Krásnohorské z 2. listopadu 1885, list č. 7, nedatovaný dopis z roku 1887, list č. 10, z 20. července 1888, list č. 11. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Dělnická beseda v Karlíně**, složka č. 60, kart. 4.

³⁶⁴ Archiv hlavního města Prahy, SK XX/79 **Dělnická akademie, vzdělávací jednotka československých spolků dělnických v království Českém**, Praha 1896–1948.

Ustavující sjezd Dělnické akademie se konal 27. září 1896 v Typografické besedě a krátce po něm, 7. října, se sešlo několik realistů a pokrokářů,³⁶⁵ aby připravili návrh studijního rozvrhu pro několik typů výuky. Podobu nové dělnické instituce významně ovlivnil T. G. Masaryk, který své názory na ni předložil k veřejné diskusi v *Naší době*.³⁶⁶ Podle jeho názoru měla být Dělnická akademie dvou- až tříletým kursem na středoškolské úrovni, který měl rozšiřovat teoretické znalosti z humanitních i přírodních věd tak, aby je posluchači mohli uplatnit v praxi. T. G. Masaryk pohlížel na vzdělání jako na komplex vědomostí, jež jsou nejen „úkolem rozumu, ale také ducha celého, celé duše a charakteru; a proto není vzdělání zanedbávají-li se snahy člověka umělecké a estetické.“³⁶⁷ Důrazně požadoval kvalitní vzdělání i pro ženy.³⁶⁸ Podle Masarykova názoru měla být cílem veškerého vzdělávání výchova k samostatnému myšlení na základě znalostí.

K změnám v plánované činnosti Dělnické akademie došlo již v prvním čtvrtletí následujícího roku, neboť nově vzniklé Odborové sdružení československé odňalo Akademii část sociálních a politických pravomocí,³⁶⁹ čímž ji na čas poněkud oslabilo, ale na druhé straně předurčilo, že se v budoucnu bude věnovat převážně vzdělávacím a kulturním aktivitám.

Postavení Akademie v české společnosti negativně ovlivnilo protistátopravní prohlášení pěti sociálně demokratických poslanců, mezi nimiž byl také Josef Steiner (předseda Dělnické akademie). Jejich neuvážené vystoupení odradilo³⁷⁰ značnou část

---

³⁶⁵ T. G. Masaryk, Antonín a Alois Hajnovi, Jan Herben, Eduard Koerner, F. V. Krejčí, František Soukup a Karel Pelant. POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 157.

³⁶⁶ MASARYK, T. G. Dělnická akademie. *Naše doba*, 1896–1897, roč. 4, sešit 2, 20. 11. 1896, s. 137–146.

³⁶⁷ MASARYK, T. G. Dělnická akademie, s. 139.

³⁶⁸ MASARYK, T. G. Dělnická akademie, s. 143.

³⁶⁹ Přesto, že Dělnická akademie náležela k centrálním institucím, byla poměrně dlouhou dobu na periferii zájmu nejen dělnických spolků, ale také odborů a Československé sociálně demokratické strany dělnické. S odbory po čase nalezla určitou formu soužití, ale strana ji ignorovala i nadále přesto, že právě Akademie měla být institucí připravující nové sociálně demokratické politiky.

³⁷⁰ Pět sociálně demokratických poslanců se svým protistátopravním prohlášením, proneseným při vstupu do poslanecké sněmovny říšské rady dne 30. března 1897, chtělo distancovat od v té době ryze formálního státoprávního ohrazení zástupců českých národně liberálních stran. Jejich necitlivě koncipované prohlášení však svědčilo o nepochopení významu českého státního práva pro prostého Čecha, jenž národní identitu stále

příslušníků měšťanské inteligence od spolupráce s dělnickou vzdělávací institucí. Aktivity Akademie byly navíc ztíženy hospodářskou krizí a nedostatkem finančních prostředků,³⁷¹ proto v této době mohla pracovat pouze knihovna a z plánovaných kursů byly pořádány kursy jazykové, stenografie, řečnický, anatomický, pravopisný a o ústavním právu. Vzhledem k podmínkám, za nichž Dělnická akademie vznikla, a navzdory všem nesnázím, vykazovala až do první světové války obdivuhodnou šíři aktivit.

Zpráva o činnosti Dělnické akademie za správní období od 1. ledna 1907 do 31. prosince 1908 uvádí, že jejími členy bylo 324 spolků mužských, smíšených a ženských. Kromě toho Akademie spolupracovala s 30 českými organizacemi v zahraničí, které měly 1.600 členů. Akademie v tomto období postupně rozšiřovala studijní obory o další kursy jazykové, ekonomické a národohospodářské, umělecky zaměřené atd.³⁷² Dne 30. listopadu 1907 byl zahájen velice úspěšný cyklus koncertů České filharmonie pořádaný pro dělnictvo. V materiálu, určeném všem spolupracujícím spolkům, je upozorněno na články o vážné hudbě publikované ve *Věstníku Dělnické akademie*, v nichž se zájemci mohli seznámit s autory a jejich díly, které budou předvedeny na úvodním koncertu. Kromě toho před zahájením každého z nich měl mít F. V. Krejčí informační přednášku, „v níž seznámí posluchače s programem večera a naznačí jim, jak mají hudbu pojímat, aby duševní požitek z uměleckých děl byl co nejdokonalejší.“³⁷³ Koncerty měly nebývalý úspěch. A

---

ještě spojoval se státním právem. SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého*. Sv. 2. Praha: F. Šimáček, 1901, s. 215–217. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 458, 488, 491–492.

³⁷¹ WINTER, L. Dělnická akademie. *Nový kult*, 1898–1899, roč. 2, č. 2, červen 1898, s. 51.

³⁷² Témata přednášek: socialismus a historie socialistického hnutí, výchova a školství, odborové, družstevní a politické hnutí, národní hospodářství, program strany a marxismus, státověda a zákonodárství, náboženství a klerikalismus, národnostní otázka, zdravotnictví, sociální pojištění, historie, cestopisné přednášky se světelnými obrazy, literatura, umění a divadlo, ženská otázka, přírodní vědy, alkoholismus a abstinence. NA Praha, sbírka **Politické a vzdělávací spolky (1868–1938)**, fond **Dělnická akademie – Praha (vzdělávací jednota všech československých spolků dělnických v Rakousku se sídlem v Praze)**, složka č. 109, kart. 8. Zpráva o činnosti ‚Dělnické akademie‘ za správní období od 1. 1. 1907 do 31. 12. 1908. Správní výbor a sekretariát Dělnické akademie publikoval informaci o zahájení kursů se seznamem přednášek také v časopisu dělnických žen. Podzimní vyučovací kursy Dělnické akademie. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 3–4.

³⁷³ NA Praha, fond **Dělnická akademie – Praha (vzdělávací jednota všech československých spolků dělnických v Rakousku se sídlem v Praze)**, složka č. 110, kart. 8. K prvnímu symfonickému koncertu ‚České filharmonie‘, jež pro dělnictvo pořádá ‚Dělnická akademie‘ 30. listopadu 1907.

přesto, že byly pro Dělnickou akademii značně nákladné, neboť snížené dělnické vstupné pokrylo jen minimální část nákladů „vstupné bylo Praze pro sedadlo vyhrazené 1 koruna, pro sedadlo nevyhrazené 60 haléřů a místo k stání 30 haléřů“,³⁷⁴ rozhodla se Akademie pořádat je také mimo Prahu.³⁷⁵ Kromě koncertů zajistila Akademie několik představení v Národním divadle a návštěvy různých výstav.³⁷⁶

Od roku 1909 do začátku války vydávala Dělnická akademie časopis *Dělnická osvěta*, byla i nadále prostředníkem při nákup vhodných knih pro spolkové knihovny s „přiměřenou slevou“, zapůjčovala putovní knihovny na šest měsíců, vybírala divadelních představení atd.³⁷⁷ Osvětové, vzdělávací a kulturní působení Dělnické akademie bylo navzdory nelehkým finančním podmínkám velice široké jak ve městech, tak i na venkově, a nesporně přispělo k zvýšení úrovně vzdělanosti českého národa.

Alois Hajn ocenil veškeré aktivity sociálně demokratické strany následujícími slovy: „Na dělnictvu stojícím si ze všech tříd v národě hmotně nejhůře a krutě zápasícím za svoje hospodářské i politické požadavky nemožno přeci chtíti, aby konalo touž vlasteneckou práci a přinášelo tytéž oběti, jako druhé stavy národní. Nám stačí a stačiti musí, že česká sociální demokracie pracuje k hospodářskému zesílení i osvětovému povznesení českých dělníků a tím zabezpečuje nejčtetnější vrstvu národa, že přispívá k občanskému a politickému (byť jednostrannému) uvědomění set a tisíců malých českých lidí, o něž by se jinak nikdo nestaral. To je vskutku záslužná práce národní, které nelze podceňovati zrovna tak, jako vzdáti dlužno uznání sociálně demokratickému dělnictvu

---

³⁷⁴ NA Praha, fond **Dělnická akademie – Praha (vzdělávací jednota všech československých spolků dělnických v Rakousku se sídlem v Praze**, složka č. 110, kart. 8. K prvnímu symfonickému koncertu ‚České filharmonie‘, jež pro dělnictvo pořádá ‚Dělnická akademie‘ 30. listopadu 1907.

³⁷⁵ FLÉGLOVÁ, Jana. K osvětové činnosti : Dělnická akademie na počátku 20. století. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1973, roč. 11, č. 3, s. 189.

³⁷⁶ POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, s. 162.

³⁷⁷ NA Praha, fond **Dělnická akademie – Praha (vzdělávací jednota všech československých spolků dělnických v Rakousku se sídlem v Praze**, složka č. 109, kart. 8. Propagační leták výboru dělnické akademie.

v uzavřeném území, že často s nasazením vlastní existence své češství projevuje a své dívky do českých škol posílá.³⁷⁸

* * *

Sociálně demokratická dělnická strana v Rakousku disponovala od svého založení v roce 1874 politickým programem, jehož vzorem byl programový dokument přijatý začátkem srpna 1869 v Eisenachu na ustavujícím sjezdu Sociálně demokratické strany Německa.³⁷⁹ Na vypracování se podíleli čeští i němečtí sociálně demokratičtí dělníci. Požadovali státní a družstevní vlastnictví výrobních prostředků, právo na seburčení národů a v politické oblasti uzákonění všeobecného hlasovacího práva pro všechny státní občany starší dvaceti let³⁸⁰ do zákonodárných a samosprávných orgánů. Další požadavky se týkaly občanských práv a svobod, upravení vztahu státu a církve, zvláště v oblasti školství, zavedení normální (jednotné) pracovní doby, omezení práce žen v noci a ve zdraví nebezpečném prostředí, odstranění práce dětí v továrnách a průmyslových dílnách atd.³⁸¹

Československá sociálně demokratická strana dělnická v Rakousku založená o čtyři roky později se nechala při tvorbě svého programu inspirovat v zásadních i dílčích požadavcích programovými dokumenty rakouské a německé sociálně demokratické strany. Kromě občanských a politických práv a svobod, požadovaných všemi politickými

---

³⁷⁸ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 67.

³⁷⁹ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. (Politický program Sociálně demokratické dělnické strany v Německu. 7. – 9. srpna 1869, Eisenach, s. 11–12, č. 1).

³⁸⁰ Podle § 28 občanského zákoníku z roku 1811 byl státním občanem v Rakousku a po roce 1867 v Rakousko-Uhersku každý, jehož rodiče byli také státními občany. „Den vollen Genuß der bürgerlichen Rechte erwirbt man durch die Staatsbürgerschaft. Die Staatsbürgerschaft in den Erbstaaten ist Kindern eines Oesterreichischen Staatsbürgers durch die Geburt eigen. § 29 Fremde erwerben die Oesterreichische Staatsbürgerschaft durch Eintretung in einen öffentlichen Dienst; ...“ [„Plného užívání občanských práv se nabývá prostřednictvím státního občanství. Státní občanství v dědičných zemích náleží dětem zrozeným z rakouských státních občanů. § 29 Cizinci nabývají rakouského státního občanství vstupem do veřejné služby; ...“] Následná ustanovení téhož dokumentu a souvisejících zákonů učinily však ze ženy státního občana, který po desetiletí neměl základní občanská natož politická práva. Die Staatsbürgerschaft. BKVGE – Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, web.fu-berlin.de/bkvge/doktoranden.htm.

³⁸¹ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. (Politický program Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, 5. – 6. dubna 1874, Neudörfel u Vídeňského Nového Města, s. 13, č. 2).

programy, stanovili čeští sociální demokraté konkrétní délku ‚normální‘ pracovní doby pro obě pohlaví na 10 hodin.³⁸² Další významný požadavek se týkal prodloužení základní povinné školní docházky do 16 roku věku chlapců i dívek. Program českých sociálních demokratů přijatý břevnovským sjezdem začátkem dubna 1878 byl v mezinárodním kontextu hodnocen jako nejmodernější socialistický program své doby.³⁸³

Základním dokumentem pro 1. sjezd českoslovanských sociálních demokratů uspořádaný v roce 1887 v Brně, a pro 8. celorakouský sjezd,³⁸⁴ uspořádaný v Hainfeldu na přelomu let 1888/1889,³⁸⁵ se stal program schválený na brněnském sjezdu konaném ve dnech 15. – 16. října 1882 v atmosféře vyhroceného konfliktu mezi umírněným a radikálním křídlem. Po odchodu radikálů umírnění schválili program, vypracovaný ze značné části pražským rodákem Karlem Kautským.³⁸⁶

Program přijatý hainfeldským sjezdem zpřesnil úkoly, o jejichž naplnění strana od svého vzniku usilovala. „Sociálně demokratická strana v Rakousku domáhá se pro veškerý lid bez rozdílu národnosti, plemene a pohlaví osvobození z pout hospodářské závislosti, odstranění politického bezpráví a povznesení z duševní zakrnělosti. [...] Aniž by se nějak klamala o ceně parlamentarismu, formy moderního třídního panství, bude se domáhat

---

³⁸² Pro práci v nebezpečných a zdraví škodlivých provozech program požadoval její zkrácení na **osm** hodin.

³⁸³ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948.* (Politický program Československé sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku, 7. dubna 1878, Praha – Břevnov, s. 20–22, č. 5).

³⁸⁴ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948.* (Politický program Československé sociálně demokratické strany dělnické, 25. – 26. prosince 1887, Brno-Lužánky, s. 26–28, č. 8). Ve stanovisku k národnostní otázce požadovalo československé dělnictvo rovnoprávnost všech jazyků, jíž „předcházeti musí rovnoprávnost sociální i politická; lidu musí býti dáno právo sebeurčovací a pak zmizí každá odnárodňovací i přenárodňovací snaha sama sebou a každý jazyk bude úplně volným a všem ostatním jazykům rovnoprávným.“ Tamtéž, s. 26.

³⁸⁵ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948.* (Politický program Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, 30. prosince 1888 – 1. ledna 1889, Hainfeld, s. 28–32, č. 9).

³⁸⁶ V teoretické části čerpal z programu Francouzské dělnické strany vypracovaného ve spolupráci s Karlem Marxem a Friedrichem Engelsem. Politické, ekonomické a sociální požadavky vycházely z neudörfelského programu. *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948.* (Politický program Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, 15. – 16. října 1882, Brno-Lužánky, s. 24, č. 7).

všeobecného, rovného a přímého práva volebního bez rozdílu pohlaví do všech zastupitelských sborů s požitkem diet, jako důležitého prostředku agitace a organizace.³⁸⁷

Československá sociálně demokratická strana dělnická na svém 7. sjezdu koncem prosince 1906 reagovala na neudělení volebního práva ženám,³⁸⁸ tvořícím více než polovinu všeho obyvatelstva monarchie, „Rezolucí o volebním právu žen“, v níž požadovala: „Jelikož v osnově nového zákona volebního je pominuto právo žen, jimž takto upřeno politické právo hlasovací vůbec, žádáme jménem sociálně demokratických žen, aby strana a případně zvolení poslanci se vším úsilím právo to pro ženy žádali a všechno vykonali, abychom ho dosáhli. Všeobecné právo hlasovací bude jen tehdy všeobecným, až vztahovati se bude též na ženy, až i ony budou míti vliv na utváření zákonů, které až do dnes byly konány bez nich a proti nim.“³⁸⁹

* * *

Z časopisů, uznaných v květnu 1894 čtvrtým celorakouským sjezdem sociální demokracie za české tiskové orgány strany,³⁹⁰ bylo za reprezentanta vypovídajícího o vztahu strany k ženskému sociálně demokratickému hnutí vybráno *Právo lidu*,³⁹¹ neboť si

---

³⁸⁷ Občanská práva a svobody upřesnil zvláště v požadavku neomezovaného organizování dělníků v odborových spolcích. [Od spolků a hnutí je však nutno odlišit koalice. Koalicí rakouské právo na jedné straně rozumělo kartely tj. zvláštní úmluvy podnikatelů, vlastníků výrobních prostředků, živnostníků atd., jejichž cílem bylo dosažení co nejvyšších zisků na úkor dělníků, ale také například nakupující veřejnosti. Na druhé straně koalicí byla úmluva (například stávka) pracujících, na jejímž základě chtěli dosáhnout zlepšení pracovních, mzdových a sociálních podmínek. Do vydání koaličního zákona ze 7. dubna 1870 č. 43/1870 ř. z. byla každá stávka trestným činem. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 254. V oblasti politické požadovali úplné zrovnoprávnění mužů a žen, zlepšení hospodářského postavení dělnictva, zabezpečení nemocenského a sociálního pojištění, zkrácení pracovní doby všech zaměstnanců, zákaz dětské práce a vyloučení žen ze zdraví nebezpečných provozů. *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. (Politický program Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, 30. prosince 1888 – 1. ledna 1889, Hainfeld, s. 28–30, č. 9).

³⁸⁸ Poslaneckou sněmovnou říšské rady byl zákona o všeobecném, rovném, přímém a tajném hlasovacím právu schválen dne 1. prosince a panskou sněmovnou 21. prosince 1906.

³⁸⁹ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. (Politická rezoluce přijatá 7. sjezdem Československé sociálně demokratické strany dělnické, 22. – 25. prosince 1906, Praha – Vinohrady, s. 66–67, č. 25).

³⁹⁰ Dělnické listy (Viedeň), Sociální demokrat (Praha), Rovnost (Brno), Svornost (Ústí nad Labem), Hlas lidu (Prostějov), Svoboda (Kladno), Posel lidu (Plzeň), Právo lidu (Kukleny u Hradce Králové, poté Humpolec). MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 228.

³⁹¹ *Právo lidu* začalo vycházet 27. dubna 1893 jako čtrnáctideník v Kuklenách u Hradce Králové, od 5. srpna 1894 v Humpolci; poté vystřídal dalších nakladatele a od druhé poloviny roku 1895 vycházel v Praze. Od

dokázalo udržet po celé sledované období vysokou publicistickou úroveň a velmi široký okruh odběratelů.³⁹²

Po volbách do poslanecké sněmovny říšské rady v březnu 1897, v nichž získali čeští sociální demokraté pět mandátů, se ve svém tisku zabývali jinými otázkami, než byl I. sjezd československých žen, na který organizátorky nepozvaly žádnou zástupkyni z dělnických a sociálně demokratických spolků.

V bouřlivých měsících říjnu, listopadu a prosinci 1905 si sílící sociálně demokratické, ale také občanské hnutí žen, získaly mnohem více pozornosti *Práva lidu* než v předcházejících letech. Články a statě, které o jejich aktivitách publikovalo na svých stránkách je možné rozdělit do tří skupin. Nejvíce pozornosti list věnoval účasti sociálních demokratek na demonstracích a stávkách organizovaných stranou. Nezapomněl na ně ani v textu svolání ke všem občanům státu. List vyzýval příslušníky všech politických stran a obyvatelstvo k účasti na manifestaci, jež měla podpořit všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo, vyhlášené sociálními demokraty na 10. října 1905, kdy mělo být zahájeno zasedání českého zemského sněmu.³⁹³ Den poté vyšla rozsáhlá stať, v níž list vysvětlil důvody svolání manifestace, popsal její velice dobrou organizaci, klidný průběh i rozchod všech zúčastněných. O celé akci *Práva lidu* referovalo: „Nad Prahou vlál včera rudý prapor, všechno tonulo v záplavě rudých karafiátů. Bataliony dělnické reklamovaly svá občanská práva, reklamovaly je způsobem tichým a klidným, ale za to tím výmluvnějším, až příšerně výmluvným. Dělníci čeští dokumentovali včera před celým světem svou vyspělost, ukazovali jaká hříšná křivda se na nich páše, když jim chtějí vypálit v tvář znamení méněcennosti a odbýt je opovážlivým příspěvkem páté kurie. [...] Dovedli jsme

---

začátku roku 1896 byl list vydáván jako týdeník a od 1. září 1897 jako deník. Prvním šéfredaktorem deníku *Práva lidu* byl Antonín Němec. K významným členům redakce patřili Bohumír Šmeral, Josef Stivín, F. V. Krejčí ad.

³⁹² Náklad *Práva lidu* stoupl v průběhu roku 1905 z 10.000 na 50.000 výtisků.

³⁹³ Sociální demokraté! Mužové a ženy práce! Občané! Lide československý! *Práva lidu*, 1905, roč. 14, č. 272, 3. 10., [s. 1].

zastavit práci nadobro. První pokus houfné stávky politické v Rakousku se plně zdařil. [...] Provedli jsme desetitisícový pochod na Prahu, dovedli jsme shromáždit sto tisíc lidí, jež hořeli všichni pro velikou kulturní ideu rovnosti občanské a zachovali přitom naprostý klid. [...] Nikde nebylo ani policajta vidět a přece takový vzorný pořádek.“³⁹⁴ Manifestační průvod, jehož se v hojném počtu zúčastnily také ženy, došel až k budově českého sněmu. Zástupci dělnictva byli uvedeni k maršálkovi sněmu Jiřímu Kristiánovi Lobkovicovi, jemuž Antonín Němec „tlumočil vůli dělnictva, v okamžiku, kdy sněm má přistoupiti k opravě zemského volebního řádu.“³⁹⁵ Sdělil, že dělnictvo nesouhlasí s vládním návrhem novely volebního řádu a požaduje všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo pro muže a ženy. Lobkovic sice vzal přání českých a německých dělníků na vědomí, ale sdělil jim, že rozhodnutí o nové podobě volebního zákona do českého zemského sněmu je zcela v rukou sněmu.³⁹⁶ Demonstrace byla českým³⁹⁷ i německým tiskem³⁹⁸ velice chválena a dokonce i konservativní Čech psal o vzorné organizaci akce.³⁹⁹

K podpoře tohoto úspěchu *Právo lidu* vyzvalo sociální demokraty i sociální demokraty k zakládání nových politických a odborových organizací, v nichž měli vysvětlovat zásady strany, burcovat lidi z lhostejnosti a nabádat liknavé k plnění povinností k národu.⁴⁰⁰

---

³⁹⁴ 100.000 dělníků před zemským sněmem českým. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 280, 11. 10., [s. 1].

³⁹⁵ V jednom z posledních článků, zabývajících se volbami do českého zemského sněmu v březnu 1908, byla analýza volebního zákona. List poukázal na to, že přes masové akce pokrokové veřejnosti nebyl upraven volební řád zavedením všeobecného hlasovacího práva. „Tyto *potupné* volby byly včera *korunovány* volbami v kurii *velkostatkářské*. Za velkostatek *svěřenský* voleno následovně: z **42 k volbě oprávněných** *dostavilo se 20, 10 osobně* a 10 s *plnými* mocemi a **těchto 10 voličů** zvolilo jednohlasně **16 poslanců**. [...] Za velkostatek *nesvěřenský* voleno následovně: ze **415 k volbě oprávněných** *dostavilo se k volbě 146 voličů*, z těchto **73 osobně** a 73 s *plnými* mocemi a **těchto 73 voličů** zvolilo jednohlasně následujících **54 poslanců**. [...] Tato holá fakta mluví: **83 velkostatkářských voličů** si zvolilo do zemského sněmu **70 poslanců**, kdežto *sociální demokraté čeští*, kteří v Čechách při volbách říšských odevzdali **282.045 hlasů** a *němečtí*, kteří odevzdali **168.846 hlasů** *nemají na tomto zemském sněmu ani jediného zástupce!*“ Potupné volby korunovány! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 65, 6. 3., [s. 1].

³⁹⁶ 100.000 dělníků před zemským sněmem českým. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 280, 11. 10., [s. 2].

³⁹⁷ *Národní listy, Politik, Národní politika, Čech*.

³⁹⁸ *Prager Tagblatt, Bohemia, Arbeiter Zeitung, Die Zeit*.

³⁹⁹ Veliký den pražského dělnictva. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 281, 12. 10., [s. 1–2].

⁴⁰⁰ Soudruzi a soudružky! *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 280, 11. 10., [s. 7].

Po krvavých srážkách ve Vídni a v Praze⁴⁰¹ vyhlásila Sociálně demokratická strana v Rakousku na 28. listopadu 1905, na den, kdy poslanecká sněmovna říšské rady zahájila zasedání, všeobecnou generální stávku v celém Předlitavsku na podporu všeobecného a rovného hlasovacího práva. Československá sociálně demokratická strana dělnická se k výzvě připojila.⁴⁰² Jen v Praze se generální stávky zúčastnilo na 100.000 osob. Listem byla pozitivně hodnocena účast prof. T. G. Masaryka na manifestaci v čele univerzitních studentů.⁴⁰³ Ženský klub český svolal na 24. listopadu 1905 schůzi, na níž se ženy dohodly na podpoře všeobecného hlasovacího práva, generální stávky a na osobní účasti v ní. Ke svým dosud rozvíjeným politicky orientovaných aktivitám připojily petici požadující volební právo žen, jíž adresovaly říšské radě. Kromě toho navrhly ustavení Stálého výboru pro volební právo žen, který měl spolupracovat nejen s ženskými spolky, ale také s politickými stranami. Termín konání ustavující schůze byl stanoven na 10. prosince 1905.⁴⁰⁴

O manifestační zakládající schůzi Právo lidu napsalo: „V sále Národního domu vinohradského se konala včera odpoledne velice četně navštívená schůze žen českých všech vrstev za nejnaléhavější požadavek doby – všeobecné, rovné, přímé a tajné právo hlasovací. Schůze svolána byla hlavně proto, aby veřejnosti připomenula důrazně, že kromě mužů, o jichž volební právo se dnes jedná, jsou zde také *ženy*, tvořící polovici

---

⁴⁰¹ V Praze teče dělnická krev. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 305, 5. 11., [s. 1–2]. Je s podivem, že pouze *Právo lidu*, jediné ze všech sledovaných periodik, informovalo své čtenáře o schůzce pražských advokátů iniciované JUDr. Václavem Boučkem na ochranu zatčených z 4. listopadu 1905. Všichni zúčastnění se shodli na tom, že krvavé střetnutí bylo policií a vojskem vyprovokováno. „Svolavatel uvedl, že sám viděl, jak si policisté počínali brutálně a nezákonně. Jde nevyhnutelně o to, aby se proti těmto brutalitám něco učinilo. V první řadě tu jde o bezplatnou právní pomoc všem zatčeným a podruhé o upozornění osob na ulici, jaká tu mají práva a jaké jsou povinnosti policie. [...] Nesmí dojít k tomu, aby někdo byl odsouzen bez obhájce.“ Náměstek předsedy advokátní komory JUDr. Eduard Koerner prohlásil: „Advokáti jsou povinni poskytnout netoliko právní pomoc, ale i manifestovat, že cítíme s těmi, kteří se pro myšlenku všeobecného a rovného práva hlasovacího obětují.“ Na ochranu zatčených. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 309, 7. 11., [s. 5].

⁴⁰² 28. listopad 1905. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 333, 28. 11., [s. 1].

⁴⁰³ 28. listopad 1905. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 335, 30. 11., [s. 1].

⁴⁰⁴ O všeobecném volebním právu žen. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 332, 27. 11., [s. 4]. Volební právo žen. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 336, 1. 12., [s. 6]. Volební právo žen. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 338, 2. 12., [s. 5]. Ženy všech vrstev a stavů... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 343, 7. 12., [s. 2]. Ženy české... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 346, 10. 12., [s. 6]. Soudruhům, soudružkám a všem organizacím strany. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 335, 30. 11., [s. 1].

národa, jimž volební právo plnou měrou přísluší, ale o nichž v chystané osnově vládní není ani zmínky.⁴⁰⁵ Slova se postupně ujaly Karla Máchová, Teréza Nováková, Františka Zeminová, Františka F. Plamínková, Alice Masaryková a další; za přítomné muže promluvil sociální demokrat Čermák. V rezoluci vzešlé z toho jednání zazněly požadavky týkající se uzákonění všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva, vztahujícího se též na ženy, a úpravy § 30 spolkového zákona z roku 1867 ve smyslu opravňujícím také ženy k účasti v politickém životě společnosti a k tomu, aby mohly být oficiálními členkami politických organizací.

Právo lidu pravidelně přinášelo i pozvánky na vzdělávací a kulturní akce Ženského klubu českého.⁴⁰⁶ Přednáška Karly Máchové *Obec a její sociální povinnost k ženě* v Ženském klubu českém byla věnována větší pozornost nejen proto, že se dotkla problémů velice citlivých a většinou měst a vesnic liknavě řešených, ale také proto, že byl po diskusi jednomyslně přijat návrh, „aby podána byla jménem shromážděných k městské radě pražské žádost za povolání K. Máchové jako odbornice do sociální komise městské“.⁴⁰⁷

V prvním čtvrtletí roku 1908 *Právo lidu* především zajímaly volby do českého zemského sněmu⁴⁰⁸ a kandidatura Karly Máchové, šéfredaktorky *Ženského listu*, ve volebním obvodě Praha – Hradčany, Vyšehrad a Holešovice – Bubny. Sledovalo její předvolební schůze v jednotlivých částech volebního obvodu a referovalo o průběžných výsledcích.⁴⁰⁹ Tak jako *Národní listy* a *Čas* podávalo voličkám potřebné informace;

---

⁴⁰⁵ Manifestační schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 347, 11. 12., [s. 3].

⁴⁰⁶ Ženský klub český... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 298, 29. 10., [s. 5]. Upozornění na zahájení jazykových kursů pořádaných Klubem. Ženský klub český... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 305, 5. 11., [s. 5]. Pozvánka na kulturní večer s uměleckým programem a na přednášku prof. Křemena *O Bílé hoře*. Ženský klub český... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 342, 6. 12., [s. 6]. Přednáška *Nynější vývoj obyvatelstva v Čechách*.

⁴⁰⁷ Ženský klub český. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 343, 7. 12., [s. 8].

⁴⁰⁸ Do zemských voleb! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 32, 2. 2., [s. 1].

⁴⁰⁹ Sociálně demokratické kandidatury k zemským volbám. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 18, 19. 1., [s. 1]. Praha IV. (Hradčany). *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 49, 19. 2., [s. 1]. Praha VII. Veřejná schůze voličů... *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 50, 20. 2., [s. 1]. V Praze VII. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 51, 21. 2., [s. 3].

například, kdy si mají v příslušném volebním obvodě vyzvednout volební legitimaci a jak mají postupovat při vlastní volbě. „[Ženy J. M.] chodily svátečně oblečeny, nejvíce samy nebo dvě pohromadě, zelený lístek hlasovací v ruce. Sem tam bylo vidět obchodnici z trhu, oblečenou docela všedně, což jenom svědčí o zájmu jejím o volební právo. Ač byla v zaměstnání, odběhla, aby vykonala své občanské právo.“⁴¹⁰

Doplňovací volba v první polovině června 1912 ve volebním obvodě Mladá Boleslav a Nymburk za zemřelého Václava Škardu se pro *Právo lidu* stala přitažlivým tématem. Jednak proto, že opět kandidovala Karla Máchová, ale také kvůli neurovnaným poměrům mezi mladočeským ústředím, jež po určitém váhání jmenovalo oficiální kandidátkou strany Boženu Vikovou-Kunětickou, a mladoboleslavskou organizací. Pro Karlu Máchovou probíhala předvolební kampaň standardním způsobem; list ji představil čtenářům, upozorňoval na její kandidaturu a na termíny schůzí voličů v uvedených městech.⁴¹¹

Přesto, že Boženě Vikové-Kunětické (od 29. května 1912 oficiální kandidátce Národní strany svobodomyslné), její předvolební kampani a hlavně hašteření uvnitř mladočeské strany věnovalo *Právo lidu* delší články než své kandidátce, nezapomnělo v žádném z nich několika řádky upozornit na důležitost této volby vzhledem k vládnímu návrhu novely volebního zákona do českého zemského sněmu a na sociálně demokratickou kandidaturu.⁴¹² „Všichni pokrokoví lidé a všechny ženy, které se nechtějí klamati mladočeskou nespolehlivostí, napíší tudíž v den volby, v den 4. června, na hlasovací lístek

---

Vyšehrad. Schůze voličů... *Právo lidu*, 1908, roč. 17, příloha II. k č. 53, 23. 2., [s. 1]. K zítřejším druhým volbám v Praze! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 61, 2. 3., [s. 5]. K dnešním druhým volbám v Praze! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 62, 3. 3., [s. 1]. Z volebního ruchu : druhé volby v Praze. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 63, 4. 3., [s. 3].

⁴¹⁰ Ženy jako voličky. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 51, 21. 2., [s. 3].

⁴¹¹ K volbě na Mladoboleslavsku. *Právo lidu – Večerník*, 1912, roč. (1)21, č. 117, 23. 5., [s. 4]; též: K volbě na Mladoboleslavsku. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, příloha k č. 142, 24. 5., [s. 4]. Karla Máchová... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 144, 26. 5., s. 1. K doplňovacím volbám poslance... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 1. K doplňovacím volbám poslance... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 151, 3. 6., s. 1. Voličská schůze soudr. Máchové. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 151, 3. 6., s. 3. Voličská schůze soudr. Máchové v Nymburce. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 151, 3. 6., s. 3.

⁴¹² Mladočeská komedie s ženskou kandidaturou. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 144, 26. 5., s. 2–3.

jedině jméno kandidátky sociálně demokratické, již jest Karla *Máchová*, redaktorka *Ženského listu* v Praze.⁴¹³

Výsledky jednotlivých kol volby doplněné komentářem, analyzujícím počty a stranickou příslušnost voličů, vyšly následující den.⁴¹⁴ Zvláště důležitá byla zpráva o rozhodnutí zemského výkonného výboru ČSDSD, zástupců České strany pokrokové a České strany státoprávně pokrokové, že doporučí svým voličům, aby ve druhém kole dali hlas Boženě Vikové-Kunětické. Na základě tohoto rozhodnutí byla kandidatura Karly Máchové stažena,⁴¹⁵ což přispělo Boženě Vikové-Kunětické k vítězství oslavovanému v českém i zahraničním tisku. *Neue freie Presse*, *Neues Wiener Tagblatt* a *Arbeiter-Zeitung* se shodly na konstatování: „Čechové mají mnoho hříchů...“, že však *myšlenka demokratická* mezi nimi zdomácněla způsobem zcela jiným, nežli mezi Němci, toho důkazem je tato volba. Kdežto v německých Čechách mužové odpírali volební právo širokým masám, čeští občané volí ženu za poslance. To svědčí o duchu zcela jiném. [...] Čech je *přístupen myšlence demokratické*, u Němců je úpadek, u Čechů vývoj. [...] Tato volba je toho důkazem.“ V závěru článku si však *Právo lidu* povzdechlo: „Chválí se vyspělost, pokrokovost, demokratičnost českého života. [...] Je-li tolik chválena demokratičnost poměrů českých, budiž vzpomenu, že *ve všech zemských sněmech Rakouska má už dělný lid své zástupce, jen v českém nikoliv, že už v obecních zastupitelstvech všech hlavních měst zemských má dělný lid zástupce, jen v Praze*

---

⁴¹³ Mladočeská komedie s ženskou kandidaturou. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 144, 26. 5., s. 3. Mladočeská komedie s ženskou kandidaturou. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 147, 30. 5., s. 1–2. Z volebního boje o ženskou kandidaturu. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 3. Předvolební. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 5. Z volebního boje o ženskou kandidaturu. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 6. Volte ženu! *Právo lidu – Večerník*, 1912, roč. (1)21, č. 125, 3. 6., [s. 1]. Voličská schůze pí. Vikové-Kunětické... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 159, 11. 6., s. 4.

⁴¹⁴ Výsledky voleb v Mladé Boleslavi a Nymburce. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 153, 5. 6., s. 3. Konečný výsledek mladoboleslavské a nymburské volby. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 154, 6. 6., s. 3. Kunětická zvolena. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 162, 14. 6., s. 2.

⁴¹⁵ K doplňovací volbě zemského poslance v městské skupině Mladá Boleslav – Nymburk. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 153, 5. 6., s. 3.

nikoliv.⁴¹⁶ O osudu mandátu řádně zvolené poslankyně českého sněmu měl rozhodnout certifikát o platnosti volby, který všem zvoleným poslancům vystavoval místodržitel. Ten jej však Boženě Vikové-Kunětické odmítl vydat s poukazem, že o jejím vstupu do českého zákonodárného orgánu rozhodne zemský výbor a posléze plénum sněmu.⁴¹⁷

Právo lidu již 14. června 1912 připomnělo dvacáté výročí založení sociálně demokratického *Ženského listu*⁴¹⁸ založeného 1. července 1892 v Brně. Po převzetí časopisu pražskou sociálně demokratickou organizací v roce 1900, se jeho šéfredaktorkou stala Karla Máchová.⁴¹⁹

Počátky spolupráce dělnických žen se členy Československé sociálně demokratické strany dělnické je možné zaznamenat již koncem sedmdesátých let. Postupně nabírala na intenzitě i přesto, že ženy nesměly být oficiálními členkami politických spolků a stran až do novely § 30 spolkového zákona z roku 1867, jež sice vstoupila v platnost začátkem roku 1913 s tím, že její provádění v praxi bylo odsunuto na leden 1915. Přítomnost žen pozitivním způsobem ovlivňovala utváření politiky sociálně demokratické strany, její programy a publicistiku. Na vybraných článcích *Práva lidu* je zřejmý zájem o ženskou otázku a snaha přispět k jejímu řešení.

---

⁴¹⁶ Žena poslancem v Čechách. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 163, 15. 6., s. 2. Žena poslancem zemského sněmu českého. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, příloha k č. 162, 14. 6., [s. 3].

⁴¹⁷ Místodržitelův certifikát. *Právo lidu – Večerník*, 1912, roč. (1)21, č. 130, 10. 6., [s. 1–2]. C. k. místodržitel proti volebnímu právu žen. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 168, 20. 6., s. 1–2. Osud mandátu Kunětické... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 169, 21. 6., s. 5.

⁴¹⁸ 'Ženský list'... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 162, 14. 6., s. 6.

⁴¹⁹ MÁCHOVÁ, Karla. Dvacet let 'Ženského listu'. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, příloha k č. 171, 23. 6., s. 2–3.

3. Český politický katolicismus

Nesmělé počátky katolického a křesťansko-sociálního politického hnutí je možné zaznamenat již ve čtyřicátých letech 19. století, kdy se objevovaly první spolky a sdružení, jež neměly vyhraněný náboženský charakter.⁴²⁰ Svým členům (mužům) nabízely kromě aktivit směřujících k upevňování a prohlubování víry také vzdělávání, svépomocnou, podpůrnou, charitativní a v druhé polovině čtyřicátých let veřejnou a politickou činnost.⁴²¹

Teprve překonání neoabsolutismu a spolkový zákon, publikovaný v roce 1867, postupně vytvářely podmínky pro vznik katolických politických jednot, spolků katolických tovaryšů, svatojosefské jednoty mužů a jinochů ad. Doporučení vyšších zemských církevních činitelů a papežských encyklik byla ‚inspiračním‘ zdrojem činnosti místním katolickým spolkům, sdružením a jednotám, které se staly v průběhu druhé poloviny 19. století základem, na němž byl budován politický katolicismus.

Politická aktivita katolického kléru a stejně smýšlejícího obyvatelstva různých vrstev nebyla ničím novým. Katolické duchovenstvo stále ovlivňovalo utváření veřejného života a až do začátku devadesátých let představovalo významné frakce Strany konservativního velkostatku a Národní strany. Na staročeské spojování českého národního programu s katolickou ideologií poukazovali mladočeši již od šedesátých let, ale teprve jejich vítězství ve volbách v roce 1891 znamenalo porážku nejen staročeské strany, ale také

---

⁴²⁰ V soupise *Pražské spolky* z let 1895–1990 je v období 1812–1918 uvedeno 50 mužských spolků založených katolíky, evangelíky a židy. Nejstarší zaznamenaný katolický česko-německý SK I/1 **Zbožný spolek (bratrstvo) Panny Marie Vítězné na Bílé Hoře, (Andachts-Verein St. Maria de Victoria am Weissen Berge)** byl založen v Praze v roce 1812 a existoval do roku 1939. LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TŘIKACĚ Josef. *Pražské spolky*, s. 1–2, SK I/1 – I/50.

⁴²¹ MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 255. V neoabsolutistických padesátých letech vznikl podle záznamů *Spolkového katastru* pouze jediný česko-německý spolek Katolická jednota v Pražském arcibiskupství (Katholiken-Verein in der Prager Erzdiöcese unter dem Schutze der heiligen Landespatrone Böhmens überhaupt und des heiligen Adalbert insbesondere), který pracoval ještě v roce 1925. Archiv hl. m. Prahy, SK I/3 **Katolická jednota v Pražském arcibiskupství, (Katholiken-Verein in der Prager Erzdiöcese unter dem Schutze der heiligen Landespatrone Böhmens überhaupt und des heiligen Adalbert insbesondere)**, Praha 1850–1925.

její katolické frakce. Mnohem silnějším odpůrcem politickému katolicismu však byl ateistický vědecký socialismus.

Katolická církev nemohla již v této době zcela přehlížet narůstající nespokojenost nižších vrstev obyvatelstva a jejich sociální problémy. Cestu k jejich řešení viděla v organizování středních a nižších vrstev obyvatelstva pod svým vedením. Proto od druhé poloviny osmdesátých let podporovala zřizování katolických řemeslnických, rolnických a dělnických spolků, jež se měly stát základem křesťansko-sociálního hnutí. Posilou v boji proti liberalismu, kapitálu a socialismu a podporou v organizování nových spolků a katolických politických stran se mu stala encyklika Lva XIII. *Rerum novarum*,⁴²² publikovaná 15. května roku 1891. Konservativní Lev XIII. „vzdělaný odchovanec jezuitů na stolci papežském... Toužil dodat katolické církvi na celém světě významu sociální a politické moci a proto naléhal, aby se v každém státě, v každé zemi, utvořila katolická strana, která by si zjednala patřičný vliv na vedení státu. Papež Lev XIII. určoval těmto

---

⁴²² Encyklika papeže Lva XIII. *Rerum novarum* ‚o dělnické otázce‘ se stala oporou rodícího se křesťansko-sociálního a křesťansko-demokratického hnutí prosazovaného jak laiky, tak i nižšími duchovními. Katolická církev se tímto dokumentem pokusila překonat marxistický socialismus a odvrátit od něj pracující. Základním východiskem encykliky byla obhajoba soukromého vlastnictví. Přesto, že konstatovala sociální bídu a útlak zvláště mezi dělnictvem, neviděla řešení této situace v zestátnění či v združstevnění dosud soukromých majetků. „Avšak jejich plán je naprosto nezpůsobivý, aby se mohla podle něho úspěšně rozřešiti sporná otázka; konec konců by znamenal poškození vrstvy dělnické; jest mimo to nespravedlivý, protože se dopouští násilí na zákonných majitelích; vnáší zmatek do státního života, klade na státní moc úkoly, jež jsou jí cizí. [...] Řešení socialismu nespravedlivé k jednotlivcům a k rodinám. Ale ještě více: nabízejí lék, který je v zřejmém rozporu se spravedlivostí, protože *právo míti soukromý majetek je člověku dáno od přírody*. [...] *Řešení dělnické otázky je možné jen na základě soukromého vlastnictví*. Z toho všeho je jasno, že známý požadavek socialismu, aby se majetek stal společným, je nutno zcela odmítnouti, poněvadž škodí přímo i těm, jimž se má pomoci, poněvadž se přičií přirozeným právům jednotlivců; poněvadž rozvrací úkoly státu a obecný pokoj. Trvá tedy závěr: Když se chce pomoci lidu, musí především jako základ platiti zásada, že soukromé vlastnictví je nedotknutelné.“ Druhá část druhé kapitoly je zaměřena na kompetence státu v řešení dělnické otázky. „Jsou však lidé, kteří hmotných statků nemají. Ty zas učí církev, že chudoba podle soudu božního není hanbou, ani že se za to nemá člověk stydět, když si živobytí opatřuje prací.“ Katolická církev by měla probouzet v lidech lásku k bližnímu a „stát má pečovat o obecné blaho“ všech vrstev obyvatelstva, „tedy i o dělnictvo“. Zabývala se též pracovní dobou a právem na odpočinek žen a dětí. „Konečně není spravedlivé žádati po ženě nebo dítěti práci, kterou dovede vykonati muž ve zralém věku a s pevným zdravím. Ba u dětí je velmi bdíti nad tím, aby v továrně nepracovaly dřívě, než se věkem dostatečně upevní jejich tělo a rozvinou se schopnosti a duch. [...] Podobně některé práce méně se hodí ženám, pro které nejpřirozenější jsou práce v domácnosti: tyto práce v domácnosti jsou velikou ochranou ženské stydlivosti a svou povahou se velmi hodí pro výchovu dětí a prospěch rodiny.“ Třetí část druhé kapitoly se zabývá svěpomocnými organizacemi a spolky. V encyklice nenajdeme však žádnou zmínku o námezdně pracujících služkách a čeledínech a jejich neutěšených pracovních a životních podmínkách, na něž se vztahoval čelední řád a kteří byli vyjmuti z působnosti všeobecného občanského zákoníku a podléhali policejním soudům. *Rerum novarum o dělnické otázce : encyklika Lva XIII.* Překlad: Bedřich Vašek. 2. vydání. Olomouc: Lidové knihkupectví, 1935, s. 9, 10, 15, 26–27, 32–33.

stranám a jejím tiskovým orgánům směř. Byl to směr silně konservativní a ostře zahrocený proti socialistickému učení doby. Papež Lev XIII. uznával potřebu neodkladného řešení sociální otázky, ale nepřijímal proto socialismus. Odsoudil jej, zavrhoval stávkový boj, hlásal dohodu mezi kapitálem a prací. Byl pro svépomoc a odborové organizace katolické, katolická družstva, neupíral státu právo zasahovati do dělnické otázky. Burcoval katolíky celého světa, aby se organizovali k práci pro cíle katolické církve.⁴²³

Katolické strany

V Čechách se od devadesátých let 19. století do konce první světové války vyvíjel křesťansko-sociální proud,⁴²⁴ mající lidový charakter a širší záběr aktivit. V jeho čele většinou stály kněží (převážně kaplani), hledající inspiraci pro řešení sociálních problémů v zahraničí – v Německu, Rakousku, Belgii, Švýcarsku, Francii, Itálii a dalších zemích. Církvi k tomu dosud sloužily nepříliš efektivní charitativní katolické organizace, včetně ženských. Z tohoto důvodu a v reakci na mohutnící socialistické hnutí se křesťanští sociálové zaměřili na katolicky orientované dělníky a řemeslníky, kteří zakládali již v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století první dělnické organizace u nás. Sociálně a demokraticky orientované dělnictvo však v nich v průběhu sedmdesátých let začalo

---

⁴²³ TOBOLKA, Zdeněk. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879–1914, část 2. 1891–1914. Praha: Československý kompas, 1936, s. 104. Alois Hajn varoval před silněním českého politického katolicismu: „Chtějí-li ostatní strany české rozšířením a uskutečněním svých zásad mezi českým lidem přivoditi blaho a prospěch národa neb aspoň určité jeho třídy, strana klerikální směřuje k tomu, aby ovládnutím českého národa (i všech národů druhých) přiblížila se k svému vlastnímu cíli, kterým jest: *obnova ztracené moci a vlivu římské církve*. Církev, to jest církevní hierarchie, počínajíc papežem a posledním kaplánem končíc, má ovládnout opět svět, jako jej již jednou ovládla; neběží jí však toliko o vládu duchovní, o mravní panství nad dušemi lidskými, o jejich zušlechtění a zdokonalení, to vše jest pouze prostředkem k dosažení panství skutečného, hmotného, a proto nalézáme v programu strany klerikální i odstavec o obnovení *papežského státu*, který roku 1870 sjednocenou Itálií byl zabrán. Sny o středověké moci, kdy papežové byli nejvyššími panovníky světa, před kterými třásla se knížata světská, učenci a básníci, dosud straší v hlavách dnešních klerikálů, ať mluví jazykem českým nebo německým, francouzským nebo italským.“ HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 94.

⁴²⁴ Na Moravě se křesťansko-sociální hnutí v devadesátých letech 19. století vyvíjelo odlišně než v Čechách. Křesťansko-sociální hnutí se neustavilo jako samostatný ideový proud a nezaložilo ani politickou stranu. Moravané se sice v roce 1894 zúčastnili sjezdu v Litomyšli, akceptovali jeho závěry, ale nevytvořili zemský výbor. O dva roky později se připojili ke Katolické straně národní na Moravě, jež byla ustavena na svém prvním sjezdu dne 14. září 1896. Moravské křesťansko-sociální hnutí se spíše orientovalo na zakládání nových spolků a rozvíjení jejich aktivit v oblasti vzdělávání, charitativní, kulturní, náboženské, podpůrné atd. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 258, 260.

přebírat vedení.⁴²⁵ Křesťansko-sociální hnutí,⁴²⁶ se z této situace vzpamatovalo až v osmdesátých letech. Teprve na jejich přelomu s léty devadesátými iniciovalo pražské družstvo Vlast vznik několika křesťansko-sociálních politických spolků⁴²⁷ a poté přeměnu křesťansko-sociálního hnutí ve stranu. Aktivity Vlasti vyvrcholily svoláním 1. sjezdu ve dnech 8. – 9. září 1894 do Litomyšle a založením Strany katolického dělnictva československého, jejímž předsedou se stal Rudolf Horský.⁴²⁸ Program strany byl ovlivněn domácí křesťansko-sociální tradicí, zkušenostmi a programovými dokumenty velmi aktivních křesťanských sociálů z alpských zemí, německého Centra a samozřejmě také hnutím, vyvolaným encyklikou *Rerum novarum*.⁴²⁹

Úspěšné činnosti strany však bránily intriky a iniciativa vysoké církevní hierarchie v čele s pražským arcibiskupem kardinálem Františkem Schönbornem⁴³⁰ a s ní spjaté šlechtické konservativní vrstvy, jež na vznik křesťansko-sociální strany shlížely s velkou nedůvěrou. Negativní roli v procesu rozkladu strany sehrálo také družstvo Vlast.⁴³¹ Proti

---

⁴²⁵ Viz též Š. Ženy a křesťanský socialismus. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 7, 13. 4., s. 51–52.

⁴²⁶ Do začátku devadesátých let vznikla v Čechách a na Moravě hustá síť katolických charitativních, podpůrných, vzdělávacích a odborových spolků a bratrstev, vedených kněžími a řeholníky.

⁴²⁷ Jedním z nich byl Politický klub katolického dělnictva pro království České založený 25. ledna 1893. Archiv hl. m. Prahy, SK XXI/36 **Politický klub katolického dělnictva pro království České**, Praha 1893–1939.

⁴²⁸ Organizační řád měl vést k vytvoření tří samostatných a nezávislých zemských stranických organizací na území Čech, Moravy a Slezska. Jejich řízení mělo být třístupňové: nejnižší byl místní katolický spolek, nad ním krajské (krajské) sdružení důvěrníků a nejvyšším řídicím orgánem zemských organizací se měla stát porada zemských sborů. Usnesení sjezdu však nebylo realizováno; nedošlo k propojení ani na nejnižší ani na nejvyšší úrovni, tzn., že jednotlivé zemské organizace nespolečně pracovaly. Proto současníci považovali za ustavující sjezd křesťansko-sociální strany v Čechách až 2. zemský sjezd delegátů katolického dělnictva v roce 1898 v Praze. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 256–260. KUČERA, Martin. Český politický katolicismus před první světovou válkou. *Český časopis historický*, 2000, roč. 98, č. 1, s. 101.

⁴²⁹ MAREK, Pavel. K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906. *Český časopis historický*, 1999, roč. 97, č. 1, s. 38.

⁴³⁰ Arcibiskup Schönborn se snažil v Římě roku 1895 vymoci zákaz křesťansko-sociálního hnutí, jež se pokoušelo o nezávislost na církvi a příliš demokratizovalo katolický tábor. Protože neuspěl, dal podnět k založení napůl tajné Družiny pro katolickou organizaci v království Českém, jíž vedl Vojtěch Schönborn. Družina se soustředila na šlechtu, katolické laiky a mezi jejími členy nechyběli ani představitelé křesťansko-sociální strany spolupracující s Vlastí. MAREK, Pavel. K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906, s. 39.

⁴³¹ Družstvo Vlast zaujímalo v českém katolickém táboře devadesátých let 19. století pozici centrálního katolického, kulturního a společenského střediska, což mu umožnilo ovlivnit řadu spolků. K takovému postavení mu dopomohl vliv vysoké církevní hierarchie a šlechty, o níž se opíralo. Vlast byla jedním z mála spolků, které disponovaly dostatkem finančních prostředků pro vydavatelskou činnost. V jeho čele a zároveň ve vedení strany stáli titíž představitelé, kteří se přizpůsobovali diktátu Schönbornovy Družiny pro katolickou

předsedovi Rudolfovi Horskému a výkonnému výboru se v letech 1895–1899 postavila frakce mladých laických křesťanských sociálů.⁴³² Ostré spory zakončené jejich vyloučením rozhodly v polovině srpna 1899 o založení Křesťansko-sociální strany lidové. Ani pak ideologické rozepře nepřestaly a trvaly až do války, stejně tak jako štěpení v další politické subjekty.⁴³³

Navzdory obtížím se nejúspěšněji modernizovalo křesťansko-sociální (dělnické) uskupení, které od začátku 20. století nabývalo charakteru masové politické strany. Svě stoupence sdružovala v různých satelitních organizacích,⁴³⁴ které byly pod přímým dohledem výkonných výborů a zároveň v každém z nich (ve spolcích mužských i ženských) zastával některou z vedoucích funkcí tzv. duchovní rádce (většinou kněz). Prostřednictvím této úzké vazby se neurovnané stranické poměry často přenášely také mezi satelitní organizace.

---

organizaci v království Českém, a záměrně brzdili činnost strany. MAREK, Pavel. K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906, s. 39.

⁴³² Vilém Koleč, Josef Hovádek, Václav Myslivec, František Korynta ad.

⁴³³ V roce 1906 se katolické strany spojily do Strany katolického lidu, o čtyři roky později přejmenované na Českou stranu křesťansko-sociální v království Českém. Ta ale nezůstala dlouho jednotná; postupně se od ní odpojovaly frakce, jež v letech 1911–1912 založily Katolicko-národní stranu konservativní, Konservativní stranu lidovou a Křesťansko-sociální stranu lidovou. Původně sjednocená Strana katolického lidu byla ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady v roce 1907 poměrně úspěšná – získala 7 mandátů. Následkem štěpení a vzniku tří nových politických subjektů v letech 1911–1912 nezískali čeští katolíci v říšských volbách v roce 1911 žádný mandát. KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 120–121.

⁴³⁴ O ženských katolických a křesťansko-sociálních spolcích bylo pojednáno v II. kapitole *Ženské spolky ve druhé polovině 19. století*, v části 3.1 *Katolické ženské spolky* a 3.2 *Křesťansko-sociální ženské spolky*. K neaktivnějším náleželo Sdružení českých katolických zemědělců pro království České (ustaveno 10. července 1904 v Příbrami), jež se téměř dva roky před tím snažilo vyvolat zdání zájmu o spolupráci s agrární stranou, od roku 1908 postupně budovalo sdružení mládeže a své hospodářské korporace (Hospodářské sdružení českých křesťanských zemědělců pro království České, Zemský svaz českých hospodářských družstev a společenstev, Československou záložnu ad.). Archiv hl. m. Prahy, SK XXI/101 **Sdružení českých katolických zemědělců pro království České**, Praha 1904–1939. SK VII/59 **Hospodářské sdružení českých křesťanských zemědělců pro království České**, Praha 1908–1943. K satelitním organizacím rolníků a dělníků náleželo také Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém, jež bylo založeno Stranou katolického lidu v roce 1908. SK VIII/195 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém**, Praha 1907–1920. Do vypuknutí války mělo Sdružení živnostníků pouhých 800 členů a asi 14 poboček; nejvíce z nich bylo v Praze. SK VIII/221 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém – místní odbor pro Žižkov a okolí**, Žižkov 1908–1919? SK VIII/222 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém – místní odbor pro Nusle a okolí**, Nusle 1908–1910? SK VIII/223 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém – místní odbor pro Královské Vinohrady a okolí**, Královské Vinohrady 1908–1919? SK VIII/224 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém – místní odbor pro Malou Stranu a okolí**, Praha III 1908–1913? SK VIII/228 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém – místní odbor pro Prahu I**, Praha I 1908–1911. SK VIII/237 **Sdružení českých katolických živnostníků v království Českém – místní odbor pro Prahu II**, Praha II 1909–1910?

Pokus křesťanských sociálů založit Všeodborové sdružení křesťanského dělnictva pro království České (12. ledna 1902, Týniště nad Orlicí) s cílem materiálně a hlavně duchovně povznášet své členy (tovární, zemědělské i domácí dělníky, řemeslníky, duchovní, učňovskou mládež, muže i ženy) nebyl příliš úspěšný kvůli nedostatku finančních prostředků souvisejících s malou členskou základnou. Roli odborové organizace, zvláště v jednáních s podnikateli a státními orgány, mnohem úspěšněji zvládala Říšská československá všeodborová komise křesťansko-sociální,⁴³⁵ vytvořená v roce 1909 spojením českých a moravských odborových sdružení.

Důležitou součástí programových dokumentů katolických i křesťansko-sociálních stran byla spolupráce s katolickou inteligencí⁴³⁶ a péče o mladé lidi – chlapce i dívky. Z podnětu Sdružení českých katolických zemědělců bylo v roce 1907 založeno Sdružení mládeže a po něm následovaly další organizace ve městech i na venkově, jež svou činností často navazovaly na starší nepolitické spolky. Pro dělníky byl v prosinci 1910 ustaven Svaz české mládeže křesťansko-sociální,⁴³⁷ který jen v Praze podnítl vznik osmi poboček.⁴³⁸ Další centrum se vytvořilo ve východních Čechách v Hradci Králové.

Katolické a křesťansko-sociální strany podporovaly na Moravě a v Čechách tělovýchovné hnutí Orel.⁴³⁹ Teprve v roce 1909 na Moravě a o dva roky později v Čechách, po téměř desetiletém usilování, se začaly objevovat ve větším počtu místní organizace. Krátce před válkou tvořilo hnutí 249 samostatných organizací mužů, žen a dětí

---

⁴³⁵ Říšská komise sdružovala 38.000 členů.

⁴³⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK X/137 **Česká liga akademická**, Praha 1906–1949. Organizaci založili vysokoškolští studenti (křesťansko-sociální levice). Čeští katoličtí učitelé (křesťansko-sociální pravice pracující pod záštitou družstva Vlast) iniciovali vznik Jednoty českého katolického učitelstva a přátel křesťanské výchovy; katolické a křesťansko-sociální učitelky se sdružovaly ve svých organizacích. Učitelé náboženství se sdružovali v Katechetském spolku v Čechách. V roce 1907 bylo laiky ustaveno Sdružení katolické inteligence. SK IX/185 **Sdružení katolické inteligence**, Praha 1907–1929.

⁴³⁷ Archiv hl. m. Prahy, SK XI/321 **Svaz české mládeže křesťansko-sociální**, Praha 1910–1915.

⁴³⁸ Archiv hl. m. Prahy, SK XI/324, SK XI/325, SK XI/326, SK XI/327 a SK XI/333 jsou uvedeny ve II. kapitole, části 3.2. SK XI/351 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Hradčany a okolí**, Praha IV 1912–1915. SK XI/353 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Nusle a okolí**, Nusle 1912–1915. SK XI/354 **Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Vršovice a okolí**, Vršovice 1912–1915.

⁴³⁹ Archiv hl. m. Prahy, SK XIII/75 **Křesťansko-sociální jednota První pražský Orel na Královském Vyšehradě**, Praha VI 1912–1923. SK XIII/77 **Katolická tělocvičná jednota Orel**, Praha IV 1913–1922.

s 12.000 členy. Stejně jako v Sokole byl v Orlu kladen důraz na výchovu a slety pořádané Orlem byly okázalými slavnostmi za účasti vysoké církevní hierarchie.

* * *

Programové dokumenty obou proudů českého politického katolicismu – katolicko-národního a křesťansko-sociálního – vycházely z velice podobných zásad. Ve svých programech navrhovaly řešení dělnické otázky, jež spočívalo v návratu mnoha oborů, které byly na počátku 20. století provozovány v továrnách, k řemeslné výrobě a k systému cechovních organizací pečujících o své členy. Oba proudy sjednocovala idea katolicismu, představující základní princip, na němž měl být budován hierarchicky strukturovaný stát s odpovídajícími institucemi. Katolicismus a víra v Boha měly člověka provázet po celý život v soukromí i na veřejnosti. Prostřednictvím tohoto mocenského a duchovního nástroje usilovaly katolické strany o obrodu společnosti a její obranu před liberalismem a socialismem.

Programové cíle budoucího katolického národního proudu byly poprvé formulovány v materiálech Katolicko-politické jednoty pro království České, založené v roce 1871. Národní strana katolická v království Českém se ve svém programu zaměřila především na potírání liberalismu a nevěrectví. Projevila v něm bezvýhradnou oddanost církvi a dynastii. Požadovala stejně jako české národně liberální strany jazykovou a národní rovnoprávnost a rovnocennost, naplnění státního práva koruny České, federativní uspořádání habsburské monarchie a obnovení pravomoci sněmů obesílat poslaneckou sněmovnu říšské rady. Usilovala o zavedení konfesijní školy (základní stupeň vzdělání), dohled církve na střední i vysoké školství, dodržování volna o nedělích a katolických svátcích, zřízení společenstev pro řemeslníky a živnostníky, pojištění dělnictva a řešení otázky zadluženosti všech drobných živností. Program zásadně odmítnul všeobecné, rovné,

přímé a tajné hlasovací právo a doporučil zavedení volebního práva podle zájmových skupin.⁴⁴⁰

Encyklika *Rerum novarum* významně ovlivňovala koncepci křesťansko-sociálního programu. Z ní čerpal i programový dokument přijatý na sjezdu v Litomyšli na počátku září 1894,⁴⁴¹ jenž byl v následujících letech doplňován a upřesňován. V roce 1897 byl program, dosud se obracející na dělnictvo, rozšířen o problematiku zabývající se rolnictvem a živnostníky. Požadoval pouze přímé volební právo rolníků a dělníků (pouze mužů) do dělnických komor, neboť v nich autor programu Rudolf Vrba viděl jen apolitickou masu. Na postavení ženy v rodině a ve společnosti bylo nahlíženo v duchu konservativní tradice. „Jsme rozhodnými zastánci ženy, jejíž sociální úlohu vidíme ve vedení domácnosti a výchově dětí, dále vidíme v ženě základ a sloup rodiny, kterážto činnost ženy ničím se nahradit nedá, a proto jest právě naopak společnost lidská povinna, aby výrobní život byl tak uspořádán, by žena co nejvíc vyloučena byla z továren, konfekcí, dílen, z úřadů a podobných, muži příslušejících povolání. Jest žádoucí, aby ženy v konfekcích a obchodech, měly svou organizaci, kde by svorně vystoupiti mohly proti nemravným neb nesvědomitým prácedárcům. [...] Pro ženy neprovdané budiž zjednána možnost, aby se živily jako učitelky neb úřednice při poště a telegrafu a to v obmezeném počtu. [...] Žádáme naprosté odloučení žen od mužů v dílnách, obchodech a konfekcích, obmezení práce ženské v továrnách a průmyslu.“⁴⁴²

Křesťansko-sociální strana lidová program v roce 1899 rozšířila o mírně modernizovaný pohled na ženskou otázku a vyslovila se pro přijetí všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva pro volbu do všech samosprávných a zákonodárných sborů podle zájmových skupin.⁴⁴³ Do programových zásad Strany katolického lidu z roku

---

⁴⁴⁰ TOBOLKA, Zdeněk. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, s. 108.

⁴⁴¹ *Program strany katolického dělnictva československého v Rakousku*. Praha 1894.

⁴⁴² VRBA, Rudolf. *Program české strany křesťansko-sociální*. Praha: Václav Kotrba, 1897, s. 14, 33–35.

⁴⁴³ O volebním právu žen se program nezmiňuje.

1906 byla zařazena teze požadující vytvoření strany, v níž by byli zastoupeni katolíci i protestanti. Poté, co se Strana katolického lidu (Česká strana křesťansko-sociální v království Českém) rozštěpila na tři nové subjekty, doplnili křesťanští sociálové původní program o další část týkající se úředníků.⁴⁴⁴ Konservativní strana lidová převzala program Národní strany z roku 1905.

Požadavky obsažené v programech obou proudů politického katolicismu byly až na uplatnění všeobecného volebního práva shodné.⁴⁴⁵ Veškerých pozitivních změn ve společnosti mělo být dosaženo mírnou evolucí. Politický katolicismus odmítl tehdejší kapitalistickou ekonomickou soustavu, umožňující malému počtu jedinců hromadění obrovských majetků a zároveň vykořisťování pracujících vrstev. V encyklice *Rerum novarum*⁴⁴⁶ se katolická církev poprvé zabývala sociálním postavením pracujících vrstev. Přesto, že podněty encykliky byly v podmínkách tehdejší kapitalistické společnosti v širším měřítku nerealizovatelné, rozšířila pohled na sociální problematiku společnosti a inspirovala představitele českého politického katolicismu k aktivnějšímu přístupu směřujícímu k jejímu řešení. Také jim bylo stále více zřejmé, že charitativní činnost, jež měla mírnit negativní dopady raného kapitalismu na pracující, je na přelomu 19. a 20. století zcela nedostačující.

Oba proudy politického katolicismu shodně odmítaly liberalismus ve všech jeho podobách. V jejich programech vládlo přesvědčení, že byl příčinou neúcty vůči

---

⁴⁴⁴ HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 49.

⁴⁴⁵ Všeobecné hlasovací právo, poprvé uplatněné při volbách do poslanecké sněmovny říšské rady v květnu 1907, bylo katolíky odmítnuto. Parlament měl být, podle jejich názoru, sjezdem velkých společností šlechty, církevní hierarchie, sedláků, řemeslníků, dělníků, případně i zástupců inteligence; v žádném případě žen. O legislativě by nerozhodovaly politické strany, ale zájmové společenské složky. Tento princip, inspirovaný encyklikami, připomínal v mnohém stavovský stát. KLÁTIL, František. *Republika nad stranami : o vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897–1948)*. Praha: Melantrich, 1992, s. 34.

⁴⁴⁶ Encyklika požadovala solidaritu podnikatele s dělníkem, odpovídající mzdu pro pracující, jež by jejich rodinám umožnila důstojnou lidskou existenci. Státem garantovaná sociální ochrana dělníků měla zákonem podpořit zavedení pojištění pro případ nemoci, úrazu, nezaměstnanosti a ve stáří. Dělnictvo se mělo vrátit k řemeslům, samostatnému podnikání a tvorbě organizací s pravomocemi cechů. Tentýž požadavek se týkal také rolnictva a obchodníků. Podle dokumentu měly všechny změny sociálního charakteru vést k vytvoření nové střední vrstvy ve společnosti. Zlikvidovaný velký kapitál měl být nahrazen podniky spravovanými středním kapitálem a kapitalistická společnost se měla proměnit v středostavovskou.

náboženství, nejvyšší autoritě Boha, katolické morálce a kázni. Proto kladly důraz na náboženství, školství podřízené katolické církvi a na rodinu. Ve stejném duchu přistupoval katolicismus i k ženě, jejímž posláním byla především péče o rodinu. Pouze křesťanští sociálové pro ni požadovali přiměřené rozšíření možností ve vzdělávání, aby se kromě rodiny mohla uplatnit také v zaměstnání, pokud to bylo nutné.

* * *

V Čechách, na rozdíl od Moravy, vedle sebe existovala periodika katolické národní a křesťansko-sociální strany, mezi jejímiž stoupenci docházelo většinou z osobních důvodů k mnoha střetům a neshodám, což zapříčinilo tříštění organizací i tisku. Proto se uvažovalo o vytvoření ústředního tiskového centra, jehož neexistence byla vnímána jako faktor oslabující český katolicismus. Episkopáty, zasahující do tisku jen nepřímo, tuto úlohu nepřijaly. A ani spolky, sdružení či společnosti, jež spolupracovaly s vydavatelstvími novin a časopisů, nebyly schopné plnit úkoly ústředí. K prvním pokusům v Čechách a také v Předlitavsku je možné počítat založení Tiskové ligy v Praze počátkem června roku 1896.⁴⁴⁷ Byla konstituována podle zahraničních vzorů a udržovala četné kontakty s podobnými organizacemi v západní Evropě, odkud přebírala další zkušenosti. Liga sama sebe charakterizovala jako politický spolek k ochraně katolického náboženství, katolické církve, kněží a laiků napadených nepřátelskými periodiky. Omezujícím faktorem její činnosti byl však nedostatek finančních prostředků, které získávala pouze z členských příspěvků a drobných darů. Konkurentem Ligy se stal katolický Piův spolek,⁴⁴⁸ založený v roce 1907 podle vídeňského Pius-Vereinu, podporovaného vysokými konservativními a církevními kruhy.⁴⁴⁹ Usiloval o vytvoření ústřední české tiskové katolické kanceláře nebo odborového

---

⁴⁴⁷ Archiv hl. m. Prahy, SK XXI/49 **Tisková liga**, Praha 1896–1929.

⁴⁴⁸ Archiv hl. m. Prahy, SK I/39 **Piův spolek ku podporování českého katolického tisku v Čechách**, Praha 1907–1930.

⁴⁴⁹ Výjimkou byli kardinál Lev Skrbenský a Vojtěch Schönborn, kteří byli nakloněni Tiskové lize.

sdužení katolických žurnalistů, čímž se jeho aktivity křížily a překrývaly s činností Tiskové ligy.

Nejdéle vycházejícím periodikem v katolickém hnutí byl konservativní *Čech*.⁴⁵⁰ Zpočátku se ztotožňoval s politikou prosazovanou pražským arcibiskupem a od devadesátých let 19. století vycházel vstříc názorům Národní strany katolické v království Českém. Tak jako celé katolické hnutí procházel i *Čech* mnoha změnami. Kvůli zadlužení přešel list v polovině devadesátých let z Družstva sv. Václava do družstvem Vlast ovlivňované Cyrilometodějské tiskárny vlastněné Václavem Kortbou st. a jeho synem, což vyvolalo v nejvyšších církevních kruzích nelibost, neboť bylo zřejmé, že již nebudou moci zasahovat do jeho zaměření. Proto byl *Čech* z popudu kardinála Schönborna zastaven a nahrazen *Katolickými listy*, jež byly majetkem Družstva sv. Vojtěcha. *Katolické listy* byly nákladné a pravidelně končily deficitem 50.000 zlatých. Neustálý nedostatek financí se stal v roce 1901 důvodem k opětovnému převodu koncese na Václava Kotrbu ml., který pak sám rozhodoval o zaměření listu. K názvu *Čech* se deník vrátil o tři roky později. Z nákladného konservativního periodika s úzkým počtem odběratelů se v roce 1910 stal za spolupráce Piova spolku a družstva Vlast tzv. krejcarovým deníkem⁴⁵¹ a zároveň ústředním, poměrně vlivným tiskovým orgánem České strany křesťansko-sociální v království Českém.

* * *

Zájem *Katolických listů* o ženském hnutí byl v prvním pololetí roku 1897 zaměřen pouze I. sjezd československých žen. Již 15. května upozornily na konání slavnostního představení v Národním divadle na počest sjezdu⁴⁵² a v následujících dvou dnech podrobně referovaly o jeho průběhu. Autor do svých článků vybíral z přednášek jen to, a řečené ještě několikanásobně zvýraznil, co bylo podle jeho názoru v souladu s konservativní tradicí a

---

⁴⁵⁰ *Čech* byl vydáván od 25. dubna 1869. Do roku 1871 byl týdeníkem, poté sedm let vycházel třikrát v týdnu, v letech 1878–1931 byl deníkem a v posledních šesti letech své existence opět týdeníkem.

⁴⁵¹ Piův spolek a družstvo Vlast byly součástí křesťansko-sociální pravice.

⁴⁵² Slavnostní představení na počest prvního sjezdu českých žen. *Katolické listy*, 1897, roč. 1, č. 134, 15. 5., s. 4.

s křesťansko-sociálním programem. Referát Johanny Danešové, zabývající se působením československých žen od doby obrození byl shrnut do souvětí, jemuž byl dán v *Katolických listech* jiný smysl. „Mile dotkla se nás slova, jimiž vylíčila i spolupůsobení chrámů na obvod národa, jak báby a prabáby naše na modlitbách a v kancionálech a v Písmě sv. čítaly, v kostele písně nábožné zpívaly a písněmi národními dítky kolébaly.“⁴⁵³ Vybraná a *Katolickými listy* upravená pasáž z referátu se týkala citace ze zápisků Josefa Jungmanna, vzpomínajícího na své dětství a na to, jaké měl obrovské štěstí, že se podařilo jeho matce za pomoci učitele a faráře přesvědčit otce, aby byl poslán na studia. V další části výňatku si však Josef Jungmann povzdechl nad zcela nedostatečnými možnostmi ke vzdělávání dívek. „A co činily ty ženy statečné pro ducha svého a svých dcer? Čítávaly v neděli a ve svátek na modlitbách, ty totiž, které číst uměly, aneb v Písmě svatém a v kancionálech, které po rodičích zdědily a v úctě chovaly. Také zpívaly v kostele i doma staré písně, žalmy a písně národní, kterým učily se děti od rodičů...“⁴⁵⁴ Jungmannův i referentčin povzdech nad chybějícími vyššími dívčími školami *Katolické listy* nezaznamenaly. Druhý den na sjezdu vystoupily kromě jiných žen služebná a dělnice náležející ke křesťansko-sociální straně a právě jim autor textu věnoval největší pozornost. V závěru článku neopomněl zaútočit na novináře – sociálního demokrata Mojžíra Podhorského a pokrokaře Víta Kellnera, o němž napsal: „Pan Vít Kellner, jeden z té mladší inteligence (ač jeho kštice je valně prořidlá), jenž ohrazoval se – což vypadalo jako z nějaké hvězdy spadlé – proti výtce beznárodnosti mladé inteligenci vyčítané (jež ovšem se Židy a sociály se bila pro Dědice). [...] Mladá inteligence u dam pohořela.“⁴⁵⁵

V roce 1904 převzal štafetu od *Katolických listů* opět **Čech**. Charakter článků publikovaných v podzimních měsících 1905 se nezměnil. V těch, které se týkaly bojů o všeobecné hlasovací právo byla překrucována skutečnost, napadány zúčastněné osobnosti a

⁴⁵³ První sjezd žen československých. *Katolické listy*, 1897, roč. 1, č. 136, 17. 5., s. 1.

⁴⁵⁴ První sjezd žen československých... *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, příloha k č. 11, 20. 5. 1897, s. 6.

⁴⁵⁵ První sjezd žen československých. *Katolické listy*, 1897, roč. 1, č. 137, 18. 5., s. 2.

projevena úplná lhostejnost vůči aktivitám občanského, katolického a křesťansko-sociálního hnutí českých žen. Sociálně demokratická strana, organizátorka většiny demonstrací a stávek, byla neprávem odsouzena za událost, jež se stala 5. listopadu 1905, při níž policie a vojsko napadly rozcházející se dělnictvo po manifestační schůzi požadující uzákonění všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů.⁴⁵⁶

Kandidatuře žen ve volbách do českého zemského sněmu věnoval list pouze dvě kratičké zprávy. V první psal o schůzi voličů pořádané Marií Tůmovou ve Vysokém Mýtě a o JUDr. Václavu Boučkovi, který vystoupil s projevem zaměřeným na sociální otázku, jejíž součástí byla nikým neřešená prostituce. „Dr. Bouček na ženské schůzi ve Vys. Mýtě před posluchačkami od 14 do 70 let mluvil velmi znalecky o prostituci. Doporučoval tak kandidaturu pokrokové ženy slč. M. Tůmové. Při volbách do zemského sněmu není nic důležitějšího, než otázka prostituce. Řečník myslil patrně, že tímto pikantním předmětem posluchačkám se zavděčí; soudí, že snad jsou lidé naladěni, jako realistická mládež ,U Medvídků‘.“⁴⁵⁷ JUDr. Václav Bouček, významný právník, se v projevu zevrubně zabýval sociální problematikou. *Čech* si z něho vybral pouze jedno z témat – problémy spojené s prostitucí. Způsobem referování o V. Boučkovi a jeho projevu překročil hranici vkusu a slušnosti spíše autor článku. Ve druhé zprávě *Čech* informoval o výsledcích voleb.⁴⁵⁸

V době, kdy probíhala poměrně dramatická doplňovací volba ve volebním obvodu Mladá Boleslav a Nymburk, věnoval *Čech* svou pozornost ustavující schůzi Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém. Přesto, že byl založen 15 let po Ústředním spolu žen českých, 9 let po Ženském klubu českém a 7 let po Výboru pro

---

⁴⁵⁶ Pro všeobecné volební právo. *Čech*, 1905, [roč. 30], č. 264, 25. 9., s. 2–3. Krvavé výtržnosti socialistů v Praze. *Čech*, 1905, [roč. 30], č. 307, 6. 11., s. 1–3.

⁴⁵⁷ Dr. Bouček na ženské schůzi ve Vys. Mýtě... *Čech*, 1908, roč. 33, č. 56, 26. 2., s. 5.

⁴⁵⁸ Volby do zemského sněmu. *Čech*, 1908, roč. 33, č. 58, 28. 2., s. 3–4.

volební právo žen, byl čtenářům předkládán jako jedinečná organizace působící v Čechách.⁴⁵⁹

První zprávu z volebního klání, obsahující pouze počty hlasů získaných jednotlivými kandidáty, publikoval list po prvním kole.⁴⁶⁰ Krátce před druhým kolem vyšel článek, v němž autor rozebíral volební zákon do českého zemského sněmu a uvažoval o volitelnosti ženy do tohoto zákonodárského orgánu, jež byla závislá na tom, zda měly kandidátky aktivní volební právo do sněmu a v případě volby v Mladé Boleslavi a v Nymburce, zda obě měly volební právo v místě svého trvalého pobytu v případě, že by tam byly vypsány sněmovní volby. Kromě těchto okolností uvádí další důvody, které se měly ještě před doplňovací volbou zkoumat, aby bylo zcela zřejmé, že kandidatura žen byla platná.⁴⁶¹ V den, kdy se konalo druhé kolo, vyšel článek *Porážka na všech stranách*. V něm byl podán překroucený výklad dohody sociálních demokratů, realistů a státoprávníků, kteří svým stoupencům doporučili odevzdat hlasy jediné kandidátce Boženě Vikové-Kunětické. Tímto rozhodnutím chtěli podpořit ideu demokracie a rovnosti mužů a žen. V žádném případě nelze přijmout tvrzení Čecha, že sociální demokraté, realisté a státoprávníci „utíkali z boje“.⁴⁶² Dne 14. června list konstatoval vítězství Boženy Vikové-Kunětické.⁴⁶³ Posledním dějstvím doplňovací volby se stalo odmítnutí místopředsedy Thuna vydat poslankyni Vikové-Kunětické certifikát o platné volbě.⁴⁶⁴

Katolické a křesťansko-sociální strany, jejich programy a tisk setrávaly na konservativních tradicích a předsudcích vůči ženám a jejich schopnosti, kvalifikovaně a účinně spolupracovat s muži na řešení závažných společenských problémů.

---

⁴⁵⁹ Ustavující schůze Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 151, 3. 6., s. 1–2.

⁴⁶⁰ Volby do zemského sněmu. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 153, 5. 6., s. 3.

⁴⁶¹ Volitelnost žen do zemského sněmu král. Českého. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 157, 9. 6., s. 1–2.

⁴⁶² Porážka na všech stranách. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 161, 13. 6., s. 1.

⁴⁶³ Volba zemského poslance. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 162, 14. 6., s. 1.

⁴⁶⁴ Thun a Viková-Kunětická. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 163, 15. 6., s. 2. Mandát pí. Vikové-Kunětické. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 168, 20. 6., s. 2.

4. Česká strana národně sociální

Kořeny českého národně sociálního hnutí sahají do šedesátých let 19. století, kdy začalo být aktuální hledání rovnováhy mezi otázkou národní a sociální kvůli rychle se zvětšujícímu počtu průmyslového dělnictva, zasahujícího stále více do politické sféry. Snaha mladočechů, zvláště Františka Ladislava Chleborada a Josefa Baráka, integrovat dělníky do celonárodního hnutí, byla značně zpomalena v polovině sedmdesátých let nastupujícím internacionálním a výrazně sociálně orientovaným demokratickým hnutím. Osmdesátá léta byla v habsburské monarchii dobou silícího nacionalismu, který poznamenal i vztahy uvnitř rakouské dělnické strany, jejíž vedení nedokázalo dostatečně zohlednit národní požadavky českých dělníků. Německý nacionalismus zapříčinil postupný rozpad rakouského sociálně demokratického hnutí na samostatné národní dělnické strany. Vedle sociálně demokratických organizací existovala v polovině devadesátých let řada dělnických spolků odmítajících internacionalismus a ztotožňujících se s národní společností. Když teprve v roce 1899 vyšlo vedení rakouské sociálně demokratické strany částečně vstříc v národnostním programu požadavkům jednotlivých stran, nemohl již tento krok zastavit prudce se rozvíjející národně sociální hnutí.⁴⁶⁵

Badeniho volební reforma z roku 1896 rozšířila původní čtyři kurie určené censem, o pátou – všeobecnou bez censu. V březnu 1897 vstoupilo do poslanecké sněmovny pět českých sociálně demokratických poslanců, jejichž odmítnutí českého státního práva 30. března 1897⁴⁶⁶ se stalo impulsem k hektickému konstituování strany národních dělníků a k formulování jejich programu a cílů.

Již 1. dubna protestoval proti sociálně demokratickému projevu Politický klub katolického dělnictva v Čechách. O tři dny později učinili totéž čeští dělníci – stoupenci

---

⁴⁶⁵ KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 8–20. *Politické programy českého národního socialismu*. Josef Harna (ed.). Praha: Edice Politických programů. Praha Historický ústav AV ČR, 1998, s. 15.

⁴⁶⁶ Shodou okolností se tentýž den sešla jedna ze skupin národních dělníků s úmyslem připravit program veřejného shromáždění, na němž by byly vyhlášeny názory a cíle hnutí. MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 398. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 70.

národně sociálního směru na veřejném shromáždění konaném v prostorách Staroměstské radnice, jež je možné považovat za ustavující schůzi.⁴⁶⁷ Nejdříve odsoudili „herostratské prohlášení tak zvaných českých sociálně demokratických poslanců“ a upřeli jim právo zastupovat české dělnictvo. Poté, co se nové hnutí negativně vymezilo vůči sociální demokracii a marxismu, se pokusilo formulovat pozitivní program.⁴⁶⁸

O rok později ve dnech 9. – 11. dubna⁴⁶⁹ se konal ustavující sjezd Národně sociální strany v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Horních a Dolních Rakousích,⁴⁷⁰ na němž byl přijat první komplexnější program, jehož autorem byl z větší části V. J. Klofáč.⁴⁷¹ Vzhledem k tomu, že si mladočeši uvědomovali postupný úbytek potenciálních voličů ve městech i na venkově po vzniku katolické, křesťansko-sociální a agrární strany, uvítali ustavení národně sociální strany a poskytli jí materiální, prostřednictvím svého tisku agitační a nevelkou finanční podporu.

První výkonný výbor sestavený již 19. dubna začal okamžitě řídit ostrou protisocialistickou kampaň prostřednictvím čtyř čtrnáctideníků⁴⁷² *Český dělník*, *České*

---

⁴⁶⁷ Manifestační schůze národního dělnictva. *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 95, 5. 4., s. 1–2.

⁴⁶⁸ Nové hnutí se přihlásilo k českému státnímu právu, jehož postupnou aplikací v praxi měl český národ dojít k úplné samostatnosti. Odsoudilo třídní boj a domáhalo se splnění sociálních požadavků. Vybízelo k následnému organizování národně sociálního dělnictva, i když zatím z taktických důvodů nemluvalo o vytvoření nové politické strany, k němuž de facto došlo. TOBOLKA, Zdeněk. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. III/2, s. 126–127. *Politické programy českého národního socialismu*, s. 16–17, 33. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 488. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 64.

⁴⁶⁹ Nová strana měla stavovský (zájmový) charakter. Přesto, že ji zakládali dělníci, brzy ztratila tento charakter a profilovala se spíše jako maloburžoazní. Až do první světové války zůstalo vedení strany v rukou radikálních nacionálně orientovaných intelektuálů (většinou novinářů). HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 54–55. *Politické programy českého národního socialismu*, s. 19.

⁴⁷⁰ Oficiální pojmenování bylo příliš dlouhé a komplikované; běžně se proto užíval název Česká strana národně sociální.

⁴⁷¹ Přesto, že V. J. Klofáč byl jedním z iniciátorů založení strany národních dělníků, stál v ústraní. Nechtěl posilovat názor, že stranu nevedou dělníci a navíc, že je pobočkou Národní strany svobodomyšlné. Důvodem k obezřetnosti byl totiž jeho zaměstnanecký poměr v redakci *Národních listů*, který trval až do roku 1899. KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 21. TOBOLKA, Zdeněk. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. III/2, s. 131.

⁴⁷² Důvodem k zakládání celé řady titulů se čtrnáctidenní periodicitou byl tiskový zákon obsažený v článku 13 ústavního zákona č. 142/1867 ř. z. s pozdějšími novelizacemi – zákonem č. 142/1868 ř. z. a č. 32 a 33/1869 ř. z., jenž stanovil povinné složení jistoty (kauce) vydavatelem. Všechny čtyři listy byly čtrnáctideníky proto, že za ně byla požadována nižší kauce. Výše kauce ve Vídni – 8.000 zl; ve městech nad 60.000 obyvatel – 6.000 zl, nad 30.000 obyvatel – 4.000 zl, v ostatních – 2.000 zl. Uvedené částky se snížili na polovinu, pokud nebyl časopis vydáván častěji než třikrát týdně. MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 254–255.

dělnické listy, *Probuzení* a *Vpřed*, které začaly vycházet mezi 30. dubnem a začátkem června 1897. V prosinci 1899 se uvedené časopisy sloučily do jednoho titulu *Česká demokracie* vycházejícího od 5. ledna 1900 jednou týdně. Před volbami do poslanecké sněmovny říšské rady byla *Česká demokracie* vydávána od 21. října 1901 do února následujícího roku jako denní list. Poté se pro nedostatek financí změnila v obdeník a za nějaký čas opět v týdeník. Deník *České slovo*, jenž převzal název od stejnojmenného Vydavatelského družstva, začal vycházet od 1. března 1907.⁴⁷³

Teprve v roce 1911 na 6. sjezdu byl přijat organizační řád určující poměrné zastoupení žen v ústředním výkonném výboru, v místních všeodborových a zájmových organizacích. Výkonný výbor každé místní organizace zřizoval také odbory žen.

Česká strana národně sociální velice rychle našla své místo ve struktuře politických stran. Nejpevněji zakotvila v Praze a v národně smíšených oblastech, kde podporovala české menšinové školství a spolky. „Nezasedá-li vídeňský parlament nebo zemský sněm větší část roku, tím snadněji kromě běžné činnosti intervenční, poslanci, většinou pera schopni, se mohou věnovat novinářství, přednáškám a schůzím a to nejen mezi svými voliči, ale i tam, kde strana dosud kandidovat nemohla nebo propadla. Mohou tak působit za podmínek přece jen snazších, než všichni ti na všech stranách drobní obětavci, dělníci a řemeslníci, kteří se této neplacené práce ujímají teprve po svém zaměstnání. Kdyby jen práce – ale těch bojů, rvaček a rozbitých schůzí a oken! Nikoliv nadarmo. Ani vyhazování z práce a bytů, ani všecken teror Němců v poněmčelých krajích Čech... – nepohne bratry a nemůže je zlomit.“⁴⁷⁴

Ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady na přelomu let 1900/1901 získala národně sociální strana čtyři mandáty. Pro volby v roce 1907 vytvořila kartel s Českou stranou radikálně pokrokovou a Českou stranou státoprávní, jenž jim vynesl po třech

---

⁴⁷³ KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 30, 32–33.

⁴⁷⁴ KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 32.

mandátech. Významného úspěchu, třinácti mandátů, dosáhli národní socialisté při posledních předválečných říšských volbách v roce 1911, kdy strany staročeská, mladočeská a národně sociální spolupracovaly ve volebním kartelu. Tímto výsledkem se národní socialisté stali čtvrtou nejsilnější českou politickou stranou.⁴⁷⁵

Spolky, svazy a sdružení⁴⁷⁶ národních dělníků⁴⁷⁷ intenzivněji zakládány od začátku devadesátých let 19. století úspěšně konkurovaly sociálně demokratickým jednotám a vytvářely rozsáhlou síť zájmových organizací politického a hospodářského charakteru.⁴⁷⁸ K nejvýznamnějším patřila tzv. Mladá generace strany národně sociální, jejíž kluby, včetně ústředního výboru Národní mládeže socialistické, byly zakládány téměř bezprostředně po ustavení strany; o něco později začaly vznikat odbory, jejichž ústřednou se stala Česká obec dělnická. Mladí národní socialisté odmítali rakouský militarismus, službu v armádě, protestovali proti němčině jako velcímu jazyku atd.⁴⁷⁹ Národně sociální ženské hnutí, navazující na pokrokově smýšlející ženy předešlých generací, disponovalo v letech 1908–1914 časopisem *Ženské snahy*⁴⁸⁰ a v roce 1913 třiceti organizacemi s 4.800 členkami. Do první světové války patřila k nejvýznamnějším národním socialistkám Františka Zeminová. Pracovala jak v občanských spolcích žen, v nichž se setkávala s Františkou F.

---

⁴⁷⁵ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, s. 120–121. *Politické programy českého národního socialismu*, s. 20. KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 91. HAJN, Alois. *Politické strany u nás*, s. 77–78.

⁴⁷⁶ Jejich členy byli stejně orientovaní spoluobčané oběho pohlaví, včetně mládeže.

⁴⁷⁷ SOUKUPOVÁ, Blanka. Národně sociální spolky jako nástroje k modelování mezietnického klimatu : Praha devadesátých let 19. století a prvního desetiletí 20. století. In *Documenta Pragensia*. Sv. XVIII. Praha: Scriptorium, 2000, s. 245.

⁴⁷⁸ K politickým organizacím patřily: odborové a profesní, kulturní a vzdělávací, mládežnické. Například: Archiv hl. m. Prahy, SK III/726 **Všeodborový spolek dělnický Pokrok v Liboci**, Vzájemně se podporující a vzdělávací spolek národně sociální *Havlíček* v Liboci (od roku 1906), Liboc 1898–1950. SK XX/621 **Všeodborové sdružení národně sociální pro Dejvice a okolí**, Dejvice 1908–1914. SK XII/160 **Národně sociální klub tamburašů na Smíchově**, Smíchov 1912–1951. K hospodářským organizacím: rolnické, živnostnické a družstevní podniky strany. Například: SK VIII/169 **Zemská jednota národně sociálních živnostníků v království českém**, Praha 1906–1921. SK XXI/75 **Tiskové družstvo strany národně sociální pro království České**, Praha 1901–1903.

⁴⁷⁹ V roce 1909 bylo v procesu obviněno 46 členů národně sociální mládeže z rozvracení armády a několik vůdců odsouzeno k mnoha měsícům vězení. Účinnost akcí nebyla nijak velká; významný však byl ideový dopad. KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 40–49. *Politické programy českého národního socialismu*, s. 20.

⁴⁸⁰ *Ženské snahy. Orgán žen národně sociálních*. Byl vydáván v letech 1908–1914 (roč. 1–7) v Praze v knihtiskárně národně sociálního dělnictva.

Plamínkovou,⁴⁸¹ Karlou Máchovou, Marií Tůmovou a dalšími, tak i v národně sociální Zemské jednotě pracujících žen a dívek, která měla své pobočky na Moravě i na Slovensku.⁴⁸²

* * *

Formulovat jasný a věcný program nebylo vůbec snadné nejen kvůli komplikovanému vztahu hlediska sociálního a národního, ale také z důvodu sociálně nesourodé členské základny, již vytvářeli lépe situovaní průmysloví dělníci, řemeslníci, živnostníci a nacionálně zaměřená inteligence. V programech byly zdůrazňovány shodné zájmy všech členů strany, neboť všichni náleželi k třídě pracujících; všichni byli „dělníky rukou a pera“. K pozitivním změnám ve společnosti se mělo podle programu dospět sociálními reformami.

Základní programové zásady proklamované na prvním veřejném shromáždění byly obsaženy také v následujících dokumentech, začínajících vždy negativním programem, jímž se strana postavila do opozice vůči sociální demokracii a marxismu a potvrdila své „věrné státoprávní stanovisko“. Poté následovala rezoluce s programem pozitivním, v níž byly obsaženy hospodářské a občanské požadavky.⁴⁸³

Druhý sjezd strany v roce 1900 a třetí o dva roky později (1902)⁴⁸⁴ dílčím způsobem upravily program schválený na prvním řádném sjezdu v dubnu 1898. „V politickém ohledu budeme se následkem toho domáhati práva úplně svobodného sebeurčování českého národa, v hospodářském směru největšího, ale rovnoměrného, veřejně kontrolovaného vzrůstu národního bohatství a konečně v sociálním ohledě

---

⁴⁸¹ Františka F. Plamínková vstoupila do národně sociální strany na jaře 1918. ZEMINOVÁ, Fráňa. Vůdčí hlava čs. feminismu. In *Kniha života, práce a osobnost F. F. Plamínkové : sborník k 60. narozeninám*. Albína Honzáková (ed.). Praha: Melantrich, 1935, s. 456.

⁴⁸² Informace o počtu organizací a členek byla součástí projevů, přednesených na sjezdu České strany národně sociální v roce 1913. KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 56–58.

⁴⁸³ Manifestační schůze národního dělnictva. *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 95, 5. 4., s. 1–2.

⁴⁸⁴ Tzv. Chocův program platil beze změn až do roku 1918. *Politické programy českého národního socialismu*. (Program národně sociální strany (tzv. Chocův) upravený a doplněný na pražském 3. sjezdě strany. 28. 9. 1902, s. 62–68, č. 11). HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 33–35.

nejvýhodnějších existenčních podmínek a největšího blahobytu pro vrstvy dnes ho postrádající, tedy po výtce pro dělnictvo. Taktikou naší jest postupný úsilný vývoj v mezích daných řádů. Víme, že všechny vrstvy uvnitř toho kterého národa jsou odkázány na sebe a že úkoly zmíněné dají se docílit pouze při pospolitosti a součinnosti všech vrstev.“ Program si přál kooperaci práce a kapitálu a byl proti nepřipraveným stávkám. Vedle politického hnutí se chtěl věnovat hnutí odborovému a rozšiřovat je. Odmítl liberalismus i materialismus a přijal národní požadavky české buržoazie. Požadoval úplné zrovnoprávnění žen „Žena budiž ve všech směrech postavena na roveň muži.“⁴⁸⁵

T. G. Masaryk v článku *Die jungczechische Partei im Lichte der Wahlen* publikovaném v *Die Zeit* hodnotil národně sociální program následujícími slovy: „...ein eklektisches mixtum compositum: nationaler Radicalismus, jungczechischen Panslavismus slavophiler Marke, Antisemitismus, cyrilomethodischer Clericalismus und dazu ab und zu Anleihen bei Pastor Naumann und seiner ‚Hilfe‘.“⁴⁸⁶ Stejně jako u jiných politických stran v programu postrádal důraz na vzdělávání v nejširším slova smyslu, včetně politického.

V rámci diskuse v letech 1898–1900 o ‚Klofáčově programu‘ vznikl speciální politický dokument z pera Víta Kellnera věnovaný ženské otázce. Pro ženy byla požadována rovnoprávnost a rovnocennost s muži především v možnostech vzdělávání a uplatnění se ve vystudovaných oborech. V pracovně právní oblasti mělo být ženám stejně jako mužům poskytnuto sociální a zdravotní pojištění nebo v případě potřeby vdaných žen upravena pracovní dob atd. Kellnerův program zásadně odmítl celibát, jež byl ženám

---

⁴⁸⁵ *Politické programy českého národního socialismu*. (První program národně sociální strany (tzv. Klofáčův) přijatý na I. řádném sjezdu strany v Praze, 15. 4. 1898, s. 36–39, č. 3).

⁴⁸⁶ „...eklektické mixtum compositum: nacionální radikalismus, mladočeský panslavismus slavofilního ražení, antisemitismus, cyrilometodějský klerikalismus a k tomu čas od času výpůjčky od pastora Naumanna a jeho ‚pomoci‘. MASARYK, T. G. Die jungczechische Partei im Lichte der Wahlen. *Die Zeit*, 1901, roč. 7, Bd. 26, č. 329, 19. 1. 1901, s. 37. Viktor Dyk národně sociální stranu zhodnotil následujícími slovy: „Strana národně sociální... akcentující organizaci, přijímá kde koho; jaký div, že snad není v Čechách strany, která by byla ideově rozháranější a konfusnější, která by slučovala tolik neslučitelného z pouhopouhých praktických potřeb, z čírého prospěchářství...“ DYK, Viktor. *Vzpomínky a komentáře*. Díl I. Praha: L. Kuncíř, 1927, s. 183.

vnučen v některých povoláních a tzv. svatební kauce.⁴⁸⁷ „Z tohoto všeobecného programu o ženské otázce plyne požadavek pro každého příslušníka strany, aby dle něho také skutečně žil a jednal, zvláště aby osvojiv si vyšší a čistší názor na ženu a rodinu i v soukromém životě svém působil k mravnímu, politickému a sociálnímu osvobození žen a k povznesení jich na vyšší stupeň osvěty, který by jim za všech poměrů umožnil rovnocennou součinnost s muži a tak zabránil postupnému vzájemnému odcizování se mužů a žen v nejdůležitějších otázkách životních, jaké neblaze účinkuje v dnešní době na život rodinný a veřejný.“⁴⁸⁸ Tento dokument svědčil o určité nedůslednosti programu, neboť přes veškeré usilování o rovnoprávnost žen, byly stále považovány za objekt politiky, ne za rovnoprávné a rovnocenné partnerky. Postupně se situace v národní straně měnila ve prospěch žen, jež v ní našly uplatnění.

* * *

Kontinuitu národně sociálního tisku je možné sledovat v řadě titulů začínající jedním ze čtyř čtrnáctideníků *Vpřed* (červen 1897 – prosinec 1899), který se s dalšími třemi periodiky sloučil do týdeníku *Česká demokracie* (5. leden 1900 – 21. říjen 1900; deník od 21. října 1900 – února 1902; poté obdeník, týdeník), jež přešla do deníku *České slovo* (1. březen 1907; od 3. prosince 1911 vycházelo v ranním a večerním vydání s přílohami, které se střídaly – *Žena*, *Mládí*, *Pepř*, *Živnostenská stráž*).⁴⁸⁹

Vpřed se měl podle záměru zakladatelů zabývat též postavením žen a mládeže ve společnosti. V roce 1897, v 1. ročníku, byl publikován pouze jeden článek rozebírající možnostmi vzdělávání mládeže. V textu se mluvilo o ‚mládeži‘ obecně a nebyla zvlášť

---

⁴⁸⁷ Povinný celibát platil především pro učitelky. S ním souvisel také institut svatebních kaucí, kterou byly ženy nuceny složit zaměstnavateli při přijetí do pracovního poměru a pokud se vdaly, propadla v jeho prospěch. *Politické programy českého národního socialismu*, s. 49.

⁴⁸⁸ *Politické programy českého národního socialismu*. (Názory a program České strany národně sociální o ženě čili o tak zvané ženské otázce. 20. 7. 1900, s. 47–49, č. 8).

⁴⁸⁹ KLÁTIL, František. *Republika nad stranami*, s. 32–32, 58.

rozebírána problematika dívčího a chlapeckého školství a otázka rovnoprávnosti žen s muži.⁴⁹⁰ Redakce listu nevěnovala pozornost ani I. sjezdu československých žen.

O osm let později, na podzim 1905, byl list *Česká demokracie* i národně sociální strana vůči aktivitám a oprávněným požadavkům žen vstřícnější. K nejvýznamnějším z těch, které do první světové války přijaly členství v národně sociální straně a zároveň neúnavně a obětavě pracovaly v občanském ženském hnutí, náležela Františka Zeminová.

Česká demokracie zaznamenala účast žen vedle národně sociálního dělnictva na manifestační schůzi požadující všeobecné hlasovací právo, pořádané v neděli dopoledne 5. listopadu 1905 sociálními demokraty. Když se účastníci rozcházeli, byli napadeni policií a vojskem. V reakci na dopolední události svolalo vedení strany shromáždění svých stoupenců na odpoledne téhož dne na Bílou horu. Zde promluvili JUDr. Sobotka, Františka Zeminová ad. Přítomní podpořili požadavek všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva, připojili se k sociálně demokratické výzvě ke generální stávce, vyhlášené na 28. listopadu 1905, a potvrdili své státoprávní požadavky, jejichž naplnění mělo vyústit v „jednotné konstituční království České na základě demokratickém“.⁴⁹¹ *Česká demokracie* v svolání zrekapitulovala důvody k zorganizování generální stávky a všechny národní socialisty vybídla k zastavení práce, zachování klidu a důstojnosti v době manifestace. „Klid práce musí být všeobecný! Dělník i inteligent, student i živnostník český muž i česká žena, necht' pochopí tedy svou povinnost.“⁴⁹² Dva dny před zahájením generální stávky se konala manifestační schůze strany, na níž byly znova připomenuty povinnosti všech jejích stoupenců.⁴⁹³

V rámci občanských ženských organizací Ústředního spolku žen českých, Ženského klubu českého a Výboru pro volení právo žen spolupracovaly národní socialistky

⁴⁹⁰ J. M-ý. Pečujeme o náš dorost. *Vpřed!*, 1897, roč. 1, č. 9, 13. 10., [s. 1–2].

⁴⁹¹ Krvavá neděle v Praze. *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 46, 11. 11., s. 1–3.

⁴⁹² Lide český! *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 47, 18. 11., s. 1.

⁴⁹³ Velkolepá manifestace národních socialistů. *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 50, 27. 11., s. 1–2. Bratři, sestry! *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 50, 27. 11., s. 2.

také s členkami jiných politických stran. Ke společným akcím patřily například ‚Svůj k svému‘ a většinou před vánoci vyhlášený ‚boj‘ proti zdražování potravin. Společné schůze pořádané členkami jednotlivých politických stran se většinou konaly v prostorách Ženského klubu českého.⁴⁹⁴ Zaslouženou pozornost *České demokracie* vzbudila již přípravná jednání a především velká manifestační schůze žen za všeobecné hlasovací právo, jež byla zároveň ustavujícím zasedáním Stálého výboru pro volební právo žen.⁴⁹⁵

V prvním pololetí roku 1908 deník *České slovo*, navazující od března 1907 na týdeník *Česká demokracie*, nevěnoval politickým aktivitám žen téměř žádnou pozornost, navzdory jejich kandidaturám v pražském a vysokomýtském volebním obvodě. Před prvním kolem voleb sice uveřejnilo pokyny voličkám a poděkování Výboru pro volební právo žen národně sociálním poslancům souhlasícím s zrovnoprávněním žen s muži, ale neinformovalo o schůzích voličů ani jedné z kandidátek, a když publikovalo výsledky v jednotlivých volebních obvodech zmínilo pouze počty získaných hlasů, aniž by čtenářům přiblížilo okolnosti volby.⁴⁹⁶ Pro list byla stejně nezajímavá bohatá činnost pražských ženských organizací. V občas se objevující rubrice *Ženská hlídka*, byly publikovány pouze pozvánky na schůze národně sociálních žen, případně výzvy k účasti na pořádaných akcích.⁴⁹⁷

V době doplňovací volby ve volebním obvodě Mladá Boleslav a Nymburk v červnu 1912 nebylo *České slovo* již tak skoupé na informace o činnosti kandidujících žen, jež byly publikovány jak na stránkách listu, tak i v příloze *Česká žena*. Krátce před volbou vyšel článek hledající odpověď na otázku, co je ‚ženskost‘. Autorka rozhodně odmítla názory

---

⁴⁹⁴ Národně sociální ženy... *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 52, 2. 12., s. 2. K popudu žen nár.-soc. ... *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 52, 2. 12., s. 4.

⁴⁹⁵ Ženy české! *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 53, 9. 12., s. 2. Ženy české a všeobecné právo hlasovací. *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, příloha k č. 54, 16. 12., s. 13.

⁴⁹⁶ Výbor pro volební právo žen... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 43, 21. 2., s. 5. Upozornění voličkám! *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 43, 21. 2., s. 6. Prvé volby ve městech. *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 49, 28. 2., s. 4. Další výsledky voleb... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 50, 29. 2., s. 4. Z Vysokomýtska. *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 55, 6. 3., s. 5.

⁴⁹⁷ Ženy národně sociální... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 51, 1. 3., s. 5. Schůze výk. výboru nár. soc. žen... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 51, 1. 3., s. 5.

mužů, kteří za ní buď viděli pouze éterické bytosti nadpozemských sfér a nebo naopak pod tento pojem zahrnovali ženy, jež nereptaly a byly ochotné vykonávat neúměrné množství fyzické práce na úkor svého zdraví. V autorce článku ‚ženskost‘ vzbuzovala představu vždy upravené, samostatné, vzdělané, svobodné a plnoprávné bytosti, která zodpovědně rozhoduje o životě svém, svých dětí a je schopná porozumět a zasahovat do veřejných záležitostí.⁴⁹⁸ Na úvahu o ‚ženskosti‘ navazoval článek zabývající se kandidaturou Boženy Vikové-Kunětické a komplikacemi, jež ji provázely. „Vyvraceti dnes námitky, jež se činí proti ženské kandidatuře, jest zbytečnou věcí; výroky politiků na slovo vzatých různých stran a dokonce z řad Němců vyvrátily je s dostatek. Hromadí-li se stále nové překážky kandidatuře pí. Vikové-Kunětické právě se strany mladočeské, pak je jasno, kde jsou nejzatrvelejší odpůrci občanských práv žen... [...] Jaké mínění je o českých ženách v cizině, dosvědčují slova Kat. Schirmacherové v *Moderním ženském hnutí*: ‚Z národnostního stanoviska jest ženské hnutí od Čechů silně podporováno. [...] Při národní propagandě jest ženám vyhrazeno místo po boku mužů a jména českých vlastenek zaznívají od úst k ústům.‘“ V závěru článku byly shrnuty důvody odmítnutí pasivního volebního práva žen Němci. „Snad z velké části jsou Němci proti pasivnímu volebnímu právu žen, poznavše jakými neohroženými společnicemi by se staly české ženy v národnostním zápase.“⁴⁹⁹

Výsledky prvního kola, letmou zmínku o kandidatuře Karly Máchové, informace o konání druhého kola doplňovací volby, o akcích podporujících zvolení ženy a o vítězství Boženy Vikové-Kunětické přinesl list vždy následující den.⁵⁰⁰ Ke zvolení Boženy Vikové-Kunětické a k realizaci získaného mandátu se vyjádřilo několik článků v českém i

---

⁴⁹⁸ Ženskost. *Česká žena. Příloha Českého slova*, 1912, roč. 6, č. 128, 29. 5., s. 9.

⁴⁹⁹ Kandidatura paní Vikové-Kunětické. *Česká žena. Příloha Českého slova*, 1912, roč. 6, č. 128, 29. 5., s. 9–10. Starosta Matoušek žalobcem strany mladočeské. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 133, 4. 6., s. 3.

⁵⁰⁰ Mladočeská volba. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 134, 5. 6., s. 1. Volby do zemského sněmu za městskou skupinu Nymburk, Mladá Boleslav. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 134, 5. 6., s. 4. Druhá volba na Mladoboleslavsku se koná 13. června. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 135, 6. 6., s. 6. K druhé volbě v Mladé Boleslavi – Nymburku. *Česká žena. Příloha Českého slova*, 1912, roč. 6, č. 139, 11. 6., s. 1. Velký tábor lidu pro ženskou kandidaturu. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 140, 12. 6., s. 2.

německém tisku rozebírajících právoplatnost volby, možný přístup místopředsedy Thuna a českého zemského sněmu k ní. Ve všech byl zdůrazněn význam uznání volby pro zrovnoprávnění žen s muži a pro demokratickou budoucnost českého národa.⁵⁰¹

Práci členek národně sociální strany nevěnoval list příliš velkou pozornost. Koncem března oznámil konání schůze ústředního výkonného výboru žen a v červnu v rubrice *Ženská hlídka* publikoval program třetí řádné pracovní konference a svolání výkonného výboru žen a dívek národně sociálních v Praze.⁵⁰²

Česká strana národně sociální sice ve svém programu proklamovala rovnoprávnost žen s muži, ale z národně sociálního tisku spíše vyplývá, že nebrala ženské hnutí a členky strany příliš na vědomí.

---

⁵⁰¹ Žena ponejprve poslancem. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 142, 14. 6., s. 4. K volbě paní Vikové-Kunětické. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 143, 15. 6., s. 4. Paní Viková-Kunětická prohlášena za zvolenou. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 143, 15. 6., s. 4. První ženský poslanec. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 145, 17. 6., s. 1. ‚Lidové noviny‘ a ženská kandidatura v Mladé Boleslavi a Nymburce. *České slovo – Večerník*, 1912, roč. 6, b. č., 10. 6., s. 4. Hlasy novin. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 146, 19. 6., s. 3. Hlas z Liberce o paní Vikové-Kunětické. *České slovo – Večerník*, 1912, roč. 6, b. č., 20. 6., s. 2.

⁵⁰² Třetí řádná pracovní konference žen a dívek národně sociálních. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 147, 20. 6., s. 6; totéž: č. 148, 21. 6., s. 7. Národně sociální ženy a dívky! *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 147, 20. 6., s. 6; totéž: č. 148, 21. 6., s. 7. Z Ústředí žen a dívek národně sociálních v Praze. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 147, 20. 6., s. 6.

5. Agrární strana

Od prvních zárodků agrárního politického programu formulovaných v pracích Františka Augustina Braunera,⁵⁰³ k založení České strany agrární, 6. ledna 1899, uplynulo více než půl století, v němž se agrární hnutí snažilo ‚vydobýt si své místo na slunci‘.⁵⁰⁴

K postupnému formování zemědělského politického hnutí v rolnických spolcích, sledujících nejen sociální, ale také politické cíle, a k zvyšující se radikalizaci zbídačovaného rolnického stavu, přispěla na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vleká agrární krize,⁵⁰⁵ již až do první světové války téměř neřešily ani státní ani zemské orgány. Spolupráce bratrů Eduarda a Julia Grégrových⁵⁰⁶ s Jihočechem Alfonsem Šťastným, prvním ideologem rolnického hnutí považovaným za duchovního otce agrarismu, vedla v roce 1888 k založení Zemského politicko-hospodářského spolku malostatkářů, přejmenovaného v květnu následujícího roku na Selskou jednotu pro království České. Jejimi členy byli národně uvědomělí střední a menší statkáři z Čech, kteří přijali filosofické, antiklerikální a politické názory Alfonse Šťastného a stejně jako on považovali za nutné zkvalitnit vzdělání rolníků, vytvořit výrobní, nákupní a spotřební družstva, jež měla pomáhat zvyšovat konkurenční schopnost českých zemědělců. Selská jednota významně podpořila mladočechy v zemských volbách v roce 1889 a přispěla tak k porážce staročechů na venkově.⁵⁰⁷ Sama získala díky tomuto spojení několik poslaneckých mandátů.

---

⁵⁰³ BRAUNER, František Augustin. *Böhmische Bauernzustände in Interesse der Landeskultur*. Wien 1847. BRAUNER, František Augustin. *O robotě a vykaupení se z roboty*. Praha 1848.

⁵⁰⁴ Po letech padesátých, v nichž byly veškeré politické a většina společenských aktivit potlačeny, si teprve na konci šedesátých a počátku sedmdesátých let, v době táborového hnutí a narůstající politické rivality mezi staročechy a mladočechy, začínalo venkovské obyvatelstvo středních vrstev, dosud politiky opomíjené, uvědomovat nutnost vytvoření jednotného stavovského hnutí.

⁵⁰⁵ První velká krize z nadvýroby začala roku 1873 a po ní, v roce 1882, následovala katastrofální neúroda. Na vývoj českého zemědělství také negativně působilo umělé snižování cen domácích zemědělských výrobků, jež bylo v osmdesátých letech vyvoláno laciným exportem z Uher a ze zahraničí.

⁵⁰⁶ Staročechi nebyli schopni překročit hranice dané honoračním charakterem strany a navíc je v této době společnost vnímala spíše negativně kvůli jednání o punktacích.

⁵⁰⁷ Taaffova vláda na počátku devadesátých let sledovala s nevolí a obavami vzrůst selského radikalismu, a proto v roce 1890 přikázala z moci úřední rozpuštění Selské jednoty. Byly také zastaveny Šťastného Selské noviny. Organizace ale záhy obnovila svou činnost pod názvem Zemská selská jednota pro království České.

Spolupráce Alfonse Šťastného a jeho stoupců s mladočechy trvala pouze do roku 1891. Potřeba razantněji hájit zájmy zemědělců urychlila založení Hospodářské strany všech tří zemí koruny České⁵⁰⁸ při Zemské selské jednotě pro království České, nadále spolupracující s mladočechy.

Kromě těchto organizací byla v roce 1896 ustavena Politická selská jednota s předsedou Františkem Udržalem a Selská župa středočeská, jež se koncem téhož roku stala základem Sdružení českých zemědělců pro království České. V čele stál Stanislav Kubr, místopředsedou byl Antonín Švehla st., členy výboru Emanuel Hrubý a Karel Prášek.⁵⁰⁹ Od začátku dubna 1897 vycházel na zemědělskou tematiku specializovaný tiskový orgán Sdružení týdeník *Obrana zemědělců*,⁵¹⁰ v jejímž nultém čísle vedení publikovalo své programové prohlášení. Teprve po devíti letech, 29. března 1906, vyšlo první číslo deníku *Venkov*, který *Obranu zemědělců* nahradil.⁵¹¹

Dne 5. března 1898 vystoupilo Sdružení na základě rozhodnutí sjezdu důvěrníků z mladočeské strany a 6. ledna 1899 vyhlásilo vznik České strany agrární. Integrační proces českého, moravského a slezského agrárního hnutí byl dovršen až na jaře roku 1905. Nejprve 19. května vytvořily Česká strana agrární a Česká strana agrární pro Moravu a Slezsko jednotný výkonný výbor a poté se 19. června konal slučovací sjezd, na němž spojením obou stran vznikla Československá strana agrární. V roce 1906 se k ní připojila Udržalova Politická selská jednota, která byla dosud součástí mladočeské strany.⁵¹²

Agrární strana, orientovaná na statkáře a bohatší sedláky, nebyla ve svých začátcích příliš početná. Malé a střední rolníky považovala za nestálý a politicky nespolehlivý živel,

---

⁵⁰⁸ Prosadila se však pouze v Čechách.

⁵⁰⁹ Ustavující valná hromada se konala 22. února 1897.

⁵¹⁰ Nulté číslo *Obrany zemědělců* s programovým prohlášením *Rolníci čeští!* vyšlo 2. dubna 1897.

⁵¹¹ Kromě *Venkova* vycházela další periodika – lidový týdeník *Cep*, ilustrovaný časopis *Rozkvět*; na Moravě vycházely *Moravský venkov* a *Selské noviny* atd.

⁵¹² KUČERA, Martin. K reorganizaci České strany agrární (1904–1910). *Český časopis historický*, 1998, roč. 96, č. 2, s. 307–342.

který měl být hospodářsky ovládnut.⁵¹³ Postupně ale vyrůstala opozice v mladší generaci, v jejímž čele stál Antonín Švehla ml., požadující budování masové strany bez ohledu na majetkové rozdíly pod heslem ‚Venkov jedna rodina‘. Se svými stoupenci se rozhodl podpořit uzákonění všeobecného hlasovacího práva.⁵¹⁴ Tento názor obhájil a prosadil i ve výkonném výboru a sbor důvěrníků strany schválil 3. prosince 1905 navrženou programovou změnu. „Program schvaluje, aby odstavec pojednávající o volebním právu doplněn byl následujícím: *Se vsí rozhodností domáhati se budeme toho, aby zavedeno bylo všeobecné, rovné, tajné a přímé právo hlasovací do sborů zákonodárných*, tím způsobem, aby při volbách došel výrazu zájem i charakter našeho venkova, rovnocennost jeho s městy a průmyslovými místy, aby tím předešlo se majorizování s té neb oné strany, čímž zabezpečuje se také ochrana menšin. Proto trváme na tom, aby venkov volil sám pro sebe, jako města a průmyslová místa!“⁵¹⁵ Stranou podporovaná novela volebního zákona jí v říšských volbách 1907 vynesla 28 mandátů oproti 4 z roku 1901.⁵¹⁶ Po říšských volbách v roce 1911 zasedlo do poslaneckých lavic 38 poslanců za agrární stranu.⁵¹⁷ Na českém zemském sněmu si agrární strana zajistila ještě silnější pozice. Již v říjnových volbách

---

⁵¹³ Čeští agráři budou teprve studovat otázku rozšíření volebního práva. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 281, 12. 10., [s. 2]. Český venkov a všeobecné rovné právo hlasovací. *Obrana zemědělců*, 1905, roč. 9, č. 92, 17. 11., s. 909.

⁵¹⁴ Švehlovo stanovisko ke všeobecnému hlasovacímu právu převzal *Hlas národa z Obrany zemědělců* již 19. listopadu 1905. „Má-li všeobecné a rovné právo hlasovací u nás státi se pokrokem opravdovým, nesmí venkov a města sloučeny býti dohromady ve volební okrese, nesmí býti vydány na pospas vzájemnému ubíjení. Města nesmí přehlasovat venkov a tento zase města. Musí býti rozděleny ve zvláštní, svoje samostatné a neodvislé volební okrese. Voláme tedy ku všem, kdož účastenství berou na volební opravě, voláme ku nejširším vrstvám lidovým: Chceme všeobecné rovné hlasovací právo s rozdělením volebních okresů na venkovské a městské! Jen pod touto podmínkou, jež nikterak rovnost volebního práva neobmezuje, může venkov býti pro rovné právo volební a o ně se zasazovat. Každé jiné východisko je pro nás nepřijatelné.“ O stanovisku českých agráři k otázce volebního práva. *Hlas národa*, 1905, roč. 19, č. 319, 19. 11., [s. 5].

⁵¹⁵ Agráři a všeobecné volební právo. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 334, 4. 12., s. 2. Čeští agráři pro všeobecné a rovné právo hlasovací. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 341, 5. 12., [s. 2]. KUČERA, Martin. K reorganizaci České strany agrární (1904–1910), s. 331–332.

⁵¹⁶ V roce 1905 byl sice do agrárního programu zařazen požadavek všeobecného hlasovacího práva, ale myšlení a přístupy venkovských mužů k ženám se vůbec nezměnily. KARHAN, Václav. Venkovské ženy a volby. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 123, 5. 5., s. 7.

⁵¹⁷ KOŘALKA, Jiří. Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914, s. 120–121.

1901 získala 21 mandát a v březnu 1908 44 mandáty.⁵¹⁸ V obou zákonodárných sborech se stala nejsilnější českou politickou stranou.

Poté, co v roce 1909 převzal Antonín Švehla vedení v agrární straně, podpořil koncem následujícího roku nový organizační řád, na jehož základě došlo ke změnám ve struktuře nejvyšších stranických orgánů. Místní organizace se staly základními stavebními kameny strany. Na jejich schůze byly zvány venkovské ženy i mládež. Právo na zastoupení ve výboru místní organizace měly dívky, které byly členkami mládežnických organizací a Sdružení dorostu českého venkova. Stejně tak příslušelo toto právo ženám, pracujícím ve spolcích a korporacích, které svým zaměřením podporovaly program agrární strany. Každý člen musel platit roční stranickou daň (příspěvek), jež byla odstupňována podle majetkových poměrů. Zemědělský dělník nebo chalupník platil minimálně 40 haléřů, ostatní členové nejméně 1 korunu.

Do první světové války se Československá strana agrární přetvořila v moderní masovou stranu ovládající značnou část venkova, kde se střetávala, více na Moravě a méně v Čechách, s katolickou stranou.

* * *

Agrární strana podporovala zakládání politických a odborných organizací, jejichž široce rozvětvená síť reprezentovala nejrůznější typy zemědělských zájmů a všechny příjmové skupiny, včetně místních a okresních Sdružení dorostu českého venkova,⁵¹⁹ podléhajících výkonnému výboru Zemského sdružení dorostu českého venkova. Mladí agrárníci pořádali přednáškové kursy, v nichž se zaměřili na výchovu budoucích veřejných pracovníků, organizovali exkurze do vzorových zemědělských podniků, knihovnický odbor šířil po českém venkově kulturu prostřednictvím kočovných knihoven; dále

---

⁵¹⁸ MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany*. Díl I., s. 433–434.

⁵¹⁹ Jeho členy byli chlapci i dívky.

existovaly odbory muzejní a divadelní,⁵²⁰ v nichž pracovaly ženy a dívky, z odborných pak pokusnický, statistický, scelovací a odbor pečující o blaho venkova. Sdružení dorostu se velkou měrou zasloužilo o mohutnění agrárního hnutí. Vzdělávací charakter měl i Svaz agrárních akademiků, založený 1. prosince 1907, který pořádal vzdělávací a řečnické kursy. Členové Svazu přednášeli na schůzích, pomáhali zakládat knihovny a psali do novin a časopisů propagujících agrární politiku.⁵²¹

Odborné a zájmové hospodářské organizace,⁵²² v nichž však většinou venkovské ženy neměly žádné zastoupení,⁵²³ vytvářely složitou soustavu institucí, jejichž prostřednictvím mohla agrární strana ovlivňovat dění na venkově.

* * *

Česká i Československá strana agrární vycházely ve svých programových zásadách z agrarismu, ideologie, podle níž se jedná o „politické, hospodářské a sociální hnutí všech, kteří hlásají, že půda a její řád mají rozhodující význam pro národ, stát a lidstvo“.⁵²⁴ Agrarismus usiloval o zrovnoprávnění zemědělského stavu s ostatními vrstvami společnosti a dle něj měl mu být zajištěn náležitý podíl na zákonodárné moci i na správě státu. Z principů agrarismu vycházel jak program Selské jednoty pro království České z roku 1890 z pera Alfonse Šťastného, tak i programový dokument vypracovaný v roce 1903 redaktorem *Obrany zemědělců* Josefem Prokopem Pražákem a národohospodáři Cyrilem Horáčkem a Františkem Fiedlerem pro Českou stranu agrární,⁵²⁵ který dozal

---

⁵²⁰ SKUTILOVÁ, Emílie. Činnost družek v muzejnictví. *Venkov – Věstník dorostu*, 1912, roč. 7, příloha k č. 17, 28. 4., s. 1.

⁵²¹ HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 27.

⁵²² K nejstarším hospodářským organizacím strany patřilo Tiskařské a vydavatelstvo družstvo rolnické založené v roce 1897. K mladším například náležely: Svaz českých lnářů (1903), Ústřední jednota pro povznesení chovu koní (1907), Chmelařský svaz (1907), Svaz pěstitelů zemáků (1908), Česká mlékařská jednota (1908), neobyčejný význam měl Meliorační svaz pro království České (1906). Dále to byla úvěrová družstva (spořitelny a záloženské spolky). Z iniciativy strany a jejího kapitálu vznikla v roce 1911 Agrární banka.

⁵²³ HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 28–29.

⁵²⁴ Agrarismus. In *Malý encyklopedický slovník A–Ž*. Praha: Academia, 1972, s. 21.

⁵²⁵ Pražákův program v národní a politické části trval na historickém státním právu království Českého, posílení pravomocí zemského sněmu, postupné federalizaci habsburské monarchie a na rozšíření systému samosprávy. Stavěl se za úplnou rovnoprávnost obou zemských jazyků v království Českém, za ochranu

pouze malé korektury v roce 1905 a poté, až do roku 1919, kdy agrárníci přijali nový program, v něm nebyly učiněny žádné závažnější změny.

* * *

Ze zemědělského tisku byly vybrány tituly *Obrana zemědělců* (1897–1906) a *Venkov* (1906–1914), které na sebe bezprostředně navazovaly a zároveň byly ústředními orgány strany.

Obrana zemědělců byla ryze oborově zaměřeným periodikem, jež se zabývalo odbornými zemědělskými problémy, zákony a odborným chlapeckým školstvím. Na stránkách listu byly zveřejňovány projevy představitelů strany a dokonce i reklama se vztahovala pouze na zemědělské stroje, produkty atd. *Obrana zemědělců* neuváděla v roce 1897 žádnou zprávu, jež by se týkala ženského hnutí.

O dělnických bojích za uzákonění všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů informovala povrchně, bez jediné zmínky, že se bojů zúčastnily také ženy.⁵²⁶ O ženských kandidaturách v zemských volbách v roce 1908 byly pouhé dvě zmínky v listině výsledků po prvním a druhém kole.⁵²⁷ První zpráva o doplňovací volbě byla publikována až po druhém kole 14. června 1912 a informovala pouze o účasti Boženy Vikové-Kunětické.⁵²⁸ V poznámce *Místodržitelství a volba pí. Kunětické* sdělil list svým čtenářům, že F. A. Thun-Hohenstein odmítl vydat zvolené poslankyni certifikát o volbě.⁵²⁹

---

menšin atd. V části věnované sociální problematice požadoval sociální a nemocenské zajištění venkovských pracujících vrstev, pojištění proti živelným katastrofám v rostlinné i živočišné výrobě. V rámci kulturního rozvoje venkova šlo především o zvýšení úrovně jeho vzdělanosti budováním kvalitního středního a vysokého zemědělského školství a zavedením speciálního studia pro učitele středních zemědělských škol, zřizováním venkovských knihoven atd. Agrární hospodářský program se vyslovil pro spolupráci s ostatními agrárními stranami v Předlitavsku. Kriticky se vyjádřil k průmyslovému kapitalismu, jemuž agrárníci mohli jen obtížně čelit.

⁵²⁶ Pražské bouře. *Obrana zemědělců*, 1905, roč. 9, č. 89, 7. 11., s. 883–884. K bouřím v Praze. *Obrana zemědělců*, 1905, roč. 9, č. 89, 7. 11., s. 884.

⁵²⁷ Výsledky voleb v okresech městských. *Venkov*, 1908, roč. 3, č. 50, 28. 2., s. 2–3. Výsledky druhých voleb v okresech městských. *Venkov*, 1908, roč. 3, č. 55, 5. 3., s. 4.

⁵²⁸ Spisovatelka Viková-Kunětická... *Venkov*, 1912, roč. 7, č. 137, 14. 6., s. 1. Žena poslancem. *Venkov*, 1912, roč. 7, č. 137, 14. 6., s. 4.

⁵²⁹ Místodržitelství a volba pí. Kunětické. *Venkov*, 1912, roč. 7, č. 142, 20. 6., s. 2.

Během prvního pololetí roku 1912 byl publikován pouze jediný článek z pera místopředsedkyně Zemského sdružení dorostu zabývající se činností této organizace a možnostmi práce dívek a mladých žen v jejím rámci. Podle názoru autorky se mohly uplatnit pouze v muzejním odboru. „V pokusnictví my družky pracovati nemůžeme.“ „Mezi řádky“ je cítit povzdech nad nedostatečným odborným vzděláním dívek a žen, jež jim brání vykonávat kvalifikovanou činnost.⁵³⁰

Politika agrární strany, její programy a tisk se ženskou otázkou téměř nezabývaly. Ženy pro ni nebyly ani rovnocenným ani rovnoprávným partnerem. Práci venkovských žen uznávala spíše městská publicistika, než většina mužů pracujících v zemědělství, ať byli majiteli statků a nebo malými rolníky. Vztahy na venkově věrně zachytil redaktor *Času* Václav Karhan v článku, v němž vysoce hodnotil všechny ženy pracující v zemědělství a zvláště selky zastupující střední stav. „Agrárníky jsou dnes jenom velkorolníci a na nich závislí lidé. A tu musí být opětně konstatováno, že v žádném jiném stavu nepanuje mezi mužem a ženou takový nepoměr jako u sedláků. Žena dělníkova i chalupníkova je s mužem rovnocenná; oba mají stejnou dřinu, ale také stejná práva. Jinak selka; ta se dře od noci do noci, starost o rodinu, domácnost, skot i brav spočívá na ní, zatím co sedlák vykládá v hospodě svoje politické rozumy. Opakuji už po několikáté, že nikde jinde nestojí žena nad mužem mravně tak vysoko, jako právě ve stavu selském; kolik sedláků by dnes bylo žebráky, kdyby nebylo našich pracovitých, spořivých žen! Nyní volá je *Venkov* do svého tábora; ... Co vykonala strana agrární na prospěch vzdělání a povznesení venkovské ženy? Jak řešila otázku ženskou? [...] Pokrokový zemědělec p. *Mocker z Citolib* vyslovil se na voličských schůzích v okrese lounském pro *volební právo žen*; na dvou schůzích tropili si z toho agrárníci posměch, řkouce: *Žena patří do kuchyně a do postele!* [...] Marně volá

---

⁵³⁰ SKUTILOVÁ, Emílie. Činnost družek v muzejnictví. *Venkov – Věstník dorostu*, 1912, roč. 7, příloha k č. 17, 28. 4., s. 1.

Venkov selky do svého tábora; tam je místo jen pro ženy neuvědomělé, kterým je politika i život kulturní úplně lhostejný.⁵³¹

* * *

Vztah českých politických stran k emancipačnímu hnutí českých žen ovlivňovalo několik faktorů. Především to byla atmosféra ve společnosti, postupně sílící spolkové aktivity a sebevědomí žen. Neméně důležitou roli sehrála ideologie, na níž byly strany a jejich politika budovány. K pokusu o vytvoření věrohodného obrazu o přístupu politických stran k ženám a k úsilí aktivistek o jejich občanskou a politickou rovnoprávnost bylo použito archivních pramenů, oficiálních politických programů, stranického tisku a literatury, neboť jednotlivé zdroje vždy neměly samy o sobě potřebnou vypovídací hodnotu.

Strany staročeská, zpočátku také mladočeská, katolická, křesťansko-sociální a agrární nepředpokládaly, že se ženy budou chtít aktivně uplatnit ve veřejném životě. I když ve staročeské straně existovalo několik výjimek; například Karel Mattuš byl ochoten podpořit aktivní hlasovací právo žen, ne však pasivní, a v roce 1908 se Albín Bráf zastal žen a jejich snah o emancipaci. Mladočeši zřídili teprve koncem prvního desetiletí ve straně ženský odbor, který vedla od roku 1910 Božena Víková-Kunětická, zvolená roku 1912 poslankyní českého zemského sněmu. Podporou její kandidatury se mladočeská strana opět přiřadila k demokraticky smýšlejícím politickým stranám. Křesťanští sociálové i v prvních desetiletích 20. století setrvali na tradičních konservativních názorech, dle nichž bylo nejpřirozenější místo ženy v soukromé sféře, odkud všestranně podporovala svého manžela. Organizační řád agrární strany dával dívkám a ženám, pracujícím buď ve spolcích zřízených stranou a nebo se stranou spolupracujících, právo na zastoupení ve

---

⁵³¹ KARHAN, Václav. Venkovské ženy a volby. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 123, 5. 5., s. 7.

výkonných výborech místních organizací. Konservativní ovzduší venkova a názory mužů i samotných, zvláště provdaných, žen je však spíše uzavíraly do jejich domovů.

Proti nim stály sociální demokraté, pokrokáři, realisté a národní sociálové, kteří aktivně podporovali rozšiřování možností středoškolského a vysokoškolského studia žen, jejich uplatnění v oborech, v nichž se vzdělávaly. V těchto stranách, i přes zákaz § 30, ženy pracovaly a účastnily se politického života. Programové dokumenty se zabývaly ženskou otázkou a většina z těchto stran dala ženám k dispozici určitý prostor ve svém stranickém tisku.

IV. Vstup žen do politiky

*Žena budiž na roveň postavena
muži kulturně, právně i politicky!
T. G. Masaryk*

V předvolebních kampaních do českého zemského sněmu (r. 1889) a zvláště do poslanecké sněmovny říšské rady (r. 1891) rozvíjela Národní strana svobodomyšlná v dosud nebývalé míře politické vzdělávání obyvatelstva články, publikovanými v *Národních listech*, a projevy na hojně navštěvovaných veřejných politických schůzích, na nichž se otevřeně a věcně diskutovalo o důležitých problémech týkajících se českého národa.¹ Díky této ‚politické škole‘ a aktivní politické činnosti rozvíjené po přelomu století si nastupující generace žen začala uvědomovat, že se jejich postavení nezlepší bez participace v komunální a zákonodárné sféře. V prvních střetech odehrávajících se ve druhé polovině devadesátých let 19. století vyjadřovaly mladší, některé již středoškolsky vzdělané ženy svou nespokojenost s dosavadním vedením a úzkým zaměřením ženského hnutí. Usilovaly o rozšíření dosud uskutečňovaných aktivit do politické sféry a formulovaly požadavky směřované k zisku úplných občanských a politických práv, v nichž nechybělo aktivní a pasivní hlasovací právo do obou zákonodárných sborů a do komunální správy. Pod jejich vlivem se postupně měnil charakter a o politický aspekt se rozšiřovala pracovní náplň mnohých organizací,² vznikajících od druhé poloviny devadesátých let. V této době dosáhlo občanské ženské hnutí úrovně, která začala vyžadovat integraci jednotlivých samostatných organizací, o niž se některé ze starších i nově založených spolků více či méně úspěšně pokoušely.

---

¹ NEUDORFLOVÁ, Marie L. Demokratická politická kultura : současný kontext a aktuálnost českých tradic. In *Masarykův sborník*. Sv. XI–XII, 1999–2003. Josef Tomeš (ed.). Praha: Masarykův ústav AV ČR a Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2004, s. 321.

² Ženy starší i mladší generace byly velice aktivní. Vedle běžných pracovních povinností stihly vykonávat práci i v několika spolcích. Například Teréza Nováková vedla vzdělávací odbor v Ústředním spolku žen českých, pracovala v Ženském klubu českém a účastnila se akcí pořádaných Výborem pro volební právo žen a kromě toho řídila do roku 1907 *Ženský svět*. V několika spolcích působila také učitelka Františka F. Plamínková a byla vůdčím duchem Výboru pro volební právo žen. Takových žen pracovalo v ženském hnutí mnohem více. Spolupráce se odvíjela i mezi jednotlivými organizacemi, které se navzájem ovlivňovaly.

„Nejstarším“ z nich byl Ústřední spolek žen českých³ ustavený v červnu 1898 při příležitosti oslav stých narozenin Františka Palackého.⁴ Jeho prvořadým úkolem měla být koordinace vzdělávací a charitativní činnosti stávajících ženských spolků. Zásadou Terézy Novákové, řídicí vzdělávací odbor Ústředního spolku,⁵ se postupně rozšiřovala také o aktivity sociálního a politického⁶ charakteru. Ústřední spolek však zůstal převážně nepolitickou organizací, v níž se vytvořilo organizační centrum měšťanských žen s dominantním lidumilným odborem.⁷

O pět let mladší Ženský klub český⁸ založený Terézou Novákovou, Františkou F. Plamínkovou, Marií Tůmovou a dalšími ženami se měl stát vzdělávacím a organizačním střediskem pražských a venkovských ženských spolků i jednotlivých žen bez ohledu na společenské postavení či politické smýšlení, které nadále plnily úkoly vyplývající z místních potřeb a zároveň sledovaly feministické cíle Klubu směřující k občanské a

---

³ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/185 **Ústřední spolek žen českých**, Praha 1898–1950.

⁴ Na I. sjezdu československých žen, zorganizovaném Národní jednotou pošumavskou ve dnech 15. – 17. května 1897, zazněl v referátu Viktorie Schmidtové návrh na založení ústřední organizace Klubu československých žen. První sjezd žen československých... *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, příloha k č. 11, 20. 5., s. 78–85. Stanovy Ústředního spolku žen českých byly po delších průtazích přijaty výnosem místopředsednictví č. 69.290 ze 4. května 1898. VLK, František Cyril. Lidumilný odbor Ústředního spolku žen českých. *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 2, 15. 2., s. 21–22.

⁵ Lidumilný odbor vedla Kamila Hrušková, národohospodářský Tereza Friedlándrová a zdravotní Amálie Jiřina Šnajdaufová-Čadová.

⁶ Ústřední spolek žen českých považoval za velice důležitou instituci továrních inspektorek, proto podal petici na podporu svého požadavku ministerstvu obchodu. Akce však nebyla koordinována ani s dalšími občanskými ani s dělnickými organizacemi a proto neuspěla. Širšího ohlasu i mezi německými spolky dosáhlo v letech 1904 a 1905 hnutí žen za reformu občanského zákoníku snažící se odstranit z manželského zákona a ze zákona o rodině nekřiklavější bezpráví vůči ženám a dětem. Za českou stranu se zúčastnily Ústřední spolek žen českých a Ženský klub český a za rakouskou Allgemeiner österreichischer Frauenverein a Bund der österreichischen Frauenvereine. Materiály českých a rakouských organizací byly předány členům komise, zabývající se úpravami občanského zákoníku, ministru bez portfeje JUDr. Antonínu Randovi a správci ministerstva spravedlnosti JUDr. Franzi Kleinovi. DUŠEK, C. Reforma občanského zákona a požadavky žen. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 1, červenec 1905, s. 22. Reformní návrhy ohledně práv ženy... *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 7–8, s. 116–117. Návrhy Ústředního spolku českých žen podané... *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 4, 20. 2., s. 45–47. Většina oprávněných požadavků žen byla pominuta a teprve při částečné revizi *Všeobecného občanského zákoníku* v letech 1914–1916 byl třemi novelami č. 276/1914 ř. z., č. 69/1916 ř. z. a č. 196/1916 ř. z. upraven vztah dětí a matek, jež se po úmrtí manžela (otce dětí) mohly stát jejich poručnicemi. KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 161.

⁷ BABÁKOVÁ, Věra Marie. Svaz českých spolků ženských. *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 1, 5. 1., s. 1.

⁸ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/245 **Ženský klub český**, Praha 1903–1949.

politické rovnoprávnosti.⁹ Ke konci prvního desetiletí 20. století se v něm většinou soustředily samostatně výdělečné ženy, především učitelky a úřednice.¹⁰

Spolkový zákon č. 134/1867 zakazoval v rámci ženských organizací politickou činnost. Proto byl 10. prosince 1905 zřízen proti jeho výslovnému znění Výbor pro volební právo žen,¹¹ který nebyl po právní stránce spolkem, ale volným sdružením dvanácti pokrokově smýšlejících žen, což však znamenalo, že neměl stanovy, volené funkcionářky a nesměl vybírat členské příspěvky. Aby byl Ženský klub český ušetřen perzekuce, převzal Výbor většinu politických úkolů, k nimž především náleželo uskutečnění požadavků žen – zrušení či úprava § 30 spolkového zákona z roku 1867 a získání aktivního i pasivního volebního práva do zákonodárných a zastupitelských sborů.¹²

Na podzim roku 1908 založila vysokoškolsky vzdělaná ženská inteligence Sdružení akademicky vzdělaných žen, jehož cílem bylo hájit zájmy studujících žen, prosazovat rovnoprávnost v oblasti ženského vzdělávání a uplatňování absolventek středních a vysokých škol v praxi. Po příchodu Alice Masarykové do Sdružení v listopadu 1911 byla jeho organizační struktura rozšířena o sociologickou sekci zabývající se společenskou a sociální problematikou.¹³

---

⁹ PNP LA Praha, fond **Ženský klub český**, Stanovy Ženského klubu českého. Schváleny výnosem c. k. místodržitelství v království Českém z 9. 8. 1906, č. 189.980, kart. 1, příř. č. 22/76, inv. č. 1489. PLAMÍNKOVÁ, Františka. Ženský klub český v Praze. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 248. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*, s. 214.

¹⁰ BABÁKOVÁ, Věra Marie. Svaz českých spolků ženských. *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 1, 5. 1., s. 1.

¹¹ PLAMÍNKOVÁ, Františka F. *Občanská rovnoprávnost žen*. Občanská knihovna, sv. 9. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty 1920, s. 4.

¹² Třicet let práce Plamínkové za volební právo a občanskou rovnoprávnost žen : předneseno v rozhlase 5. II. 1935. In *Kniha života. Práce a osobnost F. F. Plamínkové : sborník k 60. narozeninám*. Albína Honzáková (ed.). Praha: Melantrich; Ženské ústředí čsl. Strany národně socialistické; Ženská národní rada, 1935, s. 61–62. VÍTKOVÁ, Marie. Plamínková – průkopnice politického hnutí českých žen : časová vzpomínka. In *Kniha života*, s. 198.

¹³ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/381 **Sdružení akademicky vzdělaných žen**, Praha 1908–1919. Ve Spolkovém katastru byly uloženy materiály vypovídající o kulturních, vzdělávacích a sociálních aktivitách. Viz též: LOVČÍ, Radovan. Profesionální a společenské aktivity Alice Garrigue Masarykové v letech 1910–1914. In *Masarykův sborník XIII. 2004–2006*. Jan Gebhart, Jan Kuklík, Josef Tomeš (ed.). Praha: Masarykův ústav – Archiv AV ČR, 2006, s. 200, 202, 204.

Úkolem Svazu českých spolků ženských, ustaveného 10. prosince 1911, měla být integrace a koordinace všech občanských ženských spolků.¹⁴ Do první světové války směřoval činnost výhradně do nepolitických oblastí; především se zabýval otázkami středoškolského a vysokoškolského vzdělávání žen.¹⁵

Ke koordinačním a integračním centrům náležel také Svaz českých katolických spolků ženských v království Českém založený z popudu Zemské národní rady katolíků českých 2. června 1912. Cílem veškerých aktivit Svazu mělo být uzdravení a obnovení společnosti na křesťanských zásadách a postavení ženy na jediné místo, kam podle nich patřila, tzn. do rodiny.¹⁶

Z uvedených organizací nejaktivněji v politické sféře vystupoval Výbor pro volební právo žen. Sám politickou práci vykonával a zároveň koordinoval obdobnou činnost ostatních ženských organizací směřujících k získání úplných občanských a politických práv, neboť státní občanství žen v monarchii se podle zákona neslučovalo s jejich úplným užíváním. Než však mohl začít plnit své poslání, musely ženy středních vrstev překročit

---

¹⁴ *Stanovy Svazu českých spolků ženských*, Praha 31. července 1911. Vedení Svazu Eliška Machová, Eliška Purkyňová a Marie Tůmová. Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/523 **Svaz českých spolků ženských**, Praha 1911–1921.

¹⁵ BABÁKOVÁ, Věra Marie. Svaz českých spolků ženských. *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 1, 5. 1., s. 1–2. Svaz ženských spolků... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 24–25.

¹⁶ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/519 **Svaz českých katolických spolků ženských v království Českém**, Praha 1912–1949. Ustavující schůze Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 151, 3. 6., s. 1–2. Již na I. sjezdu katolíků československých v roce 1899 zaznělo: „Žena má rovná práva s mužem v řádě nadpřirozeném a nerovná v řádě přirozeném.“ Stejný postoj můžeme zaznamenat i na II. sjezdu v roce 1908, na němž odmítli podpořit politická práva žen. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 269. Tato situace se nezměnila ani po vzniku první Československé republiky, neboť názor katolického politického směru spočíval i nadále na přesvědčení, že žena se má přednostně starat o muže, děti, rodinu a nebylo žádoucí, aby se věnovala také jiným, například politickým činnostem. Respektoval ji jako matku a manželku, ale vůbec nebral v úvahu, že život v moderní společnosti vyžaduje od žen plnění mnohem náročnějších úkolů – například nutnost zvyšování kvalifikace, aby mohly vykonávat náročnější povolání. Katolické ženské hnutí propagovalo konservativně pojaté postavení ženy v domácnosti. Odsuzovalo liberálně a demokraticky orientované ženy za jejich účast ve veřejném a politickém životě. „Srovnejte s touto idylkou obraz ženy moderní, jakou nám představuje Zeminová a Landová-Štychová, ženy hovící všem požitkům, rvavé a domáhající se volnosti a bezuzdnosti. Budou ženy takové, jako byla ona žena, z lidu? Kterých je více třeba našemu státu? Žena, na jakých spočívá štěstí národa.“ *Moravská žena*, 1921, roč. 3, 7. 1., s. 3. Z katolického tisku (*Česká žena*, *Křesťanská žena*, *Moravská žena*, *Nový život* atd.) vysvítá, jak katolíci těžce nesli prosazování náboženské svobody a tendenci odstranit náboženství ze škol. Katolické ženy považovaly za jeden ze svých nejdůležitějších společensko-politických úkolů bojovat proti sekularizačním tendencím. BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, s. 224–225. ROZSYPALOVÁ, Augusta. Z vlnobití křesťanského hnutí ženského v království. *Nový život*, 1900, roč. 5, b. č., s. 5–7.

hranice prostoru vymezeného konservativní tradicí a předsudky. V procesu uvědomování si svého nedůstojného právního i společenského postavení a odpoutávání se od ‚daných‘ společenských zvyklostí k větší samostatnosti, jíž si vynutily demografické¹⁷ a ekonomické¹⁸ důvody, hrály od počátku sedmdesátých let pozitivní roli ženské organizace, jejich časopisy a možnost postupně se rozšiřujícího praktického a akademického vzdělávání a uplatnění v praxi.¹⁹

Zintenzivnění politického uvědomování žen

Od začátku devadesátých let 19. století se v ženských časopisech²⁰ začaly systematictěji objevovat vedle kulturních a vzdělávacích témat také informace o zkušenostech zemí, v nichž ženy již získaly volební právo a nebo o něj usilovaly. Na příkladech doplněných argumenty ve prospěch volebního práva se mohly české ženy poučit a inspirovat pro svůj vlastní boj za občanskou a politickou rovnoprávnost.²¹ K článkům směřujícím do praxe záhy přibýly texty zabývající rozbory soukromého a veřejného práva, k němuž náleželo také volební právo do obou zákonodárných sborů a do

---

¹⁷ Již v roce 1874 upozornila Eliška Krásnohorská na nepoměr mezi pohlavími podle dat uvedených v rakouské statistice. V Předlitavsku bylo o 407.341 více žen než mužů, 51 % veškerého obyvatelstva. V zemích koruny České tvořily ženy 52 % veškerého obyvatelstva; to představovalo o 311.667 žen více než mužů. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Ženská otázka u nás i jinde. *Osvěta*, 1874, roč. 4, č. 1, s. 69.

¹⁸ Podle statistických údajů bylo roku 1878 v libereckém okrese zaměstnáno v 75 tkalcovnách 9.040 dělníků, z nichž bylo 3.614 mužů (40 %), **3.747 žen (41, 4 %)** a 1.679 dětí (18, 5 %). MÁCHOVÁ, Karla. Žena v práci průmyslové a ochranné zákonodárství. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 9, 10. 5., s. 66.

¹⁹ Také ony, stejně jako již dříve dělnické ženy, byly nuceny, ve stoupající míře vstupovat do pracovního procesu. Výdělečné zaměstnávání žen mimo rámec rodiny umožňovalo úplné a nebo alespoň částečné ekonomické osamostatnění.

²⁰ První informace byly publikovány v *Ženských listech*, k nim se připojil v roce 1892 založený *Ženský list*; spektrum ženských periodik rozšířily na přelomu let 1896/1897 *Ženský svět*, v roce 1900 *Ženský obzor* a v roce 1905 *Ženská revue*.

²¹ Například: Volební právo žen. *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 5, s. 98–99. Volební právo žen. *Ženské listy*, 1904, roč. 32, č. 6, s. 112. B. Schůze žen a dívek. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 13, 9. 7., s. 97–99. Demonstrační procházka dělnictva brněnského a naše ženy. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 20, 22. 10., s. 153–154. –C–. O volebním právu. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 2, 28. 1., s. 9–10. O právu volebním. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 14, 22. 7., s. 105–106; č. 15, 12. 8., s. 113–114. Hlasovací právo žen. Přeložil J. J. D. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 2, 22. 1., s. 11–12; č. 3, 12. 2., s. 18–20.

obcí. Čtenářky byly upozorňovány na rozpory jednotlivých ustanovení a seznamovány s postojem českých a německých politických stran k udělení volebního práva ženám.²²

Na rozdíl od občanského ženského hnutí dosáhla již v polovině devadesátých let organizační a zvláště politická práce dělnických žen mnohem vyšší úroveň.²³ Již v době projednávání si uvědomily nedostatečnost Badeniho volební reformy²⁴ a odmítly ji, protože pouze v páté kurii zohledňovala požadavek všeobecného hlasovacího práva, které se však nevztahovalo na ženy, a v ostatních nezrušila nepřímou volbu.²⁵ Před volbami do páté kurie poslanecké sněmovny říšské rady, konanými v první polovině března 1897, vyzval *Ženský list* své čtenářky k participaci na volbě. Měly přesvědčit své muže, syny, bratry, aby šli volit přesto, že den voleb připadl na všední tzn. pracovní den.²⁶

Po přelomu století značná část české společnosti uznala za oprávněný požadavek všeobecného hlasovacího práva, což se pro dělnické i občanské ženské hnutí stalo impulsem k šířeji pojatým politickým aktivitám. V sociálně demokratickém ženském tisku

---

²² K nim náležela studie JUDr. P. C. Nesý, jež rozbírala a vysvětlovala soukromé a veřejné právo žen, včetně volebních zákonů z let 1861 (do českého zemského sněmu) a 1864 (do obcí). NESÝ, P. C. O právním postavení žen v právu rakouském. *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 1, s. 1–5; č. 2, s. 26–30. O dva roky později vyšla v *Ženském světě* přednáška Žofie Tůmové O volebním právu žen, v níž upozornila na rozpory v zákonech – spolkovém, shromažďovacím a volebních. TŮMOVÁ, Žofie. Volební právo žen. *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, č. 12–13, 5. 6. 1897, s. 163–164; č. 15, 20. 7. 1897, s. 184–186; č. 16, 5. 9. 1897, s. 198–200. DEDKOVÁ, Libuše. Právní postavení žen v Rakousku. *Ženský svět*, 1898, roč. 2, č. 22, 5. 12., s. 305–307. ČERNYCHOVÁ, Mar. Všeobecné právo hlasovací a ženy. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 7, s. 169–169.

²³ Dělnické ženy zakládaly spolky, v nichž dbaly na dobrou organizaci a politické vzdělávání, neboť si uvědomovaly bezbrannost jednotlivých, zvláště provdaných žen. „Provdaná žena jest jako dělnice mnohem pozornější a učenlivější než svobodná; ohledy k dětem nutí ji k nejzazšímu rozpětí sil, aby vydělala na nejnütnější živobytí, a tak dá si mnohé líbiti, co by si svobodná žena líbit nedala, a dělník již teprve ne.“ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Přeložil: Josef Skalák. Praha: Tiskový výbor ČSDSD, 1909, 47. vydání, s. 220.

²⁴ Badeniho volební reforma byla publikována 14. června 1896. Zaváděla pátou všeobecnou kurii, čímž počet voličů vzrostl z 1,732.257 na 5,333.431. Neznamenal však změnu kuriového systému a nezměnila podstatu stavovského parlamentarismu.

²⁵ Radikálněji laděný ženský sociálně demokratický tisk vysvětlil princip Badeniho volební reformy a kriticky se o ní vyjádřil: „Co lid žádá za odstranění třídního nebo zájmového zastoupení v parlamentě, tu hr. Badeni... potvrzuje starý zlořád volebního řádu a ještě jej rozmnožuje nespravedlností novou. [...] Oprava tato nezavádí, vyjma jedné nové kurie ničeho nového, ona rozšiřuje jen staré bezpráví. ...a to si dovolí vláda předkládat sněmu na místě všeobecného, rovného práva hlasovacího. Nepřímé právo volební, nejen že není odstraněno z kurií starých, ale jest ponecháno i v kurii nové... [...] A o ženách? No, o těch není ani té nejmenší zmínky, na ženy vláda úplně zapomíná...“ Článek upozornil i na dosud nepřilíš velký zájem měšťanských žen na získání volebního práva. Volební oprava. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 4, 24. 2., s. 25–26. Viz dále MÁCHOVÁ, Karla. Hlasovací právo žen. *Ženský list*, 1897, roč. 5, č. 5, 9. 3., s. 33–34; č. 6, 23. 3., s. 41–42.

²⁶ BERTA. Ženy při volbách. *Ženský list*, 1897, roč. 5, č. 3, 8. 2., s. 17–18.

vedle článků zabývajících se sociální otázkou,²⁷ vysvětlujících význam všeobecného hlasovacího práva pro demokratizaci společnosti a agitujících pro něj, vycházela ke zlepšení orientace v politických otázkách série článků, jež informovaly o přístupu jednotlivých českých politických stran k všeobecnému hlasovacímu právu a k jeho udělení ženám.²⁸ Ve stati, publikované v osmi pokračováních od dubna do srpna 1900, byl největší prostor věnován silicím politickému katolicismu a klerikalismu, který byl i sociálně demokratickou stranou považován za hrozbu, jíž by mohly podlehnout zvláště ženy. Proto se autor snažil členkám strany a dělnických spolků přiblížit způsoby práce klerikálů v jejich tisku i na kazatelně a vysvětlit jim, oč usilují. „Jejich láska připoutána jest povrchně k vlasti, trůnu a oltáři, ale ve skutečnosti hledí si udržeti nadvládu nade vším, co kol nich žije.“²⁹ Ke konservativním stranám přiřadil též Národní stranu a upozornil na její nacionalismus. Ve třech po sobě následujících částech rozebral český antisemitismus a kriticky se vyjádřil o přístupu české společnosti k této závažné otázce. O činnosti a programech liberálních a demokratických politických stran se zmínil jen krátce a požadoval od nich větší důslednost v prosazování programových požadavků přispívajících k demokratizaci společnosti.³⁰

---

²⁷ – C –. Osmihodinová doba pracovní. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 5, 11. 3., s. 33–35. MÁCHOVÁ, Karla. Ženská otázka a dělnice. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 3, 8. 2., s. 18–20; č. 4, 22. 2., s. 26–27; č. 6, 22. 3., s. 41–42. MÁCHOVÁ, Karla. Žena v práci průmyslové a ochranné zákonodárství. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 9, 10. 5., s. 65–67. BERTA. Ochranné zákonodárství pro ženy. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 17, 13. 9., s. 130–133. MÁCHOVÁ, Karla. Ženská otázka ve svém vývoji. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 14, 23. 7., s. 105–106; č. 15, 13. 8., s. 113–114; č. 15, 27. 8., s. 121–122. V uvedených člancích se sociální tematikou lze zaznamenat odlišný přístup dělnických žen k sociálním otázkám, školství, zdravotnictví atd., které požadovaly, aby se na řešení uvedených záležitostí podílely stát, země a obec. V člancích psaných ženami, jež pracovaly v občanském hnutí, převládal názor, že značnou část sociálních problémů je možné řešit charitou. V otázce financování a správy školství a zdravotnictví se shodly s ženami dělnickými.

²⁸ Hlasovací právo a ženy. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 6, 26. 3., s. 42–43. KOMPRDA-LYSICKÝ, František. Jaké jsou zásady různých politických stran? *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 7, 9. 4., s. 49–50; č. 8, 23. 4., s. 59–60; č. 9, 14. 5., s. 68–69; č. 10, 28. 5., s. 75–76; č. 11, 11. 6., s. 83–84; č. 12, 25. 6., s. 92–93; č. 13, 9. 7., s. 98–99; č. 16, 27. 8., s. 122–123.

²⁹ KOMPRDA-LYSICKÝ, František. Jaké jsou zásady různých politických stran?, s. 49; klerikalismem se zabýval na s. 50, 59–60, 99, 122–123.

³⁰ KOMPRDA-LYSICKÝ, František. Jaké jsou zásady různých politických stran?, Národní straně a nacionalismu věnoval s. 68–69, antisemitismu s. 76, 83–84, 92–93, 98, liberálním a demokratickým stranám s. 99.

Také v časopisech občanského ženského hnutí byly častěji publikovány texty týkající se tématu ‚žena a politika‘ a všeobecného hlasovacího práva. Některé z nich velmi kriticky hodnotily dosavadní činnost občanského ženského hnutí, jež zatím dokázalo zaujmout poměrně málo žen v porovnání se sociálně demokratickým a s klerikálním hnutím. Autorka článku *Žena a politika* Růžena Knorová upozornila na narůstající aktivity klerikálních stran, které lákaly do svých spolků stále více žen.³¹ Naproti tomu pochválila sociálně demokratické ženské hnutí za dobře organizované politické akce a za úspěšně prováděné politické vzdělávání jeho členek. Představitelkám občanského ženského hnutí vytkla jeho dlouhodobé opomíjení. Východisko viděla ve spolupráci se sociálními demokratkami a s politickými stranami (radikálně pokrokovou a českou lidovou), které nejen podporovaly oprávněné občanské a politické požadavky žen,³² ale také pomáhaly v politickém vzdělávání přednáškami, z nichž některé byly publikovány na stránkách ženských časopisů.³³

---

³¹ Ještě v roce 1909 si stěžovala funkcionářka České strany pokrokové Pavla Buzková, že ženské spolky nejsou v Čechách „povětšinou ničím jiným než klerikálními politickými organizacemi“. HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století : příklad českých zemí. *Československý časopis historický*, 1983, roč. 31, č. 5, s. 736.

³² „V politice však musíme předem žádati, abychom my ženy znaly význam politické práce, jež směřuje k dobru společenského pořádku a ne abychom považovaly politiku za nástroj prospěchářství a zisku jednotlivce. [...] A v tomto ohledu jsme my ženy dosud neuvědomělé. Výjimku činí ženy v řadách dělnictva sociálně demokratického, které mají svou organizaci politickou, svůj program a pilně se starají o politickou uvědomělost ve svých řadách. Ale ženy z ostatních tříd společenských tohoto pochopení pro politickou práci nemají. Je to výtka především těm, které chtějí dnes u nás státí v čele ženského hnutí s nepřipravují ženu k tomuto důležitému úkolu... [...] a již dnes vidíme, kterak mnohé strany budují si vlastní organizaci žen neb hledí si získat aspoň popularitu a přízeň mezi ženami. Jest to především strana klerikální, která svým tiskem, svými spolky, schůzemi má dnes skutečně zorganizovanou většinu českých žen ve svém táboře k naší – hanbě. Tedy tam dovedly naše slavné emancipátorky ženy, že přijít dnes politická práva pro ženu, zásluhou aspoň 80 % českých žen dostali bychom na vrch klerikalismus, jenž hlásá podřízenost ženy k muži vykládaje falešně, že žena jest srdcem a muž hlavou rodiny...“ KNOROVÁ, Růžena. *Žena a politika*. *Ženský obzor*, 1900, roč. 1, č. 4, s. 46. Na téma, zda by mělo ženského hnutí spolupracovat či nespolečovat s politickými stranami, eventuálně zda by měly ženy pracující v hnutí přijímat členství v politických stranách, se na stránkách *Ženského obzoru* a *Vesny* rozvinula polemika. V. O. *Žena a český realism*. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 3, s. 54–55. V. O. Ad vocem ‚Ženské hnutí a politické strany‘. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 4, s. 66. FASTROVÁ, Olga. *Ženské hnutí a politické strany*. *Vesna*, 1904–1905, roč. 1, č. 10, 15. 2., s. 157. Česká strana pokroková zařadila do svého programu odstavec, týkající se volebního práva žen: „Jsme pro všeobecné, rovné, tajné a přímé hlasovací právo s poměrným zastoupením mužů a všech oborech zákonodárných, zastupitelských i jiných veřejnoprávních. *Žena budí na roveň postavena muži kulturně, právně a politicky*.“ Česká strana pokroková... *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 7, s. 140.

³³ Například: MASARYK, T. G. *Žena a politika* : výtah z přednáška universitního profesora dra. T. G. Masaryka dne 13. února 1901 v cyklu ženského kroužku ‚Slavie‘. *Ženský obzor*, 1901, roč. 2, č. 1, s. 5–7; č. 2, s. 19–20; č. 3, s. 38–40.

Pravidelnější spolupráce některých představitelk sociálně demokratického, národně sociálního a občanského ženského hnutí začala teprve po ustavení Ženského klubu českého (1903), který vedle nepolitických aktivit garantoval až do založení Výboru pro volební právo žen (1905) veškerou politickou činnost českého ženského hnutí navzdory persekucním zásahům státní moci. K prvním velkým společným akcím na podporu všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva pro muže a ženy patřila veřejná schůze žen svolaná Terézou Novákovou na 14. června 1904 do zasedacího sálu Ženského klubu českého. Delegátkou sociálně demokratické strany byla jmenována Karla Máchová a národně sociální strany Františka Zeminová. Za Českou stranu lidovou se jednání zúčastnili JUDr. Václav Bouček a Karel Štech, za Ligu pro všeobecné, rovné právo hlasovací Karel Jiřík,³⁴ za stranu mladočeskou poslanec Václav Březnovský a za stranu radikálně pokrokovou Antonín Kalina. Všichni přítomní se vyslovili pro uzákonění všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva pro obě pohlaví a pro zintenzivnění politického vzdělávání žen, jež mělo čelit sílícímu klerikalismu.³⁵

Ve druhé polovině roku 1904³⁶ a v průběhu roku následujícího gradovaly politické aktivity sociálních demokratek a národních socialistek, k nimž se postupně přidávalo stále více žen z občanského hnutí. Společně s muži demonstrovaly za uzákonění všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů a do samosprávných orgánů, za rozšíření

---

³⁴ JIŘÍK, K. Volební právo žen. *Přehled*, 1903–1904, roč. 2, č. 31, 11. 6. 1904, s. 493–495.

³⁵ Veřejná schůze žen... *Ženský list*, 1904, roč. 4 (13), č. 13, 23. 6., s. 2–3; č. 14, 7. 7., s. 2. V této době projednával správní soud ve Vídni podání učitelek, žádajících udělení volebního práva do obecních zastupitelstev. Dne **6. července 1904** vídeňský správní soud rozhodl, že **učitelky mají volební právo do obecních zastupitelstev**, kromě měst se zvláštním statutem. V nich i nadále volební právo neměly. V rámci této úpravy volebního řádu nebyly učitelky vyloučeny z užívání občanských práv. Ze stanoviska správního soudu pro ženské hnutí vyplynulo, že je do budoucna nutné požadovat další občanská eventuálně politická práva, z nichž dosud byly ženy bez příčiny vylučovány. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, oběžníky. Vysokému sněmu království Českého v Praze! Nedatováno, přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.162. Volební právo učitelek. *Ženský svět*, 1904, roč. 8, č. 15, 5. 9., s. 192. Volební právo učitelek do obcí. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 7–8, s. 116–117. Volební právo učitelek. *Vesna*, 1904–1905, roč. 1, č. 6, 15. 12., s. 94.

³⁶ Ve druhé polovině roku 1904 ženy v Čechách a na Moravě uspořádaly 100 manifestačních schůzí na podporu všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva. Pokrokové ženy na Moravě zintenzivnily práce spojené se založením dívčího gymnázia v Brně. Ženský klub český organizoval veřejné přednášky – o právním postavení žen ve společnosti přednášel Václav Bouček, o moderním názoru na ženu T. G. Masaryk atd. Il. Moderní názor na ženu. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 9, 26. 11. 1904, s. 166–197.

a zkvalitnění sociálního zákonodárství a požadovaly úpravu § 30 spolkového zákona z roku 1867.³⁷

O akcích podporujících požadavek všeobecného hlasovacího práva, pořádaných v říjnu a listopadu 1905 sociálně demokratickou a národně sociální stranou, jichž se v hojném počtu zúčastnily také ženy, jsme pojednali v předchozí kapitole. Tam byla též zaměřena pozornost na hodnocení ženského hnutí z pohledu politických stran.

Druhá polovina listopadu 1905 byla ve znamení příprav ke generální stávce vyhlášené Sociálně demokratickou stranou v Rakousku na 28. t. m., jejichž součástí byly i dvě významné schůze organizované ženami. Třetí, svolaná na 26. listopadu Českou stranou státoprávní společně se zástupkyněmi Ústředního spolku žen českých na téma ‚Svůj k svému‘, měla podpořit český průmysl a obchod.³⁸

Dne 19. listopadu 1905 se sešly členky národně sociální strany, aby se vyjádřily k požadavku všeobecného hlasovacího práva, k účasti na blížící se generální stávce a k událostem posledních dnů, o nichž Františka Zeminová řekla: „Předcházející dny a události v jiných státech podaly poučení, že netřeba lidu sloužit za potravu zbraním, ale že lze kráčet vpřed, domáhati se práv svých ne onou zbraní, která se může obrátit, ale zbraní, jež dává lidu jeho sílu, z níž čerpá celá dnešní společnost své bytí – práci a její zastavení. Dosud po desetiletí lid prosil o svá práva a všechny pokusy odbývány sliby a jen sliby, a dnes, kdy nevěří více se ve sliby, musí ukázat, že společnost jím jen existuje, bez něho a bez jeho práce že jest ničím. [...] Kde bude větší právo, až 28. listopadu ohromné moře nepracujících pracovníků vyhrne se ven, do ulic, aby manifestovalo, až zastaví se všechny ruce i stroje v práci, až nebude vody, světla, potravin, až nebude ničeho, než na straně práce a odkud vyjde větší moc nežli z řad pracujících? [...] Již jednou 10. října zastavena práce a učiněn poslední pokus cestou smírnou, a zase lid umlčen úsměvem a sliby... Nikdo

³⁷ Sem se všeobecným právem hlasovacím. *Ženský list*, 1904, roč. 4 (13), č. 22, 27. 10., s. 1. Spolčovací a politické právo pro ženy. *Ženský list*, 1904, roč. 4 (13), č. 25, 9. 12., s. 1–2.

³⁸ O. S. A., J. B., R. Schůze a manifestace. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 21, 5. 12., s. 289.

se nenadál výsledku, že dvě strany dělnické dosud nepřátelsky proti sobě stojící, zde se spojí v harmonický celek, ...³⁹ Františka Zeminová se zmínila také o práci žen a o stávce železničářů, kteří podpořili boj liberálních a demokratických stran za všeobecné hlasovací právo. „Otázce volebního práva žen přišlo se v některých zemích dosti vstříc a všude tam vystupují ženy pro všechny ideály muže společně jako opory jeho. I naše české ženy by přinášely v boji pomoc svou, porozumění a zkušenost. A proč neměl by býti český národ první ve svém okruhu, který by se ujal své ženy a dal jí postavení jí náležející? Žena dnes nemá v politice ceny, musí si ji dobýt. Musí přestat plnit kostely, kde ceny také nemá, ...“⁴⁰

Nejvýznamnější z listopadového trojlístku schůzí byla schůze svolaná zástupkyněmi Ženského klubu českého na 24. listopadu 1905 Františkou Anýžovou, Annou Kuklovou-Bezděkovou, Terézou Novákovou, Karlou Máchovou, Františkou F. Plamínkovou a Františkou Zeminovou. Zúčastnily se jí delegátky dvaceti ženských spolků z Prahy a pražských předměstí. Organizace ze vzdálenějších míst Čech a Moravy, které nemohly na jednání vyslat své delegátky, byly o něm podrobně informovány. Ve všech referátech řečnice zdůraznily nutnost stát se plnoprávnými občankami: „V této vážné chvíli nesmí ženy mlčet, neboť by se práva ani za 20 let nedočkaly. Každý muž je opozičním potud, dokud sám toho práva nemá, jakmile ho vydobude, nezbude mu pro ženy času. [...] My svého volebního práva nedobudeme již nyní, ale rozhodujícím bude, že nyní nemlčíme, že se stavíme v bojové šiky, že o svá lidská práva důrazně hlásiti se dovedeme. [...] Chceme volební právo, nejen pro pracovnice neb ženy samostatné, ale pro všechny bez výjimky.“ Z jednání vyplynulo, že nestačí pořádat schůze a manifestace žen na podporu všeobecného hlasovacího práva, ale že je nutné založit Stálý výbor pro volební právo žen,⁴¹ který by organizoval a koordinoval veškerou ženskou politickou činnost bez ohledu na jejich společenské postavení a politickou orientaci. Účastnice schůze schválily první

³⁹ O. S. A., J. B., R. Schůze a manifestace. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 21, 5. 12., s. 288.

⁴⁰ O. S. A., J. B., R. Schůze a manifestace. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 21, 5. 12., s. 288.

⁴¹ Založení Stálého výboru pro volební právo žen navrhla Františka Zeminová.

úkoly, jimiž se Stálý výbor bude zabývat,⁴² a stanovily termín ustavující ‚všeženské‘ schůze na 10. prosince 1905.⁴³

‚Všeženská schůze pro volební právo‘⁴⁴ byla žurnalistikou českých liberálních a demokratických politických stran i časopisy ženských organizací⁴⁵ považována za významný počin žen,⁴⁶ vstupujících do politické sféry jako rovnoprávné partnerky mužů. „Jest to bez odporu událostí velikou a pro nezasvěcené, stojící mimo všechn vnitřní život a ruch ženského hnutí, naprosto novou, když skuteční se schůze žen, jaká konala se v neděli 10. prosince 1905⁴⁷ v Národním domě na Král. Vinohradech, kde jednáno o důležitém požadavku sociálně politickém, o volebním právu žen. Zde jednomyslně podaly si ruce ku společné práci strany jindy rozeštvané, stojící na různých stupních názorů politických a vrstvy stavící mezi sebe zdánlivě nepřekonatelné hradby. [...] Práci té vymykají se jen konservativní a klerikální stavy a stávají se tak, zejména u nás v Čechách,

---

⁴² 1. Na žádost Výboru se měly všechny české politické strany v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a ve Vídni písemně vyjádřit na otázku, zda jsou pro či proti udělení volebního práva všem ženám, 2. Výbor měl připravit petice podporující udělení volebního práva všem ženám, jež měly být i s podpisovými archy odeslány do českého zemského sněmu a do říšské rady; 3. Sociální demokratky vyzvaly zástupkyně občanského ženského hnutí k účasti na manifestaci za všeobecné hlasovací právo, jež byla připravena na 28. listopadu. O. S. A., J. B., R. Schůze a manifestace. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 21, 5. 12., s. 290. Všeobecné volební právo žen. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 12, s. 245–246. Porada o všeobecném volebním právu žen... *Ženská revue*, 1905–1906, č. 6, 1905, s. 155–156.

⁴³ O povolení ‚všeženské‘ schůze s programem *Volební právo žen* žádala Anna Bezděková u c. k. policejního ředitelství. V odpovědi ze 7. prosince 1905 pod č. j. 20.255 P. P. byla schůze povolena. Žadatelka odpovídala za pořadatelky, plnění § 2 zákona o právu shromažďovacím z 15. listopadu 1867, č. 135, ř. z., § 11 téhož zákona a za dodržení pořádku na tomto shromáždění. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence – c. k. policejní ředitelství v Praze – Anně Bezděkové, 7. 12. 1905, přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.923.

⁴⁴ S projevy vystoupily Karla Máchová, Teréza Nováková, Františka Zeminová, Františka F. Plamínková, Alice Masaryková a za ženy pracující v zemědělství promluvila paní Horáková. Sociální demokraty zástupoval František Čermák.

⁴⁵ Pouze *Ženské listy* se vůči manifestační schůzi postavily kriticky. Delegátkám sociálně demokratické a národně sociální strany vytkly: „Bylo proneseno mnoho krásných sebevědomých frází... Vypadá to skutečně tak, jako by byly řečnice i posluchačky vítězstvím svým úplně jisty, jinak nebyly by si mohly tak sebevědomě počínati. Krásné, bezduché i obsažné fráze u nadšeného posluchačstva docházejí nadšeného přijetí, leč myslím, že by bylo bývalo s prospěchem vytknouti speciálně ty body, kde bývá žena poškozována proto, že jí dosud nebylo dovoleno hlasovati na kompetentním místě, ...“ Volební právo žen. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 1, s. 15.

⁴⁶ Kromě uvedených článků byla schůze pochválena též moravským časopisem *Vesna*. Na poli ženské otázky... *Vesna*, 1905–1906, roč. 2, č. 7, 1. 1., s. 108–109.

⁴⁷ Vídeňským ženám se podařilo založit Výbor pro volební právo až na začátku roku 1909. Pracovní náplň se shodovala s jeho pražským protějškem. Výbor pro volební právo žen ve Vídni. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 4, duben, s. 91–92.

také historickými památkami.⁴⁸ Jednání všeženské schůze probíhalo v konstruktivním duchu a kritická slova padla jak na adresu mužů, tak i žen: „Volební právo žen stalo se v poslední době předmětem mnohého jednání a četných schůzí ženských, stalo se palčivou otázkou, která by odpadla, kdyby muži osvědčovali své pronášené návrhy a programy také činně. Při prohlášení Gautschově o reformě volebních řádů nebylo ani vzpomenueno žen a ani jediný muž se proti tomu nezval.“ Františka Zeminová vytkla vedoucím osobnostem ženského hnutí, že se stranily politického života, což považovala za chybu. „Proto musí ženy vystoupiti ze svých zátiší, vstoupit na veřejné kolbiště a přiznati své přesvědčení. Musí okupovat mužské strany a vnášet do nich své ideály a svou otázku. Musí přinutiti časopisy, aby si všímaly otázky této. [...] Ženy chtěly by pracovat účinně pro zdemokratizování všeho života, pro úpravu zdanění a pojištění i veřejné mravnosti a proto volá slávu volebnímu právu žen.“ Oprávněnost požadavků obsažených v uvedených projevech, potvrdila Olga Stránská-Absolonová slovy Georga von Gižyckého:⁴⁹ „Důkladná změna v postavení žen nastane teprve tenkrát, až dosáhnou politického volebního práva.“⁵⁰ Na závěr jednání byly schváleny petice⁵¹ a manifest k českému národu, žádající udělení volebního práva ženám.⁵² Všechny účastnice na manifestační schůzi, se schválením petice a manifestu zavázaly k další rozsáhlé veřejné a politické činnosti a také

---

⁴⁸ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 22, 20. 12., s. 302.

⁴⁹ *1851–†1895.

⁵⁰ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 22, 20. 12., s. 303.

⁵¹ Ve stejný den jako české ženy manifestovaly pro volební právo také rakouské ženy. Tak jako české ženy i ony odeslaly petici požadující volební právo pro všechny ženy ministerskému předsedovi Pavlu Gautschovi. Podle názoru *Ženské revue* byla petice českých žen „jadrnější a stručnější“ a měla „pokrokovější pozadí než německá tím, že s českými ženami žádají o ženské právo volební také mužové“. Německá petice zdůraznila, že „základní státní zákony vlastně ženy z práv politických nevylučují a je třeba jen to právo, jež má několik velkostatkářek, rozšířiti a mimo to odstraniti pro ženy nedůstojnou formu plných mocí.“ Německá petice výslovně žádala vedle aktivního také pasivní volební právo. Volební otázka žen v Rakousku. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 8, s. 209–210. Pokrokové hnutí moravských žen úzce spolupracovalo s českými ženami a k petici Výboru pro volební právo žen přidalo ještě vlastní, požadující úpravu občanského zákoníku. Hnutí pro volební právo žen na Moravě. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 4, 1905, s. 108; č. 5, 1905, s. 134.

⁵² PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. 1. veřejná schůze 10. 12. 1905, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.723. STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 22, 20. 12., s. 304. B. České ženy... *Přehled*, 1905–1906, roč. 4, č. 12, 16. 12., s. 226. Manifestační politická schůze českých žen pro volební právo. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 7, s. 169–172.

k tomu, že se budou průběžně politicky vzdělávat a učit se být zodpovědné vůči sobě samým i vůči společnosti.⁵³

Výbor pro volební právo⁵⁴ od počátku své existence plnil úkoly, pro něž byl založen. Úzce spolupracoval se vzdělávacím odborem Ústředního spolku, s Ženským klubem českým a s dalšími pražskými i mimopražskými organizacemi (např. s organizacemi sociálně demokratických a pokrokových žen na Moravě⁵⁵), koordinoval jejich činnost, inicioval publikování článků, ve kterých byla vysvětlována důležitost volebního práva do zákonodárných sborů i do komunální správy v životě žen, pořádal veřejné přednášky a schůze na podporu občanských a politických práv.

V jarních měsících roku 1906 vláda předložila návrh na volební opravu,⁵⁶ v níž zcela opominula více než polovinu státních občanů – ženy. Zástupkyně českých žen⁵⁷ se proti očividnému bezpráví ohradily na protestní schůzi uspořádané 18. března 1906 za

---

⁵³ Otázka zodpovědnosti žen vůči společnosti byla spojována s neoprávněným útokem Boženy Vikové-Kunětické proti Ch. G. Masarykové. Podle názoru paní Vikové-Kunětické „nikdo nemá práva říci ženě své mínění přímo, když by jí mohlo být nepřijemno. Nesmí jí to říci – protože je žena. Důsledky? Žena by směla dělat ve veřejném životě, co by chtěla, nikdo by jí nesměl říci, že je také za své jednání zodpovědná. Ale tím je zvrácena vůbec hlavní a stěžejní zásada veřejného života. Kdo chce mít ve veřejném životě právo, musí také být veřejně odpovědný ze svých činův a nárokův, které se týkají veřejného života. [...] Rovnoprávná žena nemůže a nesmí žádat, aby druzí k vůli ní mlčeli, aby mlčeli proto, že je ženou.“ M. K. Proti rovnému právu žen s muži. *Ženský obzor*, 1905, roč. 5, č. 5–6, s. 80–81. WIEDERMANNOVÁ, Zdenka. Paní Kunětická. *Ženský obzor*, 1905, roč. 5, č. 5–6, s. 81–82. (Zasláno), *Ženský obzor*, 1905, roč. 5, č. 5–6, s. 82. MÁCHOVÁ, Karla. Naše ženská otázka. *Ženský obzor*, 1905, roč. 5, č. 5–6, s. 79–80. BABÁKOVÁ, Věra. V minulých dnech psalo se i mluvilo... *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 31, 29. 4., s. 543–544.

⁵⁴ Vídeňské měšťanské ženy zamýšlely koncem roku 1906 po vzoru českých založit organizaci, jež měla usilovat o zrovnoprávnění žen s muži a o dosažení volebního práva ve všech občanských sborech. Místodržitelství vrátilo stanovы Spolku pro volební právo žen nepotvrzeny s odůvodněním, že se jedná o politický spolek. Plánovaná činnost byla v rozporu s § 30 spolkového zákona z roku 1867. České ženy zákon obešly. Nezaložily spolek ani sdružení, ale pouhý výbor bez právní subjektivity. Spolek pro volební právo žen. *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 2, s. 31.

⁵⁵ Spolupráce českých a moravských sociálně demokratických a občanských ženských organizací byla důležitá zvláště v době, kdy se připravovaly petiční akce na podporu volebního práva žen, žádající úpravu § 30 spolkového zákona z roku 1867, zrušení celibátu učitelek atd. Schůze žen pro všeobecné právo volební pro ženy. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 9, březen 1906, s. 232.

⁵⁶ V souvislosti s ním vyšly v *Ženském obzoru* dva články. Oba kritizovali práci vlády, ale také přístup českých politických stran i ženské hnutí. Hlasovací právo a ženy. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 2, s. 17. ZIEGLOSER, J. Všeobecné hlasovací právo a ženy. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 4, s. 58–59.

⁵⁷ Moravské občanské hnutí publikovalo před protestní schůzí v *Ženské revui* prohlášení na podporu volebního práva žen. „Uražený hluboce křivdou, které se dopouští na ženách vládní předloha volební opravy, jež odpírajíc ženám přímé a rovné právo hlasovací, staví se nepoliticky na roveň s nezletilci a pomatenci, ale snižuje ženy počestně na stejný stupeň s lidmi, kteří se dopustili zpronevěry, krádeže nebo kuplířství; poníženy takto ve své důstojnosti lidské i občanské, obrací se ženy české k zástupcům svým, českým poslancům, aby ve volebním výboru zastali se jich proti této hrozné křivdě, aby hlasovali pro volební právo žen jako praví poslanci svého lidu, jako Slované a muži, jimž nade vše jest právo a spravedlnost.“ Uražený hluboce křivdou... *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 9, březen 1906, s. 215.

spolupráce Výboru s Ústředním spolkem a s Ženským klubem. Projevy Terézy Novákové, Františky Anýžové, Marie Tůmové, Františky Zeminové⁵⁸ a dalších byly proneseny v duchu motta schůze „Jako nepřijde svoboda národů od mocnářů, tak nepřijde svoboda žen od mužů.“, které dále rozvíjely a vybízely členky hnutí k usilovné práci směřované do politické oblasti. Dostatečně si však neuvědomovaly, že občanské ženské hnutí nebylo dostatečně zorganizované, nevypracovalo kvalitní kulturní a politický program a značná část spolků byla politicky pasivní. Promluvili zde i dva zástupci politických stran – V. J. Klofáč za národně sociální stranu, jenž zprostředkoval podání petice českých a moravských žen s 22.000 podpisy žádající volební právo, a JUDr. Antonín Sobotka za státoprávní klub poslanců radikálních a národně sociálních na říšské radě. V. J. Klofáč se snažil přítomné ženy přesvědčit svými aktivitami ve prospěch ženského hnutí, že se uvedený citát netýká všech mužů. Tlumočil též stanovisko těch pokrokových mužů, kteří uznali oprávněné požadavky žen a jsou ochotni pro jejich uskutečnění něco vykonat. Na potvrzení svých slov odmítl vládní předlohu: „Ve vládním návrhu na zavedení všeobecného a rovného volebního práva není zachován ani jeden, ani druhý princip. Nesprávné rozdělení mandátů mezi jednotlivé národnosti porušuje rovnost, podmínka jednoleté usedlosti všeobecnost volebního práva a hlavně: všechny ženy bez důvodu jsou vyloučeny. [...] Dokud ženy nic nechtěly, nic se jim nedávalo. Dělnictvo vydobylo si své právo krvavě; muselo ukázat sílu, organizaci, pak vláda pomalu ustupovala. I u žen je tato

---

⁵⁸ Teréza Nováková shrnula veškeré aktivity žen v boji za hlasovací právo v letech 1904–1906 a objasnila navrhovanou volební reformu, jež polovině populace odebere právo volit. Vyzvala všechny ženské organizace, aby vytrvaly v zápase „za stejná práva s muži“. STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*, 1906, č. 7, 5. 4., s. 86. M. T. Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební. *Ženská revue*, 1905–1905, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 251. Františka Anýžová mluvila o práci, jíž vykonaly ženské spolky a zdůraznila, že „podřízenost pohlaví je překážkou pokroku lidstva; – měla-li by tato vládní předloha vejít v platnost, zasáhla by těžce celý náš život. [...] Poměry sociálními byly ženy donuceny k samostatnosti a osvědčily se jako pracovnice ve všech oborech. [...] Stejně povinnosti máme – stejná práva chceme!“ M. T. Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební. *Ženská revue*, 1905–1905, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 251. Marie Tůmová přítomným připomněla, že ministerský předseda Gautsch je ochoten přijmout odůvodněné návrhy k opravě volební předlohy. Františka Zeminová zopakovala, že ženy organizované v politických stranách a v občanských ženských spolicích trvají na tom, aby volební právo bylo přičteno všem ženám bez rozdílu stavu. M. T. Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební. *Ženská revue*, 1905–1905, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 251–253. STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*, 1906, č. 7, 5. 4., s. 101–102.

otázka ve vývoji; faktem je, že ženy zájem o vše mají. Musí však být urychlen boj proti klerikálům, kteří na venkově zorganizovali ženy. [...] Je nutno přijít do výboru s pozitivním návrhem... Vykonáme svou povinnost... teď je nejvhodnější doba řešení. [...] Čím vy budete silnější, tím bude naše slovo v parlamentu platnější.“⁵⁹ Také Antonín Sobotka⁶⁰ vyslovil souhlas s oprávněnými požadavky žen, i když bylo zřejmé, že v roce 1907 volební právo do poslanecké sněmovny říšské rady nezískají. „V tomto parlamentě ženy nezvítězí; vláda však musí uznat, že ženám samostatným patří právo, které mají analfabeti. Mnoho slovanských poslanců je proti volebnímu právu žen, Němců též. Předně je jich mnoho proti všeobecnému volebnímu právu vůbec. Žádná velká idea nebyla ještě dost svatou, aby nebyla pro posměch malým mozkům. [...] I do sněmu království Českého volí ženy: hlasují se stranami pokrokovými.“ V závěru projevu povzbudil ženy k všestrannému vzdělávání, včetně politického, aby rozeznaly zbožnost od klerikalismu. V rezoluci, uzavírající jednání, se zračilo zklamání z vládní předlohy a zároveň odhodlání pokračovat i přes překážky v nastoupení cestě.⁶¹

Příslibem podpory v boji žen za hlasovací právo od národně sociální, státoprávní a pokrokové strany se ženské hnutí nespokojilo. Členky českých i moravských organizací bedlivě sledovaly dění ve volebním výboru říšské rady, ve kterém české politické strany zastupovali poslanci Václav Choc, Čipera, Věnceslav Hrubý, Karel Kramář, Adolf Stránský, Antonín Zázvorka, Jan Žáček ad. Čeští zástupci ve volebním výboru

---

⁵⁹ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Protestní schůze 18. 3. 1906 – vládní předloha o všeobecném, rovném hlasovacím právu a stanovisko žen, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.724.

⁶⁰ Od počátku existence Výboru pro volební právo žen je možné datovat úzkou spoluprací s poslanci národně sociální strany. V nedatovaném dopise (dle jeho zařazení z ledna – února 1907) žádala F. F. Plamínková národně sociálního poslance JUDr. Antonína Sobotku, aby zaslal ŽKČ a Výboru projevy své i dalších sympatizujících poslanců z říšské rady zaznamenané ve sněmovním protokole. PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, Kniha korespondence z let 1906–1908. Koncept dopisu F. F. Plamínkové JUDr. A. Sobotkovi, [začátek roku 1907], l. 33. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.804, kart. 4.

⁶¹ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Protestní schůze 18. 3. 1906 – vládní předloha o všeobecném, rovném hlasovacím právu a stanovisko žen, s. 1–3. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.724. Viz též: STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*, 1906, roč. 10, č. 7, 5. 4., s. 85–86; č. 8, 20. 4., s. 101–102. Volební právo žen. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 4, s. 71. M. T. Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 251–253.

nezaručovali podporu požadavkům žen. „Od tak složeného volebního výboru české ženy sotva mohou se nadíti hájení jejich zájmů, pouze o Dru Stránském víme, že je pro volební právo žen, ale omezené (jeho názor kryje se s názorem Dra Pergelta).“ V *Ženské revue* bylo k práci českých zástupců poznamenáno: „Z velkého množství řečníků v debatě o všeobecné právo hlasovací pouze tři vzpomněli si, že také ženy k lidstvu patří... Byli to německý sociální demokrat Dr. Adler, národní socialista Klofáč a německý pokrokovce Pergelt (tento však žádal volební právo jen pro ženy samostatné).“ V závěru textu byl vysloven apel ke všem pokrokově smýšlejícím ženám, aby v příštích letech neúnavně propagovaly volební právo a pořádaly petiční akce na jeho podporu.⁶²

K nejdůležitějším spolupracovníkům Výboru pro volební právo náležel Ženský klub český, jenž požadoval středoškolské vzdělávání dívek, zrušení celibátu učitelek, udělení volebního práva ženám, úpravu § 30 spolkového zákona atd.⁶³ Všechny jeho další aktivity, včetně publikačních,⁶⁴ směřovaly ke vzdělávání a ‚sebevýchově‘ žen, nezbytných k jejich zrovnoprávnění. Svou široce pojatou vzdělávací činností v Praze i na venkově podstatně přispíval k přípravě žen na práci ve veřejné a politické sféře. Pořádal jednotlivé přednášky o významných ženách různých povolání i národností a cykly přednášek k tématům pedagogickým, národohospodářským, lékařským, právním, uměleckým ad., jichž se vedle žen ujímali vysokoškolští pedagogové a odborníci.⁶⁵

---

⁶² Volební právo žen na říšské radě. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 257–258.

⁶³ PNP LA Praha, fond **Plamínková Františka (1875–1942)**, životopis, leden 1935, kart. 1, složka 2, přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.310, strojopis. PNP LA Praha, fond **Ženský klub český**, protokoly schůzí z roku 1907. Zápis ze schůze odboru pro pracovní program z 10. 5. 1907 – debata o profesionálním zaměstnávání vdaných žen. Kart. 1, přír. č. 22/76, inv. č. 1.452. PLAMÍNKOVÁ, Františka. Ženský klub český v Praze. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 247–249; č. 11, květen 1906, s. 264–265. V–á. Z činnosti Ženského klubu českého v Praze. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 1, červenec 1905, s. 26–27.

⁶⁴ Klub, Ústřední spolek i Výbor využívaly možnosti některé z přednášek či odborných textů publikovat na stránkách ženských časopisů. NEVŠÍMALOVÁ, Krista. O volebním právu žen : řeč, kterou promluvila ve spolku ‚Karolina Světlá‘ ve Vlašimi dne 18. listopadu 1906. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 12, s. 221–227. SLAVÍK, Vladimír. Volební právo žen u nás. *Ženský svět*, 1906, roč. 10, č. 15, 5. 9., s. 202–203.

⁶⁵ V roce 1907 pořádal ŽKČ a Výbor pro volební právo žen cyklus přednášek a seminářů proti alkoholismu. PNP LA Praha, fond **Ženský klub český**, protokoly schůzí z roku 1907. Zápis ze schůze odboru pro pracovní program z 12. 3. 1907, kart. 1, přír. č. 22/76, inv. č. 1.452. PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, Kniha korespondence 1906–1908. Koncept dopisu F. F. Plamínkové T. G. Masarykovi, 19. 3. 1907, l.

Konečné přijetí zákona o všeobecném hlasovacím právu podpisem císaře 26. ledna 1907, vztahujícího se pouze na muže, kteří splňovali všechny zákonem dané podmínky,⁶⁶ je možné považovat za určitý mezník ve vývoji dělnického a občanského ženského hnutí. Boje za všeobecné hlasovací právo, jichž se ženy ve stoupající míře účastnily nejdříve po boku jim nakloněných politických stran a později v samostatných protestních akcích,⁶⁷ přispěly ke zdokonalení organizační a politické práce ženského hnutí, k vytváření ústředních organizací a prohloubily spolupráci občanského hnutí se sociálně demokratickými a národně sociálními ženami.

V období od I. sjezdu československých žen (1897), kdy poprvé na oficiálním fóru požadovaly všeobecné hlasovací právo do obou zákonodárných sborů a do samosprávy, do prvních voleb do poslanecké sněmovny na základě všeobecného hlasovacího práva, vykonaly ženy obrovský kus práce. Postupně se vymaňovaly z pasivity, konservatismu a spolkaření. Usilovaly o vytvoření kulturního a politického programu, jenž se dotýkal občanského a politického postavení žen ve státě a v národě. Výrazem jejich programových snah bylo založení dvou ústředních organizací a Výboru pro volební právo žen, zkvalitnění všeobecného, odborného a politického vzdělávání a získání pozitivního vztahu k veřejné práci. Navzdory vynaloženému úsilí na poli publicistiky, přednáškové činnosti, organizování veřejných a protestních schůzí, petic, k nimž několikrát dokázaly shromáždit

---

42. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.804, kart. 4. „Slovutný pane profesore, ráčil jste vždy věnovati snahám našim účinné sympatie tak, že opět dovolujeme si prositi Vás o laskavé přispění. Rády bychom ve dnech 19. a 26. dubna a 3. května uspořádaly cyklus *Proti alkoholismu* a prosíme, abyste ráčil v něm přednáseti.“ Obdobný dopis obdrželi další přednášející prof. Haberle a prof. Břetislav Foustka. PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, Kniha korespondence z let 1906–1908. Koncept dopisu F. F. Plamínkové prof. Haberlemu, 19. 3. 1907, l. 43. Koncept dopisu F. F. Plamínkové prof. Břetislavu Foustkovi, 19. 3. 1907, l. 44. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.804, kart. 4.

⁶⁶ Zákon přiznal aktivní volební právo mužům starším 24 let, pokud byli rakouskými občany, žijícími minimálně jeden rok v místě volby a nebyli zbaveni volebního práva na základě podmínek příslušného volebního řádu. Pasivní volební právo přiznával těm, kteří měli právo volit a dosáhli věku 30 let. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, s. 529–530.

⁶⁷ Vyjadřovaly v nich svůj nesouhlas s vládní předlohou volebního zákona a veřejnosti v člancích a projevech vysvětlovaly význam hlasovacího práva pro ženy.

více než 20.000 podpisů, atd., nebyl zákonodárci vzat v potaz jeden z nejdůležitějších požadavků žen – volební právo.

Situace po zavedení ‚všeobecného‘ hlasovacího práva

Ženy se nedaly neúspěchem zlomit. Pokračovaly ve všech aktivitách⁶⁸ a dokázaly svou práci ještě zintenzivnit v duchu výzvy Jana Zieglosera: „Vítězství demokratického principu v ideji státu rakouského – toť onen historický moment dnes neurčitelného dosahu, který nám zvěstuje novou epochu rozvoje. Událost sama je tak veliká, že považujeme tuto chvíli za zvláště vhodnou, abychom české pokrokové ženy vyzvaly opět k úsilné politické činnosti. Doba aktivní účasti žen na veřejném politickém životě blíží se den ode dne rychleji a nesmí české ženy zastati nepřipraveny.“⁶⁹

Většina aktivit Výboru pro volební právo a Ženského klubu se od začátku roku 1907 orientovala především na úpravu § 30 spolkového zákona z roku 1867 a na získání všeobecného a přímého volebního práva pro obě pohlaví do obcí, českého zemského sněmu a do poslanecké sněmovny říšské rady. Obě organizace ve svých prohlášeních zdůrazňovaly, že ženy neustoupily od požadavku rovnoprávnosti.⁷⁰ Z tohoto důvodu připomínaly zejména těm pokrokovým politickým stranám, které zařadily volební právo žen do svých programů, že jejich závazek pomoci při ženském politickém vzdělávání trvá. Již 8. března 1907 svolaly obě organizace veřejnou schůzi,⁷¹ na níž byla podána zpráva o petici, předané českému zemskému sněmu, žádající změnu volebních řádů sněmovních a samosprávných zastupitelstev ve smyslu všeobecného, rovného, přímého a tajného

---

⁶⁸ SEDLÁČKOVÁ, Marie. Všeobecné hlasovací právo mužů. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 7–8, s. 97–99. QUIPIAM. Jest prospěchem národa, aby se jeho příslušnice zabývaly politikou? *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 3, s. 41–44. Autor se zabýval důvody, proč se má žena ucházet o politická práva.

⁶⁹ ZIEGLOSER, J. Všeobecné hlasovací právo a ženy. *Ženský obzor*, 1906–1907, č. 4, s. 59.

⁷⁰ O. S. A. Schůze o volebním právu žen. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 6, 20. 3., s. 70.

⁷¹ V téže době jako v Praze se konala obdobná schůze žen ve Vídni, v Krakově, Brně a Opavě. Hnutí za volební právo žen. *Ženská revue*, 1906–1907, roč. 2, č. 7, duben 1907, s. 203.

volebního práva pro muže i ženy, již podepsalo 24.000 žen a sympatizujících mužů.⁷² F. F. Plamínková důrazně upozornila na nepoměr mezi povinnostmi a právy žen, a proto považovala udělení volebního práva ženám za významnou podmínku zdravého vývoje společnosti. Kriticky se vyslovila k neochotě ostatních slovanských i německých žen žijících v monarchii koordinovat aktivity směřující k získání volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady.⁷³ Další část jejího projevu se týkala volebního práva žen do obcí, do nichž podle volebního řádu z 16. dubna 1864 volily ženy nepřímo, prostřednictvím zmocněnce. Pasivní volební právo jim zákon nepřiznal. Nevztahoval se však na statutární města Prahu a Liberec, která se řídila vlastním volebním zákonem z roku 1850, jenž ženy a značnou část mužů vůbec nepřipouštěl k volbě.⁷⁴ Vzhledem k tomu, že aktivní volební právo do českého zemského sněmu bylo podmíněno aktivním volebním právem do obce, nesměly ženy žijící v Praze a Liberci volit ani do sněmu. F. F. Plamínková byla přesvědčena, že se musejí domáhat přímého volebního práva do obecní samosprávy a do zemského zákonodárského sboru. V závěrečné rezoluci vyzval Výbor pro volební právo ženy, aby se účastnily předvolebních schůzí a dotazovaly se kandidátů poslaneckých, jak

---

⁷² Petice s podpisovými archy byla připravena koncem roku 1906. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence. Petice českému zemskému sněmu. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.141. Výbor pro volební právo žen zaslal petici Václavu Škardovi (Národní strana svobodomyšlná), Ferdinandu Lobkovicovi (ústavověrný velkostatek) a dalším českým a německým poslancům. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 1. 3. 1907, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.727. (Z dopisu učitelky Boh. Kmínkové ze Staré Paky, která pomáhala při sbírání podpisů k petici žádající všeobecné hlasovací právo pro muže a ženy, je zřejmé, že nebylo snadné získat takové množství podpisů. „Mnozí ponechali petici ležeti, a vrátili se bez podpisu. Někteří tvrdili, a to nejvíce p. t. páni učitelé, že prý pak ženy daly by se ovládati různými živly, nejvíce prý klerikálními. Jiní opět měli jiné výmluvy. Vnucovati někomu jiné přesvědčení uznávám za nemístné.“ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence. Dopis Boh. Kmínkové ze 14. února 1907 Výboru pro volební právo žen. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.839.

⁷³ České ženy předaly poslanci V. J. Klofáčovi petici s 22.000 podpisy, požadující všeobecné hlasovací právo. F. F. Plamínková nebyla ke slovanským a německým ženám příliš spravedlivá, neboť pořádaly obdobné akce jako české a moravské pokrokové ženy. Největším problémem pokrokového ženského hnutí v monarchii bylo, že nedokázalo koordinovat své aktivity.

⁷⁴ Výbor pro volební právo žen vyslal začátkem června 1907 k starostovi královského hlavního města Prahy Karlu Grošovi deputaci, která mu odevzdala petici žádající takové změny ve volebním řádu pro Prahu, aby se ženám – státním občankám – dostalo volebního práva do obce. Petici téhož znění předaly též Ústřední spolek žen českých, Ženský klub český a další pražské spolky. Výbor pro volební právo žen... *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 12, 20. 6., s. 143.

budou přistupovat k otázce volebního práva žen. Zároveň je požádal o zaslání jejich odpovědí, aby bylo možné zjistit, zda po zvolení dostali svému slibu.⁷⁵

V době projednávání návrhu zákona na obecní zřízení v Praze a krátce před zahájením voleb do poslanecké sněmovny říšské rady na základě nového volebního řádu svolaly na 28. dubna 1907 zástupkyně⁷⁶ Výboru pro volební právo velkou veřejnou schůzi, jíž se také zúčastnili v Praze bydlící kandidáti politických stran.⁷⁷ Všichni straničtí zástupci se vyslovili pro volební právo žen a pro úpravu § 30 spolkového zákona z roku 1867. F. F. Plamínková informovala přítomné o návštěvě své a Marie Tůmové u ministra Bedřicha Pacáka, jenž „prohlásil možnost změny § 30 shromažďovacího zákona v době blízké a volebního práva žen v době další.“⁷⁸ Aby však požadované změny nezůstaly v nedohlednu, musely se ženy o jejich realizaci přičinit. Od data konání veřejné schůze byla petice, adresovaná poslanecké sněmovně říšské rady, připravena k podpisu nejen v pražských, ale také mimopražských ženských organizacích. „Vznášíme k slavné sněmovně poslanců rady říšské snažnou žádost, aby při změně § 30 zákona spolkovacího vynecháno bylo slovo ‚ženy‘; neboť dosavadním zněním jeho *plnoleté příslušnice státní* tak jako *nezletilci a cizozemci* vyloučeny jsou z práva býti členy politických spolků v předlitavské části říše Rakousko-Uherské. [...] *Budiž při změně zákona spolkovacího i ženám předlitavským*

---

⁷⁵ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Veřejná schůze 8. 3. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.725. O. S. A. Schůze o volebním právu žen. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 6, 20. 3., s. 70.

⁷⁶ Výbor pro volební právo žen ani Ženský klub český nesměl podle § 30 spolkového zákona z roku 1867 svolat politickou schůzi. Proto jejich svolavatelkami byly výhradně soukromé osoby.

⁷⁷ Jednání se zúčastnili sociální demokraté J. Jelínek a Antonín Němec, národní socialista Buřival, realista Břetislav Foustka a mladočech Josef Herold.

⁷⁸ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Veřejná schůze 28. 4. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.725 a 1.733. Návštěva u ministra Pacáka se uskutečnila mezi 11. a 18. dubnem 1907. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru, b. d., nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.731. Volební právo žen. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 9, 5. 5., s. 104–105. Obdobnou schůzi uspořádaly dne 9. května 1907 sociální demokratky za účasti stejných zástupců politických stran a zástupkyň občanského ženského hnutí, včetně národních socialistek. Volební právo žen v Čechách. *Ženská revue*, 1906–1907, roč. 2, č. 8, květen – červen 1907, s. 242.

*příznáno totéž právo jako mužům: býti členy politických spolků a je zakládati!*⁷⁹ Petice s podpisovými archy,⁸⁰ žádající úpravu § 30 spolkového zákona a všeobecné hlasovací právo, byly Výborem pro volební právo předány při zahajovacím zasedání říšské rady 17. června 1907.⁸¹

K důležitým aktivitám Výboru patřily dotazníkové akce, díky jimž ženy zjistily, které politické strany budou ochotny jejich požadavky podporovat, a v případě pozitivního vyjádření mohly kontrolovat plnění závazků poslanců vůči ženskému hnutí. První z rozsáhlejších korespondenčních akcí, dotazujících se poslanců na jejich přístup k požadavku volebního práva žen, byla Výborem uspořádána již v říjnu 1906 před druhým čtením vládní předlohy volebního zákona. Zároveň oslovil jednotlivé zástupce českého národa na říšské radě dopisem zdůvodňujícím potřebu *skutečně* všeobecného hlasovacího práva.⁸² V dubnu následujícího roku na ni navázala další, v níž byly kandidátům na poslance do říšské rady položeny tři otázky. „1. Jak strana Vaše pohlíží na všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo žen? 2. Máte-li upřímnou vůli pracovati k uskutečnění jeho, jak získáním mu příznivců v kruhu Svých politických přátel, tak i účinným podporováním petice, která na zavedení všeobecného volebního práva pro ženy v tom rozsahu, jak ho dnes požívají muži, podána bude sněmovně poslanců rady říšské hned

---

⁷⁹ NA Praha, fond **Kluby českých poslanců sněmovny říšské rady, Vídeň (1898–1918)**. Petice českých pokrokových žen, inv. číslo 29, signatura 8, kart. 20. Petice byla Výborem zaslána Karlu Kramářovi (Národní strana svobodomyšlná, předseda Českého klubu na říšské radě), Františku Udržalovi (Československá strana agrární), Mořici Hrubanovi (Katolická národní strana na Moravě), V. J. Klofáčovi (Česká strana národně sociální), Antonínu Němcovi (Československá sociálně demokratická strana dělnická), T. G. Masarykovi (Česká strana pokroková) a Františku Drtinovi (Česká strana pokroková). PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Veřejná schůze 28. 4. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.725. Na radu Václava Choce byly petice, žádající změnu § 30 spolkového zákona, posílány také mužským spolkům s žádostí o podporu. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 1. 3. 1907, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.727.

⁸⁰ NA Praha, fond **Kluby českých poslanců sněmovny říšské rady, Vídeň (1898–1918)**. Petice českých pokrokových žen žádající všeobecné hlasovací právo, inv. číslo 29, signatura 8, kart. 20. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, Petice Tělocvičného spolku paní a dívek Pražských, 24. 6. 1907, inv. číslo 477, kart. 107. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Koncept petice žádající všeobecné hlasovací právo. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.947. O. S. A. Výbor pro volební právo žen... *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 12, 20. 6., s. 144.

⁸¹ MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1907–1914*. Vratislav Doubek; Zdeněk Kárník; Martin Kučera (ed.). Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2002, s. 9. (Spisy TGM 29)

⁸² PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence. Dopis rozesílaný poslancům říšské rady v říjnu 1906. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.954.

v prvních dnech zasedání? 3. Zda ujmete se vřele i požadavku našeho na změnu § 30 zákona spolčovacího v ten smysl, by i ženy mohly býti členy i zakladatelkami politických spolků?⁸³

O měsíc později, 10. května 1907, byla dotazníková akce při schůzi Výboru pro volební právo vyhodnocena. Ze zachovaného archivního materiálu se však nedalo zjistit, kolika kandidátům byl formulář s otázkami odeslán. Z uložených dotazníků a ze zápisu schůze Výboru je zřejmé, že svou odpověď na tři otázky zaslalo 79 kandidátů na poslance. Z nich bylo 66 odpovědí vstřícných požadavkům žen a 13 velice opatrně formulovaných. Ty, kteří souhlasili s úpravou § 30 spolkového zákona a s volebním právem žen a byli ochotni je podporovat, zařadil Výbor do seznamu publikovaného ve svých materiálech.⁸⁴

Výbor pro volební právo, Ženský klub, Ústřední spolek a další ženské organizace svými petičními aktivitami na podporu všeobecného volebního práva do obou zákonodárných sborů a do obecních samospráv rozhýbaly stojaté vody těchto institucí. Bylo to nutné, neboť zvláště měšťanské ženy nemohly očekávat, že se politické strany středních vrstev, zastoupené v českém zemském sněmu, samy aktivně ujmou jejich oprávněných požadavků. Božena Viková-Kunětická se o váhání a netečnosti těchto stran kriticky vyjádřila: „Politické strany středních vrstev nedospěly ani tak daleko, aby považovaly za výhodné a snad i – jen taktní – ženy získati pro své zájmy, účely a tužby politické v nynějším obrodném ruchu a prostě je veřejně nevolají do schůzí ani organizačních ani reorganizačních. Naše žena může cítiti s kteroukoliv stranou politickou tak, že se chvěje o její existenci – straně je to lhostejné a nevnímá její sympatie ani prakticky, tím méně politicky. A tak ocitňuje se žena středních stavů před politickými snahami dneška jako divák, sedící před prostěradlem, napjatým mezi dveřmi, na němž

---

⁸³ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 9. 4. 1907, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.729.

⁸⁴ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 10. 5. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.734.

může pozorovati stínovou hru těch, kdož politiku provozují.“⁸⁵ Na týž problém v přístupu k ženám poukázal také JUDr. Václav Bouček u právě se reorganizující mladočeské strany, jež neoplývala dostatkem kulturní vyspělosti, a přesto „se staví za štít demokratický“.⁸⁶

Výjimkou mezi stranami byla Česká strana pokroková, jejíž politický klub svolal koncem června 1907 schůzi žen, zajímajících se o práci v stranické ženské organizaci. Její založení, včetně ustavení výboru, bylo praktickým vyústěním programu České strany pokrokové, který uznal úplnou kulturní a politickou rovnost obou pohlaví. Oficiálním přijetím žen do politické strany bylo jednoznačně porušeno ustanovení § 30 spolkového zákona v době, kdy je znovu potvrdil výnos ministerstva vnitra a říšského soudu, který „i dobývání politických práv označil za politickou činnost ve spolcích nepřipustnou“.⁸⁷ Olga Stránská-Absolonová v článku publikovaném v *Ženském světě* k této otázce zdůraznila, že v tak malém národě, jako je náš, je i podpora kultury a vzdělání politickou aktivitou. „Kde by musila již přestati podle tohoto výnosu činnost ženských spolků a žen, jichž působení jest tak úzce spjato s životem všeobecným?“⁸⁸

S blížícím se termínem řádných voleb do pražského obecního sboru (24. října 1907) a do českého zemského sněmu (20. února – 5. března 1908) získalo volební právo žen na ještě větší aktuálnosti. K tématu voleb se vyjádřila Olga Stránská-Absolonová v článku *Volební právo žen v obcích a v Praze*, v němž vysvětlila oprávněnost volebního práva žen jak do obecních samospráv, tak i do českého zemského sněmu. Zdůraznila, že ženské hnutí žádá všeobecné, přímé, rovné a tajné hlasovací právo, neboť „málo práv jest, která zákon vyhrazuje ženě a to málo vztahuje se ne k ženě, ale k poplatnici, k majetku. Ale co říci o poměru ženy ve veřejném životě města Libušina, kde nynějším řádem volebním vyloučeny

---

⁸⁵ Zápas o volební právo žen a jeho dosavadní výsledek. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 9–10, s. 155. VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena. Žena a politika. In *Vyznání : řeči a studie (1906–1918)*. Praha: Unie, 1919, s. 82; text je ve sborníku na s. 79–84 a poprvé byl publikován v roce 1907.

⁸⁶ Zápas o volební právo žen a jeho dosavadní výsledek. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 9–10, s. 155.

⁸⁷ Obě instituce se negativně vyjádřily k žádosti vídeňských žen založit Spolek pro volební právo žen.

⁸⁸ O. S. A. České ženy při práci politické. *Ženská revue*, 1906–1907, roč. 2, č. 12, s. 251–253.

jsou vedle širokých vrstev mužů všechny ženy ze zasahování v zřízení obecní a tím též z práva voliti do zemských sněmů!⁸⁹

Předvolební aktivity Výboru pro volební právo žen

Výbor pro volební právo, jehož „pracovní náplní“ byl boj o nápravu volebních řádů, zintenzivnil v předvolebním období svou činnost. Ve stranickém tisku a v ženských časopisech po celou dobu volební kampaně publikoval články o významu volebního práva žen do obecních samospráv a do českého zemského sněmu, včetně pokynů k chystaným volbám pro ženy-voličky, aby mohly dostat svému právu i povinnosti.⁹⁰ Na 20. října 1907, krátce před volbami do pražského obecního sboru, připravil veřejnou schůzi, na níž měl být projednán volební řád do obcí, do českého sněmu a říšské rady. Organizátorky pozvaly zástupce městské rady JUDr. Jakuba Scharfa,⁹¹ který byl ochoten vyslechnout přání žen, ale odmítl vyslovit názor svůj i stanovisko zastupitelského sboru na otázku volebního práva žen do pražského zastupitelstva. Vyjádřil však naději, že úprava volebního řádu, na níž se pracuje, volební právo Pražankám přinese. Průtahy v projednávání novely, předložené českému zemskému sněmu již v roce 1900 byly, podle Scharfova názoru, zapříčiněny jeho nefunkčností. Tajemník Harnach zdůraznil, že v době, kdy jsou k Praze připojována předměstí, je nutné důkladně opravit volební řád. Široká veřejnost by měla být informována na organizačních schůzích nejen o práci pražského magistrátu, ale měl by u ní být vzbuzen zájem o samosprávu. Olga Stránská a Marie Tůmová zrekapitulovaly důvody žen, z nichž vyplýval požadavek volebního práva, a odmítly nepřímou volbu prostřednictvím zmocněnce. F. F. Plamínková v závěrečném slově nežádala opravu volebního řádu, ale jeho „vybudování“ na demokratickém základě. Upozornila zástupce magistrátu, že je nepřijatelné, aby nový volební řád přiznal ženám práva v menším rozsahu

⁸⁹ O. S. A. Volební právo žen v obcích a v Praze. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 17, 5. 10., s. 202.

⁹⁰ O. S. A. Volební právo žen v obcích a v Praze. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 17, 5. 10., s. 202.

⁹¹ *1857–†1922.

než řád z roku 1864. Vedle aktivního požadovala pro ženy také pasivní volební právo. Účastnice veřejné schůze byly vybídnuty k podpisu petice žádající všeobecné hlasovací právo do obecního zastupitelstva.⁹²

V posledních třech měsících roku 1907 Výbor pokračoval v započatých aktivitách. Vyzval mimopražské ženy, aby podpořily petici pražských žen schválenou veřejnou schůzí 20. října 1907. Spolupracoval se zástupci národně sociální, sociálně demokratické, pokrokové a mladočeské strany, o jejímž laxním přístupem k otázce volebního práva žen se členky Výboru přesvědčily, když u předsedy Klubu mladočeské strany Václava Škardy zjistily, že jeho strana petici ve sněmu nepodala. Pozitivněji vyznělo Škardovo stanovisko k aktivnímu a pasivnímu volebnímu právu žen do českého zemského sněmu.⁹³ Souhlasil s názorem právního poradce F. F. Plamínkové Václava Boučka ve věcech volebního práva žen. „Na nás přišla se čtyřmi otázkami, na něž jsem odpověděl kladně. Načež ona vyrazila: ‚A tak tedy máme my ženy podle zákona z roku 1861 aktivní i pasivní volební právo do zemského sněmu‘.“⁹⁴ Od prvních listopadových dnů ženy zahájily informační akce, přednášky a v tisku publikovaly články⁹⁵ o významu volebního práva, čímž rozšiřovaly potřebné znalosti členek ženských organizací. Zároveň začaly jednat s politickými stranami o podpoře kandidatury žen v zemských volbách. Česká strana pokroková na základě dohody se zástupkyněmi Výboru pro volební právo vyzvala své pražské a mimopražské organizace k podpoře volebního práva žen a jejich kandidatur ve sněmovních volbách. Na schůzi Výboru 14. listopadu 1907 byl z popudu Václava Škardy vypracován oběžník, určený všem hejtmanstvím, informující o přímé volbě žen do sněmu na základě

---

⁹² PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Veřejná schůze 20. 10. 1907, nestránkovaný zápis. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.038. O. S. A. Ženy a volby obecní v Praze a jinde. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 19, 5. 11., s. 226.

⁹³ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 16. 10. a 7. 11. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.736.

⁹⁴ PNP LA Praha, fond **Plamínková Františka (1875–1942)**, korespondence. Dopis Václava Boučka F. F. Plamínkové, s. 1, b. d. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.326, kart č. 1. [Z textu dopisu je zřejmé, že byl napsán k 60. narozeninám F. F. Plamínkové.]

⁹⁵ Například: STRÁNSKÁ, Olga. Za volební právo žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 1, listopad 1907, s. 1–5.

zákona č. 52 z 20. května 1886 z. z. „... buďte voleni přímo všemi občany“.⁹⁶ Kromě pozitivních ohlasů byl do zápisu schůze z 12. prosince 1907 zařazen nedatovaný výtah z přípisu Johanna Chlumeckého, člena Strany ústavověrného velkostatku, zrazující ženy od kandidatur s odůvodněním, že všechny volební okresy mají již své kandidáty a na ženy nezbylo žádné místo.⁹⁷

Kandidatury žen byly připravovány v ovzduší důvěry v jejich schopnost ujmout se veřejné práce, ale také nedůvěry šířené konservativními politiky a někdy i samotnými ženami.⁹⁸ Česká strana pokroková a její předseda T. G. Masaryk patřili k těm, v nichž měl Výbor pro volební právo oporu. Dne 30. ledna 1908 informovala F. F. Plamínková T. G. Masaryka o kandidatuře Výboru pro volební právo ve volebním obvodu Vysoké Mýto, Skuteč, Hlinsko a o vysokomýtských ženách, které se odhodlaly podporovat jeho kandidátku Marii Tůmovou proti starostovi Tůmovi. Požádala ho též o „osvětu v pokrokové straně, aby bylo členstvo schopno podporovat záležitosti žen“.⁹⁹

Výbor a Ženský klub za podpory dalších pražských i mimopražských ženských organizací a spřízněných politických stran pořádal po celý rok 1908 akce na podporu

---

⁹⁶ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 14. 11. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.738. SLAVÍK, Vladimír. Volební právo žen u nás. *Ženský svět*, 1906, roč. 10, č. 15, 2. 9., s. 202. Volební řády do zákonodárných sborů. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 26, Praha: Jan Otto, 1907, s. 926. Zákon č. 52 z 20. května 1886 z. z. o přímé volbě žen do sněmu vycházel z § 9 novelizovaného zákona z 9. ledna 1873 „obsahuje kategorický předpis pro všechny třídy voličstva, že každý volič má zpravidla jen osobně své volební právo vykonávati, ... Zemský výbor království Českého dospěl k přesvědčení, jež bylo již v roce 1864 na vysokém sněmu král. Českého *zastáváno*, a také v odborné literatuře hájeno, že osoby oprávněné ve *voličské třídě měst a průmyslových míst k volbám do zemského sněmu*, bez rozdílu, jedná-li se o osoby mužského neb ženského pohlaví, podle platného zákona *jen osobně* volební právo vykonávati mají. [...] Výbor legitimační připojil se jednomyslně k tomuto právníckému názoru ve zprávě z 28. dubna 1899...“, Přesto nebyla přímá volba žen ještě po roce 1900 mnohými okresními hejtmany respektována. Do této doby volily ženy do zemského sněmu pouze prostřednictvím zmocněnce. Zmocněncem (zákonným zástupcem) při volbách do českého zemského sněmu však nesměl být manžel. V kurii velkostatku vykonávaly ženy volební právo i nadále prostřednictvím zvoleného zmocněnce. Volební řády. FRANTA, Bohuslav. Předběžný návrh, týkající se volebního práva žen, ... *Ženský svět*, 1913, roč. 17, č. 22, 20. 12., s. 303–304.

⁹⁷ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 12. 12. 1907, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.742.

⁹⁸ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 21. 11., 28. 11. 1907 a 29. 1. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.739, 1.740, 1.745.

⁹⁹ PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, Kniha korespondence z let 1906–1908. Koncept dopisu F. F. Plamínkové prof. T. G. Masarykovi, 30. 1. 1908, l. 128. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.804, kart. 4.

všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů, obecních samospráv a korporací. K nim náleželo i dlouhodobé intenzivní politické vzdělávání, jež posílilo postavení občanského a dělnického ženské hnutí ve společnosti a otevřelo cestu ke kandidaturám žen do českého zemského sněmu v roce 1908. Česká strana pokroková, uvědomující si jejich význam, již podruhé oficiálně porušila znění § 30 spolkového zákona a do svého výkonného výboru kooptovala ženy, které zastupovaly ženské stranické organizace.

Ve všech zmíněných aktivitách občanského a dělnického hnutí hrál prvořadou roli ženský tisk. Sociálně demokratický *Ženský list*¹⁰⁰ a občanská periodika *Ženská revue*,¹⁰¹ *Ženské listy*,¹⁰² *Ženský obzor*¹⁰³ a další informovaly o způsobu voleb¹⁰⁴ a po celý rok trpělivě vysvětlovaly význam volebního práva do obou zákonodárných institucí, samospráv a korporací a smysl úpravy § 30 spolkového zákona pro ženy.

Leden a únor 1908 proběhly v přípravách na blížící se sněmovní volby. „Snad poprvé letos půjdou ženy k volebnímu osudí vesměs *osobně, přímo* volit své zástupce *s plným vědomím svého práva*, práva jehož požívají ženy od více než 40 let. K tomu vědomí až dosud pod regimem vlády mužské nebylo lze ženám dospěti, až teprve dnešním stupněm hnutí svého ženy samy se k němu propracovaly.“¹⁰⁵ V další části článku byly poučeny o přímé volbě a také o tom, kdo má právo volit. „Volební ruch jest již v plném

---

¹⁰⁰ Například: Proč žádáme my ženy volební právo do zemského sněmu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 4, 23. 1., s. 1–3. Boj za volební právo žen. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 35, 27. 8., s. 3–4. Volební právo žen do obcí. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 35, 27. 8., s. 4–5. Dejte ženám volební právo do sněmu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 36, 3. 9., s. 4–5. Dejte nám politické právo spolčovací. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 20, 14. 5., s. 3–4. Spolčovací právo a ženy. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 29, 16. 7., s. 1–2.

¹⁰¹ Například: Naše zákony a ženy. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 3, únor 1908, s. 69. WIEDERMANNNOVÁ, Zdenka. O volebním právu žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 4, březen 1908, s. 74–78. ZELINKOVÁ, Božena. Požadavky žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 179–183. STRÁNSKÁ, Olga. Právní postavení ženy u nás. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 12, prosinec 1908, s. 242–253.

¹⁰² Například: Volební právo žen. *Ženské listy*, 1908, roč. 36, č. 11, s. 205–207.

¹⁰³ Například: Proč bojujeme o volební právo? *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 17–19.

¹⁰⁴ Volební právo žen. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 44. Ženy české! *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 45. Ženy české! *Stráž Podbrdská : časopis věnovaný politickým a hospodářským zájmům středních vrstev a dělnictva*, 1908, roč. 6, č. 4, 15. 2., s. 2–3. Upozornění voličkám. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 62. Upozornění voličkám. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 4, únor 1908, s. 72.

¹⁰⁵ K volbám! *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 2., 20. 1., s. 30–31.

proudu. Denní listy všech stran uveřejňují zprávy o kandidaturách a o schůzích voličů a důvěrníků. Pro nás ženy jest tento ruch zvlášť zajímavý tím, že vyskytly se též hlasy, přimlouvající se za to, aby do sněmu byla kandidována žena. Není pochybnosti, že všude tam, kde zákonem jest dovoleno ženě *voliti* zemské poslance, může být žena také za poslance *zvolena*.“

Oprávněnost tohoto stanoviska zkoumaly čtyřčlenná komise akčního výboru Národní strany svobodomyšlné, výkonný výbor České strany pokrokové, jenž se usnesl podporovat kandidatur žen, a volební výbor sociálně demokratické strany doporučující vyhrazení dvou volebních okresů ženským kandidaturám. Na vstřícném přístupu stran k ženským kandidátkám měl nemalou zásluhu Výbor pro volební právo, který od října předešlého roku s nimi jednal v tom smyslu, aby mezi svými kandidáty postavily alespoň po jedné ženě.¹⁰⁶ Za ještě schůdnější pro realizaci volby ženy Výbor pro volební právo považoval, kdyby „*přední české politické strany společně kandidovaly ženu v některém sporném či nerozhodném okrese volebním*. Tím by bylo zvolení ženy zabezpečeno a úspěch celé akce byl by nadějnější.“¹⁰⁷ *Ženský list* dal do souvislosti význam ženských kandidatur s připravovanou novelou volebního řádu do českého zemského sněmu, aby upozornil, že hrozí vyloučení žen z pasivního volebního práva a že se neuvažuje o rozšíření aktivního volebního práva na všeobecné. „Dále je nutno uvážit, že příští sněm zemský musí se zabývat volební opravou, bude to jeho hlavním úkolem. A vzhledem k tomu je kandidatura ženy velmi důležitá. Nebude scházet pokusů, aby při volební opravě zemské bylo vzato ženám i to skrovné právo volební, které mají dnes.“¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Vzhledem k únorovým volbám... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 45.

¹⁰⁷ Ženy a volby do sněmu král. Českého. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 2., 20. 1., s. 29. Viz též: K volbám! *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 2., 20. 1., s. 30–31.

¹⁰⁸ SKÁLA, J. Žena kandidátkou poslanectví pro zemský sněm český. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 1–2. Rakouské sociální demokratky Anna Boscheková, Teresie Schlesingerová a Adele Poppová blahopřály českým k rozhodnutí kandidovat do českého zemského sněmu. „*Vážené soudružky! Říšský ženský komitét německých sociálních demokratek v Rakousku blahopřeje českým soudružkám k první kandidatuře ženy pro zemský sněm. Jsme přesvědčeny, že tato dějinná událost bude krokem k dobytí volebního práva žen*

Koncem ledna byla ohlášena oficiální kandidatura Marie Tůmové za Výbor pro volební právo žen (volební obvod Vysoké Mýto, Skuteč, Hlinsko), Boženy Zelinkové za strany národně sociální, radikálně pokrokovou a státoprávní, která ještě před volbami odstoupila (volební obvod Kutná Hora)¹⁰⁹ a Karly Máchové za stranu sociálně demokratickou (volební obvod Praha, Holešovice, Hradčany).¹¹⁰ „Pozoruhodnou a pro nás zároveň významnou jest okolnost, že mezi jmény kandidátů všech českých politických stran objevila se tentokrát jména dvou žen. Jest to přirozený důsledek dříve nikdy neuvažovaného faktu, že ženě až na malé výjimky jest v Čechách zákonem přiřknuto pasivní i aktivní právo volební.“¹¹¹

Obě kandidátky Marie Tůmová a Karla Máchová uspořádaly ve svých volebních obvodech několik schůzí pro voliče, na nichž představily své programy. První z nich, již svolaly vysokomýtské ženy, se konala 2. února 1908 za velké účasti žen i mužů. Marie Tůmová představila volební program českých žen zaměřený na všechny důležité oblasti života společnosti – do politické sféry,¹¹² na školství,¹¹³ na řešení sociálních¹¹⁴ a hospodářských problémů. Poté promluvili zástupkyně vysokomýtských žen paní Venigerová a soudní adjunkt ve Vysokém Mýtě Václav Šatava. „Otázka volebního práva žen jest otázkou lidskosti, jest otázkou národní a kulturní; [...] Z těchto důvodů v zájmu lidskosti, spravedlnosti, kultury a osvobození polovice národa z poroby, přimlouvám se za kandidaturu ženy a to slečny Marie Tůmové, která projevila plnou přípravu i schopnosti pro těžký úkol, který na sebe bere a doporučuji ji všem, kteří dosud váhají ať

---

do všech zákonodárných a správních korporací. Zdar k boji i k vítězství!“ Německé sociální demokratky českým. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 2.

¹⁰⁹ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 31. 1. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.746.

¹¹⁰ SKÁLA, J. Žena kandidátkou poslaneckví pro zemský sněm český. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 1–2. K volbám do sněmu král. Českého. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 44.

¹¹¹ K volbám do sněmu král. Českého. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 44–45.

¹¹² Zrovnoprávnění ženy s mužem před zákonem, získání všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů a do samosprávy, spravedlivé zastoupení české a německé národnosti na českém zemském sněmu.

¹¹³ Reforma vzdělání a jeho zevšeobecnění.

¹¹⁴ Reforma péče o chudé a nemocné, pojištění dělníků a zaměstnanců, sociální, nemocenské, starobní atd.

z nesamostatnosti, bázně neb následkem výhružek.“ V rezoluci přítomní vyjádřili souhlas s programem Marie Tůmové a přijali ji za svou kandidátku.¹¹⁵

Obě kandidátky Karla Máchová i Marie Tůmová se 9. února zúčastnily schůze ženské sekce Volné myšlenky. Vystoupily na ní i Zdenka Wiedermannová,¹¹⁶ Františka F. Plamínková, Olga Stránská a za německou sekci Volné myšlenky V. Waldkampfová. Tentýž den Marie Tůmová představila svůj program ještě voličům v Hlinsku a Skutči.¹¹⁷ Týden poté, 16. února 1908, uspořádal Výbor pro volební právo v Praze velkou manifestační předvolební schůzi za účasti pěti set žen a mužů. Po Marii Tůmové, jež posluchačům objasnila volební program, se slova ujala Františka F. Plamínková, která přítomným vysvětlila důvody Výboru k postavení své kandidátky. Vedle představelek ženského hnutí se manifestační schůze zúčastnil také T. G. Masaryk, jenž navrhl drobné úpravy v programu českých žen.¹¹⁸

Ačkoliv Výbor jednal již od října 1907 se stranami mladočeskou, pokrokovou, sociálně demokratickou, agrární a spojenými státoprávními stranami o postavení ženské kandidatury, žádná tak nečinila. Proto předložil další návrh, aby strany v některém z ohrožených volebních okresů, v němž se tříštily kandidatury mužů, soustředily hlasy na reprezentantku žen. Na poradě zástupců stran, svolané na 18. ledna 1908 k projednání tohoto podnětu, se však ukázalo, že se kromě stran pokrokové a sociálně demokratické

---

¹¹⁵ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. ŠATAVOVÁ, Františka. První voličská schůze – vzpomínky. 2. února 1908, 6 rukopisných stran. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.042. Viz též: Ženy české! *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 45. Voličská schůze ve Vysokém mýtě kandidátky poslanectví učitelky Marie Tůmové ze Žižkova. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, únor 1908, s. 58–60. České ženské politické hnutí. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 4, únor 1908, s. 69–70.

¹¹⁶ WIEDERMANNOVÁ, Zdenka. O volebním právu žen : předneseno v Konviktském sále v Praze při manifestační schůzi 9. února 1908 pořádané Volnou myšlenkou v Praze. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 4, březen 1908, s. 74–78. Zdenka Wiedermannová v referátu vyslovila o spolupráci sociálně demokratických mužů a žen mnoho pochvalných slov. Přesto, že sociálně demokratická strana byla mnohem dále než většina politických stran středních vrstev a dělnické ženy lépe zorganizované než občanské ženské hnutí, nebyly skutečné vztahy obou pohlaví zdaleka tak ideální, jak je viděla. O tom také viz například: WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. Účast žen v české sociální demokracii. *Československý časopis historický*, 1965, roč. 13, č. 3, s. 415.

¹¹⁷ Z městské skupiny Hlinsko–Skuteč–Vysoké Mýto. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 63.

¹¹⁸ Výbor pro volební právo žen uspořádal... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 62–63. Průkopnice ženského volebního práva. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 61. České ženské politické hnutí. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 4, únor 1908, s. 71.

ostatní zdráhaly na návrh Výboru přistoupit z důvodu možné příslušnosti zvolené ženy k jinému politickému táboru. Také další pokus o dohodu ztroskotal na neochotě většiny zúčastněných, na nezájmu agrární strany o městské volební okresy a na obavě z hluboce zakořeněného klerikalismu mezi ženami. F. F. Plamínková tento názor odmítla a poukázala na politické organizace dělnic, v nichž nemá klerikalismus místo.¹¹⁹ Navzdory všem potížím Výbor kandidoval učitelku Marii Tůmovou a sociálně demokratická strana Karlu Máchovou,¹²⁰ již podpořila pouze Česká strana pokroková.

Zemské volby zviditelnily díky odhodlanému činu Výboru pro volební právo vzájemný poměr ženského hnutí a politických stran. Pouze strana pokroková a sociálně demokratická uznaly důležitost ženy v národě a její nárok na občanskou a politickou rovnoprávnost. Ostatní strany kritika neminula přesto, že si ženy spolupráce s nimi cenily. Olga Stránská v článku publikovaném v *Ženském světě* zhodnotila situaci následujícími slovy: „Avšak přijde-li chvíle, kdy má se vtělit idea v čin, naleznou strany i jejich listy nepřipraveny. [...] Jednání stran ku ženským kandidaturám bylo nejvýmluvnějším dokladem opravdového smýšlení a napomohlo k ujasnění, snad také vykonalo vliv na smýšlení. Ženy mohly poznati, že možno dosíci uskutečnění požadavku všem ženám společného jen tím, když uskutečněn bude nejprve ve stranách politických, když pronikne celou společnost naši, když práce žen splyne s prací mužů a stane se *uznávanou* částí celku. Stanovisko prvotní, že požadavek ženám všem společný musí stát jen mimo strany, bylo jediné správné, dokud ženy *samy* o uskutečnění jeho usilovaly. Ale když strany pokrokové a demokratické vzaly požadavek ten za svůj, *když byly ochotny za něj se bít spolu se ženami*, jakmile změnilo útvar svých spolků v organizace volné, které jsou

---

¹¹⁹ Například kritické články o působení klerikalismu. Klerikální sjezd o volebním právu žen. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 3, 16. 1., s. 7–8. Klerikální sjezd a ženská otázka. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 7. Nový úžasný případ, jak umění jeptišky vychovávat. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 7. Zbožnost kněží při poutích. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 7. Šlechtičny pro klerikální tisk a náš boj proti němu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 2.

¹²⁰ O předvolebních schůzích Karly Máchové viz III. kapitola.

přístupny ženám, jest povinností žen stejně smýšlejících k těmto stranám se připojit. [...] Při značné politické neuvědomělosti žen jest to více vliv výchovy, nežli přesvědčení a jest to výchova vládnoucích stran posledních desetiletí, že veřejný život i život žen má charakteristiku nehotovou, nedůslednou, povrchní – „mladočeskou“¹²¹ Politicky nevzdělané ženy se většinou staly „kořistí“ nejzpacetnějších klerikálních živlů.

Z článku Olgy Stránské, analyzujícího veškeré volební dění, vyšly středostavovské politické strany s pošramocenou pověstí, kromě České strany pokrokové, na jejíž pomoc se ženy mohly spolehnout. Výbor pro volební právo rozebral též volební klání, jeho přínos ženskému hnutí a výsledky: „Bez naděje na možnost vítězství vstupovaly ženy naše ve volební boj, stavíce samostatnou kandidátku svou na Vysokomýtsku – *a přece* ji postavily ne z *umíněnosti*, ne proto, aby kandidovaly stůj co stůj, *nýbrž z citu povinnosti* k sobě samým, k budoucím ženám, i k celému národu, z povinnosti *neodkladné!* [...] Nabyly jsme cenných zkušeností: Byla to práce obětavá, jaké se ujalý ženy ve Vys. Mýtě, byla to práce vyžadující veliké síly duševní, aby získáno bylo samostatné kandidátce 144 hlasů v místě, kde postaven za kandidáta starosta města,¹²² proti němuž dostal kandidát strany sociálně demokratické 30 hlasů a kandidát mladočeský 4 hlasy. Celkový výsledek 199 hlasů z 1.198 hlasů odevzdaných zdá se *číselně* nepatrný, ale dle *jakosti* znamená 199 voliček a voličů, voličích z *přesvědčení*, znamená 199 lidí, kteří se nedali zmásti nástrahami, hrozbami ni sliby. [...] Co zvláště povšimnutí hodno jest, že všichni spravedliví a osvícení muži pochopili, že *nejedná se tu o žádný boj žen proti mužům*, nýbrž že to ženy hlásí se jen ke společné práci zákonodárné s muži, přihlašující se o svá dávná práva. [...] Zvláště dlužno veřejně prohlásiti, že v Hlinsku i ve Vysokém Mýtě většina hlasů pro kandidátku odevzdaných byly hlasy pokrokových mužů. A stejně drahými jsou nám hlasy těch 12, jež

---

¹²¹ STRÁNSKÁ, Olga. Po zemských volbách. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 5, duben 1908, s. 98.

¹²² Starostou ve Vysokém Mýtě byl pan Tůma, člen strany národně sociální.

byly odevzdány ve Skutči, kde zprvu zdálo se, že zanikne volání naše co hlas na poušti...¹²³

K posílení pozice kandidujících žen mohlo dojít jen v případě, že by jim politické strany udělily řádné členství. Následovaly by tím příkladu České strany pokrokové, v jejímž výkonném výboru pracovala Olga Stránská. Přijetí ženy do nejvyššího stranického orgánu Břetislav Foustka komentoval: „Stal se významný skutek: do výkonného výboru strany byla povolána žena, paní *Olga Stránská*, a pověřena funkcí, v jejíž vykonávání osvědčuje neúmornou horlivost.“¹²⁴ Zároveň byla při výkonném výboru vytvořena ženská pracovní komise a při vinohradské organizaci byl ustaven ženský odbor. Také v dalších pobočkách strany v Praze i mimo ni ženy zakládaly své odbory či komise. Snahy pokrokových žen dostaly svůj publicistický orgán – *Ženskou hlídku v Čase*, již zdařile redigovala Olga Stránská.¹²⁵ Činnost žen pracujících ve straně hodnotil Foustka pozitivně: „A to je hotové faktum: ženy vystupují ve straně činně, jsou též delegovány výkonným výborem k veřejným projevům. A plní své úkoly svědomitě a úspěšně.“¹²⁶ Rozšiřující se a zkvalitňující se vzdělání žen, včetně politického, a demokratizace České strany pokrokové se projeví na jejím červnovém sjezdu, na němž došlo „k semknutí pokrokových žen ku společné, organizované práci s muži. Byl to neobyčejně potěšující úkaz. Ženy nejen z Prahy, ale i z venkova přicházejí, legitimují se jako členky, zasedají mezi muže, sledují rokování, účastní se prací sjezdových jako funkcionářky, přejímají referát, zasahují do debaty podle mužů, druh druhu roven. Duch srdečného přátelství a vzájemného uznání

---

¹²³ Po prvých zemských volbách 1908. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 5, 5. 3., s. 80. Viz též: Volby do sněmu král. Českého. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 5, 5. 3., s. 79. O volebním hnutí českých žen... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 6, 20. 3., s. 93.

¹²⁴ FOUSTKA, Břetislav. Sjezd České strany pokrokové a politická společenost žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 170.

¹²⁵ Kromě toho ještě vedla ženskou rubriku v *Naší době*.

¹²⁶ FOUSTKA, Břetislav. Sjezd České strany pokrokové a politická společenost žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 170.

mužů a žen ovívá toto shromáždění. Bylo to něco tak nového a přece tak přirozeného, jako by se rozumělo samo sebou a bylo ode dávna...“¹²⁷

Politické aktivity žen mezi volbami 1908–1912

Také po volbách do českého zemského sněmu žádaly členky Výboru pro volební právo prostřednictvím poslanců o úpravu § 30 spolkového zákona¹²⁸ a pořádaly částečně i ve spolupráci s dělnickými ženami v Praze manifestace, schůze, přednášky a petiční akce na podporu všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárných sborů a do obecních samospráv. K petičním akcím se přidávaly i další ženské spolky – Ústřední spolek žen českých,¹²⁹ Spolek poštovních oficiantek,¹³⁰ ženský odbor pražského Sokola¹³¹ ad.

V polovině září předal Výbor petici, požadující všeobecné hlasovací právo do českého zemského sněmu a do samosprávy, jednotlivým klubům českého sněmu, kromě velkostatkářského. Byla též vypravena deputace žen k předsedovi agrárníků Antonínu Švehlovi, který se k opravě sněmovního volebního řádu vyjádřil, že „stojí na stanovisku takovém jako strana mladočeská a státoprávní a žádal, aby ženy z Výboru navázaly kontakt se ženami strany agrární.“¹³² Marie Tůmová byla pověřena jednat s ministry vlády František Fiedlerem a Karlem Práškem o volební opravě sněmovního volebního řádu. Zastižen byl jen Karel Prášek, který vyjádřil nesouhlas s vládní předlohou a domníval se,

¹²⁷ FOUSTKA, Břetislav. Sjezd České strany pokrokové a politická společenost žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 170. O přípravě sjezdu, svolaného na 27. – 29. června 1908, informovala Olga Stránská v *Ženské revui*. O. S. Z České strany pokrokové. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 5, duben 1908, s. 112–113.

¹²⁸ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 8. 4. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.751. F. F. Plamínková podala návrh petice a poslance požádala o osobní intervenci. Schůze výboru 29. 4. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.753. O intervenci byli požádáni poslanci Kalina, Choc, Velich, Winter, Masaryk, Škarda a Srb.

¹²⁹ Společná petice Ústředního spolku a Výboru pro volební právo žen. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. číslo 477, kart. 107.

¹³⁰ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. Petice adresovaná sboru obecních starších královského hlavního města Prahy a na vědomí dáno Výboru. B. d., patrně z léta 1908, 3 rukopisné strany. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.008.

¹³¹ Text petice Výboru pro volební právo na podporu volebního práva žen. NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. číslo 477, kart. 107.

¹³² PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 16. 9. 1908, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.762.

že vzhledem k liknavosti vlády bude projednání volební reformy přesunuto na zemský sněm. Jednání pokračovala i s poslanci, kteří podali své novelizační návrhy volebního zákona a nebo byli nakloněni rozšíření volebního práva na ženy.¹³³ Výbor je též požádal o zajištění novinářských vstupenek, aby vybrané členky spolků mohly sledovat jednání sněmu a pravidelně o něm referovat v ženských časopisech.

Po úspěšné účasti žen ve volbách přišlo „srdečné pozvání předsedkyně Mezinárodní aliance pro volební právo žen, paní Carrie Chapman-Catt.“ Výbor a Ženský klub český¹³⁴ vyslal v červnu své delegátky Marie Štěpánkovou a Františka F. Plamínkovou do Amsterdamu na kongres, jenž měl jednat o otázce volebního práva.¹³⁵ F. F. Plamínková podala v Ženské revui obsáhlou zprávu o Mezinárodní alianci pro volební právo žen a o jednání kongresu, který se konal ve dnech 15. – 26. června 1908. V době kongresu tvořilo členskou základnu Mezinárodní aliance 16 zemí.¹³⁶ Každou z nich zastupovalo pouze jedno národní sdružení skládající se většinou ze spolků pro volební právo žen. Rakousko nemohlo být řádným členem Aliance pro zákaz politického spolčování žen; stejně tak ani Čechy. Proto jedna vídeňská a dvě české delegátky přijaly pozvání na kongres v roli hostů. F. F. Plamínková komentovala dění slovy: „Nás, Češky, které dosud málo nahlédly v organizaci práce žen jiných, které jsou disgustovány nedisciplinovaností, jež jeví se v našich parlamentech, které stále slyší o nemožnosti protokolování jiných řečí mimo německé, o srážkách národností atd. atd. uchvátilo skoro *vedení* sjezdu. Nebylo jediného

---

¹³³ V. J. Klofáč a Karel Baxa vypracovali vlastní návrh reformy volebního řádu. Václav Škarda (mladočech), Jindřich Štemberka (strana pokroková) a Karel Viškovský (agrárník) přislíbili podporu petice žen. Staročech L. Jeřábek se vyslovil proti všeobecnému hlasovacímu právu, ale pro volební právo „dam“. Bedřich Schwarzenberg navrhl novou kurii pouze pro ty, kteří dosud volební právo neměli tzn. i ženy, přičemž ostatní kurie měly zůstat stejné. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 16. 9. 1908, s. 2–3. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.762.

¹³⁴ Ženský klub český v Praze požádal F. F. Plamínkovou o to, aby jej zastupovala na kongresu v Amsterdamu. PNP LA Praha, fond **Plamínková Františka (1875–1942)**. Dopis Ženského klubu českého F. F. Plamínkové ze dne 13. 6. 1908. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.519, kart. 2.

¹³⁵ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru 1. 4. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.750; 8. 4. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.751; 20. 5. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.755; 22. 6. 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.758.

¹³⁶ Austrálie, Bulharsko, Dánsko, Finsko, Itálie, Jižní Afrika, Kanada, Německo, Nizozemí, Norsko, Rusko, Spojené státy americké, Švédsko, Švýcarsko, Velká Británie a **Uhry**.

disharmonického tónu, ač střetly se nejednou *velmi* různé náhledy i *životní* zájmy jednotlivých sdružení. [...] *Nechválím cizího, nechci haněti svého*. Ale chci bráti poučení všude, kde je možno.“ F. F. Plamínkovou zaujala nejen bezvadně fungující organizace kongresu, ale také referáty funkcionářek Aliance *o stavu hnutí za volební právo v různých zemích* a metody jeho práce.¹³⁷ Zpráva výboru pro volební právo za rok 1908 uvedla ještě další periodika,¹³⁸ v nichž vyšly články téže autorky o kongresu žen.

Ve stejném roce, jedenáct let po I. sjezdu žen českoslovanských, chtěl Ústřední spolek žen českých uspořádat další sjezd. V článku publikovaném v *Ženském světě* Eliška Purkyňová zhodnotila výsledky I. sjezdu a jeho význam pro ženské hnutí, načrtla program plánovaného II. sjezdu a zároveň pozvala k hojně účasti na sjezdovém jednání.¹³⁹ Neven úvodní odstavec článku, ale celý text byl napsán v duchu neoprávněného optimismu. „První sjezd, před deseti lety konaný, dal životu a práci českých žen nový směr. Již tehdy vyslovena přání, jež dnes ještě jsou nesplněným ideálem každé myslící duše ženské; přes to však mnohých, tehdy ještě v dále se jevících cílů, dosaženo.“¹⁴⁰ Soudobá publicistika I. sjezd žen českoslovanských přijala mnohem kritičtěji. Názory, publikované v listech politických stran, doplňují referátem z *Naší doby*. Sjezd „byl v samém základě pochybený. Proto pochybený, poněvadž pořádaly jej ženy, jimž ženská otázka není ideou, prožívanou ideou řekl bych vírou ve smyslu Carlyleově, nýbrž heslem, které pluje na povrchu doby a jehož se chopily jako čehosi časového, třeba i záslužného. [...] To jest, nestačí prohlašovat se jen za přítele ženské emancipace, ale skutečně vysvobozovat se stále a stále z té spousty běžných názorů, do nichž vtěsnán dnešní poměr muže k ženě a naopak.“ Podle autora

---

¹³⁷ PLAMÍNKOVA, Františka F. Kongres mezinárodní Aliance pro volební právo žen v Amsterdamě 15. – 26. června 1908. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 171–177.

¹³⁸ Čelné politické listy – *Čas*, *Národní listy*, *Samostatnost* a ženské časopisy *Časopis učitelek*, *Ženský obzor*, *Ženská revue*. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 2. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148.

¹³⁹ Pozvání ku sjezdu žen českoslovanských... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 9, 5. 5., s. 125. Pozvání ku II. sjezdu žen českoslovanských... Samostatně publikovaný podrobný program, interní tisk Ústředního spolku žen českých. Nacházel se v NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, inv. číslo 477, kart. 107, 6 s.

¹⁴⁰ PURKYŇŮ, Eliška z. Druhý sjezd žen českoslovanských. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 6, 20. 3., s. 89.

pořadatelky nepochopily souvislost ženské a sociální otázky a neporozuměly jim, protože, jak již bylo řečeno, „ženská otázka jim nebyla ideou všechen jejich život pronikající. Poučil jsem se o tom na prvý ráz, sotva jsem je spatřil na slavnostním podiu, sotva jsem zaslechl několik slov proslovu paní Lužické, jejíž neemancipační, starosentimentální názory o ženách poznal jsem nedávno z jejího románu ‚V bílém dvorci‘.“ Sjezd byl spíše agitačním prostředkem, než-li místem, kde by bylo možné propagovat dlouhodobě prací naplňovanou ideu. Místo toho střídala jedna přednáška druhou, ale nebyl ponechán čas na diskusi. O výběru referentek rozhodl přípravný komitét, který již předem dal směr sjezdovému jednání. „A poněvadž přípravný komitét v ženské otázce nebyl si tak ideově jasným, jak jsem na to poukázal, byl směr sjezdu také povrchní – byl to směr nesměr, v referátech řečnic nebylo vidět jednoty základně stejného nazírání, náhledy jejich se zhusta křížovaly. První sjezd žen: odlesk nejednotnosti a neujasněnosti, kterou vyznačujeme se v celkovém svém životě!“¹⁴¹

Ještě před zahájením II. sjezdu žen českoslovanských, jenž se konal od 4. do 8. července 1908, došlo k neshodám mezi svolavatelkami, zástupkyněmi Ústředního spolku

---

¹⁴¹ R. V. Ženský sjezd. *Naše doba*, 1896–1897, roč. 4, červen 1897, s. 826–829. O přípravných pracích a o programu sjezdu žen kriticky referoval již v prosinci 1896 sociálně demokratický *Ženský list*. „Právem lze míti za to, že české měšťácké ženy jsou jistě velice daleky tomu, by uspořádaly sjezd, který by skutečně měl význam – aspoň takový, jako nedávný sjezd v Berlíně odbývaný. [...] Program pro sjezd chystaný jest sice velice obsáhlý a i podle programu sjezdu německých žen zpracovaný. [...] Dále pak jest si třeba povšimnouti toho, že dámy chtějí stavěti věž od špičky dolů. Ony svolávají sjezd, nemají však žádné organizace, ony jí teprve sjezdem doufají docílit. [...] Za koho budou mluvit a se raditi ty jednotlivé delegátky? [...] Přejeme si tedy, by měšťácké ženy začaly se obírat něčím jiným, než pouhým ‚parádním vlastenčením‘, aby zasáhly i do nejpálčivější otázky sociální.“ BERTA. Úvaha o chystaném sjezdu žen. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 24, 28. 12., s. 186–188. V duchu organizátorek o sjezdu referoval *Ženský svět*. Sjezd žen českoslovanských o sv. Janě r. 1897. *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, č. 1, 20. 12. 1896, s. 18–19; č. 2, 5. 1. 1897, s. 34; č. 3, 20. 1. 1897, s. 49. Všechny přednesené referáty vyšly za redakce Terézy Novákové vzápětí po sjezdovém jednání. První sjezd žen českoslovanských... *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, příloha k č. 11, 20. 5. 1897, s. 1–87. Po sjezdu opět BERTA konstruktivně zhodnotila jeho průběh. „Očekávaly jsme, že sjezd vyzní jako mohutná demonstrace proti bezpráví, avšak, žel, nic podobného. Porovnáme-li referáty ze sjezdu berlínského, kdež byly také ženy měšťácké přítomny, jest to zcela něco jiného. Tam protestovalo se proti odstrkování všech žen, tam neplývalo se vlastenectvím, nýbrž působilo se k vzbuzení respektu obsáhlými a promyšlenými debatami, na tomto sjezdu však zakryly ‚vlastenecké‘ kapuciniády úplně hlavní snahu moderní ženy: naprostou rovnoprávnost.“ BERTA. Ženský sjezd v Praze. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 10, 24. 5., s. 73–75. Referát *První sjezd žen českoslovanských ve čtyřech pokračováních* informoval o všech přednáškách, aniž by autorka vyjádřila na sjezd názor svůj či listu. RUDOLFOVÁ, Božena. První sjezd žen českoslovanských. *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 6, s. 121–123; č. 7, s. 146–148; č. 8, s. 172–174; č. 9, s. 187–190.

žen českých,¹⁴² a ostatními ženskými organizacemi kvůli tomu, že s nimi nekonzultovaly jeho program, ale požádaly ostatní spolky jen o pomoc při organizaci sjezdu. Proti takové netaktnosti se zdvihla vlna rozhořčení. Následovalo odřeknutí spolupráce a v mnoha případech také účasti oslovených ženských spolků. Veškerá organizační práce pak spočívala pouze na Ústředním spolku, což se neblaze odrazilo na kvalitě sjezdu a na nízké účasti žen.¹⁴³ Na tento fakt poukázala F. F. Plamínková v článku publikovaném v *Ženském obzoru*¹⁴⁴ před II. sjezdem žen československých..., jímž rozpoutala ostrou polemiku mezi Ženským klubem českým a Ústředním spolkem žen českých. Po sjezdu reagovala F. F. Plamínková slovy: „Neběru, nemohu vzít zpět jediného slova! Sjezd potvrdil měrou vrchovatou všecky obavy, všecky námitky a jediný jeho úspěch jest, že *zjasnil* stanovisko některých pracovnic v ženském hnutí. Není pro člověka silné vůle horší pozice, než plouti v zkalených vodách a cítiti, že zcela zbytečně vyplývá se drahá síla na rozhánění záplavy nedorozumění, podezřívání atd., že působí místo celých lidí nepatrný zlomek jejich vnitřní potence, který nedovedla zloba nebo neporozumění utlačit.“¹⁴⁵

Svolavatelky a zároveň organizátorky se snažily, stejně jako jejich předchůdkyně při I. sjezdu československých žen, o zachování jeho vnější jednoty a ženy nespokojené s organizací i programem nepustily ke slovu. Nekonal se diskuse ani po jednotlivých referátech ani na konci jednacího dne. Byla odsunuta až na poslední půl den jednání, jehož se zúčastnilo minimum referentek i posluchaček. Tím se stala bezpředmětnou. Původní záměr organizátorek vyšel zcela naplano. Byla sice podána ukázka činnosti tehdejšího ženského hnutí, ale bez diskuse nebylo možné určit, co je pro budoucí práci nejdůležitější a stanovit úkoly. „Bylo podáno *mnoho* pěkných ukázek ženských snah; nebyl však vlivem

---

¹⁴² Eliška Purkyňová, Marie Brambergrová, E. Scheichlová, K. Erfutová, dr. V. Erfutová, dr. V. Vozábová, Z. Hovorková, P. Klenková z Vlastimilů, Pavla Maternová, dr. M. Slavíková, PhDr. Marie Věra Babáková.

¹⁴³ V porovnání s I. sjezdem neúčast žen budila pocit lhostejnosti. Počet přítomných se pohyboval okolo 100 osob.

¹⁴⁴ PLAMÍNKOVÁ, Františka. II. sjezd žen československých. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 6, s. 93–94.

¹⁴⁵ PLAMÍNKOVÁ, Františka. II. sjezd žen československých svolaný Ústředním spolkem českých žen 4. – 8. července 1908. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 9, srpen 1908, s. 137.

nepropracovanosti a nepřipravenosti programu podán soustředěný obraz všestranně rozvitého *hnutí* ženského; nebylo vůbec vyvozeno, naopak zatemněno, *ke kterým cílům a jakými cestami* v celku jdeme, jak té které vrstvy – *synthese* nebylo. To, co bylo úkolem pořadatelstva: *vyvoditi z referátů onu nit snah a skutků a jasnost cílů*, toho nebylo. Odesly jsme si *názory jednotlivců*.¹⁴⁶ Tisk většiny politických stran a značná část ženských časopisů přinášely o sjezdovém jednání obšírné referáty, ale scházelo objektivní zhodnocení jeho koncepce a výsledků.

Ani jednatelka Ústředního spolku Eliška Purkyňová, která se v 15. čísle *Ženského světa* pochvalně vyjádřila o průběhu sjezdu, nereagovala věcně na srpnový kritický článek F. F. Plamínkové.¹⁴⁷ V 17. čísle¹⁴⁸ důrazně hájila postup realizačního týmu a průběh sjezdu a snažila se dokázat, že sjezd splnil všechny stanovené úkoly.

Do polemiky se koncem listopadu vložila další účastnice sjezdu Zdenka Wiedermannová¹⁴⁹ na stránkách *Ženské revuí*. „Po pražském sjezdě, jehož dozvuky ještě dnes ohlašují se ve výměně názorů sporných stran: ... zůstáváme o výsledcích sjezdových při svých předsjezdových vývodech: Přehled vykonané práce sice podán byl (ač i tu kuse a beze vnitřní spojitosti), *ale program ženského hnutí na něm vybudován nebyl*. Není to ani možno, pakliže mezi samými vůdkyněmi není jasno v základech. Pokud jsme polemiku sledovali, je názor ženského klubu bližší všeobecně přijatým pravidlům světového hnutí ženského, ve kterém považuje se otázka ženská za část všeobecných problémů sociálních, tedy za jednu z otázek lidských, kdežto strana druhá, tak jak ji representuje paní Eliška Purkyňová v odpovědi na článek sl. Plamínkové... je daleko ještě správného pojetí základních rysů feminismu. Stačí pouze poukázati na názor, dle kterého *činnost a postavení ženy v dnešní lidské společnosti* k ženské otázce se nepočítá a má se zato, že

---

¹⁴⁶ PLAMÍNKOVÁ, Františka. II. sjezd žen československých svolaný Ústředním spolkem českých žen 4. – 8. července 1908. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 9, srpen 1908, s. 139.

¹⁴⁷ Druhý sjezd žen československých. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 15, 5. 9., s. 197–199.

¹⁴⁸ Druhý sjezd žen československých. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 17, 5. 10., s. 224–226.

¹⁴⁹ Jednatelka organizace Pokrokových žen na Moravě.

názor na ženské hnutí je všeobecně známý a proto netřeba se jím zabývat. To je osudný omyl a může se jednou na práci feministické vymstítí.“¹⁵⁰ Polemika mezi Ústředním spolkem a Klubem, jenž byl otevřenou organizací a byl stoupencem mnohem modernějších přístupů k ženskému hnutí, se protáhla až do prosince 1908.¹⁵¹ Realizátorky sjezdu, zastávající konservativní přístup k hnutí, se z polemiky nepoučily. Ústřední spolek žen českých i po sjezdu zůstal do značné míry uzavřenou organizací, v níž dominovaly konservativněji orientované měšťanské ženy, které většinou nevykonávaly žádné občanské povolání.

Střet mezi organizátorkami II. sjezdu československých žen, členkami Ústředního spolku žen českých, a opozicí, vedenou zástupkyněmi Ženského klubu českého, ostře vyznačil kontury již delší dobu se štěpícího občanského ženského hnutí na tři hlavní proudy – konservativní, feministický a politicko-feministický. Polemika vedená se značnou, lze říci mužskou, tvrdostí však nepřispěla k sestavení kulturního a politického programu a ke konkretizaci hlavních úkolů občanského ženského hnutí. Stav roztržičnosti přetrvával až do první Československé republiky.

Sjezd žen a následná neúspěšná výměna názorů nezabránily činnosti Výboru pro volební právo. Krátce po sjezdu podnikl uspořádání několika schůzí voliček.¹⁵² Dne 13. září se Výbor zúčastnil s dvacetičlennou delegací manifestačního průvodu a tábora za všeobecné hlasovací právo do sněmu a obecních samospráv v Praze, které uspořádala sociálně demokratická strana.¹⁵³ Následující den participoval na manifestační schůzi

---

¹⁵⁰ Dva ženské sjezdy. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 12, prosinec 1908, s. 253–257.

¹⁵¹ (Zasláno). Odpověď výboru Žensk. Klubu českého na článek pí. z Purkyňů. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 9, říjen – listopad 1908, s. 224–226. PURKYŇŮ, Eliška z. K druhému sjezdu žen československých. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, 20. 12., s. 304–305.

¹⁵² Dne 22. června 1908 na Královských Vinohradech, 26. června 1908 v Karlíně a 4. července 1908 v Nuslích. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze voliček v Karlíně, s. 1–9. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.759. Schůze voliček v Nuslích, s. 1–7. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.760.

¹⁵³ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 4. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo

svolané stranou národně sociální. Na první zasedání českého zemského sněmu 15. září vyslal sedmičlennou delegaci, aby odevzdala petici za všeobecné a rovné volební právo žen předsedům všech politických stran a požádala je o její podporu. Ženy z Výboru jednaly s poslanci, kteří podali návrh volební reformy Karlem Baxou, Václavem Chocem a Eduardem Koernerem.¹⁵⁴

V říjnu Výbor pro volební právo a Ženský klub český uspořádaly několik významných manifestačních nebo protestních schůzí na podporu všeobecného hlasovacího práva. První se konala 2. října 1908 v Národním domě na Vinohradech s programem: *Ženy a oprava volebního řádu zemského*. Sympatizující časopis *Samostatnost* den před tím napsal: „Schůze tato má být důstojným vystoupením všeho ženského a mužského světa, jenž se domáhá politických práv pro ženy.“¹⁵⁵ Na hojně navštívené schůzi ženami i muži vystoupily Marie Tůmová, Olga Stránská, Marie Štěpánková, Františka F. Plamínková a hlavní referát přednesla Anna Teysslerová. Za politické strany promluvili Eduard Koerner, Karel Viškovský a Jindřich Štemberka.¹⁵⁶ O jedenáct dní později, 13. října 1908, se konala velká protestní schůze, jíž se zúčastnily i mimopražské ženy. Pořadatelky svolaly „uvědomělé ženy bez rozdílu stran a vrstev a spravedlivé muže“. Hlavní referát přednesla F. F. Plamínková. Reagovala na vládní návrh, předaný českému zemskému sněmu 9. října,¹⁵⁷ „který všecko trapné očekávání převýšil: ponechával nespravedlivé kuriální zřízení, připojoval všeobecnou kurii jen pro muže, právo volitelnosti přiznal všem mužům

---

2.148. Zemský sněm a ženy. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 39, 24. 9., s. 2–3. České ženy... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 18, 20. 10., s. 242.

¹⁵⁴ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru dne 12. září 1908, s. 2. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.761.

¹⁵⁵ Volební právo žen do sněmu království Českého. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 94, 1. 10., s. 1.

¹⁵⁶ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru z 23. září 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.763. Schůze výboru z 30. září 1908, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.764. Z boje za volební právo žen v Čechách : manifestační schůze 2. října... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 208–211. Ženy a všeobecné hlasovací právo do samosprávných korporací. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 272, 3. 10., s. 2.

¹⁵⁷ Hned druhý den, 10. října 1908, uveřejnil Výbor v denících politických stran protest proti vládní předloze. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 4. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148.

a všem ženám je vzal!“¹⁵⁸ Účastníci schůze rozhodli „uspořádati manifestační průvod na Radeckého náměstí.“¹⁵⁹ Výbor požádal o jeho povolení, ale policejní ředitel Křikava jej 15. října zakázal.¹⁶⁰ Proto byla k předsedům všech poslaneckých klubů, českým ministrům a k místodržiteli vyslána dvanáctičlenná delegace se žádostí, aby „za základ jednání o volebním řádu nebyl vzat návrh vládní, porušující rovnost občanskou i lidskou, ale návrhy české (dra Koerner a dra Baxy)“.¹⁶¹ Dne 16. října 1908 bylo jednání sněmu odročeno a všechny práce přerušeny. Uzavřením českého zemského sněmu ztratily všechny návrhy, včetně vládního, svou platnost. „Jest na českých poslancích i ministrech, aby nepřipustili již obnovu krajně nespravedlivé předlohy vládní, která by mohla na dlouhou řadu let mnohé ženy zbaviti občanských práv zcela, mnohé vyloučiti z přímé účasti na zákonodárství.“¹⁶²

K ženským organizacím se připojily i některé politické strany. Česká strana pokroková uspořádala 20. října veřejnou schůzi, na níž vedle Františka Drtiny a Ladislava Kuntheho promluvila Olga Stránská o politické situaci žen. Konstatovala, že ke konci první dekády 20. století značně stoupl počet žen účastnících se boje za politická práva a že svými oprávněnými požadavky k volební reformě zasáhly i do posledního sněmovního jednání. „Žádaly jsme rovné právo s muži na základě všeobecného rovného hlasovacího práva se zásadou poměrného zastoupení a čeho jsme dosáhly? Z pochybného daru všeobecné kurie

---

¹⁵⁸ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 4. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148. Z boje za volební právo žen v Čechách : protestní schůze 13. října... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 211–213. České ženy konaly dne... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 18, 20. 10., s. 242.

¹⁵⁹ Český zemský sněm zasedal na počátku 20. století v Thunovském paláci na Malé Straně (po vzniku České republiky se Thunovský palác stal sídlem poslanecké sněmovny). Malostranské náměstí, na němž stál v letech 1859–1918 pomník rakouského vojevůdce maršála V. Radeckého z Radče, bylo neoficiálně nazýváno Radeckého náměstím. Malostranské náměstí. <http://pragensia.tiscali.cz/art.asp?id=586>.

¹⁶⁰ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru z 14. 10. 1908, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.765.

¹⁶¹ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 5. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148.

¹⁶² PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 5. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148.

jsou ženy vládním návrhem vyloučeny a vzato jim právo pasivní. Jediného, čeho se ženám dostává je, že přes hlavu městských samostatných statutů Prahy a Liberce ženy poplatné mají mítí nadále právo volit do sněmu.“¹⁶³ Kriticky zhodnotila nejen práci žen, českých politických stran, ale také vlády, která zcela pominula fakt, že kandidující ženy i voličky splňovaly všechna kritéria veřejné a politické práce. Svým návrhem vláda ženám sdělila, že je nepovažuje za rovnocenné členy společnosti. „Vládní návrh je výsledkem politiky vládních stran, a mohla-li se vláda odvážit takový návrh podat, mohla tak učinit jen následkem činnosti, která podceňuje lid a znehodnocuje zástupce jeho. Bylo hned jasno, že pro volební reformu ve smyslu všeobecnosti největším nebezpečím byly naše vládní strany, které pro vlastní prospěch a prospěch stavů opustily všeobecnost a rovnost. Je přec jisto, že volební oprava Beckova je dílem jejich politiky. [...] Není tu však vinna jen vláda; politické strany ještě pořád nejsou tak ochotny uznat v ženě svou rovnou spolupracovnici. Strany dnes početně silně zastoupené na sněmu to ostatně dokázaly tím, že ženám neotevřely ani své řady rovnoprávně a v tom váhání – prováděti názory přijaté – vidím – ne dosti upřímnosti a opravdovosti pro věc. Takto se ukazuje, že politický boj žen, který se stal skutečností, je dosud bojem ideovým, jestliže ženy mohly být vrženy zpět, a boj jejich je opět bojem proti zpátečnickému nazírání mužů.“¹⁶⁴ V návrhu dalšího postupu žen Olga Stránská upozornila na rozdvojení ženského hnutí. Jeho větší část dosud postupovala v intencích světového sdružení žen sledujících naplnění rovného práva žen s muži a menší pracovala v politických stranách. Výbor pro volební právo stál mimo politické strany, ale ode všech žádal uznání svých práv a oprávněných požadavků. Naproti tomu ženy přijímané do řad demokraticky orientovaných stran začaly samy uskutečňovat dobývání svých občanských a politických práv v jejich rámci.

---

¹⁶³ Česká strana pokroková : o politické situaci žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 213–215.

¹⁶⁴ Česká strana pokroková : o politické situaci žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 214.

Před podzimními volbami do pražského magistrátu rozeslal Výbor pro volební právo všem kandidátům dotazník, v němž je žádal o vyjádření stanoviska k úplnému zrovnoprávnění žen v soukromém i veřejném životě. Jména těch, kteří se vyslovili pozitivně, byla uvedena v materiálech pro voliče.¹⁶⁵ Také veřejná schůze na podporu volebního práva do pražské obecní samosprávy, uspořádaná 20. října, byla svolána Výborem, neboť „Praha všem ženám svým upírá práva, kterých po 44 léta požívají ženy nejmenších zapadlých vísek, práva voliti obecní zastupitelstvo! A protože jen ten, kdo volí v obci, volí i zemského poslance, Praha vylučuje zněním obecního volebního řádu ženy ze všeliké účasti na osudech národa.“¹⁶⁶

Odpovědí na aktivity Výboru pro volební právo žen a demokratických politických stran ve prospěch všeobecného hlasovacího práva do pražského zastupitelstva byl návrh novely volebního řádu, jež k stávajícím třem sborům připojil 4. všeobecný, předložený JUDr. Jakubem Scharfem 15. prosince 1908 pražskému obecnímu sboru jménem svobodomyšlných zástupců.¹⁶⁷ „V oboru práv žen chce poskytnouti aktivní právo volební jenom ženám poplatnicím a těm, které patří v třídu tzv. inteligence: doktorkám, profesorkám a definitivním učitelkám. Z třídy všeobecné a z pasivního práva ženy vylučuje.“ Výbor pro volební právo proti Scharfově novele, která navrhovala zavést všeobecné, ale nerovné volební právo mužů a ještě nerovnější právo žen, vyjádřil protest na schůzi 6. ledna 1909. Z ní vzešlo memorandum žádající městské zastupitelstvo, aby „při úpravě volebního řádu dáno bylo ženám rovné právo volební s muži“.¹⁶⁸ Neopominutelným důvodem k demokratizaci pražského volebního řádu byla i v té době

---

¹⁶⁵ Z dotazníkové akce Výboru pro volební právo se dochovalo pouze několik vyplněných formulářů. Ze zápisů schůzí Výboru není zřejmé, kolika kandidátům byly zaslány a kolik se jich vrátilo zpět. Zhodnocení akce nebylo v dostupných materiálech nalezeno.

¹⁶⁶ Pro volební právo žen do obce pražské... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 233.

¹⁶⁷ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru z 16. 12. 1908, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.774.

¹⁶⁸ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 3. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148.

probíhající jednání se zastupitelstvy předměstských obcí, z nichž mnohé měly zájem o připojení k hlavnímu městu Praze. Pokud by k němu došlo a platil-li by stávající volební řád, ztratily by ženy,¹⁶⁹ dosud žijící v samostatné obci, aktivní volební právo. „Zastupitelstva oněch předměstí, která nevzpomněla na to, aby snažila se zachovati práva svých žen, jsou příslušníky zase téže svobodomyšlné strany.“¹⁷⁰

Výbor pro volební právo od svého ustavení do první světové války zaměřil veřejnou a politickou činnost do oblastí ženským hnutím dosud značně opomíjených. Věnoval pozornost volební oprávněnosti žen v soukromoprávních korporacích a domáhal se její úpravy ve smyslu demokratických zásad. Zjistil, že ženy volí ve většině pražských pojišťovacích společnostech nepřímo – prostřednictvím zmocněnce. Také v ostatních korporacích v živnostenských společenstvech, v obchodních a tělocvičných jednotách, školních radách, kuratoriích ženských učilišť, živnostenských soudech, daňových komisích atd. byla situace stejná nebo ještě horší. Navzdory vynaloženému úsilí Výboru¹⁷¹ se do války podařilo prosadit přímou volbu žen, eventuálně jejich kooptaci do řídicích a správních orgánů, pouze v některých z nich. K těm nemnoha náležel Sokol, jehož členky za pomoci Výboru vybojovaly rovnoprávnost teprve v roce 1912.¹⁷²

* * *

---

¹⁶⁹ V dopise zastupitelstvu hlavního města Prahy ze dne 25. listopadu 1910 vyjádřily žižkovské a smíchovské voličky obavu, že po připojení předměstských obcí k Praze ztratí své volební právo. Z tohoto důvodu žádaly zastupitelstvo o rozšíření volebního práva na ženy, čímž by se jim umožnila volba do českého zemského sněmu. Mezi podepsanými ženami byla také Marie Tůmová. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence – různé. Dopis žižkovských a smíchovských voliček zastupitelstvu hlavního města Prahy ze dne 25. listopadu 1910. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.009.

¹⁷⁰ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1909–1910 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, 1911, s. 6. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.149.

¹⁷¹ Výbor pro volební právo žen se systematicky zabýval záležitostmi Sokola, v němž v roce 1908 neměly ženy vedle mužů žádná práva. V otevřeném dopise navrhl, aby byly v rámci organizace vytvořeny zvláštní sbory pro muže a ženy, v jejichž čele bude stát náčelník a nebo náčelnice. Jejich volbu měli provést všichni členové hlasováním. Návrh Výboru byl předán Edvardu Benešovi. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru dne 16. 12. 1908, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.774. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, [1909], s. 6. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.148. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1909–1910 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, 1911, s. 8. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.149. Práce Výboru pro volební právo žen v uplynulém roce. *Ženský obzor*, 1909, roč. 8, č. 4, s. 73.

¹⁷² Více viz II. kapitola *Ženské spolky ve druhé polovině 19. století*, část 1.3 *Osvětové spolky*.

Představitelé českých politických stran se přesvědčili i po sněmovních volbách, konaných od 20. února do 5. března 1908, že se Volební výbor, Ženský klub český a další organizace v českých zemích nevzdají svého cíle a budou trvat na zachování pasivního volebního práva žen i v novelizovaném volebním řádu do českého zemského sněmu.

První příležitost se naskytlá poté, co se vysokomýtský starosta Tůma vzdal získaného zemského mandátu a po několika měsících vystoupil z národně sociální strany. Kandidátkou pro doplňovací volbu v obvodě Vysoké Mýto, Skuteč, Hlinsko byla Výborem opět jmenována Marie Tůmová.¹⁷³ Na začátku ledna 1909 uzavřel Výbor dohodu s V. J. Klofáčem, který přislíbil, že strana národně sociální nebude v tomto obvodě kandidovat, pokud tak učiní mladočeši.¹⁷⁴ Dále pak jednal s reprezentanty stran mladočeské Janem Podlipným,¹⁷⁵ pokrokové T. G. Masarykem,¹⁷⁶ sociálně demokratické a státoprávně pokrokové,¹⁷⁷ aby ani ony nepostavily proti Marii Tůmové své kandidáty. V první polovině ledna 1909 se Výbor dohodl s představitelem skutečských živnostníků notářem Janem Gregorou o podpoře Marie Tůmové.¹⁷⁸ Současně projednal návrh národně sociální strany, ochotné přijmout Marii Tůmovou za svojí kandidátku¹⁷⁹ pod podmínkou, že v případě zvolení vstoupí do jejich klubu a pokud volba nebude uznána, složí mandát, aby mohla být

---

¹⁷³ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru z 25. 11. 1908, s. 2. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.772. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1905–1909. Schůze výboru z 30. 12. 1908, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.776.

¹⁷⁴ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 5. 1. 1909, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.777.

¹⁷⁵ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 13. 1. 1909, s. 3. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.778.

¹⁷⁶ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 20. 1. 1909, s. 3. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.779.

¹⁷⁷ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 28. 1. 1909, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.780.

¹⁷⁸ Skutečský notář Jan Gregora sděloval Marii Tůmové v dopise z 13. února 1909, že je nutné kvůli napjatým poměrům ve volebním obvodě urychlit svolání její předvolební schůze, a proto jí doporučil, aby se obrátila na národně sociální stranu. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence. Dopis Marii Tůmové od Jana Gregory z 13. 2. 1909, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.987.

¹⁷⁹ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 13. 1. 1909, s. 2. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.778.

vypsána nová. Tutéž podmínku si dala též státoprávně pokroková¹⁸⁰ i mladočeská strana.¹⁸¹ Olga Stránská podpořila za pokrokové ženské hnutí kandidaturu Marie Tůmové v článku publikovaném v *Čase* 17. ledna. „V popředí ženského hnutí u nás stojí pořad ještě *volební právo žen* a nevymizí, dokud nebude uzákoněna volební reforma ve smyslu spravedlnosti, na základě všeobecnosti a rovnosti občanské. [...] Volební právo žen a rovnoprávnost žen jsou zejména volební reformou ohroženy. [...] Mnohým je ovšem ještě dnes volební právo žen a zejména právo pasivní hádankou. [...] Musejí ji řešit mimo ženy v první řadě politické strany samy. [...] Na stranách je, aby přijaly ji za svůj požadavek a pečovaly o jeho uskutečnění, poučily vládu a po případě svou váhou politickou vynutily, aby uplatněn byl tento projev. Ženy musejí obnovit novou kandidaturou svou manifestaci před uzákoněním zemské reformy a... musejí se vynasnažit, aby přesvědčily strany a národ o tom, že *konají svou povinnost, kterou jim ukládá myšlenka ženského zrovnoprávnění*.“¹⁸²

Výbor i jeho kandidátka zvážily podmínky politických stran a rozhodly se setrvat u programu českých žen z roku 1908. Marie Tůmová zůstala nezávislou a spolupracovala s politickými stranami, uznávajícími požadavky žen, což jí ztížilo pozici. Ve druhé polovině února zahájil Výbor se stranami druhé kolo jednání. Výsledek byl opět neurčitý, neboť jedna strana podmiňovala svou podporu ochotou ostatních.¹⁸³ Z ohlasů v tisku bylo zřejmé, že by se měly „na kandidátku soustředit hlasy všech politických stran“.¹⁸⁴ Avšak ani při této volbě k dohodě nedošlo. Kandidatury Marie Tůmové se nakonec ujala národně sociální strana s tím, že „na program jiné politické strany kandidovati nebude“. Přijetím národně sociální nabídky porušil Výbor pro volební právo své vlastní stanovisko ‚stát mimo politické strany‘. Ve druhém kole Marie Tůmová získala 261 hlas, což jí neumožnilo

¹⁸⁰ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 28. 1. 1909, s. 2. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.780.

¹⁸¹ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 3. 2. 1909, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.781.

¹⁸² O. S. Situace. *Čas*, 1909, roč. 23, č. 17, 17. 1., s. 5.

¹⁸³ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 17. 2. 1909, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.783.

¹⁸⁴ Kandidatura slečny Tůmové. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 6, 20. 3., s. 91.

postoupit do užší volby. Navzdory všem slibům dala národně sociální strana přednost svému mužskému kandidátu, jenž neodstoupil ani poté, co tak učinil na výzvu Výboru mladočeský kandidát prof. Metelka. Opět se potvrdilo, že protestní volba ženy proti bezpráví volebních řádů bude mít úspěch jedině tehdy, bude-li všemi podporována českými liberálními a demokratickými politickými stranami.¹⁸⁵

V roce 1909 se ještě konala doplňovací volba ve volebním obvodu Hradčany, Vyšehrad, Holešovice-Bubny. Také v ní se ženy snažily uspět. Marie Tůmová se opět ujala nevděčné role nezávislé kandidátky Výboru pro volební právo. Zvítězily však tradiční zájmy politických stran a jejich klubů.¹⁸⁶

Boj za všeobecné hlasovací právo předznamenáný veřejnými schůzemi v říjnu 1908 pokračoval v podobě sběru podpisů na petici určené českému zemskému sněmu. ‚Hromadná‘ petice českých žen byla rozeslána ženským spolkům,¹⁸⁷ politickým stranám¹⁸⁸ a jejich organizacím i jednotlivcům. Také v ženských časopisech a v denním tisku byly publikovány výzvy k podpisu petice, kterou českému zemskému sněmu předal při jeho zahájení Výbor pro volební právo žen.¹⁸⁹

Koncem dubna a začátkem května roku 1910 obrátila česká i německá pokrokově smýšlející veřejnost svou pozornost k zasedání poslanecké sněmovny říšské rady, která měla za úkol zabývat se reformou spolkového zákona a zvláště úpravou § 30. Zakazoval

---

¹⁸⁵ Kandidatura učitelky Tůmové na Vysokomýtsku. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 3, březen, s. 66. Zápas o poslanecký mandát na Vysokomýtsku... *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 10, 20. 5., s. 156.

¹⁸⁶ Přes snahu Výboru získat politické strany, Zemskou jednotu společenstev živnostenských a řemeslnických, Český svaz úřednických spolků ad. k podpoře ženské kandidatury, byl výsledek obdobný jako při předcházejících volbách. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence. Dopis Výboru pro volební právo žen výkonnému výboru sociálně demokratické strany ze dne 1. 6. 1909. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.938. Dopisem z 1. června 1909 se členky Výboru Zdeňka Řepková a Marie Legnerová otázaly, zda by sociálně demokratická strana souhlasila v tomto volebním obvodu s kandidaturou ženy a zda by ji také podpořila. Výkonný výbor strany odpověděl kladně.

¹⁸⁷ Ženské spolky nesměly podpisovat petici jako organizační jednotka. Avšak jeho členky mohly petici nejen podepsat, ale také ji rozšiřovat a předkládat dalším ženám k podpisu. Práce Výboru pro volební právo žen v uplynulém roce. *Ženský obzor*, 1909, roč. 8, č. 4, s. 73.

¹⁸⁸ Většina politických stran a jejich organizací byla ochotná při sběru podpisů na petici pomoci. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 10. 2. 1909, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.782.

¹⁸⁹ Volební právo žen do českého sněmu. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 2, 20. 1., s. 26. Petice za volební právo žen. *Ženské listy*, 1909, roč. 37, č. 2, únor, s. 36–37.

ženám účast na politickém životě, vylučoval je z rozhodování o politických, a tím zároveň o národních, sociálních a hospodářských otázkách, o něž se zajímaly stejně jako muži. Tentokrát to byl Allgemeiner österreichischer Frauenverein, který rozeslal poslancům říšské rady dotazník, jenž měl zjistit jejich názor na § 30 spolkového zákona. „Z 516 poslanců odpověděli pouze čtyři, mezi nimi obšírněji posl. Hock a dr. Ofner. Oba jsou pro odstranění [ustanovení nespravedlivých vůči ženám v zákoně č. 15 z 26. ledna 1907 a v § 30 spolkového zákona č. 134 z 15. listopadu 1867 J. M.] za každých okolností a poslední dodává, že část viny padá v té věci i na ženy, poněvadž jejich odpor proti politické bezprávnosti jest příliš netečný. Práví: ‚Věřte svému příteli: jen vytrvalá propaganda ve vlastním táboře žen, probuzení jich z líného snění k poznání, že i Vy jste lidé vůlí opatření a na celku interesovaní, otevře vám trvale dvěře k veřejnému životu.‘“¹⁹⁰

Znovu na pořad jednání poslanecké sněmovny říšské rady přišel spolkový zákon téměř za rok. Do 10. března 1911, kdy poslanecká sněmovna schválila jeho novelu,¹⁹¹ odeslal jen Výbor pro volební právo žen říšské radě tři petice opatřené stovkami podpisů,¹⁹² požadující úpravu § 30 spolkového zákona a § 7 volebního zákona č. 15 z 26. ledna 1907. Kromě toho inicioval obdobné petiční hnutí i v dalších organizacích v Čechách a na Moravě.¹⁹³ Po přijetí novely poslaneckou sněmovnou byla předána do panské sněmovny. Tím však dosud vynaložené úsilí skončilo, neboť novela spolkového zákona neprošla panskou sněmovnou v témže zasedání, nemohla být předložena k podpisu císaři a tak nabytí moci zákona.

---

¹⁹⁰ § 30. spolkového zákona a ženy. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, květen, s. 117.

¹⁹¹ Úspěch v boji za rovnoprávnost žen. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 3, s. 65–67.

¹⁹² Petice Výboru pro volební právo žen z 5. 2. 1911 žádající úpravu volebního zákona. Petice Výboru pro volební právo žen z 7. 2. 1911, žádající úpravu volebního zákona a § 30 spolkového zákona, adresovaná do rukou předsedy Klubu T. G. Masaryka. NA Praha, fond **Kluby českých poslanců sněmovny říšské rady, Vídeň (1898–1918)**, kart. 20, inv. číslo 29, sign. 8.

¹⁹³ Petice za Pokrokovou organizaci žen na Moravě z 1. 3. 1911, žádající úpravu volebního zákona a § 30 spolkového zákona, adresovaná do rukou JUDr. Františka Fiedlera. NA Praha, fond **Kluby českých poslanců sněmovny říšské rady, Vídeň (1898–1918)**, kart. 20, inv. číslo 29, sign. 8.

V reakci na výsledek téměř rok trvajících jednání se před zasedáním nově zvoleného parlamentu vzedmula v Čechách a na Moravě vlna petičního hnutí a manifestačních schůzí. Dopisem z 22. června 1911 zvala předsedkyně Výboru Františka F. Plamínková spolupracující organizace k dalším akcím. „Výbor pro volební právo žen uvažuje o blížícím se svolání nového lidového parlamentu a soudí, že by ženy měly manifestovat za požadavek volebního práva a práva politického spolčování. Jako první bod manifestace navrhuje se pořádání schůze všeženské v prvních dnech červencových. Jest nutným požadavkem, aby manifestace vyzněla mohutně; proto tímto listem dává věc v úvahu ženským organizacím všech pokrokových stran politických a čelným ženským korporacím mimopolitickým, aby se ve věci vyjádřily písemně do pondělí 26. června t. r.“¹⁹⁴

Manifestační schůze za občanskou rovnoprávnost se konala za hojné účasti 6. července 1911. Hlavní projev přednesla F. F. Plamínková, která se znovu vrátila ke schvalovací proceduře praktikované v říšské radě a k postupu vlády, která zřejmě úmyslně zbrzdila schválení novely spolkového zákona. „Zdálo by se, že je zbytečno dovolávati se tedy pomoci poslanců našich..., neboť věc zásadně je přijata lidovými poslanci. Leč musíme se *obávati reakce*. Již při projednávání se objevila. Vláda si přispíšila, aby částečnou opravu spolčovacího zákona, jež měla odstraniti nejkřiklavější bezpráví, zdržela tím, že vsunula do jednání návrh na celkovou opravu zákona. Druhou známkou reakce jest, že právě v *době, kdy už poslanci lidoví odhlasovali uvolnění žen* v tomto směru, proti veškeré dosavadní praxi *rozpuštěny byly voličské schůze, jichž se ženy účastnily*.“ Manifestační schůze vyzněla ve prospěch požadavků novelizace spolkového zákona a uzákonění skutečně všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva do poslanecké sněmovny říšské rady, českého zemského sněmu a do samosprávných

---

¹⁹⁴ NA Praha, fond **Sokol pražský (1857/1861–1959)**, kart. 107, inv. číslo 477, 1 s.

sborů, jež bylo považováno za věc sociální spravedlnosti a nutnosti.¹⁹⁵ Po čtyřech letech práce parlamentu a přístupu vlády k němu bylo stále jasnější, že naděje do něj vkládané se nenaplní. „Parlament zůstal pro tuto chvíli opět bezvýznamným tělesem vedle vlády, která si přes jeho hlavu provádí dále *svoju* politiku (nedovede totiž dosud vytěžiti sil, jež jsou skryty v parlamentu lidovém) a která má tolik moci, že může si dovolit spíše rozpuštění parlamentu – jak se právě stalo – než by vyhověla *spravedlivým* požadavkům lidu.“¹⁹⁶

Za krátkou dobu existence si Výbor pro volební právo vybudoval poměrně silnou pozici u žen, veřejnosti i některých politických stran. Dosáhl také nesporných úspěchů; u mnohých politických stran dokázal vzbudit nepopíratelný zájem o volební právo žen a u žen o politiku. Koncepce práce Výboru ‚z příčin taktických jít mimo strany‘ však měla svá omezení. Úporná snaha předsedkyně F. F. Plamínkové a jejích spolupracovnic dodržovat ji, nebyla v praxi příliš úspěšná. Po sněmovních volbách v roce 1908, ale i následujících doplňovacích volbách, se představitelky Výboru musely stále častěji smířovat s kompromisem. Pracovní metoda ‚postavení Výboru mimo strany‘ zapříčinila, že nebylo dosaženo větších úspěchů. „Tato snaha v tak vyspělém životě politickém, jaký jeví se u nás, přirozeně naráží na překážky, jimiž časem může býti ohrožen i tak eminentně spravedlivý požadavek, jako jest přiřknutí volebního práva ženám. Tyto nepříznivé následky taktiky působiti mimo strany objevily se už dnes, kdy strana pokroková vystoupila přímo proti vedení Výboru pro volební právo. Zanedlouho bude následovati strana národně sociální,¹⁹⁷ přes to, ... že byl dán přítomnými ženami slib stranu tuto podporovati. Strana mající vyspělou organizaci žen musí dříve či později respektovati snahy *svých příslušnic* bez ohledu na sliby jinde učiněné. Nikde pak není záruky, že snahy

---

¹⁹⁵ PLAMÍNKOVÁ, Františka. Za občanskou rovnoprávnost. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 8, srpen, s. 162.

¹⁹⁶ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1909–1910 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, 1911, s. 2. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.149.

¹⁹⁷ Začátkem září 1909 bylo v *Ženském světě* publikováno *Zasláno* Františky Zeminové protestující proti některým výroků Marie Tůmové, týkajících se práce Výboru, z interview v časopise *Moderní žena*. ZEMINOVÁ, Fráňa. (Zasláno). *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 17, 5. 4., s. 112.

příslušnic strany národně sociální neoctnou se v některých případech v rozporu s Výborem pro volební právo žen. Vedle toho není myslitelné, že politické strany vyhoví žádosti Výboru za podporu kandidatury slč. Tůmové, když týž Výbor, dokazující, že stojí mimo strany, spolupůsobil k tomu, aby byla odhlasována důvěra určité politické organizaci, a tím nepřímo vyslovena nedůvěra ostatním stranám. [...] Taktika pracovati *mimo strany* tedy úplně ztroskotala a nezbývá, nežli upravití příští činnost Výboru tak, aby mohl *jíti se stranami* a tím ve svých snahách domohl se *skutečného výsledku*.¹⁹⁸

Ženou, jež vyvolala polemiku s Výborem a jeho předsedkyní F. F. Plamínkovou,¹⁹⁹ byla Olga Stránská,²⁰⁰ od roku 1908 členka výkonného výboru České strany pokrokové. V dubnu 1908 v *Ženské revui* poprvé upozornila na omezující taktiku Výboru v článku *Po zemských volbách*, který v následujících letech vyvolal diskusi na téma ‚Mimo strany či se stranami‘. K problému se několikrát vrátila a navrhla možné řešení, jež viděla v organizování žen v politických stranách a v opuštění taktiky Výboru stát ‚mimo strany‘ a v jeho nutném zorganizování. Podle názoru politicky činných žen a stran se Výbor pro volební právo jevil jako samostatná ženská strana, neboť se snažil zastávat jen feministické stanovisko žádající rovnost žen s muži.

---

¹⁹⁸ Mimo strany či ve stranách? *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 6, 20. 3., s. 90. Kandidatura slečny Tůmové. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 6, 20. 3., s. 91.

¹⁹⁹ F. F. Plamínková vysvětlila v dopise z 6. ledna 1907 Zdence Wiedermannové, proč usiluje o to, aby Výbor pro volební právo žen stál mimo strany. „Muži těžko rozhodují se při všech svých programech, pálení si prsty, vést zásadní boje za práva žen – protože v nich samých není porozumění pro ženu jako člověka. Nevěřím žádné straně v tom směru – na nás samých leží práce.“ PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, knihy Copier-Buch. Dopis ze 6. 1. 1907 F. F. Plamínková Zdence Wiedermannové, s. 22. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.804, kart. 4.

²⁰⁰ Patřila k zakladatelkám Výboru pro volební právo žen. Sama o svém pronikání do veřejné práce řekla: „Byla jsem ve volebním výboru od jeho vzniku. Přišla jsem tam jako člověk nadšený, s dobrou vůlí, který teprve prací ve Výboru se učil. Připomínám výrok slč. Plamínkové, že noví lidé lámou pouta církvi. Mně feministické stanovisko nestačilo, vyrostla jsem prací politickou z feminismu – tím ho nepopírám – a šla jsem za novým poznáním a zdůrazňovala jsem to ve všech politických projevech. Viděla jsem nejbezpečnější cestu v součinnosti s muži v politických stranách a neváhala jsem to projevit skutkem. Organizovala jsem se. [...] Volebnímu výboru žen je prvním bodem dobývat *rovné právo žen s muži*. To nestačilo ženám organizovaným v České straně pokrokové, i zaujaly stanovisko druhé, když k němu došly, že rovných práv dobudou ženy jen na základě všeobecného rovného práva volebního. [...] Na konec několik přímých slov slečně F. Plamínkové. V aktivní politice nelze usuzovat s kým počítat možno, v aktivní politice musí se vidět s kým počítat nutno.“ STRÁNSKÁ, Olga. K diskusi o činnosti Výboru pro volební právo žen. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 4, duben, s. 80.

Výkonný výbor České strany pokrokové, navzdory obtížné komunikaci s Výborem pro volební právo, setrval při svém rozhodnutí a i nadále podporoval kandidaturu Marie Tůmové (1909). V tomto přístupu viděla Olga Stránská její vstřícnost ke všem oprávněným požadavkům žen. „Organizování žen v politických stranách musilo nezbytně předcházet uvědomění o jejich postavení a bezprávnosti, musil být vzbuzen požadavek po právech a zájem na veřejném životě. Tuto propagační, uvědomovací práci koná všeobecné ženské hnutí. Avšak žena již uvědomělá a vyspělá nezůstane na tomto stupni, ona cítí se již součástí toho života národa, do kterého chce zasahovat činně. [...] Žena také zaujímá stanovisko k veřejným otázkám a přiklání se k tomu neb onomu směru a projevuje to tím, že vstupuje do politické strany.“²⁰¹

Zdůraznila, že teprve práce v politických stranách byla „pravou školou pro to, aby se ženy staly schopnými tohoto života“, aby pochopily to, co jim bylo dosud vzdáleno a zároveň napomohlo ke zvýšení a upevnění jejich životních hodnot. „Tím nestaly se stejnými, ale rovnocennými, a toho bylo k uznání rovnoprávnosti v první řadě zapotřebí.“ Byla přesvědčená, že ženy organizované v politických stranách přispěly k řešení mnoha problémů ženského hnutí,²⁰² neboť právě strany uplatňovaly požadavky žen v českém zemském sněmu a v poslanecké sněmovně říšské rady. V další části článku objasňovala, proč byl Výbor považován za samostatnou stranu. „Loňského roku byl Výbor osamocen. Ačkoliv žádal práci a podporu všech stran, musil se postavit proti stranám, které neuznávaly do té doby ženy jako politické činitele. Dnes již téměř všechny strany středních vrstev následovaly příkladu České strany pokrokové a otevřely své organizace ženám.“²⁰³ Olga Stránská se přiklání ke změně v taktice Výboru. Souhlasila s úzkou spoluprací se stranami a s opuštěním koncepce ‚stát mimo strany‘, neboť působila problémy a narážela

---

²⁰¹ STRÁNSKÁ, Olga. K diskusi o činnosti Výboru pro volební právo žen. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 4, duben, s. 77.

²⁰² STRÁNSKÁ, Olga. K diskusi o činnosti Výboru pro volební právo žen, s. 77.

²⁰³ STRÁNSKÁ, Olga. K diskusi o činnosti Výboru pro volební právo žen. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 4, duben, s. 78.

na vzrůstající odpor. „Ten separatism v tom, že požadavek se separuje na čistě ženský požadavek rovného práva a zůstane separatismem, i když budou při tom muži. [...] Uvědomí-li si to, pak bude postup jeho jiný, neboť nynějším postupem se stává stranou. Ještě jí není plně a je možno správnou organizací to zamezit.“ Olga Stránská již v článku publikovaném v *Čase* koncem února²⁰⁴ navrhla, aby Výbor pro volební právo tvořily pouze delegátky vyslané výkonnými výbory politických stran, čímž však vyloučila všechny ženy bez politické příslušnosti. „Tím by byly strany nuceny povolat ženy do svých rozhodujících orgánů a současně docílila by se součinnost stran v *hlavních otázkách žen*. Vždy dvě zástupkyně všech stran mohly by tvořit takovou radu žen, která by pevně semkla ženy zejména *pro činnost protiklerikální*. [...] Nejedná se o to, aby Výbor volební zanikl, ale aby práce se rozdělila, aby neměl svou zvláštní taktiku, ale v dohodě s ženami organizovanými [ve stranách J. M.] postupoval. Není důvodu stát proti stranám, ale jít v součinnosti v nimi.“²⁰⁵

Diskuse pokračovala i v následujících letech. K Olze Stránské a F. F. Plamínkové se připojily – Božena Viková-Kunětická, Františka Šatavová, Teréza Nováková a další. Vystoupení Boženy Vikové-Kunětické,²⁰⁶ v němž se připojila k probíhající debatě na členské schůzi svobodomyšlných žen, bylo směsicí chvály a ostré kritiky mladočeské strany, aniž podala návrh na zlepšení situace. Olga Stránská projev B. Vikové zhodnotila:

---

²⁰⁴ STRÁNSKÁ, Olga. Ženská kandidátka na Vysokomytsku. *Čas*, 1909, roč. 23, č. 58, 27. 2., s. 4. Ke kandidatuře sl. Tůmové na Vysokomytsku. *Čas*, 1909, roč. 23, č. 52, 21. 2., s. 5–6.

²⁰⁵ STRÁNSKÁ, Olga. K diskusi o činnosti Výboru pro volební právo žen, s. 79. Viz též O. S. Hnutí za volební právo žen v Čechách. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, květen, s. 117–118. ŠATAVOVÁ, Fraca. K názorům Olgy Stránské a Pavly Buzkové na ženskou otázku. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 4, duben, s. 79. Znova zde připomněla, že feministické stanovisko v dobývání volebního práva žen neodpovídalo hledisku demokratickému a pokrokovému. Tím se volební hnutí žen vymykalo požadavkům všeobecného rovného práva volebního. „*Feministický požadavek*: rovné právo žen s muži, to je jen část požadavků pokrokových, *my žádáme mnohem více*. Spokojíme-li se s požadavkem jen rovného práva žen a mužů, to znamená, že připouštíme právo poplatnic nad nemajetnými, právo samostatně postavených žen nad provdanými, připouštíme a potvrzujeme nerovnost mezi ženami, abychom dosáhly rovnosti mezi pohlavími. To se *příčí dnešním demokratickým snahám*.“ STRÁNSKÁ, Olga. Vývoj volebních řádů zemských – poměrné zastoupení a volební právo žen. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 12, prosinec, s. 234–235. STRÁNSKÁ, Olga. Kdo je kompetentní řešit ženskou otázku. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 2, s. 33–34.

²⁰⁶ VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena. Žena ve straně svobodomyšlné. *Vyznání : řeči a studie B. Vikové-Kunětické (1906–1918)*. Praha: Unie, 1919, s. 98–109. Koncem roku 1909 byla zvolena předsedkyní odboru mladočeských žen.

„Stanovisko strany svobodomyšlné, jak je vyznačuje paní Kunětická, je primitivně národní, stanovisko odboru je instinktivní, projev paní Kunětické je citový.“²⁰⁷ V téže době Výborem pro volební právo uspořádaná manifestační schůze, byla další příležitostí ke střetu i k tříbení názorů. Na jedné straně stály ženy organizované v politických stranách a na druhé Výbor a ‚staré ženské spolky‘. Řečnice, členky těchto spolků, kromě jiného vyznávaly „pouze ono citové stanovisko národní, pod jehož záštitou bylo možno tak urazit naše nejlepší současné muže. Schůze ta ukázala, že v boji za práva obrátilo se rozumové uvažování nesprávným směrem. Je nesprávné potřit ta fakta na schůzi, která tolik prozrazovala snahu, za každou cenu docílit zdání souhlasného vystoupení, i za cenu vlastního přesvědčení. To je kompromisní stanovisko žen bojujících, žen, které chtějí ode všech stran všecko a žádnou si nesmí urazit. Kompromisní stanovisko, neboť je patrna obava, aby nebyly považovány za zastánkyně těch kacířských realistů.“²⁰⁸

Symptomy krize českého občanského ženského hnutí a jeho postavení ve společnosti se projeví i na přednášce *O názoru amerických žen na ženskou otázku* MUDr. Růženy Wisteinové z Chicaga, rodem Češky, ale vychovaním Američanky, již zorganizovaly ženy z České strany pokrokové 15. listopadu 1909. Přístup R. Wisteinové k řešení ženské problematiky se lišil od praxe v českých zemích. Bylo to dáno především tím, že ženy v některých amerických státech volební právo již měly, a proto mohly svou pozornost zaměřit do oblasti sociální, školství, zdravotnictví, chudinské péče atd. Vyjádřila podiv nad tím, že české ženy v posledních letech jednostranně usilovaly o získání volebního práva a ostatním oblastem nevěnovaly potřebnou pozornost. Zástupkyně Výboru pro volební právo a Ústředního spolku hájily svůj postup a zdůrazňovaly nutnost především získat volební právo. Svým názorem se postavily proti členkám České strany pokrokové, které vedle politických aktivit vykonávaly též sociální a vzdělávací práci.

---

²⁰⁷ STRÁNSKÁ, Olga. Zápas o moderní ženu v Čechách. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 1, leden, s. 3.

²⁰⁸ STRÁNSKÁ, Olga. Zápas o moderní ženu v Čechách. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 2, únor, s. 25.

Většina účastnic naproti tomu souhlasila s R. Wisteinovou, že „90 % mužů všech stran není z přesvědčení pro rovnoprávnost ženy, ale pouze z obavy, aby nebyli nmoderní. Totéž můžeme říci o ženách samých... [...] Ale tu práce je úkol žen uvědomovat, přesvědčit. A cesta naše k tomu cíli je spolupráce, ne abychom těžily z úspěchů strany, ale abychom získaly porozumění mužů o vzájemnou součinnost v pokrokových snahách.“²⁰⁹ Z přednášky si hlavně pořadatelky odnesly mnohé podněty pro svou práci zvláště v oblasti sociální, školství a zdravotnictví, ale také k vlastnímu sebevzdělání, výchově mužů i žen, k práci pro ženu a dítě, pro společnost.²¹⁰

Poslední žena, která s nadhledem zasáhla do diskuse, byla Teréza Nováková. Ve svém analytickém článku publikovaném v *Přehledu* v roce 1910²¹¹ označila stav českého ženského hnutí usilujícího o občanskou a politickou rovnoprávnost za stagnující. Snažila se objasnit chybný postup ženského hnutí, spočívající v přeceňování politiky a v zanedbávání ostatních oblastí života společnosti. Porovnála situaci v ženském hnutí před pěti až šesti lety, kdy „vrhalo se v boj za občanskou rovnoprávnost, za volební právo ve všech sborech zákonodárných, ženy samy byly docela přesvědčeny, že svojí eventuální činností způsobí mnoho dobrého, přinejmenším, že přivede nejednu sociální reformu; ...“²¹² Domnívala se, že občanské ženské hnutí po několikerém neúspěchu ztratilo naději v naplnění svých snah a důvěru v podporu pokrokových a vzdělaných kruhů. „Ubylo přátel a přibýlo posměváčků a odpůrců tam, kde to nečekaly. Řada politiků a mužů veřejně činných nespokojena a zklamána jest výsledky všeobecného hlasovacího práva; tvrdí, že... k veslu přivedilo živly krajně konservativní, zpátečnické, proti nimž jindy bojováno jménem kultury. I dovozují, že dle zkušeností dosavadních týž by byl výsledek volebního práva žen; politicky

---

²⁰⁹ STRÁNSKÁ, Olga. Zápas o moderní ženu v Čechách, s. 26.

²¹⁰ STRÁNSKÁ, Olga. Zápas o moderní ženu v Čechách, s. 27.

²¹¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Politické vzdělávání žen : kapitola snad již opožděná? *Přehled*, 1910–1911, roč. 9, č. 13, 23. 12. 1910, s. 234–235; č. 14, 30. 12. 1910, s. 249–251. NOVÁKOVÁ, Teréza. Politické vzdělávání žen : kapitola snad již opožděná? *Ze ženského hnutí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1912, s. 343–353.

²¹² NOVÁKOVÁ, Teréza. Politické vzdělávání žen, s. 343–344. STRÁNSKÁ, Olga. Politická práce žen. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 3, s. 73.

neškolené a nezralé ženy ve své veliké většině staly by se nikoli činitelem kladným, nýbrž nástrojem rukou pracujících k rozkladu, negaci.²¹³ Upozornila na hrstku žen snažících se získat občanskou a politickou rovnoprávnost a na sympatizující muže, kteří chtěli ženám předat něco, k čemu dosud nedozrály. „Tradičnost a cit rozumem neovládaný úplně vysvětlují, proč strany reakční domohly se tak velikého vlivu na ženy [...] proč na druhé straně ženy ve veřejnosti činné dopouštěly se mnohých chyb, o jejich impulsivnosti, nikoli však o jejich chladné a prozíravé rozvaze svědčících.“²¹⁴ Varovala před tím, aby politická svoboda a rovnoprávnost nepřivodila jakési ‚stádní‘ vykonávání volebního práva a naopak vybízela k systematickému politickému vzdělávání ve městech i na venkově, neboť právě tam žila většina žen zcela politicky nepoučených.

Olga Stránská převzala část textu do své stati *Politická práce žen* a doplnila komentářem. Přijala kritiku Terézy Novákové a snažila se vysvětlit příčiny v širších souvislostech. Největší problém viděla v rozporu mezi očekáváním, co přinese spolupráce žen s politickými stranami, zisk úplných občanských a politických práv, a daleko střízlivější realitou. Je nutné zdůraznit, že na tento krok nebyla většina žen, ale ani mužů, připravena. Teprve členství ve stranách ukázalo nedostatek ochoty přispět k řešení ženské otázky. Přijaté ženy procházely v rámci strany dvěma až třemi úrovněmi ženských organizací. Nejnižším stupněm ve straně demokratické byla organizace žen, připravující je pro politický život strany, dalším byly ženské odbory, v nichž již vykonávaly práci pro stranu (např. strana mladočeská), a třetí nejvyšší stupeň byl vybudován na zásadě rovnoprávnosti dané organizačním řádem ve straně. Zpočátku byla v České straně pokrokové rovnoprávnost žen chráněna jejich poměrným zastoupením, ale v době, kdy Olga Stránská psala tuto stat', bylo již zrušeno.²¹⁵ „Ženy, které věřily v účinnou pomoc a podporu mužů, stojí dnes před faktem, že přes všechnu rovnoprávnost musí si své

²¹³ NOVÁKOVÁ, Teréza. Politické vzdělávání žen, s. 346.

²¹⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. Politické vzdělávání žen, s. 347–348.

²¹⁵ Od poměrného zastoupení Česká strana pokroková ustoupila na červnovém sjezdu v roce 1908.

postavení v řadách mužů vybojovávat. [...] Lépe jsou na tom ty, které mají oporu v odborech, hůře, kde je volná konkurence, jako... v České straně pokrokové zrušením poměrného zastoupení.“²¹⁶ Stagnace hnutí nutila ženy k hledání změny taktiky vůči mužům. „Nejen spolupracovat, to samo nestačí, ale spoluvychovávat.“ Autorka stati konstatovala, že ženy docílily jen toho, co umožnila oboustranná nevyspělost. V duchu textu Terézy Novákové doporučila pokrokovým a svobodomyšlným ženám, aby začaly systematicky spolupracovat a uvědoměle plnit i nepolitické cíle ženského hnutí ve společnosti i ve stranách mezi muži. Bylo třeba, aby se stagnující roztříštěné ženské hnutí po ‚období rozhlížení‘ poučilo pro svou další činnost ze zkušeností i zklamání vyplývajících ze spolupráce se stranami.

Z diskuse, někdy vedené nevybíravými prostředky, si představitelky Výboru pro volební právo a Ženského klubu odnesly do další práce poučení a inspiraci. Přijaly názor Terézy Novákové, týkající se nedostatečného politického vzdělání žen, a se snažily k němu přispět v rámci svých sil dvěma cykly přednášek – šestidílným z českých politických dějin a sedmidílným na téma *Politické strany české, jich vznik, program a poměr k ostatním stranám i k ženám*.²¹⁷ Na přednášky o politických stranách navázaly čtyři debatní večery, jež byly zaměřené na volební právo žen. Ve Zprávě Výboru bylo konstatováno, že se jednotlivé cykly staly politickou školou alespoň těm, které je pravidelně navštěvovaly.

---

²¹⁶ STRÁNSKÁ, Olga. Politická práce žen. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 3, s. 75. Ženy v politických stranách a ženské hnutí. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 123.

²¹⁷ O Národní straně přednášel J. Mattuš, O Národní straně svobodomyšlné K. Tůma a K. Kramář, O programu strany státoprávně pokrokové K. S. Sokol, O straně sociálně demokratické L. Winter, O straně agrární V. Vystyd, O České straně pokrokové T. G. Masaryk a O národně sociální straně V. J. Klofáč. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. *Volební hnutí žen v roce 1909–1910 : zpráva Výboru pro volební právo žen*. Praha: Ženský klub český, 1911, s. 7. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.149. Konání přednáškových cyklů potvrdila i korespondence Ženského klubu českého vedená s Českým klubem. Nedatovaný dopis ŽKČ (dle zařazení v korespondenci je pravděpodobný začátek dubna 1909) adresovaný výkonnému výboru Českého klubu. NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, kart. 22, sign. VI, složka č. 67.

Kromě organizování přednášek se ženy začaly opět zabývat nepolitickými aktivitami – záležitostmi sociálními a prací v městských komisích pro péči o chudé.²¹⁸

* * *

Zápasy vedené o budoucí koncepci práce Výboru, střety mezi ženami politicky organizovanými a členkami občanských ženských spolků se po necelých třech letech sice zmírnily, ale krize hnutí nebyla překonána. V částečně zklidněné atmosféře se občanské ženské hnutí vrátilo ke své ‚každodenní práci‘. Při ní mu začala citelně chybět ústřední organizace, jež by dokázala kooperovat činnost jednotlivých ženských spolků v českých zemích. Na potřebu takové instituce ukázal již II. sjezd československých žen, neboť Ústřední spolek žen českých tuto funkci neplnil a Ženský klub český byl integračním orgánem jen pro profesní spolky učitelek a úřednic. Teprve koncem roku 1911 dospěla organizační příprava tak daleko, že mohl být na 10. prosinec svolán ustavující sjezd Svazu českých spolků ženských, jenž se měl podle stanov stát centrem českých občanských ženských spolků. K nejdůležitějším cílům náležela činnost k povznesení žen po stránce hospodářské, společenské, právní a osvětové. Do politiky zasahovat nesměl.²¹⁹ V jeho čele stanuly Eliška Machová, Eliška Purkyňová a Marie Tůmová.²²⁰ Svaz byl zakládán v době přetrvávající krize ženského hnutí, jež pravděpodobně ovlivnila i účast na sjezdu. Ze 700 ženských spolků se jich přihlásilo jen 32 a z nich vyslalo své delegátky pouhých 15. Vzhledem k situaci vyvstal před ženami první zásadní úkol – harmonizace vztahů mezi jednotlivými členskými spolky a Svazem a pak „uchopiti se s větší všestranností a důkladností práce organizační, aby opravdu vyplněno bylo přání výboru, aby v jubilejním roce 1915 předstoupily české ženy před veřejnost jako mocný, organizovaný činitel“.²²¹

---

²¹⁸ Pozvánka ŽKČ na schůzi s přednáškou z 22. 6. 1911. NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, kart. 22, sign. VI, složka č. 69.

²¹⁹ Stále platil § 30 spolkového zákona z roku 1867.

²²⁰ Archiv hl. m. Prahy, SK XXII/523 **Svaz českých spolků ženských**, Praha (1911–1921). Stanovy Svazu českých spolků ženských ze dne 31. července 1911.

²²¹ Svaz ženských spolků... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 25.

První veřejnou akcí nové organizace byla manifestační schůze požadující pro ženy středoškolské a vysokoškolské vzdělání, svolaná na 28. ledna 1912. Hlavní projevy přednesli rektor české techniky, Julius Stoklasa, zástupce právnické fakulty doc. J. Vacek a Alois Kalvoda z Akademie umění. Všichni tři jménem svým i vysílajících institucí vyjádřili souhlas se studiem žen na uvedených vysokých školách a přislíbili svou intervenci v této otázce na odpovědných místech ve Vídni.²²² Obdobná schůze pod vedením Svazu se uskutečnila 21. dubna 1912 v Brně.²²³

V říjnu 1912 rozhodlo vedení Svazu o uspořádání sjezdu českých ženských spolků ze všech zemí koruny České a z Vídně a požádalo o zasílání návrhů, zpráv a podnětů organizátorkám sjezdu.²²⁴ Po poměrně krátké přípravě se ve dnech 15. až 18. května 1913 uskutečnil sjezd českých ženských spolků, jímž chtěl Svaz prezentovat své úsilí v národohospodářské, sociální a národní práci. V projevech se objevily požadavky týkající se úplného ženského středoškolského a vysokoškolského vzdělání, zřízení české univerzity v Brně, opravy trestního a občanského zákoníku, zavedení mateřského pojištění, továrních inspektorek, školních, továrních, vězeňských a policejních lékařek, reformy babičtví, zrušení reglementace atd. K úkolům, jež pro Svaz ze sjezdového jednání vyplynuly, náleželo vybudování ženské tiskové kanceláře, Ženské banky²²⁵ a Svazu slovanských žen.²²⁶

Úmrtí mladočeského poslance Václava Škardy začátkem března 1912, jež vyvolalo potřebu doplňovací volby ve volebním obvodu Mladá Boleslav – Nymburk, a další z vládních návrhů upravujících volební řád do českého zemského sněmu přiměly ke společné akci po dlouhou dobu téměř nespolutracující představitelky Výboru pro volební

---

²²² Na manifestační schůzi... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 2, s. 50.

²²³ Na manifestační schůzi za vyšší vzdělání žen v Brně, ... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 117.

²²⁴ Sjezd českých spolků ženských v Praze 1913... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 10, s. 310. Ze Svazu českých spolků ženských. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 31.

²²⁵ Svaz ženských spolků v Čechách má v programu zřízení ‚Ženské banky‘. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 266.

²²⁶ Sjezd českých spolků ženských... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 5, s. 152–153.

právo a členky politických organizací. Na 20. dubna 1912 svolaly manifestační schůzi za rovnoprávnost žen s muži,²²⁷ jíž zároveň vyslovily protest proti vládní osnově. Zúčastnili se jí též zástupci městské rady královského hlavního města Prahy a politických stran mladočeské, národně sociální, sociálně demokratické a pokrokové, delegátky Ženského klubu, Ústředního spolku, Spolku učitelek, Dámské besedy, Sdružení akademicky vzdělaných žen, Spolku pokrokových žen na Moravě a spisovatelky Gabriela Preissová, Pavla Moudrá a Pavla Maternová. Jak realizace rovnoprávnosti žen s muži, tak i nesouhlas s vládním návrhem se kumulovaly do jediné otázky. Zda přítomní vysloví souhlas s volbou ženy do zemského sněmu, která si tuto poctu zaslouží a bude si jí vážit. Všichni, kteří po úvodním projevu Boženy Vikové-Kunětické vystoupili v diskusi, se na ní snažili nalézt odpověď.

Předsedkyně mladočeského ženského odboru, Božena Viková-Kunětická, shrnula dosavadní činnost hnutí. Uznale se vyjádřila o práci žen organizovaných v politických stranách a ve Výboru pro volební právo, které „vykonaly v tomto ohledu svou povinnost až do krajnosti a v historii ženského českého hnutí zůstanou jména našich průkopnic zapsána jako jména bojovnic neohrožených a pracovitých“. Zmínila se o usnesení české menšiny na schůzi komise pro volební opravu, která se vyslovila pro pasivní volební právo žen. „V kritické době, kterou český zemský sněm prožívá, bylo usnesení našich poslanců pro pasivní volební právo žen²²⁸ neočekávaným projevem s důkazem solidarity národního cítění. Víme, že usnesení menšiny neznamena ještě vítězství politické rovnoprávnosti mužů a žen, ale překlenulo jistě u nás propast všeobecného předsudku a nedůvěry, jež ovládaly

---

²²⁷ Ženy organizované v politických stranách sociálně demokratické, pokrokové, národně sociální a mladočeské usilovaly o občanské a politické zrovnoprávnění, včetně získání volebního práva do obou zákonodárných sborů a do obecních samospráv a o úpravu § 30 spolkového zákona. Nedílnou součástí jejich práce bylo politické sebevzdělávání, ale také politická i nepolitická přednášková činnost mimo stranu, jíž se snažily působit na ženy, u nichž hrozilo, že je příliš ovlivní všudypřítomný klerikalismus. Na 10. sjezdu sociálně demokratické strany na tento stav upozornila Karla Máchová, jež zdůraznila: „Dnes pod rouškou filantropie podporuje se klerikalismus.“ Na desátém sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické (24. – 27. prosince 1911), ... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 28–29. Třetí sjezd České strany pokrokové konán v Praze 6. – 7. ledna 1912... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 28.

²²⁸ Usnesení ze dne 26. března 1912.

veřejné mínění od té doby, co vyřkly naše ženy svůj politický požadavek a co jej snažily uvést před soud spravedlivé lidskosti.²²⁹ Reakcí vlády na prohlášení českých poslanců byl další návrh novely sněmovního volebního řádu, jíž chtěla ženám odejmout pasivní volební právo, které měly podle volebního zákona z roku 1861. Závěr projevu byl manifestací za svobodný a plnoprávný národ, k němuž české ženy přísluší. Výkonný výbor České strany pokrokové zaslal na manifestaci dopis, s nímž souhlasili i zástupci zúčastněných politických stran. „V otázce ženské kandidatury v okrese Mladá Boleslav – Nymburk... v zásadě souhlasíme, aby na mandát po zesnulém dru V. Škardovi byla kandidována žena.“ Podmínkou však bylo, aby žena, jež měla být manifestačně kandidována, byla opravdu pokroková; pak nerozhodovala její stranická příslušnost. Česká strana pokroková vyzvala politické strany k závazku kandidovat pouze ženy.²³⁰

Také sociální demokratky svolaly na 12. května 1912 manifestační schůzi za všeobecné rovné hlasovací právo do obou zákonodárných sborů a do obecních samospráv pro všechny ženy bez rozdílu stavu a povolání. V projevech byly též vysloveny požadavky naprosté svobody školství a jeho očištění od klerikalismu, zrovnoprávnění žen s muži v občanském životě a povznesení jejich sociální, kulturní a politické úrovně. Na schůzi promluvili sociálně demokratická kandidátka Karla Máchová, říšský poslanec Antonín Němec a za Výbor pro volební právo Marie Tůmová. Přítomné zástupkyně dělnického a občanského hnutí si uvědomovaly, že k realizaci politických i nepolitických úkolů je nutná spolupráce obou hnutí. Antonín Němec odbyl požadavek součinnosti s poukazem na nepřeklenutelnou propast mezi ženami dělnickými a měšťanskými.²³¹ Pokrokové a sociálně demokratické ženy na Moravě svou spolupráci ve volebním hnutí již delší dobu

---

²²⁹ VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena. O rovnosti ženy s mužem. *Vyznání : řeči a studie (1906–1918)*. Praha: Unie, 1919, s. 41. Za rovnoprávnost žen s muži... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 121.

²³⁰ Za rovnoprávnost žen s muži... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 122–123.

²³¹ Manifestační schůze sociálně demokratických žen za všeobecné rovné právo hlasovací pro ženy... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 5, s. 152. V Čechách sice bylo sblížení obou směrů ztíženo hnutím žen středních vrstev, jež se dosud nevymanily z měšťanských tradic a svým programem nevyhovovaly tužbám dělnických žen. Není však možné přehlédnout snahu některých vůdčích osobností Ženského klubu českého, Výboru pro volební právo žen a Svazu českých spolků ženských spolupráci navázat.

dokazovaly neoprávněnost názoru A. Němce.²³² Manifestační a protestní schůze byly pořádány i po úspěšné volbě Boženy Vikové-Kunětické do českého zemského sněmu. Pokrokově smýšlející ženy se neúnavně domáhaly úplných občanských a politických práv. Ještě krátce před vypuknutím první světové války, 8. března 1914, uspořádaly sociální demokratky manifestační schůzi,²³³ jejímž závěrům byla předsedkyní Výboru pro volební právo F. F. Plamínkovou vyslovena sympatie.²³⁴

* * *

Výbor pro volební právo²³⁵ a ženský odbor při akčním výboru mladočeském požádaly vedení Národní strany svobodomyšlné, aby na uprázdněný mandát po Václavu Škardovi ve volebním obvodu Mladá Boleslav, Nymburk kandidovala předsedkyně mladočeského ženského odboru Božena Viková-Kunětická.²³⁶ Akční výbor po dvou schůzích rozhodl pozitivně pod podmínkou, že ostatní strany nepostaví mužského kandidáta a strany národně sociální a státoprávně pokroková budou souhlasit s mladočeskou kandidátkou. Začalo vyjednávání se stranami, které vedl Výbor a mladočeský ženský odbor. Mladočeští a zpočátku i národně sociální voliči se postavili

---

²³² Den žen sociálně demokratických... *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 5, s. 115.

²³³ Kromě všeobecného hlasovacího práva do zákonodárných a zastupitelských sborů požadovaly reformu sociálního pojištění, uzákonění invalidního a starobního pojištění, pojištění v nezaměstnanosti a pojištění vdov a sirotků. Vláda a země by se měly začít zabývat bytovou otázkou. Měla by být stanovena minimální mzda a zavedeny tovární inspektorky.

²³⁴ Na manifestaci českých sociálně demokratických žen v Praze... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 2, s. 57. Sociálně demokratické ženy na svých obvyklých manifestačních schůzích pro volební právo žen, ... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 4, s. 120.

²³⁵ Členka Výboru pro volební právo Marie Tůmová jednala o ženské kandidatuře také s V. J. Klofáčem a Antonínem Švehlou, jenž nabádal ženy k opatrnosti, aby ženskými kandidaturami nevyprovokovaly vládu k nepříznivému postoji. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru z 10. 4. 1912, s. 1. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.787. Kromě toho se obrátili na Klub českých poslanců sněmovny říšské rady dopisem z 20. března 1912, aby čeští poslanci u vlády zakročili ve prospěch volebního práva žen. NA Praha, fond **Kluby českých poslanců sněmovny říšské rady, Vídeň (1898–1918)**, kart. 20, inv. číslo 29, sign. 8.

²³⁶ Jmenování B. Vikové-Kunětické nebylo nejšťastnější, neboť byla velice výbojnou stoupenkyní mladočeské strany a z paměti dosud nevymizel její útok proti Ch. G. Masarykové v aféře s Josefou Humpál-Zemanovou. Stanovisko demokratických a pokrokových stran vycházelo ze závažné situace a z toho, že šlo o pozitivní demonstraci proti vládě a reakčním snahám liberálních Němců. Božena Viková-Kunětická... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 124.

proti usnesení svých ústředí a vyslovili se proti ženské kandidatuře, jako plané demonstraci.²³⁷

Přes odpor voličů v bývalém Škardově volebním obvodu byla o svatodušních svátcích *Národními listy* oficiálně vyhlášena kandidatura Boženy Vikové-Kunětické. Kandidaturu Karly Máchové, členky sociálně demokratické strany, vyhlásilo v téže době Právo lidu.

Ženské časopisy občanských spolků i Výbor pro volební právo věnovaly volebnímu boji a zvláště Boženě Vikové-Kunětické velkou pozornost. Kandidatura Karly Máchové byla přijata bez problémů. Ve fondu Výboru jsou uloženy stručné zápisy o desítkách manifestačních schůzích na podporu politické rovnoprávnosti žen pořádaných ženským odborem Národní strany svobodomyšlné v dubnu 1912, na nichž byla také vyslovována důvěra kandidatuře Boženy Vikové-Kunětické a vyjadřován souhlas s oprávněnými požadavky žen.²³⁸

O situaci v mladoboleslavské mladočeské organizaci informoval Boženu Vikovou-Kunětickou její předseda prof. V. Řehák. Přes velkou snahu získat pro ni sympatie a podporu požadovala většina živnostníků kandidaturu starosty Bohumila Matouška.²³⁹ Akce odpůrců ženské kandidatury byly dle ohlasů v tisku rozsáhlé a dosvědčují to též dochované koncepty provolání k mladoboleslavským a nymburským voličům publikované před prvním kolem voleb.²⁴⁰ Nymburský advokát Emanuel Krouský uvedl v dopise o situaci ve volebním obvodě: „V záležitosti ženské kandidatury u nás přičinil jsem se především o to,

---

²³⁷ PURKYŇŮ, Eliška z. Nynější stav volebního práva žen v Čechách. *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 10, 20. 5., s. 133. Ženská kandidatura ve skupině Mladá Boleslav – Nymburk je silně ohrožena. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 5, s. 155. Kandidatuře paní Boženy Vikové-Kunětické stavěla se... *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 5, s. 114–115.

²³⁸ Schůze se konaly mezi 17. a 20. dubnem 1912 po celých Čechách. PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, různé. Schůze ženského odboru Národní strany svobodomyšlné 17. – 20. 4. 1912, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.010–2.037.

²³⁹ PNP LA Praha, fond **Božena Viková-Kunětická (1862–1934)**, korespondence, Dopis prof. V. Řeháka Boženě Vikové-Kunětické z 22. 5. 1912, kart. 5, přírůstkové číslo 59/55.

²⁴⁰ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, kart. 22, sign. VI, složka č. 70 – korespondence 1912. Voličové měst Ml. Boleslavi a Nymburka! a Pánům voličům v Mladé Boleslavi a v Nymburce...

aby se konala společná schůze městských rad nymburské a boleslavské a vyvolal jsem projev proti ženské kandidatuře a vyzvání výkonným výborům, aby ženskou kandidaturu odvolali. [...] V tom případě, že ženskou kandidaturu neodvolají, vyhlásíme ve společné poradě mužskou kandidaturu. Zatím nyní organizace mladočeská připravuje půdu starostovi boleslavskému a prohlásila jej za kandidáta.²⁴¹

B. Viková-Kunětická nebyla v jednoduchém postavení ani u sympatizující Strany státoprávně pokrokové, která jí přislíbila podporu. Před vydáním svého konečného souhlasu žádala od ní stanovisko k česko-německým vyrovnávacím jednáním.²⁴² Přes značnou podporu mladočeských ženských odborů je zřejmé, že vzhledem k staročeským, katolickým a zvláště mladočeským voličům byla pozice B. Vikové-Kunětické velice nejistá. Ale již z prvního kola voleb, v němž soupeřila s Karlou Máchovou a Bohumilem Matouškem, si odnesla nejvíce hlasů.²⁴³ Před druhým kolem vyšly mladočeské kandidátce vstříc strany sociálně demokratická, pokroková a státoprávně pokroková. I díky jejich rozhodnutí se nakonec stala kandidátkou pěti českých politických stran a byla zvolena.²⁴⁴ Zásadními odpůrci ženské kandidatury zůstaly strany klerikální²⁴⁵ a staročeská²⁴⁶. K nim se

---

²⁴¹ NA Praha, fond **Český klub, Praha (1872–1917)**, kart. 22, sign. VI, složka č. 70 – korespondence 1912. Dopis JUDr. Emanuela Krouského neznámému adresátovi z 24. 5. 1912.

²⁴² „Velevážená milostivá paní! Z usnesení předsednictva strany státoprávně pokrokové pokládáme si za čest Vám oznámiti, že jest vroucím přáním naší strany, aby umožněna byla kandidatura ženy v nastávajícím volebním zápase na Mladoboleslavsku. Nicméně jest předsednictvo toho názoru, aby kandidatura ženy, kteroukolivě stranou postavená, odpovídala také politickému stanovisku strany státoprávně pokrokové v příčině nynějších smířovaček. Dovolujeme si proto co nejzdvořileji dotázati se Vás, milostivá paní, jaké stanovisko zaujímáte k nynějším česko-německým smířovačkám, resp. jaký jest Váš náhled o návrzích Fořt-Švehlových, které jsou základem nynějších porad, resp. jak se stavíte k sekcionování zemského výboru, k rozdělení příjmů a výdajů dle národnostního klíče a k přijímání úřednictva dle téže zásady. Teprve po Vaší odpovědi učiní předsednictvo konečné rozhodnutí. Vyprošujeme si vzhledem k naléhavosti a rychlému rozřešení obratem Vaší odpovědi, ...“ PNP LA Praha, fond **Božena Viková-Kunětická (1862–1934)**, korespondence, Dopis sekretariátu strany státoprávně pokrokové Boženě Vikové-Kunětické z 1. 5. 1912, kart. 7, přírůstkové číslo 59/55, složka 1.

²⁴³ Mladočeská strana oficiálně kandidovala B. Vikovou-Kunětickou a odporu jí též vyjádřila národně sociální strana. Mladoboleslavští a nymburští mladočeši kandidovali Bohumila Matouška, sociální demokraté kandidovali Karlou Máchovou a podporu jí vyjádřila strana pokroková, strana státoprávně pokroková nechala na vůli svých voličů, aby se rozhodli pro jednu z žen. *Žena v Čechách poslancem. Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 181–182.

²⁴⁴ Účast voličů byla při doplňovací volbě poměrně malá – něco přes 30 %. Téměř 40 % voličů k volbě nešlo. Odpůrci B. Vikové-Kunětické neměli v prvním kole více než 25 %, do druhého již nešli.

²⁴⁵ V této době byly klerikální organizace roztržštěny do čtyřech frakcí, proto neučinily žádné veřejné prohlášení, ale klerikální tisk ostře vystupoval proti ženské kandidatuře.

již 5. června 1912 připojily brněnské *Lidové noviny*, které nazvaly mladoboleslavskou volbu „hanbou české politiky“ a obvinily mladočeskou stranu, že dopustila ženskou kandidaturu proto, aby „odvrátila tak pozornost druhých českých stran od smiřovacích jednání česko-německých na sněmu“.²⁴⁷ Ve skutečnosti *Lidové noviny* odmítaly působení žen ve veřejném životě.

Zemská pokroková organizace žen na Moravě břitce odsoudila zpátečnický článek *Lidových novin* a vydala prohlášení vyslovující podporu ženské kandidatuře. „V době, kdy celý vzdělaný svět český se raduje z pokroku národa, že ženu k úkolu zákonodárce si volí, tupí *Lidové noviny* ze dne 5. června ženu českou a provolávají tříkrát hanbu historickému faktu, že žena při volbách mladoboleslavských vítězí, nazývají hnutí ženské, jemuž sama *Neue Freie Presse* dává svědectví, že je to tichá, klidná, ale zato neúnavná činnost českých žen, tyranskou demagogií a hysterickou společností.“ Zemská pokroková organizace na Moravě se rozhodla, že podá veřejný protest proti ponižování žen *Lidovými novinami* a požádala ostatní ženské organizace v Čechách a na Moravě, aby jej podpořily.²⁴⁸

Před druhým kolem voleb se o Boženu Vikovou-Kunětickou začal více zajímat český i německý tisk.²⁴⁹ Redakce *Prager Tagblattu* ji požádala o odpovědi na sedm otázek,²⁵⁰ jež se týkaly rovnoprávnosti žen ve veřejném a politickém životě a její politické

---

²⁴⁶ Staročeský výkonný výbor vydal před první volbou usnesení proti ženské kandidatuře. Před druhou žádné oficiální vyjádření nepublikoval, ale staročeští voliči nešli, stejně jako mladočeští „radniční“ voliči, odevzdat své hlasy.

²⁴⁷ Žena v Čechách poslancem. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 183–184.

²⁴⁸ Velectěné družky! Drahé paní! PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, oběžníky. Prohlášení Zemské pokrokové organizace žen na Moravě ze 7. 6. 1912, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.157.

²⁴⁹ Například: Žena v Čechách poslancem. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 181–184. Česká žena zemským poslancem. *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 6, červen, s. 117–118. PURKYŇŮ, Eliška z. První žena poslancem na sněmu král. Českého! *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 12, 25. 6., s. 157–158. O významu zvolení pí. B. Vikové-Kunětické za poslance pořádána v Paříži... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217. Hlasy ciziny o volbě pí. Vikové-Kunětické. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217–218. FLAJŠHANSOVÁ, Jindřiška. Žena poslancem. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 7, s. 1–2.

²⁵⁰ 1. Jak by charakterizovala svou politickou činnost. 2. Jaké je postavení žen v mladočeské straně. 3. Jaký je její názor na odporce pasivního volebního práva žen. 4. Jaký program přijme v případě, že bude zvolena (program mladočeský nebo program českých žen). 5. Domnívá se, že je možné v zemském sněmu vystupovat zájmy žen. 6. Co si myslí o rovnoprávnosti žen ve veřejném a politickém životě a co si slibuje od politicky činných žen. 7. Jak se dívá na radikální bojovnice za ženská práva.

činnosti. Redakce B. Vikové-Kunětické nabídla, bude-li chtít, že může odpověď napsat i česky.²⁵¹

Vítězství ženy ve volbách otevřelo několik dalších problémů spojených s udělením certifikátu od místodržitele, jež by zvolenou poslankyni opravňoval ke vstupu do českého zemského sněmu. Jak již bylo uvedeno, kníže Thun certifikát nevydal, což vyvolalo několik veřejných schůzí ženského hnutí i politických stran na podporu poslaneckého mandátu Boženy Vikové-Kunětické. První z nich se konala 14. července 1912. Rezoluce odsoudila politiku Vídně a její přístup k českým zemím a zároveň v ní byl zveřejněn závazek všech zúčastněných politických stran a ženských organizací, že od „volby pí. Kunětické neupustí a volbu její tentokráte provedou, až prosadí se vůle voličstva“. Rezoluce obsahovala také souhlas s postupem žen, které „nyní s projevy a schůzemi půjdou podporovati... poslaneckého postavení pí. Vikové-Kunětické“. Její poslední bod ji vyzval, aby se v „žádném případě mandátu nevzdávala“.²⁵² Naopak mladoboleslavští příznivci Bohumila Matouška krátce po jejím zvolení žádali, aby se mandátu vzdala. Když nevyhověla, zahájil proti ní mladočeský a konservativní mladoboleslavský tisk boj nevybíravými prostředky. V dopise F. F. Plamínkové, psaném začátkem října 1912, vyjádřila B. Viková-Kunětická znechucení. „Velectěná slečno, ponižující útoky mladoboleslavských listů nutí mne, abych zastavila všechny své přednášky. Jsem nadobro otrávená. Pohybují se se svou poctivou duší ve strašlivé špíně, které nedovedu ničím čelit. Ty poměry politické mne naplňují hořkostí. A všechno vůbec. Mé postavení je trapnější a trapnější a nevím, jak dlouho v něm vytrvám. Odpusťte, prosím, že jsem svou přednášku odvolala. Učinila jsem tak i jinde, protože bych zbytečně útoky proti ženskému mandátu

---

²⁵¹ PNP LA Praha, fond **Božena Viková-Kunětická (1862–1934)**, korespondence, Dopis redakce Prager Tagblatt Boženě Vikové-Kunětické z 12. 6. 1912, kart. 6, přírůstkové číslo 59/55. O Boženě Vikové-Kunětické referovala též Neue Freie Presse: „To, o co usilují anglické ženy prostředky násilnými, dosáhly české ženy klidnou a neúmornou a vytrvalou prací...“ Česká žena zemským poslancem. *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 6, červen, s. 118.

²⁵² Veřejná schůze žen a mužů za uznání poslaneckého mandátu pí. Kunětické... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 218.

jitřila.²⁵³ V prosinci 1912 dokonce uvažovala, že poslanecký mandát složí. Výbor pro volební právo jí důrazně žádal, aby si jej ponechala a snažil se najít mezi českými a německými poslanci ty, kteří budou ochotni potvrdit její volbu.²⁵⁴ K protestujícím českým ženám a mužům se připojily vedle německých žen z Moravy také Němky z Vídně, sdružené ve spolku Allgemeiner österreichischer Frauenverein. Německé ženy, jež se zúčastnily kongresu v Mnichově,²⁵⁵ se obrátily na německé poslance z Čech, aby uznali platnost mandátu B. Vikové-Kunětické.²⁵⁶

Ženský obzor informoval o zavrženíhodném postupu jednoho z přísedících prezidentů v zemském výboru, mladočecha V. Němce, který „těžce poškodil naši samosprávu tím, že přešel usnesení čtyřčlenného kolegia právníků mladočeské strany, jež prohlásilo, že dle platných řádů zemských v Čechách i žena má právo býti volena za zemského poslance – a odložil uznání poslaneckého mandátu pí. Kunětické před forum sněmovní. [...] Především nutno konstatovati, že odkládá se tu rozhodnutí o platnosti poslaneckého mandátu pí. Kunětické na dobu, kdy se má konati jednání o novém zákonu.“²⁵⁷ Článek vyzval „uvědomělé občanstvo mladoboleslavské a nymburské“, aby se obrátilo na zemský sněm při jeho prvním zasedání a žádalo zásadní rozhodnutí ve prospěch mladoboleslavské poslankyně. Tato výzva byla vyslyšena mladoboleslavskými pokrokově smýšlejícími ženami a muži, kteří odeslali k zemskému sněmu několik petic vyjadřujících

---

²⁵³ PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, korespondence. Dopis Boženy Vikové-Kunětické F. F. Plamínkové z 6. 10. 1912, 2 s. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.489, kart. 2.

²⁵⁴ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, protokoly schůzí 1909–1914. Schůze výboru dne 18. 12. 1912, nestránkováno. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.788.

²⁵⁵ Na kongres německých žen pro volební právo, který se konal v Mnichově, byla pozvána také první poslankyně ve střední Evropě Božena Viková-Kunětická. Ženy zúčastněné na sjezdu a značná část tisku ji i její projev o menšinách a česko-německých vztazích přijaly pozitivně; pouze šovinisticky orientovaná periodika publikovala tendenční zprávy o jejím vystoupení. Kongres německých žen pro hlasovací právo v Mnichově... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 9, s. 277.

²⁵⁶ Za uznání mandátu posl. Vikové-Kunětické... *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 10, říjen, s. 210.

²⁵⁷ Žena v Čechách poslancem. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 183.

podporu poslankyni B. Vikové-Kunětické.²⁵⁸ Další shromáždění ve prospěch ženského poslaneckého mandátu se konala 19. ledna 1913 v Příboře, 22. února a 3. března v Praze.²⁵⁹

Osud mandátu Boženy Vikové-Kunětické byl zpečetěn rozpuštěním českého zemského sněmu 26. července 1913. V *Závěrečném slovu*, které bylo v *Národních listech* publikováno téměř s ročním zpožděním, se první česká poslankyně vyjádřila ke kandidatuře a mandátu, který za podpory voličů pěti politických stran vydobyla, ale nikdy nezastávala.²⁶⁰ Sněm se pro německou obstrukci nesešel a neměl ani příležitost rozhodovat o platnosti ženského mandátu za volební obvod Mladá Boleslav, Nymburk,²⁶¹ neboť anenské patenty a první světová válka mocensky řešící všechny nepohodlné otázky politické a národní, zabránily další demokratizaci a modernizaci monarchie, včetně českých zemí.

* * *

V době, kdy se občanské a sociálně demokratické ženské hnutí připravovalo k doplňovacím volbám na Mladoboleslavsku, chystaly se 2. června 1912 ženské katolické spolky pod taktovkou Zemské národní rady katolíků k ustavení Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém. Program nové organizace chtěl „povznést ženu z prachu všednosti, vrátiti jí něhu, vrátiti ji svému určení“. Klerikálové se vždy snažili vymanit ženu ‚z prachu všednosti‘, čímž její ideál postavili mimo reálný svět, mimo vše, co činilo ženu samostatnou a nezávislou, co z ní dělalo člověka.²⁶² Od útlého věku byly vychovávány k poslušnosti a k vědomí, že musejí, poté, co se vdají, podporovat svého veřejně činného manžela a dbát na to, aby četl klerikální tisk a podporoval katolicko-

²⁵⁸ Uznání poslaneckého mandátu pí. Vikové-Kunětické... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 30.

²⁵⁹ Manifestace za uznání ženského poslance... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 88–89. Pro rovnoprávnost ženy... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 89. Za volební právo žen konali ženy i muži sociálně demokratičtí... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 89.

²⁶⁰ VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena. Závěrečné slovo. *Národní listy*, 1914, roč. 54, č. 100, 12. 4., s. 18.

²⁶¹ SEDLÁČKOVÁ, Marie. Závěrečné slovo paní Boženy Vikové-Kunětické. *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 3, s. 65. –m–. Závěrečné slovo B. Vikové-Kunětické. *Ženský svět*, 1914, roč. 18, č. 2, 20. 4., s. 18.

²⁶² Svaz katolických žen... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 189–190.

klerikální hnutí.²⁶³ V duchu klerikálních zásad měly přistupovat i k výchově vlastních dětí, aby „poměr jejich ku kněžím byl též jako k staršímu bratru, který zasívá v dětská srdéčka svatě náboženství; ne tedy nabádáti, aby rodiče i děti měli respekt k řádnému učiteli, který rozjasňuje mozek dítěte, ale vypěstiti sentimentální náboženský cit, slabost duše a bezmyšlenkovou oddanost k člověku, který mysl dětskou odnáší od radostné práce pro samotný život a lidstvo.“²⁶⁴ Do politického dění zasahovaly katolické ženy prostřednictvím svých manželů; ve smyslu doporučení dávaných jim představiteli Svazu – vysokými církevními hodnostáři. Jejich názory byly postaveny nejen na falešném strachu z demokratizace, ale i na klamně idealizaci působení katolické církve v minulosti. „Rozvrat společnosti vybudované na základech křesťanského řádu světového, jest cílem snah, jimž vědomky i nevědomky slouží celé legie stoupenců tak zvaného moderního pokroku. [...] Co po devatenáct století budovala a pěstila kultura křesťanská, co přivedlo lidstvo k dnešnímu rozkvětu kulturnímu a hospodářskému, má se zahoditi jako přežilé, má ustoupiti tzv. ‚modernímu pokroku‘, vybudovanému na teoriích buď odvážných předbojovníků rozvratu, buď bláhových snů. A příboj ten zachvátil i ženu, vyrval ji ze vznešeného místa, na něž ji postavila křesťanská společnost a unáší ji zčeřenými peřejemi ve rmut bezútešné všednosti.“²⁶⁵ Jak si představovalo vedení Svazu ‚povznesení ženy‘ prokázal na sjezdu katolických venkovanek v Brně biskup hr. Huyn, který zdůraznil ‚povinnost katolických žen‘ pomoci ‚při volbách proti pokrokovým živlům, kteří usilují vyrvat kléru z rukou moc a připustiti též lid k vlastnímu spolurozhodování.“²⁶⁶

---

²⁶³ Odhalené ledví klerikálů. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 10, s. 319–320.

²⁶⁴ Klerikální metoda... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 262.

²⁶⁵ Svaz zemských nepolitických spolků katolických v Čechách a perly jeho moudrosti. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 275–276.

²⁶⁶ Svaz zemských nepolitických spolků katolických v Čechách a perly jeho moudrosti, s. 276.

„Poslední dějství“

Spolkový zákon č. 134 z roku 1867 byl proti předcházejícím spolkovým zákonům opravdovým pokrokem až do chvíle, kdy se ženy dostaly díky postupně zkvalitňovanému vzdělání a neustále se rozšiřující práci pro společnost na takovou úroveň, že si začaly uvědomovat své neplnoprávné postavení a jeho vážné důsledky. Věřily, že by cestou k nabytí občanských a politických práv mohlo být zrušení a nebo alespoň úprava § 30 spolkového zákona, jenž jim zakazoval zakládat politické organizace a vstupovat do politických stran.

Od roku 1867 byl ve sněmovně předložen 22krát návrh na jeho změnu. Až v říjnu 1909 projednal ústavní výbor návrh poslance Engelberta Pernerstorfera. Jeho usnesení však již do rozpuštění poslanecké sněmovny panská sněmovna schválit nestihla. Podobný osud stihl další pokusy o úpravu § 30, projednané tentokrát již v poslanecké sněmovně říšské rady na jaře 1910 a o rok později. Teprve v noci z 28. na 29. prosince 1912 byla poslaneckou sněmovnou přijata novela k spolkovému zákonu, dle níž se ženy mohly oficiálně stát členkami politických spolků a stran, spolky již nemusely ohlašovat své členy okresnímu hejtmanství a věková hranice umožňující vstup do politické organizace byla pro obě pohlaví snížena na 21. rok. Vzhledem k tomu, že mnohé politické strany již delší dobu přijímaly ženy za své členy, tisk soudil, že panská sněmovna nebude činit obtíže.²⁶⁷ Jak následující události ukázaly, jásot některých představitelk ženského hnutí byl předčasný. Panská sněmovna novelu ke spolkovému zákonu sice schválila, ale „zákon o spolčování žen jest oddálen a sice tak, že jeho uplatnění mělo by nastati až prvním lednem 1915“.²⁶⁸

V době, kdy poslanecká sněmovna projednávala novelu spolkového zákona, jež měla ženám usnadnit vstup do politických organizací a jejich zakládání, se stále častěji

---

²⁶⁷ Úspěch v boji za rovnoprávnost žen... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 30. Eliška Purkyňová ve svém článku publikovaném 20. ledna 1913 psala o novele k spolkovému zákonu jako o „hotové věci“. Nezmínila se o faktu, že novelu musí ještě schválit panská sněmovna a zákon pak sankcionovat císař. E. z. P. Změna spolčovacího zákona. *Ženský svět*, 1913, roč. 17, č. 2, 20. 1., s. 23–24.

²⁶⁸ Zákon o spolčování žen... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 2, s. 58.

objevovaly články v *Právu ženy* požadující vytvoření ústředí pro ženské volební hnutí v českém národě.²⁶⁹ Činorodá Zdenka Wiedermannová-Motyčková zformulovala návrh na zřízení ústřední organizace a o jeho nosnosti chtěla přesvědčit politicky organizované ženy v Čechách. Argumentovala tím, že v českých zemích je již volební hnutí značně silné a na vysoké úrovni, a proto by měly představitelky ženského hnutí z Čech a Moravy spojit své síly a vytvořit jednotnou organizaci.²⁷⁰ V dopise F. F. Plamínkové ke svým argumentům uvedeným v tisku ještě přidala: „Strany naše většinou sice theoreticky uznávají formální rovnoprávnost ženy, učinily v programech a v svoláních svých četné projevy i pro volební právo žen, ale praxe tomu velmi často neodpovídá. Výmluvným toho dokladem jest u nás volba na Mladoboleslavsku. Také není tajno, že v každé straně svobodové, sociální, je mnoho mužů více méně odpůrci volebního práva žen. [...] Proti takovým zjevům bude třeba ženám v té neb oné straně proti mužům i vlastní strany hledati opory v organizaci, která by si dobyla značné váhy a tou může býti jedině Ústřední výbor pro volební právo žen, který by zastupoval ženy celého národa.“²⁷¹

Projekt nové instituce, jež měla integrovat Výbory pro volební právo žen v Čechách, které vzhledem k platnosti § 30 spolkového zákona směly být pouze volnými sdruženími, a Zemskou pokrokovou organizaci žen na Moravě, byl přijat s nadšením i s pochybnostmi. Tento nejednoznačný přístup se projevil již na jednání přípravného komitétu 8. června 1913 v Praze, kde se sešly zástupkyně českých ženských organizací. Také Ústředí pro volební právo žen v českých zemích muselo být projektováno, vzhledem k stále platícímu § 30 spolkového zákona, jako volná organizace, nikoliv spolek. Z tohoto důvodu mělo mít pouze organizační řád, jehož vypracováním byla pověřena Zdenka Wiedermannová-Motyčková. V projektu ani v řádu však nezohlednila odlišné stranicko-

---

²⁶⁹ První z nich byl publikován 14. dubna 1912. BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, s. 128–129.

²⁷⁰ Ústřední český výbor pro volební právo žen. *Ženská revue*, 1913, roč. 8, č. 2, únor, s. 41–42.

²⁷¹ PNP LA Praha, fond **F. F. Plamínková (1875–1942)**, korespondence. Dopis Zdenky Wiedermannové-Motyčkové F. F. Plamínkové ze 14. 2. 1913. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.496, kart. 2.

politické poměry na Moravě²⁷² a v Čechách²⁷³ a nepočítala s účastí nejpočetnějšího sociálně demokratického ženského hnutí. Bylo nutné zvážit, zda ustavení navrhovaného Ústředí neoslabí vliv samotné ideje volebního práva žen v politických stranách. Mnohé zkušené pracovnice ženského hnutí v Čechách se domnívaly, že se celé hnutí nedostalo ještě na takovou úroveň, aby mohlo k integračnímu kroku přistoupit. „*Idea je a bude stejná, v té budiž naše jednota i síla!* Centrální organizace byla by sice reprezentační, ale zatím – po našem upřímném soudu – poměry k jejímu utvoření ještě nedozrály.“²⁷⁴

Návrh organizačního řádu Českého svazu pro volební právo žen byl v průběhu září 1913 rozeslán zainteresovaným organizacím,²⁷⁵ které se k němu měly vyjádřit. Důkladnou analýzu provedl pouze Výbor pro volební právo, který jej rozebral bod po bodu. Jeho připomínky se týkaly nestejných kulturních a politických podmínek, v nichž české ženy v jednotlivých korunních zemích pracovaly. Proto navrhl nejdříve vytvoření Zemských svazů, které by se postupně staly členy Ústředního svazu českých žen. Dalším zásadním problémem byl, dle názoru F. F. Plamínkové a jejích spolupracovnic, dosud platný § 30 spolkového zákona, který bránil vytvoření právního základu pro ustavení politicky orientovaného Ústředního svazu. Organizační řád nespécifikoval způsob finančního zabezpečení Ústředního svazu. Nevymezoval pravomoc Svazu vůči členům ani jeho povinnosti. Výbor pro volební právo ještě předložil své připomínky k organizačnímu řádu

---

²⁷² Na Moravě, až na stranu národně sociální, nebyla (kromě sociálně demokratické) strana, která by se ztotožňovala s požadavkem volebního práva žen. Z tohoto důvodu se ženské hnutí na Moravě organizovalo zcela samostatně a často i proti politickým stranám. Při volbách do moravského zemského sněmu v roce 1913 zůstaly moravské ženy se požadavkem volebního práva úplně osamocené.

²⁷³ V Čechách byly poměry odlišné. Při volbě na Mladoboleslavsku se pět politických stran (pokroková, národně sociální, státoprávně pokroková, sociálně demokratická a mladočeská) dokázalo dohodnout na podpoře jedné kandidátky. Všechny jmenované politické strany souhlasily s uzákoněním všeobecného hlasovacího práva do českého zemského sněmu, jež by se vztahovala též na ženy. Představitelky Výboru pro volební právo, dokázaly navazovat kontakty v politických stranách nejen přes ženy, jež se staly jejich členkami.

²⁷⁴ Ústředí pro volební právo žen v českých zemích. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 6–7, s. 217–218.

²⁷⁵ Návrh byl zaslán ženské organizaci při akčním výboru Národní strany svobodomyšlné, ústřednímu výkonnému výboru žen národně sociálních, místní organizaci České strany pokrokové v Přibyslavi, výkonnému výboru strany agrární a Výboru pro volební právo žen.

na schůzi delegátek stran národně sociální, pokrokové a státoprávně pokrokové a požádal i je o vyjádření.

Místo, aby se nad připomínkami Výboru pro volební právo rozvinula mezi českými a moravskými ženami konstruktivní diskuse, začaly v *Právu ženy* (redaktorem byl Vincenc Motyčka) vycházet články z pera Zdenky Wiedermannové-Motyčkové nevybíravým způsobem útočící proti Výboru a F. F. Plamínkové. K Moravankám se připojily pouze členky ženské organizace při akčním výboru Národní strany svobodomyšlné.²⁷⁶

Po třech měsících kanonády ostrých slov se vášně poněkud uklidnily a členky pražského Výboru pro volební právo pokračovaly v anketě, již začaly rozesílat krátce předtím, než Zdenka Wiedermannová-Motyčková publikovala první článek o zamýšlené ústřední organizaci žen. Jejím vyhodnocení chtěl Výbor zjistit názor žen organizovaných v Čechách v nepolitických spolcích i v politických stranách na ustavení Svazu pro volební právo žen v království Českém, jenž se měl stát integrační a koordinační institucí usilující o zrovnoprávnění obou pohlaví. Z rozsáhlé anketní akce se dochovaly dopisy pouhých patnácti spolků.²⁷⁷ Kromě odpovědi na otázku týkající se vytvoření Svazu pro volební právo žen byla vyhlášena diskuse k Zatímnímu řádu Svazu pro volební právo žen v království Českém.²⁷⁸ Vyjádření obsažená v dopisech a na korespondenčních lístcích²⁷⁹ k organizačnímu řádu byla až na drobné připomínky pozitivní. Stejně tak dotazované

---

²⁷⁶ PLAMÍNKOVÁ, Františka. Český svaz pro volební právo žen. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 225–234. ZIEGLOSER, Jan. Zrcadlo pí. Wiedermannové-Motyčkové, red. P. R. a Ž. R. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 10, s. 291–297. PLAMÍNKOVÁ, Františka. Český svaz pro volební právo žen. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 10, s. 297–302.

²⁷⁷ Anketní materiály byly zaslány členkám politických stran, ústředním organizacím jakými byly Jednota českých učitelek, Sokol či Ústřední spolek žen českých, ale také malým vesnickým spolkům.

²⁷⁸ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, oběžníky. Zatímní řád Svazu pro volební právo žen v království Českém. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 2.137. Řád Svazu se vyvaroval všech nepřesností a chyb, které obsahoval organizační řád z pera Zdenky Wiedermannové-Motyčkové. Zatímní řád byl v *Ženském obzoru* a v *Ženském světě* předložen široké veřejnosti k diskusi. Zatímní řád Svazu pro volební právo žen v království Českém. *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 4, s. 115–116. Redakce *Ženského světa* upozornila čtenářky na článek V. organizačního řádu, jenž se týkal počtu delegátek zastupujících Výbor pro volební právo žen a ostatní nepolitické a politické ženské organizace v užším a širším výboru. Jinak považovala řád za vyhovující svému účelu. Rovněž se pozitivně vyjádřila k založení Svazu. Svaz pro volební právo žen. *Ženský svět*, 1914, roč. 18, č. 3, 5. 5., s. 19.

²⁷⁹ Odpovědi na anketu pražského Výboru pro volební právo žen byly zasílány v rozmezí měsíců dubna až července 1914.

organizace souhlasily se založením Svazu, jenž měl mít charakter volného sdružení vzhledem k dosud platícímu § 30 spolkového zákona. Některé spolky dokonce navrhly i delegátky, které se měly zúčastnit přípravných jednání.²⁸⁰ Svaz pro volební právo žen v království Českém se nedočkal realizace. Rakouská vláda rozhodla jinak – dne 28. července 1914 vyhlásila malému Srbsku válku.

---

²⁸⁰ PNP LA Praha, fond **Výbor pro volební právo žen**, korespondence. Odpovědi ženských spolků na anketní otázku, zda souhlasí se založením Svazu pro volební právo žen v království Českém. Přírůstkové číslo 22/76, inv. číslo 1.882, 1.890, 1.891, 1.892, 1.894, 1.896, 1.898, 1.907, 1.914, 1.915, 1.917, 1.919, 1.920, 1.921, 1.922.

Závěr

Disertační práce je zaměřena na proces demokratizace české společnosti začínající na začátku šedesátých let 19. století obnovením parlamentarismu a konstitucionalismu, který umožnil realizaci veřejných nepolitických i politických aktivit občanů. Prosincová ústava a vstřícnější spolková legislativa poskytly i ženám středních stavů prostor k dosud nebývale široké spolkové činnosti, v níž se kromě tradiční charity, kultury a osvěty zaměřily na budování vyššího odborného a akademického dívčího školství. Vedle těchto spolků zakládaly výdělečně činné ženy profesní a odborné organizace. Politické ale také nepolitické spolky, zakládané v této době převážně středními vrstvami, představovaly nezastupitelný fenomén, který sehrál v demokratizačním procesu české společnosti významnou roli i přes její poměrně silný konservatismus přetrvávající do první světové války.

Ženské hnutí bylo od poloviny šedesátých do osmdesátých let 19. století především hnutím měšťanských žen. Od druhé poloviny osmdesátých let se začalo formovat též ženské hnutí dělnické, katolické a křesťansko-sociální. Všechny tři proudy, sice zkonstituované, ale na nestejně organizační úrovni a s odlišnými cíli, vstoupily v druhé polovině devadesátých let do dění ve společnosti. Nejlépe vypracovaný a v praxi prováděný systém organizace a vzdělávání, především politického, měly dělnické ženy, které úzce spolupracovaly se sociálně demokratickou stranou. Díky této součinnosti dosáhly jejich spolky již koncem devadesátých let 19. století poměrně vysokého stupně integrace. Občanské ženské hnutí se pokusilo teprve v této době udělat první integrační kroky, které nebyly příliš úspěšné. Ústřední spolek žen českých nesplnil představy do něj vkládané, neboť v jeho vedení převažovaly ženy považující charitativní činnost za nejdůležitější. Ani v této oblasti nedokázaly koordinovat aktivity ústředí s ostatními stejně

zaměřenými spolky v Čechách. Katolické a křesťansko-sociální ženské hnutí se za podpory Zemské rady katolíků pokusilo o totéž až krátce před první světovou válkou.

Měnicí se ekonomické a demografické podmínky nutily po přelomu století stále více žen středních vrstev vstupovat do pracovního procesu. Částečné a nebo úplné ekonomické osamostatnění, jehož mohlo být dosaženo také díky zkvalitňujícímu se vzdělání, je postavilo do nové společenské role. V ní si postupně uvědomovaly svou lidskou a odbornou hodnotu a zároveň občanskou a zvláště politickou neplnoprávnost, již ženy z občanského i dělnického hnutí považovaly za největší překážku svého zrovnoprávnění.

Toto přesvědčení iniciovalo po přelomu století část občanského ženského hnutí k jednostrannému intenzivnímu rozvíjení politické činnosti na úkor nepolitické. Zároveň považovala členství žen v politických stranách za nejschůdnější cestu k dosažení úplných občanských a politických práv. Ženy, které vstupovaly do politických stran¹ v období od osmdesátých let 19. století do první světové války, však záhy pochopily, že přecenily své síly, ale také pokrokové smýšlení členů politických stran, a že teprve přijetím do politické organizace se začaly učit politické práci a budovat si cestu k rovnoprávnosti. Na pravidelnou spolupráci s ženami nebyla připravena ani většina mužských členů v jednotlivých politických stranách. Pokud chtěli společně uskutečňovat programové úkoly, museli se učit součinnosti jako rovný s rovným. Přijaté ženy musely projít dvěma mezičlánky, než se staly rovnoprávnými členkami strany. Prvním byla ženská organizace, v níž se připravovaly na práci ve straně. Vyšším stupněm byly ženské odbory a komise, jejichž členky již plnily některé stranické úkoly. Nejvyšší rovnoprávné úrovně dosáhly poté, co se staly plnoprávnými členkami strany se všemi právy a povinnostmi, ale od tohoto okamžiku se na ně nevztahovala ochrana poměrného zastoupení v orgánech strany.

---

¹ Od osmdesátých let 19. století je do svých řad přijímala sociálně demokratická strana, po přelomu století národně sociální strana a po svém založení roku 1906 též Česká strana pokroková.

Česká strana pokroková byla první z měšťanských stran, která přijímala ženy, a úplně první, jež v roce 1908 kooptovala ženu do výkonného výboru a zrušila oba mezičlánky. K sociálně demokratické, národně sociální a pokrokové straně se po ustavení v roce 1908 připojila i Česká strana státoprávně pokroková. Národní strana svobodomyšlná svolila koncem první dekády 20. století k založení ženského odboru, v jehož čele stanula v závěru roku 1909 Božena Viková-Kunětická.

Prudký rozvoj politických aktivit části ženského hnutí středních vrstev narážel na nesouhlasné stanovisko konservativněji orientovaných ženských občanských, katolických a křesťansko-sociálních spolků i konservativních politických stran. Autorka se snažila popsat ženami používané pracovní metody, jež je měly přiblížit k vytčeným cílům – k občanskému a politickému zrovnoprávnění a k participaci na politických úkolech společnosti. Strany staročeská, katolická, křesťansko-sociální,² a do konce první dekády 20. století také agrární i mladočeská nepočítaly s tím, že by se ženy chtěly uplatnit ve veřejném a zvláště v politickém životě. Podle toho přistupovaly k jejich požadavku – stát se plnoprávnými státními občankami. Pokud otázce jejich participace věnovaly nějakou pozornost, vyjadřovaly se o ní spíše negativně. Agrární strana se od roku 1909, kdy její vedení převzal Antonín Švehla, přiřadila k těm politickým stranám, které zaujaly vstřícnější postoj vůči „slabšímu“ pohlaví. Dívkám a ženám pracujícím ve spolcích, založených stranou a nebo s ní spolupracujících, bylo organizačním řádem uděleno právo na zastoupení ve výkonných výborech místních stranických organizací. Předsudky hluboce zakořeněné v mužích i v ženách samotných je však stále uzavíraly do rámce rodiny.

Ženy pracující v politických stranách a ženských spolcích se neshodovaly v názorech na charakter a orientaci celého hnutí, což mezi nimi vyvolávalo spory a tříštilo občanským hnutím proklamovanou „jednotu“. Z uvedených rozporů vyplynul i další

---

² Staročeská strana nepřijímala ženy do svých řad, katolické nebo křesťansko-sociální strany přijímaly ženy ve sledovaném období pouze do organizací zřizovaných stranou.

problém, týkající se spolupráce konservativnější části občanského ženského hnutí s dělnickými a sociálně demokratickými ženami, které ve svém programu požadovaly občanskou a politickou rovnoprávnost pro obě pohlaví. Členky České strany pokrokové formulovaly své programové prohlášení obdobně. Šířeji stanovenými demokratickými cíli se odlišovaly od tradičního feministického stanoviska, jež se soustředilo ‚jen‘ na dosažení rovnoprávnosti žen s muži, a bylo v souladu s mezinárodním ženským hnutím zastáváno občanskými ženskými spolky i Výborem pro volební právo žen.

Představitelky Výboru zvolily strategii ‚stát mimo politické strany‘. Domáhaly se však od nich pomoci při uskutečňování požadavků žen. Zpočátku dosáhly určitých výsledků i díky své odvaze, při níž se často pohybovaly na hraně zákona. Účinným byl také stupňovaný tlak na státní a zastupitelské instituce a na poslance. Volby do českého zemského sněmu v roce 1908, při nichž ženy poprvé kandidovaly, nepřinesly sice ještě vítězství, ale signalizovaly, že kooperace s politickými stranami je reálnou možností. Součinnost Výboru se stranami při doplňovacích volbách do českého zemského sněmu v roce 1912 přes všechny obtíže ukázala, že tato orientace byla správná, neboť kandidátku mladočeské strany Boženu Vikovou-Kunětickou zvolily poslankyní českého zemského sněmu hlasy voličů pěti politických stran.

Disertační práce systematicky předkládá důležité aspekty vypovídající o zintenzivňující se činnosti občanského a dělnického ženského hnutí v politické oblasti, jež zahrnovala práci politickou (petiční akce), organizační (veřejné a politické schůze), vzdělávací (přednášky) a agitační (články v ženském a stranickém tisku, jednání s politiky z liberálních a demokratických stran, s nejvyššími zástupce českých zemí i s ministry). Uvedené aktivity žen byly školou politického vzdělávání nejen pro ně, ale do určité míry pro celou českou společnost. Hodnotu výsledků rozsáhlého působení žen nesnižuje ani skutečnost, že před rozpadem habsburské monarchie nedosáhly volebního práva v plné

míře. Jejich zkušenosti získávané od počátku šedesátých let 19. století do rozpadu Rakousko-Uherska pozitivně přispěly k vysoké úrovni demokracie v Československé republice.

Prameny a literatura

I. Prameny

1. Archivní prameny

Archiv hlavního města Prahy

Výroční zprávy škol

Městské reálné dívčí gymnázium (původně vyšší dívčí škola, Vodičkova ulice), inv. č. 18, sign. 775.

Výroční zprávy vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy. Školní roky 1890/1891–1919/1920. Praha 1891–1920.

Městské reálné dívčí gymnázium Krásnohorská (původně Soukromá střední dívčí škola spolku Minerva), inv. č. 19, sign. 1272.

Zpráva o založení ‚Minervy‘, spolku pro ženské studium, a její soukromé střední školy dívčí v Praze r. 1890. Praha: nákl. spolku ‚Minerva‘, 1. května 1891.

Druhá až patnáctá *Výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku ‚Minervy‘ v Praze. Školní roky 1891/1892 – 1904/1905. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1892–1905.*

Šestnáctá až dvacátá *Výroční zpráva soukromého gymnasia dívčího s právem veřejnosti spolku ‚Minervy‘ v Praze. Školní roky 1905/1906 – 1909/1910. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1906–1910.*

Dvacátá první až dvacátá čtvrtá *Výroční zpráva soukromého dívčího gymnasia reálného s právem veřejnosti spolku ‚Minervy‘ v Praze. Školní roky 1910/1911 – 1913/1914. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1911–1914.*

Dvacátá pátá až dvacátá sedmá *Výroční zpráva Minervy městského reálného dívčího gymnasia v Praze. Školní roky 1914/1915 – 1916/1917. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1915–1917.*

Dvacátá osmá *Výroční zpráva městského reálného gymnasia dívčího Krásnohorská v Praze. Školní rok 1917/1918. Praha: nákladem spolku ‚Minerva‘, 1918.*

Spolkový katastr

SK XI/195 Dámská Beseda.

SK XX/79 Dělnická akademie, vzdělávací jednota československých spolků dělnických v království Českém, Praha 1896–1948.

SK XIII/38 Dělnická tělocvičná jednota v Praze.

SK XX/120 Dělnická vzdělávací beseda v Žižkově.

- SK II/121 Družina blahoslavené Anežky České.
 SK IX/80 Jednota československých učitelek.
 SK IX/91 Jednota československých učitelek – místní odbor v Praze.
 SK IX/247 Jednota katolických učitelek.
 SK XX/171 Jednota žen a dívek Smíchov.
 SK III/213 Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně podporující spolek žen a dívek pro království České.
 SK XI/39 Matice divadelní.
 SK XX/113 Odborný spolek služebných děvčat v Čechách.
 SK II/91 Ochrana opuštěných a zpustlých dívek.
 SK IX/197 Organizace učitelek ženských ručních prací škol obecných, průmyslových a pokračovacích v království Českém.
 SK XII/164 Pěvecké sdružení pražských učitelek.
 SK I/39 Piův spolek ku podporování českého katolického tisku v Čechách.
 SK II/250 Podpůrný spolek pro české katolické dívčí gymnasium.
 SK XX/36 První všeobecně vzdělávací spolek žen pro Prahu a okolí.
 SK XXII/381 Sdružení akademicky vzdělaných žen.
 SK XI/324 – SK XI/327, SK XI/333 Skupina Svazu české mládeže křesťansko-sociální pro Prahu a okolí.
 SK XXII/214 Spolek poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko – Verein der Post- und Telegrafen-Manipulantinnen für Böhmen, Mähren und Schlesien.
 SK II/11 Spolek sv. Ludmily.
 SK IX/254 Spolek učitelek moderních jazyků škol měšťanských, průmyslových, pokračovacích, obchodních, učitelských ústavů, dívčích lyceí a vyšších dívčích škol v království Českém – odbor Zemské ústřední jednoty učitelek v království českém.
 SK IX/34 Spolek učitelek v Praze.
 SK XX/378 Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných.
 SK XXII/519 Svaz českých katolických spolků ženských v království Českém.
 SK XXII/523 Svaz českých spolků ženských.
 SK XIII/50 Svaz dělnických tělocvičných jednot československých.
 SK XIII/5 Tělocvičný spolek paní a dívek pražských.
 SK IX/274 Ústřední spolek učitelek ručních prací v království Českém.
 SK XXII/185 Ústřední spolek žen českých.
 SK XX/383 Ústřední svaz obchodních a průmyslových zřízenců v Rakousku – ženský odbor.
 SK II/133 Záštitá.
 SK XX/251 Zemská jednota českých pracujících žen a dívek v království Českém.
 SK XXII/245 Ženský klub český.
 SK II/30 Ženský výrobní spolek český.

Archiv KDU-ČSL v Praze

Pozůstalost Antonína Blabolila (archiváře strany lidové), fond ČSL, karton č. 40.

Archiv Národního muzea

Marie Riegrová-Palacká, karton č. 15.

Národní archiv Praha

České místodržitelství, nezpracované úřední knihy – Normalienbuch für das Jahr 1851–1852.

České místodržitelství, nezpracované úřední knihy – Normalien 1855–1860.

České místodržitelství 1850–1854, karton č. 11.

České místodržitelství 1850–1854, karton č. 134.

České místodržitelství 1855–1859, karton č. 497.

České místodržitelství 1856–1883, karton č. 1228.

Prezídium místodržitelství, nezpracované úřední knihy – Presidial-Normalien 1850–1852.

Prezídium místodržitelství, 1850–1854, karton č. 10.

Prezídium místodržitelství, 1856–1883, karton č. 1231.

Prezídium místodržitelství, 1860–1870, karton č. 851.

Spolky

Český klub, Praha (1872–1917).

Dělnická akademie – Praha (vzdělávací jednota všech československých spolků dělnických v Rakousku se sídlem v Praze). Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Dělnická beseda v Karlíně. Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Kluby českých poslanců sněmovny říšské rady, Vídeň (1898–1918).

Občansko-vzdělávací a podporující spolek ‚Rovnost‘ v tróji a okolí (1891–1911). Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Občanský politický klub ‚Havlíček‘ pro Vršovice a okolí. Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Občanský politický klub ‚Rovnost‘ na Královských Vinohradech. Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Politický klub českého dělnictva pro Prahu a okolí. Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Politický občanský spolek v Čechách. Sbíрка: Politické a vzdělávací spolky (1868–1938).

Pražský klub, Praha (1890–1928).

Sokol pražský (1857/1861–1959).

Ústřední Matice školská (1880–1951).

Památník národního písemnictví

Plamínková Františka (1875–1942).

Viková-Kunětická Božena (1862–1934).

Výbor pro volební právo žen.

Ženský klub český.

Stenografické protokoly

Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrathes. Bd. X, s. 1.149–1.156.

2. Publikované prameny

Sbírky zákonů

Handbuch k. k. Gesetze 1785. Bd. 8. Wien 1787.

Handbuch k. k. Gesetze 1786. Bd. 10. Wien 1788.

Leopold des II. politische Gesetze. Bd. 3. Wien 1791.

Gesetze Franz des II. Bd. 16. Wien 1815.

Gesetze Franz des I. Bd. 44. Wien 1816.

Franz I. politische Gesetze und Verordnungen 1821. Bd. 49. Wien 1821.

Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1844. Bd. 72. Wien 1844.

Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1848. Bd. 76. Wien 1848.

Reichsgesetzblatt

RGBl 1848, č. 11.

RGBl 1848–1849, č. 63.

RGBl 1848–1849, č. 151.

RGBl 1848–1849, č. 295.

RGBl 1848–1849, č. 337.

RGBl 1849, č. 24.

RGBl 1849, č. 38.

RGBl 1849, č. 171.

RGBl 1849, č. 191.

RGBl 1849, č. 416.

RGBl 1851, č. 246.

RGBl 1852, č. 253.

RGBl 1853, Bd. 1, č. 13.

RGBl 1856, č. 122.

RGBl 1865, č. 127.

RGBl 1867, č. 134.

RGBl 1867, č. 135.

RGBl 1873, č. 70.

RGBl 1873, č. 114.

RGBl 1888, č. 1.

RGBl 1888, č. 33.

RGBl 1892, č. 202.

RGBl 1896, č. 31.

RGBl 1897, č. 84.

RGBl 1899, č. 175.

RGBl 1900, č. 149.

RGBl 1900, č. 150.

RGBl 1903, č. 133.

RGBl 1916, č. 160.

RGBl 1917, č. 6.

RGBl 1917, č. 363.

Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1832. Bd. 14.

Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1834. Bd. 16.

Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1838. Bd. 20.

Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1839. Bd. 21.

Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1840. Bd. 21.
Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1843. Bd. 25.
Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1845. Bd. 27.
Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1848. Bd. 30.

Sbírka zákonů a nařízení 1918, částka II, č. 11.

Statistika

Österreichische Statistik : die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern in analytischer Bearbeitung. Bd. 5, Heft 3, Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1884.
STUBENRAUCH, Moritz v. *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich.* Wien: Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1857.

Spolkový katastr

LAŠŤOVKA, Marek; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora; RATAJ, Tomáš; RATAJOVÁ, Jana; TRÍKAČ Josef. *Pražské spolky : soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990.* Úvodní studie, redakční a ediční poznámka. Praha: Scriptorium, 1998.

Výroční a jubilejní zprávy spolků a jejich škol

Čtyřicetiletá výroční zpráva Tělocvičného spolku paní a dívek pražských 1869–1909. Praha: nákl. spolku, 1910.
FRINTOVÁ, Marie. *Ženy české, matky české... : ze života ženského vzdělávacího spolku Libuše v Kroměříži 1892–1948.* Kroměříž: Ženský vzdělávací spolek Libuše s odbornou školou pro ženská povolání v Kroměříži, 1948.
LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Deset roků činnosti spolku Domácnost (česká škola kuchařská) v Praze : slavnostní přednáška ve dvoraně Národopisného paláce dne 14. října r. 1895.* Praha: nákl. Domácnosti, 1896.
Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské vyšší dívčí školy. Praha: nákl. Pražské obce, 1888.
Působení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. Praha: nákl. spolku, b. d. [1891/1892].
Stanovy a řády Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. Praha: nákladem spolku, 1870.
Stanovy spolku Domácnost'. Praha: nákl. Domácnosti, 1885.
Ženský odbor Sokola pražského, dříve Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. Stanovy spolku. Praha: nákl. vlastním, 1912.

Prameny osobní povahy (memoáry, korespondence)

Alice Garrigue Masaryk 1879–1966 : Her Life as Recorded in Her Own Words and by Her Friends. Ruth Crawford Mitchell, Linda Vlasak (ed.). Předmluva René Wellek. Pittsburgh, University Center for International Studies, 1980.
AUGUSTINOVÁ, Božena. *Marie Červinková-Riegrová.* Praha: Bursík & Kohout, 1897.
ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová, rodem Palacká : její život a skutky.* Praha: Národní tiskárna a nakladatelstvo, 1893.

- DYK, Viktor. *Vzpomínky a komentáře*. Díl I. Praha: L. Kuncíř, 1927.
- GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*. Díl I. – II. Kladno: J. Šnajdr, 1926.
- JUDR. *Josef Kaizl : z mého života*. Zdeněk Tobolka (ed.). Díl II. Praha: Josef R. Vilímek, [1911].
- KRAMÁŘ, Karel. Vstup realistů do strany mladočeské. In *Půl století ‚Národních listů‘ : Almanach*. Praha: Pražská akciová tiskárna, [1911], s. 49–51.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Výbor z díla : studie, kritiky, paměti*. Díl II. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí : souborné vydání spisů*. Sv. 50. Mladá Boleslav: nakl. Karel Vačlena, 1928.
- MATTUŠ, Karel. *Paměti*. Praha: Spolek Svatobor, 1911.
- Půl století ‚Národních listů‘ : Almanach*. Praha: Pražská akciová tiskárna, [1911].
- VÍTKOVÁ, Marie. Plamínková – průkopnice politického hnutí českých žen : časová vzpomínka. In *Kniha života. Práce a osobnost F. F. Plamínkové : sborník k 60. narozeninám*. Albína Honzáková (ed.). Praha: Melantrich; Ženské ústředí Čsl. strany národně socialistické; Ženská národní rada, 1935, s. 197–199.
- Z lidské sonáty : korespondence Terézy Novákové*. Blanka Svadbová (ed.). Praha: Odeon, 1988.

Edice

- ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo : sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848*. Díl I. Praha: Bursík a Kohout, 1893.
- Čeští radikální demokraté : výbor politických statí*. Karel Kosík (ed.). Praha: SNPL, 1953.
- Politické programy českého národního socialismu*. Josef Harna (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998.
- Politické programy Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Petr Prokš (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999.
- Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Pavel Cibulka (ed.). Edice Politických programů. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000.

Programy politických stran

- BRAF, Albín; ŠOLC, Jindřich; MATTUŠ, Karel. *Program ‚Strany národní‘*. Praha: JUDr. Edvard Baštýř a spol., 1905.
- HAJN, Alois. *Ku programu pokrokové strany československé*. Pardubice: nákl. a redakcí vydavatelstva ‚Osvěty lidu‘, 1905.
- K cílům a prostředkům české politiky : jednání 2. sjezdu strany radikálně pokrokové*. Praha: Samostatnost, 1898.
- Program České strany pokrokové*. Praha: Edvard Leschiger, 1912.
- Program a úkoly strany radikálně pokrokové : řeči a usnesení ustavujícího sjezdu*. Praha: Samostatnost, 1897.
- Program strany katolického dělnictva československého v Rakousku*. Praha 1894.
- Program strany státoprávní*. Praha: Výkonný výbor strany, 1900.
- Rámcový program České strany lidové (realistické)*. Praha: nákl. výkonného výboru České strany lidové, 1900.
- Státoprávně a pokrokově : program strany státoprávně pokrokové*. Praha: Výkonný výbor strany, 1913.

Školský program pro národní školu obecnou i měšťanskou : zpráva o 3. sjezdu strany radikálně pokrokové. Praha: Samostatnost, 1900.

ŠKARDA, Václav. *Národní strana svobodomyšlná a její program.* Praha: Edvard Beaufort, 1897.

VRBA, Rudolf. *Program české strany křesťansko-sociální.* Praha: Václav Kotrba, 1897.

Dobové tisky

BRÁF, Albín. *Listy politického kacíře.* Praha: nákl. vlastním, 1902, kapitola XIV. Od rovnocennosti k rovnomocnosti, s. 113–116.

BRAUNER, František Augustin. *Böhmische Bauernzustände in Interesse der Länderkultur.* Wien 1847.

BRAUNER, František Augustin. *O robotě a vykaupení se z roboty.* Praha 1848.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *O nalezcích v Čechách : přednáška ze dne 16. ledna 1888.* Praha: vlastním nákladem, 1888.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže : rozhledy po lidumilství v Evropě.* Praha: nákl. spolku Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1894, druhé vydání.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Záštitu pracující dívky a ženy : přednáška ze dne 15. března 1893.* Praha: nákladem spolku Záštitu, 1893.

HAJN, Alois. *Politické strany u nás.* Pardubice: Osvěta lidu, 1903.

HEIDLER, Jan. *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* Praha: Josef Vilímek, [1914].

KRAMÁŘ, Karel. *Poznámky k české politice.* Praha: Bursík a Kohout, 1906.

MASARYK, T. G. O slušnosti v Čechách. In *Masarykův sborník : T. G. M. a naše současnost (1980).* Sv. 7. Miloslava Kučerová (ed.) Praha: Academia, 1992, s. 419–441.

MASARYK, T. G. *Česká otázka : snahy a tužby národního obrození. Naše nynější krize : pád strany staročeské a počátkové směrů nových. Jan Hus : naše obrození a naše reformace.* Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., Praha 2000. (Spisy TGM 6)

MASARYK, T. G. *Desorganizace mladočeské strany.* Praha: Edvard Beaufort, 1903.

MASARYK, T. G. *Otázka sociální : základy marxismu sociologické a filosofické.* Praha: Jan Laichter, 1898.

MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1907–1914.* Vratislav Doubek; Zdeněk Kárník; Martin Kučera (ed.). Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2002. (Spisy TGM 29)

MASARYK, T. G. *Právo historické a přirozené.* Praha: Čas, 1900.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Ze ženského hnutí.* Praha: Jos. R. Vilímek, 1912.

PLAMÍNKOVÁ, Františka F. *Občanská rovnoprávnost žen.* Občanská knihovna sv. 9. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty 1920, s. 4.

RAJSKÁ, Bohuslava. „Encyklopedie budečských panen.“ Vladimír Macura (ed.). *Tvar : literární obtýdeník*, 1998, roč. 9, č. 5, 5. 3., příloha *Tvary*.

Rerum novarum o dělnické otázce : encyklika Lva XIII. Překlad: Bedřich Vašek. 2. vydání. Olomouc: Lidové knihkupectví, 1935.

VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena. *Vyznání : řeči a studie (1906–1918).* Praha: Unie, 1919.

Články z dobového tisku

Akademie

HUDEC, Josef. K národnostnímu programu sociální demokracie. *Akademie*, 1908, roč. 12, s. 56–63.

SKALÁK, Josef. Rozvrat mladočešství a vzrůst maloměšťáckého radikalismu. *Akademie*, 1908, roč. 12, s. 24–29.

Budoucnost. Sociálně politický časopis pro pracující lid

–ký. K emancipaci žen. *Budoucnost*, 1875, roč. 2, č. 5, 4. 3., s. 25–26.

[MÁCHOVÁ, Karla] Vive la liberté. Žena ze stanoviska sociálního. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 6, 15. 3., s. 18–19.

MÁCHOVÁ, Karla. Žena I. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 6, 15. 3., s. 18.

MÁCHOVÁ, Karla. Žena II. *Budoucnost*, 1876, roč. 3, č. 10, 18. 6., s. 32.

[PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav.] O vlivu žen na společnost lidskou I. *Budoucnost*, 1877, roč. 4, č. 20, 25. 10., s. 78.

[PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav.] O vlivu žen na společnost lidskou II. a III. *Budoucnost*, 1877, roč. 4, č. 21, 14. 11., s. 82.

[PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav.] O vlivu žen na společnost lidskou. *Budoucnost*, 1877, roč. 4, č. 22, 28. 11., s. 86–87.

Čas. List věnovaný veřejným otázkám

Agrárníci a všeobecné volební právo. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 334, 4. 12., s. 2.

Bouřlivá schůze žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 128, 10. 5., s. 5.

Česká pokroková inteligence pro všeobecné a rovné volební právo. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 280, 11. 10., s. 4.

Doplňovací volba do českého sněmu za Ml. Boleslav – Nymburk. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 154, 5. 6., s. 2.

Glosy ku programu lidovému. I. – IV. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 45, 8. 11., s. 705–712; č. 46, 15. 11., s. 721–725; č. 47, 22. 11., s. 737–740; č. 48, 29. 11., s. 754–755.

Jak vykonává volič své právo volení při hlasování. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 45, 15. 2., s. 4.

K volbě ženy na Mladoboleslavsku. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 141, 22. 5., s. 7.

K zápasu ženské kandidátky na Vysokomýtsku. (Z ženských kruhů). *Čas*, 1908, roč. 22, č. 67, 8. 3., s. 1–2.

K ženské sněmovní kandidatuře za Mladou Boleslav – Nymburk. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 142, 23. 5., s. 2.

Kandidatury : strana mladočeská... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2.

KARHAN, Václav. Venkovské ženy a volby. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 123, 5. 5., s. 7.

KARHAN, Václav. Volební statistika královské Prahy. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 62, 3. 3., s. 1–2.

K. B. Nová doba, nové cíle. *Čas*, 1911, roč. 25, č. 169, 21. 6., s. 7.

Ke kandidatuře sl. Tůmové na Vysokomýtsku. *Čas*, 1909, roč. 23, č. 52, 21. 2., s. 5–6.

Kde ženy volí. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 120, 2. 5., s. 6.

MASARYK, T. G. Pokrokové hnutí, strana a Omladina. *Čas*, 1895, roč. 9, č. 16, 20. 4., s. 243–244; č. 17, 27. 4., s. 258–260.

Manifestační členská schůze Jed. učitelek v král. Českém. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 6, 7. 1., s. 3; č. 7, 8. 1., s. 4.

Manifestační veřejná schůze žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 116, 28. 4., s. 7.

Mladočeská kandidatura ženská. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 138, 19. 5., s. 7.

Mladočeši a sociální demokraté. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 296, 27. 10., s. 2.

Mladočeši a všeobecné právo hlasovací. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 295, 26. 10., s. 2.

Návrh programu lidového. *Čas*, 1890, roč. 4, č. 44, 1. 11., s. 689–694.

O české střední škole Minervě... *Čas*, 1892, roč. 6, č. 15, 9. 4., s. 238.

O volebním výsledku v Ml. Boleslavi a Nymburce... *Čas*, 1912, roč. 26, č. 155, 6. 6., s. 3.

Obrázek veřejné schůze klerikální. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2–3.

O. S. Situace. *Čas*, 1909, roč. 23, č. 17, 17. 1., s. 5.

O. S. Ženy a zemské volby. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 18, 19. 1., s. 6.

Pro hlasovací právo... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 277, 8. 10., s. 7.

Pro všeobecné právo hlasovací. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 278, 9. 10., s. 2.

První ženský poslanec v Čechách. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 163, 14. 6., s. 2.

STRÁNSKÁ, Olga. Ženská kandidátka na Vysokomýtsku. *Čas*, 1909, roč. 23, č. 58, 27. 2., s. 4.

Ta naše pokrokovost! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 23, 24. 1., s. 3.

Upozornění voličkám! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 49, 19. 2., s. 3.

Ústřední spolek českých žen zahájil počátkem října svoji činnost. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 287, 18. 10., s. 5.

V úterý 4. června koná se volba do sněmu zemského... *Čas*, 1912, roč. 26, č. 153, 4. 6., s. 1.

Velká manifestační schůze žen pro volební právo žen se konala... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 47, 17. 2., s. 3.

Volba za města Ml. Boleslav a Nymburk. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 147, 29. 5., s. 4.

Volební schůze žen... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 46, 16. 2., s. 6.

Volební právo žen. *Čas*, 1907, roč. 21, příloha k č. 118, 30. 4., s. 1.

Volební právo žen : schůze delegátek vyslaných do ‚Stálého výboru pro volební právo žen‘. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 331, 1. 12., s. 5.

Volební právo žen i stanovisko ženy k Volné Myšlence... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 40, 10. 2., s. 3.

Všeobecné právo hlasovací a mladočeši. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 296, 27. 10., s. 2.

Výbor pro volební právo žen. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 124, 6. 5., s. 3.

Výbor pro volební právo žen... *Čas*, 1907, roč. 21, č. 95, 7. 4., s. 7.

Výkonný výbor České strany pokrokové... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2.

Výkonný výbor České strany pokrokové... *Čas*, 1908, roč. 22, č. 19, 20. 1., s. 3.

Výkonný výbor radikálně pokrokové strany. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 12, 13. 1., s. 2.

Z důvěrností mladoboleslavské volby... *Čas*, 1912, roč. 26, č. 153, 4. 6., s. 5–6.

Z Ústředního spolku českých žen. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 342, 12. 12., s. 5.

Z ženského pracovního odboru české strany pokrokové. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 31, 1. 2., s. 1–2.

Za hlasovací právo žen. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 341, 11. 12., s. 2–3; č. 342, 12. 12., s. 4–5.

(Zasláno) Českému voličstvu v krajích ohrožených! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 25, 26. 1., s. 12.

(Zasláno) provolání členům ‚Ústředního spolku českých žen‘. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 334, 4. 12., s. 4.

Ze Ženského klubu českého. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 19, 19. 1., s. 6.

Zvolení první ženy poslancem v Čechách. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 165, 16. 6., s. 3.

Ženám českoslovanským! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 25, 26. 1., s. 12.

Ženám pokrokovým! *Čas*, 1908, roč. 22, č. 46, 16. 2., s. 8.

Ženská kandidatura. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 19, 20. 1., s. 2.

Ženská kandidatura. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 160, 11. 6., s. 6.

Ženská kandidatura mladočeská. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 143, 24. 5., s. 7.

Ženské právo hlasovací. *Čas*, 1905, roč. 19, č. 350, 20. 12., s. 5.

Ženský klub český... *Čas*, 1907, roč. 21, č. 50, 19. 2., s. 6.

- Ženský klub český konal... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 285, 16. 10., s. 3.
 Ženský poslanec českého sněmu. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 163, 14. 6., s. 1–2.
 Ženský poslanec českého sněmu : místodržitel odepřel pí. Vikové-Kunětické volební certifikát. *Čas*, 1912, roč. 26, č. 169, 20. 6., s. 3.
 Ženy české... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 340, 10. 12., s. 1.
 Ženy v politickém životě. *Čas*, 1907, roč. 21, č. 7, 7. 1., s. 3.
 Ženy všech vrstev a stavů... *Čas*, 1905, roč. 19, č. 338, 8. 12., s. 4.

Časopis českého studentstva

- K petici českých žen. *Časopis českého studentstva*, 1890, roč. 2, č. 9, 5. 6., s. 172.
 Petice českých žen. *Časopis českého studentstva*, 1890, roč. 2, č. 2, 20. 2., s. 37.

Časopis pokrokového studentstva

- PLAMÍNKOVÁ, Františka. Ženské kandidátky poslanectví pro zemský sněm království Českého. *Časopis pokrokového studentstva*, 1907–1908, roč. 11, č. 6, březen 1908, s. 135.
 Ženská střední škola. *Časopis pokrokového studentstva*, 1904–1905, roč. 8, č. 3, 17. 12. 1904, s. 69–70.
 Ženské kandidátky poslanectví pro zemský sněm. *Časopis pokrokového studentstva*, 1907–1908, roč. 11, č. 5, únor 1908, s. 110–111.

Čech

- Dr. Bouček na ženské schůzi ve Vys. Mýtě... *Čech*, 1908, roč. 33, č. 56, 26. 2., s. 5.
 Krvavé výtržnosti socialistů v Praze. *Čech*, 1905, [roč. 30], č. 307, 6. 11., s. 1–3.
 Mandát pí. Vikové-Kunětické. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 168, 20. 6., s. 2.
 Porážka na všech stranách. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 161, 13. 6., s. 1.
 Pro všeobecné volební právo. *Čech*, 1905, [roč. 30], č. 264, 25. 9., s. 2–3.
 Thun a Viková-Kunětická. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 163, 15. 6., s. 2.
 Ustavující schůze Svazu českých katolických spolků ženských v království Českém. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 151, 3. 6., s. 1–2.
 Volba zemského poslance. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 162, 14. 6., s. 1.
 Volby do zemského sněmu. *Čech*, 1908, roč. 33, č. 58, 28. 2., s. 3–4.
 Volby do zemského sněmu. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 153, 5. 6., s. 3.
 Volební právo do zemského sněmu. *Čech*, 1905, [roč. 30], č. 304, 4. 11., s. 1–2.
 Volitelnost žen do sněmu král. Českého. *Čech*, 1912, roč. 37, č. 157, 9. 6., s. 1–2.
 Všeobecné volební právo se stanoviska křesťanského. *Čech*, 1905, [roč. 30], č. 309, 9. 11., s. 1–2.

Česká demokracie. Ústřední orgán strany národně sociální

- Bratři, sestry! *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 50, 27. 11., s. 2.
 K popudu žen nár.-soc. ... *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 52, 2. 12., s. 4.
 Krvavá neděle v Praze. *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 46, 11. 11., s. 1–3.
 Lide český! *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 47, 18. 11., s. 1.
 Národně sociální ženy... *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 52, 2. 12., s. 2.
 Velkolepá manifestace národních socialistů. *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 50, 27. 11., s. 1–2.
 Ženy české! *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, č. 53, 9. 12., s. 2.
 Ženy české a všeobecné právo hlasovací. *Česká demokracie*, 1905, roč. 7, příloha k č. 54, 16. 12., s. 13.

Česká žena. Časopis křesťansko-sociálních žen a dívek českých.

Doba pracovní – a žena. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 22, 2. 8. 1899, s. 85–86.

HOLÝ, Prokop. Jaké požadavky klade naše doba našim ženám a dívkám. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 4, 2. 11. 1898, s. 14–15.

K ženskému hnutí křesťansko-sociálnímu. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 1, 16. 9. 1898, s. 1–2.

Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně se podporující spolek žen a dívek pro království České... *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 1, 16. 9. 1898, s. 3–4.

Proč sociální demokracie nechce vybavit ženu z otroctví práce tovární? *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 8, 4. 1. 1899, s. 30–31.

ROZSYPALOVÁ, Augusta. O nás a pro nás. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 2, 5. 10. 1898, s. 5–6; č. 3, 19. 10. 1898, s. 9–10; 1898–1899, roč. 1, č. 8, 4. 1. 1899, s. 29–30; č. 9, 18. 1. 1899, s. 35–36; č. 10, 1. 2. 1899, s. 37–38.

ROZSYPALOVÁ, Augusta. O ženské otázce. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 23, 23. 8. 1899, s. 89–90; č. 24, 6. 9. 1899, s. 93–94.

Z křesťansko-sociálního ženského spolku pražského. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 4, 2. 11. 1898, s. 16.

Z křesťansko-sociálního ženského spolku pražského. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 5, 16. 11. 1898, s. 20.

Z Blovic. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 5, 16. 11. 1898, s. 20.

Z Nového Jičína. *Česká žena*, 1898–1899, roč. 1, č. 4, 2. 11. 1898, s. 16.

České slovo. Ústřední orgán České strany národně sociální

Další výsledky voleb... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 50, 29. 2., s. 4.

Druhá volba na Mladoboleslavsku se koná 13. června. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 135, 6. 6., s. 6.

Hlas z Liberce o paní Vikové-Kunětické. *České slovo – Večerník*, 1912, roč. 6, b. č., 20. 6., s. 2.

Hlasy novin. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 146, 19. 6., s. 3.

K druhé volbě v Mladé Boleslavi – Nymburku. *Česká žena. Příloha Českého slova*, 1912, roč. 6, č. 139, 11. 6., s. 1.

K volbě paní Vikové-Kunětické. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 143, 15. 6., s. 4.

Kandidatura paní Vikové-Kunětické. *Česká žena. Příloha Českého slova*, 1912, roč. 6, č. 128, 29. 5., s. 9–10.

„Lidové noviny“ a ženská kandidatura v Mladé Boleslavi a Nymburce. *České slovo – Večerník*, 1912, roč. 6, b. č., 10. 6., s. 4.

Mladočeská volba. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 134, 5. 6., s. 1.

Národně sociální ženy a dívky! *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 147, 20. 6., s. 6.

Národně sociální ženy a dívky! *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 148, 21. 6., s. 7.

Paní Viková-Kunětická prohlášena za zvolenou. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 143, 15. 6., s. 4.

První ženský poslanec. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 145, 17. 6., s. 1.

Schůze výk. výboru nár. soc. žen... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 51, 1. 3., s. 5.

Starosta Matoušek žalobcem strany mladočeské. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 133, 4. 6., s. 3.

Třetí řádná pracovní konference žen a dívek národně sociálních. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 147, 20. 6., s. 6.

Třetí řádná pracovní konference žen a dívek národně sociálních. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 148, 21. 6., s. 7.

Upozornění voličkám! *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 43, 21. 2., s. 6.

Velký tábor lidu pro ženskou kandidaturu. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 140, 12. 6., s. 2.
Volby do zemského sněmu za městskou skupinu Nymburk, Mladá Boleslav. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 134, 5. 6., s. 4.
Výbor pro volební právo žen... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 43, 21. 2., s. 5.
Z Ústředí žen a dívek národně sociálních v Praze. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 147, 20. 6., s. 6.
Z Vysokomýtska. *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 55, 6. 3., s. 5.
Ženskost. *Česká žena. Příloha Českého slova*, 1912, roč. 6, č. 128, 29. 5., s. 9.
Ženy národně sociální... *České slovo*, 1908, roč. 2, č. 51, 1. 3., s. 5.
Žena ponejprve poslancem. *České slovo*, 1912, roč. 6, č. 142, 14. 6., s. 4.

Český dělník

Pražský ‚Oul‘ ... *Český dělník*, 1869, roč. 1, č. 2, 24. 7., s. 46.

Dělnické listy. Časopis politický, poučný a zábavný pro dělnictvo československé

Dělnická beseda v Karlíně. *Dělnický list*, 1872, roč. 1, č. 9, 3. 5., s. 85.
Dívčí ‚Oul‘ hodlají některé pracovnice... *Dělnický list*, 1872, roč. 1, č. 16, 16. 8., s. 154.
LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. Ženská výdělečná činnost I. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 5, 1. 3., s. 40–41.
[LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava] V. L. Dělnice v továrnách : listy české ženy : list první. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 1, 5. 1., s. 3–4.
[LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava] V. L. Dělnice v továrnách : listy české ženy : list druhý. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 2, 19. 1., s. 12–13.
PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Dívky v továrnách I. *Dělnické listy*, 1873, roč. 2, č. 4, 21. 2., s. 260–261.
PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Dívky v továrnách II. *Dělnické listy*, 1873, roč. 2, č. 7, 4. 4., s. 288.
PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Hnutí dělnické v poměru k otázce ženské. *Dělnické listy*, 1874, roč. 3, č. 5, 6. 3., s. 34–35.
[PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav] STRAHOVSKÝ, Boleslav. Práce žen a dětí. *Dělnické listy*, 1878, roč. 1, č. 19, 3. 7., nestránkováno; č. 23, 4. 9., nestránkováno.
PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Práce žen I. *Dělnické listy*, 1880, roč. 3, č. 3, 4. 2., s. 17.
PECKA-STRAHOVSKÝ, Josef Boleslav. Práce žen II. *Dělnické listy*, 1880, roč. 3, č. 4, 18. 2., s. 25–26.
PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List první. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 3, 2. 2., s. 21–22.
PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List druhý. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 4, 16. 2., s. 30–31.
PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List třetí. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 8, 19. 4., s. 73.
PODLIPSKÁ, Žofie. Sestrám v práci! List třetí. *Dělnické listy*, 1872, roč. 1, č. 9, 3. 5., s. 80–81.

Dělnické noviny

Dělníci hospodářští (čeledínové). *Dělnické noviny*, 1871, roč. 2, č. 21, 4. 11., s. 234–235.
Dopisy : činnost dělnické besedy. *Dělnické noviny*, 1872, roč. 3, č. 9, 4. 5., s. 90–91.
[LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava] LUŽICKÁ, Věnceslava. Dělnice tovární. *Dělnické noviny*, 1871, roč. 2, č. 22, 18. 11., s. 244–245.
Z ‚Oulu‘ pražského. *Dělnické noviny*, 1871, roč. 2, č. 21, 4. 11., s. 236.

Dělnický kalendář

Naši zástupci v rakouském parlamentu. *Dělnický kalendář*, 1899, roč. 20, s. 54–57.

Dělník

Přednáška v Oulu. *Dělník*, 1870, roč. 3, č. 14, 15. 4., s. 97.

Duch času. Časopis hájící zájmy čtvrtého stavu

MĚŘÍNSKÝ, J. S. Neuvědomělost' našich žen v sociální zásadě, naše škoda! *Duch času*, 1885, roč. 2, č. 36, 10. 9., s. 141–142.

PECKA, Josef Boleslav. O ženské otázce. *Duch času*, 1884, roč. 1, č. 17, 27. 11., s. 65–66.

Hlas

Druhá přednáška p. Vojty Náprstka na ostrově Střeleckém. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 6, 6. 1., s. 2–3; č. 7, 7. 1., s. 2–3.

Přednáška. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 3, 3. 1., s. 2.

Přednášky v sále Žofinském. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 11, 11. 1., s. 2.

Třetí přednáška pana Vojty Náprstka na ostrově Žofinském. *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 12, 12. 1., s. 2.

Včerejší druhá přednáška pana Vojty Náprstka... *Hlas*, 1863, roč. 2, č. 5, 5. 1., s. 1.

Hlas národa

Bazar Ženského výrobního spolku českého na Žofině. *Hlas národa*, 1907, roč. 21, č. 130, 12. 5., [s. 3.]

Doplňovací volba... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 162, 14. 6., [s. 3].

Doplňovací volba... *Hlas národa – Večerní list*, 1912, roč. 26, příloha k č. 162, 14. 6., [s. 1].

Doplňovací volba poslance do sněmu za města Mladá Boleslav a Nymburk. *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 153, 5. 6., [s. 3].

Druhá doplňovací volba do sněmu království Českého ve skupině Mladá Boleslav – Nymburk... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 161, 13. 6., [s. 10].

K volbě zemského poslance za města Mladá Boleslav – Nymburk. *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 150, 2. 6., [s. 4].

O stanovisku českých agrárníků k otázce volebního práva. *Hlas národa*, 1905, roč. 19, č. 319, 19. 11., [s. 5].

Pro doplňovací volbu... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 144, 26. 5., [s. 4].

První sjezd žen československých v Praze : den první. *Hlas národa – Nedělní list (Týdenní příloha pro zábavu a poučení)*, 1897, roč. [11], příloha k č. 135, 16. 5., [s. 1–2].

První sjezd žen československých v Praze : den druhý. *Hlas národa*, 1897, roč. [11], č. 136, 17. 5., [s. 1–2].

Sněmovní volby. *Hlas národa*, 1908, roč. 22, č. 46, 16. 2., [s. 4].

Výboru pro volební právo žen... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 162, 14. 6., [s. 3].

Z Mladé Boleslavě, ... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 161, 13. 6., [s. 10].

Z Nymburka, ... *Hlas národa*, 1912, roč. 26, č. 161, 13. 6., [s. 10].

Žofinský ostrov. *Hlas národa*, 1897, roč. [11], příloha k č. 134, 15. 5., [s. 1].

Kalendář paní a dívek českých

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. První dívčí gymnasium české. *Kalendář paní a dívek českých*, 1905, roč. 18, s. 144–151.

MACHOVÁ, E. Ženský vzdělávací a výrobní spolek Vesna v Brně. *Kalendář paní a dívek českých*, 1891, roč. 4, s. 147–150.

Katolické listy

Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně se podporující spolek českých žen a dívek v království Českém... *Katolické listy*, 1898, roč. 2, č. 73, 15. 3., s. 3.

První sjezd žen československých. *Katolické listy*, 1897, roč. 1, č. 136, 17. 5., s. 1; č. 137, 18. 5., s. 2.

Slavnostní představení na počest prvního sjezdu českých žen. *Katolické listy*, 1897, roč. 1, č. 134, 15. 5., s. 4.

Květy

SVĚTLÁ, Karolina. O vychování ženy I. *Květy*, 1867, roč. 2, č. 6, 8. 8., s. 47–50.

SVĚTLÁ, Karolina. O vychování ženy II. *Květy*, 1867, roč. 2, č. 7, 15. 8., s. 55–56, 58.

SVĚTLÁ, Karolina. O vychování ženy III. *Květy*, 1867, roč. 2, č. 8, 22. 8., s. 67–70.

ZÍBRT, Čeněk. „Sestry Slovanské“ čili „Spolek Slovanek“ r. 1848 v Praze : kulturní obrázků na základě bývalého archivu spolkového. *Květy*, 1907, roč. 29, č. 1, s. 25–38, č. 2, s. 203–215, č. 3, s. 375–388.

Národ

Program Národa. *Národ*, 1863, roč. 1, č. 1, 15. 12., [s. 1].

Národní listy

Akce ve prospěch ‚Minervy‘. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 46, 16. 2., s. 3.

Besední divadlo ‚Oulu‘. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 85, 27. 3., s. 2.

Buršácká výtržnost v Praze. *Národní listy*, 1882, roč. 22, č. 290, 26. 10., s. 3.

Česká žena prvním poslancem v Rakousku. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 162, 14. 6., s. 1.

Českým ženám. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 323, 23. 11., s. 4.

Debaty o školském zákoně. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 132, 13. 5., s. 1.

Dívčí gymnasium ‚Minervy‘. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 5, 6. 1., s. 2.

Dívčí lyceum v Praze. *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 172, 24. 6., s. 13.

Doplňovací volba do zemského sněmu ve skupině mladoboleslavské. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 153, 5. 6., s. 1.

Hledání nového programu. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 304, 4. 11., s. 1–2.

Jest tudíž pí. Viková-Kunětická zvolena. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 162, 14. 6., s. 1.

K doplňovací volbě... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 144, 26. 5., s. 1; č. 147, 30. 5., s. 1; č. 150, 2. 6., s. 1; č. 151, 3. 6., s. 2; č. 152, 4. 6., s. 2; č. 160, 12. 6., s. 1.

K volbě pí. Vikové-Kunětické zemským poslancem. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 2.

Ke zvolení paní Vikové-Kunětické. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 3.

Kam s dívkami po 14. roce? *Národní listy*, 1907, roč. 47, č. 171, 23. 6., s. 4.

Lide český, voličové! *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 51, 20. 2., s. 1.

Mandát pí. Vikové-Kunětické. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 167, 19. 6., s. 2.

Manifestace národního učitelstva pro všeobecné a rovné právo hlasovací. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 320, 20. 11., s. 1.

Manifestační předvolební schůze českých žen v Praze. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 47, 17. 2., s. 1–2.

Manifestační schůze českých žen ve prospěch volebního práva. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 341, 11. 12., s. 1–2.

Manifestační schůze národního dělnictva. *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 95, 5. 4., s. 1–2.

Manifestační schůze českých učitelek. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 6, 7. 1., s. 2–3.

‚Minerva‘, spolek pro ženské studium. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 170, 22. 6., s. 2.

‚Minerva‘, spolek pro ženské studium, ... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 170, 22. 6., s. 2.

- Na počest účastníků divadelního vlaku ze severních Čech. *Národní listy*, 1885, roč. 25, příloha k č. 109, 21. 4., s. 1.
- Na prahu nového roku. *Národní listy*, 1874, roč. 14, č. 1, 1. 1., s. 1.
- Národe český! *Národní listy*, 1889, roč. 29, č. 173, 25. 6., s. 1–2.
- Národe český! *Národní listy*, 1891, roč. 31, č. 52, 22. 2., s. 1–2.
- Národe český! *Národní listy*, 1895, roč. 35, č. 308, 7. 11., s. 1–2.
- Německá Mozartova oslava v Praze. *Národní listy*, 1887, roč. 27, č. 298, 30. 10., s. 2.
- NERUDA, Jan. Otýlie Malá ve prospěch Národního divadla. *Národní listy*, 1873, roč. 13, č. 118, 1. 5., s. 1.
- NERUDA, Jan. Slovo o našich knihovnách IV. *Národní listy*, 1873, roč. 13, č. 109, 22. 4., s. 1.
- O. S–á. Ke kandidatuře. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 149, 1. 6., s. 2.
- O sociálních poměrech služek... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 70, 12. 3., s. 2.
- Oficiální skrutinium... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 154, 6. 6., s. 3.
- Oposice proti novým školským zákonům cislajtánským. *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 16, 17. 1., s. 2.
- Oposice proti školním zákonům. *Národní listy*, 1871, roč. 11, příloha k č. 16, 17. 1., s. 3.
- Oslava 10letého trvání pražské tělocvičné jednoty „Sokol“. *Národní listy*, 1872, roč. 12, č. 78, 19. 3., s. 2.
- Oslava Mozartova. *Národní listy*, 1887, roč. 27, č. 298, 30. 10., s. 2.
- Otázka dalšího vzdělání dívčího... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 66, 8. 3., s. 2.
- Otázka dívčího vzdělání... *Národní listy*, 1906, roč. 46, č. 70, 12. 3., s. 2.
- Petice českých žen k rakouské říšské radě. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 42, 12. 2., s. 2–3.
- Petice českých žen... *Národní listy*, 1890, roč. 30, příloha k č. 52, 22. 2., s. 2–3.
- Petice českých žen, domáhající se práva k ženskému studiu na fakultách... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 64, 6. 3., s. 2.
- Petice českých jednot ženských... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 77, 19. 3., s. 3.
- Podporujme výrobní spolek. *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 51, 21. 2., s. 3.
- Porada o všeobecném volebním právu žen... *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 326, 26. 11., s. 2–3.
- Právo voliti zemské poslance... *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 3.
- Program Národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, 1907, roč. 47, příloha k č. 62, 3. 3., s. 18–19.
- Program Národních listů. *Národní listy*, 1861, roč. 1, č. 1, 1. 1., s. 1–2.
- Provolání : vzdělanstvu českému! *Národní listy*, 1890, roč. 30, příloha k č. 172, 24. 6., s. 3.
- První sjezd československých žen. *Národní listy*, 1897, roč. 37, č. 135, 16. 5., s. 2–3; č. 136, 17. 5., s. 1; č. 137, 18. 5., s. 3–4.
- Prvnímu poslanci – ženě v Rakousku... *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 3.
- Přednáška Elišky Krásnohorské ve spolku českých učitelek... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 37, 7. 2., s. 2.
- Přednášky v ‚Oulu‘ pro dámy... *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 200, 22. 7., s. 3.
- Připuštění dívek ke studiu lékařství a filosofie. *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 139, 21. 5., s. 3.
- Rezoluce Národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, 1874, roč. 14, č. 355, 28. 12., s. 1.
- Schůze delegátek vyslaných do ‚stálého výboru‘ ... *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 331, 1. 12., s. 3.
- Schůze voličů v Ml. Boleslavi. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 159, 11. 6., s. 3.
- Schůze voličů v Mladé Boleslavi. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 152, 4. 6., s. 2.
- Schůze voličů v Nymburce. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 150, 2. 6., s. 3.

- STRÁNSKÁ, Olga. Paní Božena Viková-Kunětická. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 150, 2. 6., s. 18.
- Střední škola dívčí, kterou zřizuje spolek ‚Minerva‘, ... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 233, 24. 8., s. 2.
- Školní mašinerie cislajtánská. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 141, 23. 5., s. 1.
- TRÉVAL, Emil. Jest ženská kandidatura české politice prospěšná? *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 160, 12. 6., s. 2.
- Třetí sjezd Národní strany svobodomyslné. *Národní listy*, 1879, roč. 19, příloha k č. 222, 17. 9., s. 1–2.
- Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 303, 3. 11., s. 3.
- Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 323, 23. 11., s. 4.
- Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 335, 5. 12., s. 3.
- Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 336, 6. 12., s. 3.
- Ústřední spolek českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 340, 10. 12., s. 3.
- Veřejné cvičení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 175, 1. 7., s. 3.
- VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena. Závěrečné slovo. *Národní listy*, 1914, roč. 54, č. 100, 12. 4., s. 18.
- Voličská schůze B. Vikové-Kunětické v Mladé Boleslavi. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 148, 31. 5., s. 3–4.
- Voličstvu v ohrožených krajích! *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 3.
- Z naší domácnosti. *Národní listy*, 1881, roč. 21, č. 109, 7. 5., s. 1.
- Z ‚Oulu‘. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 213, 4. 8., s. 2.
- Z ‚Oulu‘. *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 318, 17. 11., s. 2.
- Z ‚Oulu‘. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 33, 3. 2., s. 3; č. 53, 23. 2., s. 2.
- Z ‚Oulu‘. *Národní listy*, 1870, roč. 10, č. 103, 14. 4., s. 3.
- Z ‚Oulu‘. *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 297, 29. 10., s. 3.
- Z Tábora. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 163, 15. 6., s. 3.
- Z Ústředního spolku českých žen. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 323, 23. 11., s. 4.
- Zákon daný dne 14. května 1869, ... *Národní listy*, 1869, roč. 9, č. 139, 21. 5., s. 1; č. 140, 22. 5., s. 1; č. 141, 23. 5., s. 1–2; č. 143, 25. 5., s. 1.
- (Zasláno) Voličstvu českému v ohrožených krajích! *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 53, 23. 3., s. 3.
- „Zastupitelstvo obce Plané nad Lužnicí odepřelo podruhé volbu do místní školní rady a ohradilo se proti všem neblahým následkům nových zákonů školních.“ *Národní listy*, 1871, roč. 11, č. 15, 16. 1., s. 2.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 301, 1. 11., s. 3.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 303, 3. 11., s. 3.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 305, 5. 11., s. 4.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 316, 16. 11., s. 3.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 325, 25. 11., s. 4.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 330, 30. 11., s. 3.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 331, 1. 12., s. 3.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 339, 9. 12., s. 2.
- Ženský klub český. *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 340, 10. 12., s. 3.
- Ženský výrobní spolek český... *Národní listy*, 1890, roč. 30, č. 192, 14. 7., s. 3.
- Ženy a všeobecné hlasovací právo do samosprávných korporací. *Národní listy*, 1908, roč. 48, č. 272, 3. 10., s. 2.
- Ženy všech vrstev a stavů... *Národní listy*, 1905, roč. 45, č. 337, 7. 12., s. 2.

Národní noviny

„Spolek Slovanek vyzývá...“ *Národní noviny*, 1848, č. 218, 22. 12., s. 893, inzerát pod č. 185.

Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální

MASARYK, T. G. Dělnická akademie. *Naše doba*, 1896–1897, roč. 4, sešit 2, 20. 11. 1896, s. 137–146.

R. V. Ženský sjezd. *Naše doba*, 1896–1897, roč. 4, červen 1897, s. 826–829.

Nový kult. Mezinárodní sborník pro umění, politiku a život

WINTER, L. Dělnická akademie. *Nový kult*, 1898–1899, roč. 2, č. 2, červen 1898, s. 48–52.

Nový život

ROZSYPALOVÁ, Augusta. Z vlnobití křesťanského hnutí ženského v království. *Nový život*, 1900, roč. 5, b. č., s. 5–7.

Obrana zemědělců. Orgán Sdružení českých zemědělců pro království České

Český venkov a všeobecné rovné právo hlasovací. *Obrana zemědělců*, 1905, roč. 9, č. 92, 17. 11., s. 909.

K bouřím v Praze. *Obrana zemědělců*, 1905, roč. 9, č. 89, 7. 11., s. 884.

Pražské bouře. *Obrana zemědělců*, 1905, roč. 9, č. 89, 7. 11., s. 883–884.

Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Ženská otázka u nás a jinde. *Osvěta*, 1874, roč. 4, č. 1, s. 67–70; č. 2, s. 102–120.

RIEGER, Bohuslav. Jak bylo zavedeno rakouské císařství. *Osvěta*, 1893, roč. 23, č. 3, s. 193–214.

SVĚTLÁ, Karolína. Upomínky. *Osvěta*, 1874, roč. 4, č. 1, s. 17–33; č. 2, s. 120–130; č. 3, s. 214–227; č. 4, s. 272–284; č. 5, s. 333–347; č. 6, s. 457–471; č. 8, s. 615–623; č. 10, s. 748–763; č. 11, s. 823–831. *Osvěta*, 1875, roč. 5, č. 2, s. 135–145.

Osvěta lidu. Politický týdeník pro severovýchodní Čechy

Doplňovací volby zemské. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 67–68, 5. 6., [s. 3].

Hlasovací právo žen. *Osvěta lidu*, 1905, roč. 10, č. 106, 7. 12., [s. 2].

Hnutí žen za práva politická. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 21, 20. 2., [s. 1–2].

K nedělní schůzi žen vysokomýtských... *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 6–7].

K ženské otázce. *Osvěta lidu*, 1897, roč. 2, č. 18, 1. 5., [s. 3–4]; č. 20, 22. 5., [s. 1–2]; č. 21, 29. 5., [s. 2]; č. 22, 5. 6., [s. 1–2].

Místodržitel odepřel volební certifikát paní Vikové-Kunětické. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 74, 20. 6., [s. 2].

POKROKOVÍ VOLIČOVÉ. Koho budeme volit na zemský sněm? *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 6].

První sjezd žen československých. *Osvěta lidu*, 1897, roč. 2, č. 14, 3. 4., [s. 6–7].

Před zvolením ženy poslancem. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 70, 11. 6., [s. 1].

Schůze sl. Tůmové ve Vysokém Mýtě. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 4].

Schůze pro volební právo žen. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 20, 18. 2., [s. 6].

Sjezd českých žen. *Osvěta lidu*, 1897, roč. 2, č. 21, 29. 5., [s. 5].

Volba na Mladoboleslavsku. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 69, 8. 6., [s. 5].

Volební reforma. *Osvěta lidu*, 1907, roč. 12, č. 12, 29. 1., s. 1.

Voličům Vysokého Mýta, Hlinska, Skutče! *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 6].

Výkon volebního práva do obecního výboru. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 20, 18. 2., [s. 6–7].

Za všeobecné právo volební. *Osvěta lidu*, 1905, roč. 10, č. 100, 21. 11., [s. 3].

(Zasláno.) Voličové měst Vys. Mýta, Skutče a Hlinska! *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 7].

Zemská volba. *Osvěta lidu*, 1908, roč. 13, č. 23, 25. 2., [s. 7].

Žena poslancem. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 72, 15. 6., [s. 1].

Ženská kandidatura na Mladoboleslavsku. *Osvěta lidu*, 1912, roč. 17, č. 64–65, 29. 5., [s. 4].

Právo lidu. Ústřední orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické

C. k. místodržitel proti volebnímu právu žen. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 168, 20. 6., s. 1–2.

Čeští agrárníci budou teprve studovat otázku rozšíření volebního práva. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 281, 12. 10., [s. 2].

Čeští agrárníci pro všeobecné a rovné právo hlasovací. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 341, 5. 12., [s. 2].

Do zemských voleb! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 32, 2. 2., [s. 1].

28. listopad 1905. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 333, 28. 11., [s. 1].

28. listopad v Praze. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 335, 30. 11., [s. 1].

K dnešním druhým volbám v Praze! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 62, 3. 3., [s. 1].

K doplňovací volbě zemského poslance v městské skupině Mladá Boleslav – Nymburk. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 153, 5. 6., s. 3.

K doplňovacím volbám poslance... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 1.

K doplňovacím volbám poslance... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 151, 3. 6., s. 1.

K volbě na Mladoboleslavsku. *Právo lidu – Večerník*, 1912, roč. (1)21, č. 117, 23. 5., [s. 4].

K volbě na Mladoboleslavsku. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, příloha k č. 142, 24. 5., [s. 4].

K zítřejším druhým volbám v Praze! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 61, 2. 3., [s. 5].

Karla Máchová... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 144, 26. 5., s. 1.

Konečný výsledek mladoboleslavské a nymburské volby. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 154, 6. 6., s. 3.

Kunětická zvolena. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 162, 14. 6., s. 2.

MÁCHOVÁ, Karla. Dvacet let ‚Ženského listu‘. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, příloha k č. 171, 23. 6., s. 2–3.

Místodržitelův certifikát. *Právo lidu – Večerník*, 1912, roč. (1)21, č. 130, 10. 6., [s. 1–2].

Mladočeská komedie s ženskou kandidaturou. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 144, 26. 5., s. 2–3.

Mladočeská komedie s ženskou kandidaturou. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 147, 30. 5., s. 1–2.

Na ochranu zatčených. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 309, 7. 11., [s. 5].

O všeobecném volebním právu žen. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 332, 27. 11., [s. 4].

Osud mandátu Kunětické... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 169, 21. 6., s. 5.

Potupné volby korunovány! *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 65, 6. 3., [s. 1].

Praha IV. (Hradčany). *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 49, 19. 2., [s. 1].

Praha VII. Veřejná schůze voličů... *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 50, 20. 2., [s. 1].

Předvolební. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 5.

Sociálně demokratické kandidatury k zemským volbám. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 18, 19. 1., [s. 1].

Sociální demokraté! Mužové a ženy práce! Občané! Lide československý! *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 272, 3. 10., [s. 1].

Soudruhům, soudružkám a všem organizacím strany. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 335, 30. 11., [s. 1].

Soudruzi a soudružky! *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 280, 11. 10., [s. 7].

100.000 dělníků před zemským sněmem českým. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 280, 11. 10., [s. 1–4].

V Praze VII. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 51, 21. 2., [s. 3].

V Praze teče dělnická krev. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 305, 5. 11., [s. 1–2].

Veliký den pražského dělnictva. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 281, 12. 10., [s. 1–2].

Volební právo žen. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 336, 1. 12., [s. 6].

Volební právo žen. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 338, 2. 12., [s. 5].

Voličská schůze pí. Vikové-Kunětické... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 159, 11. 6., s. 4.

Voličská schůze soudr. Máchové. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 151, 3. 6., s. 3.

Voličská schůze soudr. Máchové v Nymburce. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 151, 3. 6., s. 3.

Volte ženu! *Právo lidu – Večerník*, 1912, roč. (1)21, č. 125, 3. 6., [s. 1].

Výsledky voleb v Mladé Boleslavi a Nymburce. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 153, 5. 6., s. 3.

Vyšehrad. Schůze voličů... *Právo lidu*, 1908, roč. 17, příloha II. k č. 53, 23. 2., [s. 1].

Z tajů klášterních pedagogií ženských. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, příloha k č. 333, 28. 11., [s. 4].

Z volebního boje o ženskou kandidaturu. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 3.

Z volebního boje o ženskou kandidaturu. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 150, 2. 6., s. 6.

Z volebního ruchu : druhé volby v Praze. *Právo lidu*, 1908, roč. 17, č. 63, 4. 3., [s. 3].

Žena poslancem v Čechách. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 163, 15. 6., s. 2.

Žena poslancem zemského sněmu českého. *Právo lidu*, 1912, roč. 21, příloha k č. 162, 14. 6., [s. 3].

Ženský klub český. *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 343, 7. 12., [s. 8].

Ženský klub český... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 298, 29. 10., [s. 5].

Ženský klub český... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 305, 5. 11., [s. 5].

Ženský klub český... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 342, 6. 12., [s. 6].

„Ženský list“... *Právo lidu*, 1912, roč. 21, č. 162, 14. 6., s. 6.

Ženy české... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 346, 10. 12., [s. 6].

Ženy všech vrstev a stavů... *Právo lidu*, 1905, roč. 14, č. 343, 7. 12., [s. 2].

Pražský deník. Příloha Pražských novin

Čeští vlastenci v německých divadlech. *Pražský deník*, 1876, roč. 11, č. 261, 16. 11., s. 2.

Nedělní kázáníčko. *Pražský deník*, 1884, roč. 19, příloha k č. 230, 5. 10., s. 2.

Mozartova slavnost. *Pražský deník*, 1887, roč. 22, č. 248, 1. 11., s. 3.

Přehled. Týdeník věnovaný veřejným otázkám

B. České ženy... *Přehled*, 1905–1906, roč. 4, č. 12, 16. 12. 1905, s. 226.

BABÁKOVÁ, Věra. Proti klerikálnímu gymnasiu : úvodní slovo dra. V. Babákové na protestní schůzi v Konviktě 4. 7. 1905. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 42, 15. 7. 1905, s. 726–727; č. 43, 22. 7. 1905, s. 738–739; č. 44, 29. 7. 1905, s. 755–756.

BABÁKOVÁ, Věra. V minulých dnech psalo se i mluvilo... *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 31, 29. 4. 1905, s. 543–544.

Česká strana pokroková. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 35, 27. 5. 1905, s. 618–619.

JIRÍK, K. Volební právo žen. *Přehled*, 1903–1904, roč. 2, č. 31, 11. 6. 1904, s. 493–495.

II. Moderní názor na ženu. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 9, 26. 11. 1904, s. 166–197.

Na postupu. *Přehled*, 1905–1906, roč. 4, č. 1, 30. 9. 1905, s. 1–4.
NOVÁKOVÁ, Teréza. Politické vzdělávání žen : kapitola snad již opožděná? *Přehled*, 1910–1911, roč. 9, č. 13, 23. 12. 1910, s. 234–235; č. 14, 30. 12. 1910, s. 249–251.
–Žd.– Strany politické a jejich tisk. *Přehled*, 1904–1905, roč. 3, č. 9, 26. 11. 1904, s. 170–171; č. 10, 3. 12. 1904, s. 181–182.

Radikální listy

Ku sjezdu českých žen... *Radikální listy*, 1897, roč. 4, č. 20, 15. 5., s. 161.
První sjezd žen československých. *Radikální listy*, 1897, roč. 4, č. 21, 22. 5., s. 168–169.

Rozhledy. Revue sociální, politická a literární

Česká moderna. *Rozhledy*, 1895–1896, roč. 5, č. 1, říjen 1895, s. 1–4.
K prohlášení České moderny. *Rozhledy*, 1895–1896, roč. 5, č. 2, listopad 1895, s. 65–67.

Rozhledy po lidumilství. Měsíčník k povzbuzování a podpoře snah lidumilných (1893)

Českým paním a dívkám. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 5, 25. 5., s. 38–39.
K-LOVÁ, Al. Valná schůze ‚Družiny blahosl. Anežky České‘ v Praze. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 3, 25. 3., s. 24.
Spolky, které v Praze pečují o dívky a ženy. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 5, 25. 5., s. 37–38.
T-ROVÁ, Gabr. Z ‚Družiny bl. Anežky České‘ v Praze. *Rozhledy po lidumilství*, 1893, roč. 1, č. 2, 25. 2., s. 14.

Rozhledy po lidumilství. Měsíčník k povzbuzování a podpoře lásky k bližnímu (1894–1899)

Provolání. *Rozhledy po lidumilství*, 1894, roč. 2, č. 12, 25. 12., s. 129–130.
Provolání k velectěným sběratelkám a příznivcům ‚Jubil. Ženského asyly císařové a králové Alžběty‘. *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 1, 15. 1., s. 7–8.
VLK, František Cyril. Lidumilný odbor Ústředního spolku žen českých. *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 2, 15. 2., s. 21–24.
Vysvěcení ženského asyly. *Rozhledy po lidumilství*, 1898, roč. 6, č. 12, 15. 12., s. 114.
Zpráva o činnosti komitétu ‚Ženského asyly‘ až do vysvěcení budovy (2. prosince 1898). *Rozhledy po lidumilství*, 1899, roč. 7, č. 1, 15. 1., s. 8–10.

Samostatnost. Orgán radikálně pokrokový

α. K historii lékařského studia žen u nás. *Samostatnost*, 1900, roč. 4, č. 79, 3. 10., s. 397; č. 80, 6. 10., s. 401.
Boj o ženskou kandidaturu. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 141, 22. 5., s. 1.
Česká žena prvním poslancem. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 163, 14. 6., s. 1.
České učitelstvo pro všeobecné rovné právo hlasovací. *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 94, 25. 11., s. 482.
Českým ženám na uváženu! *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 100, 16. 12., s. 518.
[HAJN, Antonín.] Naše úkoly. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 0, 3. 4., s. 1.
K volbě na Mladoboleslavsku. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 161, 12. 6., s. 5.
K volbě ve skupině Mladá Boleslav – Nymburk. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 150, 1. 6., s. 1.
KELLNER, Vít. Dojmy a reflexe ze sjezdu českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 8, 22. 5., s. 61–62; č. 9, 29. 5., s. 69–70; č. 10., 5. 6., s. 78–79; č. 11, 12. 6., s. 88–89.
Manifestační schůze pokrokových žen a mužů. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 14, 19. 2., s. 74.

Místodržitel odepřel certifikát posl. Vikové-Kunětické. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 169, 20. 6., s. 4.

Německý list hájil autonomii sněmu. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2.

O právech žen... *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 81, 7. 10., s. 403.

Politická kandidatura ženy. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 147, 29. 5., s. 2.

Pro volební právo žen. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 12, 12. 2., s. 62.

Před druhou volbou v Mladé Boleslavi. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 161, 12. 6., s. 5.

Přípis výboru pro volební právo žen. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 141, 22. 5., s. 1.

Sjezd českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 6, 8. 5., s. 48.

Sjezd českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 7, 15. 5., s. 51.

Sjezd českých žen. *Samostatnost*, 1897, roč. 1, č. 8, 22. 5., s. 60.

Sněm království Českého. *Samostatnost*, 1905, roč. 9, č. 86, 28. 10., s. 438.

Viková-Kunětická prohlášena za zvolenou. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2.

Vítězství idee rovnosti žen! *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 154, 5. 6., s. 1.

Volební právo žen do sněmu království Českého. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 94, 1. 10., s. 1.

Výbor pro volební právo žen. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 16, 27. 2., s. 83.

Výrok ministra vnitra. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2.

Z interviewu paní Vikovy-Kunětické. *Samostatnost*, 1912, roč. 2(16), č. 164, 15. 6., s. 2.

Ženy české mužům českým. *Samostatnost*, 1907, roč. 11, č. 38, 11. 5., s. 203.

Ženy ve volební kampani. *Samostatnost*, 1908, roč. 12, č. 13, 15. 2., s. 66.

Stráž Podbrdská. Časopis věnovaný politickým a hospodářským zájmům středních vrstev a dělnictva

Ženy české! *Stráž Podbrdská*, 1908, roč. 6, č. 4, 15. 2., s. 2–3.

Svoboda. Politický časopis

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Naše snaha. *Svoboda*, 1873, roč. 7, č. 2, 25. 1., s. 33–42; č. 3, 10. 2., s. 70–74; č. 4, 25. 2., s. 108–111; č. 6, 25. 3., s. 164–167.

Venkov. Orgán České strany agrární

Místodržitelství a volba pí. Kunětické. *Venkov*, 1912, roč. 7, č. 142, 20. 6., s. 2.

SKUTILOVÁ, Emílie. Činnost družek v muzejnictví. *Venkov – Věstník dorostu*, 1912, roč. 7, příloha k č. 17, 28. 4., s. 1.

Spisovatelka Viková-Kunětická... *Venkov*, 1912, roč. 7, č. 137, 14. 6., s. 1.

Výsledky druhých voleb v okresech městských. *Venkov*, 1908, roč. 3, č. 55, 5. 3., s. 4.

Výsledky voleb v okresech městských. *Venkov*, 1908, roč. 3, č. 50, 28. 2., s. 2–3.

Žena poslancem. *Venkov*, 1912, roč. 7, č. 137, 14. 6., s. 4.

Vesna

FASTROVÁ, Olga. Ženské hnutí a politické strany. *Vesna*, 1904–1905, roč. 1, č. 10, 15. 2., s. 157.

Volební právo učitelek. *Vesna*, 1904–1905, roč. 1, č. 6, 15. 12., s. 94.

Vpřed! Časopis národního dělnictva československého

J. M–ý. Pečujeme o náš dorost. *Vpřed!*, 1897, roč. 1, č. 9, 13. 10., [s. 1–2].

Die Zeit – Wiener Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kunst

- MASARYK, T. G. Die jungtschechische Partei im Lichte der Wahlen. *Die Zeit*, 1901, roč. 7, Bd. 26, č. 329, 19. 1. 1901, s. 35–37.
- MASARYK, T. G. Fortschrittliche Bewegung, Fortschrittspartei und Omladina in Böhmen. *Die Zeit*, 1894, roč. 1, Bd. 1, č. 7, 17. 11., s. 97–99; č. 8, 24. 11., s. 114–116; č. 9, 1. 12., s. 131–132.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. Zur deutsch-böhmischen Ausgleichsfrage. *Die Zeit*, 1896, roč. 3, Bd. 7, č. 82, 25. 4., s. 51–54.

Ženská revue

- A. K. Jest služka také člověk? : diskusse. V. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, s. 193–195.
- A. R. Moje paměti z kláštera : vzpomínky zemřelé paní A. R., jež zanechala své dceři. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 9, září, s. 181–187.
- A. V. Jest služka také člověk? *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, s. 109–111.
- B. Š. nestranný pozorovatel. Jest služka také člověk? : diskusse. VI. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 11, s. 217–219.
- ČERNYCHOVÁ, Mar. Všeobecné právo hlasovací a ženy. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 7, leden 1906, s. 168–169.
- Česká strana pokroková : o politické situaci žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 213–215.
- Česká žena zemským poslancem. *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 6, červen, s. 117–118.
- DORAZILOVÁ, Miroslava. Jest služka také člověk? : diskusse ku článkům A. V. a Joh. Krausové. II. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 8–9, s. 153–154.
- DUŠEK, C. Reforma občanského zákona a požadavky žen. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 1, červenec 1905, s. 22–23; č. 2, srpen 1905, s. 58–59; č. 3, září 1905, s. 85–86.
- Dva ženské sjezdy. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 12, prosinec 1908, s. 253–257.
- FOUSTKA, Břetislav. Sjezd České strany pokrokové a politická společenost žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 169–171.
- HONZÁKOVÁ, Anna. Glossy k ‚Svědectví o Minervě‘. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 1, s. 12–14.
- Hnutí pro volební právo žen na Moravě. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 4, 1905, s. 108–109; č. 5, 1905, s. 134.
- Hnutí za volební právo žen. *Ženská revue*, 1906–1907, roč. 2, č. 7, duben 1907, s. 203.
- J. K. Jest služka také člověk? : diskusse. VII. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 11, s. 219–223.
- Kandidatura učitelky Tůmové na Vysokomýtsku. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 3, březen, s. 66.
- Kandidatuře paní Boženy Vikové-Kunětické stavěla se... *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 5, s. 114–115.
- KRAUSOVÁ, Johanna. Jest služka také člověk? *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 6–7, s. 138–140.
- KRAUSOVÁ, Johanna. Jest služka také člověk? : diskusse. VIII. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 11, s. 238–240.
- KREJČŮ, Marie. Z historie učitelek. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 2, únor, s. 35–38; č. 3, březen, s. 60–63; č. 4, duben, s. 86–88.
- M. T. Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 251–253.
- MÁCHOVÁ, Karla. Jest služka také člověk? : diskusse ku článkům A. V. a Joh. Krausové. I. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 8–9, s. 151–153.

- Manifestace učitelek českých na obhájení postavení učitelek 5. ledna v Praze... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 3, únor 1908, s. 69; č. 4, duben 1908, s. 94–95.
- Manifestační politická schůze českých žen pro volební právo. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 7, leden 1906, s. 169–172.
- Naše zákony a ženy. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 3, únor 1908, s. 69.
- O. S. Hnutí za volební právo žen v Čechách. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, květen, s. 117–118.
- O. S. Z České strany pokrokové. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 5, duben 1908, s. 112–113.
- O. S. A. České ženy při práci politické. *Ženská revue*, 1906–1907, roč. 2, č. 12, s. 251–253.
- Organisování služek v Brně. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 6, s. 132–135.
- § 30. spolčovacího zákona a ženy. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, květen, s. 117.
- PÍČMAN, Adam. Žena v zemědělství : k praktickému řešení ženské otázky. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 2, srpen 1905, s. 40–42.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. Za občanskou rovnoprávnost. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 8, srpen, s. 162–167.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. Ženský klub český v Praze. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 247–249; č. 11, květen 1906, s. 264–265.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka F. Kongres mezinárodní Aliance pro volební právo žen v Amsterdamě 15. – 26. června 1908. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 171–177.
- Porada o všeobecném volebním právu žen... *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 6, prosinec 1905, s. 155–156.
- Poštovní manipulanky rakouské... *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 1, červenec 1905, s. 23–24.
- Poznámky redakční. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 6–7, s. 140–141.
- Pro volební právo žen do obce pražské... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 233–234.
- REDAKCE. Jest služka také člověk? : diskusse ku článkům A. V. a Joh. Krausové. III. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 8–9, s. 154–155.
- SCHLESINGEROVÁ-ECKSTEINOVÁ, Tereza. Ženské hnutí sociální demokracie v Rakousku. Překlad: Zdenka Wiedermannová. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 6, prosinec 1905, s. 147–149.
- Schůze žen pro všeobecné právo volební pro ženy. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 9, březen 1906, s. 232.
- STRÁNSKÁ, Olga. K diskusi o činnosti Výboru pro volební právo žen. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 4, duben, s. 76–81.
- STRÁNSKÁ, Olga. Po zemských volbách. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 5, duben 1908, s. 97–99.
- STRÁNSKÁ, Olga. Právní postavení ženy u nás. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 12, prosinec 1908, s. 242–253.
- STRÁNSKÁ, Olga. Vývoj volebních řádů zemských – poměrné zastoupení a volební právo žen. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, říjen, s. 181–185; č. 11, listopad, s. 208–214; č. 12, prosinec, s. 229–235.
- STRÁNSKÁ, Olga. Za volební právo žen. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 1, listopad 1907, s. 1–5.
- STRÁNSKÁ, Olga. Zápas o moderní ženu v Čechách. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 1, leden, s. 3–6; č. 2, únor, s. 25–27.
- STRÁNSKÁ, Olga. Jest služka také člověk? : diskusse. IV. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, s. 191–193.

- ŠATAVOVÁ, Fraca. K názorům Olgy Stránské a Pavly Buzkové na ženskou otázku. *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 3, březen, s. 67–68; č. 4, duben, s. 77–82.
- ŠIMEČEK, Bedřich. Záchrana, spolek na ochranu svobodných matek ve Velkém Meziříčí. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 2, srpen 1905, s. 49–50.
- Uražený hluboce křivdou... *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 9, březen 1906, s. 215.
- Ústřední český výbor pro volební právo žen. *Ženská revue*, 1913, roč. 8, č. 2, únor, s. 41–42.
- V–á. Z činnosti Ženského klubu českého v Praze. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 1, červenec 1905, s. 26–27.
- Volební právo žen na říšské radě. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 10, duben 1906, s. 257–258.
- Volební právo žen v Čechách. *Ženská revue*, 1906–1907, roč. 2, č. 8, květen – červen 1907, s. 242.
- Volební otázka žen v Rakousku. *Ženská revue*, 1905–1906, roč. 1, č. 8, únor 1906, s. 209–210.
- Voličská schůze ve Vysokém Mýtě kandidátky poslanectví učitelky Marie Tůmové ze Žižkova. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, únor 1908, s. 58–60.
- Výbor pro volební právo žen ve Vídni. *Ženská revue*, 1909, roč. 4, č. 4, duben, s. 91–92.
- Význam boje o Minervu. *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 1, s. 10–12.
- WIEDERMANNOVÁ, Zdenka. O volebním právu žen : předneseno v Konviktském sále v Praze při manifestační schůzi 9. února 1908 pořádané Volnou myšlenkou v Praze. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 4, březen 1908, s. 74–78.
- Z boje za volební právo žen v Čechách : manifestační schůze 2. října... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 208–211.
- Z boje za volební právo žen v Čechách : protestní schůze 13. října... *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 10–11, říjen – listopad, s. 211–213.
- Za uznání mandátu posl. Vikové-Kunětické... *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 10, říjen, s. 210.
- (Zasláno). Odpověď výboru Žens. Klubu českého na článek pí. z Purkyňů. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 9, říjen – listopad 1908, s. 224–226.
- ZELINKOVÁ, Božena. Požadavky učitelek. *Ženská revue*, 1907–1908, roč. 3, č. 8, září 1908, s. 179–183.

Ženské listy. Časopis pro záležitosti žen a dívek československých

- A. B. Pseudo-celibát učitelek. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 4, s. 23–24.
- ADÁMEK, Karel. Památce Marie Červinkové-Riegrové. *Ženské listy*, 1913, roč. 41, č. 6, 1. 6., s. 1–2; č. 7, 1. 7., s. 15–16; č. 8, 1. 8., s. 11–13; č. 9, 1. 9., s. 16–17.
- ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou. *Ženské listy*, 1913, roč. 41, č. 10, 1. 10., s. 1–4; č. 11, 1. 11., s. 1–4.
- BAČKOVSKÝ, František. Magdalena Dobromila Rettigová : na oslavu stoletých jejích narozenin. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 1, s. 1–4; č. 2, s. 20–26; č. 3, s. 38–43; č. 4, s. 49–53; č. 5, s. 65–69; č. 6, s. 82–89; č. 7, s. 97–102; č. 8, s. 113–115; č. 9, s. 129–133; č. 10, s. 145–150. 1886, roč. 14, č. 1, s. 6–9; č. 2, s. 30–31; č. 3, s. 40–42; č. 4, s. 56–58; č. 5, s. 68–73; č. 6, s. 84–89; č. 7, s. 102–105; č. 8, s. 124–127; č. 9, s. 140–146; č. 10, s. 161–166; č. 11, s. 177–182; č. 12, s. 192–200. 1887, roč. 15, č. 8, s. 133–137.
- Česká strana pokroková... *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 7, s. 140.
- FLAJŠHANSOVÁ, Jindřiška. Žena poslancem. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 7, s. 1–2.
- GROSSMANNOVÁ-BRODSKÁ, Ludmila. Ženské studium. *Ženské listy*, 1903, roč. 31, č. 3, s. 46–48; č. 4, s. 67–68.

- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. ‚Minerva‘ před čtvrtstoletím. *Ženské listy*, 1915, roč. 43, č. 10, 15. 9., s. 3–10.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Otázka ženského studia v Rakousku. *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 8, s. 141–146.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Památný rok Ženského výrobního spolku českého. *Ženské listy*, 1921, roč. 49, č. 3, 30. 3., s. 29–32; č. 4, 30. 4., s. 43–45.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Vzdělání občanské. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 7, s. 106–108.
- [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] E. K. Vychovatelské spisy paní Věnceslavy Lužické (Anny Srbové). *Ženské listy*, 1875, roč. 3, č. 8, s. 118–124.
- [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] E. K. První rakouský sjezd ženský. *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 9, s. 192–195; č. 10, s. 207–210.
- [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] E. K. Ženské studium vítězí. *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 5, s. 91–94.
- [KRÁSNOHORSKÁ, Eliška] Eliška K. Z kroniky ženského studia v Rakousku. *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 11, s. 202–207.
- LEDECKÁ, Anna M. Vzpomínky na vychování v klášteře. *Ženské listy*, 1888, roč. 16, č. 11, s. 194–197; č. 12, s. 213–215.
- MACHOVÁ, E. Z výstavy moravského národního vyšívání v Olomouci. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 7, s. 108–109; č. 8, s. 119–120; č. 9, s. 136–139.
- NESÝ, P. C. O právním postavení žen v právu rakouském. *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 1, s. 1–5; č. 2, s. 26–30.
- NEVŠÍMALOVÁ, Božena. K jubileu Minervinu. *Ženské listy*, 1915, roč. 43, č. 10, 15. 9., s. 10–12.
- NEVŠÍMALOVÁ, Krista. O volebním právu žen : řeč, kterou promluvila ve spolku ‚Karolina Světlá‘ ve Vlašimi dne 18. listopadu 1906. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 12, s. 221–227.
- [NEVŠÍMALOVÁ, Krista] K. N. Minerva a klášterní gymnasium ženské na Král. Vinohradech. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 8–9, srpen – září, s. 153–160.
- NEVŠÍMALOVÁ, Krista. O celibátu učitelek. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 3, s. 22–25.
- Otázka ženská v parlamentě Vídeňském. *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 12, s. 245–250.
- Otázka ženského studia na říšské radě. *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 2, s. 30–31.
- Petice za volební právo žen. *Ženské listy*, 1909, roč. 37, č. 2, únor, s. 36–37.
- Poměr mužů a žen v Evropě. *Ženské listy*, 1893, roč. 21, č. 12, s. 229.
- PŘIBÍKOVÁ, M. K celibátu učitelek. *Ženské listy*, 1912, roč. 40, č. 5, s. 21–22.
- QUISPIAM. Jest prospěchem národa, aby se jeho příslušnice zabývaly politikou? *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 3, s. 41–44.
- RUDOLFOVÁ, Božena. První sjezd žen českoslovanských. *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 6, s. 121–123; č. 7, s. 146–148; č. 8, s. 172–174; č. 9, s. 187–190.
- SCHWAB, V. Pod odhaleným cípkem české domácnosti : neveselá causerie. *Ženské listy*, 1885, roč. 13, č. 4, s. 53–56.
- SOKOLOVÁ, Bohuslava. Jaké péče dostává se u nás duševnímu nadání žen. *Ženské listy*, 1890, roč. 18, č. 1, s. 1–3; č. 2, s. 30–33; č. 3, s. 50–54.
- Spolek pro volební právo žen. *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 2, s. 31.
- Stejné právo všem! *Ženské listy*, 1878, roč. 6, č. 1, s. 4–6.
- STUDNIČKOVÁ, Božena. Padesáté jubileum založení ‚Amerického klubu českých dam v Praze‘. *Ženské listy*, 1915, roč. 63, č. 2, 25. 1., s. 3.
- ŠÍLENÝ, Václav. Poměr ženy k sociální a národní otázce. *Ženské listy*, 1873, roč. 1, č. 4, 1. 4., s. 29–31; č. 5, 1. 5., s. 37–40.
- Volební právo žen. *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 5, s. 98–99.

Volební právo žen. *Ženské listy*, 1904, roč. 32, č. 6, s. 112.
Volební právo žen. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 1, s. 15–16.
Volební právo žen. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 4, s. 71.
Volební právo žen. *Ženské listy*, 1908, roč. 36, č. 11, s. 205–207.
Všeobecné volební právo žen. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 12, s. 245–246.
ZYKA, Jaroslav B. Žena na poli sokolské práce. *Ženské listy*, 1920, roč. 48, č. 3–4, 30. 5., s. 23–25.

Ženský list. Časopis pracující třídy ženského pohlaví

–vlát B. Ženská otázka. *Ženský list*, 1898, roč. 7, č. 5, 14. 2., s. 33–34.
B. Schůze žen a dívek. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 13, 9. 7., s. 97–99.
BERTA. Ochranné zákonodárství pro ženy. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 17, 13. 9., s. 130–133.
BERTA. Úvaha o chystaném sjezdu žen. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 24, 28. 12., s. 186–188.
BERTA. Vzdělávejme se! *Ženský list*, 1898, roč. 7, č. 22, 28. 11., s. 169–170; č. 23, 12. 12., s. 177–178.
BERTA. Ženský sjezd v Praze. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 10, 24. 5., s. 73–75.
BERTA. Ženy při volbách. *Ženský list*, 1897, roč. 5, č. 3, 8. 2., s. 17–18.
Boj za volební právo žen. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 35, 27. 8., s. 3–4.
BŘEZOHORSKÝ, Ferdinand. Žena při zemědělství. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 14, 23. 7., s. 106–107; č. 15, 13. 8., s. 115–116.
–C–. O volebním právu. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 2, 28. 1., s. 9–10.
–C–. Osmihodinová doba pracovní. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 5, 11. 3., s. 33–35.
Dejte nám politické právo spolčovací. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 20, 14. 5., s. 3–4.
Dejte ženám volební právo do sněmu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 36, 3. 9., s. 4–5.
Demonstrační procházka dělnictva brněnského a naše ženy. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 20, 22. 10., s. 153–154.
Druhá schůze služek. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 9, 10. 5., s. 71–72.
Epištoly k zemědělské dělnici. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 30, 23. 7., s. 5–6.
Hlasovací právo žen. Přeložil J. J. D. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 2, 22. 1., s. 11–12; č. 3, 12. 2., s. 18–20.
Hlasovací právo a ženy. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 6, 26. 3., s. 42–43.
Hrozná poměry zemědělského dělnictva. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 30, 23. 7., s. 7–8.
Inteligentní proletářky. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 17, 9. 9., s. 129–130.
JESENSKÁ, Žofka. Poměry služebných dívek. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 28, 9. 7., s. 3–4; č. 29, 16. 7., s. 2–3; č. 30, 23. 7., s. 3–4.
K čelednímu řádu. *Ženský list*, 1899, roč. 8, č. 15, 14. 8., s. 114–116.
Klerikální sjezd a ženská otázka. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 7.
Klerikální sjezd o volebním právu žen. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 3, 16. 1., s. 7–8.
Klérus a ženy. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 24, 28. 12., s. 185–186.
KOMPRDA-LYSICKÝ, František. Jaké jsou zásady různých politických stran? *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 7, 9. 4., s. 49–50; č. 8, 23. 4., s. 59–60; č. 9, 14. 5., s. 68–69; č. 10, 28. 5., s. 75–76; č. 11, 11. 6., s. 83–84; č. 12, 25. 6., s. 92–93; č. 13, 9. 7., s. 98–99; č. 16, 27. 8., s. 122–123.
Ku postavení služek. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 10, 21. 5., s. 74–76; č. 11, 11. 6., s. 81–82.
LUKÁŠOVÁ, Anna. Služebné dívky stůjte na stráž! *Ženský list*, 1909, roč. 18, č. 38, 23. 9., s. 3.
MÁCHOVÁ, Karla. Hlasovací právo žen. *Ženský list*, 1897, roč. 5, č. 5, 9. 3., s. 33–34; č. 6, 23. 3., s. 41–42.

- MÁCHOVÁ, Karla. Poptavárny a zprostředkovací kanceláře pro služebné. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 13, 13. 7., s. 97–99.
- MÁCHOVÁ, Karla. Žena v práci průmyslové a ochranné zákonodárství. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 9, 10. 5., s. 65–67.
- MÁCHOVÁ, Karla. Ženská otázka a dělnice. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 3, 8. 2., s. 18–20; č. 4, 22. 2., s. 26–27; č. 6, 22. 3., s. 41–42.
- MÁCHOVÁ, Karla. Ženská otázka ve svém vývoji. *Ženský list*, 1900, roč. 9, č. 14, 23. 7., s. 105–106; č. 15, 13. 8., s. 113–114; č. 16, 27. 8., s. 121–122.
- MŠE. Žena v zemědělství. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 13, 9. 7., s. 100–101.
- Německé sociální demokratky českým. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 2.
- Nový úžasný případ, jak umějí jeptišky vychovávat. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 7.
- O právu volebním. *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 14, 22. 7., s. 105–106; č. 15, 12. 8., s. 113–114.
- Ochrana zemědělských dělnic. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 8, 20. 2., s. 2.
- Podzimní vyučovací kursy Dělnické akademie. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 3–4.
- Proč a jak se máme sdružovat? *Ženský list*, 1895, roč. 4, č. 1, 14. 1., s. 1–2.
- Proč žádáme my ženy volební právo do zemského sněmu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 4, 23. 1., s. 1–3.
- Prospěšnost spolků. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 17, 14. 9., s. 129–130 (I.); č. 18, 28. 9., s. 137–139 (II.); č. 19, 12. 10., s. 145–146 (III.); č. 20, 26. 10., s. 153–154 (IV.); č. 21, 9. 11., s. 161–163 (V.); č. 22, 23. 11., s. 171–172 (VI.).
- Různá onemocnění žen dle povolání. *Ženský list*, 1904, roč. 4(13), č. 11, 27. 5., s. 2–3.
- Sem se všeobecným právem hlasovacím. *Ženský list*, 1904, roč. 4(13), č. 22, 27. 10., s. 1.
- Schůze služebných děvčat. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 3, 16. 1., s. 3–5.
- Schůze služek. *Ženský list*, 1897, roč. 6, č. 8, 26. 4., s. 58–59.
- SKÁLA, J. Žena kandidátkou poslanectví pro zemský sněm český. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 1–2.
- Služebná děvčata pro zrušení čeledního řádu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 39, 24. 9., s. 1–2; č. 40, 1. 10., s. 1–2.
- Spolčovací a politické právo pro ženy. *Ženský list*, 1904, roč. 4(13), č. 25, 9. 12., s. 1–2.
- Spolčovací právo a ženy. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 29, 16. 7., s. 1–2.
- Spolek žen a dívek v domácké práci zaměstnaných... *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 38, 17. 9., s. 1.
- STEJSKAL, J. V. Žena a veřejná morálka. *Ženský list*, 1899, roč. 8, č. 10, 23. 5., 73–74.
- STRASLIČKA, V. Proč jest více žen než mužů? *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 21, 12. 11., s. 162–164; č. 22, 26. 11., s. 170–171; č. 23, 10. 12., s. 178–179.
- STRNADOVÁ, Máňa. První kroužek socialistických žen v Praze. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 18, 30. 4., s. 6.
- Š. Ženy a křesťanský socialismus. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 7, 13. 4., s. 51–52.
- Škola „Světlá“ ve Velkém Meziříčí bude míti... *Ženský list*, 1904, roč. 4(13), č. 15, 21. 7., s. 6–7.
- Šlechtičny pro klerikální tisk a náš boj proti němu. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 5, 30. 1., s. 2.
- Veřejná schůze žen... *Ženský list*, 1904, roč. 4(13), č. 13, 23. 6., s. 2–3; č. 14, 7. 7., s. 2.
- Volební oprava. *Ženský list*, 1896, roč. 5, č. 4, 24. 2., s. 25–26.
- Volební právo žen do obcí. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 35, 27. 8., s. 4–5.
- VŠEMINSKÁ, Marie. Ku postavení industriálních učitelek. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 12, 25. 6., s. 90–91.

Zákaz užívání bílého kostíku při výrobě sirek. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 30, 23. 7., s. 3–4.

Zbožnost kněží při poutích. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 37, 10. 9., s. 7.

Ze života služek. *Ženský list*, 1904, roč. 4(13), č. 11, 27. 5., s. 5–6.

Zemědělské dělnice ve stávce. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 22, 28. 5., s. 1–2.

Zemský sněm a ženy. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 39, 24. 9., s. 2–3.

Zemský výbor pohlcuje nemocenské podpory šestinedělek. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 31, 30. 7., s. 1–2.

Ženy a tisk. *Ženský list*, 1908, roč. 17, č. 2, 9. 1., s. 1–2.

Ženy ve spolcích. *Ženský list*, 1894, roč. 3, č. 7, 9. 4., s. 49–50.

Ženský obzor. List pro život sociální, politiku a literaturu

HAJN, Antonín. K charakteristice ženského hnutí u nás. *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 15, 10. 10., s. 225–226; č. 16, 25. 10., s. 241–243.

Ženský obzor. Revue českých žen

A. Ž. K celibátní otázce učitelek. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 1, s. 9–11.

BÉM, Edvard. Svoboda ženy. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 2, s. 26–30.

Božena Viková-Kunětická... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 124.

ČERNYCHOVÁ, Mar. K coelibátní otázce učitelek. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 4, s. 63–66.

Česká Poštovní Unie... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 4, s. 119.

České ženské politické hnutí. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 4, únor 1908, s. 69–72.

Činnost ženských odborů sokolských jednot. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 9, s. 278.

Hlasovací právo a ženy. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 2, s. 17.

Hlasy ciziny o volbě pí. Vikové-Kunětické. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217–218.

Industriální učitelkám... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 18–19.

Jednota učitelek moravských a „Pozor“. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 7–8, s. 117.

Jednota moravských učitelek pořádá... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 16.

Klerikální metoda... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 262.

KNOROVÁ, Růžena. Žena a politika. *Ženský obzor*, 1900, roč. 1, č. 4, s. 45–47.

Kongres německých žen pro hlasovací právo v Mnichově... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 9, s. 277.

Krásná pravdivá slova pronesla redakce „Volného listu“ k mladým učitelkám. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 126–127.

LUKAVSKÝ, Josef. Divadelní ženy. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 1, s. 24–25.

M. K. Proti rovnému právu žen s muži. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 5–6, s. 80–81.

MÁCHOVÁ, Karla. Naše ženská otázka. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 5–6, s. 79–80.

MÁCHOVÁ, Karla. Žena v průmyslu hornickém. *Ženský obzor*, 1900, roč. 1, č. 2, s. 19–20.

Manifestace za uznání ženského poslance... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 88–89.

Manifestační schůze sociálně demokratických žen za všeobecné rovné právo hlasovací pro ženy... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 5, s. 152.

MASARYK, T. G. Žena a politika : výtah z přednášky universitního profesora dra. T. G. Masaryka dne 13. února 1901 v cyklu ženského kroužku „Slavie“. *Ženský obzor*, 1901, roč. 2, č. 1, s. 5–7; č. 2, s. 19–20; č. 3, s. 38–40.

Mezinárodní kongres pro potlačení obchodu s děvčaty. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217.

Místní skupina poštovních úřednic v Brně... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 3, s. 88–89.

- Na desátém sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické (24. – 27. prosince 1911), ... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 28–29.
- Na manifestaci českých sociálně demokratických žen v Praze... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 2, s. 57.
- Na manifestační schůzi... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 2, s. 50–51.
- Na manifestační schůzi za vyšší vzdělání žen v Brně, ... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 117.
- Na schůzi industriálních učitelek v Brně dne 9. března 1913... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 91.
- Na valné hromadě poštovních oficiantek v Čechách... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 4, s. 118–119.
- Neblahé zjevy zločinnosti, prostituce a sebevražd mládeže... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 6, s. 181.
- Není žádného měřítka pro srovnání jednotlivých individuí, kde rozhoduje pouze síla a uvědomění. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 113–117.
- NEVŠÍMALOVÁ, Krista. Vydělková práce žen v ohledě hospodářském a mravním. *Ženský obzor*, 1904, roč. 4, č. 7–8, s. 93–95; č. 9–10, s. 123–125.
- O významu zvolení pí. B. Vikové-Kunětické za poslance pořádána v Paříži... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217.
- O ženských odborech a právech. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 272–273.
- Odhalené ledví klerikálů. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 10, s. 319–320.
- Organisace učitelek ženských ručních prací. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 25.
- [Pechmannová, Lud'ka] Lud'ka z Pechmannů. Žena ve službách státu. *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 6, s. 179.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. Český svaz pro volební právo žen. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 225–234.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. Český svaz pro volební právo žen. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 10, s. 297–302.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. II. sjezd žen československých. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 6, s. 93–94.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. II. sjezd žen československých svolaný Ústředním spolkem českých žen 4. – 8. července 1908. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 9, srpen 1908, s. 137.
- PLAMÍNKOVÁ, Františka. Učitelé a učitelky. *Ženský obzor*, 1909, roč. 8, č. 1, s. 7–9.
- Poštovní oficiantky a aspirantky... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 5, s. 150.
- Poštovní oficiantky vyslaly... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 2, s. 56.
- Práce Výboru pro volební právo žen v uplynulém roce. *Ženský obzor*, 1909, roč. 8, č. 4, s. 71–73.
- Práce za rovnoprávnost žen v „Sokole“ došla vítězství. *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 4, s. 114.
- Pro rovnoprávnost ženy... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 89.
- Prostituce v nevěstincích a pouliční. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 217.
- Protestní schůze industriálních učitelek. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 3, s. 87–88.
- První sjezd pěstounek moravských... *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 1, s. 16.
- První žena v předsednictvu Č. O. S. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 22–23.
- Přeměna dívčího gymnasia Minervy v reálné gymnasium. *Ženský obzor*, 1910, roč. 9, č. 5, s. 107–108.
- Reforma v organizaci úřednictva pražského. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 31.
- Reformní návrhy ohledně práv ženy... *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 7–8, s. 116–117.

- SEDLÁČKOVÁ, Marie. Všeobecné hlasovací právo mužů. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 7–8, s. 97–99.
- SEDLÁČKOVÁ, Marie. Závěrečné slovo paní Boženy Vikové-Kunětické. *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 3, s. 65.
- Sirotčinec se soustavou rodinnou žádá... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 8, s. 245–246.
- Sjezd českých spolků ženských... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 5, s. 152–153.
- Sjezd českých spolků ženských v Praze 1913... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 10, s. 310.
- Skupina poštovních oficiantek z Moravy a Slezska... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 4, s. 119.
- Sletová poradní schůze žen. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 173–174.
- Sociálně demokratické ženy na svých obvyklých manifestačních schůzích pro volební právo žen, ... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 4, s. 120.
- STRÁNSKÁ, Olga. Kdo je kompetentní řešit ženskou otázku. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 2, s. 33–34.
- STRÁNSKÁ, Olga. Politická práce žen. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 3, s. 73–76.
- SULA, Pavel. Akademické vzdělání a učitelky. *Ženský obzor*, 1903–1904, roč. 4, č. 2–3, s. 26–27.
- Svaz katolických žen... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 189–190.
- Svaz zemských nepolitických spolků katolických v Čechách a perly jeho moudrosti. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 275–276.
- Svaz ženských spolků... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 24–25.
- Svaz ženských spolků v Čechách má v programu zřízení ‚Ženské banky‘. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 266.
- SÝKORA, Josef. O ženě zemědělské. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 234–236.
- SÝKORA, Josef. Ženská otázka mezi dělnicemi. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 4, s. 97–99.
- Šestý slet sokolský. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 172–173.
- TÁBORSKÁ, Oldra. K práci. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 30.
- TOMEK, Vratislav Václav. Obchodní vzdělání našich žen. *Ženský obzor*, 1901, roč. 2, s. 51–53.
- Třetí sjezd České strany pokrokové konán v Praze 6. – 7. ledna 1912... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 28.
- Upozornění voličkám. *Ženský obzor*, 1907–1908, roč. 7, č. 4, únor 1908, s. 72.
- Úspěch v boji za rovnoprávnost žen. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 3, s. 65–67.
- Úspěch v boji za rovnoprávnost žen... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 30.
- Ústředí pro volební právo žen v českých zemích. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 6–7, s. 217–218.
- Útulna ženská v Brně. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 24.
- Uznání poslaneckého mandátu pí. Vikové-Kunětické... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 30.
- V. O. Ad vocem ‚Ženské hnutí a politické strany‘. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 4, s. 66.
- V. O. Žena a český realism. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 3, s. 54–55.
- Valná hromada ženského vzdělávacího a výrobního spolku Vesny v Brně. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 10, s. 301–302.
- Valná schůze Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 121–122.
- Veřejná schůze žen a mužů za uznání poslaneckého mandátu pí. Kunětické... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 218.

- Vesna v Brně dovršila 43. správní rok spolkový. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 8–9, s. 263.
- VIKA, Karel. Učitelé a učitelky. *Ženský obzor*, 1902, roč. 3, č. 3, s. 34–36.
- Volební právo učitelek do obcí. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 7–8, s. 116–117.
- WEBER, A. Ženská otázka v Sokolstvu. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 7–8, s. 99–106.
- WIEDERMANNOVÁ, Zdenka. K coelibátní otázce učitelek. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 4, s. 62–63.
- WIEDERMANNOVÁ, Zdenka. Paní Kunětická. *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 5–6, s. 81–82.
- Z LEŠEHRADU, Emil šl. Žena a její sociální postavení. *Ženský obzor*, 1901–1902, roč. 2, č. 4, září 1901, s. 53–54.
- Z ústavu hr. Pöttinga v Olomouci... *Ženský obzor*, 1914–1915, roč. 13, č. 5, s. 159.
- Za rovnoprávnost žen s muži... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 120–123.
- Za volební právo žen konali ženy i muži sociálně demokratičtí... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 3, s. 89.
- Zákon o spolčování žen... *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 2, s. 58.
- Zákonná úprava kancelářských oficiantek nedošla na říšské radě vyřízení... *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 5, s. 150.
- Zápas o volební právo žen a jeho dosavadní výsledek. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 9–10, s. 154–155.
- (Zasláno). *Ženský obzor*, 1904–1905, roč. 5, č. 5–6, s. 82.
- Zatímní řád Svazu pro volební právo žen v král. Českém. *Ženský obzor*, 1914, roč. 13, č. 4, s. 115–116.
- Ze Svazu českých spolků ženských. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 1, s. 31.
- Ze života mládeže mravně ohrožené a potřebné záchrany referoval p. soudce... *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 7, s. 215–216.
- ZIEGLOSER, Jan. Všeobecné hlasovací právo a ženy. *Ženský obzor*, 1906–1907, roč. 6, č. 4, s. 58–59.
- ZIEGLOSER, Jan. Zrcadlo pí. Wiedermannové-Motyčkové, red. P. R. a Ž. R. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 10, s. 291–297.
- Zrovnoprávnění žen ve službách pošty a telegrafu. *Ženský obzor*, 1911, roč. 10, č. 1, s. 25–27.
- Žena v Čechách poslancem. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 6, s. 181–184.
- Ženská kandidatura ve skupině Mladá Boleslav – Nymburk je silně ohrožena. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 5, s. 155.
- Ženský cvičitelský sbor České Obce Sokolské. *Ženský obzor*, 1913, roč. 12, č. 4, s. 123–124.
- Ženy a slet. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 3, s. 89.
- Ženy v politických stranách a ženské hnutí. *Ženský obzor*, 1912, roč. 11, č. 4, s. 123.
- Ženský svět. List věnovaný zájmům českých paní a dívek***
- m–. Závěrečné slovo B. Vikové-Kunětické. *Ženský svět*, 1914, roč. 18, č. 2, 20. 4., s. 18.
- B–SKÁ. Celibát učitelek. *Ženský svět*, 1900, roč. 4, č. 12, 20. 6., s. 133–134; č. 13, 5. 7., s. 146–147; č. 14, 20. 7., s. 157; č. 15, 5. 9., s. 171–172; č. 16, 20. 9., s. 185–186; č. 17, 5. 10., s. 194–195.
- BABÁKOVÁ, Věra Marie. Svaz českých spolků ženských. *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 1, 5. 1., s. 1–2.
- České ženy... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 18, 20. 10., s. 242.
- České ženy konaly dne... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 18, 20. 10., s. 242.

- D. Nový návrh na zavedení celibátu u poštmistrových. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 15, 5. 9., s. 211–212.
- DEDKOVÁ, Libuše. Právní postavení žen v Rakousku. *Ženský svět*, 1898, roč. 2, č. 22, 5. 12., s. 305–307.
- DEDKOVÁ, Libuše. Socialismus, socialisté a ženská otázka. *Ženský svět*, 1898–1899, roč. 3, č. 3, 20. 1., s. 25.
- Druhý sjezd žen českoslovanských. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 15, 5. 9., s. 197–199.
- Druhý sjezd žen českoslovanských. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 17, 5. 10., s. 224–226.
- HOBLOVÁ, Barbora. Žena ve sboru chudinském a zdravotnickém. *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, č. 5, 20. 2., s. 65–66; č. 6, 5. 3., s. 82–24; č. 7, 20. 3., s. 98–100; č. 8, 5. 4., s. 114–116.
- HORÁK, František. Minerva. *Ženský svět*, 1914, roč. 18, č. 3, květen, s. 1–4.
- HRUŠKOVÁ, Kamila. Marie Riegrová-Palacká a její zásluhy o české lidumilství : pamětní lístek k desetiletí jejího úmrtí. *Ženský svět*, 1901, roč. 5, č. 7, 5. 4., s. 73–74; č. 8, 20. 4., s. 87–88; č. 9, 5. 5., s. 100–102.
- K volbám do sněmu král. Českého. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 44–45.
- KÁLAL, Karel. České ženy a Slovensko. *Ženský svět*, 1902, roč. 6, č. 10, 20. 5., s. 113–114; č. 11, 5. 6., s. 130–132; č. 13, 5. 7., s. 155–156; č. 14, 20. 7., s. 166–168.
- Kandidatura slečny Tůmové. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 6, 20. 3., s. 91.
- MATERNOVÁ, Pavla. K zápasu o ‚Minervu‘. *Ženský svět*, 1911, roč. 15, č. 4, 20. 2., s. 49–50.
- MATERNOVÁ, Pavla. Odstraňte celibát! *Ženský svět*, 1911, roč. 15, č. 22, 20. 12., s. 337–340.
- MATERNOVÁ, Pavla. Zápas o ‚Minervu‘. *Ženský svět*, 1910, roč. 14, č. 20, 20. 11., s. 309–313.
- Mimo strany či ve stranách? *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 6, 20. 3., s. 90.
- Návrhy Ústředního spolku českých žen podané... *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 4, 20. 2., s. 45–47.
- O. S. A. Schůze o volebním právu žen. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 6, 20. 3., s. 70.
- O. S. A. Volební právo žen v obcích a v Praze. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 17, 5. 10., s. 202.
- O. S. A. Výbor pro volební právo žen... *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 12, 20. 6., s. 143–144.
- O. S. A. Ženy a volby obecní v Praze a jinde. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 19, 5. 11., s. 226.
- O. S. A.; J. B.; R. Schůze a manifestace. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 21, 5. 12., s. 288–290.
- O volebním hnutí českých žen... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 6, 20. 3., s. 93.
- PAUKNER, František S. Zrušte celibát učitelek a státních úřednic. *Ženský svět*, 1916, roč. 20, č. 15, 9. 9., s. 323–325; č. 16, 25. 9., s. 342–345.
- Po prvních zemských volbách 1908. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 5, 5. 3., s. 80.
- Průkopnice ženského volebního práva. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 61.
- První sjezd žen českoslovanských... *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, příloha k č. 11, 20. 5. 1897, s. 1–87.
- PURKYŇŮ, Eliška z. Druhý sjezd žen českoslovanských. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 6, 20. 3., s. 89–90; č. 7, 5. 4., s. 102–103; č. 8, 20. 4., s. 116; č. 9, 5. 5., s. 125–126.
- PURKYŇŮ, Eliška z. K druhému sjezdu žen českoslovanských. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, 20. 12., s. 304–305.
- PURKYŇŮ, Eliška z. Nynější stav volebního práva žen v Čechách. *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 10, 20. 5., s. 132–134.

- PURKYŇŮ, Eliška z. První žena poslancem na sněmu král. Českého! *Ženský svět*, 1912, roč. 16, č. 12, 25. 6., s. 157–158.
- [PURKYŇŮ, Eliška z.] E. z. P. Změna spolčovacího zákona. *Ženský svět*, 1913, roč. 17, č. 2, 20. 1., s. 23–24.
- Schůze c. k. poštovních úřednic... *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 6, 20. 3., s. 79–80.
- Sjezd žen československých o sv. Janě r. 1897. *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, č. 1, 20. 12. 1896, s. 18–19; č. 2, 5. 1. 1897, s. 34; č. 3, 20. 1. 1897, s. 49.
- SLAVÍK, Vladimír. Volební právo žen u nás. *Ženský svět*, 1906, roč. 10, č. 15, 5. 9., s. 202–203.
- STOKLASOVÁ, Růžena. Celibát učitelek moravských. *Ženský svět*, 1903, roč. 7, č. 21, 5. 12., s. 257–258.
- STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*, 1906, roč. 10, č. 7, 5. 4., s. 85–86; č. 8, 20. 4., s. 101–102.
- STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 22, 20. 12., s. 302.
- Svaz pro volební právo žen. *Ženský svět*, 1914, roč. 18, č. 3, 5. 5., s. 19.
- ŠALDA, František Xaver. Žena v umění. *Ženský svět*, 1902, roč. 6, č. 11, 5. 6., s. 125–126; č. 12, 20. 6., s. 142–143; č. 13, 5. 7., s. 157–159.
- TŮMOVÁ, Žofie. Volební právo žen. *Ženský svět*, 1896–1897, roč. 1, č. 12–13, 5. 6. 1897, s. 163–164; č. 15, 20. 7. 1897, s. 184–186; č. 16, 5. 9. 1897, s. 198–200.
- Upozornění voličkám. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 62.
- VALJEVSKÁ, Božena. Celibát učitelek : hlas proti němu. *Ženský svět*, 1901, roč. 5, č. 3, 5. 2., s. 25–26; č. 4, 20. 2., s. 38–39; č. 5, 5. 3., s. 51–53.
- Volební právo učitelek. *Ženský svět*, 1904, roč. 8, č. 15, 5. 9., s. 192.
- Volební právo žen. *Ženský svět*, 1907, roč. 11, č. 9, 5. 5., s. 104–105.
- Volební právo žen. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 44.
- Volební právo žen do českého sněmu. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 2, 20. 1., s. 26–27.
- Volby do sněmu král. Českého. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 5, 5. 3., s. 79.
- Výbor pro volební právo žen uspořádal... *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 62–63.
- WANKLOVÁ, Madlena. Povolání a zaměstnání žen. *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 11, 5. 6., s. 165–166; č. 12, 20. 6., s. 182–185.
- Z městské skupiny Hlinsko–Skuteč–Vysoké Mýto. *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 4, 20. 2., s. 63.
- Zápas o poslanecký mandát na Vysokomýtsku... *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 10, 20. 5., s. 156.
- ZEMINOVÁ, Fráňa. (Zasláno). *Ženský svět*, 1909, roč. 13, č. 17, 5. 4., s. 112.
- Ženská otázka – v parlamentě. *Ženský svět*, 1905, roč. 9, č. 6, 20. 3., s. 78–79.
- Ženy české! *Ženský svět*, 1908, roč. 12, č. 3, 5. 2., s. 45.

II. Literatura

- Agrarismus. In *Malý encyklopedický slovník A–Ž*. Praha: Academia, 1972, s. 21.
- BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách : dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Slon/Libri, 2005.
- BAHENSKÁ, Marie. Ženský výrobní spolek český. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 253–271.
- BAHENSKÁ, Marie. Ženy ve veřejném životě ve druhé polovině 19. století : Spolek svaté Ludmily a činnost Marie Riegrové-Palacké. *Český časopis historický*, 2005, roč. 103, č. 3, s. 549–570.

- BARTH-SCALMANI, Gunda. Geschlecht: weiblich, Stand: ledig, Beruf: Lehrerin. In *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Brigitte Mazohl-Wallnig (Hg.). Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1995, s. 343–400.
- BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Přeložil: Josef Skalák. Praha: Tiskový výbor ČSDSD, 1909, 47. vydání.
- BOHUSLAV, Josef Václav. *Rukověť spolkového života*. Praha: Jindřich Bačkovský, 1923, 2. vydání.
- BRÁF, Albín. Spolčování, asociace. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 23. Praha: Jan Otto, 1905, s. 886–888.
- BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
- BURIAN, Petr. Das Vereinswesen in den böhmischen Ländern. In *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. Ferdinand Seibt (Hg.). München: R. Oldenbourg Verlag, 1986, s. 39–51.
- CIBULKA, Pavel. Český klub na říšské radě (1879–1887). *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 1, s. 45–62.
- COHEN, Gary B. *The Politics of Ethnic Survival : Germans in Prague 1861–1914*. Princeton, New Jersey: Princenton University Press, 1981.
- ČERVINKA, František. *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století*. Praha: Univerzita Karlova, 1962.
- Česká politika : moderní stát a jeho úkoly – politika agrární, průmyslová, sociální*. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl IV. Praha: Jan Laichter, 1911.
- Česká politika : kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Zdeněk V. Tobolka (ed.). Díl V. Praha: Jan Laichter, 1913.
- České vysoké učení technické. In *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Sv. 1. Praha: Diderot, 1997, s. 438.
- DRABEK, Anna M. Matice česká und Matice moravská : ihre Bedeutung für die kulturelle und nationale Entwicklung der tschechischen Gesellschaft im 19. Jahrhundert. In *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. Ferdinand Seibt (Hg.). München: R. Oldenbourg Verlag, 1986, s. 71–96.
- DRAŠAROVÁ, Eva. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*, 1993, roč. 1, s. 152–175.
- DRAŠAROVÁ, Eva. Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918. *Sborník archivních prací*, 1990, roč. 40, č. 2, s. 297–343.
- DRTINA, František. Dívčí školství u nás a jinde. In *Spisy : reforma školství : soubor statí*. Sv. 4. Jan Boleslav Kozák (ed.). Praha: Jan Laichter, 1931, s. 474.
- FLÉGLOVÁ, Jana. K osvětové činnosti : Dělnická akademie na počátku 20. století. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1973, roč. 11, č. 3, s. 185–190.
- FLICH, Renate. „Die Erziehung des Weibes muß eine andere werden.“ (Louise Otto-Peters) Mädchenschulalltag im Rahmen bürgerlicher Bildungsansprüche. In *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Brigitte Mazohl-Wallnig (Hg.). Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1995, s. 269–299.
- GARVER, Bruce M. *The Young Czech Party 1874–1901 and the Emergence of a Multi-Party System*. New Haven and London: Yale University Press, 1978.
- HÁJEK, Vendelín. Pražský politický klub a obranářství. In *Pražský sborník historický*. Sv. 15. Praha: Orbis, 1982, s. 111–133.

- HAVRÁNEK, Jan. Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893. *Rozpravy ČSAV*, řada společenských věd, roč. 74, sešit 2. Praha: ČSAV, 1964.
- HAVRÁNEK, Jan. The Development of Czech Nationalism. In *Austrian History Yearbook. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal*. Vol. III. Part 2. Houston, Rice University, 1967, s. 223–260.
- HEUMOS, Peter. Krise und hussitisches Ritual : zum Zusammenhang von tschechischer Arbeiter- und Nationalbewegung in Böhmen in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. In *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum. Ferdinand Seibt (Hg.). München: R. Oldenbourg Verlag, 1986, s. 109–122.
- HORSKÁ, Pavla. Die deutschen Frauenvereine in Böhmen. *Germanoslavica*, 1995, roč. 2, č. 1, s. 117–121.
- HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad českých zemí). *Československý časopis historický*, 1983, roč. 31, s. 711–743.
- HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny, 1999.
- HROCH, Miroslav. Přeměny české společnosti a jejich vliv na národní obrození. In *Struktura společnosti na území Československa a Polska v 19. století do roku 1918*. František Hejl, Antonín Verbík, Pavla Vošahlíková (ed.). Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1988, s. 16–37.
- HUGELMANN, Karl. *Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte*. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1879.
- HYE, Hans Peter. Bildung und Vereine – zwei Pfeiler des bürgerlichen Zeitalters. *Germanoslavica*, 1995, roč. 2, č. 1, s. 33–35.
- HYE, Hans Peter. *Das politische System in der Habsburgermonarchie : Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998.
- JANDÍK, Stanislav. *Masaryk na Valašsku : jeho boj o poslanecký mandát*. Praha: Volná myšlenka, 1936.
- KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl I. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1929.
- KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.
- KLÁTIL, František. *Republika nad stranami : o vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897–1948)*. Praha: Melantrich, 1992.
- KLEPL, Jan. Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848. In *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933*. Bedřich Mansfeld (ed.). Praha: vlastním nákladem, 1934, s. 169–240.
- KOČÍ, Josef. *České národní obrození*. Praha: Svoboda, 1978.
- KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*. Spisy pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Sv. 5. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968.
- KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914 : sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996.
- KOŘALKA, Jiří. *František Palacký (1798–1876) : životopis*. Praha: Argo, 1998.
- KOŘALKA, Jiří. *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1963.
- KOŘALKA, Jiří. *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*. Liberec: Krajské nakladatelství, 1956.

- KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. In *Žena v dějinách Prahy : sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Jiří Pešek, Václav Ledvinka (ed.). Praha: Scriptorium, 1996, s. 307–320.
- KROFTA, Kamil. Největší životní dílo dr. Kramáře. In *Sborník dra. Karla Kramáře k jeho 70. narozeninám*. B. Němec, A. Pimper, V. Holeček (ed.). Praha: Akciová tiskárna, 1930, s. 253–255.
- KUČERA, Martin. Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik. *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 4, s. 723–727.
- KUČERA, Martin. Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Sv. 13. Vlastislav Lacina (ed.). Praha: Historická ústav AV ČR, 1993, s. 7–22.
- KUČERA, Martin. Český politický katolicismus před první světovou válkou. *Český časopis historický*, 2000, roč. 98, č. 1, s. 83–117.
- KUČERA, Martin. Fúze ‚realistů‘ s mladočechy do konce roku 1890. *Český časopis historický*, 1995, roč. 93, č. 4, s. 591–645.
- KUČERA, Martin. K reorganizaci České strany agrární (1904–1910). *Český časopis historický*, 1998, roč. 96, č. 2, s. 307–342.
- KUČERA, Martin. Vnitřní opozice v České straně lidové : (revue Přehled 1902–1906). In *Moderní dějiny : sborník k dějinám 19. a 20. století*, 1997. Sv. 5. Petr Prokš (ed.). Praha: Historický ústav AV ČR, 1997, s. 25–70.
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- LENDEROVÁ, Milena. Pražské salony a kávové společnosti v 19. století. In *Documenta Pragensia*. Sv. XVIII. Václav Ledvinka, Jiří Pešek (ed.). Praha: Scriptorium, 2000, s. 199–210.
- LOVČÍ, Radovan. Profesní a společenské aktivity Alice Garrigue Masarykové v letech 1910–1914. In *Masarykův sborník, sv. XIII. 2004–2006*. Jan Gebhart, Jan Kuklík, Josef Tomeš (ed.). Praha: Masarykův ústav – Archiv AV ČR, 2006, s. 195–229.
- MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam. *Tvar : literární obtýdeník*, 1998, roč. 9, č. 5, 5. 3., s. 1, 4–5.
- MACURA, Vladimír. Božena Němcová jako encyklopedistka. *Česká literatura*, 1998, roč. 46, č. 2, s. 123–133.
- MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914*. Opava: Slezské muzeum, 2002.
- MACHOVEC, Milan. *Josef Dobrovský : studie s ukázkami díla*. Praha: Akropolis, 2004.
- MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč? : vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Slon/Libri, 2005.
- MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj politických stran na Moravě 1848–1914*. Brno: Filosofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1996.
- MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kolektiv. *Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Díl I. Období 1861–1938. Brno: Doplněk, 2005.
- MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde a.s., 1999, 2. upravené vydání.
- MANDLEROVÁ, Jana. *Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860–1918*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1973.
- MAREK, Pavel. K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906. *Český časopis historický*, 1999, roč. 97, č. 1, s. 37–51.

- MASARYK, T. G. *Karel Havlíček : snahy a tužby politického probuzení*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996. (Spisy TGM 7)
- MOŽNÁ, Jana. Od spolků vzdělávacích k odborovým. *Kulturní práce*, 1970, roč. 10, č. 2, s. 7–8.
- NEUDORFL, Marie L. *The Czech Liberal Party and Its Political Activity 1891–1897*. Nerepublikovaná doktorská práce Ph.D. Alberta: The University of Alberta, 1981.
- NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.
- NEUDORFLOVÁ, Marie L. Demokratická politická kultura : současný kontext a aktuálnost českých tradic. In *Masarykův sborník, sv. XI.–XII., 1999–2003*. Josef Tomeš (ed.). Praha: Masarykův ústav AV ČR a Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2004, s. 309–332.
- NEUDORFLOVÁ, Marie L. Ženy rodiny F. L. Riegra a jejich účast ve veřejné sféře. In *F. L. Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století : sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003 v Semilech*. Ivo Navrátil (ed.). Semily: Státní okresní archiv, 2003, s. 146–157.
- NOVOTNÝ, Jan. Slovanská lípa 1848–1849 : k dějinám prvního českého politického spolku : od založení spolku do svolání sjezdu Slovanských lip. Část 1. In *Acta Musei Pragensis*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1975, roč. 75.
- NOVOTNÝ, Jan. Slovanská lípa 1848–1849 : k dějinám prvního českého politického spolku : od sjezdu Slovanských lip do zániku spolku. Část 2. In *Acta Musei Pragensis*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1976, roč. 76.
- OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1977.
- PALIVEC, V. Salon doktora Staňka. *Věstník českých lékařů*, 1944, roč. 56, č. 35, 1. 9., s. 483–484.
- PÁNEK, Jaroslav. Pavla Moudrá : poznámky k životu, působení a pozůstalosti české spisovatelky a bojovnice za mír. In *Středočeský sborník historický*. Sv. 9. Jiří Tywoniak (ed.). Praha: Státní archiv, 1974, s. 215–248.
- PENÍŽEK, Josef. *Česká aktivita v letech 1878–1918*. Díl I. (1878–1886), díl II. (1887–1918) Praha: Český čtenář, 1929 a 1930.
- POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003.
- SECKÁ, Milena. *Americký klub dam : krůček k ženské vzdělanosti*. Praha: Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, 2005.
- SKLENÁŘ, Karel. *Obraz vlasti : příběh Národního muzea*. Praha: Paseka, Fénix, 2001.
- SODOMKOVÁ, Magdalena. Dýchánky pro paní a dívky v Proseči u Skutče. In *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století : sborník příspěvků z mezinárodní odborné konference ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy ve dnech 11. a 12. října 2005*. Marcela Šášinková, Tamara Čapková, Věra Slavíková (ed.). Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum, 2005, s. 187–194.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. České a německé spolky v Praze v 60. až 80. letech 19. století : soužití a kulturní výměna. In *Lidé – města : Pražané jiní – druzí – cizí*. Miriam Moravcová (ed.). Praha: Ústav pro etnologii a folkloristiku ČSAV, 1992, s. 7–28.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60. – 80. let 19. století). In *Documenta Pragensia*. Sv. XI. Václav Ledvinka, Jiří Pešek (ed.). Praha: Scriptorium, 1994, s. 190–199.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Národně sociální spolky jako nástroje k modelování mezietnického klimatu : Praha devadesátých let 19. století a prvního desetiletí 20.

- století. In *Documenta Pragensia*. Sv. XVIII. Václav Ledvinka, Jiří Pešek (ed.). Praha: Scriptorium, 2000, s. 241–258.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Ženská otázka a české dělnictvo : Praha 1867–1881. In *Žena v dějinách Prahy : sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy pro gender studies 1993*. Jiří Pešek, Václav Ledvinka (ed.). Praha: Scriptorium 1996, s. 253–261.
- Spolky. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 6. Praha: Jan Otto, 1893, s. 207–208.
- SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od roku 1861*. Díl I. Praha: Jan Otto, 1899.
- SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého*. Sv. 2. Praha: F. Šimáček, 1901.
- SRB, Adolf. *Politické dějiny národa českého od počátku doby konstituční : od r. 1861 do r. 1897*. Díl I. Praha: Jan Otto, 1926.
- SVOBODOVÁ, Jiřina. K činnosti Karlínské Stolové společnosti příznivkyň Odborného spolku kovodělníků. *Český lid*, 1976, roč. 63, s. 135–151.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české : obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II. Praha: Matice česká, 1918.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav. *Metternich kontra Napoleon*. Praha: Knižní klub, 1998.
- ŠOLLE, Zdeněk. *Vojta Náprstek a jeho doba*. Praha: Felis, 1994.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách. *Paginae historiae*, 1995, roč. 3, s. 9–21.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Renáta Tyršová*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2005.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena; SOCHOROVÁ, Ludmila; SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001.
- TARAJLO-LIPOWSKA, Zofia. Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Václav Petrbok (ed.). Praha: Academia, 1999, s. 104–113.
- TOBOLKA, Zdeněk. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl III. 1879–1914, část 2. 1891–1914. Praha: Československý kompas, 1936.
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000.
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Starý režim a revoluce*. Praha, Academia, 2003.
- TOMEŠ, Josef. Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914. *Acta Universitatis Carolinae : studia historica*, řada: Philosophica et historica, 1982, roč. 25, č. 3, s. 117–150.
- TOMSA, Bohuš. *Masarykův zápas o právo přirozené : současně příspěvek k ideologii českých politických stran*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského, 1928.
- Třicet let práce Plamínkové za volební právo a občanskou rovnoprávnost žen : předneseno v rozhlase 5. II. 1935. In *Knihy života. Práce a osobnost F. F. Plamínkové : sborník k 60. narozeninám*. Albína Honzáková (ed.). Praha: Melantrich; Ženské ústředí Čsl. strany národně socialistické; Ženská národní rada, 1935, s. 61–65.
- TURKOVÁ, Miloslava. Náplň činnosti ženských spolků v Čechách v 90. letech 19. století. In *Lidé – města : Pražané jiní – druzí – cizí*. Miriam Moravcová (ed.). Praha: Ústav pro etnologii a folkloristiku ČSAV, 1992, s. 29–42.
- UHROVÁ, Eva. *Po nevyšlapaných stezkách : z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*. Praha: Mona, 1984.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.
- VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. Známé – neznámé předchůdkyně Boženy Němcové. In *Neznámí (autoři). Neznámé (texty) : sborník příspěvků z 3. literární laboratoře konané v Hradci králové ve dnech 29. –30. 1. 1998*. Nella Mlsová, Jan Dvořák (ed.). Hradec Králové: Gaudeamus, 1999, s. 131–137.
- VOJTĚCH, Tomáš. *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha: Academia, 1980.

- Volební řády do zákonodárných sborů. In *Ottův slovník naučný*. Sv. 26. Praha: Jan Otto, 1907, s. 913–930.
- WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. Účast žen v české sociální demokracii. *Československý časopis historický*, 1965, roč. 13, č. 3, s. 403–418.
- ZEMINOVÁ, Fráňa. Vůdčí hlava čs. feminismu. In *Kniha života. Práce a osobnost F. F. Plamínkové : sborník k 60. narozeninám*. Albína Honzáková (ed.). Praha: Melantrich; Ženské ústředí Čsl. strany národně socialistické; Ženská národní rada, 1935, s. 456.
- ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983.

Encyklopedie a slovníky

- ASTL, Heinrich. Vereine. In *Alphabetische Sammlung aller politischen und der einschlägigen Polizei-, Justiz-, Militär-, Berg-, Finanz-, Unterrichtsgeistlichen-, Agricultur-, Handels-, Gewerbe-, Bau-, Communications-, Post-, Telegraphen-, Rechnungscontrol-, Theater-, Sanitäts-, Gemeinde & Beamten-Gesetze des Kaiserthums Oesterreich für alle Kronländer mit Ausnahme der ungarischen und italienischen Provinzen*. Bd. 5. Prag: Carl Bellmanns' Verlag, 1869, druhé přepracované vydání, s. 3.529–3.539.
- Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1986.
- JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825 : aus den Originalakten des k. k. Gubernialarchivs ausgezogen und geordnet von [PKJ]*. Bd. 8. Prag: k. k. Gubernialregistratur, gedruckt bei Johann Spurny, 1829.
- MÍKA, Zdeněk a kolektiv. *Dějiny Prahy v datech*. Praha: Panorama, 1988.

Internet

- Die Staatsbürgerschaft. BKVGE – Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, web.fu-berlin.de/bkvge/doktoranden.htm.
- Malostranské náměstí. <http://pragensia.tiscali.cz/art.asp?id=586>.

Abstrakt

Disertační práce *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen (Role spolků a politických stran v letech 1890–1914)* sleduje ty aspekty procesu demokratizace české společnosti od obnovení parlamentarismu a konstitucionalismu na počátku šedesátých let 19. století do první světové války, které závisely na iniciativě žen sdružujících se ve spolcích.

Sílicí střední vrstvy české společnosti a od poloviny šedesátých let také vstřícnější legislativa připravily půdu pro rozvoj středostavovského ženského hnutí. Na něj o dvacet let později navázalo hnutí žen dělnických, katolických a křesťansko-sociálních. Jednotlivé proudy ovlivňovaly vědomí společnosti a snažily se získávat její podporu pro své cíle – zabezpečení kvalitního vzdělávání žen, řešení sociálních problémů a úpravu zákonů dosud stvrzujících jejich nerovnoprávné postavení.

Měnicí se ekonomické a demografické podmínky nutily po přelomu století stále více měšťanských žen vstupovat do zaměstnaneckého poměru, což přinášelo nejen nové problémy, ale také potřebu je řešit. Začaly si uvědomovat svou lidskou a odbornou hodnotu a zároveň občanskou a zvláště politickou neplnoprávnost, již považovaly za zásadní překážku svého celkového zrovnoprávnění. Občanskému uvědomování žen a jeho reflexi v praktické činnosti i v konfliktech s konservativními a mocenskými silami je věnována systematická pozornost.

Členství žen v politických stranách podstatně přispívalo k efektivnímu rozvoji jejich schopností účastnit se veřejných záležitostí a k ctižádosti dosáhnout politické rovnoprávnosti. Navzdory zákonům, zakazujícím ženám vstup do politických organizací, je již od osmdesátých let přijímala sociálně demokratická strana, po přelomu století a zvláště okolo roku 1905 národně sociální strana a od roku 1906 Česká strana pokroková, která o dva roky později byla první, jež kooptovala ženu do výkonného výboru. Také Česká strana státoprávně pokroková přijímala ženy do svých řad od založení v roce 1908. V roce 1909 ji následovala strana agrární, kdy její vedení převzal Antonín Švehla. Mladočeská strana svolila k založení ženského odboru až koncem první dekády 20. století. Od roku 1910 jej vedla Božena Viková-Kunětická.

Strany staročeská, katolická a křesťansko-sociální nepočítaly ani po uzákonění všeobecného hlasovacího práva s uplatněním žen v politickém životě společnosti a podle toho přistupovaly k jejich požadavku – stát se plnoprávnými státními občankami.

Pozornost autorky byla věnována i názorům členek politických stran, které odmítaly tradiční, mnohdy zastaralé koncepty práce ženského hnutí, což vyvolávalo mezi nimi a ženami působícími ve spolcích spory o charakter a orientaci hnutí a tříštilo jeho proklamovanou ‚jednotu‘. Rozporné byly i přístupy občanského ženského hnutí ke spolupráci s dělnickými a sociálně demokratickými ženami, které vycházely z obecnějšího chápání politické nerovnosti ve společnosti a formulovaly demokratické cíle širěji, s ohledem na obě pohlaví a celou společnost. Feministické stanovisko ‚stát mimo politické strany‘ a usilovat pouze o rovnoprávnost s muži zastával v souladu s mezinárodním ženským hnutím Výbor pro volební právo, jehož spolupráce se stranami při uskutečňování požadavků žen zpočátku přinášela pozitivní výsledky. Volby do českého zemského sněmu v roce 1908, při nichž ženy poprvé kandidovaly, nepřinesly sice ještě vítězství, ale signalizovaly, že intenzivnější kooperace s politickými stranami je reálnou možností. Doplňovací volby do českého zemského sněmu v roce 1912 přes všechny obtíže ukázaly, že je tato orientace správná, neboť kandidátku mladočeské strany Boženu Vikovou-Kunětickou zvolily poslankyní českého zemského sněmu hlasy voličů pěti politických stran.

Disertace též systematicky předkládá řadu důležitých aspektů vypovídajících o intenzivní činnosti občanského a dělnického ženského hnutí v politické oblasti, jež

zahrnovala politickou, organizační, vzdělávací a agitační práci mezi ženami i ve veřejnosti. Uvedené aktivity byly školou politického vzdělávání nejen pro ně, ale do určité míry pro celou českou společnost a přispěly k prohloubení demokratické politické kultury.

Hodnotu výsledků rozsáhlého působení žen nesnižuje ani skutečnost, že před rozpadem habsburské monarchie volebního práva v plné míře nedosáhly. Zápas českých žen o politickou rovnoprávnost byl složitý a ovlivňovaný společenskými, politickými a sociálními podmínkami, ve kterých na jedné straně vládly konservativní názory a předsudky a na druhé pozitivní přístup vedoucích osobností liberálních a demokratických politických stran, jež spolupracovaly se ženami. Zkušenosti získávané po šest desetiletí pozitivně přispěly k vysoké úrovni demokracie v Československé republice.

Abstract

Ph.D. thesis *Czech Women's Movement in the Struggle for Political Equality of Women (The Role of Associations and Political Parties in the Years 1890–1914)*, follows the issue of women's involvement in the process of democratization of Czech society between the restoration of parliamentarianism and constitutionalism in early 1860s and the outbreak of World War I.

The growing Czech middle class and more liberal political conditions since the 1860s formed main conditions for the advancement of the Czech middle class women's movement. Twenty years later it was followed by similar movements of the working class women and women from Christian-Social movement. All specific ideological currents had more or less impact on consciousness of society and competed for gaining its support for their aims – easy access to quality education of women, improvement of women's social conditions, and changes in laws to achieve equality of rights for women.

Changing economic and demographic conditions were forcing an increasing number of women from the middle class to seek employment, which was accompanied by various new problems and the need to seek their solutions. Women, increasingly aware of their human dignity and professional capabilities, began to view especially their civic and political inequality as fundamentally blocking their equal status in society. Systematic investigation is focused on the issue of growing civic and political awareness of women and its reflection in specific struggles and conflicts with conservative views and views of power elites.

The membership of women in political parties was significantly contributing to the advancement of their abilities to participate in matters of public concern and to their ambition obtain full political rights. Despite the law prohibiting women to become members of political parties, the Social Democratic Party accepted women into its ranks from the 1880s, and then from the beginning of the 1900s the National Social Party and the Czech Progressive Party (which co-opted a woman into its executive committee in 1908) followed. Before 1910 the Czech Constitutional Progressive and the Agrarian Party (Antonín Švehla) followed the suite, and finally in 1910 the Young Czech Party established its Women's Section lead by writer Božena Viková-Kunětická.

Major conservative parties Old Czechs (National), Catholic, and Christian-Social remained faithful to their traditional stand, and even after the establishment of universal suffrage (for men) refused to consider as legitimate the women's claim to become citizens with full rights.

Since ideologies, orientations and methods of work of parties' and womens' associations differed, the author pays attention also to those aspects, which were contributing to tensions and even erosion of traditional unity of the womens' movement. This was particularly case of their attitude to the idea of cooperation with the working class and social democratic women, who had a broader perception of political inequality, and formulated democratic goals in a broader perspective, with respect to women, men and society as a whole. This broader perspective was particularly different from the International Alliance for the Women's Voting Rights, whose principle to abstain from political parties and to struggle only for the political equality with men, became a part of ideology of the Czech Committee for the Women's Voting Rights. Thus the issue of cooperation with political parties became both important and controversial. The elections for the Bohemian Diet in 1908, in which women competed for the first time, proved, that close cooperation with political parties can have valuable benefits, despite that women were not elected. The cooperation among parties and with the women' movement became more fruitful in 1912, when Božena Viková-Kunětická as a candidate of the Young Czech Party was elected as a deputy for the Bohemian Diet by voters of five political parties.

This thesis systematically investigates a range of important aspects related to activities of civic as well as working class women's movement in the political area, most important being those related to organization, ideological foundation, political education, communication, and agitation among women and the public. This work was an important means of political education not only for women, but for Czech society as such. In this respect it contributed significantly to the expansion of democratic political culture in whole society.

The unique value related to results of activities of women's movement before 1914 is not decreased by the fact that women did not obtain full voting rights in this period. Their struggle for political rights was complex, being influenced by changing social and political conditions and by conflicts between traditional conservative attitudes, views and prejudices on one hand and on the other by more liberal and democratic forces, which supported women's aims. The experience with the struggle for democratization of society through several decades before 1914 definitely contributed to considerable political maturity of Czech society and to an admirable level of democracy in the Czechoslovak Republic after 1918.

